

SZŐNYI BÉNIÁMIN

ÉS A

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYIEK.

1717—1794.

KORRAJZ AZ ALFÖLDI REFORMÁTUSOK TÖRTÉNETÉBŐL.

IRTA

SZEREMLEY SAMU,

H.-M.-VÁSÁRHELYI REF. LELKÉSZ.

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSE.

1890.

HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.

I.

Szőnyi nemzetsége. — Gyermekkora Tason. — Kecskeméti és debreczeni tanuló évei és tanárai. — Vásárhelyre való megválasztása, külföldi útja és nősülése.

1717—1745.

Szőnyi Béniámin egyike a magyar református egyház ama jeleseinek, kiknek szavai és tettei méltók arra, hogy nem csak kortársaikra, hanem az utókorra is hatást gyakoroljanak. Működése különben sem szorítkozott csupán lakóvárosára, hol emlékezetét most is, halála után száz év múlva, kegyelettel őrzi a hagyomány; hanem távolabb eső kortársaira is, bár ezek utódai előtt neve már jóformán ismeretlenné vált. Ma már kevesen tudnak felőle valamit: elfeledték tragikus sorsát is, mely annak idején széles körökben nagy érdekeltséget keltett: legfeljebb egynémely irói művének áll fenn halvány emlékezete.

Az ismeretlenség e sorsában osztozik természetesen Szőnyivel az a város is, melynek életét szentelte, s általában a vidék, melyre működése kihatott. Hogy minő idők jártak e tiszta magyar községek felett, melyekben a reformátusság kezdettől fogva gyökeret vert és hatalmas fejlődésnek indult, mily külső és belső küzdelmeken mentek át e nagy gyülekezetek, mely körülmények szolgáltak erősítésökre, melyek megbénításukra: e részben a hazai közönség teljességgel nincsen tájékozva. Az egyházi és polgári történet- és monographiairók mindekkorig inkább foglalkoztak a fölvidéki városok multjával már csak azért is, mert azok felől kútfői művek és a

levéltárak többet tartalmaznak: az egykori hódoltság területén fekvő nagy községek multját pedig főkép az egyházakra nézve sürű homály fedi, a mi annál természetesebb, mert e mult emlékeiből magok e testületek is keveset őrizhettek meg levéltáraikban, s mert e helyek a hódoltság elmulása után jó darabig az újraéledezés gyámoltalanságaival küzdöttek s félreeső fekvésöknél fogva szinte észrevétlenül igen egyszerű életviszonyok közt fejlődtek.

* * *

Szőnyi édes atyja *Szőnyi Kovács* Gergely váli, majd a komárommegyei *alsó-némedii*, akkor virágzó, ref. egyház lelkésze. Külföldön is tanúlt nagy képzettségű férfiú, kit azonban *Vál*-ról a váczi püspök, ez volt a helység földes ura, erőszakosan elüldöztetett s a ki később mint *monori* prédikátor halt meg 1723-ban. Ide való volt Szőnyi Béniáminnak édes anyja is *Vecsei* Judit, ottani lelkész Vecsei István lánya, *Vecsei* János tiszántúli püspöknek testvére. Béniámin még Némediben született 1717. deczember 10-én. Szülei ez időben nem voltak nemesek.

«Mintegy ötödfél esztendős gyermek voltam» — így irja maga Szőnyi[1] — «mikor édes atyám meghalt . . . Özvegységre jutván szegény édes anyám, *Tasra* ment lakni, az atyafiak közé. Az A-b-cz tanúlást még *Monoron* kezdettem, holott a legelső mesterem, ki initialt volt *Borosnyai* Mózes, ki azután szép hírű prédikátor lett. Sokat hallottam ettől édes atyám szép tudományáról. Tason tanúltam aztán mind quintarius koromig. Az Isten gondviselésének egy gyenge gyermekkoromban mutatott jelét el nem hallgathatom. Mikor édes anyám Monorról Tasra lakni eljött, lement kocsijával a majoroskertbe, mely a háztól egy-két jó hajításnyira vagyon. Én mint gyermek előre szaladtam, hogy mennél hamarább

[1] Önéletleirása (melyben atyai és anyai nemzetségéről is körülményesen emlékezik) kézirat a hódmezővásárhelyi reform. főgymnasium könyvtárában.

már ismert és engem igen szerető néném *Kovács* Istvánné asszonyomat láthassam. Fekete gyászruhácskám lévén, a kert útában előmbe jött nagy dühösen egy nagy fekete sertés. Volt azon háznál egy fekete agár, mely a sertéssel sokszor marakodott. A sertés engemet annak vélvén lenni, lábamról leütött, harapdált és orrával jó darabon hempelygetett, a bal lábam czombjába jól bele is harapott. Ha Isten nem őrzött volna és hamar nem értek volna, oda lettem volna akkor.

Szegény édes anyám második házasságra ment *Kecskemétre,* ott levő prédikátor, tiszt. *Ölvödi* András uram elámításából. Minthogy nagy auctoritású ember volt akkor ezen Ölvödi uram, szegény anyámat reávette, hogy *Bodacz* Gergely nevű seculáris emberhez hozzámenjen. Lakott vele öt-hat esztendeig és azután az úrban meghalt. Az említett embertől semmi maradéka sem maradott. Syntaxista koromig tanúltam Kecskeméten *Bölcsi* István és *Veresmarty* István uraimék rektorságukban. Mint árvának igen kegyetlen praeceptoraim valának; főként a quarta classisban egy *Mocsai* János nevű istentelen ember sokat vert és játékból korbácsolt és elmémben a tőle való irtózást emberkoromig meghagyta. A grammatica classisban *Tasi* István hasonló kegyetlen volt ellenem. A syntacticában *Turgonyi* azonképen. Annyira jutott dolgom, hogy már a tanúlást épen odahagytam volna, de szegény édes anyám vevén eszembe iskolához való idegenségemet *Debreczenben* vitt és tiszt. *Vecsei* János bátyám uramnak ajánlott anno 1730. Debreczenben is úgy éltem mint elhagyatott árva; kivált hogy csakhamar odamenésem után az édes anyám meghalt. Magam ruháztam magamat boldogúlt édes atyám és anyám reám maradott kevés pénzecskéjéből és soha senki sem ott, sem másunnét atyámfiai közűl gyermekkoromban csak fél fillérrel sem segített. Sokat rongyoskodtam és még a tetvektől is sokat szenvedtem; sokat sirtam, hogy sem atyám, sem anyám nincsen; szolgák és szolgálók sokat uralkodtak rajtam. Egy szóval gyermekkoromi életem teljes volt sok nyomorúsággal.

Debreczenben togátus deákká lettem aztán 1735-ik esztendőben. Exspectans deákocska voltam két esztendeig, mely idő alatt többet ettem fővetlent, mint főttet; sok százszor vertem el éhem a kenyér héjjal. A mikor főttet ettem, a nem volt egyébb lencsénél; mert heten lakván egy házban, sor szerint mindennap egy-egy krajczárt adtunk lencsére, melyet a mendikáns útczákon fel s alá járva imitt amott megfőzetett. A harmadik esztendőre lettem a ns város alumnusává, mely ekkor 50 számból állott. A voltam két esztendeig; már akkor minden délben főttet ettem és sok koplalásim után mint egy új világra születtem. Deákságom ötödik esztendejétől fogva aztán tanítványkáim után jól éltem. Voltak pedig szép tanítványaim az akkori kegyes professzorok és senatorok gyermekeik közzül. Voltam a kollégiumban philosophiae és theologiae professor. Voltam vocalis musicus, melyet szinte az én ott laktomban állított vala fel b. e. t. *Maróthi* György professor uram, kitől én legtöbbet tanúltam. *Veszprémi* István, *Szalatsi* Mihály, én *Szőnyi* Béniámin és *Dávid* Ferencz voltunk a legeslegelsők, kiket anno 1739. mikor a pestis volna, ezen ékes vocalis musicára megtanított boldogúlt Maróthi György a maga házánál, és a pestis elmúlván a kollegiumban praesesekké tett.»

A kollegiumi pályáját megfutván Szőnyi 1742-ben lelkészi hivatalt nyert *Hód-Mező-Vásárhelyen.* Itteni feljegyzések [1] szerint a vásárhelyiek tetszését ünnep-követi szónoklatával nyerte meg; de tudnunk kell, hogy itt abban az időben neki befolyásos rokonai laktak. Igy a korábban elhalt *Leuthi* Pál vásárhelyi lelkész a Szőnyi anyai nagynénjének volt férje, *Vecsei* György ugyancsak idevaló lelkész (1724—1742) esperes pedig a Szőnyi édes anyjának vala testvérbátyja; e mellett valószinű az is, hogy Szőnyi János, ki itt 1740—1742-ben rektorságot viselt, rokona volt s hogy

[1] Hódmezővásárhelyi ref. egyh. jkönyve. I. kötet. melyben Polgár Mihály a későbbi püspök, előbb vásárhelyi lelkész, Szőnyi B. életét $1^{1}/_{2}$ lapon leirja.

Debreczeni János lányok tanítója, ki a Szőnyi testvérnénjének, Rákhelnek volt férje, már előzőleg szintén itt lakott. Szőnyi fentebbi önéletleiratában maga is mondja, hogy vásárhelyi papsága elnyerésében «eszköz» volt «boldog emlékezetű *Vecsei* Gy. bátyám uram, ki elődöm volt». Minthogy az egyház küldöttei 1742. tavaszán jártak Debreczenben «pap és mester hozására» [1] s azon év április havában a békési tractus könyvében már mint vásárhelyi pap aláirt a törvényeknek: [2] minthogy másfelől Vecsei György csak 1743. január 20. körül halt meg: [3] kétségtelen, hogy ez utóbbi még életében oly gondolattal mondott le hivataláról, hogy arra öcscsét választassa meg. A vásárhelyiek azonban, mint máshonnét tudjuk, [4] még ekkor nem Szőnyit akarták, hanem *Szilágyi* Sámuelt, a már akadémikus korában nagy hírre jutott ifjút s ezt hivták meg Hollandiából papjuknak. De az egyházkerület és a debreczeni egyház vezérférfiai *Szilágyit* a kollegium számára kivánván tanárnak megnyerni, kivitték, hogy *Szilágyi*, bár 1742-ben haza jött külföldi útjából, a vásárhelyieknek nem igérkezett meg. Ezek most a már jól ismert *Szőnyit* hivták meg. «Az egész debreczeni tek. ns. tanács marasztott, hogy a kollégiumban benmaradjak», így ír maga Szőnyi. «és előléptetésemre főgondjok lészen». Magamnak is inkább lett volna arra kedvem, mivel magamhoz nem sokat biztam; de a vásárhelyi követek erősen protestáltak, és azt mondván, hogy ha engem ide ki nem adnak, minden adományt elfognak a kollégiumtól; én aztán Isten segedelme alatt magamat ide ajánlottam és ide ki is hozattam, a mikor magam 24 esztendős volnék.»

[1] Költvén ez alkalommal 30 frtot s a debreczeni professorok számára 55½ kr. árú halat is vivén. (Hódmezővásárhelyi egyházi számadások jegyzőkönyve)

[2] A békés-bánáti ref. egyházmegye jegyzőkönyveinek I. kötete.

[3] A hódmezővásárhelyi egyház ekkor fizet 6 r. frtot a *Vecsei* Gy.-nek utolsó tisztességet tevő prédikátornak. (Egyházi számadások jk.)

[4] *Tóth Ferencz*. Túl a Tiszai püspökök élete 175. lap.

«A beköszöntő prédikáczióm volt, azokból a szent beszédekből, melyek vagynak I. Sám. 3, 2—10. Egy esztendőt töltvén itt Vásárhelyen a prédikátori hivatalban, elégséges promotiót vettem a rendes fizetésen kivül.[1] A németországi és a belgiai akadémiákra menvén, töltöttem azokban kevés hián harmadfél esztendőt.» Mi alatt a vásárhelyi papi teendőket helyette *Szathmári* József itteni rektor végezte.

A külföldi útlevél megszerzésében Szőnyi gr. Károlyi Sándor közbenjárását kérte ki, ez pedig gr. Batthyáni Lajoshoz irt hathatós ajánlólevelet. Mindazáltal, mivel akkor minden egyes útlevélhez a királynő aláirása is kellett, ez pedig ez időtájt gyermekágyat feküdt, az ügy elintézése némi késedelemmel járt, bár Batthyáni a legnagyobb készséggel megtette e részben a kellő előterjesztést.[2] E miatt Szőnyi formalis útlevél nélkül indult útjára.

«Hat hónapig laktam», így ir tovább Szőnyi, «*Francofurti ad Oderam* nékem igen kedves és tanúlásra is alkalmas akadémiában. Hallgattam ott főképen Johannes Ernestus *Jablonski* uramat a theologiában és az egyház történetében . . Jutottam pedig *Francofurtum*-ban anno 1743. szeptember elején és ott laktam 1744. esztendőnek márcziusa végéig. Laktam Francofurtumban az academiae secretariusnál, Joan. Ludovic. *Loëfen de Heimhof*, ki gyakran mint egy atyám volt és mind sok szép dolgokra, mind a német nyelvre éjjel nappal tanított. Jó ideje hogy megholt; az úr Isten nyúgoszsza meg! *Francofurtum*-ból mentem *Belgium*-ban. Útamban lévén, voltam 8-ad napig *Berlin*-ben, holott sokat experiáltam, és a több városokat elhallgatván *Hamburg*-ban, holott az *Albis*-ra[3] ülvén gályán a Német tengeren jutottam *Amster*-

[1] A hivek gondoskodása még az ifjú lelkész mendikánsára is kiterjedt, kinek számára perselyt tettek ki s az egyház ruhát készíttetett 40 Rfrtért. (Egyházi számadások jegyzőkönyve.)

[2] Gr. Batthyáni Lajos levele ez ügyben 1743. aug. 28-ról Károlyi Sándorhoz a gr. Károlyi család budapesti levéltárában.

[3] Elbe.

dam-ban. *Trajectum*-ban [1] akkor mintegy egy hónapig laktam. Onnét *Lejdá*-ban mentem által, hol félesztendeig hallgattam *Scultens*, *Hemsterhys*, *Mosenbruk*, *Van der Honert Alberti* nagy tudományú professorokat. Télre pedig általjöttem *Trajectum*-ban, holott hallgattam historiarum *Vesseling*, *Millius*, *Elzner*, *Irhoven*, főképen *Alberti Voget* nagyérdemű theologiae professorokat; ismét Jakobus *Odet* a philosophiában, és in jure natura Abrahamus *Villinget*. Bujdosásomban a német, franczia és belga nyelveket annyira megtanúltam, hogy a mindeniken iratott könyveket megérthetém.

Belgiumból haza felé indúlván, voltam *Franequerában* és meglátogattam nagyemlékezetű Hermanus *Venéma* uramat; voltam is egy collegiumán. Hallgattam egy órán ugyanott a görög litteraturában igen hires *Valkenar* uramat. Critica és realis leczkéje volt in I. Korin. 11, 14—16. Mikor Lejdában laktam caniculai vacatioban bejártam onnét *Etei* Péterrel, *Hágát*, *Delfet*, *Rotterdámot*, *Goudat*. Hazafelé jöttömben voltam *Grönningá*-ban, de csak egy nap, és igen rosz idő lévén az ott lévő tudósokkal szemben nem lehettem.

Brémá-ban mintegy holnapig laktam; egynehányszor hallgattam Conradus *Ikenius* és Nicolaus *Nourser* igen tudós professorokat, kiket házaiknál is meglátogattam egynehányszor és tőlök nagy tisztességgel fogadtattam. Ugyan Brémában az idő alatt voltam Philippus *Pelisson* igen tudós és kegyes franczia református prédikátornál, ki vélem sok jót tett, egy vacsorán is látott, négy vagy öt franczia könyvvel megajándékozott és *Lipsiá*-ban lakó gazdag kalmár atyjafiainak egy levele által recommendált. Erre a levélre Jakobus és Isák *Malherbe* kegyes kalmárok engem igen szivesen fogadtak és ott három hétig laktomban egy nehányszor úri asztalokra méltóztattak; eljöttemkor egy-egy aranyat és egynehány könyvet adtak és három más kalmártársaikkal is egy-egy aranyat adattak. Légyenek áldott emlékezetben min-

[1] Utrecht.

SZŐNYI BÉNIÁMIN

ÉS A

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYIEK.

1717—1794.

KORRAJZ AZ ALFÖLDI REFORMÁTUSOK TÖRTÉNETÉBŐL.

IRTA

SZEREMLEY SAMU,

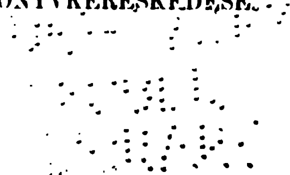
H.-M.-VÁSÁRHELYI REF. LELKÉSZ.

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSE.

1890.

és lutheránusok száma, bár a klérus mindenkép rajta volt, hogy itt római egyházat létesitsen, a mi történetünk idejéjeben már létesült is, a mennyiben a mintegy 250 főből álló római katholikusoknak külön önálló egyházuk volt, élén egy eszes fiatal plebánossal, kit a helybeli nagy református egyház virágzása sehogy sem engedett nyugodni.[1] De a váczi püspöknek is kiváló gondja volt a városra s szemében örökös szálka volt ennek kálvinistasága. Ezért a püspökség már az 1721-iki országgyülési vallásügyi bizottság előtt óvást emelt az ép akkor szilárd anyagból épülő vásárhelyi református templom ellen s mindenképen rajta volt, hogy az elfoglaltassék s benne katholikus kultusz állittassék fel, a mi neki sikerült volna, hogy ha gr. Károlyi Sándor, ki akkor tájon nyert földesuri törvényes birtokjogot a városra, a lakosságnak határozottan és erélylyel oltalmára nem kél.

A város régi szokás szerint, melyet eleink Svájczból vettek át, az egyházi ügyeket is a községházánál intézték s az egyháznak, mint olyannak, sajátlagos közegei a lelkészeken kivül, csupán az adófizetők közül választott kurátor és az egyházfiak voltak. A város elegendő számu fiú- és leányiskolákat tartott fenn és az előbbiekben tógás deákok is tanultak, kiknek egy része a kisebb gyermekeket oktatta. A nép természettől józan és vallásosság tekintetében igen buzgó volt, minek bizonysága, hogy azon időhöz képest szilárd és tágas templomot és tornyot épitett, az isteni tiszteletet nemcsak a templomban, de a családok körében is rendesen gyakorolta, a végrendelkezők csaknem kivétel nélkül hagyományoztak az egyház és nem ritkán a lelkészek javára, leginkább barmokat, melyeknek a határ nagy bőségében volt, a lelkészek nagy tiszteletben tartattak, kitünő fizetéssel láttattak el s kedvességök és tekintélyök oly nagy volt, hogy gróf Károlyi Sándor a városhoz küldött levelei végén olykor különösen megirta: «*tisztelem a prédikátorokat*». Ezeknek száma 1730 óta kettő volt.

[1] V. e. e plébános 1744-iki jelentését az itteni reform. egyházról a váczi róm. kath. egyházmegye levéltárában.

Szőnyit hivatalba léptekor az idősb tiszttárs, *Füredi* Mihály fogadta, valódi példányképe az alföldi régi papoknak. Nagy tudományú, tevékeny, de heves természetű, egyházi szónoklataiban óriás hangterjedelemmel rendelkező, tekintélyes férfiu, kit 1743-ban választottak esperesnek, később jegyző is lett az egyházkerületen. Ezt, még egyszer annyi idős lévén mint Szőnyi, a vezérszerep itt minden téren megillette, az ő példája és társasága a kezdő fiatal tiszttársra nézve a legjobb befolyással lehetett.

Szőnyi idejöttekor különben a város nagy hadi mozgalmak szintere volt. Az osztrák örökösödési háboru már megindult s *Mária Terézia* trónjának védelmezésére a földesur, a 72 éves *Károlyi* Sándor is táborba szállott, kit a királynő lelkes példaadásáért csak az előző évben nevezett ki tábornagynak. Tiszántúl a nemesi fölkelés szervezése reá volt bizva: de ő ezen felül még egy külön Károlyi-légiót is állított ki, melynek hadfoglaló helyévé Vásárhelyt tette. A város eleinte ajánlkozék a hadfiak szolgáltatására: de később, a reá nézve sok teherrel és kellemetlenséggel járó helyzet ellen a megyén panaszt tett: a mire ott természetesen semmit sem adtak.[1] Egyébiránt itt helyben is érezték a helyzet komoly voltát, mert a mire a földesúr már régebben nógatta a várost, hogy t. i. az ellenséges portyázó csapatok ellen védekezést tegyen s e czélból a templomot erős fallal vegye körül: most azt a város magától is teljesítette. Minthogy helyben sem ács, sem kőmüves, de még téglavető ember sem találkozott, gyulai mesteremberekkel szerződött a város, hogy a 104 öl hosszú, 5 öl magas, $2^1/_2$ láb széles, 43 oszloppal erősített védfalat gyorsan elkészítsék. A német kőmüvesek eleget is tettek kötelezettségüknek: azonban a város fejei az egyezségen felül kivánt munkáért, hihetően érthetlenségből, nem akartak fizetni, úgy, hogy ellenük a mester-emberek törvényre mentek.[2] A számadásokból kitünik, hogy a

[1] Csongrádmegye levéltára. IX. cs. 6. szám.
[2] A periratok megvannak a ref. egyház levéltárában.

szükséges költség önkéntes ajánlatokból állíttatott elő, a hivek marhákat, juhokat és körmöczi aranyokat adakoztak a közveszély idején, a szegényebbek, ide értve a szolgákat és csikósokat is, 1—3 frtot szintén adtak. Ily módon begyűlt összesen 1030 rénes frt és 31 kr. Minthogy pedig a fennálló rendeletek szerint a protestáns egyházaknak építkezniök nem volt szabad. Károlyi Sándor földesúrtól eleink oly levéleket kértek és kaptak a kerítésre, mely szerint annak építése az ő engedelmével, csak is a futó tolvajhadak ellen történt.[1]

E közben a magyar hadak a harczmezőkön vérzenek a királynő idegen tartományaiért s azokat fényes győzelmek által vissza is szerzik számára. A protestánsok áldozataik viszonzásául országszerte sérelmeik orvoslását követelték s a vásárhelyiek is alkalmasnak látták az időt arra, hogy a királynőtől megerősítő levelet szerezzenek saját erejükön épült templomuk számára. Hiába volt ugyanis Károlyi Sándor beleegyezése és oltalomlevele a reformátusok templomának építéséről, tartani lehetett attól. hogy a klérus, mely 1721 óta is többször újítá meg támadásait a templom és a reformátusok vallásszabadsága ellen, módot talált régi törekvésének sikeresítésében. Hasonló aggodalmak közt voltak a környékbeli egyébb református községek is. Ezek tehát a vásárhelyiekkel közösen fogva a dolgot, földesúri oltalom-leveleiket már régebben *Losonczi Gyürki* István akkori ref. főgondnok kezeihez juttatták s felkérték, hogy ügyeiket forgassa. Midőn pedig *Gyürki* főgondnok nem boldogult: a vásárhelyiek követeket küldöttek *Bécsbe*, hogy egyenesen az udvar kegyét kérjék ki. Azok útközben Pesten *Gyürkihez* betértek s ott a vásárhelyi birák elbeszélése szerint «egyebek közt előfordult a bécsi ajándékozással való munkálkodás». «*Gyürki* azonnal jó indulatjából ajánlott egyházunknak egy átalagocska asszú szőllő bort ingyen, másikat pedig egy átalagocskát (a mint rá emlékezünk. körülbelül egy akós volt) ajánlott az úr oly föltétellel. hogy ezért valami tartani való fiatal mar-

[1] A levél megvan ugyanott.

hát adnánk, a mint is mi ugyan azon esztendőben 32 harmadfűre menő üszőket adtunk.» A tekintetes úr azonban «nem épen elégedett meg annyi számú marhákkal» s azért az egyház okleveleit magánál tartotta. Az egyház tehát most, mikor az ügy fonalát ujra fölvenni akarta, elsőbben is 1743. febr. 4-ről *Zoványi* Gy. tiszántúli püspökhöz irt s kérte az ő közbenjárását *Gyürki* előtt, hogy leveleit vissza kaphatná;[1] — aztán pedig a külső akadémiákra készülő *Szőnyit* bízta meg, hogy útja Bécsen vivén keresztül, a templom és a paplakok ügyében tegyen valamit. *Szőnyi* a *Károlyi* leveleivel felkészülve, a magyarországi reformátusok bécsi ágensét, *Szilágyit* kereste fel, hogy az ügyet az udvarnál hajtsa keresztül. *Szilágyi* azonban, bár neki ez iránt Károlyi S. egyenesen is irt, nem tudott eredményre jutni. Ő maga azt vallá, hogy Károlyi útasítása szerint beszélt ez ügyben egy főministerrel, de ez úgy nyilatkozék, hogy itt Károlyi semmit sem használhat, sőt inkább árthat. *Szőnyinek* azonban kétsége maradt fenn az iránt, hogy Szilágyi egyáltalán tett-e ez ügyben valamit. Annyi bizonyos, hogy beavatkozásának meg lett az a hátrányos következése, hogy az egyház levelei ismét veszendőségbe jutottak.[2] Végre azon évi nyár derekán a város *Marsovszky* György uradalmi tisztet kérte fel, hogy a templom épités megerősíttetését eszközölje ki, kit e végből ajándékokkal (eleven szarvasokkal) kötelezett le. *Károlyi* Sándor az újból kiállított engedély-levelet készséggel aláirta, újra igérte pártfogását s hogy Bécsben felfogja használni befolyását a királyi megerősítés kinyerhetése érdekében:[3] — azonban eredményhez így sem lehetett jutni.

A felsőbb körök és a kormány ugyanis ez időtájt a vallási kérdésekben teljesen a róm. kath. főpapság sugallatai alatt állottak s az országban levő legfőbb kormányszék, a

[1] Az egyház levele a püspökhöz a város levéltárában, 5. cs. 2. szám.

[2] Szőnyi elbeszélése a ref. egyh. jk.-ben, I. köt. 8., 9. ll.

[3] Marsovszky levele a városhoz 1743. július 27-ről a városi levéltár 5. cs. 3. sz.

helytartótanács, készséges és fáradhatatlan eszközéül szegődött a klérus törekvéseinek. Ebbeli buzgósága még a folyamatban levő ádáz harcz gondjai alatt sem lohadt s a nemesi fölkelés rendezése és a hadi adók behajtása mellett maradt ideje arra is, hogy a trón megmentéseért harczolók családjait s a harcz súlyos költségeit viselő protestánsokat vallásukban zaklassa és háborgassa. Igy 1742. szeptember 15-én a helytartó-tanács rendeli, hogy a helvét prédikánsokat kényszereszközökkel és büntetéssel is oda kell szorítani, hogy szükség esetén a bábáknak is engedjék meg a keresztelést.[1] Ugyanazon évi deczember 24-én a királynő kijelenti, hogy a vallási jogaikat megszorító Károly-féle rendeletet továbbra is fenn fogja tartani.[2] 1744. okt. 1-én a helytartó-tanács rendre elsorolja, hogy micsoda kath. ünnepek azok, melyeket a protestansoknak is büntetés terhe alatt meg kell tartaniok. Ezen a vidéken, melyet a török kiűzés alkalmával viselt nehéz harczok s a Rákóczy-forradalom alatti rácz dúlások pusztasággá változtattak, a reformátusok templomaikat is elvesztették. Különös gondja volt hát a helytartó-tanácsnak arra, hogy a nem katholikus lakosság templomot ne építhessen, a mi az egykori hódoltság területén az 1681. t.-cz. és a Lipót-féle explanatió szerint csakugyan nem is állott szabadságában. A felső kormánykörök ily magatartását tudva, nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a vásárhelyiek templomuk fennállhatása és vallásuk gyakorolhatása czéljából felsőbb helyen engedély-levelet minden utánjárásuk daczára sem nyerhettek.

[1] A vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyve I. kötete és Csongrádmegye levéltára IX. csomó. 13. szám.

[2] A békés-bánáti ref. egyház jegyzőkönyvének I. kötete, 15. lap

III.

A váczi püspök egyházlátogatása Vásárhelyen. — Ennek kellemetlen következményei. — A helytartótanács tilalmazza a református templomok építését s a római hitből való kitérést. — Gr. Károlyi Ferencz földesúr. — Urbéri viszonyok a városban s e miatt elégedetlenség. — Füredi lelkész Török Mihály főbirót kiprédikálja. — Forrongás Török ellen. — Az uradalom Török védelmére kél.

1744—1749.

Ily bánásmódban részesült országszerte a ref. egyház midőn 1744-ben a váczi püspök egyházi látogatás végett Vásárhelyre érkezék. Törvény (1608.) értelmében a protestánsok saját feljebbvalóik hatósága alá tartoztak; már az 1731-iki Károly-féle rendelet alárendelte őket a róm. kath. főesperesek látogatásainak. Természetesnek s a főpapság hagyományos törekvéseivel egybevágónak találjuk tehát, hogy mikor a kath. püspökök vizitáltak: a református lelkészeket is különös figyelemben részesíték. Erre pedig azt az ürügyet használták fel, hogy ezek a keresztségről hibásan tanítnak, a mennyiben azt kizárólag magok végzik s különösen a bábáknak meg nem engedik. Tökéletesen egy húron pendült a klérussal e kérdésben is a helytartó-tanács, mely 1742. szept. 12-ről rendeletet küldött a megyékhez, melyben előre bocsátván, hogy «a helvét hitű papok egyéb gonosz tanaik közt ahhoz az istentelen és sok lélek vesztét czélzó elvhez ragaszkodnak», hogy a keresztelés még végső szükség esetén sem engedendő meg a bábáknak, — utasítja azokat, hogy a ref. lelkészeket súlyos büntetés alatt kénysze-

rítsék e szokásuk elhagyására s hogy a bábáknak városonként adjanak felhatalmazást a keresztelés végzésére.[1]

A magyarországi evang. rendek a kath. püspökök ezen zaklató eljárása ellen már 1731-ben is tiltakoztak; az egyetemes reform. egyház pedig csak nem rég (1742-ben) nyújtott be a helytartó-tanácshoz egy terjedelmes emlékiratot, melyben kimutatja, hogy a bábákat a keresztelés sem a szent eljárás, sem a régi egyházi atyák és törvények szerint meg nem illeti:[2] mindazonáltal a visszaélés országszerte folytonos gyakorlatban volt s egyházainkra és lelkészeinkre nézve sok háborgatásra szolgáltatott alkalmat.

A váczi püspök, *gr. Althan* Károly Mihály, előbb nápolyi alkirály és bibornok, rangra egyike volt a magyar főpapok elsőinek.[3] Vásárhelyen különösen nagy tekintélylyel birt, annál fogva is, hogy a kálvinista város neki papi tizedet fizetett. Ez ugyan a törvény és igazság szempontjából nem volt rendén; de azért századokon át folytonosan szokásban volt. *Kolonics* érsek 1701-ben királyi rendeletet eszközölt ki, hogy a töröktől visszafoglalt országrészeken (hol a régi földesurak és nemesek általában megfosztattak birtokjoguktól s ez idegenekre ruháztatott át) a kath. papság előbbi javait visszakapja s a róm. kath. papi tized fizetésére más vallásúak is köteleztessenek. Városunk a dézsmát rendszerint maga vette ki haszonbérbe a püspöktől, mi czélból *Váczra* a püspöki javak igazgatóságához meghatalmazottakat szokott küldeni. *Althan*, minthogy Vásárhely a püspöki megyének legszélső pontját képezi, már bejárta terjedelmes megyéjét s azokban a református egyházakat, midőn ide érkezék. Meglátogatta a templomunkat is, s ebben *Füredi* lelkészt, — *Szőnyi* még ekkor nem tért vissza a külső akadémiákról, — kiséretének egyik kanonok tagja által másfél óráig faggattatta a kereszt-

[1] A rendelet a vásárhelyi ref. egyh. jkvében. I. 108. l.

[2] Ez emlékirat a vásárhelyi ref. egyh. jkvében, I. k. 110. l. — A két leirat 1747. márczius 7-ről Csongrádmegye levéltárban XI. cs. 6 szám.

[3] Desercius. Historia Episcopatus Vaciensis 247.

ség tana felől kérdezgetve. A kikérdezés egyébként emberséges hangon folyt s abba a püspök csak olykor szólott bele. Néha a kérdező kanonoknak maga is kérdést tett fel, majd a dolog könnyebb és különösebb oldalaira irányzá annak figyelmét. A kérdésekről, feleletekről s általában a püspök látogatásáról részletes adataink nincsenek, csupán annyit találunk feljegyezve «jövendőbeli ovakodás végett», hogy a püspök a keresztelő edények silányságáért az egyháznak szelid szemrehányást tett, valamint a keresztelő tál poros voltáért is, melybe újjaival könnyen észrevehető huzásokat csinált; s e részben nagyobb figyelemre intette városunk előljáróit.[1]

A félelmek közt várt püspöki látogatás tehát egészen simán folyt le egyházunkra nézve. Aggasztó következményei azonban nemsokára mutatkoztak. Csongrádmegyét a püspök nem találta elég pontosnak a protestánsok ellen kiadott felsőbb rendeletek végrehajtásában, ámbár a megyei tisztviselők nagyobb része ekkor róm. kath. volt. A «váczi egyházmegyei klérus» tehát csakhamar a püspöki látogatás után óvást tett a megye ezen magatartása ellen, vádolván azt azzal is, hogy a nem katholikusoknak templom építési engedélyeket osztogat,[2] minek következtében a helytartó-tanács szigorú parancsolatot küld le az összes vármegyékre, melyben az elnézést megtiltja s a vallásügyi rendeletek pontos megtartását követeli, oly hozzá adással, hogy ha a nem katholikusok ezen országban templomaikat királyi előleges engedelem nélkül építeni vagy a régieket kibővíteni és megtoldani akarnák, a törvényhatóság az efféle kihágásokat azonnal és késedelem nélkül akadályozza meg, az építkezéssel felhagyni nem akarók ellen karhatalmat alkalmazzon s a dolog felől a helytartó-tanácsnak jelentést tegyen;[3] sőt ezzel meg nem elégedve, nemsokára ujabb leiratot is küldött Csongrád me-

[1] Szőnyi elbeszélése a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében, I. kötet, 103—104. l.

[2] Csongrádmegye levéltára, X. csomó, 14. szám.

[3] A rendelet, mely más megyékhez is megküldetett Csongrádmegye levéltára, Acta miscell. 1746. július 5-éről.

gyéhez, melyben tudakozódik, hogy a *vásárhelyi pusztákon* miféle vallású nép lakik? s kitől kapta az engedélyt vallása gyakorlására?[1]

A min azonban a püspök és a helytartó-tanács különösen megbotránkoztak, az volt, hogy Vásárhelyen a reformátusság a katholikusok körében is hódított s évről évre találkoztak, kik a római hitet az evangeliumi vallással cserélték fel. E tapasztalat arra indította a helytartó-tanácsot, hogy 1749. január 17-én szigorú rendeletet adott ki a róm. kath. hitet elhagyni akarók ellen. E rendelet tartalma ez:

1. Ha a hatóság előtt jelentés tétetik ily dologban, vagy sulyos gyanú forog fenn arra nézve, hogy valaki a római kath. hitről az ágostai vagy helvét vallásra «pártolt át», a tiszti ügyész által meghatározandó módon tanúzás és vizsgálattartás végett, minden előzetes intézkedést meg kell tenni, a jobbágyokat előlegesen el is lehet fogatni s az ügy elintézéséig vagy a Fölség további parancsáig börtönben tartani.

2. A határidő eljövén, a pert minden formaság s törvényes határozatok szerint meg kell indítani; a jobbágyoknál csak érdemleges, a nemeseknél minden formaságoknak megfelelő sommás, azaz minél gyorsabban és szigorúbban czélhoz vezető úton.

3. Hogy a bűn valósága és minősége annál inkább kiaderíttessék, a hatóság törvényszék képében a szokott módon tartson vizsgálatot a dologban, melynek módja és kérdő pontjai is megszabatnak.

4. A bűn kinyomoztatván, annak nagyságához mért büntetéssel sújtandó, aztán az egész per lefolyása minden periratttal együtt a kihirdetés és végrehajtás előtt ezen helytartó-tanácshoz, innét pedig véleményes jelentés kapcsában ő felségéhez terjesztendő, akkép, hogy a jobbágyok, ha csak kezeseik nincsenek, az itélet meghozatala után bebörtönöztessenek s ez alatt, valamint a per folyamán is a köz-

[1] A helytartótanács rend. 1747. márczius 7-ről, u. o. XI. csom. 6. szám.

ség plébánosa vagy más egyházi és szerzetes férfiak által, egykori társaiktól vagy a prédikánsoktól s mindenektől, kik őket félrevezethetnék, elszigetelve az igaz hit elveire megtaníttassanak.

5. A büntetés pedig ekkép mondassék ki, akár nemesekre, akár jobbágyokra bizonyuland a hitehagyás, hogy ha ezen királyi parancs előtt követték azt el, egy évi börtön, de két évi szabassék, ha ismételve esnek abba, mindkét esetben hetenkint kétszer kenyéren és vizen való böjtöléssel sulyosbítva. Ha nem akarnak eszökre térni, ez időt kitöltvén, szabadon eresztessenek. Jövőre azonban, vagyis ezen királyi rendelet kibocsátása után a hitehagyásba esők, ha bebörtönöztetésre sem térnének eszökre, a nemesek vagyoni állásukhoz mérendő súlyos birságnak vettessenek alá, a nem nemesek pedig vagy több évig tartó közmunkára, vagy *számkivetésre* itéltessenek.

6. Azon nem katholikusok, kik másokat hitehagyásra birtak, hasonló módon büntetendők, különbséget tevén a nemesek és jobbágyok közt, *az igaz hittől eltántorított kiskorúakat pedig hatóságilag el kell fogni* s valami alkalmas helyre, u. m. kolostorba, káptalanba, papnöveldébe, s más az ifjúság nevelésére alkalmas intézetbe beadni, hogy a hit igazságaira oktattassanak, velök nyájasan bánjanak. Ha törvényes életkorukig eszökre nem térnek, a helytartótanácshoz s ez által ő felségéhez fognak feljelentetni; ha pedig a tanulásra nem lenne hajlamuk, előbb jól meg kell őket a hitre tanítani, aztán pedig mesterségre vagy más szolgálatra, de katholikusok kezébe adatni, gondja lévén rá a hatóságnak, hogy ezekkel a nem katholikusoknak semmi társalkodásuk se legyen.

7. Hogy az árvák katholikus hitben neveltessenek, ügyeljen fel a hatóság és a megyés püspök.

8. A katholikus szülék gyermekeiknek a nem katholikus iskolába való járatásától szigorú megrovatás alatt eltiltandók, a nem katholikus iskolamesterek pedig 12 frt büntetés mellett tiltatnak azok elfogadásától. Ismétlés esetén a birság megkétszereztetik.

9. Oly helyeken, hol szükség kivánja, paróchiák és kath. paróchusok állitandók, s ha a nem kath. lelkészek tartózkodásuk helyén s a vidékre kirándulásokat tesznek, vagy a kath. paróchusok illetékességét megsértik s ezeket háborgatják: ezekről a helytartó-tanács útján ő felségét azonnal értesíteni kell. Végre a hatóság éberen őrködjék, hogy az iskolamesterek s más bélyegzett nem katholikusok oly helyeken, hol lelkészek vagy prédikánsok nincsenek, hivataluk elvesztése mellett, a nép előtt szónoklatokat ne tarthassanak, sem prédikácziókat ne olvassanak, sem a földesúrak, kiknek saját használatukra van megengedve vallásuk gyakorlása, ennek elvesztése alatt, oda nem tartozókat ne bocsássanak imaházaikba, sem predikánsaikat más házába ne ereszszék.

Mindezek a legszigorúbb végrehajtás czéljából közöltetnek a hatóságokkal oly megjegyzés mellett, hogy *a megyés püspökökkel egyetértőleg* járjanak el s eljárásukról időről-időre jelentést tegyenek a helytartó-tanácshoz.[1]

A helytartó-tanács és a kath. főpapság ily nemű ellenséges törekvései azonban újólag meghiúsultak a végrehajtásban. Városunk a mélységes vizek és a járhatlan útak miatt félreeső hely volt. A kormány tagjai és a főtisztelendő püspök urak is távol estek tőlünk, úgy, hogy az ellenünk kiadott s gyülöletet keltő rendeletet, a vármegye nemes lelkű urai teljesítetlenül hagyták annyira, hogy azok az itteni reformátusságnak egyéb bajt a félelemnél alig okoztak. A vásárhelyi plébános résen állott ugyan és koronként feljelentette a megyére az u. n. hitehagyottakat, kiknek névsora néha jó hosszú volt; de ez időből nincs tudomásunkkal olyan eset, hogy valaki e miatt a «bűn» miatt nyilvánosan nagyobb büntetést kapott volna. Valamelyik névsor elején ott állott különben *Szaplonczai* Illésnek, az uradalom derék egyházi inspektorának a neve is, ki a római vallást az ó hittel cserélte el.

[1] Az eredeti rendelet Csongrádmegye levéltárában. — A helytartótanács, 1749. ápril 25-ről, a megyéhez irja, hogy a fentebbi rendelet hatálya azok ellen is szól, kik a kath. hitről a gör. kel. hitre lérnek át.

Hihető, hogy a megye urainak ez elnézése a város új földesurának *Károlyi* Ferencznek akaratából történt így. Ő Vásárhelyt még atyja életében 1741-ben birtokába vette, jó katholikus, nagy méltóságokat viselő s a kormánykörökben is befolyásos férfi volt. Midőn 1744-ben a porosz a birodalom határain áttört, a királynő több hiveivel együtt őt is a cs. tábornokok bizalmas értekezletére hivta magához, aztán a nemesi fölkelés egyik vezérének nevezte ki.[1]

Később pedig a Csajkás kerület szervezését bizta rá.[2] A gróf egyébiránt nem csak politikus, hanem theologus is volt s mint ilyen oly jártassággal birt, hogy bármely papnak is becsületére vált volna. E téren, mint később látni fogjuk, önálló művet is irt magyar nyelven, még pedig református külföldi theologus nyomán.[3] Mint földesúr különben apja nyomdokain haladt s a vallási kérdéseket legkevésbbé sem állította élőkre. Jobbágyaitól nem annyira igaz hitűséget, mint hasznot és előmenetelt várt. Nyiregyházi birtokán épen lutheránusokat telepített innét az alföldről: azoktól remélvén e városnak felvirágzását és emelkedését. Vásárhelyre is előszeretettel szedegette a lutheránusokat.[4] Mind a mellett, hogy a vásárhelyiek ekkor tájon uradalmi kezelés alá vétetvén, a gróf tisztjeinek kegyetlensége és önkénye s az új földesúr által tetemesen felemelt taksák ellen panaszkodtak;[5] s fizetésbeli gondatlanságuk miatt tőle néhány igen haragos levelet kaptak s városuk elmaradottságáért főleg az elöljárók keményen korholtattak: a földesúr maga sem vette volna jó néven a megye tisztviselőitől, kiknek egyike, t. i. a

[1] Horváth M. Magyarország történelme. VII. köt. 270—271. l.

[2] Horváth M. Magyarország történelme, VII. 320. l.

[3] A szent bibliában levő históriák tanúlásának módja. Nagy-Károly. 1758. 8° és a Szent históriának rövid summája Irta Osterwald. Fordította gr. Károlyi Ferencz. 1758. 12°.

[4] Gr. Károlyi F. levele egyik itteni tisztjéhez 1757. decz. 12. a gr. Károlyi család levéltárában.

[5] A vásárhelyiek panaszlevelei 1742 tájáról és 1749. május 17-ről a gr. Károlyi-család levéltárában.

jegyző Marsovszki, az ő plenipotentiariusa is volt, hogy ha vásárhelyi református jobbágyait vallásukért zaklatták volna, mert tudjuk felőle, mily szivéből sajnálta nyiregyházi jobbágyait, midőn azokat az egri püspök üldöztette s ez ellen őket megvédeni nem tudta.[1]

Mindamellett a *generális*, mint röviden hitták, nemcsak az úrbéri kellemetlenségek miatt, hanem Füredi lelkész egy némely eljárása miatt is már több év óta nem állhatott őszinte szives viszonyban vásárhelyi jobbágyaival.

A vásárhelyiek attól fogva, hogy a török uralom alól felszabadúltak, földesuraikkal szemben magoknak folytonosan bizonyos szabadalmakat és kedvezményeket követeltek, a robotolástól határozottan vonakodtak, külterület használatánál s a földesuri taksa megszabásánál régibb uraikkal kötött egyezségeikre és irott oklevelekre hivatkoztak, a birói hatalom gyakorlásánál is magoknak szélesebb hatáskört követeltek, mert a török alatt a község, mint a legtöbb helyen, pallos joggal is birt s e jogát a városnak gr. Bercsényi is meghagyta. A város ezen igényeit azonban Károlyi Ferencz még kevésbbé volt hajlandó elismerni és teljesíteni, mint atyja, Sándor is. Időnként a grófok a várossal egyezséget kötöttek, mely azonban mindig nagyobb és nagyobb terheket rótt a lakosságra. A múlt század végén még csak 200 arany, nehány csizma, karmazsin és csojtár volt az: történetünk idején pedig már 5500 rénes forintra rugott! E díjemeléseken kivül, mint említők, kisérlet is tétetett a várost urbéri kezelés alá fogni. Különösen nem felejthették a lakosok azt, hogy régebben ők a terjedelmes határ oly részeit is használták (Derekegyháza, Mágocs stb.), melyeken a földesúr később maga gazdálkodott. Volt egy pár helybeli törzsökös gazdacsalád, mely a török alatti zavaros birtokviszonyok és jogfogalmak idején igényt formált és illetőleg zálogjogot is nyert egyik-másik puszta irányában. Ezek és rokonságaik a Károlyi grófok által jogaiktól és haszonélvezeteiktől egy-

[1] Lukács Ödön. Nyiregyháza Tört. I. 206.

szerűen elüttettek. Mindezen okok közreműködtek arra, hogy a lakosság kebelében földesurai iránt lassanként némi idegenkedés, bizalmatlanság és elégedetlenség fészkelte meg magát, mely koronkint nyilt zavargásban és lázongásban is mutatkozott.

Az említett családok közé, mely régibb időkből igen nagy területeken gazdálkodék s azok egy részéhez — később is jogot formált, — tartozott az itteni *Török* család is. Ennek tagja *Török* Mihály 1744-ben a város birája s mint ilyen a lakosság érdekeinek őre és képviselője lett volna; azonban ebbeli tisztében s birói kötelezettsége teljesítésében oly magaviseletet tanúsított, hogy *Füredi* lelkész csak a közhangulatot tolmácsolta, midőn *Törököt* a városi tanács felhívásából hűtlenségéért a szószékből nyilvánosan elitélte és megbélyegezte. Török azonban, a ki pár év tizeddel ezelőtt perben állott a grófokkal a *Mártélypuszta* iránt,[1] időközben úgy látszik a földesuraság pártjára csapott át, a kipellengérezést igen zokon vette s a tanács és *Füredi* ellen *Rácz* Demeter uradalmi inspektor előtt panaszt emelt, a ki nem késett a meggyalázott birónak pártjára kelni. «Ha vétett», így ir az inspektor a város előljáróihoz, «nem kellett volna oly ignominiose detruncalni egy városnak eleit, hanem más módot kellett volna correctiójában keresni. Az ki nagyobb, az prédikálló székből nagyobb malefactorokat sem szoktak kiprédikálni az egész környék ludibriumára: annyival az ilyetént nem méltó vala prédikátor uramnak subsummáltatni. Prédikátor uramnak kötelessége volna még kelmeteket is . . . inteni és akképen könyörögni «és bocsásd meg a mi vétkeinket, mint mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek» . . . *Nagyon megsértődött ő excellentiája* azon dolog iránt s törvényre is fogja bocsátani.» stb. Egyébiránt Rácz azt javasolja az előljáróknak, hogy ne engedjék enynyire menni a dolgot, hanem adjanak valami úton-módon elégtételt *Töröknek*, a kiről föltehetni, hogy a törvény előtti

[1] Csongrádmegye levéltára, 1724. május 24-éről.

meghurczoltatástól el fog állani s nem fog túlságosan sokat követelni.[1]

Nincs rá adatunk, hogy minő elintézést nyert a *Török* esete, hanem annyit tudunk, hogy 4—5 év múlva előbbi formájában ismétlődött. A városházánál ugyanis 1749 elején *Szecsei* János esküdt valami lakoma alkalmával *Török* Mihály ellen sértő nyilatkozatot tevén, *Török Szecseit* a házból kidobatta. *Szecsei* ekkor az inspektor előtt emelt panaszt. *Török* ellen egyszersmind a város több részein gyülekezések tartattak, melyekben ellene, mint «hamis hitű s a város népét elnyomó» biró ellen izgatások folytak. *Czeglédi* István, egyike a legtekintélyesebb gazdáknak, ekkor *Füredi* lelkészt rábírja, hogy *Törököt* a szószékből ismét kárhoztassa el: a mi meg is történt. Sőt ennél több is. Mert *Czeglédi* a templom keritésében az istenitiszteletről kijövő nép előtt beszédet tartott s azt arra buzdította, hogy *Törököt* hivatalától foszsza meg és helyette mást válaszszon. A közönség hajtott a szóra s a városházához csődülvén *Törököt* nyomban letette.[2]

A meggyalázott biró ekkor egészen a földesúr karjaiba veté magát. Szolgálatot vállalt nála, s bántalmazói — főkép a prédikátor ellen — a felsőbbség előtt panaszt emelt. Füredi ennek következtében az úriszék elé idéztetett. A prédikátor ezen rendkívül megindúlt s kéréseivel rábirta *Szaplonczay* provisort, hogy a számára küldött idézvényt vonja vissza. A dolog vége az lett, hogy *Rácz* Demeter, az uradalmi plenipotentiarius megparancsolta *Füredinek*, hogy a mit *Török* ellen a szószékből mondott, azt a templom udvarán összegyült nép előtt vonja vissza és *Törököt* kövesse meg.[3] Pár hét múlva aztán *Füredi* és *Török* közt a barátságos

[1] Rácz levele 1745. decz. 31-éről a városi levéltárban, 2. csomó. 49. szám.

[2] Városi levéltár, 2. csomó, 63. szám.

[3] Rácz Döme levele 1749. május 31-éről, a városi levéltár, 2. csomó, 62., 63. szám.

kibékülés is meg lett a városházánál tanúk előtt, kik közt *Szőnyi* Beniámin is említtetik.[1]

Hogy tulajdonképen mit követett el *Török*, a miért a lakosság és a lelkész neheztelését magára vonta? arra nézve nincsenek kielégítő adataink. Tény, hogy a város a földesúri taksába 1747 tavaszán már 27 ezer forinttal tartozott,[2] a mi nyilvános bizonyság arra nézve, hogy a város házánál a kötelezettségek teljesítésében nagy hanyagság és rendetlenség uralkodott. Tény az is, hogy a földesúr a rákövetkező évben a taksáról új egyezséglevelet állít ki a város számára, mely szerint ez utóbbi taksa és árenda czímen három év alatt negyvenezer forint fizetését volt kénytelen elvállalni.[3] Valószinű ezek alapján, hogy *Török* mint biró erélyesebben sürgette a tartozások lerovását; s minthogy a lakosságra nézve a régibb időtől fogva felhalmozódott hátralékok fizetése és az új kötelezettségek egyidejű teljesítése igen terhelő volt: a biró talán e miatt esett kedvetlenségbe a nép előtt.

[1] Városi jegyzőkönyv, 2 köt. 144. l.

[2] Gr. Károlyi Ferencz levele 1747. április 5-éről a város levéltárában.

[3] Az egyezséglevél 1748. márczius 10-éről a gróf Károlyi család levéltárában.

IV.

A gyeviek elűzetése s Vásárhelyre költözése. — Posztós István, halálra menő rab felett a város előljárói és a szegedi barát összetűznek. — Báthori főbiró és Balog M. esküdt. — A barát csúffá tétele s az ebből keletkezett bonyodalom. — Kecskemét és Miskolcz városok nyilatkozataik a fenforgó ügyben. — A törvényes szokás a kivégzendők lelkészi ellátása körül. — A város a róm. kath. templom újból építésére ajánlatot tesz. — Gr. Károlyi Ferencz oltalmára kél a reformatusoknak s erről szabadalomlevelet állít ki.

1750—1752.

Azon körülmény, mely Vásárhelyen is kisebb-nagyobb elégedetlenségnek volt kútfeje, t. i. a földesúrral való viszony, a szomszéd faluban, *Al-Győn* végső elkeseredésnek vált szülő okává. E hely régebben a *Semsei* Pálné és *Keglevics* Miklós birtoka volt,[1] történetünk idejében pedig gr. *Erdődy* György főországbiró s barsmegyei főispán uradalmához tartozott,[2] a Tisza partján, hol a vármegye tartott révet és kompot. A földesúr ott is ép abban az esztendőben sulyosbította a jobbágyok úrbéri tartozását, melyben Vásárhelyen; a különbség azonban az volt, hogy Erdődy családi hagyományainál fogva sem örömest szivelte jobbágyai református hitét, a mi még ennél is több volt, egy durva és kegytelen tiszttartó kezébe adta őket, ki a falu népét sokféleképen sanyargatta és zaklatta. E tiszttartó neve *Bezur* Ferencz, a

[1] Tanúvallomási jegyzőkönyv 1667. decz. 13-ról Bercsényi Miklós perében Borsodmegye levéltárában.

[2] Csongrádmegye levéltára.

mindszenti uradalom praefectusa volt, kinek nevével és viselt dolgaival *Csongrádmegye* akkori jegyzőkönyveiben és irományaiban többször találkozunk. A gyeviek már 1751. év végén panaszkodtak a vármegyén Bezúr ellen. [1] Ennek embertelen és törvénytipró természetére következtethetünk onnét, hogy erőszakoskodásai miatt ez időtájt *Szeged város* is vizsgálatot kért ellene, a mi el is rendeltetett a vármegyén [2] s onnét, hogy a *mindszenti* jobbágyok ellene formaszerű lázadásban keltek fel, s őt magok a katonák fogták el. [3] De Bezúr szabadonbocsáttatása után sem hagyott fel erőszakoskodásaival, mert ellene, mint a törvénynyel daczoló ellen, a megye 1759-ben újabb vizsgálatot rendel, [4] a rákövetkező évben pedig a *Károlyi* tisztjeivel elegyedett újjhúzásba. *Erdődi* György előtt azonban kedves ember lehetett a praefectus, mert nemcsak sokáig megtartotta állásában, hanem a kormánynál gyakorolt nagy befolyással kivitte, hogy kir. táblai esküdtnek is kinevezték.

Algyő lakosai merőben reformátusok voltak, még pedig olyanok, kiknek elei a mult század zivatarai következtében jobbára *Vásárhelyről* származtak oda. Maga a falu a viztorkában feküdt, melytől abban az időben is sokat szenvedett. Vásárhely felől rengeteg nádasok és mocsárok, ezeken túl pedig a Tisza környezték s nehezen megközelíthető fekvésénél fogva nem egyszer szolgáltatott biztos menhelyet vásárhelyi bujdosó eleinknek. A gyevi ref. egyház ügyeivel traktusunk régi jegyzőkönyveiben nem egy helyt foglalkoztak, [5] mert az egyház rendes lelkészt és tanítót tartott. Vallásukhoz való ragaszkodásukért végre a hivek azt nyerték *Bezúrtól*, hogy «ez a zsarnok, ki nevét és szent vallásun-

[1] Csongrádmegye levéltára, XIII. cs., 44. sz.
[2] Megyei végzés 1752. október 30-áról.
[3] Megyei iratok 1753-ból.
[4] Csongrádmegyei irományok, XVII. csomó, 15. szám.
[5] Igy például 1712-ből föl van jegyezve az ottani prédikátor fizetése.

kat legdühösebben üldözte és örökre infámissá tette».[1] őket 1751-ben saját házaikból kiverette s a faluból elkergettette. A szerencsétlen jobbágyok ekkor, pünkösd harmad napján, hajókba szállva *Vásárhelyre* eveztek s zsoltárok éneklése közben kötöttek ki a Hódtava partján, hol a mieinktől, kikhez egy részöket vérségi és sógorsági viszonyok fűzték, vendégszeretettel fogadtattak. A földesuraság, kinek csak haszna volt a jobbágyok szaporodásából, nem tett ellenvetést a letelepedés ellen. A menekülőkkel együtt érkezett tanítójok *Nyíregyházi* Bálint is, kinek egyházunk hivatalt adott, a tarjáni leányiskola tanítását bízván reá. Elhozták a menekültek magokkal egyik urasztali aranyos poharukat is, mely Vásárhelyen ugyanazon czélra használtatott 1809-ig, midőn ellopták. Az elüldözöttek állandóan megtelepedtek nálunk s velök, kiknek maradékai még most is élnek, s neveik előtt a «*Gyevi*» jelzőt egy részben használják, valamennyivel megszaporodott gyülekezetünk. A gyevi református egyház azonban, honnét a lelkész már hihetőleg előbb elhúzódott, végleg és örökre megszünt! Szőnyi megjegyzi, hogy az idekerült gyeviek «vallásossággal, pallérozottsággal és szerénységgel a mieink legnagyobb részét általában felülmulták s hogy mindenesetre jó volna, hogy, ha valamely jámbor ezt az erőszakosságot, melyet a nevezett ember amaz ártatlanokon elkövetett, sérelmek czimén a felséges udvarhoz felterjesztené, mert: «*boldog az, ki könyörül a nyomorulton; a veszedelmek napján megszabadítja őtet az Úr.*» Zsolt 41., 2.[2] E részben azonban aligha történt valami. Nem is olyan idő járt a protestánsokra, hogy a felsőbb helyről az efféle méltatlanságok orvoslását remélhették volna, melyek elkövetése az illetőknek inkább érdemül tudatott be. A vármegyén magok a *gyeviek* sürgették még évek multán is, hogy házaikért, melyeket hitökért el kellett hagyniok, kártérittessenek:[3] a megye három

[1] Szőnyi szavai az egyház jegyzőkönyvében. I. kötet. 13. lap.
[2] J. h. 11. lap.
[3] Csongrádmegyei levéltár. 1758. február 23-áról. XVI. csomó. 9. szám.

és fél év múlva hozott is benne végzést, hogy a provisor, ki oka volt a' költözködésnek, kártérítésre köteleztessék; de hogy lett-e ennek valami következménye, arról nem találtam följegyzést. *Al-Győ* lakossága ezután is egyre fogyott. A költözködés Vásárhelyre és egyébbüvé sűrün fordult elő. A földesúr később a megyét kérte, hogy ne engedje jobbágyait szétoszolni. Ez közbe is vetette magát a jobbágyok érdekeit képviselve,[1] több izben vizsgáló biztosokat is rendelt a hely szinére, hogy a falu pusztulásának oka felderíttessék. Ezek jelentései a természeti csapásokról ép úgy szóltak, mint a földesúri méltatlankodásokról.

* * *

Csakhamar azután, hogy a gyeviek közénk telepedtek, itt Vásárhelyen is a református vallásgyakorlaton oly sérelem esett, mely a kedélyek nyugalmát nagy mértékben felzavará.

Az 1752. május 2-án történt ugyanis, hogy az itteni úriszék *Posztós* István református rabot és egyidejüleg egy másik kath. embert halálra itélt.[2] Református lelkész elődeink a hozzájuk tartozó elitélteket börtöneikben régi idők óta folytonosan szabadon látogathatták s a boldogtalanokat utolsó útjukra is elkisérhették. E joggyakorlatban megmaradtak azután is, hogy ide 1727-ben római kath. rendes plébános telepíttetett. Az úriszéken e gyakorlat ellen nem tétetett semmi kifogás, mert azon a római klerusnak helye nem volt. Ellenben a vármegyén, hol a klérus is megjelent a régi szokást megszüntették s valami királyi rendelet ürügye alatt a mi hitünkön levő rabok látogatását róm. kath. papokra bizták, lelkész elődeinknek csak annyit engedvén meg, hogy mikor a rabot a vesztőhely felé megindították, lelkészeink a

[1] Csongrádmegyei levéltárban az 1760. és 1775. május 5-iki irományok.

[2] Szőnyi az évszámot 1753-nak, a rab keresztnevét Mihálynak irja. De egykorú hivatalos iratok 1752-öt és Istvánt említnek.

városon kívül hozzácsatlakozhattak s azt a kivégzés helyéig kisérhették.

A vásárhelyi róm. kath. pap ez időtájt tartósan beteg levén, Szegedről *Jancsik* Miklós ferenczes barát [1] járt ki ide a lelkészi szolgálatok végzésére; most is e tót származású szerzetes állott elő, hogy a kivégzés körüli lelkészi teendőket teljesítse, annyival inkább, mert a barát már három napon keresztül «minden módon szakadatlanúl sürgette *Posztóst*, hogy vegye fel tőle a róm. kath. szentséget» s térjen ki hozzájok. De a rabot erre rá nem lehetett birni, annál kevésbbé, mert *Báthori* Mihály főbiró, a városi két jegyző és a tanács módot találtak a börtönbe menetelre és *Posztóst* buzdították, hogy a maga hitében haljon meg.

Elérkezék május 30-adika, a kivégzés napja.

Szőnyi Béniámin a börtön pitvarában várakozott s módot akart találni abban, hogy a szerencsétlen rabnak még a városban utitársáúl szegődjék. *Posztós*, kit a hóhér itt kötözött meg, felismeri a maga vallása papját s könyek közt kérte, hogy üljön fel vele együtt a kocsira. *Szőnyi* egész emberséggel a maga részéről kérte a szerzetest, hogy mivel úgy is láthatja, hogy a rabot katholikussá nem teendi, engedje neki át helyét.

A főbiró és tanácsa mellé állottak a kérelemnek s erősítették, hogy ők semmiképen nem engedik, hogy barát legyen az ő református rabjukkal, mert nekik vagyon privilegiumok a felséges királynétól, hogy az ő rabukkal maguk tanitója legyen: más rendbeli ahhoz magát ne avassa. *Miklós* atya ridegen és fenhéjázó gúnynyal utasítá vissza a kérelmet, miközben magát áldozárnak, *Szőnyit* pedig csak prédikánsnak nevezgeté. A biró, jegyző és *Szőnyi* ismét felszólították a barátot, hogy «Álljon el mellőle, mert pórul jár.» Mire a barát azt felelé: «Ha pórul járok, sem állok el mellőle.» A birák ekkor azt mondották, hogy: «Ha meghalunk sem engedünk.» Miklós atya pedig: «Ha én meg-

[1] Vásárhelyi r. kath. egykorú anyakönyv.

halok sem engedem» s e közben gyorsan felült a kocsira azzal a szándékkal, hogy *Szőnyit* ott hagyja s maga a rabbal a városháza udvaráról, hol e jelenet történt, megindúljon. *Posztós* még egyszer rimánkodott neki, hogy engedje Szőnyi kiséretében megtenni az utolsó utat. De mikor az vonakodék, haragra lobbant s felkiáltott: «Szállj le . . . . atta teremtette, nem kellesz én nekem: az én papom üljön én mellém, az imádkozzon én vélem.» *Balog* István vármegye esküdtje, kire a végrehajtás bizva volt, ekkor rendelkezik, hogy hozzák elő a pápista rabot is. De a biró és társai egyátalán nem engedtek. Az esküdt óvást tett: a biró pedig ellenóvást. E közben a városháza udvarán és az útczán jelenlevő néző közönségben zúgás keletkezik. Ekkor *Posztós* emeli fel szavát körüle csoportosuló és könyező atyjafiaihoz és barátaihoz fordúlva: «Édes lelkeim», úgy mond «ne hagyjatok halálom óráján. Szakaszszátokketté az ilyen attát. E hol nem imádkozhatom miatta!» A távolabb állók a kocsihoz kezdtek tódulni s a sokaság kiáltozá: «*Szállj le barát, szállj le barát!*» Az esküdt felszólal: «Az istenért atyámfiai, valami rosszat ne cselekedjetek. Lássa a biró, akármit cselekedjen.» A biró most utoljára mondá: «Szálljon le atyaságod, mert másképen is le fog szállani, mert mindjárt lehúzzák a kocsiról.» *Kovács* jegyző pedig: «Hogy ha esküdt úr le nem szállítja a barátot, tüstént a pápista rab mellé ültetjük a predikátort.» Mire az esküdt: «Azért se szálljon le.» De midőn látá, hogy a község felemelt kezekkel a kocsihoz tódul, mondá latinúl a barátnak: «Szálljon le atyaságod.» Némelyek a sokaság közűl már a lovak kantárját ragadták meg, mások kiáltozák: «*Üsd, üsd!*» Ekkor a szintén fennülő hóhér tót nyelven szólott: «Édes atyám, szálljon le atyaságod, mert itten nem jó dolog következik.» Most végre ráhatározá magát a barát a leszállásra, miközben a kocsin levő *Posztós*, «engedelemmel legyen mondva, hátuljába rugta atyaságát,» úgy hogy ez alkalmasint hamarább leért a földre, mint akarta volna. A sokaság pedig ekkor a földön levőre rohant; azonban *Kovács* jegyző karjait kiterjesztve oltalmába

fogadta a megrémült szerzetest, nemkülönben *Szőnyi* Béniámin is mellette termett, kinek most a barát köpenyege alá húzódott. *Szőnyi* hangosan kiáltva kérte a sokaságot, hogy annak semmiképen bántására ne legyen. A rend hamar helyre is állott. Most az esküdt is szabadságot adott *Szőnyinek*, hogy a kocsira fölüljön s *Posztóst* a kivégeztetés helyére kisérje, a mit ez teljesített is s rabját mindaddig, míg ennek feje vétetett, biztatgatta és imádkoztatta: a szerzetes pedig másik kocsin kisérte szintén a maga rabját.[1]

Elképzelhetjük, hogy ez az eset akkor széles körökben minő feltünést keltett! A megsértett szerzetes azt állítá, hogy a vásárhelyiek élete ellen törtek. A szegedi barátok különösen nagy zajt ütöttek belőle s felsőbb helyeken panaszt emeltek a vásárhelyiek ellen. Az esetnek az ország főrendei közt is hire futott s Báthori főbirót, mikor, mint látni fogjuk, a budai törvényszék előtt állott, ezért is lázadással vádolták.[2] A város atyái úgy látszik egy bűnvádi eljárás megindításától féltek. Az ország törvényei ugyan mellettök szóltak; még az utolsó vallásügyi végzések az 1715: 26. és 30. is megtiltották azt, hogy vallásunk gyakorlatában háboríttassunk; sőt volt egy királyi rendelet 1723-ból, melyre azon időben eleink gyakran hivatkoztak jogaik védelmezése czéljából, mely sze-

[1] Ez esetről négy féle leirás maradt ránk. Az első *Szőnyi*-től a reform. egyház jegyzőkönyvében I. kötet 96. s következő lapokon, mely az esetet ártatlan szinben tünteti fel s csaknem mindent elhallgat a város fejeinek beavatkozásáról; a második *Csongrádmegye* levéltárában *Német* János mindszenti plebános-esperes levele 1752. július elejéről, melyben a vármegye előtt a dolgot elpanaszolja s főleg a város biráit igyekszik eláztatni; a harmadik szintén a megyei levéltárban a fentebbi *Balog* András elbeszélése, ki hivatalosan előadja a tényállást, *Német* leirásával általában egyezve; s a negyedik hasonlóképen egykorú feljegyzés a város levéltárában — 2. csomó, 10. szám — mely a részletekben legszegényebb s főleg a bíró és *Szőnyi* eljárását igyekszik törvényes szinben feltüntetni. Mi a fentebbiekben a különböző leirásokat egybevetve s egyik hiányát a másikból kiegészítve jártunk el.

[2] Szőnyi i. h. 98. lap.

rint a vallás ügye további rendelkezésig mostani állapotában hagyandó; mind a mellett a klerus akkori roppant befolyására és a királynő vakbuzgó római kath. érzelmeire gondolva, itthon méltán aggódtak a város és egyház fejei a szomorú következmények felől s készültek a szükségessé válható törvényes védekezéshez.

A birák tehát több hazai város hatóságát, hol reformátusok, katholikusok elegyesen laktak, levél útján fölkérték, hogy küldjenek hozzájok felvilágosítást arra nézve, hogy micsoda szokás áll fenn nálok a kivégzendők lelkészi ellátása tekintetében?

Ennek következtében jun. 21-én *Kecskemét* város birája és tanácsa értesíti a mieinket, hogy «*Kecskemét* városában emberemlékezettől fogva a religió dolgában mind ez ideig ilyetén atyafiságos harmónia és egyezség van szokásban, hogy midőn valamely rab a méltóságos úri törvényszék által halálra sententiáztatik, elsőben ugyan a kath. lelkipásztor, ha helvetica confessiójú rab leszen is, hozzá bocsáttatik, megtudni, ha kíván-e katholica hitet amplectálni? Ki is ha magát declarálja, hogy a helvetica confessio szerint való hitben kíván meghalni, tehát a kath. pap által nem violentáltatik, hanem a helveticus predikátor admittáltatván, az által készíttetik, consoláltatik és ad locum supplicii békével s minden zenebona nélkül ki is kisértetik».[1]

Pár nap mulva itt volt *Miskolcz* város birájának és tanácsának levele is a fennforgó ügyben, mely szerint «mind ekkoráig minden megháborítás nélkül, mind az tekintetes nemes vármegye által, mind az nemes város törvényszékin halálra sententiáztatott rabhoz ekklézsiánk tiszteletes predikátorai szabadon bocsáttatnak és usque ad locum supplicii, az olyatén személyeket ki szokták kisérni, sőt minekutána az olyatén személyek megsententiáztatnak, míg tiszteletes predikátor uraink hozzájuk mennének is, oskolánkbeli

[1] Kecskemét városa bizonyságlevele a hódmezővásárhelyi ref. egyház levéltárában.

deákok szüntelen vélek vagynak és a mikor kegyelmek ho zájok elmennek, tőlük vissza mennek, az deákjaink mii éjjel, mind nappal vigasztalásokra és készíttetésekre véll vagynak.[1]

Más részről *Szőnyi* a ferencziek quárdiánjához irt lev let, melyben «nem a sectának vagy a más hitfelekezetn érdeke által sugalmazott», hanem «csak mint keresztyi ember... Istenre hivatkozva» bizonyságot tesz arról, ho «ama jó szerzestesnek», ki nálunk járt, testi bántódása ép nem lett. Igaz, hogy a rab őt, minekutána a kérés nem has nált, szidalmazta, «szabadon levő egyik lábával megtámadta s a nép is rákiabált: de ennek az a «jó szerzetes» az ok ki negyed napig gyötrötte az isten adta rabot a katholik hitre térítéssel, azt utolsó órájában sem hagyta békén végezetre türelméből kihozta stb.[2]

Szőnyi úgy irja, hogy e levél következtében a bar tok haragja elmúlt: azonban ezek mégis följelentették esetet.[3] A váczi püspöki consistorium is magáévá tette sérelmet s jun. 26-ról a helytartó-tanács előtt azt bepan szolta. E szerint: ámbár a királyi rendeletek azzal tartana hogy az ágostai és helvét vallású halálra itéltekhez kat pap hivattassék: mindazáltal gr. *Károlyi* Ferencz uradaln azt végezte, hogy ha ilyenekkel a róm. kath. atyák ne boldogulnak, a város végén «predicantius»-ok hozzájok m hessenek. Aztán előadja a már ismert esetet. A helytart tanács jun. 30-ról leküldi a panaszlevelet Csongrádmegyéh nyomozást és jelentést követelvén tőle a fenforgó ügybe A vármegye a parancsolatnak eleget tett, sőt azt is kimo dotta, hogy a református papok ezután a rabokat se ne lát gassák, se ki ne kisérjék.

[1] Miskolcz város levele 1752. június 26-ról ugyanott.

[2] Szőnyi levele latinúl irva a vásárhelyi egyház jegyzőköny ben, I. kötet, 98., 99. lapon.

[3] Egy vásárhelyi névtelen levél 1755-ből a váczi r. kath. egyh megye levéltárában, melyet később egész terjedelmében közlünk.

[4] A hivatolt levelek Csongrádmegye levéltárában.

A város elei azonban a klérus részéről sokkal nagyobb megtorlástól féltek s mint egyedüli menedékökhöz. a földesúrhoz folyamodtak, kinek jóakaratában vethették reménységöket. S hogy azt annál inkább megnyerjék s az itt lakó katholikusok iránti testvéries indulatjukat kimutassák, önkéntes ajánlatot tettek Károlyinak, hogy ők a katholikus templomot újra építik.

A vásárhelyi reformátusok 1723 óta már két templomot építettek a helybeli róm. katholikusok számára. A kath. igényeket azonban, főleg minthogy helyben a reformátusoknak különb templomuk volt, a második templom sem elégíté ki s azért már *Károlyi* Sándor is szorgalmazta a református várost, hogy építsen szebb és tartósabb katholikus templomot az eddiginél. *Rácz* Demeter uradalmi meghatalmazott irá egyebek közt az elöljáróknak, hogy «ne sajnálna abban segíteni, úgyis Isten dicsőségére leszen az az épület is».[1] A szorongattatások közé jutott birák tehát, mint később látni fogjuk, hihetőleg *Szaplonczai* sugalmazására, ennek vezetése mellett biráikat az új év első napjaiban N.-Károlyba küldték s oly összeget ajánlottak *Károlyi* Ferencznek, a melyen abban az időben elég szép templomot lehetett építeni; de egyszersmind azt kérték tőle, hogy jőjjön segítségére a klérus által fenyegetett városnak, a református vallás gyakorlatát engedje meg továbbra is s biztosítsa jövőre is állandóan.

Károlyi Ferencz tehát szabadalomlevelet adott a városnak, általában a református vallás gyakorlása s különösen a halálra itéltek ellátása tekintetében. E nagyfontosságú levél, melyben a sorok közt egész kor és jellemrajz tárul fel előttünk, egész terjedelmében így következik:

«Én nagykárolyi gróf *Károlyi* Ferencz, károlyi, erdődi, bélteki, ecsedi, csongrádi, megyeri, surányi váraknak és dominiumoknak örökös ura, felséges és koronás királyné asszonyunknak belső titkos tanácsosa, komornyikja, Generalis Feld-

[1] Rácz levele 1749. május 28-ról a város levéltárában, 5. csomó, 5. szám.

marschal Lieudenantja, egy magyar lovas regementnek ezredes kapitánya, felséges septemvirilis táblának assessora, nagyságos Szathmár vármegyének főispánja és magyarországi Tisza tulsó részének generalis commendánsa, — adom tudtára mindeneknek, a kiknek illik, ezen levelemnek rendében, hogy ámbátor mind néhai méltóságos uram atyám Ő nagysága, mind minekutána ő nagysága kegyes rendeléséből még életében kezem alá bocsájtotta vala nagyságos Csongrád vármegyében helyeztetett *Hódmezővásárhely* nevű városom magam által is assecuráltatott vala, hogy vallás dolgában nem fog általunk háborgattatni, valameddig országunk az iránt szóló törvényei következőképen uralkodó felségeink változást nem tesznek, mivel mindazáltal azon assecuráltatások más oeconomicalis dolgokat is (melyeket publicumra sem illő, sem rendes) foglal magában, — esedeztek alásan előttem, hogy azon assecuratiomat más különös instrumentumban formálva is vigasztalásukra kiadnám, resolválnám: megtekintvén azért jámbor és magukat alkalmaztató viseléseket, kivált hogy mind papi, mind világi rendünkön levőkkel atyafiságos teljes egyezségben vagyunk, vélek csendes békességben és jó hármóniában élünk, mely ő indulatjokat nyilvánvalóvá is tették, midőn üdvözült méltóságos uram atyám ő nagysága rendünkön valók számára kivánván, ottan isteni szolgálatra alkalmatosságot késziteni, akkoron azt minden kényszerítés nélkül, jó kedvvel felállították, béhozott plébánosunknak deputatumát ekkoráig kiadni szokott részében igazán minden untatás nélkül és hiven is kiszolgáltatták. Most pedig már látván az előbbi hirtelen épült templomunknak romlásra, illetlen sorsra hajlását, hozzám küldött *Csanki* Sámuel biróság viselt tanácsbeli atyjafiok és nótárius *Kovács* Márton által önként oly sok pénzt ajánlottak fel előttem, a melyek segedelmével nemcsak mostani szükséghez, de illendőséghez képest is szép templomot építtettetek számunkra; ezen érdemeket azért méltó tekintetben vevén és teljes bizodalomban levén, hogy ezután is csendes és békességes magokviselésében fogyatkozás nem lészen: tovább is általam töké-

letesen assecuráltatnak, hogy valameddig hazánk irántok levő törvényeihez képest ő felségeik és hazánk különbet országostúl nem végeznek, ezen renden és valláson valókról én is megirt *Hódmezővásárhely* városombelieknek megengedem, hogy az helvetica valláson lévő prédikátoroknak halál által vagy jobb hivatalért és akármikép történhető változása után hiremmel más jó erkölcsű értelmes predikátorokat bevihessenek, mostaniak és következendők ottan dominális székemen megsententiáztatott-rendeken s vallásokon levő raboknak vigasztaltatásokra és halálra való készíttetésekre (megpróbálván először az katholikus lelkiatya), a mely nap sententiájok kimondatik, hozzájok szabadon bocsájtathatnak, parochialis házoknak, fiúi és leányi oskoláknak, ecclesiai s egyéb épületeknek igazíttatását, ha szükséges, újonnan való építtetését sem ellenzem, sőt inkább említett városom lakosait közönségesen bizonyosokká teszem, hogy törvényesen megengedett és engedhető minden szabados religiobeli szokásokban Isten kegyelméből leendő successorimban hagyományom által nemcsak megtartom, hanem minden tehetségemmel meg is oltalmazom. Melyről ez saját kezem irásával és pecsétemmel megerősített levelemet mind vigasztalásukra, mind lelki épületekre, mind világi gyarapodásukra adtam. Nagykárolyi váramban» stb.[1]

[1] Az oklevél 1752. szept. 30-áról keltezve a hódmezővásárhelyi egyház levéltárában. Megvan ott az eredeti fogalmazvány is, mely mutatja, hogy a városi küldötteknek a megerősítő levél fogalmazójával hihetőleg erős küzdelmök volt; a parochiális házaknál például a fogalmazványban ott állott ez is «vályog» stb.

V.

A Törő és Pető-féle zendülés előzményei. — Polgári M. turi lelkész elfogatása és szökése. — Dobai M. egyházkerületi főkurátor és Zoványi püspök beavatkozásuk. — A turi birák tömlöczöztetése s a templom veszélyben forgása. — Törő Pál kurátor. — Általános elégületlenség az Alföldön. — A vásárhelyiek a törökkel és a bujdosókkal érintkeznek. s Pető főnöksége alatt összeesküdnek. — A turiak Petővel összeköttetésbe lépnek s Rákóczi és Bercsényi nevével izgatnak. — Halász Zsigmond és Vértesi bujdosó magyarok. — A főnökök találkozása. — A vásárhelyi összeesküvők Halason. — A zendülés kitörése s gyors lefolyása

1750—1753.

Elbeszélésünk folyamán ahoz az eseményhez érkeztünk, melyet a hazai történészek Törő- és Pető-féle zendülés neve alatt említenek. Minthogy az esemény szinhelye Mezőtúr és Vásárhely volt, ki kell terjeszkednünk az előbbi hely akkori embereinek és egyházi viszonyainak ismertetésére is.

Túron egy idő óta nagy izgatottság uralkodott Polgári Mihály lelkész esete miatt. Polgári, kit egy év előtt hívtak Hadházról ide, az 1752. jun. 11-ik napján, pünkösd utáni 3-ik vasárnapon Zsolt. 83, 1—2 nyomán tartott templomi szónoklatot ez igékről *«Óh Isten, ne hallgass és ne vesztegelj és ne nyugodjál, óh erős Isten, óh mert imé a te ellenségeid háborganak és a kik tégedet gyűlölnek, fejöket fölemelték»*. A vallásaért buzgó lelkész szónoklata közben e szavakra fakadt: *«Az ellenkezők az igazi vallás megháborításához hozzáláttak, a templomokat sok helyen elvették s másutt is el akarják venni»*. Majd utána vetette:

«Ezekkel felséges asszonyunkat én meg nem sértem, mivel sokakban hire sincs Ő felségének, midőn a klérus azokban dolgozik, a mikben hire vagyon is», továbbá, hogy *«Támaszthat az Isten olyan potentátort, ki a koronát kiütheti az ő (királynő) fejéből»*.[1]

A tüzes szónok e beszédét némely katholikusok is hallották, minek következtében Polgári följelentetett s jul. 8-án a megye fogházába Egerbe hurczoltatott.[2] Abban az időben különösen nagy vakmerőség kellett ilyen igék hirdetéséhez; mivel az önkényű kormány véres bosszúval szokta megtorolni a szabad szót. Polgári a börtönben a legszomorúbb sorsot várhatta magára s hogy ezt kikerülje, őreitől befogatása után mintegy nyolczad napra éjjel megszökött,[3] úgy hogy a hatóság teljesen elvesztette nyomát.

A pap vakmerősége széles körökben, föl egész a trónig roppant figyelmet költött. A vármegye úgy gondolkodott, hogy mivel Polgári a városnak igen kedves prédikátora volt s elfogatása után a város tisztviselői vittek neki fogságába élelmi szereket és költséget: tehát a szöktetésben is ezeknek kellett közreműködniök. Ez okból a város elöljáróit, u. m. Zsombok János főbírót feleségével együtt, Busi Gáspár, Horda János tanácsbelieket, Mészáros András, Győrfi Mihály jegyzőket s Borbély Ádám és Bordács István közlakosokat Egerbe rabságra vitette s kegyetlen bántásokkal [4] vallatta: de a bűnrészességet sem a kinzás, sem a hosszas fogság útján nem állapíthatta meg. Végre is idők multával a királynő nevében olyan parancsolat érkezett a megyére, hogy a hóhér által megkínzott túriak szabadon eresztendők s mindenki

[1] A Polgári ellen kiküldött püspöki vizsgáló bizottság tanúkihallgatási jegyzőkönyve a tiszántúli egyházkerület levéltárában.

[2] A túri ref. egyház jegyzőkönyve I. köt. 19. lap. (Lukács Dániel túri lelkész szives közlése.)

[3] Az egykorú hivatalos vizsgálati jegyzőkönyvek Hevesmegye levéltárában (Hellebronth Mihály levéltárnok szives közlése).

[4] «Korbácsolás és nagy lábujjoknak s egyik lábszáruknak hóhér által való csigáztatásával.»

által ártatlanoknak s szint oly becsületeseknek tekintendők, mint annak előtte. A vármegye az elmenekült lelkészszel szemben mást nem mívelhetvén, legalább könyveit szedette össze és leltároztatta egy ferenczes barát által, kit e végre Szolnokból küldött ki.

A túri pap dolgai miatt nagy volt a megütközés és félelem a református egyház főbb tisztviselőiben is. Mert a klérus nyilvánosan s udvari körökben eddig is azzal vádolta a reformátusohat, hogy eleitől fogva mindig lázongók voltak, minden zendülésnek és fölkelésnek szitói, főfőkovácsai:[1] S az alföldön csakugyan nem első eset volt ez, hogy a kálvinista papot a hatalom elfogatta. Dobozi Mihály egyházkerületi főkurátor tehát maga irt Zoványi Gy. püspöknek, hogy a fölségsértő Polgári ellen a püspök is azonnal vizsgálatot rendeljen s ha vétkesnek találtatnék, példás megbüntetéséről intézkedjék.[2]

A felindulást, melyet Polgári és a méltatlanúl elhurczolt városi elöljáróság esete szült, még inkább növelte a klérus erőszakoskodása, melylyel a rákövetkező évben a túriak templomát el akarta foglalni s további használatra az oda akkor tájban letelepített csekély számú római katholikusoknak adni.[3] A templom körülbelül egy idős a vásárhelyivel, mindkettő építése ellen egyszerre tett óvást a váczi püspökség[4] s mind kettő ellen azóta is folytonosan áskálódott a klérus. A városnak ez a félelemtől lesújtott és fejetlen állapota, midőn a városi elöljáróság nagyobb része a tömlöczben ült, találtatott alkalmas időpontnak a rég czélzott foglalás végrehajtására. Az egyházban egy kezdő fiatal pap volt, ki akkor végezte akadémiai tanulmányait. De ennek gyöngeségeit a főkurátor pótolá.

[1] Acta religiosa commissionis Pestiensis 1722. V. köt. 1754. l. (A tiszántúli egyházkerület példánya.)

[2] Dobozy levele 1752. aug. 8-ról a tiszántúli egyházkerület levéltárában.

[3] Acta religiosa commissionis Pestiensis 1721.

[4] Törő Lajos r.-csabai lelkésztársam szíves közlése.

Törő Pál, ez volt neve a kurátornak, az alföldi református gazdafiak példájára a helybeli gymnasiumot kitanulta, nagy vagyon örököse, eszes ember, kinek egyszersmind sok pénze, széles kiterjedésű sessioi, gulyája és ménese voltak, fiatal kora daczára már előzetesen több izben viselt főbiróságot. E tekintélyes és elszánt férfiú néhány bátor embert oldala mellé vévén, karddal akadályozta meg a templomfoglalók szándékát s felekezete számára megmentette az Úr házát.[1]

Egy olyan föllépés, minőre azon időben a hazai prot. egyházak története számos példát mutat, melynek veszélyesebb következései — a törvényes ellenállás és óvástétel más ügyeknél is szokásban lévén — rendszerint elmaradtak. Efféle dolog Túron különösen nem volt valami hallatlan, mert a városban kisebb-nagyobb zene-bonák az előtt is voltak.

Törő azonban itt nem állapodott meg, hanem mivel a kormánynyal való elégedetlenség országszerte általános volt, s mivel hallotta, hogy a Túrhoz nem messze eső másik nagy református városban szintén forronganak a kedélyek, a környékbeli parasztok közül többekkel s különösen a vásárhelyi *Pető* Ferenczczel összeköttetésbe lépett.

Az alföldi reformátusok, valamint hitsorsosaik országszerte ez időtájon sok méltatlanságot szenvedtek vallásuk gyakorlásában s folytonosan fenyegetett állapotban tartattak a kormány által. A túri és vásárhelyi viszonyokat már rajzoltuk, Szentesen 1747-ben elfoglalták a reformátusok templomát és paplakát s a csekély számú katholikusoknak adták.[2]

A vallási momentumok mellett azonban másféle gyúanyag is volt elég felhalmozódva. Tudva van, hogy a *Körös-Maros* köze 1735-ben a *Péró-féle* lázadás szintere volt s még sokan voltak, kik e fölkelésben részt vettek. Még éltek

[1] Ugyanennek közlése, ki a kurátornak egyenes utóda lévén, ezt hagyomány után állítja.

[2] A békési ref. egyházmegye jegyzőkönyve 1864. függelék.

többen azok közül is, a kik a Rákóczy-féle nagy forradalom napjait látták. Általában a nép lelkében a kurucz világ még friss emlékezetben élt s az idősbek az újabb nemzedékbe titkon belecsepegtették a nemzeti fölkelés nagy férfiainak, a szabadsághős *Rákóczinak* s a nagy vitéz *Bercsényinek*, a németek gyűlölőjének neve iránt a rajongó ragaszkodást. Mindketten rég sírjaikban porladoztak ugyan; de nevökkel az egyszerű földnépét még mindig könnyű volt fölgyújtani annyival inkább, mert *Bercsényi* egykor épen *Vásárhely*-nek is földesura volt, kihez e város lakossága méltó kegyelettel ragaszkodék. Tekintetbe veendő az is, hogy a délvidéki törzsökös lakossága, mely a hódoltság idejében a jobbágy szolgálatoktól és terhektől elszokott s magyar földesurainak rendszerint vagy semmi, vagy igen csekély taksát fizetett, az utóbbi évtizedek alatt reá kényszerített úrbéri viszonyokkal sehogy sem tudott megbarátkozni s a régi szerzett jogokhoz akart volna visszatérni, melylyel a föld szabadabb és nagyobb mérvű használata függött össze. A vásárhelyiek, kiket a *gyevi*ek kiüzetése és a *Posztós* feletti felekezeti harcz is felizgatott, ez időtájon épen a *komlósi* pusztát akarták erőszakosan elfoglalni,[1] a *mindszentiek* 1752-ben a már fennebb említett Bezur tiszttartó ellen lázadtak fel, kit utoljára is a katonaság fogott el.[2] Mindezekhez járult pedig az is, hogy a *Lengyel*- és *Törökország*-ban s a porosz király zászlai alatt élő bujdosó magyarok pár év óta titkon érintkezésben állottak az itthoni elégületlenekkel s valamiképen szerét ejtették annak, hogy alattomban szítsák a szenvedélyeket.

Vásárhely-ről *Pető* és társai, u. m. *Becsei* Mihály, *Szabó* Péter, *Sánta Juhász* Mihály, *Körösi* Péter, *Ki*[...] László, *Olasz* Mihály összebeszélve, már 1750. vagy 51-ben titkon a török földre utaztak, hogy az *Al-Duná*-nál tartózkodó bujdosó magyarokkal és a belgrádi basával értekezze[...]

[1] Csongrádm. levélt. XII. cs. 6., 9. sz.
[2] U. o. XIII. 5.

nek.[1] Petőék ezen kirándulásra útlevéllel is ellátták magokat, a tiszti személynek azt az ürügyet mondván, hogy malaczokat akarnak vásárolni a Bánságban. A török pedig ez alkalommal nekik fegyverekkel és tanácscsal szolgált.[2] Utjokról azonban *Vásárhelyen* csakhamar hazatérésök után különös hirek keringtek: minek következtében az itteni birák őket azon év őszén kérdőre vonták, de minthogy mindent tagadtak, ismét szabadon bocsátották. Az 1752/3-ki telet *Pető* és szövetkezett társai párthivek toborzására használták fel s e végett hol egy csárda pinczéjében, hol a *Pető* istálójában tartottak titkos gyüléseket, melyeken megesküdtek, hogy *«hitökért, igaz vallásukért és az anyaszentegyházért egy csepp vérökig fognak harczolni.»*[3] Pető és az összeesküdtek mindnyájan közrendű jobbágyok voltak, felerészben gazdák, felerészben zsellérek, egy részök pedig még szülei vagy gazdai gyámság alatt álló.

A városban különben sem lehetett több négy-öt nemes családnál, kik egynek kivételével mind újabban beköltözöttek s nemesi birtok nélkül valók voltak. *Pető*-ről csak annyit tudunk, hogy ő itteni, 36 éves református jobbágy gazdaember volt, kinek épen ez évben Erzsébet nevű leánya született.[4]

Tavaszra kelve *Pető*-nek *Bujdosó* György katonaviselt túri ember és *Jenei* István ottani «öreg diák»[5] levelet hoznak s egyszersmind a vásárhelyieket személyesen felhívják.

[1] Törő és Pető itélete 1754. márczius 30-áról (az orsz. levéltárban, Hevesmegye és Tur levéltáraiban, úgyszintén a «Századok» 1870. 36. lapján, hol azt *Thaly* Kálmán, és a M.-Tur és Vidéke 1885. 45., 46. számaiban, hol *Jakucs* Gábor turi jegyző tette közzé) és egyéb periratok az orsz. levélt. kanczell. osztályában. Ez utóbbi periratokat számomra Soltész Árpád ifjú barátom kereste fel és irta ki.

[2] Szőnyi B. elbeszélése a vásárhelyi egyház jegyzőkönyvében, I. 33. s köv. ll. (hol a belgrádi út 1752. tavaszára tétetik).

[3] Pető vallomásáról felvett jegyzőkönyv az orsz. levélt. kancz osztályában.

[4] A periratok és a vásárhelyi ref. anyakönyvek.

[5] Pető így említi. Szőnyi kicsapottnak irja.

hogy «a kinek kedve lészen kuruczságra, menjen Lengyelország szélére, ott vár bruszszussal együtt bennünket *Halász* Zsigmond a sok kuruczsággal.» Egyszersmind hire támadt, hogy Erdélyben *Rákóczi Bercsényivel* együtt várja a felkelőket. *Halász* Zsigmond porosz kir. szolgálatban álló ezredes, ki a *Péró*-féle lázadásban is részt vett és *Vértesi* Békés, Csongrád vármegyéket és a Jászkunkerületet titkon bejárván, személyesen is izgat a fölkelésre.[1] *Jenei* Túrról maga is eljövén Vásárhelyre, itt felolvassa az összeesküdtekhez intézett levelét s *Füredi* lelkésznél megjelenvén, mint afféle togátus diák ezt fölkéri, hogy a templomi vasárnapi prédikálást engedje át neki, a mit azonban Füredi, mert nem ismerte s kóbor diákokat szószékbe ereszteni tilos volt, tőle megtagadott.[2] *Pető* hogy a túriak felől magát tájékozza s meglássa, hogy *Bujdosóék*-nak mennyiben adhat hitelt, maga is átrándult *Túrra*, itt a tekintélyes kurátorral személyesen összejő s tőle megérti, hogy *Bujdosó* csakugyan az ő indításából irta levelét, s itt rajta kívül többen vannak számba vehető férfiak is, mint *Kádas* György Hevesmegye hadnagya, *Kocsi* Mózes és mások, kik a német ellen fegyvert fogni készek. *Pető* pedig biztatta *Törőt*, hogy *Vásárhelyről* száz vagy több fegyvere is kitelik. *Turi* Mihálynál, Pető bátyjánál, egy vak ember házánál történt a két főnök találkozása, hol «sok betyárok is gyűltek össze». *Törő* ez alkalommal maga kérte *Petőt*, hogy mielőbb távozzanak *Túrról*, mert itt jelenlétök a zendülés idő előtti kitörésére adna alkalmat.[3] Ez óvatosság annál inkább helyén volt, mert a *vásárhelyiek* vigyázatlansága miatt már eddig is kicsinybe múlt, hogy az egész vállalat föl nem fedeztetett. Némely itteni összeesküvők ugyanis *Halasra* rándulván át, ott egy korcsmában idegenek közé elegyedtek s hogy ezeket maguknak megnyerjék, iddogálás

[1] A helytartótanács elfogatási parancsa Halász és Vértesi ellen 1753. június 17-éről az orsz. levéltárban.
[2] Szőnyi i. h.
[3] Pető vallomása i. h.

közben velök titkos törekvésöket megismertették. A korcsmáros a beszélgetést kihallgatta s a halasi tanácsnak azonnal följelentette. Ez pedig nem bízva papirra a kényes ügyet, egy megbízottját, *Szőnyi*-nek régi barátját küldötte a *vásárhelyi* birákhoz, hogy őket a korcsmai jelenetről értesitse, éberségre és vizsgálattartásra intse. Ezek ennek következtében a Halasról hazaérkezőket rögtön elfogatták, kikérdezték és — minthogy semmit sem vallottak, csakhamar ismét szabadon bocsátották, úgy, hogy a halasi bizalmi férfiú azzal a hírrel térhetett vissza, hogy a korcsmai beszélgetés a vásárhelyiek vallomása szerint, csak borozó ifjak tréfálódzása volt.[1]

Azonban a cselekvés ideje ezután nemsokára elérkezék. *Törő* és *Pető* nevezetesen találkozásuk alkalmával abban egyeztek meg, hogy a vásárhelyiek jun. elején fognak összegyülni *Túrnál* a *Körös* partján, hová a Bánságból is fel fognak vonulni a bajtársak.[2] Ilyeneket egyébaránt *Békés* és *Csongrádmegye* több részeiből is vártak.[3] További tervök az volt, hogy innét *Debreczen* és *Szatmár* felé «hol is már mind talpon vannak», *Lengyelország* szélére mennek ki «pünkösd utolsó napjára», mely akkor junius 12-re esett. *Halász* Zsigmond már «a sok kuruczsággal» fogja őket várni, míg *Erdély* felé *Rákóczi* és *Bercsényi* fogadandja a honfiakat[4] és *Vértesi*, az egykori *szentandrási* biró, kiknek már 3 ezer emberök van s kik a *Vaskapu szoroson* és *Oláhországon* át várják a csatlakozást.[5] Pénzzel és fegyverrel a porosz látta volna el a csapatokat.[6] A mozgalom czélja lett volna *Rákóczit* hazahozni s a németet az országból kiszorítani.[7]

[1] Szőnyi i. h.

[2] Pető i. h.

[3] A szolnoki kamara jelentése 1753. június 8-ról a m. k. udv. kamarához az orsz. levéltárban.

[4] Pető i. h.

[5] A szolnoki i. jelentés.

[6] Pető i. h.

[7] A hevesmegyei levéltárban levő egykorú vizsgálati irományok után *Hellebronth*.

Junius 3-án *Jenei* az «öreg diák» ismét *Vásárhelyre* érkezik.[1] Az nap vásárnap lévén, a főnökök a csárdákat még egyszer megfutják s párthiveiket estére a *Kenyere* ér mellé a temető szomszédságában levő csárdába összegyűjtik. Fegyverzetük igen hiányos volt, alig háromnak volt kardja, a többi botokkal, fokosokkal, némelyik csak egy ingben gatyában jelent meg, a kiknek lovuk nem volt, azoknak számára a közeli ménesből még azon éjjel lovakat rekviráltak.[2] A «kuruczságra» azonban sokkal kevesebben vállalkoztak, mint *Pető* várta, miért is a «kapitányt» megszállotta a félelem s az alatt az ürügy alatt, hogy a legényeknek utánuk fogja utasításait küldeni, hátramaradt s titkon *Makóra* utazott. A *Kenyere* hidjánál még négyen fordúltak vissza a városba a csapatból,[3] úgy hogy ebben a legények száma 25 vagy 26-ra szállott alá, kiknek vezérletét akkor *Kőrösi* Péter katona viselt mezei kerülő vette át.[4] Oldala mellett *Becsei* Mihály volt, kit a csapat «obesternek» szólitott. A gyülekezés megtörténvén, a legénység hajnalban elhagyta a várost, annyival inkább, mert ott ez időben állandóan katonaság volt szálláson és Szent-Márton felé Túrnak megindultak.

Másnap reggel a városban hire futamodott a vakmerő ifjak tettének. *Báthori* Mihály biró és tanácsa oda lettek a félelem miatt, elgondolván, hogy e merényletnek az egész városra nézve mily szomorú következményei fognak lenni. Legelsőbben *Szaplonczai* Illés uradalmi inspektorhoz, ki *Derekegyházán* időzött, és *Lábodi* alispánhoz *Szegedre* tettek jelentést s tőlük kértek tanácsot és utasítást a teendőkre nézve. Egyszersmind kikémleltették, hogy a legények merre vették útjokat: aztán a mennyi embert csak hamar-

[1] *Lábodi* Ádám, csongrádmegyei alispán jelentése ez ügyben 1753. június 9-ről Vásárhelyről a helytartótanácshoz. Orsz. levéltár.

[2] Sághi Mihály, hevesm. alispán jelentése gr. Károlyi Ferenczhez 1753. június 14-ről a gr. Károlyi levéltárában és Szőnyi i. h.

[3] Az itélet i. h.

[4] Lábodi i. h.

jában lóra tudtak ültetni, a megyei főjegyző és szolgabiró társaságában utánok indították, hogy a kalandor ifjakat hazahozzák.[1] Ez alatt *Lábodi* a városban időzött s hogy a hátramaradt gyanús embereket kinyomozza s a mozgalom elfojtásáról általában intézkedjék, mi czélból a környékbeli szolgabirákat, városokat és megyéket azonnal segítségre szólította, s gyors lovasok útján különösen *Túr* városát intette óvakodásra.[2] Igy történt, hogy mire a kis felkelő csapat, mely hasztalan várta, hogy utközben a bajtársak csatlakozásával növekedni fog, *Túr* alá juthatott, akkorára nemcsak a *vásárhelyi* üldözők voltak nyomukban, hanem *Túr*, *Kisujszállás*, *Turkeve*, *Hevesmegye* és a *Szolnokon* szállásoló katonaság is részint föllármázva, részint lóra is ülve várta őket.

Túr városa elöljárói ez időben *Polgári* szökéséért még mindig az egri tömlöczben ültek. Az öreg biró *Busi* Péter s a többi elöljárók nagy része a pesti medárdi vásárra utaztak el; midőn elsőben is a *szentmártoni* biráktól érkezik hir, hogy a *vásárhelyiek Túr* fellázítása végett utban vannak. A honn maradt birák erre a korcsmárosokat rögtön előrendelvén, rájok parancsoltak, hogy mihelyest hozzájok valami afféle idegen ember vetődik, a városházához hirt adjanak. Még az nap este két ismeretlen lovas ember érkezik a város szélén levő *Morgó* csapszékhez, t. i. *Becsei* Mihály és társa, kik a többieket megelőzve mint előőrsök tájékozást akartak a *túri* dolgok felől szerezni. Rájok várt már a közeli szőllőskertben *Jenei*, a diák. Alig tartózkodtak itt valamennyi ideig, midőn a korcsmáros följelentése következtében a birák által kirendelt s lesbe állott városi pandurok az előőrsöket, épen midőn lóra ültek, megrohanják, lefegyverzik és a városházához felviszik.[3] *Jeneinek* lovát szélnek eresztvén, ezuttal sikerült a szőllőben megmenekülnie.

[1] Szőnyi i. h.

[2] Lábodi i. h.

[3] Mészáros András turi egykorú jegyző elbeszélése. Megjelent a *Pesti Hirlap* 1884. aug. 24. számában Mészáros István közléséből.

Becseinek elfogatása, kit értelmességénél és elszántságánál fogva az utra kelt zendülők fejének kell tekintenünk, nagy szerencsétlenség volt a kis csapatra nézve, mely ettől kezdve, úgy látszik, az értelmes vezetés hiával is volt. Másfelől a fegyveres foglyok megjelenéséből és beszédéből, kik a város ellen szórt fenyegetődzések közt követelték szabadon bocsáttatásukat, *Túr* lakossága is beláthatta, hogy mily vészes forrongás előtt áll. Csakhamar a csongrádmegyei alispán felhivása s az üldöző csapatok egy része is megérkezett oda; úgy hogy *Becseiék* láttára a város népe egyszerre fel volt lármázva. Még azon este tetemesebb erő, ki gyalog, ki lóháton indult ki a városból a *Simai berek* felé, melybe a *Körösön* átkelt vásárhelyiek magukat befészkelték, hogy a csongrádmegyeiekkel s a vásárhelyi városi lovasokkal együtt a zendülőket üldözőbe vegyék; azonban a mocsárok és a beállott sötétség miatt nem lehetett boldogúlniok, sőt a túriak lövöldözéseikkel önmagukban tettek kárt.

Másnap a *vásárhelyiek* még mindig a város körül czirkáltak várva a *túri* szövetségesek csatlakozását. Erről azonban a túriak közt szó sem volt többé! *Törő* maga beláthatta vállalatának képtelenségét s azért, ámbár ideje és módja lett volna arra, hogy az ottani bajtársakat összeszedje és a *vásárhelyiekhez* vezesse; ezt nem tette, sőt maga is félrehuzódott s kivette magát tanyájára! A *túri* bajtársak az előőrsök által vallott kudarcztól lehangolva s a *vásárhelyi* felkelők csekély számát, a városi elöljáróság, a csongrádmegyei hatósági személyek rendelkezése alatt álló erővel s a *Kis-Uj-Szállásról* és *Tur-Kevéből* megérkezett segédcsapatokkal összevetve — egyszerre minden kedvöket elvesztették a «kuruczságtól», s úgy viselték magokat, mint a kiknek a sikra szállott *vásárhelyiekkel* semmi közük. Kétségtelen pedig, hogy ezeknek a városban sok párthiveik valának s hogy törekvéseik s ezek czélja nem volt titok e vidék református lakossága előtt s hogy a bátor fölkelőknek még azok is szerencsét kivántak, kiket higgadtságuk kezdet-

től fogva távol tartott a velök való kezet fogástól; mert csak így lehet megérteni a mi ezután következett.

A sötétben való lövöldözés után többé senki sem emelt fegyvert a zendülőkre. A *turiak* egész éjjel városukat őrizték. hogy azt a *Becseiék* által kilátásba helyezett veszedelemtől, a zendülők betörésétől megóvják. Midőn pedig ezekről nyilvánvalóvá lőn, hogy ilyesmit megkisérleni sem akarnak, sőt a várostól mind távolabbra huzódnak: a turiak másnap jun. 5-én a hatósági személyek parancsára kocsikon és lovakon kimentek ugyan a zendülők ellen s azokat a *Körösön* innen a *Sárkányfokon* alul fel is találták; «de a lakosok mint fegyvertelenek közel hozzájok menni nem bátorkodtanak, minthogy ellenek igen fenekedtek, ilyen szókat mondván: «Sok özvegyeket s árvákat fogunk ma *Túron* csinálni, ha ellenünk támadoztok.» Igy kisérgették tehát a jobbára szintén fegyvertelen vásárhelyieket a szőllőskerteken kivül az *Alfelé* s onnét ismét a Kunföldre, midőn a segítség a már említett két kún városból is megérkezék. E segédcsapatbeliek közül «némely kevi lakos ismerőjét látván közöttük, jó szóval kezdett hozzájok szólani. E szerint a keviek magukhoz édesgetvén őket, *Kevibe* bekisérték»[1] vagyis más források szerint *Keve* közelében borozáshoz fogtak a pártosok s e közben annyira bekeríttettek, hogy a keviek és csongrádmegyeiek békés felszólítására kénytelenek nek látták megadni magokat,[2] annyival inkább, mert «a pusztákon már majd elvesztenek éhhel.» Az elfogottak száma 17 volt.[3]

Ekkép a példátlan könnyelműséggel és minden józan számítás nélkül rendezett mozgalom el volt nyomva. A turiak *Kevibe* vitték át az előbb foglyul ejtett előőrsöket és a tanyájáról hazaszállíttatott *Törő* Pált is, hol a kún kapitány a főbbeket vallatás alá fogta. Ez megtörténvén, a kapitány, ki mellett a szolnoki katonai parancsnok egyik megbizottja is

[1] Mészáros i. h.
[2] Lábodi i. h.
[3] Sághi i. h.

működék, az összes foglyokat *Szolnokba* vitte (jun. 6. vagy 7-én), [1] honnan azok nemsokára Budára kisértettek fel. Ide vitetett *Pető* is, kit a vásárhelyiek majdnem ugyanakkor, mikor társai *Keviben* rabságra jutottak, magok fogtak el *Makón*.

Csongrád- és Hevesmegye urai a mozgalom részeseit és a honn maradt gyanus embereket összefogdostatták, de hiába követelték, hogy a vétkesek feletti itélethozatal rájok bizattassék.

[1] Schmidt főhadnagy szolnoki katonai kiküldött jelentése T.-Keviből 1753. június 7-ről az orsz. levéltárban.

VI.

A helytartótanács és az udvari kamara intézkedéseik a zendülés ellenében. — A csongrádi és hevesi alispánok jóakaratú jelentései. — Szeged rossz indulata a reformátusok irányában. — A delegált törvényszék. — A hatóságok buzgalma a pártosok kézrekerítésénél. — A vásárhelyi, turi és jászkun tisztviselők bűnvád alá fogatnak. — Gr. Károlyi Ferencz és a vásárhelyi lelkészek ellen az udvarnál vádaskodnak. — Utóbbiak ellen a királynő vizsgálatot rendel. — A forrongásban katholikusok is vettek részt. — Határtalan ijedelem a városban. — Az udvar annak elpusztítását tervezi. — Szőnyi egy irodalmi műben kél oltalmára Vásárhelynek. — Az udvar a zendülés értelmi szerzőit nyomoztatja.

1753.

Az országos helytartótanács és az udvari kamara még mielőtt az illetékes megyei tisztviselők jelentést küldtek volna a mozgalomról, már értesültek arról, s annak messzire menő elágazásáról, egyszersmind nem kis felindulásba jöttek annak hirére.

Aggasztók lehettek rájok nézve különösen a porosz és török beavatkozásáról szóló hirek. Amazzal Szilézia elfoglalása miatt tényleg feszült viszonyban állott a királynő diplomatiája; a törökről is föltették Bécsben, hogy a méltatlanságot, melyet monarchiánk a minden igaz ok nélkül indított 1739-iki háború által rajta elkövetett, még korántsem felejtette el.

A helytartótanács tehát a csongrádi alispánt rögtöni jelentéstételre szólította.

Csongrád- és Hevesmegyék józan és nemes gondolko-

dású alispánjai ez eseményről irt hivatalos értesítéseikben mindent elkövettek, hogy a megfoghatatlan könnyelműséggel kezdett és színrehozott zendülést jelentéktelennek tüntessék fel. *Lábodi* azon kezdi jelentését, hogy hamis és kósza híreket nem akar közölni s az egész ügyről azért küld csak most tudósítást, mert előbb maga is meg akart győződni a valóról. Egyébiránt — a dologra térve — a vásárhelyi vezetőket és résztvevőket egytől egyig hibás életüeknek, gyáváknak, hadi vállalatra képteleneknek, a többi részeseket is «ezekkel egyszőrű, silány állapotú, bizonytalan tartózkodású, kóbor legényeknek» mondja. «Alázattal és az igazsághoz híven jelenthetem», így szólt a tudósítás végén, «hogy e városban eddig egyetlen egy valamire való s különösen gazdaember sem találtatott, a ki ezen, minden igaz ok és ész nélkül hűségtelenül és bolondúl cselekvő s balgatag módra arany hegyről álmodozó, kétségbeesett gazembereknek gonosz szövetségével gyalázta volna meg magát. Minden körülmény azt mutatja, hogy ez az egész dolog valami dőre hiábavalóság és álom kifolyása, (melyből azonban a rossz szándék sem hiányzik): miért is ahhoz e megye egyébb részeiből tudtomra a legutolsó sorsbeli emberek közül sem csatlakozott senki sem s főképen Vásárhely esküdt biráinál és egyéb lakosainál oly nagy hűséget és buzgóságot s az elbeszélt cselekmény ellenében oly élénk gyülöletet tapasztaltam, hogy ha rajtok állott volna, az említett gonosz embereket magok készek lettek volna mindenképen keresztre feszíteni».[1] Sághi hevesmegyei alispán ezzel egyező véleményét nyilvánítja. «Korhely, csapongó, ház-tűz nélkül való, többnyire suhanczároknak» irja őket, «nem kuruczoknak, a kiknek magokat a tébolyodott elméjüek nevezték, hanem *tolvajság*-ra indult korhely embereknek . . . Semmi nagyobb figyelmetességet az egész dolog nem érdemel. Reá kérdeztetvén mindnyájan szándékok czéljaira, semmit mondani nem tudtak: egyedül a kurucz

[1] Lábodi i. h.

nevet éretlen elmével forgatják, a mely miből áll, magok sem tudják».[1]

Lábodi jelentése, melyhez a *Pető* vallatásáról fölvett jegyzőkönyv is mellékeltetett, junius 9-ről kelt s a szokott úton küldetvén el, csak 15-én érkezett *Pozsony*-ba. Ugyanakkor érkezett oda a szegedi biró tudósítása is, mely szintén 9-én iratott.

Gyorsabban kézhez jutottak a *szolnoki* só-kamara jelentése, mely a királyi udvari kamarát értesítette s az ottani katonai parancsnokság hiradásai, melyek útján a cs. főhaditanács is tudósítva lehetett a zavargásról, annyival inkább, mert a sókamara a vár védhető állapotba helyezését is sürgette s panaszkodott, hogy az árokból kiszáradt a viz, pénz és hadiszerek szűken vannak.[2]

Igy történt, hogy már junius 14-én a királynő *Hevesmegyéhez* leiratot intéz, melyben parancsolja, hogy a *Polgári* Mihály ügyében letartóztatott túri birák ügyéről mielőbb itélet hozassék.[1] Az udvari kamara pedig junius 15-én átirt a helytartó-tanácshoz, hogy a rendelkezése alatt levő haderőt útasítani kell a mozgalom mielőbbi elfojtására.[3]

A helytartó-tanács, minekutána a két forrongó városba nagyobb katonai erő rendeltetett, junius 14-ről *Csongrád-* és *Hevesmegyék* tisztviselőit és a *Jászkun* kapitányt útasítja, hogy a mozgalomról ezután külön futárok által rögtön kell küldeni a tudósításokat,[4] junius 16. és 17-ről Pestmegyének és a kun kapitánynak rendeletet küld *Halász* Zsigmond és *Vértesi* izgatók elfogatása s *Budára* kisértetése felől, ugyancsak 16-án a királynőt értesíti az alföldi mozgalomról. Értesítésében hivatkozik a *csongrádi* alispán és *Szeged* város jelentéseire, de máshunnét vett adatokat is közöl. *Halász*-ról tudatja, hogy az porosz szolgálatban levő ember, ki a felke-

[1] A jelentés az orsz. levéltárban.
[2] A kir. levéltár 1753. jún. 14-ről az orsz. levélt. kancz. iratok.
[3] Az átirat, u. o.
[4] U. o.

lőket *Lengyelországban* várja. Csongrádmegye 19-én akar gyűlést tartani és törvényt látni e dologban, de már most is kaptak az elfogottaknál irásokat, melyeket a *keviek* nem akarnak a csongrádmegyeieknek kiadni. Ajánlja a királynőnek azt is, hogy az összes megyék útasíttassanak a lázadók kikutatására s elfogatására, különben ő (a helytartó-tanács) már intézkedett, hogy a megyei itélőszékek kihallgathatják az elfogottakat, de felettük «itéletet hozni ne merészeljenek», hanem a per iratokat küldjék fel ő hozzá.

Az emberekkel és a dologgal ismerős s a helyszínén forgó megyei urak jóakaratú nézetei tehát a mozgalom jelentőségére nézve sem az udvarnál, sem a helytartó-tanácsnál nem találtak elfogadtatásra, de még rokonszenvre sem! A tett széleskörű intézkedések következtében sokan, hogy szolgálatkészségökkel és hűségökkel tüntessenek s fő-fő helyeken érdemet szerezhessenek, oly hireket eresztettek szárnyra s oly följelentéseket tettek, melyekkel a mozgalomban részes és nem részes egyéneket gonoszul eláztatták, sőt úgy látszik, hogy magok a hatalmat kezelő központi urak is azzal akartak fontoskodni, hogy ők most nagy veszedelemtől mentik meg a trónt! Hogy a hirek mit tartalmaztak s mily czélzatosságot öltöttek magokra, arra nézve álljon itt példának a *szegedi* tudósítás, mely a helytartó-tanácshoz küldetett. «Szeged városa jelenti... hogy a mint a vásárhelyi mozgalomról értesült, azonnal egyik tanácsosát küldte a hely szinére. Tudatja, hogy *Rákóczi* Munkácsnál fogja bevárni a fölkelőket, *Bercsényi* a lengyel határszélen: magok a fölkelők pedig mintegy 3 ezernyi számban akartak ezekhez csatlakozni. Többször és különösen hangsulyozza, hogy a «*zendülők valamennyien mind helvét hitűek*», hogy «egy bizonyos *helvét hitű* togátus túri diák irta nekik, hogy *Rákóczi*-hoz menjenek s hogy «*a burkus is megigérte támogatását, még pedig a hazának, egyháznak és a helvét vallásnak fentartása végett*». Egyszersmind mód nélkül elszörnyed az ily gonosz tervek felett s kivánja, hogy a veszedelmes moz-

galom mielőbb megszüntettessék.[1] *Szőnyi* irja, hogy a szomszéd város, «mely erkölcsére, intézményeire s főkép vallására nézve tőlünk különbözik», (s hozzá tehette volna még, hogy nemzetiségére nézve is, mert abban az időben a ráczok és németek befolyása igen nagy volt még ott) «nem kevés jeleit adta irántunk való idegenségének. Borzasztó hirek voltak azok, a melyeket ott rólunk beszéltek: t. i. hogy az ilyen várost egészen le kell rombolni, lakosait minden javaiktól megfosztani, a birákat egytől egyig hóhér kezébe adni». Ott már azt is beszélték, hogy a vásárhelyi kálvinista papokat szekérre hányták s kezök fejénél fogva annak oldalához szögezetten, iszonyú jajgatások közt vitték el Budára, hogy ott kivégeztessenek.[2]

A dolog természetéből s az akkori hatóságok meghunyászkodó magaviseletéből következik, hogy ezek általában nagy készséget tanúsítottak a zendülők kézrekerítésében, mi czélból egész hadi mozgalmat rendeztek a magok körében. *Szeged* példáját, mely fegyveres csapattal tört volna be *Vásárhelybe*, hogy ha a csongrádi alispán meg nem akadályozza, követte a *Kunság, Hevesmegye, Debreczen* és a *Hajdú-kerület*, melyek versenyeztek egymással a jó alkalom felhasználásában, hogy hű alattvalói érzületüket könnyű szerrel tündököltessék. *Szentes* városa — gyanús jeleket vévén észre a határban — szintén lóra kapott a lappangó zendülők elfogása végett s midőn felkutatta a réteket és bokrokat, a gyanús mozgalom egy disznópásztortól eredettnek bizonyúlt, ki békésen legeltette sertéseit.[3]

Most már annyi idő multán nem lehet meghatároznunk, hogy e hivatalos mozgalomból mennyi volt a komolyság, mennyi a puszta tüntetés, mely itt-ott komikummal volt határos: de úgy látszik, hogy annak őszintesége felől oda

[1] A szegedi biró és tanácsa jelentése a helytartótanácshoz 1753. június 9-ről az orsz. levéltárban.
[2] Szőnyi, ref. egyh. jegyzőkönyve I. 41., 42.
[3] Szőnyi latin versezete a Pető zendüléséről 67—78. versszakok.

fenn nem voltak tökéletesen meggyőződve. Erre mutat az, hogy a tettesek feletti vizsgálatot és itélethozatalt az udvar nem bizta a vármegyékre: hanem e czélból a királynő *Budára* nevezett ki egy delegált törvényszéket, melynek elnöke gr. *Battyáni* Imre, tanácsbirái *Almási*, *Pécsi*, *Majláth* és Rhabovszki a kir. ügyek igazgatója,[1] s hogy e törvényszék *Vásárhely* és *Túr* városok biráit is csakhamar elfogatta, sőt a *Jász-Kun kerület* tisztviselőit is fegyelmi eljárás alá vonta. Nem kerülték ki a gyanút a gr. *Károlyi* Ferencz tisztjei s a *vásárhelyi* lelkészek sem.

A vásárhelyi elöljáróknak u. m *Báthori* Mihály főbirónak, *Literáti* István jegyzőnek és *Pápai* Ferencz egykori jegyzőnek, most senátornak azt tudták be bűnül, hogy midőn értésükre esett az összeesküvés, ez ügyben birói vizsgálatot tartottak s mikor ennek semmi eredménye sem lett, az illetőket szabadon bocsátották, ámbár ezekre már 3 év előtt is, midőn török földön jártak, gyanújok volt. Ez embereket tehát jól nem őrizték.[2] *Busi* Péter a túri öreg biró, *Kádas* György, Hevesmegye hadnagya, *Tar* János, *Csató* János és több tekintélyes *túri* emberek, kik a pesti vásárba jártak, ezen útjokban fogattak el s egyenesen Budára vitettek.[3]

Gróf *Károlyi* Ferencz ellen névtelen följelentés tétetett, hogy tisztjeit görögökből, olaszokból, szakadárokból és hitehagyottakból válogatja, önzés, hogy Szaplonczait, kinek része volt a bünben, inspektorának tartja. Ennek következtében a királynő fölhivja *Fekete* György kir. személynököt, hogy e vádakat is vizsgálja meg.[4] Bűnül róttták fel *Szaplonczainak* azt, a miről szintén értesítették az udvart, hogy ő a vásárhelyi birónak és jegyzőnek azt a tanácsot adta, hogy a régi dologról ne valljanak semmit: a mi azt mutatja, hogy e három embernek előzetesen tudomása volt az összeeskü-

[1] Szőnyi latin versezete a Pető zendüléséről 67—78. versszakok.
[2] Az itélet.
[3] Mészáros i. h.
[4] A kir. rendelet 1753. augusztus 7-ről az orsz. levéltár kancz. iratai közt.

vésről, itélkezett is abban, mégis elhallgatta azt.[1] Ugyancsak *Szaplonczai*, mikor a zendülés kitört, saját szakálára fogatott el, hallgatott ki s bocsátott szabadon némelyeket.[2]

Ugy látszik, hogy vádaskodókban és titkos árulkodókban az udvar ez ügynél sem szükölködött, olyanokban különösen, a kiknek szándékuk volt azokat, kik a róm. kath. felekezetekhez nem tartoztak, a veszélyes bonyodalomba belekeverni. Ugyanazon udvari leiratok, melyek a földesúri inspektorral foglalkoznak, azokról a gyanús okokról is szólnak, melyek a följelentésekből a vásárhelyi református papokat érdeklik. Szeptember 20-áról ugyanis a királynő nevében ezeket irják: «Vásárhely városában egy némely vásárhelyi asszonyokból kicsalt vallomások szerint a helvét hitű rendes lelkész azon a vasárnapon, mikor az említett zendülés a városban kitört, a néphez nyomatékos beszédet tartott, olyan formát, hogy abból az a gyanú háramlik a lelkészre, hogy neki tudomása volt a bűnös vállalatról». Utasíttatik annak következtében a biróság elnöke, «hogy e körülményt is alaposan nyomoztassa és hogy ha azt a helvét hitű lelkészt a rabok vallomásai netalán kétségtelenül terhelnék, erről Felséges Személyünket világosan értesitse ...... hogy a dologban intézkedhessünk».

Harmadnapra ugyancsak Bécsből irják az elnöknek, hogy «mindinkább növekszik az a gyanú, hogy a prédikátor az ügy és a szándéklat szerencsés kimeneteleért az imaházban a szószékből czélzatos könyörgést tartott s hogy a gonosz tervbe ő is be volt avatva s együtt fogta a dolgot a hozzája tartozókkal. Ezzel összevágnak a tömlöczbe zárt diáknak gonosz fecsegései a templomok elfoglalásáról és a külföldiek segítségéről».

Hogy be voltak-e a lelkészek a zendülés tervébe avatva vagy sem: azt eddigi adataink alapján teljes bizonyossággal

[1] Leirat Bécsből 1753. szeptember 22-ről gr. Batthyány Imréhez u. o.

[2] Királyi leirat gr. Batthyány Imréhez 1753. szept. 28-ról u. o.

el nem dönthetjük. A szegedi hirek, a lelkészek roppant félelmei, melyek közt az elfogatások ideje alatt hánykódtak.[1] *Szőnyi* törekvése, hogy a mozgalmat minél gonoszabb, — a város népét ellenben minél jámborabb szinben tüntesse fel, arra is nyújtanak támpontot, hogy volt előzetesen tudomásuk a felől, a mi készülőben volt, — a minthogy arról a városban egyet-mást igen sokan tudtak és beszéltek előre is. Másfelől azonban e lelkészeknek minden kétségen felül álló értelmessége s az a körülmény, hogy a delegált bizottság, mely előtt a rabok töredelmesen mindent bevallottak s az otthon maradtakat épen nem kimélték, az udvar ismételt figyelmeztetése daczára sem vonta kérdőre a lelkészeket: a mellett bizonyítanak, hogy a lelkészeknek a felettébb botorul és lelkiismeretlenül intézett zendülésben semmi részök sem volt. Nem is lehet azt merőben a reformátusok vállalatának tekinteni, mert a *kurucz*, *Rákóczi*, *Bercsényi* jelszavak, melyek alatt a mozgalom megindult, nem egy felekezetnek szóltak s bár a két város lakossága, melyben a zendülés főnökei laktak, túlnyomó részben reformátusok voltak, kiknek sajátlagos okaik is voltak az elégületlenségre s annálfogva a pártosok többsége kálvinista is volt: mindazáltal — csupán *Vásárhely*-ről szólva — a leghitelesebb forrásokból ki lehet mutatni, hogy ***tényleg katholikusok is vettek az összeskűvésben részt.***[2]

[1] Szőnyi vás. ref. egyh. jk. I. 42—45. ll.

[2] Az elitéltek közt azok, kikről részint az itélet szövegéből, részint más források után, főleg egy a gr. Károlyi levéltárban levő egykorú jegyzék alapján (melynek kivül ez a czime: Tumultuantes Vásárhelyienses) bizonyos, hogy Vásárhelyről vitettek fel, következők: Pető Ferencz, Becsei Mihály, Debreczeni Sipos Mihály, *Kőrösi Péter*, *Csonka Tóth János*, **Kis Ferencz*, **Szűcs György*, Zsarkó János, Nagy Mátyás, **Kubics András, Pethő Miklós, Lővei Mihály, *Csigány Oláh Mihály*, Lengyel Márton, Szomor Péter, Matók István, Mucsi János, **Nagy István*, Hegyes Varga János, Kása István, **Kuvics Miklos, Barna Márton, Fazekas János, Fazekas Pál, Kovács Mihály, Bura Benedek, biroviselt, Báthori Mihály főbiró, **Literáti István városi jegyző, Daru Istv., **Darvasi Istv., **Darvasi Fer., **Kádas Tamás, Petri János,

A mint az együgyü foglyokat Budán vallatóra fogták, ezek minden csűrés-csavarás nélkül egyszerre mindent beismertek s nem csak honnmaradt bajtársaikon adtak ki, hanem talán abból a számításból, hogy ha minél többeket s tekintélyes embereket is belevonnak a bajba, ők is könnyebben szabadulandnak abból, rávallottak teljesen ártatlanokra is. A törvényszék alig győzte küldözgetni az elfogatási parancsokat s e részben a város lakóit darab ideig csaknem minden napon újabb szomorú meglepetések érték. Az alispán és a megyei pandúrok most ez, majd amaz jó nevű emberért jöttek, mint zendülőkért, a kiknek javait is azonnal összeirták[1] s marháit szétosztották,[2] mielőtt még itélet hozatott volna. A lázadók nyomozása és összefogdosása végre oly

**Ormos Mihály, Varga István, Szováthi József, **Szász János, **Szabó János*, Bécsi János, *Szentlászlói György* (nősült a helybeli katholikusoknál 1752. nov. 5.), Kristó Ferencz, Kardos Mihály biróviselt, Demjén Márton, Seprődi György, Palócz István, Bang János, **Fehér Mátyás*, Kotormány János, **Kis Mihály*, Samu István, Dódó Kis Mihály, **Szakács Mihály, összesen 53-an. Ez elitéltek közt azok, kikről az itélet szövege után valószinű, hogy vásárhelyiek s kiknek neve itt ez időben honos is volt, következők: **Kovács János*, Nagy Kovács István, **Kis László*, Olasz Mihály, Gál István, Duró Ferencz, Kállai János, Csonka János, Alföldi István, Vásárhelyi Szűcs István, Sinka Mihály, összesen: 11-en. Azok, kiknek illetőségéről az itélet semmit sem szól, de a kiknek nevök Vásárhelyen akkor honos volt, következők: Tompai István, Miklovics János. Ezen, összesen 65 ide való egyén között, olyanok, kiknek nevei a helybeli ref. anyakönyvekben nem foglaltatnak, ellenben a helybeli r. kath. anyakönyvekben feltalálhatók, 3-an voltak t. i. azok, kiknek nevei egyszerűen aláhuzva vannak; olyanok, kiknek nevét ref. és kath. itteni családok egyaránt viselték, voltak 8-an t. i. azok, kiknek nevök aláhuzva és megcsillagozva van. Olyanok, kiknek nevei ez időtájon egy felekezet anyakönyvében sem fordulnak elő, voltak 8-an, t. i. azok, kiknek neveik két csillaggal vannak megjegyezve. Végezetre olyanok, kik azon korbeli anyakönyveink szerint reformátusoknak tekintendők, voltak 46-an, t. i. azok, kiknek neveit minden különösebb jelzés nélkül közöltük.

[1] Csongrádmegye levélt. XIV. cs. 8. sz.

[2] U. o.

terhessé vált, hogy a megye e czélra októberben egy külön bizottságot nevezett ki.[1]

A város lakóit e folytonos zaklatás idején, midőn senki sem lehetett többé biztos a felől, hogy a holnapi napot itthon töltheti-e, vagy pedig bilincsre verve, mint összeesküvő és fölségsértő Budára fog vitetni: leirhatatlan félelem és remegés szállotta meg. Volt, a ki e miatt őrjöngésbe esett s a kinek egyenesen az ijedtség okozta halálát.[2] Különösen az elhurczoltak honn maradt nejei és gyermekei, a kik egyszerre még a további megélhetéstől is el voltak zárva, siralmaikkal és jajgatásaikkal betöltötték a házakat és utczákat. A tettesekre váró büntetés nagysága is rémületet keltett, a mely az eddigi elfogatásokra gondolva, kétségtelen, hogy ártatlanokat is sújtand. A lelkészek különösen remegtek, hogy ez esetet a református egyház ellen intézendő csapásra fogják felhasználni, mint a melynek papjai ilyen felségsértőket neveltek. Saját személyeiket is féltették, «tudván azt, hogy igen sok jámbor és ártatlan férfiakat, főleg papokat hasonló, sőt sokkal csekélyebb alkalommal a legszigorúbb sorsra juttattak.»[3] A *Szeged*-ről szállingó rémhireket már említettük. Mindinkább tartotta magát főkép az a hir, hogy az udvar *Vásárhelyt* és *Túrt* is el fogja törülni a föld szinéről: vagyis a mint az itélet érinti, «annak népe több helységekre feloszttatik s így elpusztíttatik», a mi az e helyeken levő nagy református egyházak megsemmisítésével — a mire a klérus úgy is régóta törekedék — volt egyértelmű. Károlyi Ferencz maga is értesítette a várost, hogy elpusztíttatását tervezik.[4] Bizonyos körök különösen rajta voltak, hogy a kálvinista nagy városnak veszett hirét költsék. «Értésünkre esett», így ir Szőnyi, hogy ez országban csaknem mindenki, különösen pedig a főúrak, e nagy büntől való iszonyodásukban az

[1] Csongrádmegye levélt. XIV. cs. 8. sz.
[2] Szőnyi i. h. 38 s köv. ll.
[3] U. o.
[4] U. o. 89.

egész város ellen förmedtek s a mint szokás, a hütlenek vétkét a város minden polgárára rákenték».[1]

Ekkor *Szőnyi*, hogy e rossz híreszteléseket, melyek a szerencsétlenséget még fokozták volna, ellensúlyozza, arra határozta magát, hogy a város mentségére álnév alatt latin és magyar nyelven verses művet készít és terjeszt el, melyben a végzetes eset történetét elbeszéli s kifejti, hogy azért a város ártatlan lakóit nem lehet okolni s hogy a vásárhelyi nép kezdettől fogva, általában véve békés természetű és királya iránt hűséggel viseltető volt. E mind két nyelven egyaránt könnyen folyó, játszi ügyességgel készült, elmés fordulatokban gazdag, történeti adatokkal s érdekes leirásokkal tarkázott rimes versezet, abban az időben, sokak előtt igen kedves olvasmány volt. Czélzatos ugyan a mű s ezért adatait ma már csak válogatva lehet elfogadnunk: de megbecsülhetetlen adalék Vásárhely és népe ismeretéhez s a mi legfőbb becse, simaságával s loyális hangulatánál fogva, melyen itt-ott a jól rejtegetett humor és gúny is átcsillámlik, mint valami csalétek vonzotta magához az olvasókat s igen alkalmas volt arra, hogy ezekre jó irányú hatást gyakoroljon az iránt a város iránt, melynek népéről a költő kedélyes és vonzó rajzot nyújtott. Ime itt belőle néhány sor, annak jelzésére, hogy mily irányban készült az egész mű:

Egy kézben három nyil, nap s félhold czímerünk,
Melyik király adta, nincs róla levelünk:
Elég, hogy a felől ez is erős jelünk,
Hogy királyhoz hiv volt régen is emberünk.

Hányd fel bár a régi krónika könyveket,
Számláld a királyra támadott népeket:
Nem találsz sehol is Vásárhelyieket,
Kik vetették volna e bűnre fejeket.

A dolgot találod ellenkezőképpen,
Viselte mindenkor ez hely magát szépen
Mindenkor fennhagyott a pártütő népen.
Királyt meg nem sértett e félében épen.

[1] Szőnyi i. h. 48.

Ennek természeti nem is oly mint másnak,
Hogysem mint szolgája legyen a vad Mársnak.
Inkább áll kaszásnak, inkább áll kapásnak.
Inkább esik sásnak, mint fegyverfogásnak — stb.

Lábodi alispán és a vármegye egyéb urai igen helyben hagyták e verses művet s «nem lévén sok litteratus ember közöttünk, reám apogattak» úgy mond Szőnyi: de ez nem jelentette ki, hogy a mű tőle eredt. «Azt bizonynyal tudom», így ir hátrább, «hogy ezen versek kioszolván, nem kevés hasznot hajtottak a mi népünknek Isten áldásából: mert valakik olvasták és az előtt elfordult elmével voltak hozzánk, ezeknek olvasása által megenyhültek és az ártatlan községet igazították». Mikor pedig a következő évben a város követei személyesen mentek Bécsbe, hogy a királynő előtt a rá mért büntetés elengedéseért esdekeljenek, Koller udvari előadó a verseket a küldöttek előtt jó kedvvel elolvasta s így szólt: «Kár hogy németül is meg nincsenek irva, mert úgy nem is kellene más kérvény. Ő felsége gyönyörködik a versekben». Rhabovszkinak a kir. ügyek igazgatójának is tetszett a munka, a mint *Domokos* Márton debreczeni biró előtt mondta, sőt azok kinyomatását is igérte, a mit a városnak magának kellett volna megtennie, hogy a mű mindinkább terjedjen. De arra itt «a nagy együgyűség miatt senki sem gondolt».[1]

A zendülés miatt elfogottak száma augusztus hónapban már több volt 170-nél, kiket a budai prépostsági épületben helyeztek el,[2] s e szám még azután is szaporodék. De bármennyi embert vallatott is a biróság, a bonyodalom kezdő szálait s a mozgalom tulajdonképen való szerzőit úgy látszik, nem tudta feltalálni. Annyit könnyen lehetett látni, hogy ily kezdemény azoktól a félművelt s illetőleg teljesen képzetlen parasztoktól nem indulhatott ki; de hogy kicsoda lappangott ezek háta megett, a ki e pusztán érzelmi okok

[1] Szőnyi i. h. 46., 47. ll.
[2] Orsz. levélt. kanczell. iratok. 167. sz.

után induló közrendű embereket a kitörésig fölizgatta s minő igéretekkel és mi czélból zaklatta fel a tömegek szenvedélyét: arra nézve az általam ösmert adatok szerint a nyomozás mit sem derített ki. Az udvar pedig mindenek előtt ezt akarta volna tudni. *Rákóczi*, *Bercsényi*, *Halász* Zsigmond és *Vértesi* neveikkel a későbbi udvari rendeletekben, melyek a kutatásnak irányt adtak, már nem találkozunk; az itélet sem említi egy szóval sem ezeket.[1] Maradt még csak a török s a török földön levő emigráczió. Az udvar tehát főkép annak nyomozását sürgette *Batthyány* elnöknél, hogy ki volt a közvetítő a *vásárhelyiek* és a török földön levő bujdosók[2] közt? minő igéretekkel vezethették amazokat félre? nem irattak-e ők már előbb is levelet Törökországba? kinek a révén juttatták oda? mit tettek ott? mit és miképen akartak elérni?[3] hol fordultak meg? kivel tárgyaltak? ki előtt nyilatkoztak? mi választ nyertek? mikor az úri szék előtt tettöket beismerték, a vallatást fenyegetésekkel és megcsapatással eszközölték-e?[4] stb. Hogy az ily irányban megejtett nyomozás eredménye nem sok lehetett, az itélet szövegéből következtethető.

[1] A királynő irata Batthyánihoz 1753. szept. 20-ról.

[2] Ezek Thaly K. szerint nem a Zayval és Mikessel Rodostóban élő bujdosók, hanem inkább a III. Rákóczy Gy. párthivei lehettek. (Századok 1877. 38. l.)

[3] U. a. szept. 22-ről.

[4] Már ekkor az utolsó Rákóczi is sirjában feküdt. Bercsényinek volt fimaradéka, ki az ilyen vállalatban részt vehetett volna; de hogy részt nem vett, ennek egyebek közt legvilágosabb bizonyítéka az, hogy a kormány őt (gr. Bercsényi Lászlót és maradékait) 1759. júl. 9-én a főbenjáró bűnvád alól felmentette. (Helytartótanács leirata. Csongrádm. levéltár.)

VII.

A zavargók elitéltetnek s megbüntettetnek. — Polgár Mihály számüzetik. — Vásárhely és Túr kaszárnyákat építeni s katonaságot tartani köteleztetnek. — A vármegye közbeveti magát Vásárhelyért. — Szőnyi a város nevében kérvényt ir a büntetés elengedése végett. — E kérvény méltatása és tartalma. — Szőnyi a debreczeni papságot visszautasítja. — Az udvar neheztelése a megyére a vásárhelyiek miatt. — A városra szabott büntetés elengedése.

1754.

Az 1754-ik év tavasza meghozta a szerencsétlen mozgalom részére a büntetést.

A delegált biróság a tettesek cselekményét király elleni pártütésnek és a haza békessége felzavarásának minősítette s közülök 13-at itélt halálra, kik az itélet szerint következőképen terheltettek:

1. *Törő* Pál, a pártütés indítója, a vásárhelyiek felbujtója és fegyverrel ellátója;

2. *Pető* Ferencz, ki társait 1751-ben Törökországba vezette, másokat is az összeesküvésre csábított s házát gyülhelyül engedte át;

3. *Bujdosó* György követséget vállalt *Vásárhely*-re, az itteniekkel összeesküdött s *Debreczen* irányában is társakat toborzott;

4. *Turi* (máskép Puczi) Mihály;

5. *Maró* (máskép Csatári) József;

6. *Losonczi* Mátyás, a zendülésben főrészök volt;

7. *Becsei* Mihály török földön járt, a zendülők egyik elöljárója;

8. *Jenei* István levélvivő, bujtogató, a fegyverfogásban részes;

9. *Kocsi* Mózes levelet irt a túriak nevében Vásárhelyre, fegyvert fogott;

10. *Debreczeni* (Sipos) Mihály Pető követe Túrra;

11. *Herpai* Mihály a fegyverfogást sürgette s magát a csapat siposának ajánlotta;

12. *Erdődi* István a fegyverfogást ajánlotta, bár maga nem tette meg;

13. *Magyar* György a vásárhelyi felkelők elfogatása után támadást hirdetett s másokat arra csalogatott;

14. *Körösi* Péter török földön járt, fegyvert fogott.

Ezek közül *Turi*, *Maró* és *Losonczi* még idejében menekültek s később sem voltak kézrekeríthetők: mint szökevények tehát az itéletben számüzettek is. *Becsei*, *Jenei*, *Kocsi*, *Debreczeni*, *Herpai*, *Erdődi* és *Magyar* büntetésöket a királynő kegyelemből hat évi rabságra szállította le, *Körösi* büntetését pedig kegyelem útján, mint a ki különösen hűségesen vallott s társait és a szövetkezetek titkait töredelmesen kibeszélte, holtig tartó katonáskodásra változtatta.

Öt évi rabságot kaptak Szabó Péter és Kovács János, mint a kik a bujdosókat Törökországból kihozni akarták s fegyvert fogtak.

Három évi rabságot: Nagy Kovács István.

Két évi rabságot: Sánta (Juhász) Mihály, Dömök István, Rácz István.

Egy évi rabságot: Bang János, Turi Szűcs István, Bagoly András, kik a zendülők szándékát tudták.

Száz pálczaütést: Cseh Péter, Dorni Gy., Tanító István, kik a támadásról «negédesen szóltak».

Életfogytiglan katonáskodásra (magyar gyalogezredekben) büntettettek 54-en, jobbára olyanok, kik a zendülők szándékát hallották s azt még sem jelentették fel. Ezek közt voltak a vásárhelyi boldogtalan elöljárók, névszerint *Báthori* Mihály főbiró és *Literáti* István jegyző is.

Rajtuk kivül *megfosztattak hivatalaiktól* Boros Mihály

kun kapitány, Ágoston István halasi biró és Komáromi János oda való esküdt, kik a Halasra átrándult Sipost a már említett korcsmai jelenet után szabadon eresztették s a dolgot feljebbvalóiknak meg nem jelentették.

Végül *szabadon bocsáttattak* 28-an, kiknek büntetésök a vizsgálati raboskodás volt, köztük voltak a túri birák is.

Összesen elitéltettek tehát 110-en, kiknek mintegy felerésze volt vásárhelyi, felerésze pedig csekély kivétellel *túri* lakos.

Az itélet értelmében *Törő* Pál kivégeztetés czéljából 1754. márczius 30-án *Túr*-ra vitetett, hol a város szélében levő *Akasztó-Ér* mellett a vármegye tisztviselői s roppant sokaság jelenlétében hóhér pallosa által elsőbben feje vétetett, azután pedig teste négy részre vágatván, a város határán a világ négy tája felé akasztófákra függesztetett.[1]

Hasonló kivégeztetési mód rendeltetett *Pető* Ferenczre, azzal a különbséggel, hogy ő e végett *Vásárhelyre* hozatott.[2] A rabságra itéltek idejöket vasban és munkában, jobbára *Péter-Várad*-on és *Eszéken* töltötték ki.

Polgári Mihályról az iteletben nincs szó s ezért valószinű, hogy neki a zendülőkkel összeköttetése nem volt. Szószéki beszédeért azonban őt is csakhamar ezután Ő felségére minden országából és tartományából való örökős számüzetésre itélték s mint szökevényt köröztették.[3]

[1] Ezen hivatalos eljárásról szóló jegyzőkönyv foglalja magában az itéletet is, melyet l. az idézett helyeken.

[2] Említésre méltó, hogy *Pető* kivégeztetéséről sem Szőnyi, sem a ref. anyakönyvek nem emlékeznek; sőt a csongrádmegyei levéltári mutatóban 1754. április 5-vel van jelölve egy iromány, melyben Pető nyomozása a hatóságok kötelességévé tétetik.

[3] Az 1754. április 9-én kelt helytt. körözvény Csongrádm. levélt[illegible]t. E rendelet Polgári személyleirását ekkép adja: «Barna, középképen [illegible]n himlőhelyes, kerek és tömött ábrázatú, gömbölyű arczú, tömött ajakú [illegible]. széles, de mind oldalról mind fölülről benyőtt homlokú, zsindelysze[illegible]g formára egyenes fekete hajú, teljes és húsos mellű, csontos és vasta[illegible]gon húsos kezű, lábú. Egész testében középmagasságú, vastag, kövé[illegible]r és hasas. Polgári az orsz. levéltár irományai szerint eleintén Boroszlób[illegible]a

A biróság kegyetlen itéletének sulyát azonban a városoknak máskép is meg kellett érezniök, a mennyiben az *Túrra* és *Vásárhelyre* kimondta, hogy azok elpusztíttassanak. Ettől a sorstól azonban még most a királyi kegyelem őket fölmenté, azzal a kötelezettséggel, hogy mindenik laktanyát építsen 100—200 főnyi lovaskatonaság számára, mely a lázongó városok felett ezután a fegyveres felügyeletet gyakorolni fogja. Hogy e parancsolat foganatosíttassék, mind a két városba gr. *Deville* cs. ezredes küldetett le, hogy az építkezés iránt a községeket utasítsa, a ki a laktanya helyét nálunk a vásárálláson jelöltette ki. Az építkezéssel együtt járt az a kötelezettség is, hogy a katonaságot a városok magok költségén tartsák.[1] S e kettő együttvéve oly roppant kiadásokkal járt, melyek e városok erejét teljesen megbénították, sőt merőben túl is haladták volna.

A város e fenyegetett állapotában egyelőre nem tudta, hogy merre forduljon segedelemért. Földesura, mint a ki anyagilag is erősen érdekelve volt a város elpusztíttatása által, minden befolyását felhasználta, hogy a biróság itéletének ez a része megváltoztattassék. Egyéb iránt ő cs. tábornok létére a zendülés miatt az udvar előtt maga is kényes helyzetbe jutott, a mint hogy a császár még 1763-ban is szemére hányta, midőn előtte megfordult, a vásárhelyiek hűtelenségét.[2] *Szabó* Gergely a város főbirája több izben ment *Szőnyi*-hez tudakozódni, hogy mit tegyenek s kérte ezt, hogy irjon a város nevében folyamodványt a vármegyéhez, hogy vegye oltalmába a községet, adjon valami utasítást a városra szabott felettébb terhes büntetés elkerülése végett s járjon közbe, hogy a város volt főbirája s a többi felvitetett lako-

futott, azután pedig a túri ref. egyház jegyzőkönyve szerint Utrechtben vonult meg, hol irogatásból élt s meg is halt.

[1] Szőnyi i. h. 49. l. Vásárhelyen a katonák nyári élelmezésére és az u. n. szállásolási nyugtatványokra (etappalis quietantiák) a város csak 1753-ban 7200 frtot költött, míg az előző évben e czímen csak mintegy 2000 frtot volt a kiadás. (A város legrégibb jkönyve).

[2] U. o. 91. l.

sok, kiknek ártatlansága kiderült, mielőbb bocsáttassanak haza.[1] Minthogy a vármegye volt a jobbágyok törvényes és természetes gyámola s e hely annak legnagyobb és legnevezetesebb városát képezte, a folyamodványt *Szőnyi* — az akkori hivatalos nyelven, diákul — el is készítette. A vármegye tisztjei azonban, a gyűlésen jelenlevő birákra való tekintetből, annak magyar szövegben való benyújtását kivánták. A mi megtörténvén, a jelenlevők általában azt végezték, hogy *Vásárhelyt* hathatósan támogatni, minden dolgában segélni fogják s különösen közbe vetik magokat, hogy az a kaszárnya építés alól mentessék fel.[2] Egyszersmind innét a megyétől az uraság tisztjeivel és a város biráival egyetértésben fölkéretett *Szőnyi*, hogy a város nevében ő irja meg a királynőhöz terjesztendő kérvényt, «mert jobbat senki sem készíthet, mint a ki a verseket irta». A kérvény kézbesítése végett a város a földesur javaslatára is követséget határozott a királyi felséghez utnak indítani s *Czeglédi* Istvánt és *Miskolczi* Jánost, az új jegyzőt küldte *Bécsbe*, hogy a trónnál kegyelemért esedezzenek.

A kérvény szerkesztése azonban nem volt könnyű feladat. «Az Isten tudja csak», így emlékezik erről Szőnyi «mely sok gondomban és éjjeli s nappali fáradságomban állott nekem az instantia irás, — nem a 3—4 levél beirásaért, hanem a város régi meritumainak kikereséseért. A publikumnál igen kevés dokumentumok lévén, 3—4 szakadozott levelecskéken kivül, minden hiteles régi jámbor öregeket, kiket bejártam, kiket magamhoz hivattam, hogy a régi időkben ezen városnak a fels. ausztriai házhoz mutatott hűségét kitanulhassam. A miket e tudakozódás által hallottam: sok is volt. De nem mertem egyebeket feltenni, hanem csak azokat, melyek minden bizonynyal úgy voltak, úgy, hogy az igazaknak a kétségesektől való megválasztása is nem kis dologban állott».

[1] Szőnyi ref. egyh. jk. I. 48. l., hol a megyéhez irt folyamodvány is.

[2] A végzés 1754. május 20-áról Csongrádm. levéltárban.

Ez időben, midőn az udvar különösen ingerlékeny s az avatatlanságból és tapintatlanságból eredő tévedések által is könnyen sérthető volt, mely hangulatában aztán a beérkezett kérvényeket visszautasította, vagy azok alkalmából a szerencsétlen kérvényezőkkel haragját még inkább éreztette, simaság, körültekintés és nem csekély bölcseség kellett, főleg oly kényes ügyben, mint a zendülő városé volt, egy kérvény helyes fogalmazásához. Szerencsére a vásárhelyi papban mind ez meg volt. A mint *Szőnyi* a kérvény szövegével elkészült, mindenki helyben hagyta azt. Bernáth, a vármegye agense és *Koller*, kiknek a követek előre is megmutatták, szintén minden változtatás nélkül elfogadhatónak nyilvánították azt s utóbbi a királynőnek referálta is. A kérvény, mely a városi levéltár példányán május 13-ról van keltezve, e hely története szempontjából becses és nagyfontosságú okirat, bár történeti adatait mint határozottan czélzatos műnek, nem minden részben lehetne aláirnunk. Lényeges tartalma a következő:

Felséges Császárnő és Királynő! Hódmezővásárhelyiek vagyunk, kik mind ekkoráig idvezült királyaink és Fölséged irányában való őszinte hűségünkről voltunk ismeretesek: de most nehány elfajzott fiak alávalósága következtében fölöttébb meg vagyunk bélyegezve. Ezek vétkét, a fölségsértést, a mi lelkeink is oly iszonyúnak és borzasztónak tartja, — hogy azon szennyfolt miatt, melyet a velük való együttlakás ránk is, kik különben az ő vakmerő gonoszságuknak esküdt ellenségei vagyunk, vetett, félelemmel közelítünk a trónhoz, melyet csupán Fölséged ismert anyai kegyelmessége enyhíthet. Előbb is tisztünkben állónak tekintettük ugyan, a mint e hitszegők merénylete napfényre jött, Kegyelmességed zsámolyához borulni, azonban illőnek találtuk, hogy a delegált biróság végezze el a maga dolgát előbb s szedje össze közülünk a vétkeseket, hogy ekkép mi a bűnrészesség gyanújától menten járulhassunk Fölséged szine elébe.

Mély alázattal nyilvánítjuk, hogy a mi elfajzott ifjaink nem jártak az ő elődeik nyomdokain, mert ezek az osztrák

házbeli dicsőült királyok ellen soha a hűséget meg nem szegték, sőt inkább őket a hon legnagyobb viszontagságaiban is hűségesen szolgálták.

Bocskai és *Tököli* mozgalmaiban egy vásárhelyi ember sem vett részt, *Rákóczi* fejedelem zavargásaitól a mi őseink távol tartották magokat, gróf *Bercsényit*, bár az időben városunknak földesura volt, minekutána hűtlenségben elmarasztaltatott s e miatt a hazából kibújdosott, senki sem követte közülünk.

A török ellen folytatott háborúk idején, városunk, mint határszéli hely, minden alkalommal tanúsította a néh. dicső királyok irányában hű ragaszkodását.

Erre nézve legfőbb tanunk a bold. emlékű *Jenő* főherczeg lehetne, kit *Zentá*-nál, *Péter-Várad*-nál és *Nándor-Fehérvár*-nál roppant számban kisértek a mieink. *Temesvár* ostrománál 1717-ben az eleségszállításban, a mint a bold. főherczeg mondani szokta, két vármegyének sem vette annyi hasznát, mint a mieinknek, kik ez úttal a mint közzé is tétetett, 1520 véka árpát vittek a vár alatt táborozó császáriaknak.

Midőn kevéssel 1707 előtt *Rabatin* tábornok *Erdély*ből visszatérve, útját erre felé vette, eleség szállításra 300 ökröt küldöttünk neki. Ugyanakkor a *szolnoki* vár visszafoglalása alkalmával a fáradt és élelmi szerek hiával levő csász. csapatoknak, habár akkor nagy drágaság uralkodott, első izben 200, másodszorra 170 kenyeret és mindkét izben 2—2 marhát szállítottunk.

Őseink igen gyakran estek tatár rabságba, kik magokat minden javaik eladásával a dicsőült császárok szolgálatába visszaváltották, kik közül néhányan mint aggastyánok, még ma is élnek.

A mult század végén és a jelen század elején sokszor tapasztaltuk a kegyetlen török haragját. *Szeged*, melyet a császáriak birtak, Gyula és Lippa közt, hol még a török ült, középen esvén, ezerféle bántalmazásokat szenvedtünk az ellenség részéről, hogy az ő mellőzésével és tilalma ellenére

a köteles adósságokat önként és szivesen igen nagy fáradsággal és veszedelmek közt *Szeged*-re szoktuk beszállítani, az ellenségtől, mely gyakran útközben megrohant, a pénzt tőlünk elrabolta, életünket is nehezen tudtuk megoltalmazni.

Midőn pedig atyáink a tatároknak s a törökkel egy közre dolgozó rabló hadaknak gyakori beütéseit tovább nem türhették, inkabb kibujdostak, mindenök hátrahagyásával az édes szülőföldről, hogysem a törökhöz csatlakozásra biztató fosztogatók előtt meghódoljanak s csak azután tértek ismét ide vissza. a mikor *Lipót* király kiüzte a törököket.

Jól ismerte abban az időben *Jenő* főherczeg bajtársa, gróf *Schlick* tábornok a mieink hűségét, a ki *Bercsényi* elfutása után földesurunkká lett s irántunk való jóindulatának sok bizonyságát adta, egyedül abból az okból, a mint ő mondogatni szokta, hogy a török háború alkalmával sokképen tanúsítottuk a hadsereg iránti szolgálatainkat s nem is gondoljuk, hogy a kegyes gróf a mi szolgálatainkat, melyeket a régi királyok iránt teljesítettünk, irásban ne hagyta volna.

Nem volt e városnak semmi része a *Péro*-féle lázadásban sem, bár a környékből sokan csatlakoztak ahhoz. Midőn néhány évekkel ezelőtt a *Haller-ezred* legénysége *Czibakházánál* tisztei ellen fellázadt, a vármegye vezetése alatt mi állitottunk ki legnagyobb számú csapatot a lázongó katonák megfékezése végett, a mi szerencsésen sikerült is nekünk, miért is Fölségedtől örök emlékezetben maradandó jutalmat nyertünk.

Felettébb szégyenli és kárhoztatja e város a gyalázatos pártoskodókat s minden erejével rajta is volt, hogy őket elfogja s a törvény kezébe megérdemlett büntetésök elvevése végett által adja.

Isten irgalmára kérjük azért Fölségedet, hogy nehány rothadt tag vétkét ne tulajdonítsa az egész városnak.

Nem volt elég éber az elöljáróság, de jobban fog őrködni ezután, különben az ilyen pártosok a legélesebb szemű felügyeletet is ki szokták játszani.

Mélységes alázattal esedezünk, hogy a mi költségünkre elrendelt katonai laktanya építése alól, mely a város erejét különben is fölülmulja, méltóztassék minket fölmenteni.»[1]

A kérvény és a követség a viszonyokhoz képest elég jó fogadtatásban részesült Bécsben; azt a hatást mindenesetre elérte vele *Szőnyi*, hogy az egész várost nem tekintették többé döntő körökben sem lázongónak.

Szőnyinek senki még csak meg se köszönte a város és az egyház körül tett szolgálatát; annál kevésbbé volt szó valami jutalomról és elismerésről, a mit egyébiránt ez nem is kivánt. Az alkalom pedig erre jelen volt, mert *Szőnyit* ez időben hivták *Debreczenbe* lelkésznek, hol rá előnyösebb állás várakozott. «Még akkor el nem vált e szegény népnek dolga», így szól e dologról Szőnyi, midőn évek multán ez esetet elbeszéli, «és legnagyobbak voltak mindenek elméjében a kétséges kimenetelek felől való félelmek. Ahhoz képest nem vitt rá a lélek, hogy ily boldogtalan ügyében az ekklézsiát elhagyjam. Lemondtam azért a nagy szerencséről, hogy az itt eshető szerencsétlenségekben és szenvedésekben társ lehessek és hogy a ne mondassék: ily boldogtalan sorsa miatt hagyom el a nyájat.» A bizonytalanságok és aggodalmak közt hánykódó egyháznak még az sem jutott eszébe, a mit a nyájához annyi hűséggel viseltető lelkipásztor iránt megtennie illendő lett volna, s a mi hasonló esetekben azelőtt itt is szokásban volt, hogy mikor a prédikátor nagyobb és jövedelmesebb egyházba nyert meghivást, a lelkész megmaradását kivánó egyház a papi fizetést amaz egyházéval egyenlőre pótolta volna ki, vagy hivatalban való állandósításáról levelet adott volna lelkészének. Szőnyi legalább ez utóbbira figyelmeztette az előljárókat, egyik meghitt embere által azt izenvén a tanácsosnak, hogy «csak bár ezt a szivességet tegyék velem . . . hogy mégis ne csúfoltassam a nagy szerencse elbocsátásaért; de ez is szépen csak elhal-

[1] A kérvény a város levéltárában és a ref. egyh. jegyzőkönyvében I. 81—83. ll.

gattatott.» *Szőnyi*, mint kevés igényű és szemérmes ember, elő sem hozta többé az ügyet. «Mind ennek okául nem vetem,» igy ir tovább e dologról «sem az egész községet, mert annak magamhoz míndenkor jó szivét tapasztaltam, sem mind a becsületes elöljárókat, hanem csak kiváltképen két jámbort, kiknek magok szavaiból tapasztaltam e jó dologban hozzám való hidegségöket. Azon egyik már meghalt, és hála legyen Istennek érette, hogy hosszú betegségében hozzája e nem jó indulatért sok lelki jót fizethettem. Meg is bánta keservesen ez hozzám mutatott háládatlanságot. Sokszor megkövetett és annak okát a másikra vetette.» Évek multán hozzá teszi Szőnyi: «Megholt ez is, és halálos ágyában ennek is hasonló predikátori szolgálatot teljesítettem. Áldassék az Ur, hogy tehettem. Azt mondom azért a zsidó nép mellett ily forma dolgokban sokat fáradott Nehémiással: ***Emlékezzél meg rólam én Istenem, nekem jómra és mindazokról, melyeket én e néppel cselekedtem.*** Neh. 5. 19. Livor post fata quiescit.[1] Talán lesznek idővel a maradék közül, kik ezeket értvén és olvasván maradékimról megemlékeznek.»[2]

Az udvar haragja azonban nem csillapodott egyszerre a királynőhöz intézett kérvény benyujtása után. A helytartó tanács még október 28-áról is azt a rendeletet küldte Csongrádmegyének, hogy miután Ő felsége — bár Vásárhely «ismételt izbeli zavargásai miatt megérdemelné, hogy több falvakra szétszóratnék,» — e büntetést laktanya építésre enyhítette, annak következtében utasíttatik a vármegye, hogy megbizottat küldjön ki, a ki az építkezés tervére és helyére nézve az ugyan ezen czélból kinevezett katonai tisztviselővel együttesen intézkedjék. Ugyanakkor szemrehányással irja a megyének, hogy Ő felsége nagy visszatetszéssel értesült arról, hogy a vásárhelyiek törökországi utjáról, ámbár e miatt azok elfogattak, de elegendő vizsgálat nélkül ismét szabadon bocsát-

[1] Halál után elnémul az irigység.
[2] Szőnyi a ref. egyh. jegyzőkönyvében I. 92—94. ll.

tattak, sem a helytartótanácsot, sem az udvari kanczellâriát nem értesítette.[1]

Végre egy év mulva — miközben a város ujra kérvényezett az udvarnál — beérkezett felsőbb helyről a rendelet, mely szerint a város fölmentetik ugyan a laktanyaépítés alól, azonban köteleztetik arra, hogy az egy század katonaságot — mely a zendülés kitörése után a városba küldetett, a maga költségén tovább is tartsa.[2] Ez év vége felé a város a megye közbenjárását kérte, hogy vesse latba befolyását, hogy a katonatartásból is szabadulhasson.[3] S hihető, hogy attól ezután nem sokára meg is szabadúlt, mert a büntetés alól az 1756-dik áprilisban *Túrt* fölmentették.[4]

[1] A helytartótanács rendelete Csongrádm. levéltárában.

[2] A helytartótanács rendelete 1755. márczius 21-éről, Csongrádm. levéltárában.

[3] A város levele 1755. deczember 19-ről u. o.

[4] Mészáros A. túri jegyző i. h.

VIII.

Gr. Károlyi Ferencz a várossal építteti a róm. kath. templomot, miért a váczi püspökségnél följelentetik. — A gróf igazolása. — A város a földesúrral viszályba bonyolódik. — Ez lutheranusokat és pápistákat telepíttet a városba. — Szőnyi és theologiai vitája gr. Károlyi Ferencz földesúrral. — Ezt a lelkészek kibékítik a várossal.

1754—1759.

Még a rettegés és félelem idejét élte a kálvinista város a gyászos emlékű lázadás miatt, midőn a helybeli róm. kath. templom lebontatott, hogy szebb és jobb alakban újra felépíttessék. Az itteni katholikusok számára ugyan a régi templom is untig elégséges lett volna; mert hisz ezek még mindig csekély számban, jobbára beköltözött cselédek s mesteremberek s papjok is, ha az uraságtól bőven mért föld haszonélvezetétől eltekintünk, nyomorúságos ellátásban részesült; azonban a klérus és a gróf Károlyi család, mely itt kegyúr volt, egy diszes templom által akarták a nagy református városban kiemelni itteni alacsonyságából az «egyedül idvezítő» és uralkodó vallást, s ekkép az előkészületet megtenni, hogy az itt jövendőben erősebb és diszesebb állást foglalhasson el.

A városi elöljáróság és az egész református lakosság hihetőleg azért, hogy elkövetett «vétkökért» a kath. érzelmű kormányt kiengeszteljék s földesurok kegyét kinyerjék, korábban tett igéretük szerint, nagy buzgalmat fejtettek ki az egész építés körül. Naponként kocsi- és gyalog-napszámmal járúltak az új templom előállításához három esztendőn keresztül (1754—56) s ezenkivül sajátjokból, mint ezt a IV-ik fejezet-

ben láttuk, négyezer rénes forintot adakoztak arra a czélra,[1] mely összeg abban az időben igen nagy volt.[2] A gróf, kire egyébként a templomépítés egész terhe nézett volna, természetesen jó néven vette jobbágyainak ezen önkéntes felbuzdúlását, mely, mint látni fogjuk, ez áldozat által még korántsem volt kimerítve.

Annyi áll, hogy a Pető-lázadás a kath. templom építésére nézve épen jó időben érkezett. A páratlan könnyelműséggel és rövidlátással végrehajtott zendülésnek a róm. katholikusság vette hasznát, melynek templomait a megrettent kálvinista város nagy buzgósággal építette.

E különös jelenségen egész váratlanúl a katholikus részen botránkoztak meg. Valaki innét helyből a vásárhelyi dolgokkal jól ismerős, az itteni reformátusok vallásszabadságára féltékeny és a római katholikus érdekek képviselője, a váczi püspöki helynök *Damiany* Jánoshoz névtelen följelentést küldött s *Károlyi* Ferenczet vádakkal terhelte. A följelentésnek főbb pontjai a következők:

1. «Az 1753. január elején *Vásárhely* városának legelőkelőbb lakosai mindnyáján helvét hitűek, u. m. a biró, jegyző, 6 városi esküdttel a szakadár *Szaplonczai* Illés jószágigazgatóval együtt Nagy-Károlyba utaztak gr. *Károlyi* Ferencz őméltóságához, ki előtt azok *Szaplonczai* Illés és más szakadár tisztek, u. m. *Rácz* Demeter, *Szaplonczai* Kristóf és János közbejöttével a helvét vallásúak Vásárhelyen való zavartalan és örökös megmaradásáért esedeztek s nem is siker nélkül, mert a méltóságos és nagyságos gróf *Károlyi* Ferencz minden isteni félelemnek és a katholikus hit iránti buzgóságnak félretételével a szabadalmat sajátkezűleg

[1] Szőnyi a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében. I. 10.

[2] Az árak ez időtájban így állottak Csongrádmegyében: egy hizott lúd, nemkülönben egy nyársra való malacz vagy egy itcze vaj 17—17 kr., egy pár tyúk 9 kr., egy itcze tej nyárban ½ kr., télen 1 kr., egy itcze szép liszt 1 kr., egy bárány 30 kr. stb. (Csongrádmegyei limitatió 1751-re a megye levéltárában.)

aláirt s nagyobbik pecsétjével megerősített oklevélben, melyet *Güll* János irt, megadta.»

2. «Ugyancsak a gróf vásárhelyi helvét hitű egyházi szolgáinak megengedte, hogy ha helvéthitű gonosztevő végeztetnék ki, a vásárhelyi római kath. papot hozzá ne ereszszék, hanem a helybeli helvét predicantiusok kisérjék azt ki a vesztőhelyre, — s ámbár ez eljárás ellen 1752-ben a buzgó ferenczes barát *Oszlányi* Anselm óvást tett, a mint a váczi consistoriumnak és a helytartótanácsnak is tudtával van.»

3. Vásárhely város közönsége «a gróf ezen vakmerő szabadalmának meghálálása végett, négyezer forintot adott kath. templom építésére, mely tehát nem az említett grófnak, hanem Vásárhely város közönségének költségén építtetik.»

4. Egyszersmind tudatja a levél, hogy a templomépítés be van fejezve; azért nincsen egyébb hátra, mint hogy a római katholikus parokhus a maga jogaiban megoltalmaztassék, a római kath. lakosok pártfogoltassanak, birói, jegyzői, esküdti tisztségekre emeltessenek, a róm. kath. hit sérelmével a község számára adott fentebbi szabadalom eltöröltessék, «a méltóságos és nagyságos grófnak ravasz képmutatása megzaboláztassék, a ki a szabolcsmegyei és nyiregyházi pusztán az 1755-iki császári királyi intézmény szerint az ágostai hitűek nyilvános pártfogójának bizonyúlt.»

5. Értesíteni kell hát erről a helytartótanácsot, mert a két *Szaplonczai* inkább kedvez a helvét, mint a római hitnek, az ismert római katholikus emberek itt elő nem léptettetnek, sőt inkább elzavartatnak. Most is, hogy a régi biró és jegyző a pártütés miatt «a budai császári királyi bizottság igazságos itélete szerint» innét eltávolíttatnak, helyökre ismét kálvinisták választattak, még pedig a jegyzőségre egyenesen *Károlyi* Ferencz ajánlata következtében.[1]

E feladás, a mennyiben Károlyit úgy tüntette fel, mint a ki pénzért engedi a kálvinistáknak vallásuk szabad gya-

[1] A levél kelet nélkül a váczi katholikus egyházmegye levéltárában.

korlatát, alapjában véve méltatlan és igazságtalan volt a gróf irányában, mert ez csak azt tette ujonnan kiadott oklevelében, a mit már ezelőtt mind ő, mind atyja tettek az ország törvényei értelmében, melyeket ő minden szűkkeblűség és eretnek üldözési törekvés nélkül alkalmazott, mivel ilyentől humánus és türelmes gondolkodásánál fogva idegen volt, sőt épen ezen lelkületénél fogva tudott szivélyes jó viszonyban állani a más hiten létezőkkel is. Ez volt a gróf bűne a klerus szemében, ezért mentek ellene a feljelentések, mind az udvarhoz, mint az előbbi fejezetben láttuk, mind a váczi püspökhöz. Az ajándék elfogadása nem vet árnyat a gróf jellemére, mert azt önként igérték meg neki jobbágyai. A város *Károlyi* Ferencznek és Sándornak annyi jótéteményében részesült, hogy iránta őszinte hálára volt lekötelezve s elég erős és vagyonos is volt ahhoz, hogy földes urai irányában szivességet gyakoroljon. Abban az időben az ajándékozásról általában nem az a fogalom volt uralkodó, a mi korunkban be van véve s erkölcsi szabályok közé igtatva. A jobbágy községek megszokott dolognak tekintették a discrétiót vagyis az ajándéknyújtást, a földesurak azt régebben az urbéri lajstromokba is beigtatták s később is számot tartottak reá. A jobbágyember földesurának köszönhette minden vagyonát, mert annak kegyéből szerezte s az adott neki földet és lakást használatra. Ezért a földesúr a maga jobbágya vagyonát hajlandó volt úgy tekinteni, mint az ő földesúri tulajdonát s megkivánta azt is, hogy a jobbágy végrendeletében vagyonának egy részét földesurára hagyja, a mi nálunk tényleg úgy is történt. A vásárhelyiek a köteles adózáson kivül folytonosan nagy mértékben ajándékozták földesuraikat, ezek családtagjait és tiszteit, úgy hogy a discretióba szétosztott összegek a rendes kiadások közé tartoztak, melyek, főleg mikor a földesúrtól valami kérelme volt a városnak, igen tetemesen felszaporodtak.

Mindamellett az ismert kézből, de névtelenül történt följelentés nem maradt következmények nélkül. Váczon komolyan gondolkodtak azon, hogy az épitési pénz ügyében

körülményes vizsgálatot tartsanak s ennek kérdőpontjait meg is állapították. Valószinű azonban, hogy *Althan* püspök más gondolatban volt mint alantasai s úgy látszik, hogy az inquisitió elmaradt, mert arról már nincsen följegyzés. De a püspök, a ki az alapkő letételére itt megjelent, már nem szentelte fel a templomot. Egyébként ez Károlyi akaratából nemes egyszerüséggel épült. Oltárai patronusokat nem kaptak, felszentelőinek neveik sem irattak fel rájok, a templomban semmi kép sem volt, külsején még maig sincs semmi szobor vagy sajátlagos pápistás jel vagy diszítmény, mely azt a református templomtól megkülönböztetné az egyetlen kereszten kivül. Az egész építmény nem egyik, vagy másik szentnek, hanem a szentháromságnak tiszteletére szenteltetett.[1]

* * *

E közben letelt az az időszak, melyet *Károlyi* Ferencz a taksa és a haszonbér szabályozása tekintetében utoljára engedett a vásárhelyieknek s ezek templom építési előzékenysége és buzgalma nem tartotta vissza a földesurat abban, hogy számukra 1756 augusztus 1-én egy új urbéri szabályzatot ne adjon ki, s ez által a város terheit az eddigiekhez képest nagy mértékben ne súlyosbítsa. Okul a gróf azt vetette, hogy hiába volt eddig ő és atyja kedvezéssel a vásárhelyiek iránt, «majd semmi censusért» engedvén át azoknak a földesúri haszonvételeket és a pusztákat; mert a város rossz belkormányzata s biráinak egyéni kapzsisága miatt nem épült és nem gyarapodott. Egyébiránt még most sem veti ki a városra a törvényben megirt urbéri tartozásokat s teljes mérvben nem használja ki földesúri jogait; hanem kevesebbel is megelégszik.[2] Itthon azonban e kevesebbtől is

[1] Egykori can. vis. jegyzőkönyv és Vásárhely város levéltára 5. csomó 11. szám.

[2] Az új úrbéri szabályzat a gróf Károlyi család, Csongrádmegye és Vásárhely város levéltárában. Ez utóbbiban 1. csomó 130. szám.

«úgy megrettentek, hogy azonnal egyező akarattal visszaküldetett» a szabályzat a földesúrnak; s egyszersmind ennek nem kis bosszúságára elvégezte a «nép», hogy őszi vetést a gazdák magok számára se tegyenek, minthogy az ezután kirótt taksa különösen sokaltatott. Még a megyére is panaszt nyujtott a város földesura ellen [1] s ezt és az ifjú grófot, *Károlyi* Antalt és ennek ekkoriban haza vitt nejét Károlyba küldött követei által kérte, hogy az úrbéri terhek könnyítése érdekében vessék közbe magokat. A református lelkészek, kikre *Károlyi* Ferencz sokat adott, ez irányban szintén kérelmeztek.

A gróf tehát engedett s a szántóföldek után kevesebb összeggel megelégedett, a robotolást azonban behozta *Vásárhelyre*, bár kisebb mérvben, mint a hogy a régi törvény megszabta. A város előljárói azonban nem volt kibékülve a dolgok új rendével s levelezés útján lejebb-lejebb szállva próbálták még nagyobb engedékenységre birni a földesurat. De ez ekkor felindulásba jött s igen haragos levelekben feddőzött a birák ellen. Nem irjuk ide mindazon gyalázó megrovásokat, melyekkel őket illette, hanem a dolog értelmét akarván röviden megismertetni, a gróf leveleiből csupán a következőket idézzük: «Tudja meg a város, hogy az én czélom nem az, hogy a szegénység terheltessék; hanem inkább az, hogy az eddigi administratió rendetlenségéből folyt terheken könnyebbítsek. Fogja az község tapasztalni, hogy kiszabott rendem a szegénységnek nyugalmára s gyarapodására lészen, mert az terhet az gyengébb az tehetősebbel jó mérték szerint fogja viselni; nem úgy, mint eddig, hogy a szegénység hajtogattatott, taksáltatott, az uraságjövedelem hasznában nem részes; — az erős pedig ezekben megkiméltetett, sok terhekből teljességgel ki is maradt, az kis jövedelmekből vagy részesült vagy elprédálta. Kövesse azért a község az isten parancsolatját; ismerje meg, hogy bennem inkább atyáskodó, mint uralkodó hatalmat rendelt eleikbe s vezér—

[1] Csongrádmegye levéltára XV. csomó 18. szám.

lésekre. Emlékezzék meg mennnyi időtől fogva minémű nyugodalomban éltek elei üdvözült atyám s anyám szárnyai alatt; tekintsék meg régi tehetősebb elöljáróiknak maradékait, meglátják abból, hogy megitélte isten azokat, az kik meg nem elégedtek azzal, hogy az község jövedelmeivel visszaéltek, hanem még visszavonásokra s olyan háborúságra is vezérlették a községet, a melyből nagy nehezen és nagy kárral igazodhatott ki. Hitessék el azért magokkal a természet tulajdonságában, hogy senki közülök az ő javokat, megmaradásokat, nem is munkálódhatja s nem is szerezheti mint én, az kinek mind a föld tulajdona, mind az rajta lakó nép Isten kegyelméből vezérlésem alá s hasznomra adatott, és a ki megismertem azt, hogy elsőbb kötelessége minden földesúrnak maga jószágainak istenes kegyes vezérlése, szorgalmatos gondviselése, — s azután haszonvétele. Azért is minden más jószágom másoknak csudájára s irigységére gyarapodik. Gyarapodott ugyan ez a város is; de gyarapodhatott volna sokkal jobban, ha magok felekezetinek zűrzavar rendetlen vezérlésére üdvözült uram atyám ő méltósága kintelen nyomán magam itéletem ellen sok instantiájára az város eleinek nem bocsájtottam volna.» Ezután hivatkozik a gróf *N.-Károlyra*, melynek határa háromszorta kisebb *Vásárhelyénél*, mégis jobban gyarapodik, népesedik, több vetése és haszna is van ott neki, a nép is jobban van terhelve. Viseljék azért a vásárhelyiek békességgel csekély terhöket, s áldják érte Istenöket. Úgy boldogok lesznek[1] stb. stb.

A város elöljárói azonban megmaradtak előbbi álláspontjukon s a főldesúr akaratának főleg a korcsmaügyben, határozottan ellene szegültek. *Szőnyi* és *Füredi* lelkészek e magatartást nem helyeselték, de hasztalan igyekeztek arról az elöljárókat lebeszélni: hogy a földesúr neheztelését enyhítsék s a városnak némi kedvezményt eszközölhessenek, esedezésökkel közbe vetették magokat a földesúr előtt. «Inte-

[1] *Károlyi Ferencz* levele a vásárhelyiekhez 1757. okt. 10-ről a gr. Károlyi-család levéltárában.

lek az alatt is benneteket s kiméljétek meg magatokat. Intem főkép az . . . . . . előljáróitokat, szünjetek meg az együgyű község bolondításátúl s ha ő velek nem gondoltok, gondoljatok magatokkal. Hosszú várakozó ugyan az Úr és nagyon könyörülő: de mégis azt beszéli a magyar példabeszéd: «Az Isten sem siet, sem késik». Intem az együgyü községet, ne induljon a bogár után. Ha meg nem tudják a tanácsnak gonoszságát magoktól ismerni, vagyon lelkipásztoruk, még pedig oly jók, az kik, az lelkeket is letennék érettek, nem hogy a jótanácsokat kimélnék meg tőllök. Ne véljék s ne véljétek, féltemben lágyítottam ennyire a törvény rendinél sokkal alább szabott rendelésimet. Tulajdonítsátok gyermekeim s illetett pásztoritok törekedésének: ójátok magatokat attól, hogy gonoszabb ne legyen az utolsó az elsőnél».[1] A birák azonban nem szüntek meg továbbra is kérelmezni a haragvó uraság előtt, ámbár fizetéseikkel pontatlanok voltak. Különösen a szállások taksájára alkudoztak, egy krajczárt ajánlván minden láncz után s a korcsmáltatásnál kivántak nagyobb kedvezményt. A gróf ez időtájban beteges, sőt sulyosan beteg volt: s tán ennek is tulajdonítható, hogy a vásárhelyiekhez küldött leveleiben nőttön nőtt ingerültsége. Keményen pirongatja őket «vakmerő követeléseikért»:[2] egyszersmind pedig elkeseredve a kálvinista város magatartásán, bosszúságában *elhatározza, hogy e helyre más felekezetbelieket fog telepíteni!*

E végből ugyanazon napon, melyről a vásárhelyieket dorgálja, utasítást ad egyik tisztjének. «Ha más embert *Vásárhely*-nek gyarapítására nem kaphat kigyelmed: fogadjon bizvást lutheránusokat, nem lesz az olyan ujság ott, mint ebben a megyében: de *pápistát*, ha csak 50—60, vagy 100 párt is igyekezzék kigyelmed a templom kedvéért gya-

[1] Ugyanannak levele 1757. november 9-éről a város levéltárában 1. cs. 133. sz.

[2] Ugyanannak levele 1757. deczember 12-éről a város levéltárában 1. cs. 134. sz.

rapítani, ámbár lutheránust eleget kaphatna is. Tegyen róla, ki bánja! Pápisták iránt irhatna különben *Turcsányi*-nak *Megyerre* is: ott elég emberem vagyon, kiknek semmi földje nincsen, az igához is jobban hozzá szokott, — ha a nemes vármegye szabadságot nem resolvál is neki, mit egyébb iránt religio tekintetiért olyan magistratustól kivált megérdemelnének .... ha nem resolválna is pedig, protegaltathatnak az uraság embereivel stb».[1]

Ez — a későbbi időket tekintetve — a *református* városra nézve sajnos és keserű intézkedés volt. A gróf egyébiránt nem akarta vásárhelyi jobbágyai kérését végleg elútasítani, mert utasította itteni tiszttartóját, hogy ha «teljes megtérésöket lélek szerint tapasztalja», könnyítsen rajtok, «a köztök találkozható lármásokat pedig önnön magok zabolázzák meg».

Arra pedig, hogy a földesúr a város iránt engedékeny lett, különösen két ok indíthatta őt. Tudva levő dolog, hogy ez időben *Mária Terézia* császárnő *II. Frigyes* porosz király ellen viselt Szilézia birtoklása miatt háborút s az ez évi novemberben *Rossbachnál* és *Leuthennél* a császárnő seregei szörnyű veszteségeket szenvedtek. E miatt itthon a magasabb körökben nagy volt a lehangoltság. Az országnak és a földesuraknak tehát, kik *Mária Teréziát* e háborújában is tetemesen segítették, szükségök volt a belső békességre s ez utóbbiakra nézve tanácsos volt jó viszonyban lenni a teherviselő jobbágysággal s lehetőleg kerülni mindent, a mi ingerültségre adhatna okot, a mire pedig a kedélyek országszerte igen fogékonyak voltak a miatt, mert a nemes urak irányában ez időtájt különösen nagy volt a méltatlankodás, mivelhogy ezek a királynő azon törekvéseinek, hogy a jobbágyság sorsán könnyítsenek, makacsul ellenszegültek.

A másik ok pedig, mely a földesurat engesztelődésre indítá, az az őszinte szives viszony volt, melyben ő a város

[1] Károlyi Ferencz levele 1757. deczember 12-éről a gr. Károlyi-család levéltárában.

református lelkészeivel állott. Különösen *Szőnyi* volt kedves embere *Károlyi* Ferencznek, úgy, hogy mikor ő *Vásárhelyre* jött, rendszerint annak házánál szállott meg, s ebbe egy zöld kályhát is ajándékozott.[1] *Károlyi Szőnyivel* főképen vallástudományi tárgyak felett szeretett eszmét cserélni s *Szőnyit*, ki igen ügyesen forgatta a tollat, már régebben megbizta, hogy *Osterwald* neufschateli református lelkész szent történeteit francziából fordítsa nyelvünkre, ugyanazon művet, melyet néhány évvel később *Maróthi* György debreczeni tanár is megmagyarosított és kiadott.[2] *Szőnyi*, kinek idejét hivatala is nagyon igénybe vette, lassan haladt a munkában: úgy, hogy a gróf egyszer csak azzal lepte meg, hogy maga vitte véghez a fordítást s ezt elküldötte a késedelmes *Szőnyi*-nek, még pedig egy csomó igen fogós theologiai tétel kiséretében, melyeknek megfejtésére kálomista pap barátját sürgősen felszólítá. Fenn maradt *Szőnyi*-nek egy levele, melyet ez időből irt a «generálisnak». «Legelsőben alázatosan jelentem» irja *Szőnyi*, «Excellentiádnak, hogy Isten segedelme által az ó-testamentomi szent historiáknak fordítását szinte akkor tájban végezném el, midőn Excellentiád utóbbi kegyelmes levelét venném: nem mertem az újhoz fogni, mert értvén, hogy lassú voltommal ahhoz fogásra, sőt végben vitelére is Excellentiádnak okot szolgáltattam is, tudván bizonynyal, hogy Excellentiád rajzolásához képest talán az enyém lészen csak mázolás: én most is alázatosan követem Excellentiádat, hogy mind sok akadályaim miatt, mind az haladhatás felől képzelt vélekedésem miatt maga fárasztására való alkalmatosságot adtam.

...... sed quid

[1] Polgár Mihály a vásárhelyi ref. egyház jkönyvében I. 16. l. és 2. rész 56. l.

[2] Osterwaldot mult századi eleink nagy becsben tartották és igen olvasták. A Papi szent hivatal gyakorlásáról szóló művét Gombási István tordai ref. lelkész. Katekhizmusát pedig Kármán József losonczi ref. lelkész tették közzé nemzeti nyelvünkön 1784. és 1789-ben.

Charius esse Deo, quam labor ille potest![1]

Elküldöttem azért az hátramaradott részét is ezelőtt negyed nappal, méltóságos főispán urunk ő nagyságának ajánlván annak elvitelét. Legyen az Úr előtt kedves áldozat Excellentiádnak az Isten dicsőségére egyenesen intézett foglalatossága; legyen boldogult kedves élete párjának mausoleumoknál drágább örök emléke, legyen és bizony lészen is az Krisztus Jézussal amaz országot megnyerő szent cselekedetek közé számlálandó: mert az, mint a könyv tartalma is a czímlapon kifejezi, talál itt az éhező ételt, italt a szomjuhozó, vendégfogadót az utonjáró, ruhát a mezítelen, látogatást a beteg, magához jövetelt a fogoly».

«A mi illeti Excellentiád fenkölt és kegyes problemáit, melyeket maga szent gyakorlása végett előmbe terjeszteni méltóztatott, most én azokra csak kalászt szedegetve felelek, nem annyira az irásra levő rövid időm, mint azoknak huzamosb gondolkodást érdemlő méltóságok miatt».

A kérdések, melyekre a generális *Szőnyi*-től feleletet kivánt, a következők voltak:

1. A Krisztus nem végezte-e el a váltság művét mint lélek a békesség tanácsában? szükség volt-e e czélból testet öltenie és szenvednie?

2. Krisztus testben megjelenése alatt kell-e az ő istenségét is, őt egészen értenünk?

3. Volt-e Krisztusnak olyan cselekedete, mely nem annyira megváltásunkra, mint egyébb czélra volt irányulva?

4. Helyesen számláljuk-e éveinket Krisztus születésétől s ennek ideje helyesen van-e megállapítva?

Szőnyi ezután pontonként felel a kitűzött kérdésekre, czáfolja, olykor helyben hagyja a gróf érveit. Okoskodásai mindenütt a szentirásra fektetvék.[2]

A tételek is mutatják, hogy a gróf általános keresztyén

[1] De mi lehet kedvesebb Isten előtt az ilyen munkánál?

[2] Szőnyi levele Károlyi Ferenczhez 1758. február 28-áról s a 9 folio lapra terjedő értekezése a gr. Károlyi-család levéltárában.

álláspontra helyezkedék s a felekezeti váltanokat nem érinté. Szőnyi is ez álláspontról intézte terjedelmes válaszát. De kapott ez alkalommal más nemű kérdéseket is Szőnyi, melyekre szintén felelnie kellett. E kérdések igy következtek:

1. «A vásárhelyi predikátor kétség kivül papnak tartja magát. Quomodo praedicabunt, nisi mittantur? Kitől küldetett, ki rendelte őtet papnak? Deducálja azért igaz papságának consequenter missióját.

2. A rendszerint való papnak vagyon hatalma bűnöknek megbocsátására: qui est hic, qui etiam peccata remittit? stb. stb. (a többiek vonatkoznak az urvacsorai kenyér és bor felőli tanra). Végül pedig ezek állanak:

«Ezeken rágódván a prédikátor, kétségkivül feltalálja magában, hogy ő nem rendszerint való pap, nem lévén módja se áldozattételben, se hatalma bűnök bocsánatjára; s úgy fordulhat, hogy az Ur Istennek szent Lelke által vezéreltetvén kitér a vakmerő vakságból és mint licentiatus elsőben missiója mellett prédikálhat *Vásárhelyen*, és mint okos, tudós ember alkalmaztathatja tanítását az egyenes út felé. Idővel talán áldozatokat is tehet és a bűnöket is megbocsáthatja, mint Melkhisedek rendén való pap.»[1]

Látni való, hogy e kérdések, melyek a r. kath. kizárólagosság álláspontjáról hangzottak, a földesuréitól egészen eltérő szempontból voltak feltéve. Az udvarias kifejezéseket, a gúnyt és az erős oldallökéseket *Szőnyi* is eléggé megérezhette bennök. Az irományokból nem tünik ki, hogy e kérdéseket, melyek szintugy eredhettek egy pápista áldozártól, mint a vakbuzgóságról ismeretes *Károlyi* Antaltól, az ifjabb földesurtól, Károlyi Ferencz küldte-e el Szőnyinek? Ennek válasza sem maradt ránk. De föl lehet tenni róla, hogy bármennyire sima és hajlongó volt is azon idők követelése szerint a kegyencz a «méltóságos földesuraság» irányában, nem maradt adós a felelettel, annyival kevésbbé; mert a kérdésekben a legközönségesebb ellenvetéseket látjuk,

[1] A kérdések ugyanott.

melyeket a kérkedő klérus papságunk ellen eleitől fogva tett, s melyeknek czáfolata a legutolsó tógátus diáknál is készen volt s irodalmilag is számtalan alkalommal közzététetett.

* * *

Visszatérve a gróf és a város közti viszályra a fenforgó háborús körülmények és a földesúrnak a lelkészekkel való jó viszonya ez utóbbit csakhamar engesztelődésre birták. A földesúr magától könnyitett a város terhein s midőn ezt a lelkészekkel tudatta, egyszersmind felhivta őket, hogy intézkedését közöljék a birákkal s egyszersmind működjenek oda, hogy a város a fenforgó háborús körülmények között a királynénak valami hadisegedelmet ajánljon fel. A lelkészek eljártak megbizatásukban s ezzel a fenforgó viszályt kiegyenlitették. A levél, melyben erről Károlyi Ferenczet értesítik, következő:

«*Méltóságos Generális, érdemünk felett való jó kegyelmes Urunk s Patronusunk!*

«Excellentiád javunkra s teljes consolatiónkra czélozó kegyes parancsolatját minek utána nagy tisztelettel és méltó tekintettel elvettük volna; mindennek felette a felséges Istent dicsőítjük érette, a ki ezt a bölcs és ennek a szegény népnek javára néző kegyes gondolatot és indulatot Excellentiád elméjére adta; annak utánna pedig kegyelmes jó urunknak Excellentiádnak is alázatosan és hálaadó szivvel köszönjük, hogy erre a szegény nyomorult népre, ki maga javának munkálódására is elégtelen és tehetetlen, könyörülő szemekkel tekinteni és szánakozó szívvel hozzájuk viseltetni méltóztatott, és hogy ez a nép még a felső hatalmasság előtt is érdeme felett, sőt érdeme ellen találhatna és jövendőbéli állapotja felől is minden jót várhatna, erről Excellentiád szivesen gondolkozott.

Mi tartozó kötelességünk szerint a dolgot az elöljáróknak nem csak elméjekre adtuk, hanem minden helyes és szükséges indító okokkal élve, arra reá is vettük, sőt magok

is örömest reá léptenek, hogy felséges királyné asszonyunkat 200 rénes forintokkal megsegítsék, melyeket is a felséges udvarnál magok repraesentálni készek.

Ezzel Excellentiád kegyes grátiájába ajánlván magunkat maradunk Excellentiád H. M. Vásárhely 7. Martii 1758, alázatos szolgái *Füredi* Mihály, *Szőnyi* Beniámin, a ref. ekklézsia tanítói.»[1]

A tapasztalat azonban csakhamar megmutatta, hogy az intézkedés, melyet a földesúr az urbéri dolgok tekintetében tett, nem szolgált a város könnyebbségére. Mert bár a gazdasági teendőket a városi tanácstól a földesuraság tisztjei vették át: ebből a népre és annak elöljáróira még több terheltetés és munka háramlott. Ugy hogy alig egy év mulva a birák már «az irgalmas Istennek nevében» kérték a grófot, hogy könnyítsen terheiken.[2] Utoljára is *Károlyi* Ferencz még ez év folytán őseihez költözék a nélkül, hogy a vásárhelyi jobbágyait megnyugtatta volna!

[1] Az eredeti levél a gr. Károlyi-család levéltárában.

[2] A vásárhelyi elöljárók levele Károlyi Ferenczhez 1759. márczius 5-éről a város levéltárában I. cs. 136. sz.

IX.

Az első konzisztórium és működése. — Iskoláztatás, közerkölcsiség és fenyítő eljárás a városban. — A czéhekbe a lutheránusok is bekívánkoznak. — A kálvinista és pápista szűcsök ellenszegülnek. — Helytartótanácsi rendelet a czéhek katholizálása felől. — A kecskeméti és kőrösi czéhek ez ellen a vásárhelyiekkel szövetkeznek. — Szőnyi esdő levele a királynőhöz a rendelet visszavonása ügyében. — A konzisztórium feloszlása.

1757—1761.

Fentebb említők, hogy az egyházi helyi kormányt a város tanácsa tartotta kezében. Láttuk azt is, hogy a városba időközileg más felekezetűek is mind sűrűbben szállingóztak és telepíttettek be. Ily körülmények közt más hazai református egyházak példájára tanácsosnak látszék az egyházkormányzati teendők vitelére egy külön testületet szervezni, annyival inkább, mert a birák a hosszú tapasztalat igazolása szerint, ha fontosabb kérdésekben s főleg veszélyes körülmények közt erősen állottak is a református hit és vallásgyakorlat mellett: de az egyházigazgatási dolgokkal általában mégis csak mellékesen foglalkoztak, a vallásos buzgóság ápolása, az iskoláztatás fejlesztése, az egyházi épületek jókarban tartása stb. tekintetében rendszeres és kellő tevékenységet nem fejtettek ki. A minek aztán természetes következménye lett, hogy az egyház élete pangást és rendetlenséget mutatott, nevezetesen az egyházi fegyelem[1] kevéssé

[1] A parázna személyek eklézsia-követése 1752-ben fel van jegyezve az akkori anyakönyvben.

gyakoroltatott, az iskolába való gyermekek oda igen hanyagúl adattak fel, a tudatlanság a városban mélyen és általánosan el volt terjedve, a lelkészi lakok, iskolák, épületek rossz karban voltak s összeomlással fenyegettek, a párbér hanyagúl szedetett be s számoltatott át az egyházfiak által stb. stb. A városi jegyzők, kiknek befolyása a képzetlen birák mellett általában uralkodó volt, bár mindketten reformátusok voltak, nem birtak sem elég erővel, sem sokszor elég jóakarattal megakadályozni több méltatlanságot, mely az egyházi tisztviselők ellenében, főkép a fizetési kérdések körül elkövettetett. A «becsületes tanács» a jobbágyember igényeit és szükségeit tartotta szem előtt az egyházi tisztviselők alkalmazása és azok dijazása tekintetében. Mikor ezek változtak, a fizetéseket is rendszerint változtatta s legtöbbször apasztotta. Egyoldalúan megszabta, hogy a termények természetben, vagy pénzben szolgáltassanak-e ki s minő váltság szerint. E megállapodásokat a város nótáriusa igtatta jegyzőkönyvbe, a ki legközelebb esvén a tűzhöz, magának legtöbbször kedvezményeket köthetett és kötött ki, az egyházi emberek javadalmával pedig kevesebbet törődött. Igy például 1755-ben elhatároztatott, hogy a lelkészek illetményei ezután egybefoglaltatva készpénzben fizettessenek; ugyanakkor azonban a jegyzők a magok deputatumait természetben biztosítják magoknak, a sertésilletményt pedig épen hizva.[1] Az egyházi felsőségtől lehetett mindent tenni; mert annak hatásköre az ellenséges érzületű kormány által meg volt bénítva. Traktualis gyülések ezen a vidéken 1728-tól 1758-ig, kivéve az 1743-ik évet, nem tartattak,[2] mert el voltak tiltva. Az egyházak kormányzása magára az esperesre szorult; a kinek azonban erre elegendő módja és eszköze nem volt, végrehajtó hatalma pedig teljességgel hiányzott.

A békési traktus esperese ez időben épen a vásárhelyi öregebb lelkész, *Füredi* Mihály volt. Ez tehát *Szőnyivel* és

[1] A városi egykorú jegyzőkönyvekből.
[2] A békési traktus egykorú jegyzőkönyveiből.

az uraság egy pár református tisztjével egyetértve, abban az időben, midőn *Károlyi* Ferencz az urbéri új szabályzattal oly sujtó csapást mért a város fejére, elhatározta, hogy az egyházi kormány a külső elöljárók vagyis a birák és a tanács kezéből kivétessék s egy e czélra állítandó konzisztórium által gyakoroltassék, a minő a magyar ref. gyülekezetekben ez idő tájt már másutt is létesíttetett. A konzisztórium 1757. január 20-án tartatott meg a *Füredi* házánál, kire a gyülés elnöksége bizatott, mig *Szőnyi* a jegyzői teendőkre választatott meg. Rajtok kivül jelen voltak *Török* Ferencz az uraság ügyvéde és *Mede* András az uraság számtartója, továbbá *Csonki* Sámuel, *Tompai* János, *Kis* Pál és *Banga* Péter városi tanácsnokok, jobbágyok. A két biró, a két jegyző és a kurátor közül egy sem jelent meg, a mi azt látszik mutatni, hogy a konzisztórium felállítása aligha történt beleegyezésökkel. Mindazáltal az ekként szervezkedett egyházi tanács magát állandónak nyilvánította s «*tiszteletes, nemzetes nagy jó uraimék*» — ez volt az új testület czíme — bátran és erélyesen hozzáláttak a regenerálás nagy munkájához.

Hogy erről s az akkori viszonyokról világosabb képet adhassak, ide igtatom az első ülés határozatát magyar fordításban szóról-szóra.

4. czikk.[1] «Gyülést minden hónapban kell tartani, ha az előforduló ügyek fontossága és szüksége kivánja; de ezenkivül más idő közben is. A gyülés idejének előzetesen közlése a tiszteletes elnök ur feladata lészen.

5. A gyülés mindenik tagjának kötelessége az egyházunkhoz tartozó emberek erkölcsére szorosan felügyelni s a konzisztóriális székre tartozó ügyeket lelkiismeretesen ide bejelenteni, úgy mint a házassági dolgokat, a káromkodók, hamisan esküvők, versengők és veszekedők, az isteni tiszteletet elhanyagolók, egyszóval a botránytszerzők ügyeit, egyedül abból a czélból, hogy a rosszak az urunk Jézus Krisztus

[1] Az első három czikk a szervezkedésről szól.

által rendelt egyházi fenyíték erejével megjavíttassanak és helyes életre térjenek.

6. Sőt a gonosztevők is, akármi félék legyenek, kisebb és nagyobb bűnösök, kiket a külső elöljáróság megidéztetni és megfenyíttetni szokott, minekutánna a törvényben meglakoltak, ide a konzisztórium elé vezetendők és állítandók, azon üdvös czélból, mely a fentebbi czikkben előadatik.

7. Az egyház javára felállított konzisztoriumunk végzéseit és megállapodásait senki sem hiresztelje.

8. A konzisztórium tanácskozásának tárgyai lesznek mindenféle üdvös intézkedések, melyek eddig elhanyagoltattak, melyek az egyházat és iskolákat czélozzák, s minden dolgok, melyek által Istennek ismeretét és félelmét ez együgyü és majdnem egészen müveletlen városban [1] előmozdíthatjuk.

9. Az iskolák látogatása részint testületileg, az egész konzisztórium által történik, részint a tiszt. lelkész urak által, kik e kötelességet minden héten teljesítendik.

10. A szülők e konzisztóriumi hatóság által köteleztetni fognak arra, hogy gyermekeiket huzamosabban taníttassák és járassák iskolába, mint ekkorig e község megsirathatatlan kárára történt, melyben, fájdalom, a polgárok nagyobb része épen olyan tudatlanságban nő fel, mint a minőben született. Hogyha pedig a szülők a konzisztórium intésének nem akarnának engedelmeskedni, arra kényszerítő eszközökkel, u. m. e czélra megállapitandó büntetésekkel is szoríttatni fognak.

11. A lelkészi s főleg az iskolai épületek kijavíttatását, melyek ez idő szerint összeomlással fenyegetnek, a konzisztórialis szék erősen elhatározza s azt foganatosítani is kivánja.

12. Minthogy eddig az tapasztaltatott, hogy az egyházfiak a párbér behajtásánál hanyagok és engedékenyek voltak s a mult évek követelései hátralékban maradtak: annak okáért elvégeztetett, hogy azoknak komolyan kötelességökké

[1] «In rudi hoc et propemodum inculto oppido.»

tétessék, hogy az egész párbért, szintugy a hátralékos, mint az idei tartozást szedjék be. Ha ezt nem teljesítik, a város tanácsának adatnak át méltó büntetés végett.

13. Az egyház jövedelmeit minden módon és minden lehetséges eszközökkel növelni, megtartani és gyümölcsöztetni kell.

14. Az egyházfiak a mint hivatalukat felvállalják, mindjárt az első napokban utána lássanak a rendes párbér beszedésének. S minthogy ők eddig a tűzre való nád behordásában akadályoztatva voltak, annak okáért a városi elöljáróságnak ajánljuk, hogy e teher alól mentse fel őket, mi részben az itt jelenlevő tanácsnok urak fognak eljárni.

15. A konzisztórium tudta és beleegyezése nélkül sem a kurátor sem az egyházfi ne költsön az egyház pénztárából. Mikor pedig hamarosan kellene a költség, az épületek hibáinak kijavítására biró uram a segedelem felől kerestessék meg, hogy az egyház pénzét megtakaríthassuk. A kurátor lelkiismeretesen jegyezze fel, hogy a perselyekből és egyébünnét mit vesz be.

16. A kurátor és az egyházfiak az egész konzisztórium előtt tegyék meg számadásaikat.

17. A konzisztórium végzéseit és határozatait hűségesen fel kell jegyezni s aztán jegyzőkönyvbe kell irni; a jegyzőkönyvet pedig, még mielőtt a gyülés eloszolnék, fel kell olvasni s az olyan tagok előtt, kik diákul nem tudnak, nemzeti nyelven meg kell magyarázni.»[1]

Minthogy nem czélom mostan az egyház történetét tüzetesen közölni, mellőzöm a konzisztórium működésének részletes elősorolását. Csupán általánosságban említek meg egyet-mást annak igazolására, hogy a konzisztórium lelkesen és erélyesen látott a dologhoz s tisztét derekasan teljesítette. Különösen buzgólkodott a gyermekek iskolába járatásában. A városi tizedes járta fel a czélból a házakat, hogy mind a fiú- mind a leánygyermekek, mely utóbbiak tanításával négy

[1] A vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyve I. köt. 19—22.

tanítónő foglalkozott, az iskolába feladassanak. *Szőnyi* még azt is szükségesnek látta, hogy a keresztszülék keresztelés alkalmával kézadással kötelezzék magokat arra, hogy annak idejében a gyermek iskolába fog járattatni, mindaddig, míg az olvasást s a vallás elemeit elsajátítja. «Sehol», igy ir, «emez intézkedésre nagyobb szükség nincs, mint a mi egyházunkban, a hol az emberek a vallás dolgai felől képzelhetetlen vastag tudatlanságban vannak s a szülék semmit sem törődnek azok oktatásával, úgy hogy őket semmiféle biztatással sem lehet arra birni, hogy gyermekeiket kellő ideig járassák iskolába, mert mihelyst a paraszti munkában valami hasznukat vehetik, lefogják az iskolából, minek következtében aztán, a mi keveset tanultak, mint a tapasztalatból látjuk, azt is teljesen elfeledik.» [1]

Másik teendő, mely után a konzisztórium egész lélekkel hozzálátott, az erkölcsök javitása volt az egyházi fenyíték gyakorlása által. A hibás életű embereket, tolvajokat, urvacsora kerülőket, paráznákat, versengő házasfeleket maga elé idéztette, intette és egyházi büntetéssel sujtotta. A dolog természete hozta magával, hogy az erélyes fellépés sokaknak nem volt tetszésére. Némely rovott életű emberek nem is akartak megjelenni az idéztetésre: mások a kiszabott büntetést nem akarták kiállani. De ezek ellenében szigor alkalmaztatott s a városnál is megtétetett az intézkedés, hogy a büntetésöket kiállott vétkesek a lelkészek elibe kisértessenek. [2]

Egyébiránt az erkölcsök feletti őrködést inkább a városi birák teljesitették. A nép természete már ez időben korántsem volt oly békés, mint a későbbi időkben, mert a földesurasággal való gyakori újjhuzások s az e közben előfordult lázongások nagyon alkalmasak voltak az erkölcsök elvadítására. Mindamellett az erkölcstelenség nem volt elterjedve.

A lakosság egy részét azonban a pásztorkodás és mezei munka állandóan távoltartván családjától és az emberi

[1] U. o. I.28. l.
[2] U. o. I. 21—29. ll.

társaságtól: ez az életmód előmozdította és megkönnyítette a tolvajlásokat és a paráznaságokat. S ezekből és káromkodásokból állanak jobbára ama csekély számú vétségek, melyekkel a fenyítő biróság foglalkozik. Kisebb vétségeket a birák és az uraság tisztjei korbácscsal (nőknél) és pálczával toroltak meg, a nagyobb bűnöket pedig az uriszék vagyis a földesur által a megyei jobbágyok bünügyeinek ellátása végett fentartott biróság büntette hasonlókép megcsapatással (50-től 150-ig) s igen ritkán halállal.

Ide tartoztak a bűbájosok és boszorkányok feletti itélethozások is, bár ilyeneket a század 2-dik és 3-dik tizedében a városi tanács is itélt.[1] Nálunk ily bűn miatt egy asszony 1756-ban pallossal és máglyával lakolván, a helytartótanács a periratokat felkövetelte,[2] rá következő évben pedig ugyanez a kormányszék elrendelte, hogy mivel ily ügyekben «különféle hibák és fogyatkozások szoktak elkövettetni» ezután azok periratai *végrehajtás előtt* felterjesztessenek.[3]

S ennyi elég volt arra nézve, hogy ezek a rejtélyes és szomorú bűnesetek, a melyeket a század derengő felvilágosodása különben is mindinkább lehetetlenné tett, végkép levétessenek biróságaink napirendjéről.

A városbeli felekezetek számának szaporodása e tájon kellemetlen bonyodalmakat szült a czéhek körében. Ezek a közerkölcs és egyházi élet tekintetében is nevezetes szerepet vittek, a mennyiben a czéhek tagjaik magaviseletére szorosan felügyeltek s jövedelmökkel felekezeti czélokat is támogattak. A református mesteremberekre nézve már az is sérelmes volt, hogy a köztük levő csekély számú pápisták miatt a czéhek jövedelmeiből a pápista egyházat is támogatniok kellett; midőn pedig a nem rég betelepült lutheránusok közt mesteremberek is honosságot nyertek a városban s ezek a magok egyházi czéljaikra szintén részt kivántak a jövede-

[1] A városi és az uriszék jegyzőkönyvei nyomán.
[2] Csongrádmegye levéltára.
[3] U. o.

lemből, az elégedetlenkedés nyilvános huzalkodássá fajult köztük. Világos példa erre az itteni szűcsök ez időbeli története. Ezek az ujabban jött evangelikus szűcsöket eleintén azzal akarták elhallgattatni, hogy a *kecskeméti* szűcsöktől bizonyítványt szereztek arról, hogy ott a czéh jövedelmeiből ősi szokás szerint csak a református és katholikus egyházat részeltetik, más hitűek pedig már a czéhbeálláskor kézirást adnak arról, hogy efféle külön igényeik nekik nem lesznek.[1] Ezt a szokást akarták a régibb mesteremberek nálunk is fentartani, sőt még tovább is akartak menni, nevezetesen a jövevényeket a czéhbe sem akarták fölvenni. Természetes dolog, hogy ezek szintén élni akartak itt s a szűkkeblű intézkedést nem fogadták el. Ekkor az itteni kálvinista és pápista szűcsök panaszt emeltek a lutheránus mesteremberek ellen a földesuraság előtt, mint a kik «közinkbe be akarják magokat taszítani,» s kérték a földesuraság rendelkezését a dologban.[2]

Hogy mit végzett ez ügyben *Károlyi* Antal, a város új földesura, nincs tudomásommal: a következmények azonban nyomban megmutatták, hogy mily helytelen volt a református szűcsök eljárása a lutheránusok ellenében.

Ugyanis a *kecskeméti* bizonyítványból az tűnik ki, hogy az egymással szövetkezett kálvinista és pápista mesteremberek, midőn a czéh jövedelmének felhasználásáról intézkedtek, abban is megegyeztek egymás közt, hogy «a Catholica religión levő atyafiak magokat illető cerimoniákra az reformátusokat nem kénszerítik» ; s az egyesség e pontját a vásárhelyiek szintén elfogadták, sőt hihetően mind itt, mind *Kecskeméten* ez inditotta a többségben levő református mestereket arra, hogy a czéh jövedelméből a katholikus kultusra is áldozzanak. Ez egyezkedést azonban mindjárt a

[1] A kecskeméti szűcs czéh bizonyítványa, 1759. november 12-éről a vásárhelyi szűcsök aláirásával s megerősítésével ellátva a gr. Károlyi-család levéltárában.

[2] A vásárhelyi szűcsök kérvénye 1760. május 10-éről gr. Károlyi Antalhoz intézve u. o.

következő 1761-dik évben megsemmisíté a kormány, a menynyiben a helytartótanács országos rendeletet adott ki, melyben megparancsolja, hogy a kath. szertartásokban a czéhek protestáns tagjai is résztvegyenek!

Ez erőszakos rendelet egyformán sujtotta valamennyi czéhet s azért a vásárhelyi czéhbeli református mesterek együttesen kivánták orvosolni a vallásos meggyőződésökön elkövetett sérelmet. Ezek megbizásából *Kovács* József és *Dus* János itteni csizmadia czéhmesterek tehát *Szőnyit* keresték meg ez ügyben s kérték, hogy a czéhek számára irjon folyamodványt a királynőhöz s esedezzék abban, hogy a sérelmes rendelet vonassék vissza. *Szőnyi* a folyamodványt elkészítvén *Kovács* és társai előzetesen közölték azt a *kőrösi* csizmadiákkal, hogy a dolgot közösen fogják; ezek viszont kerületök főkurátorával *Rádai* Gedeonnal, maga Szőnyi pedig *Vecsei* János tiszántúli superintendenssel, hogy az iratot nézzék át. Minekutána az minden részről helybenhagyatott; a vásárhelyiek megbizattak a fölterjesztéssel.[1] A kérvény tartalma ez:

«Császári és apostoli királyi Fölség, legkegyelmesebb szivű urnőnk! Azon gondolkozván, hogy az isteni és királyi kegyelem reményében elkerülhetetlen szükségünktől kénszeríttetve Fölséged trónja zsámolyához fogunk legalázatosabban borulni: megvalljuk, hogy királyi Fölséged dicsfénye minket egyelőre elrettentett s lelkünket habozó szorongatással töltötte el mindaddig, miglen Fölségednek az ország minden lakosainak boldogító dicsősége lelkünkbe is a vigasz és bizalom sugárát lövelé, melynél fogva meggyőződtünk, hogy úgy is mint jobbágyok a király előtt, úgy is mint fiak az Anya előtt tartózkodás nélkül esedezhetünk segedelemért, mindenekelőtt amaz isteni igéket ajánlván Fölséged anyai lelkének figyelmébe: «Vajjon elfeledkezhetik-e az anya az ő fiáról, hogy ne könyörüljön rajta?»

[1] A vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyve I. 114. l. (Szőnyi feljegyzése).

Hogy mi légyen az a szorongattatás, melynek ellenében Fölséged leghathatósb és mindig készen levő segítségeért legalázatosabban könyörögni kényszerülünk: arra nézve utalunk a kegyelmes helytartótanácsnak folyó 1761. évről a czéhek ügyében kiadott intézményére, mely velünk tek. Csongrádmegye utján julius 6-án közöltetett.»

Azután tüzetesen kifejti, hogy e rendelet «vallásunkat, mindennél drágább kincsünket, lelkiismereti szabadságunkat sérti, a mennyiben bennünket hitünkkel ellenkező szertartásokra kényszerít,» a mi pedig az országos törvényekbe s különösen az 1647: 8. t.-czikkbe ütközik.

Felséged személyünk és vagyonunk felől szabadon rendelkezhetik, életünk, gyermekeink kezében vannak, de vallásunk a mienk s e részben egyedül Istentől függünk.

De hogyha e rendelet következtében a helvéthitű mesterembereket kényszerítenék is a kath. szertartásokra, micsoda vallási becse lehetne az ilyen erőltetett isteni tiszteletnek? Ugyanis:

I. a vallásos cselekvényeket Istenért s nem emberi parancsból kell teljesíteni, a szerint a mint Sz. Pál mondja: «Én pedig, ha embereknek tetszeném, nem volnék Krisztus szolgája.»

II. E részben Isten előtt csak az kedves, a mi szabad akaratból s nem kényszerítésből műveltetik. Isten az ótestámentomban még a barmot sem fogadta el áldozatnak, ha az oltárhoz vezetés közben ellenállott stb.

III. A helvéthitű mesteremberek azokon a szertartásokon csak testileg, de nem lélekből vennének részt s a képmutatás bűnére lennének kárhoztatva, mi által magokra és a házára Istennek haragját vonnák. Már *Fenelon* érsek arra tanítá egyebek közt a francziák királyát, hogy: «Az alattvalókat soha sem kell kényszeríteni vallásváltoztatásra. Az emberi sziv szabad várát semmiféle emberi erőszak sem vívhatja meg. A kényszerítés nem győzi meg az embereket, hanem csak képmutatókká teszi.» *Báthori* István Lengyelország királya jeles «cselekedeteivel nagy dicsőséget szerzett

magának; de még nagyobbat amaz igazán apostoli szavaival: «A népeknek vagyok királya és nem a lelkiismeretnek. Isten magának tartotta fel e hármat, hogy t. i. a semmiből teremtsen, a jövendőket tudja és a lelkiismereten uralkodjék.»

IV. Vallásunkkal ellenkező cselekményekkel megbotránkoztatnók gyermekeinket s hitsorsosainkat, a mitől bennünket Sz. Pál eltiltott.

V. Ily módon ama szomorú kénytelenség előtt állanánk, hogy két vallás közt oszszuk meg magunkat, már pedig megmondotta Krisztus urunk, hogy «Senki sem szolgálhat két urnak.» Salamon ugyan kettévágatni parancsolta a gyermeket, kit két anya követelt magának; de az igazi anya ebbe bele nem nyugvék s így a bölcs király ítéletéből a gyermeket megkapta.» Legyen a királynő ily könyörülő anya s ne engedje meg, hogy kettévágattassunk.

A kérvény igy végződik: «Szorongattatásaink közti félelmünkben e földön egyedüli oltalmunkat királyi Fölséged anyai könyörületességébe helyezzük s trónja előtt leborulva mindenre, a mi Isten, az angyalok és az emberek előtt szent, különösen a mi Urunk Jézus Krisztus sebeire, vérére, könyeire kérjük, alázatosan és buzgó szivből esedezünk lelkiismeretünk szabadságáért. Ó, mi lehetne méltóbb egy királyhoz, mint hogy azt, a mi alattvalóiban legdrágább, t. i. a lelkiismeretet, az ég és föld fejedelmének hatalmában meghagyja s ezzel a földi hatalmasság a királyok királyát megtisztelje . . . . Micsoda szebb egy anyára nézve, mint mikor az ő fiai könyein és nyögésein megindul? Micsoda illendőbb az apostoli Fölséghez, mint mikor Sz. Pál apostol példájára megengedi, hogy kiki boldog legyen a maga hitében. Ugy is a franczia protestánsok valamelyik könyörgő levelében *Mária Teréziáról*, a magyar királynőről 1744-ben azt irják, hogy «ő prot. alattvalóinak teljes vallásszabadságot engedett, a mit mi Fölségedtől oly buzgón kérünk, mint a megtartó Istentől lelkeink idvességét stb.»[1]

[1] A kérvény u. o. 119—129. ll.

A kérvényezésnek az akkori uralkodó politika semmi helyet sem engedett. Az ebből származott kedvetlenséget ide haza növelte az úrbéri terhek megszaporodása, melyet az előbbi fejezet végén érintettünk. Az itteni roppant terjedelmes birtokokon a gazdálkodást a földes uraság vette át s jobbágyi munkaerővel végeztette. A város lakosaira, elöljáróira ebből eddig nem ismert mérvű szolgálatok és terhek háromlottak, a mi itt általános levertséget és nyomott hangulatot szült. Ennek az egyházi ügyekre is káros következménye lett. Embereink a szokatlan terhek alatt elkedvetlenedtek s a konzisztóriumot sem látogatták. Ugy hogy ez, mielőtt még jól meggyökerezett volna, nemsokára magától megszünt, a mi annál érthetőbb, mert a városi tanács koronként mélyen bele-belenyult a konzisztórium jogaiba s valószinűen kezdetben sem volt hajlandó az egyházi kormányt kezeiből kibocsátani.

X.

Gr. Eszterházi püspök egyházlátogatása és érintkezése a vásárhelyi lelkészekkel. — A bábák keresztelése. — A püspök a vásárhelyi és szentesi ref. lelkészeket a kormánynak följelenti. — Ennek rendelete a lelkészek ellen. — Utóbbiak védirata a bábák keresztelése ügyében.

1761.

Gr. Eszterházi Károly csak nem rég foglalta el a váczi püspöki széket, s első gondjai közé sorozta az alföldi nagy magyar helyeknek, melyekben a reformátusok voltak többségben, meglátogatását.

Szabó László Péter helyi plebános az egyházlátogatási kérdő pontokra már előző évben pontos és érdekes jelentést küldött be a püspökséghez, mely egyházunkról több olyan adatot is őriz meg, melyet máshonnét nem tudhatunk.[1] A püspök Szentes felől érkezék 1761. június 20-án. A városon kivül a tanács, a diáksereg és a tanítók élén *Füredi* Mihály az idősb lelkész üdvözölte magyar nyelven, benn a városban pedig latinul *Kárász* Miklós alispán. Kiséretében több egyházi személyek s világi előkelőségek voltak, köztük *gr. Károlyi* Antal, a város földesura, császári vezérőrnagy. A püspök résztvévén a r. kath. templombeli isteni tiszteleten, oda izent a református papoknak, hogy d. u. 4 órakor várjanak rá a magok «imaházában». Időközben azonban megeredt az eső, a püspök tehát a maga szállására rendelte papjainkat. Itt leültette

[1] A jelentés a váczi püspöki egyházmegye levéltárában «Vásárhely» alatt.

őket s maga felolvasta előttök a királyi rendeletet, mely szerint az egyházak látogatása a püspököknek általában tisztökben áll, ámbár e rendeletben nem volt különösen megemlítve, hogy e látogatás a református egyházakra is kiterjesztessék. Ezután megkezdődött a kikérdezés. Az első kérdést a félegyházi esperes tette ekképen: «A keresztelést teljesítőnek milyen legyen a szándéka, tényleges, átható vagy beható-e?»[1] Melyre a püspök felhivása következtében *Szőnyi* felelt, azzal: «Habár a keresztelő szándékát (intentio) mi sem nézzük kevésre, mindazáltal a keresztség hatályát nem e szándéknak, hanem a keresztséget szerző vérének és lelkének tulajdonítjuk. A mi a tényleges, átható vagy beható kifejezéseket illeti, azokra mint iskolai műszavakra, melyekről sem a szentirásban, de még a tridenti zsinat végzéseiben sincs említés, semmi súlyt sem fektetünk.»

Azután a keresztség alakjaról folyt a beszéd, mely abban áll, hogy «a jel t. i. az ige által megszentelt keresztelő viz egységben és összhangzásban álljon a jelzett dologgal t. i. Krisztus vérével és lelkével, mint a melyben való részesülését a megkereszteltnek amaz jelzi, pecsételi és eszközli a mellé fűzött igéret erejénél fogva.»

A keresztelés szükséges voltáról szólva a püspök *János* 3, 5-re utal: «Ha valaki nem születéndik viztől és szentlélektől» stb. Mire *Füredi* válaszolt, tudományosan és részletesen kifejtvén, hogy a szavakban endiadys rejlik s alattok a lelki viz értendő, ez alatt pedig Krisztus érdeme és lelke.

Végezetre a bábák keresztelésére ment át a beszéd, melyről a két prédikátor kijelenté, hogy vallásunk szerint meg nem engedhető. A püspök ellenveté, hogy ezzel a keresztség nélkül meghalt kisdedek lelki üdvét veszélyeztetik. Mire ismét *Szőnyi* vette fel a szót, mondá, hogy a római káté szerint szükség esetén a kereszteltetési szándék is elég az idvességre, ez a szándék pedig mind a kisded családjánál,

[1] Actualis, virtualis vel habitualis?

mind a lelkészeknél megvan; egyszersmind hivatkozott a magyarhoni ref. egyházak e részben keletkezett már említett fölterjesztésére.

Ezután a püspök felszólítá mindkettőjöket, hogy a bábákat szükség esetén el ne tiltsák a kereszteléstől, sőt inkább kötelezzék őket, hogy ezt tegyék, megtanítván előbb a keresztelésre. Minthogy pedig a két lelkész magatartásával nem igen lehetett megelégedve, ezek eltávozása után odarendelte a bábákat is és a kiséretében levő plebánusok útján kemény fenyegetések közt rájok parancsolt, hogy halálos szükség esetén kereszteljenek. A bábák ekkor beszélgetésbe ereszkedtek a tisztelendő urakkal. Egyikök nev. *Fejérné*, azt kérdezte tőlök, hogy hátha a gyermek nem rendes módon akar megszületni, csak fél lábát, félkezét, vagy alfelét juttatná napvilágra s attól lehetne tartani, hogy mire a születés megtörténik, akkorra a gyermek meghal: meg kellene-e a kinyujtott tagot keresztelni? A felelet az volt rá, hogy minden esetre meg kellene. *Fejérné* azonban ekkép fűzte tovább okoskodásait: De hát ha ilyen esetben még azt se lehetne tudni, hogy vajjon fiú vagy lány lesz-e a születendő kisded: milyen nevet kellene akkor adni? A plebános urak azt válaszolták, hogy ez esetben epicoen szokás szerint *Ádám-Évá*nak kell nevezni.

Visszatérve a püspökre, ő ez alkalommal még a következőket rendelé: 1. a lutheránusok, kiknek itt anyaegyházuk nem volt, a stolát a plébánusnak fizessék meg; 2. a református lelkészek a kivégzendő rabokat a vesztőhelyre ne kisérjék ki; 3. utóbbiaknak a decretalis ünnepeknek s a házasulandók háromszoros hirdetésének megtartását kötelességökké tette.

A vásárhelyi látogatás három napra terjedt, mely idő alatt a püspök házaiknál is felkereste lelkészeinket, tudakozódott azok személyes viszonyaik, tanulmányaik és könyveik felől. Megszemlélte ezeket és templomainkat, sorra járta iskoláinkat. Mikor a püspök a templomokba ment vagy azokból kijött: tiszteletére harangjaink is meghuzattak. Távoztakor

lelkészeink a városon kivül kikisérték s a Kenyere hidjánál vettek búcsút egymástól.[1]

E látogatásnak komolyabb következése is lett a csongrádmegyei ref. egyházakra nézve, a mennyiben ezek lelkészeit a püspök a helytartótanács előtt bevádolta, mint a kik «a bábák keresztelésénél a királyi rendeleteknek ellenszegülnek.» A helytartótanács ennek következtében 1761. julius 27-ről Csongrádmegyéhez következő parancsolatot küldte be: «A váczi megyés püspök részéről jelentés tétetett a helytartótanácshoz, hogy e megyebeli helvét hitű lelkészek, jelesül pedig a *vásárhelyiek és szentesiek* azon kárhozatos tanhoz, hogy a kisdedeket semmiféle szükség esetén sem kell másoknak, még a bábáknak sem megkeresztelniök, hanem csak a lelkészeknek, még mindig megátalkodott makacssággal ragaszkodnak, s hogy ezek valami intézményre is hivatkoznak, mely e tant helybenhagyná, vagy azt eltűrné.

Minthogy e tan helyeslése az örök kárhozat szörnyű veszedelmét szállítaná a lelkekre s olyasmi a cs. kir. kegyelmes rendeletekkel nevezetesen pedig e kir. helytartótanács 1742. szeptember 5-én kiadott intézményével is ellenkezik: annakokáért a helytartótanács fentczímzett uraságtoknak, az e tárgyban kibocsátott előző rendeletekkel összhangzóan meghagyja, hogy a bábák kellően megoktatva, szükség esetén a keresztelést el ne mulaszszák, s hogy intézkedés tétessék arra nézve, hogy a kérdéses ügyben fennálló királyi kegyelmes rendeletek megtartására szintúgy a lelkészek, különösen pedig a *vásárhelyiek* és a *szentesiek*, mint magok a bábák is komolyan és szigorúan intessenek, erről a községek minden lakosai értesíttessenek, annak megtartására gondosan felvigyázzanak s erről e kir. helytartótanácsot értesítsék. A mennyiben pedig nevezett lelkészek a keresztelési tanra nézve valami türelmi intézményre hivatkoznak; azt czímzett uraságtok a fentebbi meghagyás pontjainak

[1] A püspöklátogatást maga *Szőnyi* irja le a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében I. köt. 101—118. ll.

miként lett végrehajtásáról szóló jelentésök kapcsában e kir. helytartótanácshoz közelebb terjeszszék fel.»[1]

A mint e rendelet megérkezett, a megye, mely épen *Vásárhelyen* tartott gyülést, ebbe az itteni lelkészeket is behítta, s *Kárász* alispán által minden tisztességgel intette őket, hogy most már a rendelethez alkalmazkodjanak. De azok bár megadták a tiszteletet a helytartótanácsnak is, kijelentették, hogy onnét felsőbb helyre küldessék. A válasz, mely *Füredi* Mihály, *Szőnyi* Beniámin és *Gál* István szentesi lelkészek aláirásával láttatott el, de «a feljebb valók tanácsának kikérése mellett» szerkesztetett, ekkép hangzik:

«Tekintetes vármegye, jóakaró, kegyes Uraink: Tartozó tisztelettel vettük a tek. vármegye közönsége utján a fels. kir. helytartótanácsnak intézvényét, melyben a méltóságos, kegyelmes és főtisztelendő grófnak, a váczi püspöknek előterjesztésére bünül rovatik fel nekünk az, hogy «mi azon kárhozatos tanhoz, hogy a kisdedeket semmiféle szükség esetén sem kell másoknak, még a bábáknak sem, megkeresztelniök, hanem csak a lelkészeknek, még mindig megátalkodott makacssággal ragaszkodunk, s egyszersmind kívántatik tőlünk, hogy mutassuk elő ama fels. helytartótanácsnak azon másik intézvényét, mely a mi tanunknak kedvezne.»

«Tekintetes vármegye, mélyen fájlaljuk, hogy a czímzett váczi püspök úr akkép vádol be minket, mintha csak még mi volnánk azok egyedül a püspöki megyében, a kik a keresztség kiszolgáltatásától mindazokat, tehát a bábákat is, eltiltják, a kik a lelkipásztori szolgálatra nincsenek rendeltetve; holott nemcsak mi cselekszünk ekképen, hanem így cselekszenek az egész püspökség, az egész Magyarország, sőt mi több az egész földkerekségén lakó református lelkipásztorok. Igy is kell cselekedniök a helvét hitvallástételt tartó egyházak lelkészének, mert a Helvét-Hitvallás a keresztség felől a XX. részben világosan ezt mondja: «*Tanítjuk, hogy az ekklézsiában a keresztséget nem kell kiszolgáltatni*

[1] U. o. 113. l.

asszonyok vagy bábák által, mert szent Pál eltiltotta az asszonyokat az ekklézsiai szolgálatoktól (1. Kor. 14. 34) *már pedig a keresztség az ekklézsiai szolgálatokhoz tartozik.*» Ezek a mi symbolikus könyvünk szavai, melyről e hazában neveztetünk, melytől eltávoznunk ép oly kevésbbé szabad, mint a római katholikus uraknak a trienti kátétól.

Megvalljuk azért, hogy nem értjük, hogy mi jogon lehet kárhozatosnak nyilvánítani a bábák keresztségéről szóló ezen tant . . . . Hiszen ezt egy zsinat sem kárhoztatta, maga a trienti zsinat is, mig egyfelől nem helyeselte azok tudományát, kik szükség esetén az asszonyoknak is megadják a keresztelési felhatalmazást; másfelől azokat sem kárhoztatta el, kik azt tanítják, hogy ez a felhatalmazás csupán az egyházi szolgákat illesse; ily módon tehát e kérdés eldöntetlenül hagyatott. Igaz, hogy később a római káté határozott e tárgyban, úgy, hogy a mit a zsinat nyilt kérdésnek hagyott, abban e káté itéletet mondott; ez azonban nem anynyira a mi rovásunkra esett, mint inkább a zsinatéra.

Tudjuk ugyanis, hogy a K. u. 253. évben tartott IV-dik karthágói zsinat 100-dik kánonában világosan ez áll: «*Az asszony keresztelni ne merészeljen.*»

A IV. században élt Epiphanius a collyridai asszonyok ellen, III-dik könyv, 2-dik kötet 79. eretnekség alatt így ir: «*Ha arról lehetne szó, hogy az asszonyok Istennek áldozzanak, vagy az egyházban valami más rendszerestett tisztséget viseljenek, akkor az Újszövetségben legelsőben is Máriának kellett volna áldoznia, ki méltónak találtatott arra, hogy keblén hordja a mindenség királyát, Istenét, Istennek mennyei fiát, kinek méhe Isten jóságos és titkos rendeléséből templommá és az Úr teste gondozásának hajlékává tétetett. De Isten ezt nem akarta, azzal sem bizta meg, hogy kereszteljen; mert különben inkább ő keresztelte volna meg Krisztust, mint János.*»

Tertullián a II-dik század végén a Praescriptiók 41. fejezetében így ir: «*Minő túlkapásokat követnek el az eretnek asszonyok! tanítani, sőt tán még bemeríteni* (keresz-

telni) *is merészkednek!* Ugyanő De velandis virginibus czímű művének 9. fejezetében: *«Nem engedhető meg az asszonyoknak, hogy az egyházban beszédet tartsanak, sem hogy tanítsanak, sem hogy bemerítsenek, sem hogy áldozzanak, sem hogy általában valami férfiúi, annál inkább papi tisztség dolgába avatkozzanak.»*

Sőt az Apostoli Constitutiókban is, melyeket Római Kelemennek, az apostolok tanítványának tulajdonítnak, ilyen rendelkezés vagyon: *«Nem szükség, hogy az asszonyok kereszteljenek; mert az ilyesmi bűn és a Krisztus tanításával ellenkező.»*

Többre nem hivatkozunk, ezekből is eléggé kitűnik, hogy régente az egyházi atyák és a szent zsinatok velünk együtt, kik a Helvét Hitvallás mellett állunk, azt tartották igazhitűségnek, hogy az asszonyok a keresztség kiszolgáltatásától egyáltalában tiltassanak el, semmi kivételt sem tévén szükség esetére.

A mi pedig azokat a csecsemőket illeti, kik önhibájok nélkül, szüleik hanyagsága vagy gonoszsága sem jövén közbe, kereszteletlenül múlnak ki; távol legyen tőlünk, hogy azokat az elkárhozottak közé számlálni merészkedjünk; mi Bernátként azzal tartunk, hogy: *«A keresztségnek nem hiánya, hanem megvetése juttat kárhozatra.»* Tudjuk, hogy Ambrózius Valentinianus császár felől (habár ez a végzettől gátoltatva meg nem keresztelkedhetett) úgy vélekedék, hogy Isten kegyelmét elnyerte, mert temetési beszédében ily szavakat intézett hozzá: *«Nem valamelyünk, hanem a Krisztus világosított fel téged Valentinus, lelki kegyelmével. Ő keresztelt meg téged, mivel ember szolgálatodra nem lehetett!* «Úgy hiszszük, Lombardussal a Magister Sententiarummal IV. könyv Sentent. Dist. 4. — hogy *«Isten a maga hatalmát nem kötötte* a sakramentomokhoz, hanem mikor ezek Istennek titkos végzetéből hiányoznak, Isten a maga kegyelmét sacramentomok nélkül is közli a hívek gyermekeivel, mivel hogy a szél a hová akar, fú. Ján. 3, 8.» Mely értelemben a trienti zsinaton sokat vitatkozott Marinanes

karmelita annak a latornak üdvezüléséről, a ki Krisztus urunkkal együtt feszíttetett meg s valószinűen keresztség nélkül halt meg, továbbá a sok vértanúk üdvösségéről, kik a keresztség fölvétele előtt ölettek meg, úgy szintén Kornélius századosról, s azokról, kik ennek házában, habár kereszteletlenek voltak, szintúgy vették a szent lelket, mint az apostolok, a mint èz Csel. 10, 44—47. olvasható. Ezt megirták Sarpi Pál a trienti zsinat történetének II. könyvében, a mit hasontárgyú művében IX. könyv, IV. fejezet Pallavicini is elismer.

Ennyi az, a mit a Tek. Vármegye előtt ezúttal nyilvánítani akartunk, a fels. kir. helytartótanács azon újabbi kegyelmes intézvényei közül, melyek javunkra adattak ki, kettőt idemellékelünk.

Egyébiránt jóindulatába és pártfogásába ajánlva magunkat, maradunk a tekintetes vármegyének legalázatosb szolgái.» (Következnek az aláirások.)[1]

A mellékletek egyike a helytartótanács 1753. szeptember 3-i rendelete a főispánokhoz, melyben ezek utasíttatnak, hogy az akatholikusokat «*oly cselekményekre, melyektől hitczikkeikből folyólag idegenkednek, nem kell kényszeríteni,*» másikba pedig ugyanazon kormányszék parancsolata a megyékhez, mely szerint ezek 1753. szeptember 3-ról értesíttetnek, hogy a főispánok a királynőnek abbeli rendeletét vették, hogy «sem az akatholikusok ne újítsanak semmit a vallás dolgában, sem azt ne tűrjék a főispánok, hogy kormányzatuk alatt bárki más valamit újítson.»

Nincs tudva, hogy a védirat kinek a tollából folyt, azonban az irály és az észjárás több helyt Szőnyire vall, ki az ilyen iratok készítésére, mint már több izben láttuk, különösen hivatott volt. Annyi áll, hogy azt az egyházi fensőbb

[1] Az oklevél a tiszántúli egyházkerület levéltárában levő Sinay-gyűjteményben, a békés-bánáti ref. egyházmegye levéltárában a Kocsis-féle gyűjteményben és hódmezővásárhelyi ref. egyh. jegyzőkönyvében, I. köt. 114—117. ll.

hatóságok, melyek nyilvános működését egyébként ez időtájban a kormány betiltotta, és a ref. papi körök nagy elismeréssel fogadták. Nem kevésbbé talpraesett volt az 1753-ki rendeletekre való hivatkozás is. Ezek egészen elütők az «eretnek irtásban» buzgólkodó helytartótanács egyéb rendeleteitől, s annak idején nem tudom mi befolyásra keletkeztek, de most mint villámháritók szolgáltak a püspök és a régi természetébe visszaesett főkormányszék támadásai ellen.

XI.

A Szentek Hegedűje kiadatik. — Szőnyi egyháza történeteit kutatja és irja. — Levele debreczeni tiszttársához. — A makói torony kincsei. — Átveszi a gyülekezet kormányzatát. — Intézkedéseket lát szükségeseknek a vallásgyakorlat megoltalmazása végett. — A papok iránti kegyelet megcsökkenéséről panaszkodik. — Füredi M. lelkész elgyengülése. — Szőnyi Debreczenbe hivatik. — Megmarad Vásárhelyen s itt állandósíttatik.

1762—1765.

A református földmivelő népnek, mint láttuk, képzettsége s vallásos ismeretei ez időben igen hiányosak voltak. De volt egy tulajdonsága, különösen itt Vásárhelyen, mely nagy mérvben befolyt vallásos érzelmeinek táplálására s ez az, hogy szeretett énekelni s nagy gyönyörüségét találta a versezetekben. Szőnyi, hogy népét Istenhez vezesse, ennek ama tulajdonságát ragadta meg, s mivel a vers irásban különös kedvét találta és azt ifjúsága óta csaknem folytonosan gyakorolta, így adott ki egy imádságos könyvet versekben, melyek a nép előtt ismeretes egyházi dallamokra voltak énekelhetők. Ez énekes könyv darabjai eredetileg ugyan inkább csak a maga lelki vágyainak kielégítésére szolgáltak s irományai közt már rég elkészülve voltak: de évről-évre nagy mennyiségre szaporodtak fel nála s a kik azokról tudomással birtak, olyan dicsérettel szóltak felőle: hogy végre Szőnyi azok közzétételére szánta magát s azt nagybátyjának Vecsei János tiszántúli püspöknek ajánlásával ellátván 1762-ben *Szentek Hegedűje* czím alatt Kolozsváron kinyomatta.

A fogadtatás, melyben e könnyen folyó, egyszerű és természetes észjárású, praktikus berendezésű, sok helyen költői emelkedésű s minden ízében bibliai szinezetű verseket a magyar református nép részesíté, minden várakozást fölülmúlt! Eleintén Szőnyi az ország különböző részein levő ismerősei s jóakarói útján maga is rajta volt ugyan a példányok terjesztésén; de idővel felesleges lőn részéről minden efféle törekvés, mert a munka önmaga hódított a magyar közönség körében annyira, hogy Szőnyi annak tizenhárom kiadását érte meg, melyek egyrésze az ő tudta és beleegyezése nélkül történt.

E munka kiadásának gondjai közt egy másnemű irodalmi munka is foglalkoztatá ez időben Szőnyit s ez a ,vásárhelyi egyház történetének megirása volt. A versirásnál sokkal terhesebb és nagyobb nehézségekkel járó feladat, melyet, bár rá szintén évek óta gondolt; a források hiánya és nehezen hozzáférhetősége miatt, végre is csak igen töredékesen és hézagosan végezhetett. Mindazonáltal azzal, hogy a hagyományban élő adatokat és a maga korának dolgait némi részben följegyezte, az utódok hálájára érdemesíté magát.

Ez időből való Szőnyinek egy levele valamelyik debreczeni lelkésztársához (talán Tatai Ferencz), melyet, mivel az ő irodalmi működésére és összeköttetéseire is világot vet s mivel Szőnyinek ránk különben sem maradt fenn 2—3 levelénél több, egész terjedelmében közlök:

«Tiszteletes jó uram és barátom! Ugyan megdöbbenék, hogy érkezvén hozzánk a kollégiumbeli supplikánsok, nem hozták kigyelmed levelét, melyet rég óta várok: s hát egy-két nappal azután vetődék hozzánk az ifjú, ki reménységemet e részben betöltötte és kigyelmed barátságos levelével megújította.

A mint a minap megirám, valamit a kigyelmed ritka kegyessége és szeretete a Hegedű (vagy ha kigyelmednek is úgy tetszik a titulus) Allelujának promotiójára kigondol és feltalál, azt tartom leghelyesebbnek: és elhigyje kigyelmed, hogy nincs bizonyosabb jelem e felől, hogy e kérdésben nem

munkálkodtam a szélnek, mint ez, hogy benned találtam Mózesemre, ki e gyapjat tőlem elfogadja s Istennek sátorába beleszőni fáradozik, nem szóval, mint egyebek, hanem tettel. Oh áldott és irigység nélkül való szeretet, mely nem nézi csak a magáét, a mint korunkban legtöbb ember nézi, s a maga Istennek áldozott öt talentumán kivül a másét, ha csak kettőcske is, igyekszik a mennyei creditornak beajánlani. Azért adta az Isten kigyelmednek azt a szép tekintélyt, mind a közel, mind a távoly valók előtt, hogy az efféle dolgokban haszonnal közreműködjék, nem úgy, mint ha esméretlen, mint magam, próbálná. Váltig mutatja tiszt. *Institoris* uram levele, mit tehet a kigyelmed gyors iró tolla és ajánlása. Most is igen kérem kigyelmedet, hogy ne tagadja meg e dologban közreműködését. Világoskább feleletet várok vala ugyan minapi ajánlatomra, de reménylem, hogy a pozsonyi választétel után az is meglészen. A felől Isten után jó bizodalmam vagyon, hogy a példanyokat hamar elterjeszthetjük, mind az én, mind főképen a kigyelmed sok jó emberei által. Hunytával dicsérd a napot! A nehezebb kifejezésektől és czélzásoktól való óvakodást helyben hagyom és megteljesíteni is igyekszem. Öt vagy hat énekkel, de röviden megbővítettem, az egyház gyarapodásáért, melyet egykor kigyelmed tanácsából vettem, a másik a test megfeszítéséről stb.; a többi a második részbe valók, úgymint az érdemlett és a méltatlan fogságot szenvedőket, egy-egy énekben, a kivégeztetésre itéltetteké stb. stb. Azon lészek, hogy kigyelmed áldott kezei alá egész mását elküldhessem.

Ama toronybeli oklevelek felől vékony a reménység. Vagyon nálunk egy öreg jámbor, ki még 1726. és a következő években *Makón* notáriuskodott. Hivatám és mondja, hogy firól-fira szálló hagyomány volt Makón, hogy az a torony az afféléknek nagy raktára volt, de a közelebbi tatárjárásokban minden benne valókkal megégett, mely égés után a torony körül elolvadott arany, ezüst erecskékre is találtanak volna. Különben Isten engedvén, kész leszek csak azért is egyik nap Makóra átmenni és a felől bővebben értekezni.

Valóban nagy kára ez a mi szegény egyházunknak, hogy világ szerint oltalmukra szolgálható oklevelei az emberi gondatlanság és az idő viszontagságok miatt elvesztenek. Keressük a leveleket és ha nem találjuk, sok helyen tagjainkban az evangyéliumi szolgálattól megfosztatunk. Esa. 2., 62. De mit mondjak? Nem de nem e kárban való nagy vigasztaltatásunk, sőt több, mint egyenértékünk amaz evangyelium, mely vagyon 2. Kor. 3. 1—4. Hiszen, a kinek volt is, ganéjnak állította. De ugyancsak hűséges és hasznos minékünk effélékről szorgalmatoskodnunk. Nehemiásokat illet bizony a Jeruzsálem oltalmára néző levél vagy kérés, vagy keresés. Nehem. 2.

Oly boldogtalan a mi egyházunk e részben, hogy a szájról-szájra általvétetteken kivül, (a melyek mit sem érnek) semmi irott oklevelei nincsenek, melyeket én is régtől fogva tapogatok, de hiába! Úgy gondolom, hogy Erdélyben többekre találhatnánk; mert a míg ezek a részek Partiumhoz tartoztanak, az egyházak is erdélyi felügyelet alatt voltanak, melyre magunk köréből nekem egy nagy bizonyítékom vagyon. Ugyanis a mi egyik úrvacsorai pohárunkat 1700. évben csináltatta vala s mint a felirat mondja, Nagymegyeri Keresztesi Sámuel, ő cs. és kir. felsége erdélyi mélt. kormányszékének belső tanácsosa, az erdélyi Fejérmegyének főispánja és (jól megjegyzendő!) az összes ref. egyházak és főiskolák főgondnoka. A felesége pedig e kegyes urunknak *Kassai* Borbála 2 vagy 3 terítő arany keszkenőket adott. Ez ugyan nem régi dolog: mégis minő befolyás következtében lettek ez egyének egyházunk jóltevői? nálunk senki se tudja. Épen ez előtt két héttel irtam marosvásárhelyi professor tisztelt *Jatcze* István jó barátomnak, hogy jó módja lévén, az erdélyi főuraktól tanulja ki a kitanulhatókat és világosítsa fel. Telnék bizony a szegedi levéltárból: csak volna kinek kikérni. Valamennyire megkisérlem Isten segítségével, mert vagynak ismerőseim a senátorok között. Annak bizonyosan végére mentem, de csak a hagyomány után, hogy a magyarországi reformáczió első időszaka óta ott volt reformata egyház és

az egyházi szolgák a kir. sójövedelmekből fizettettek az egyház elenyészéséig.

De imé betöltém a papirost és kipótolám a multkori fogyatkozást.

A pedig, a kinek teljességéből vagyon bennünk a kegyelem, legyen a kigyelmed szivével és házának teljessége mind azzal a jóval, mely ő felségétől telhetik. Kigyelmed hiv barátja és kész szolgája, Szőnyi Benjámin».[1]

Nálunk ez időtájban *Füredit* tartós betegsége gátolta hivatalos dolgainak teljesítésében.[2] Az egyház ügyeinek intézését tehát Szőnyi vette kezeibe s ő azzal a gyanúval élvén, hogy a váczi püspök a vásárhelyi templom ügyében is, az alatt az ürügy alatt, hogy az nem articularis helyen épült, támadást indítand, rajta volt, hogy ez az egyházat készületlenül ne találja.

Fentebb említém, hogy minő lépések tétettek 1743 táján a templom és a vallásszabadság biztosítására s a t. olvasó emlékezni fog, hogy e lépések megtevésében *Szilágyi* ágensnek és *Gyürki* főgondnoknak minő része volt. Szilágyi még most is életben volt: már mint az erdélyi legfőbb tábla tagja, a ki időközben báróságra is emeltetett; a Gyürki család is virágzott Losonczon. Szőnyi tehát azt sürgeté, hogy a város keresse föl Szilágyit a nála maradt egyházi irományok visszaadása czéljából s Losonczra is küldjön e végett megbizottat; sőt javasolta azt is, hogy a királyi udvar kérettessék meg arra, hogy tekintve azokat a nagy áldozatokat, melyeket e református város a helybeli pápista templom építésére hozott, igtassa be azt az ártikuláris helyek sorába; a helybeli római katholikus egyház pedig adjon elismerő levelet ez áldozatokról, melyben kötelezze magát, hogy az itteni reformált egy-

[1] Az eredeti levél kelet nélkül a tiszántúli egyházkerület levéltárában.

[2] Füredi levele 1763. január 13-áról a tiszántúli egyházkerület levéltárában és a tiszántúli egyházkerület végzése 1763. októberben a Debr. Prot. Lapban 1887. 1. sz.

háznak soha semmiféle úton és módon ártalmára lenni nem fog.[1]

Tett-e az elöljáróság ez érdemben valamit s mi eredménye lett annak? nem tudatik. Annyi áll, hogy az udvar támogatására a kálvinista város most jobban rá volt szorulva, mint korábban; mert az ifjú földesúr a ref. vallás gyakorlatáról biztositó levelet már nem adott ki, pedig Vásárhely az ő és a róm. klérus kegyének megnyerésére most is kész volt az áldozatokra, mert gr. Károlyi Antal ez időben építtetvén a csongrádi róm. kath. templomot, a vásárhelyiek e munkánál száz lovas és ökrös szekérrel segédkeztek, melyeken a templom köveit két mértföldnyi távolságból fuvarozták.[2]

Annyit a város birája és tanácsa elért, hogy az uradági tisztek közbenjárása következtében a gróf megerősíté atyjának azon levelét, melyben a lelkészlakok építése s szabad használata megengedtetett.[3]

Az aggasztó külhelyzeten kivül az egyház belső állapota is szaporítá Szőnyi gondjait. Úgy találta, hogy egy idő óta e nép s főleg annak elöljárói lelkészeik irányában nem viseltetnek többé a régi kegyelettel s az egyháziasság, a hitbuzgóság e helyen hanyatlik. Erre nézve a következő tapasztalatai voltak:

1. A főbiró-választáskor régen az volt a szokás, hogy mikor isteni tisztelet végén a férfiak már leszavaztak, két tanácsnokot a már ekkor hazaért papokhoz küldtek ki a templomból, hogy a népszavazatok által kijelölt két egyén közül ők is válaszszanak, kiknek választása rendszerint arra esett, a ki a nép részéről több szavazatot kapott.

2. Ezelőtt a városi tanácsnokok évenként egyszer, papmarasztás alkalmával barátságos vendégséget rendeztek lel-

[1] Szőnyi följegyzése: Vásárhelyi ref. egyh. jegyzőkönyve, I. köt. 9–11. ll.

[2] U. o.

[3] Az egykorú levél 1762. júniusból a város levéltárában I. cs. 146. sz.

készeik számára, mikor ezeknek az értelmes és művelt társaságban egyébként alig forgó egyszerű tanácsnokoknak legalább módjok volt személyesen érintkezniök lelki atyáikkal s tőlük a tisztességes társalgásra és az egyházi ügyekre nézve hasznos útbaigazításokat venni.

3. A három nagy ünnepekre hajdan legátust járatott az egyház s a papságra készülők felől gondoskodását és szeretetét ez által is tanusította».[1]

Mind e régi szokások egy idő óta kimentek divatból s Szőnyi ebből s ehhez hasonló egyéb jelenségekből azt következteté, hogy olyan korszakhoz jutottak el, melytől egyháziasság dolgában nem sok jó remélhető. E következtetésben egyéni hajlamokra nem volt tekintettel. Mert egyebeket nem érintve, ő a vendégeskedésnek nem volt barátja s azt irta magáról, hogy «jobb szeretne két napig koplalni, mint egy lakomában részt venni».[2] Sőt nincs kizárva az sem, hogy Szőnyi itéletében csalódott. Annyi áll, hogy a lelkészeknek ezután is volt szavazatjuk a biró választásnál, sőt a megválasztott birákat is ők eskették föl a templomban a nép előtt.[3] Személyére gondolva, a gyülekezet ép ez időben nem közönséges ragaszkodást és tiszteletet tanúsított az által, hogy őt örökös papjának marasztotta meg. Ez következőképen történt:

Szőnyit, kinek nevét gyülekezete, sőt az egész magyar reformátusság irányában szerzett érdemei országszerte már előzőleg becsültté tették, *Debreczen* városa papjának hivta meg, még pedig most már másod ízben s Szőnyi kijelenté hogy a meghivást elfogadja. Vásárhelyen az öreg *Füredi* épen ekkor lépett vissza a papságtól, de úgy, hogy esperes hivatalát megtartotta. Helyére fia Sándor hivatott meg. Az előljárók nem akarván, hogy az egyház a másik kipróbál

[1] Szőnyi jegyzetei a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében I. 12 l.

[2] U. o.

[3] Városi jegyzőkönyv II. 461., 478. l.

erejű és hűségű lelkészétől is ugyan ebben az időben megfosztassék s megemlékezvén a nagy szolgálatokról, melyeket ez Vásárhely érdekében teljesített, szívesen marasztá, sőt a távozni készülőnek azt az ajánlatot tette, hogy ezentúl az évi szokásos pap-marasztástól személyére nézve eláll s őt holtáig papjának ismeri el. Szőnyi, kit irói foglalkozása, gyermekeinek taníttatása, baráti és rokoni összeköttetései Debreczenhez erősen vonzottak, végre a vásárhelyiek többszörös kérelmeinek mégis engedett s kijelenté nekik, hogy továbbra is papjok marad. Ezek pedig hála fejében irást adtak arról, hogy nemcsak elvállalják őt örökös lelki atyjuknak, hanem kötelezik magokat arra is, hogy ha testi erőtlenség miatt hivatalára alkalmatlanná válnék, őt és egész családját lakással és tisztességes tartással ellátják.

«Mi, alább megirtak», így szól az oklevél, «adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik, ez levelünknek rendiben, hogy tiszt tudós Szőnyi Benjámin urunk és lelkipásztorunk ő kigyelme jóllehet, mint ennek előtte egynéhány esztendőkkel, úgy ezen folyó esztendőben is közülünk nemes szab. kir. Debreczen városa tanácsától megkerestetvén, azon nemes városban predikátori szent hivatalra nagy becsülettel hivatott volna: mindazáltal megtekintvén ő kigyelme sok kéréseinket s közöttünk együgyűek között ő kigyelme hasznos forgolódása által leendő Isten dicsőséginek terjesztését, azon nagy hivatalt hátra tévén, újabban magát ő kigyelme ezen esztendőre közöttünk való szent szolgálatra kötelezte. Mely nagy hivségeért Istentől ő kigyelmére lelki-testi áldásokat kivánván igérjük és kötelezzük arra magunkat és maradékinkat, hogy míg az Úr Istennek tetszik bennünket megtartani s marasztani, mind addig ő kigyelmét ezen mostani szent hivatalban állandósítni és a közelebb elmúlt esztendőkben minden részeiben uzusban lévő fizetését fogyatkozás nélkül esztendőnként szokott módozatok szerint kiszolgáltatni fogjuk. Sőt, kit Isten kegyelmesen távoztasson el, ha Isten ő kigyelmét vagy szemeiben, vagy egyéb szerveiben meglátogatná annyira, hogy a szent szolgálatra alkalmatlanná tétettetnék: e levelünk által

köteleztetünk magunk és utódaink arra, hogy holtig ő kigyelmét tisztességes kenyérrel, házzal, mindenféle közterhektől és szolgálatoktól mentesen, közöttünk eltartani készek leszünk. Költ Hmvásárhelyen, 1765. július 7 ik napján, vásárhely főbiró *Banga* Péter, esküdt biró *Szabó* István, az egész tanács és az egész ekklesia. Kiadtam én *Nyéki* István a város hites jegyzője».

E levél[1] szépen jellemzi az egyház ragaszkodását Szőnyihez. Annak méltánylására tudnunk kell, hogy ez időben a ref. lelkészeknek évről-évre való marasztása volt szokásban. Ó év vége felé a lelkészek országszerte bizonytalanságban voltak, hogy vajjon a jövő évre gyülekezetök meghagyja-e őket hivatalukban, vagy sem? Mikor az új év beköszöntött a templomi köz isteni-tisztelet végeztével a birák a közönséget nálunk is megállították a templomban, vagy ennek kerítésében s megkérdezték tőle, hogy kell-e tovább is eddig lelkészök s a választól volt függővé téve ennek további hivataloskodása. Természetes, hogy az egyház a jó lelkészt, épúgy mint a gazda a jó cselédet, rendszerint nem változtatta; de a dolog természetéből s a marasztás módjából gondolható hogy néha a legjobb és leghűségesebb lelkészeken is méltatlanság esett s hogy ezek általán véve ki voltak szolgáltatva a birák önkényének, kiknek szavát a közönség általában követte. Azonban arra is nyilt alkalom, hogy a lelkészek az évről-évre való marasztás bizonytalanságai és izgalmai alól magokat fölmentessék s ez rendszerint akkor következett el mikor időközben valami nagyobb jövedelmű egyházban nyertek meghívást s a gyülekezet őket nem örömest eresztette volna el. Ilyenkor a lelkész, ha mozdulni nem kivánt, egyezségre lépett eddigi egyházával, mely szerint ez őt szokott fizetése mellett, mely ebben az időben szintén sűrű változás alá esett, élte fogytáig hivatalában meghagyja. Igy jártak el Szőnyi elődei Vásárhelyen Füredi Mihály és Vecsei György

[1] A levél megvan másolatban a békésbánáti ref. egyházmegye és a tiszántúli egyházkerület levéltáraiban.

lelkészek, kik Debreczenbe szintén nyertek meghivásokat, mindazáltal holtig Vásárhelyen maradtak. A fizetés, melyet Szőnyinek az egyház biztosított, a palástdíjakon kivül, ez volt: 100 rénes frt, 160 véka buza, ugyanannyi árpa, 2 sertés, 2 mázsa kősó, 16 itcze vaj, 14 itcze méz, 250 font hús, 50 font fagygyú, 11 gömölye sajt, 6 öl fa, 12 kocsi széna, 15 akó bor.[1] Ezenkivül volt a földesuraságtól 2 telek tanyaföld használata és az ezután eső pusztai és nyomási legeltetési jog, a mi sok jószágtartásra terjedt ki.[2] A fentebbi oklevélben megirt különös kedvezmény, melynek azonban a lakásra vonatkozó része már az elődökre is ki volt terjesztve, abban állott, hogy a tanács *Szőnyinek elnyomorodása esetén családostúl együtt eltartást igért!* Ez oly ritka és nemeslelkű ajánlat volt: a mely mutatta, hogy mily nagy szeretettel csüggött ekkor a város a maga lelkészén.

[1] Vásárhely város legrégibb jegyzőkönyve.

[2] Úrbéri összeirás 1771-ből a gr. Károlyi-család levéltárában. — E szerint egy prédikátor tarthatott a pusztai legelőn 25 hízott ökröt, 50 tenyész szarvasmarhát, 15 méneses lovat, 150 juhot; a nyomáson 6 jármos ökröt, 4 fejős tehenet, 3 szekeres lovat és 30 sertést.

XII.

Az egyházi kormány gyöngesége. — Intézkedések a tanügy s az egyház és jó rendtartás érdekében. Forrongás az úrbér miatt. — Füredi M. lemondása az esperességről. — Füredi Sándor. — Az áttérők és halálra itéltek ügye. — Szőnyi kereset alá fogatik egy vegyes házaspár megesketéseért. — A helytartótanács kimutatást követel a vásárhelyi és szentesi iskolákról s a vásárhelyi diákok élelmezését betiltja. — Szőnyi irodalmi újabb művei. esperessé választatása és családja. — A helytartótanács a város és Szőnyi ellen vizsgálatot tartat a katholikus ünnepeken való nem harangoztatás és az anyakönyv hiányos vezetése miatt. — A megye eljárása Vásárhely és Szentes irányában. — Gr. Teleki Sámuel kormányzó méltányossága.

1765—1785.

Ez időben, midőn a kormány az egyházmegyei gyűléseket eltiltotta, egyetlen lehető módja volt az egyházi felsőbb joghatóság gyakorlásának az egyházlátogatás, melyet az esperes és az egyházmegyei jegyző teljesítettek. Az egyházlátogatók a helyi lelkészszel s az egyházi külső előljárókkal együtt gyűlést tartva irányt és útasításokat adtak az egyházi ügyek helyi kezelőinek. A nagy fogyatkozás mindazáltal abban állott, hogy végrehajtó hatalma a felsőségnek a gyülekezettel szemben nem volt s e részben a polgári hatósághoz sem lehetett folyamodnia. A lelkész meghajolt esperese előtt: de a gyülekezet külső előljárói annak utasításait csak akkor követték, mikor akarták. Ez oly társadalomban, mely sem belső fegyelmet nem tartott, sem a maga elvei és törvényei iránt önkéntes hódolatot nem tudott a tagokban gerjeszteni, végzetes és öröklő hiba volt, mely a jobb rend és fegyelem

behozatalát, az erők kellő szervezését s a belső bajok orvoslását eleitől fogva igen sok helyen, Vásárhelyen is, lehetetlenné tette!

Füredi esperes és *Szikszai* György jegyző, békési lelkész, ez időtájban három izben (1765., 1766., 1768.) tartottak itt egyházlátogatást, melynek végzései nálunk fenmaradtak. *Szőnyi* e kitünő férfiaktól gyámolítva a tanügy, cultus és az egyházi jó rendtartás ügyében sok végzést hozatott, melyek közül felemlítjük a következőket:

A szülők «törvénynyel is, külső belső elöljárók által is szoríttassanak gyermekeik iskolába járatására, a legszegényebbek is, legalább addig, míg jó olvasókká lesznek és az hitágazatait s a könyörgéseket megtanulják. A kik ezt meg nem fogadják a szülők közül, halottjaik el ne temettessenek oskolai személyek által.» Meghatároztatott, hogy a tanítóknak járó tandíj biró hatalmával is megvétessék, hogy ne maga a tanító, hanem valamelyikköztisztviselő szedje azt, a hátralékért pedig az egyházi pénztár adjon kárpótlást. Ugyancsak a tanítóknak fűtő is rendeltetett. A cultusra nézve rendeltetett, hogy a templom kibővítésére engedély kéressék a megyétől, a földesúrtól és a királynőtől; hogy úrvacsoraosztáskor a parasztlegények ne kántorkodjanak: ilyenkor a bibliát a deákok olvassák a templomban; ezek és a lányok tanítói legyenek az úr asztalánál pohártöltők; hogy a «kárlátó végképen eltöröltessék».[1] A kollégiumok számára perselyládák készíttessenek. Elhatároztatott végezetre, hogy «lajstroma legyen a lelkipásztoroknak, hallgatóiknak és azoknak gyermekeiknek számok, házi állapotjok, csendességek vagy háborúságok felől, hogy mind az háborgásban élő háznépek békességre hozattassanak, mivel a gyermekek száma tudva lévén és szem előtt forogván, azok az oskolában jártatásra szorgalmaztassanak»: végezetre, hogy az egyházi ügyek az egyháznál s ne a város házánál tárgyaltassanak, stb.

Ez üdvös rendelkezéseknek az a főhibájok volt, hogy

[1] Ma is teljes virágjában van!

csak felibe-harmadába hajtották végre őket. Igy hiábavaló igyekezet volt az, a mit az iskoláztatás, tandíj beszedés, egyháztanács állítás dolgában határoztak, mert a város elöljárói azt nem foganatosították: de ezt úgy látszik a lelkészek magok sem szorgalmazták tőlök telhetőképen, mert egyebek közt alig lehetne különben érteni, hogy a templom kibővítési kérvény is mért került csak 5—6 év mulva a megyéhez.[1] A birákat és a lakosságot sokkal közelebbről érdekelte az úrbéri kérdés, mely felett a város gr. *Károlyi* Antal földesúrral ez időben is már évek óta egyenetlenségben állott, s mely a kedélyeket folytonos hullamzásban és izgatottságban tartotta. A földesúr a lakosság által eddig használt terület megcsonkitását és a jobbágyi terhek szaporítását akarta keresztül vinni. A lakosság pedig jogokat követelt magának, melyeket a régibb földesurak idejében szerzett s nem akarta, hogy vele közönséges jobbágyok gyanánt bánjanak. Megtagadta a földesúr számos követeléseinek teljesítését, minők a dézsmaadás, a robotváltság, pusztai haszonbér fizetése stb.[2]

Némely gazdák az uraságnak egyváltalában nem akarták szántani, sokan csődültek a városházára a birák ellen, hogy a nép jogait a földesúrral szemben vitassák és keresztül vigyék, kik ellen *Török* Ferencz uradalmi ügyész s egyszersmind a ref. egyház itteni legerősebb támasza végre sem tudott egyebet tanácsolni a megcsapatásnál.[3]

Füredi végkép elgyöngülvén 1767. márczius 25-én az esperesi hivataláról is lemondott, mely a már említett Szikszaira szállott át. Itthon *Szőnyi* tiszttársa, mint említők Füredi Sándor volt, fiatal és új házas ember, kinek lakóhelyét ekkortájban gyujtották fel.[4]

[1] Csongrádmegye levéltárából. A kérvény másolata a vásárhelyi ref. egyház levéltárában.

[2] Sváb Kristóf jószágigazgató levele 1768. deczember 5-éről Csongrádmegye levéltárában.

[3] Török levele 1766. márcziusról a gróf Károlyi-család budapesti levéltárában.

[4] Füredi levele ipához, Szilágyi S. superintendenshez a tiszántúli egyházkerület levéltárában.

Ily zavaros viszonyok közt érte *Szőnyit* és az egyházat a klérus újabb támadása.

A vásárhelyi plébános folyton résen állott s hol a megyére, hol Váczra a püspöknek küldözgette a jelentéseket azokról az esetekről, melyeket az itteni reformátusoknak bűnül rovogatott fel. A kath. vallásból áttérteket, minők számosan voltak, egy idő óta kevésbbé üldözhette, mert bár a régebbi kormányrendeletek, melyek az áttérést tilalmazták, még vissza nem vonattak, mióta a bűnügyek az úriszéken *Török* Ferencz kezén fordultak meg: az ilyen följelentések minden komolyabb következmények nélkül maradtak. Sőt még a helytartótanács is olyan rendeletet küldött a megyéhez, hogy a «hitehagyással» vagy vallási kihágással vádoltakat addig megidéztetni sem kell, míg a hatóság vizsgálati úton meg nem győződött a hitehagyásról. A megjelenteket és elmarasztaltakat pedig nem kell előbb börtönbe vetni, míg eziránt a megyék a királynőtől rendeletet nem vesznek.[1] Máskép állott a kivégeztetésre itélt rabok lelkészi gondozásának ügye. Ez ügyet *Szőnyiék*, a kormányhatalom elzárván őket az ilyen raboktól, egy idő óta teljesen elveszítették. A helytartótanács rendelete 1769. április 20-án kihirdettetett a megyén, hogy «a helvét predicantiusok» a gonosztevőket a vesztőhelyre kikisérni ne merészeljék;[2] minek következtében a vásárhelyi plébános méltó örömmel irhatta püspökének, hogy a kivégeztetéseknél «a helvét lelkészek megjelenése el van tiltva, s ennek jó gyümölcsei már is mutatkoznak».[3]

Ez időtájon a plébános *Szőnyi* ellen *Czirok* Kata esketéséért tett följelentést. A vásárhelyi reformátusok anyakönyvében e dologról Szőnyi kézirásával akkori mód szerint mindössze is csak ennyi följegyzés van, hogy 1768. márcziusában «*ifjú Kóti István vette Élesdi Mihály özvegyét, Katát.*» A menyasszony vezetéknevének elhagyásában nincs

[1] A rendelet 1767. szeptember 10-éről Csongrádmegye levéltárában.

[2] Csongrádmegye levéltárában.

[3] A plébános levele 1767. márczius 4-éről a váczi püspöki levéltárban.

semmi rendkivüli, mert az időben ilyesmit széltire láthatunk anyakönyveinkben. Hogy a vezetéknév *Czirok* volt, a vizsgálati iratokból tudjuk. E nevet nálunk abban az időben református és katholikus családok egyaránt viselték; Szőnyi tehát a násznagyok után indulva, a menyasszonyt jóhiszemüleg tekintette reformátusnak és eskethette meg. Pedig az voltaképen katholikus volt, mint ilyen az 1731-ki Károly-féle rendelet értelmében a plébános illetékessége alá tartozik, s Szőnyi az esketés végrehajtása által oly vétséget követett el, melyet abban az időben a klérus közbejöttével keményen büntettek. A törvényes vizsgálatot azon évi október 4-én, *Gall* János szolgabiró, egy ügyész és *Hotta* Antal irnok, mint a vármegye megbizottai tartották meg, kik is *Szőnyi* házában megjelenvén, azt kérdezték tőle, hogy miképen eskette meg *Kótit Czirok* Katávai? *Szőnyi* előadá az esetet, de egyszersmind kinyilatkoztatá, hogy irást arról nem ád, mivel nem tudja, hogy az urak mire akarják azt felhasználni. Az ügyész erre papirt vett elő s irásba tette Szőnyi nyilatkozatát, melynek aláirását azonban ez megtagadta, azon az okon, mert olyanok is voltak benne, melyek Szőnyi előadásával és a valósággal nem egyeztek. A szolgabiró és az ügyész három izben mentek az aláirás és bizonyitvány adás sürgetése végett Szőnyihez. Végre ez az ismételt kemény fenyegetéseiknek engedett s bizonyitványt adott az esketésről, melyet a kiküldöttek a megyére terjesztettek.[1]

Több okiratot nem találtam ez ügyben s így hihető, hogy a törvényben Szőnyi ellen büntetendő cselekményt nem találtak s a további zaklató eljárást ellene megszüntették.

Súlyosabb volt az a támadás, melyet egyidejüleg a helytartótanács intézett iskolánk ellen. Tudvalevőképen *Mária Terézia* kormánya ekkor az ország tanügyének rendezésével

[1] Veres András csongrádmegyei szolgabiró és Balog Ferencz esküdt hivatalos nyilatkozatuk 1768. október 4-éről Csongrádmegye levéltárában.

foglalkozék s a gymnasiumokról is valláskülönbség nélkül statisztikai kimutatásokat követelt. A reformátusok egyházi és iskolai tekintetben a kormánytól rendszerint méltatlanságot és erőszakot tapasztalván s megemlékezvén arról is, hogy a királyné országa összes iskoláinak felügyelőjévé csak nem oly rég az esztergomi érseket nevezte ki, ellenben a protestáns püspökök törvényen alapuló egyházlátogatási, házassági, biráskodási stb. törvényes jogát megszüntette, a Heid. kátét üldözte, több hittani könyvünket (Malach Doktor, Martyrok koronája stb.) tilalom alá vetette stb. stb.; e rendezési szándéklatban is katholizálási törekvést s iskolai önkormányzatukba való sértő beavatkozást láttak; épen ezért, midőn a helytartótanács rendelete a kimutatások dolgában Csongrádmegyére leérkezett, azon voltak, hogy iskoláikról semmiféle kimutatás se terjesztessék föl. Két iskolájuk volt a reformátusoknak a megye területén, mely gymnasium számba mehetett, t. i. a vásárhelyi és a szentesi. Szőnyi tehát szentesi lelkésztársával és a két város biráival közösen fogva a dolgot, már az 1767. május 7-iki megyegyűlésére kérvényt nyujtatott be, melyben azon az okon, mert a helytartósági rendelet «úgy is csak a nevezetesebb iskolák állapotát rendeli nyomoztatni, a minők a megye területén köztudomás szerint nincsenek,» kéri, hogy a fenforgó ügyben, velök lehető kimélettel bánjanak.[1]

A megye a kérelemnek nem tett eleget s a mit *Vásárhely* elérhetett, mindössze is a halasztás volt. De hogy a két város bizalmatlansága a polgári hatóság tanügyi beavatkozása iránt nem volt alaptalan, az csakhamar kétségbevonhatatlanúl kitünt. Nemsokára ugyanis ezután a megyei tisztviselőktől rendelet jött *Vásárhelyhez*, hogy a deákok tápintézeti élelmezése, melyet eddig a lakosság a gymnasiumot tartó református községek szokása szerint házak sorjában ingyen teljesített, jövőre megtiltatik. Az egyház megbizottakat

[1] A vásárhelyi és szentesi lelkészek és birák latin nyelvű folyamodványa a megyéhez Csongrádmegye levéltárában.

küldött a megyére, kik a régi szokás és jog védelmére szót emeljenek: azonban a vármegye urai s kivált az ott jelenlevő római katholikus papok e védelmet meghiúsították s a megye kimondotta, hogy «mostantól fogva a deákság az addig nyert főzetést ne kéregesse és ne szorgalmazza, kitiltás büntetése mellett, a főző pedig az itélő birák javára fizetendő 12 rfrt. birság alatt ne merészeljen főzni.» A mivel e végzés indokoltatott, az az ismeretes s a helytartótanács által is váltig használt ürügy volt, hogy könnyíteni akarnak az adózó népen, melyet a főzetés által a deákok zsarolnak s mely e miatt panaszkodik stb.[1] Természetes dolog, hogy a deákok élelmezését, kik közt az ország távoli részeiről valók is voltak, az egyház félbe nem szakíthatta, de miután a régi s legkönnyebben keresztülvihető mód szerint azt nem folytathatta; gondoskodnia kellett arról, hogy az élelmezést új alapra fektesse, vagyis e czélra tőkét szerezzen, a mi a már említett zavaros viszonyok között igen meg volt nehezítve, annyival inkább, mert a földesurasággal szemben, ki a pusztát a lakosság szabad használatából kivette, nemsokára hosszas törvénykezésre, majd nyilt lázadásra került a sor s ennek izgalmai sok éveken át nálunk minden egyéb kérdést háttérbe szorították annyira, hogy egyházi kormányzatnak, lelkészek működésének, kivéve az anyakönyvi bejegyzéseket, ez időről úgyszólva semmi nyoma sincsen.

Egyetlen esemény, minek emlékezete fenmaradt, Szőnyinek föllépése volt, a város birái ellen.

Az 1770. évben ugyanis az a botrányos eset adta elő magát, hogy a város gazdasszonya akkori szólásmód szerint «fattyat vetett». Ritkaság volt az ilyen dolog abban az időben s a kin megesett, igen keményen büntettetett. Az erkölcs őrei épen a birák voltak s a paráznákra is ők szabták ki a büntetést és mégis most egy nő, ki velük egy fedél alatt lakott, találtatott e vétekben. *Szőnyi* tehát keményen kikelt ellenök s

[1] Füredi S. levele Szilágyi Sámuel püspökhöz 1770. április 19-érő, a tiszántúli egyházkerület levéltárában.

az akkori szokás és papi kötelessége szerint szószékből megtámadta őket. A birák a pap fellépését ekkor azzal torolták meg, hogy az 1765-ki levelet, mely *Szőnyi* állandósításáról adatott ki, érvénytelennek nyilvánították s az erről szóló tanácsvégzést *Szőnyinek* irásban megküldötték.[1]

Leverőleg hatott rá az eset, de azért el nem csüggeszté. Vigasztalást és feledést hivatali és irodalmi munkálkodásában keresett. Részint régibb müveit (Szentek Hegedűje, Imádságok imádsága) rendezgeté újabb kiadások alá, részint új müveket adott ki, minők ez időből a *Gyermekek Fizikája és a Bölcseségnek és jó erkölcsnek könyve*. Ezenkivül 1771 június 5. óta tractusa jegyzőségét viselvén[2] segített *Szikszai* György esperesnek az egyházmegye kormányzásában; majd ez aggkora s ebből eredt gyöngesége miatt a hivatalra alkalmatlanná válván az egyházkerület 1774. április 26-án prosenior czím alatt a tractus élére állította s az esperesi teendőkkel megbizta, minek következtében az egyházmegye még azon évi augusztus 9-én esperesévé választotta.[3]

E korszakban még keveset jegyeztek egyházmegyénk jegyzőkönyvébe s általában véve nincs annyi adat rendelkezésem alatt, hogy *Szőnyi* esperesi működéséről szólhassak; különben e működés jóformán az egyházak évi látogatásában, a gyülekezeti perselypénzek összeszedésében és kezelésében s az egyházkerületi gyülésre járásban határozódott, a melyekről a régiek igen keveset, néha meg épen semmit sem tettek irásba. Egyházmegyei gyülés 1771., 1774. és 1778-ban tartatott, melyekről csak néhány pontra szorítkozó, vázlatos és szófukar feljegyzés maradt ránk.

Nem sokkal több az, a mit Szőnyinek családi életéről megtudhattam, úgy hogy e részben az anyakönyvi száraz

[1] Ref. egyház jegyzőkönyve II. 24.

[2] Már 1758. óta tanácsbiró volt az egyházmegyén. Az egyházmegye jegyzőkönye I. k.

[3] A békésbánáti egyházmegye jegyzőkönyve I. köt. 67. l.

adatoknál alig tehetek egyebet közzé.[1] Szőnyi családíve következő:

Szőnyi Béniámin született 1717. meghalt 1794. szeptember 14.

Neje *Komáromi* Zsófia, született 1728. meghalt 1805. október 28.

Egybekeltek 1746. Gyermekeik:

1. *Szőnyi* Beniámin született 1747. julius 15-én, meghalt 1749. augusztus.

2. *Szőnyi* Beniámin született 1749. augusztus 21-én, meghalt mint kiskorú.

3. *Szőnyi* Pál született 1750. szeptember, meghalt 1792. junius 27-én. Szentesi, majd ittebei lelkész. Neje Pásztohai Zsuzsánna.

4. *Szőnyi* Zsófia született 1752. május. Marjalaki Dániel gyomai lelkész neje, kivel 1773. november 15-én kelt egybe.

5. *Szőnyi* Judit született 1753. táján, Füredi Sándor vásárhelyi lelkész második neje, meghalt 1800. január 30-án.

6. *Szőnyi* Béniámin született 1755. deczember, meghalt ugyanakkor.

7. *Szőnyi* Béniámin született 1757. január meghalt, mint kiskorú.

8. *Szőnyi* Zsuzsánna született 1759 május 28.

9. *Szőnyi* Béniámin született 1766. szeptember 9-én, meghalt 1798. márczius 25-én.

10. *Szőnyi* Eszter született 1770. julius 25-én. Ecsedi Miklós makai lelkész neje, kivel 1786. január 30-án kelt egybe.

Innét látható, hogy Szőnyinek gyermekei felerészben kiskorukban haltak el. Legidősb fia, Pál papságra menendő volt, kit pár év múlva (1776) a szentesi egyház hivott meg lelkészének. Ekkor tájon ment férjhez Zsófia: otthon meg volt

[1] A családívet a vásárhelyi ref. egyház anyakönyvei és jegyzőkönyve szerint állítottam össze.

Judit az eladó leány, Bénjámin és Eszter a kiskorú gyermekek. A gyermekek nevelése, mint a népes helyeken szolgáló s nagy elfoglaltságú lelkészeknél általában szokás, kelleténél is nagyobb mértékben nézett az anyára s ez Pált, az első fiút, gyermekkorában igen kényeztette. Ennek bizonysága az, hogy mikor a gyermek iskolás korában temetésre járt, anyja téli időben melegített mézes borral settenkedett utána a templom körül, hová a holttesteket predikáczióra felhordták; később a fiú, mielőtt még a helybeli iskolát végezte volna, Debreczenbe kerülvén, ott az keveset tanult, hanem hazajött anyjához s a tanulási időt is otthon töltötte.[1] Pedig Pálnak a jó igyekezetben több szorgalmas tanulótársai is példányképül szolgálhattak volna, egyebek közt Péczeli József, a Henriás későbbi fordítója, kit, midőn Szőnyi Debreczenben a Varjas János tanár házánál egy izben a zsidó biblia buzgó tanulmányozásában elmerülve találť, nem ok nélkül sóhajtott fel, hogy «Bárcsak az én fiamat is ilyenformán láthatnám.»[1]

Itthon ezalatt újabb szorongattatások közé jutott *Szőnyi* a katholizáló kormányrendeletek miatt. Valaki följelentést tett a vásárhelyi református papok ellen a helytartótanácshoz, hogy azok a kath. ünnepekre nem húzatják meg minden harangjukat, anyakönyveikbe pedig a keresztszülék nevét nem irják be; minek következtében a helytartótanács rendeletben meghagyta Csongrádmegyének, hogy a vásárhelyi lelkészek ellen ez ügyben tartson vizsgálatot.[2]

Meg kell jegyeznünk e tárgynál, hogy ámbár a hazai protestánsok törvényes jogaival az össze nem fért, hogy ők a katholikusok ünnepeire harangoztassanak; sőt az még az irántok oly mostoha 1681-iki vallástörvénynyel is (25 czikk) egyenesen ellenkezék; mindazonáltal az efféle harangozást a

[1] Szőnyi B. levele Péczeli Józsefhez 1789. márczius 16-áról a magyar tud. akadémia kézirattárában.

[2] A helytartótanács rendelete 1776. április 4-éről Csongrádmegye levéltárában.

Lipót-féle 1691-iki explanatio [1] s a későbbi kormányrendeletek az evangyeliomi mindkét vallást követőknek kötelességökké tették. Az anyakönyv vezetésének módjára nézve a tiszántúli református lelkészek ez időben még sem a kormánytól, sem saját egyházi felsőbbjeiktől utasítást nem kaptak, s épen azért az anyakönyvi rovat egy másik hiányáért nem is lehetett őket méltányosan kérdőre vonni. Más helyzetben voltak a római katholikus plébánosok, mert ezeknek felsőbbjeiktől ide vonatkozólag már régi idők óta pontos utasításaik voltak.

Csongrádmegye a felsőbb utasítást vévén, mielőtt a vizsgálatot megtartotta volna, végzést hozott, hogy a vásárhelyiek, a katholikus ünnepekre való harangozás tekintetében tartsák meg a kormányrendeleteket. Egyszersmind *Veres* András csongrádi főszolgabiró és *Bogyó* István esküdt Szőnyit az év utolsó napján megintették, hogy a legközelebb következő katholikus ünnepekre «áhitatoskodás végett» olyan móddal harangoztasson, mint a reformátusok ünnepeire vasárnapokon harangozni szoktak, hogy «a helvét hitű nép amaz innepekre, melyek megtartására a kir. kegyelmes rendeletek szerint kötelezve van, annál inkább figyelmeztessék s a büntetés alá tartozó ünneprontástól óvakodjék.»

A vármegye urai elvárták, hogy mi foganatja lesz in[illegible]n-tésöknek s figyelemmel kisérték, hogy az épen következő vizkeresztre fognak-e a reformátusoknál harangozni. A harangoztatás nem történt meg.[2] Az egyház elöljárói nem tudták lelkiismeretökkel összeegyeztetni, hogy saját híveikre idegen vallás fogalmait erőszakolják s ilyen dologban eszközül nem akartak szolgálni, különben is meggyőződésük az volt, hogy az ilyen ünnepek megtartására kötelező kormányrendeletek egytől-egyig törvénytelenek s nekik vallás dolgában csupán a királyi fölségtől lehet elfogadniok parancsolatokat.

[1] L. e. Ribini. Memorabilia II. 74.
[2] Vörös és Bogyó hivatalos jelentésök ez ügyben 1777. február 25-éről u. o.

Ily értelemben válaszolt tehát az egyház a vármegyének Szőnyi kezeirásával mindjárt a vizkereszt utáni napon, a következő levélben:

«Tekintetes nemes vármegye, érdemünk felett való kegyes patronusaink! Tartozó tisztelettel és alázatossággal vettük a tek. nemes vármegyének az 1776. évi november 19. napjáról kibocsátott és nekünk tek. főszolgabiró *Veres* András urunk által kézbesített kegyes határozatát abban, hogy ezután a vasárnapon lenni szokott és vallásunkhoz köttetett ünnepélyes harangoztatásokkal hirdessük ki a törvénybe irt ünnepeket. Mivel pedig koronás kegyelmes királyasszonyunk Ő felsége a felséges helytartótanács által az 1747. évi junius 3-ik napján kibocsátott és köröztetés útján közzététetett kegyelmes kir. rendeletében azt parancsolni méltóztatott: «Hogy az ebben az országban levő ágostai és helvét hitű prédikátorok, vagy egyházi szolgák az ilyen kegyelmes királyi rendeletet a hitökön levő nép előtt szószékből mindnyájan hirdessék ki» stb.; és mivel más kegyelmes parancsolatiban is a vallásra tartozó dolgokat egyedül magának tartja fenn Ő felsége és az újításokat kegyelmesen tiltja; jelesül az 1753. évi szeptember 3-áról ugyan köröztetés útján a tekintetes nemes vármegyékre kiadott kegyelmes parancsolatban: ezekhez képest azért alázatosan instáljuk a tekintetes ns. vármegyét, mint kegyes patrónus urainkat, méltóztassanak a fentebb említett kegyes rendeleten enyhíteni, vagy pedig addig való haladékot engedni, míg ezen vallásunkra tartozó dolgot Ő felségétől kegyelmesen megerősített superintendensünknek alázatos felterjesztés végett előadjuk.

Remélvén a tekintetes ns. vármegyének ezen alázatos instántiánkra kegyes és vigasztaló válaszát, állhatatosan maradunk .... a hódmezővásárhelyi reformata ekklesiának elöljárói».[1]

[1] E levél 1777. január 7-éről keltezve Csongrádmegye levéltárában.

Nincs meg többé az a levelezés, melyet a vásárhelyiek ez ügyben püspökjökkel folytattak. A vármegye úgy látszik, el akarta a rossz ügyet altatni, mert sem a vásárhelyieknek nem válaszolt kérvényökre, sem felsőbb helyre jelentést nem küldött. A helytartó-tanács azonban nem tágított s junius 2-ról ráirt a megyére, hogy terjeszsze már fel jelentését, tudassa, hogy a vásárhelyiek harangozása és anyakönyvelése miként történik.[1] Egyszersmind más napról rendeletet bocsátott ki, hogy a kath. ünnepeket a reformátusok szószékből előre hirdessék ki.[2]

Ennek következtében *Veres* és *Bogyó* ismét a helyszinére jöttek s július 19-én *Szőnyi* lakásán megjelenvén, tőle a kereszteltek anyakönyvét előkivánták. Ebbe úgy látták, hogy az atyák és szülöttek neveiken kivül az év eleje óta a keresztatyák nevei is be voltak irva, de még mindig hiányzanak az anyákéi és a keresztanyákéi; majd az ünnepek felől kérdezvén ki *Szőnyit*, tőle azt tudták meg, hogy azokat a helytartó-tanácsi legújabb rendelet szerint a szószékből kihirdeti, de a harangoztatás itt nincs szokásban. *Szőnyi* ez alkalommal az egyház és a város nevében kinyilatkoztatta a vármegye urainak, hogy azt nem is téteti meg; mert másutt sem teszik meg a reformátusok s mert épen a helytartótanács mondta azt ki 1753. szeptember 3-iki rendeletében, hogy a vallásra tartozó ügyek a királyi fölségnek vannak fentartva s minden ujitások eltiltatnak; majd ha e részben az országos szokás megváltozik s ő felsége királyi rendeletet ad ki: akkor *Vásárhelyen* is harangozni fognak a pápista ünnepekre.[3]

A megye e vizsgálati eljárásról július 30-án tette meg fölterjesztését a helytartó-tanácshoz s ez alkalommal tudatta azt is, hogy a kath. ünnepekre a *szentesiek* sem akarnak harangoztatni. Egyidejüleg *Vásárhely* városa is felirt, körül-

[1] A helytartótanács leirata Csongrádmegye levéltárában.
[2] U. o.
[3] Veres és Bogyó hivatalos jelentésök u. o.

belől olyan értelemben, mint *Szőnyi* nyilatkozott, egyebek közt tudatván azt is, hogy a református város három haranggal csupán vasárnapokon harangoztat; a kath. ünnepekre is harangoztat ugyan, de csak egy haranggal!

Pozsonyban, hol a helytartó-tanács székelt, nem kis felindulásba jöttek ezeken a jelentéseken. Rögtön új leirat küldetett a vármegyére, melyben meghagyatik, hogy «mivel *Vásárhely* városában a harangok katholikusoknak és nem katholikusoknak egyaránt tartoznak szolgálni .... s országszerte az a szokás áll fenn, hogy vasárnapokon és ünnepeken az isteni tisztelet és azok járulékai közt (melyekhez számítandó a harangozás is) semmi afféle különbségtétel nincs,» minőről *Vásárhelyen* beszélnek; tegyen hathatós intézkedéseket a megye, hogy «a vásárhelyi katholikusok ünnepein azon módon harangozzanak, mint vasárnapokon; a népnek isteni tiszteletre hivása okáért, t. i. minden harangok meghúzattassanak» stb.: az anyakönyvet pedig a *vásárhelyi* papok a meghatározott módon vezessék.

A megye még egyszer felirt ez ügyben a helytartósághoz: de ez deczember 18-ról a fentebbihez hasonló rendeletet küldött vissza. Mindkét rendelet közöltetett a két város lelkészeivel: ezek azonban újra kinyilatkoztatták, hogy az anyakönyv vezetésénél az adott utasításhoz alkalmazkodni fognak, de a harangozási követelésnek, melyet a «felséges helytartótanács» első pillanatra szembeszökő valótlanságokra alapított, «bizonyos okokból» nem tehetnek eleget.[1]

A megye s főkép a helytartó-tanács hatalma és tekintélye azonban sokkal erősebb lábon állott, hogysem egy parasztváros, minő *Vásárhely* volt, rendeletöknek sokáig ellenszegülhetett volna. S ezért csakhamar megszólaltak harangjaink a kath. ünnepnapokon s intették a ref. lakosságot, hogy most a felsőség parancsából ünnepelni kell; egyszersmind kisbirók, hajdúk és pandúrok járták fel a várost és annak

[1] A helytartótanács leirata 1777. augusztus 14-éről és a levélváltás a békésbánáti ref. egyházmegye és Csongrádmegye levéltárában.

határát, hogy azokat, kiket köznapi munkában találnak, összefogdossák s fogságra hurczolják. Ez «ünneprontók» felett biráskodást a megye gyakorlá s ezek száma, kik vallásos meggyőződésök ellenére nem akarták az idegen vallás ünnepeit megtartani, évről-évre nem csekély volt, bár a büntetés *Török* Ferencz befolyása következtében 1—2 napi elzáratásnál többre rendszerint nem terjedt.

II. József trónraléptével a türelmi rendelet kiadása után a város remélte, hogy az efféle erőszakolásokat felsőbb helyen tán már abba fogják hagyni s azért a megye utján folyamodott a helytartó-tanácshoz, hogy mentse fel a reformátusokat a kath. ünnepeken való harangoztatástól.[1] De a helytartó-tanács a kérelmet elútasítá s az 1778. deczember 18-ik királyi rendelet további megtartását követelé. Ugyanezen évben a humánus megye a szentesiek javára veté közbe magát, október 9-én fölirván *Pozsonyba*, hogy a kérdéses rendelet, mely egyenesen *Vásárhely*-nek szól, *Szentest* nem kötelezheti. A helytartó-tanács azonban október 23-án kijelenté, hogy az a rendelet szól *Szentes*-nek s az ország valamennyi községének is. Végre a megye kértére gróf *Telek* Sámuel kormányzó menté fel a két református várost a harangozási rendszabály alól 1785. november 2-án, de ő is kikötötte, hogy a kath. ünnepeken piacz ne tartassék.[2]

[1] A megye a felterjesztést 1783. január 20-án teszi meg. Csongrád megye levéltára.

[2] Az ide tartozó okiratok u. o.

XIII.

József császár uralkodásának hatása az itteni egyházi életre. — Szőnyi megöregszik s maga mellé alesperesnek Szentmiklósit veszi. — A városi jegyzők reform törekvései és a birák támadása a belső emberek ellen. — A szentesiek Szőnyi fiát, Pált, papságától elmozdítják s helyébe önhatalmúlag Szalait viszik. — Szőnyi fiát akarja maga mellé káplánnak tenni. minek a tanács ellenáll. — A vásárhelyi nép megszavaztatása Szőnyi B. és Füredi marasztása dolgában. — A tanács ezekkel hivataluk folytatása ügyében kiegyez. — A traktus Szőnyi B.-nak pártjára kél. — A birák e gyűlést odahagyják, ezt zuggyűlésnek bélyegzik, Szőnyinek a hivatalt fölmondják s helyére Dömény választják. — Szentmiklósi és Török Ferencz intézkedéseik Szőnyi védelmezése körül. — Nyéki István és Füles Mihály engesztelhetetlen magatartásuk. — A birák a lelkészeket és a traktust a püspöknél bevádolják. ki azonban őket rendre utasítja. — Füles replikázik a püspökkel. — Ez Szőnyit nyilatkozatra szólítja. — A traktus újabb gyűlést tart a vásárhelyiek ügyében s hozzájuk vizsgáló bizottságot rendel. — Ezek a vizsgálatnak ellenszegülnek s a megbizottakat elutasítják. — A traktus bepanaszolja őket a püspöknél s elégtételt kér a birák és Halmi rektor vakmerő sértegetéseiért. — A birák Szőnyi mellé káplánt nem kapnak.

1787.

II. József emberies rendeletei a nem katholikus felekezetek eltűrése és a protestánsok vallásgyakorlata tárgyában kevés élénkséget idéztek elő a vásárhelyi református egyház életében. Minthogy az uralkodó elemet a városban azelőtt is a reformátusság képezte s ennek leglényegesebb vallási jogai itt, habár koronként fenyegetve voltak, de soha meg nem döntettek: az új viszonyok következtében másutt beálló nagyobb változások nálunk alig észrevehetőképen érvé-

nyesültek, sőt az egyházi életre termékenyítőleg nem is hatottak.

Az országos és helyi viszonyok egyébaránt erre kevéssé is voltak alkalmasok.

Tudva van ugyanis, hogy az uralkodónak kormányzati és politikai ujításai országszerte nagy rázkódásokat okoztak. A törvényhatóságok szintúgy, mint egyes városok és honfiak minden figyelme most a veszélyben forgó régi rend megmentésére volt irányozva. Az egyházi és vallási kérdéseket csakhamar a korona Bécsbe vitele, a német nyelv behozatala, az új adóösszeirás és a katonai végrehajtás, a megyegyülések megszüntetése, az új törvénykezési rend stb. kérdései szorították háttérbe. *Csongrádmegye*, mely előbb az újításoknak ellen hevesen fölirt: maga is önállóságát veszíté s a szomszéd megyéhez csatoltatott. *Vásárhelyen* pedig a lakosság a földesurasággal a legelő és puszták használatára nézve folyton pörben állott s bár felső helyekről 1775. és 1776-ban is kedvező itéleteket kapott, óhajtását még sem érhette el: mi miatt az elkeseredés itt általános volt. Növelte az izgatottságot a török háborúra való készülődés, melynek terhei és félelmei a fegyelmet és engedelmességet országszerte mindinkább lazították. Ily helyzetben nálunk Vásárhelyen az egyházi gyüléskezések is szüneteltek: legalább nincs semmi adat arról, hogy tartattak volna: bár csak 1778-ban végeztetett el, hogy ezután gyakoribb való ekklésiai gyülések legyenek.[1] Szőnyi maga is megöregedett s erői nagy mértékben megfogyatkoztak: minek következtében az esperesi teendők végzésére maga mellé a szentesi papot, *Szentmiklósi Zsebők* Sámuelt vette, alesperesi minőségben. A vásárhelyi egyház lelkészeinek a papi hivatal, sőt maga a kultus is elég dolgot adott s úgy látszik, egyebet ez időtájt nem is igen végeztek. Ily körülmények közt az egyház és iskolák szellemi és anyagi állapota szomorú pangásnak indult. A kurátori számadásokban fogyatkozások voltak, a párbérfizetésnél nagy hanyagság

[1] Egyh. jegyzőkönyv 1778. október 11-éről.

harapódzott el, az iskolák látogatása, a növendék ifjúság vallásos oktatása és a hétköznapi templomi és biblia magyarázatok elhanyagoltattak s a gyülekezet elégedetlen volt papjaival, kiknek szava a templom minden részeiben nem is volt tisztán meghallható.

Mind e bajokon végre a város vezérférfiai, *id. Nyéki István* volt városi jegyző, ekkor városi esküdt és *Füles Mihály* városi rendes jegyző akarták segíteni: de oly kíméletlenséggel és önkénynyel, hogy az orvoslás, melyet foganatba vettek, rosszabb volt a betegségnél.

A mozgalom, melyet e két férfi vezényelt, röviden jellemezve a jegyzők háborúja volt az egyház ellen, melynek kormányát a városháziak egyszerre magukhoz ragadták; nyilt támadás a lelkészek, tanítók és kántor ellen, miközben a birák és a közrend eleintén az itteni belső emberek, majd az egész egyházi felsőbbség ellen vezettettek hosszú és makacs viadalra. A támadás czélpontja pedig a hetven éves, megtört aggastyán *Szőnyi* volt!

A hadizenet a városházától jött s alkalmat rá az szolgáltatott, hogy az elgyöngült *Szőnyi*, káplánnak fiát, *Pált* akarta maga mellé venni, kinek állása botrányos részegeskedései és kötelesség mulasztásai következtében *Szentesen* tarthatatlanná vált. Az 1787. január 1-én tehát a tanács a szokásos marasztás alkalmából nemcsak *Szőnyi* Pál alkalmazása ellen tiltakozott, hanem előre kigondolt terv szerint egész programmot adott ki a lelkészek hivataloskodása s az egyház-igazgatási teendők felől. Az oklevelet, mint a további fejlemények kiinduló pontját s a helyzetet jellemző nyilatkozatot, egész mivoltában ismernünk kell:

«Istentől minden jókat kivánunk tiszt. uraméknak az új esztendőben! Megújulván Istennek nagy jóvoltából rajtunk az esztendő, mely a bévett szokás szerint az ekklésiai hivatalban lévő személyeknek vagy helyekben és szolgálatjokban az ekklesiának külső elöljárói által való megmarasztatásoknak vagy pedig változtatásaiknak tudtokra való adásának ideje, — mivelhogy az eddig nálunk szokásban volt módjában a

fentirt marasztásnak többnyire mindenkor fogyatkozások találtunk: mostan annak eltávoztatása végett a maraszt vagy változtatás felől tett végezésünket e képen adjuk el

1. Látván a szent ekklesia tiszt. *Szőnyi* Beniámin urun nak öregségét és a miatt az ekklesiai szolgálatra elégtel voltát, ő kegyelmét oly feltétel alatt marasztja, hogy az kegyelme fele állandó fizetésére és az esedékes fele stólár káplánt fog hozni, a ki az ekklesiának parokhiális ház közül egyikben fog lakni.

2. Olyan káplánt és azt fogja az ekklesia hozni, a k akar és a kit szeret, akármely traktusból való legyen az, ki is tiszta tudománya mellett jó erkölcsű lészen és a ki i ekklesiában maga hivatalának nemcsak hangjával, noha a is szükséges, hanem az időknek környülállásaihoz és a lak soknak különbségéhez képest, ha az isteni gondviselés úg hozza magával, mind a főbb, mind az alsóbb rendekre el get tészen és egyszersmind jövendőben, ha Isten akarandj ő kegyelmének hivatalában helyére lépni fog.

3. Ha ő kegyelmének ezen föltétel nem tetszik; *tessé magáról gondot viselni*, annak idejében az ekklesia másr lészen szorgalmatos: azt pedig nyilván jelentjük, hogy tisz *Szőnyi Pál urat nem vállaljuk el.*

4. Tiszt. *Füredi* Sándor uramat marasztjuk, de meg kivánjuk, hogy ő kegyelme teljes erővel igyekezzen a tem plomban minden szavait az egész községgel meghallatni mert a sok panaszokból nyilván megtetszik, hogy részszerir a tiszt. uraimék könyörgésének és tanításának nem hallás okozza az úgy mondott papbérnek kinn maradását. «Mié fizessek a papoknak, holott hiába megyek a templomb szavokat nem hallom, nem értem; fizessen a tanács, me csak az hallja és érti; ő kegyelmek csak a tanácsnak pa polnak».[1]

5. Mivelhogy a templom szoros, sokan a község közi vasárnap és egyébb jeles ünnepnapokon vagy bé nem tér

[1] A tanács ülőhelye a templomban közel esik a szószékhez.

nek, vagy oly helyeken távol megszorulnak, a hol semmit sem hallanak s következőképen se nem könyöröghetnek, se nem tanulhatnak: holott tagadhatatlan dolog, hogy ennek a sok számú népnek nagy része oly tudatlan, melyhez hasonlót magyar hazánkban alig lehet találni. Hogy ennek a népnek a vallásnak és jó erkölcsöknek tanulására több ideje és jobb módja legyen, megkivánjuk, hogy a régi, de nem tudni mi okból elhagyott jó szokás helyreállíttassék *és minden héten kétszer t. i. szerda és péntek napokon tanítások, a többieken pedig bibliai- és zsoltármagyarázások legyenek* és ez a szokás a mi ekklesiánkba mostantól kezdve állandóan szentül megtartassék.

6. Hasonlóképen az *ifjaknak* és *leányoknak a vasárnapi dél-esti órákban a templomban szokásban volt katekhizálások visszahozattassék* és elmulhatatlanúl gyakoroltassék.

7. Hogy a fiúi és leányi oskolákban tanítóknak és tanulóknak igyekezetek annyival inkább felserkentessék, az oskoláknak gyakori látogatását, tanításoknak és tanulásoknak vizsgálását, a mely félretétetni láttatik, sürgetjük és magunkat is arra ajánljuk, mivelhogy sok szülék panaszkodnak, hogy gyermekeik tanulnak is, nem is.

8. Az ekklesia kurátorainak számadásaik nem oly fogyatkozásokkal, mint eddig, menjenek véghez: hanem minden pontossággal készíttessenek el és annak idejében a b. tanács által a végre rendeltetendő számvevőknek, nemcsak készpénzről, hanem mindenféle terményekről való számadásaik is a megvizsgálásra esztendőnként irásban adassanak elő, a szerint, a mint a városházánál való számadások szoktanak véghez menni.

9. Hogy a számot adandó kurátorok abban a részben is mindenféle bevételeiket és kiadásaikat elegendő oklevelekkel igazolhassák: minden ekklesiai szolgálatban levő személyeknek külön-külön fizetéslevelük légyen, melyre a fizetések és azoknak napjai a kurátorok által felirattassanak.

10. Ennek utána nem lészen szabad senkinek, hogy

fizetésebeli termény-illetményét az egyházfiaktól vegye fel hanem minden termény az ekklesia hambárjaiba a kurátorok keze és számadása alá az egyházfiak, vagy más jóltévől által, minden kifogás nélkül bemérettessenek, a számadó lajstromba beirattassanak és minden fizetéses tisztviselők a kurátoroktól közvetlenül vegyék mindenféle fizetésüket.

11. A birák és tanács parancsolatja nélkül csak legkisebbet sem lészen szabad a parokhiális házaknál építtetni a kurátoroknak.

12. Tiszt. uraimék mindenkor vagy maguk, vagy a fenkivánt káplány vigyék véghez az isteni tisztelet dolgát, a felséges kegyelmes parancsolatoknak ereje szerint és semminémű helynélküli, kóborló, más ekklesiákban nem kellő személyre, mint nem régiben is megtörtént, ne bizzák azt, hogy így se maguknak, sem az ekklesiának az már megesett példák szerint kárt ne okozzanak. — Költ a vásárhelyi tanácsban, januáriusnak első napján, 1787-ik esztendőben. Győri Ferencz főbiró és az egész tanács».[1]

Ugyanezen a napon a *szentesiek* a *Szőnyi* Beniámin fiát, Pált *nem marasztották*, hanem helyére az esperes megkérdezése nélkül *B.-Füredről Szalai* Pált választották meg. Amaz csakhamar önként le is mondott hivataláról[2] s családjával együtt atyja szárnyai alá *Vásárhelyre* húzódott, hová, hogy atyja melletti szolgálatát előkészitse még 1786. deczember 12-én irt *Nyéki* József itteni városi ifjabbik jegyzőnek, az id. Nyéki István fiának, kérvén őt és atyját, hogy e szolgálatot ne ellenezzék,[3] mely kérlelése, mint látjuk, épen ellenkezőjét érte el annak, a mit elérni akart.

A két város elöljárói egyaránt megunták a *Szőnyieket*, feltették magukban, hogy ezeket új emberekkel cserélik ki s egymásra ügyeltek, hogy melyik minő támadást intéz s micsoda sikerrel papja ellen.

[1] Az oklevél a vásárhelyi ref. egyház jkönyvében II. 16—19. ll. és a békésbánáti ref. egyházmegye levéltárában.

[2] A Szőnyi Pál elleni pör iratai az egyházmegye levéltárában.

[3] Szőnyi Pál levele a ref. egyház jegyzőkönyvében II. 53.

A vásárhelyi tanács irásban közölte lelkészeivel a január 1-i végzést s ezek a helyett, hogy erre annak rende szerint válaszoltak volna, szószékbe vitték az ügyet s a birákat templomi tanításaikban megtámadták és korholták.[1] A birák erre január 7-én egy szombati napon a népet a templomba felrendelték, előtte az újévi végzést felolvastatták s a férfiakat a két lelkész marasztalására nézve egyenként személyesen megszavaztatták. Ez alkalommal *Nyéki* József jegyző izgatta a népet különösen *Szőnyi* Pál ellen s róla becstelenitő dolgokat mondott.[2] A szavazás eredménye az lett, hogy mindkét lelkészt marasztották 6-an, csupán *Szőnyit* marasztották 15-en, csupán *Füredit* 15-en, egyiket sem marasztották, vagyis a tanácscsal tartottak 236-an, köztük a város és egyház legelső gazdái, például *Kovács* Márton esküdt, volt város jegyzője, a *Hódiak*, *Kaszap* Péter, *Zsarkók*, *Kecskemétiek* stb.[3]

Ez alkalommal nem hiányoztak ugyan *Szőnyi* Béniámin érdekében sem a pártfogó nyilatkozatok. Többen már a tanácsi végzés olvasása alatt zúgtak. Egy előkelő esküdt *Nyéki* jegyzőre rákiáltott, hogy: «Ne beszéljen, hanem csak a pennára legyen gondja!» Mire a jegyző ily szókkal válaszolt: «De isten teremtő úgy segéljen, beszélek; mert szinte úgy megesküdtem én az ekklézsia hűségére, mint a városéra!» Mindazáltal a népszavazatnak ez ügyben nagy nyomatéka volt, melynek ellensúlyozására semmiképen sem volt alkalmas, a mit *Szőnyi* Pál tett, t. i. a tanácstól annak az egyénnek megnevezését kérte, a ki őt a templomban kisebbitette, hogy, mint jelenté, ez ellen a megyén keresetet inditson.

A tanács érezte a népszavazat súlyát s azért január

[1] A tanács panaszlevele a papok ellen 1787. február 3-áról a püspökhöz u. o. 26. l.

[2] Szőnyi Pál levele a tanácshoz január 17-éről a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében II. köt. 54. lap.

[3] A szavazási jegyzőkönyv az egyház jegyzőkönyvének II. kötetében.

11-én felhivta a papokat, hogy az újévi pontozatokra három nap alatt irásos feleletet adjanak. A két lelkész azonban, úgy látszik nem tulajdonított fontosságot a tanács egész föllépésének s a szavaztatásnak sem, mert hallgatott. *Szőnyi* esperes, *Füredi* amannak veje az egyházmegyén jegyző és tanácsbiró tekintélyes és befolyásos emberek lévén, állásukat eléggé biztositottnak tekinthették s tán kicsinyelték is az izgatókat, kiknek egyike *Nyéki* régebben az ő alárendeltjök volt, mint itteni tanító, másik pedig t. i. *Füles*, szintén az ő fegyelmezésök alatt növekedett itteni diák korában. Tiz nap mulva a tanács ismét megsürgette a választ, midőn a két lelkész jelenté «lelki fiainak», hogy élőszóval akarnak felelni. Mindazáltal január 25-én, mely napon a tanács a lelkészi fizetés egy részét lejebb szállította,[1] irásba tették meg válaszukat, de úgy, hogy a kurtára szabott megjegyzésekben elárulták, hogy a tanács kivánalmait, a mennyiben teljesiteni igérik is, de kelletlenül fogadják; a káplán személyiségére, tartására és szolgálatára nézve pedig a kölcsönös megegyezést látják szükségesnek.[2] Még ezen a napon személyesen összejött a két fél, t. i. a lelkészek és a tanács s a gyönge *Füredi* azért a sértésért, melyet a birák szószéki tanításából magokra vettek, ezeket megkövette.[3] Ez alkalommal megegyeztek közösen mindenben, csak a legnehezebb és legkényesebb kérdés maradt megoldatlanúl. Az egyezség röviden ebből állott: *Füredi* megmarasztatik, a tanács megelégszik a szerdai és pénteki bibliamagyarázatokkal, több köznapi tanítás úgy sem volt itt szokásban; a serdültek vasárnap délután — téli időt kivéve — katekhizáltatni, az iskolák látogattatni fognak; a kurátorok számadásaira, a belső emberek díjfizetéseire, a papi lakok javításaira, idegenek szószékbe bocsátására vonatkozó kivánatokat a lelkészek elfo-

[1] A szazazási jegyzőkönyv az egyház jegyzőkönyvében II. köt. 16. lap.

[2] A levél a ref. egyház jegyzőkönyvében II. köt. 21. l.

[3] A tanács levele a püspökhöz 1787. február 19-éről az egyház jegyzőkönyvében II. 42.

gadják; Szőnyi beleegyezik abba, hogy a káplán az ő fizetésének felét húzza s az ő papi házában lakjék. A tanács a mellett állott, hogy a káplánt ő választja meg, Szőnyi pedig fiára gondolt. Egyébiránt megállapították, hogy a személyiség kérdését február 8-ig kell eldönteni.[1] A közös értekezlet jegyzőkönyvét *Füles* vezette, kinek tollából az újévi pontok is folytak, de aláirta *Szőnyi* Béniámin is.

Ezután csakhamar február 1-én a *békési* traktus *Vásárhelyen* tartott gyűlést, melyen a már békés megoldásnak indult ügy váratlanúl új fordulatot vett.

Tudvalevő dolog, hogy a protestánsok gyüléskezései ez időtájt nem voltak megengedve s hogy sem a türelmi rendelet, sem *József* császár későbbi parancsai az e részben fennálló korábbi tilalmat meg nem szüntették. A református elkészek azonban e gyüléseken résztvettek, a tilalmat törvénytelennek tartván, ahhoz nem mindig alkalmazkodtak s e részben az egyházkerületek és traktusok egy elvet követtek. A dolog természete hozta magával, hogy a kormányi tilalom ezen áthágása, ha feljelentő került, büntetést vont maga után s hogy az ilyen gyülések s végzések rendszerint bizonyos titoktartással jártak, melyet a hithűség s az egyház jogait elnyomó zsarnok kormány elleni egyetértés szabálylyá emelt őseink körében.

Szőnyi e gyülés elején erőtlenségére hivatkozva letette esperesi hivatalát. Ennek teendőit, a gyülés a már említett *Szentmiklósira* bizta. Hasonlókép lemondott *Füredi* is betegeskedése miatt a jegyzőségről.[2] Egyszersmind előbbi elpanaszlá a *vásárhelyi* birák káplánfogadási törekvését.

A kántor és két tanító, kiket az elöljáróság hivatalukból ki akart üldözni, szintén beterjesztették panaszaikat. A gyülés behivatta a birákat s felszólította, hogy mivel *Szőnyi* az esperesi ügyekkel többé nem lesz elfoglalva s ő érez magában annyi erőt, hogy így papsága teendőit egy ideig

[1] Az értekezlet jegyzőkönyve u. o. II. k. 22. l.

[2] A gyülés jegyzőkönyve a békésbánáti egyházm. levéltárában.

még elviselheti, a birák álljanak el követelésöktől. Erre azok fölkiáltának, hogy «nekik káplán kell!» *Szőnyi* ekkor kijelenti, hogy rá áll arra is, csak azt határozzák el, hogy ki válaszsza azt meg? és ki szabja meg annak fizetését? A gyülés azt végezé, hogy mivel a káplánt *Szőnyi* fizetendi, ő is válaszsza meg, de úgy hogy az egyháznak is tessék és alkalmatos legyen. Ekkor a birák egyike, a legöregebb és legérdemesebb feláll s ekkép kezd szólani: «Úgy legyen, tiszteletes uraim, tartsuk el azt a tiszteletes atyát holta napjáig, maradjon hivatala folytatásában: ma-holnap ennek élete.» A főbiró *Győri* Ferencz azonban rárivalg a fölszólalóra: «Kelmed maga nem az ekklézsia, menjen ki innen!» Alig távozék az öreg esküdt, egy másik esküdt kifogást tett egy érdekelt lelkész jelentése ellen. Ennek is ki kellett mennie. De ez csakhamar czédulát küldött be a gyülésbe s abban a kifogást tevő esküdt, mint érdekelt fél ellen tett kifogást. Ez ekkor felkelt, hogy távozzék: de vele együtt felkerekedett az egész tanács s szónak nem állva többé, a gyülést magára hagyta. Ez utánok küldött s ismételt izben szivesen kérte őket a visszatérésre és a tanácskozás folytatására; de a birák hajthatatlanok voltak s a *Szőnyi* házának, hol a gyülés tartatott, többé felé sem néztek, mikor aztán a gyülés elunva a várakozást nagy méltatlankodások közt eloszlék.[1]

A gyülés tagjai a vásárhelyiek daczos magaviselete által érzékenyen megsértettek; de a traktus tekintélye már előző napon t. i. január 31-én *Szentesen* is csorbát szenvedett. E napon ugyanis az egyházmegye megbizottai az itteni lelkész ügyében gyüléseztek s midőn azt mondták ki, hogy habár *Szőnyi* Pálról, ki lemondott, többé szó sem lehet, de *Szalai* idehozatalába sem egyezhetnek bele. A szentesiek ezzel szembe kijelenték, hogy ők *Szalaihoz* ragaszkodnak s ügyöket a püspök elébe terjesztik.[2] Hihetőleg a szomszéd

[1] Szentmiklósi levele 1788. február 7-éről a tiszántúli egyházkerület és a békésbánáti egyházmegye levéltárában.

[2] Az egyházmegyei küldöttek eredeti jegyzőkönyve a békésbánáti egyházmegye levéltárában.

város eljárása birta arra a vásárhelyi birákat, hogy a mint a gyülést odahagyták, még az nap délelőtt a városházánál összeülvén jegyzőkönyvbe igtatták, hogy mivel *Szőnyi* Béniámin «a becsületes tanácsnak, mint ekklézsia külső elöljárójának híre, annyival inkább megegyezése nélkül . . . papok gyülését tartott» s abban a káplántartásra vonatkozó előzetes nyilatkozatát megmásította: «azon alattomban tartott *zuggyülést* (conventiculum) a b. tanács törvénytelennek itéli s azért azzal egyet nem ért.»[1] Egyszersmind ez óvást másnap elküldötték *Szőnyinek*, ez pedig *Szentmiklósinak*, ki ezalatt hazaért *Szentesre*.

Szőnyit a birák végzése megdöbbentette. Csak most látta be, hogy minő ellenfelek állanak vele szemben s szomorú aggodalom támadt benne ügyének kimenetele felől. Ez aggodalom csakhamar valóságos rémületté változott, midőn másnap, február 2-án a tanács tudatta vele, hogy mivel a káplánhozás ügyében a közös megegyezést felbontotta, a tanács most már ragaszkodik az újévi pontok 3-ikához s fölhivta őt, hogy ő is alkalmazkodjék ahhoz, vagyis hogy továbbra gondoskodjék magáról; s midőn tudtára esett, hogy február 3-án a tanács *Dömény* Jánost, a békési papot az ő helyére rendes lelkésznek megválasztotta s e választásra egyenesen a püspök megerősítését kérte.[2]

Az öreg esperes e csapások alatt megtört s annyira megindult, hogy «már nem egyebet, hanem a halál árnyékában való járást képzelte maga előtt?»[3] Szerencséjére e szorongattatásaiban mellette állott két régi igaz barátja *Szentmiklósi* alesperes és *Török* Ferencz az uradalmi ügyész. Előbbi a mint a vásárhelyi birák óvását kapta, közölte azt néhány lelkésztársával, kik a gyülésről Szentes felé mentek haza s itt még együtt voltak. Ezek nagy fölindulásba jöttek különösen a «zuggyülés» kifejezésen; eleintén az alispántól

[1] A tanácsvégzés a ref. egyház jegyzőkönyvében II. 23

[2] A tanácsvégzés február 3-áról u. o. 25. l.

[3] *Szentmiklósi* levele a tiszántúli püspökhöz 1787. február 7-éről.

akarták kérni, hogy a rakonczátlan elöljárókat addig is, míg a traktus itélne, zabolázza meg: később azonban úgy végezték, hogy ez ügyben a püspökhöz folyamodnak oltalomért. *Szentmiklósi* egyébiránt rögtön hajtatott vissza *Vásárhelyre*[1] s ő fogta fel az első csapást, melyet a birák *Szőnyi* ellen intéztek. S Törökkel együtt megállapította a védelem további teendőit.

Igy történt, hogy midőn ezek *Szőnyit* a hivatalból kiutasították, *Szőnyi* egyik meghitt embere által minden nyilatkozat nélkül átküldte a biráknak az állandósításról szóló 1765-ki oklevelet, melyet fentebb közöltünk. A birák visszaizentek a kurátortól, hogy «annak az irásnak még hia van, azért adja ki ő kegyelme még a másikat is», — czélozván ezzel az 1770-ki tanács-végzésre, melylyel ama korábbi oklevél érvényteleníttetett. *Szőnyi* azt felelte, hogy «nem adhatja: mert nem is tudja, hogy hol van most az a másik levél». Ez utóbbi levél a tanácsnál sem volt meg, hanem a két *Nyéki* és *Szomor* Ferencz esküdt, azonnal mentek az akkori főbiróhoz s tőle az 1770-ki esetről vallomáslevelet vettek ki.[2]

Mikor a birák idáig mentek, az előzetes megállapodás szerint *Török* ügyész február 4-én irt nekik: csillapította őket s tudatta velök, hogy *Szőnyi* a barátságos egyezséget nem kivánja felbontani a káplán hozatalra nézve: csak azt óhajtaná, hogy ne káplán lenne annak neve, mely «nem illik egy református papra, hanem azokra, kik kápolnákat tartanak»: továbbá, hogy annak fizetése *Szőnyire* bizattassék. Maga részéről pedig az ügyész arra kérte őket, hogy *Szőnyit* ki egész életének s ifjúságának nagyobb részét ezen városban töltötte el, tartsák meg jóindulatukban: vele való ügyüket intézzék el itthon s «ne tétessék czégérnek a mi szép ekklésiánk, a kire a nélkül is elég irigység vagyon».[3] *Török*

[1] Szentmiklósi i. h.
[2] Jenei János vallomáslevele 1787. február 3-áról u. o. 24. l.
[3] *Török* levele i. h. 37. l.

e levelet azzal az útasítással küldte el a biráknak, hogy ebben még az nap gyülést tartsanak. Az uradalmi ügyésznek nagy tekintélye volt a tanács és a város előtt. A gyülésben ugyan *Nyéki* keményen tartá magát;[1] mind a mellett a józanabbak és jobbak győztek s kimondatott, hogy az elöljáróság *Szőnyi* legutolsó nyilatkozása által, melyet *Török* tolmácsolt, megoldottnak (componáltnak) tekinti a bonyodalmat: eláll a rendes lelkész hivásától s megelégszik azzal, hogy ha a püspök *Kállai* István volt karczagi rektort küldi hozzájok káplánnak.[2]

Ezzel az ügy ismét jó kerékvágásban volt s *Füles* jegyzőre nem nézett egyéb, mint a püspök előtt az elöljáróság e kérelmét tolmácsolnia. Ő azonban, mint a ki mindenáron viszályt akar, akkép járt el, hogy az előző napon megirt panaszlevelet minden mellékleteivel együtt, változtatás nélkül becsomagolta s amannak végére *utóiratként* odabigyesztette, hogy a bonyodalom már meg van oldva s kéri az egyház Kállait. *Nyékiék* egyébiránt a gyülésben a tanítókon, kántoron és a február 1-sői papi gyülésen töltötték bosszújokat. A kántort hivatali jövedelmének egy részétől feltünő módon megfosztották; két tanítót rövid úton s elegendő ok nélkül elcsaptak s kijelentették, hogy ha az ekkép megbüntetett tisztviselők a február 1-i papi gyüléstől valami biztatást vettek volna is: «azon papi végzést a b. tanács, mint hire nélkül és akaratja ellen valót, eltörli és . . . . . . megsemmisíti».

Szatmári Paksi István tiszántúli püspök a *vásárhelyi* zürzavar felől két oldalról is körülményesen értesült. A vásárhelyi tanács levele úgy, a mint *Füles* elkészítette, csakhamar kezébe jutott. Az elöljárók abban szárazon és időrendben elsorolják az új év óta történteket, csak midőn a február 1-i papi gyüléshez érnek, szólnak valamivel körül-

[1] *Szőnyi* B. levele *Szentmiklósihoz* 1787. február 7-éről a tiszántúli egyházkerület levéltárában.

[2] A gyülés jegyzőkönyve a ref. egyháztanács jegyzőkönyvében II. 27., 29. összevetve *Szatmári* püspök február 9-iki válaszával.

ményesebben, így irván erről: «Szőnyi uram az időt húzva-halasztva a felsőségtől megtiltatott zúggyűlést (conventiculum) hirdettetett, összegyűjtvén, magokon kivül, számszerint 8 predikátorokat az előljáróknak hirek s beleegyezések nélkül, sőt azokkal az előljárókat illetékességüket túllépve faggatták: holott mi úgy tartjuk, hogy tiszteletes püspök úr beleegyezése nélkül az nem lehet vala s féltünk is, hogy ha római katholikusoknak hirekkel talált volna esni, mind nekünk, mind magoknak, mind az ekklesiának igen nagy kárt okoztak volna». Majd elbeszélték, hogy e gyűlésben *Szőnyi* «saját ténye ellen a közmegegyezéstől elállott», miért is az egyház neki felmondott s helyére *Döményt* hivta meg rendes papnak, kinek megerősitését a püspöktől kérik.[1] A hosszú és súlyos vádlevél végére pedig fel volt jegyezve a február 4-iki tanácsi megállapodás is, a mint már fennebb előadtuk.

Más oldalról az egyházmegye nevében *Sz. Zsebők* alesperes tett jelentést, megirván a püspöknek, hogy a vásárhelyi biráknak a február 1-i gyűlésen a tanácsterem odahagyása s «zuggyűlésnek» nyilvánítása által mily csúfságot vittek végbe rajtok. Elbeszélte, hogy mint esett e dolog s kérte, hogy «e zenebonás *vásárhelyi* communitás», «e vakmerő emberek» ez «elvetemedett nép» ellen, melyben «a pártosok feje *Nyéki*» nyújtson oltalmat, «mert különben, ha csak ilyen függéssel lesznek hozzánk az ekklesiák előljárói, soha az igazgatást a traktusban fel nem tarthatjuk». A gyűléstartásra nézve egyébiránt, mely ellen a birák óvása az árulkodás és feljelentés szinezetével is birt, röviden a szokott mentséghez fordult, hogy t. i. az nem volt traktus gyűlése, hanem csak egyházlátogatás (canonica visitatio), melyet a kormány nem tiltott el.[2] A püspökön kivül *Szentmiklósi* informálta *Hunyadi Ferencz* egyházkerületi főjegyzőt is, kihez rokonság fűzte s

[1] Az előljárók levele a püspökhöz a tiszántúli egyházkerület levéltárában és a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében II. 25—27.

[2] Szentmiklósi levelei 1787. február 7-éről a püspökhöz a tiszántúli egyházkerület és a békésbánáti egyházmegye levéltárában.

ki résen állott, hogy «vásárhelyi uraiméknak sok rendetlenségeik» kellően elbiráltassanak.[1]

A püspökre nézve a több oldalú informáczió mellett nem volt könnyű az eligazodás a *vásárhelyi* állapotok között. Hallatlan és hihetetlen eset volt az, hogy találkozzék református magyar, a ki a felől tegyen panaszt, hogy saját elnyomott felekezete titkon gyűlést tartott, a mihez neki törvényes joga volt: s másfelől csudálkozott rajta, hogy ha egyszer a birák *Szőnyi*-vel megoldották a vitás ügyet, miért vádaskodnak mégis ellene? A levél egyébiránt, mely sima formában a leghatalmasabb rendreútasitás s valóságos mennykőütés volt *Nyékiék* fejére, egész terjedelmében így következik: «Becsületes jó uraim! Vettem kegyelmeteknek a f. é. február 8-ról kelt levelét minden mellékleteivel együtt, — az ekklesiának tiszt. prédikátor uraimékkal való dolgában, melyben kegyelmetek először ugyan ő kegyelmek ellen panaszaikat felteszik és tiszt. *Szőnyi* uram helyett rendes prédikátorra helybenhagyást kérnek, de annak utána az utóiratban jelentik, hogy ő kegyelmével már eligazították a dolgot és csak káplánt akarnak vinni», sőt a H. alatti mellékletben[2] maguk hoznak elő bizonyítékot arra nézve, hogy tiszt. uraimékkal a dolog békésen megoldatott.

Jóllehet azért nehéz általlátni, mi okból jő ez a dolog a megoldás után biróság eleibe, mindazonáltal, mivel látom a levélből, hogy a dolgok kegyelmetek között nem legrendesebben folynak, kötelességem szerint kivántam beletekinteni és e szerint válaszolni, úgymint:

1. A mi a káplán vitelt nézi, az szükséges t. *Szőnyi* B. uram erőtlenségére nézve. A kit hívni akarnak kegyelmetek, érdemes ifjú és nem tudom miért ne egyezne meg a tiszt. *traktus* oda menetelében, ha kegyelmetek befogják annak rendi szerint jelenteni: mert azzal, hogy káplán lesz, nem

[1] Hunyadi F. levele Szentmiklósihoz 1787. február 12-éről a békésbánáti ref. egyházmegye levéltárában.

[2] A január 25-iki egyezmény.

kebelezzük be, sem rendes papságra semmi jussa nem lesz. Ha beleegyezés nem adódik, föllebbezés útján lehet kegyelmeteknek ide folyamodni.

2. Hogy tiszt. uraimék a külső előljárókat prédikáczió-jokban megtámadták, csúfolták, gúnyolták: mondatik kegyelmetektől, de semmivel sem bizonyíttatik. Ő kegyelmök is megfognak ebben hallgattatni, sőt a többi pontokban is».

3. Az egyházi ügyek kegyelmeteknél a városházánál folynak: ott iratnak jegyzőkönyvbe, onnan mennek a predikátorokra a megbízások s mint valami perlekedő felek, útasíttatnak a válaszolásra s úgy vélt becstelenségekért a becsületes tanács által hatósági és előljárói tekintélylyel onnan figyelmeztetnek, mint az L. alatti csatolmány [1] mutatja; ott érvényteleníttetik a prédikátornak kegyelmetek eleitől adott irásbeli szerződés; ott határoztatik el, hogy a kurátorok számadása a b. tanács megbizottai által vizsgáltassék meg; ott való végezés nélkül a parokhia körül a kurátoroknak csak legkisebbet sem szabad építtetni. Igen jó volna kegyelmeteknek meggondolni mind a következményeket, melyek ebből — az ekklesiai dolgoknak a polgáriakkal összeelegyítéséből származhatnak, — mind azt, hogy a hatósági nevezet kit illet meg és kit nem. Azt is továbbá, hogy míg a valóságos hatóságnak is kánonaink, országunk törvényei és a kegyelmes királyi rendeletek szerint a predikátorokat nem minden dologban lehet fegyelmezni, azoknak eleibe pontozatokat,[2] törvényeket szabni és őket a mikor tetszik, elmozdítani. Az ekklesiai dolgokat különös ekklesiai gyűlésben, vagy presbyteriumban illik tárgyalni és ha az ekklesiának vagyon predikátora ellen valami panasza vagy valami reformálni való az ekklesiában, felteheti az ekklesia a maga kivánságait a predikátornál és azzal atyafiságosan végezhet: ha pedig meg nem lehet az egyezés, vagy marasztani az ekklesia a predikátort nem akarja, úgy először a traktusra kell s onnan, ha szük-

[1] A Dömény meghivásáról szóló tanácsvégzés.
[2] Czélzás az újévi pontozatokra.

ség, a superintendentiára menni. Azért a hallgatók soha nem birái a predikátoroknak: ilyenkor pedig valósággal ügyfelek.

4. Hogy és mimódon lehet a kurátorok számadásaiban esett fogyatkozásokkal is a predikátorokat kigyelmeteknek terhelni a 8., 9. és 10. számú mellékletekben: holott magok kigyelmetek a kurátorok, vagy pedig magok közül valók azok? Mimódon lehet továbbá arra utasítani ugyanazon prédikátorokat, hogy a számadások a becsületes tanács által arra rendelendő számvevők által vizsgáltassanak meg, mint látszik, a lelkipásztorok kizárásával, holott ez a tiszt. superintendentia végezésével, sőt ő felségének parancsolatjával ellenkezik?

5. Micsoda jogon merészli a levéliró zuggyülésnek nevezni, ha tiszt. esperes uram által egybehivott traktuális gyülés volt *Vásárhelyen* mostanába a mint látszik? Erről is fog különben jelentés kérettetni.

6. Kéri kegyelmetek parancsoltatni tiszt. *Szőnyi* uramnak, hogy adja ki az ekklesiától 1765-ben adatott állandósitásról való levelét. De kit lehet arra útasítani, hogy fegyverét kiadja kezéből? Ezenkivül minő jogon semmisítette azt meg 1770-ben az egyik szerződő fél, azaz a becsületes tanács? De hogy megsemmisíttetett is, ez nem egyébbel bizonyíttatik kigyelmetektől, hanem csupán egy ember vallomásával. Hol vagyon pedig róla a jegyzőkönyv?

Mindezekre nézve szükséges lészen azon ekklésia dolgát a tiszt. superintendentia eleibe terjesztenem. De először tiszt. uraimékat is meg kell hallgatnom és arról is ő kigyelmektől véleményt vennem, hogy annak a népnek, «melyhez a tudatlanságban hasonlót a magyar hazában alig lehet találni,» — a kigyelmetek irása szerint, a templomban való megszavaztatása micsoda alapon lett és miképen ment véghez? Ezzel maradok» stb.[1]

[1] A püspök levele február 9-éről másolatban a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében II. 37—40.

A püspök levele többekre józanitólag hatott, annyiban még a jegyzőkre is, hogy ezután az egyházi gyűléseket nem a városházánál, mint eddig, hanem vagy az iskolánál, vagy a *Füredi* lakásán tartották. Egyébiránt magok részéről megtettek mindent a levél hatásának ellensúlyozására. *Füles* M. a tanács nevében egy terjedelmes replikát készitett arra, melyben pontról-pontra észrevételekkel, birálatokkal és czáfolatokkal kiséri a püspök nyilatkozatát s ennek finom czélzásait és találó észrevételeit és intéseit durva nyakassággal és közönséges ügyvédi okoskodásokkal igyekszik megerőtleníteni s visszaútasitani, még pedig oly magas álláspontról, a mely jellemzően mutatja a szóvivők hatalmi törekvését és gőgjét.

E munkálat egy eszes és képzett küriarchának benyomását gyakorolja az olvasóra, ki a sophistákat sem veti meg. Látszik belőle, hogy gyűlöli, sőt útálja a pap uralmat, a predikátorok renyheségét és kapzsiságát, az egyház-igazgatásban eláradott rendetlenséget: valamint látszik az, hogy önmagán kivül semmiféle tekintélyt sem ismer. S maga szeretné ugyanazt a hibát elkövetni, melyet ellenfeleiben megró. Ez iratban a birák nemcsak azt vitatják, hogy őket «hatszáz szerződés ....» sem foszthatja meg abbeli joguktól, hogy a papokat hivatalukban megtartsák, vagy abból elbocsássák: hanem egyszersmind azt is, hogy ők első fokú biróság az egyházban, kiknek a papok is alájok rendelvék, mert ezek az ekklesia elöljáróinak miniszterei» és nem megforditva. Nem ismerik el a február 1-i összejövetelt traktus gyűlésének, mert egyik ügyfél ilyet össze nem hihat s kétségbe vonják azt is, hogy az alesperes tisztét gyakorolhassa, mielőtt a kerületen megerősittetnék stb. stb.[1]

Szatmári püspök ugyanazon napról, melyen fentebbi levelét irta, *Szőnyinek* is levelet küldött s nyilatkozatot kivánt tőle a fenforgó ügyben, nevezetesen arról, hogy ők

[1] A tanács felelete a püspöknek 1787. február 19-éről a tiszántúli egyházkerület levéltárában és a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében II. 40—49.

tanításaikban az előljárókat megtámadták, zuggyűlést tartottak, aköznapi magyarázatokat, a serdültek kátézását, az iskola látogatását, a gondnoki számadások ellenőrzését elhanyagolják, a szószékbe oda nem valókat eresztenek, továbbá hogy a köznép szavaztatása azelőtt volt-e szokásban és hogy ment véghez? Levele végén tudatja vele, hogy *Szőnyit* az állandósítási oklevél kiadására kényszeríteni nem lehet, de ez tán már nincs is szőnyegen, mivel *Szőnyi* a káplánhozatalba beleegyezett.

Szőnyi és *Szentmiklósi* a dolgok ily állásában úgy látták jónak, hogy a *vásárhelyi* ügyben ismét traktus gyűlése tartassék, melyet utóbbi február 28-ra *Gyomára* hivott össze. Itt az határoztatott, hogy a vásárhelyi egyház panaszainak megvizsgálása végett egy küldöttség menjen oda az alesperes elnöklete alatt, melyeket a püspök Szőnyihez irt levelében felvilágosíttatni kiván s alapos informáczió tétethessék az egyházkerületre.[1] A bizottság tagjai voltak még *Kuthy Ádám*, ifjúságában *vásárhelyi* rektor, most *öcsödi* lelkész s egyházmegyei jegyző és *Gyarmathy* Ferencz makói lelkész, később mindenik esperes.

A traktus megbizottjai márczius 10-én érkeztek *Vásárhelyre* s ekkor a «becsületre méltó nemzetes birák uraimékat» illedelmes és szivélyes hangú levélben fölkérték, hogy a kérdéses pontokat fejtsék ki és bizonyítsák, mivelhogy azokról «rövid időn várja főtiszt. superintendens urunk általunk a relácziót, azért kigyelmetek is siettesse annak *Szentesre* leendő elküldetését. A birák most, miután előbb a bizottság tagjaival való személyes találkozásokon velök szóba sem állottak, irásban annyit tudattak az alesperessel, hogy ők azon pontok felől a püspöknek már megfeleltek, különben is a püspöki levél *Szőnyi*-hez van czímezve s így a püspöknek «tiszt. prédikátor urainkat illető parancsolatja őket nem kötelezi».[2]

[1] Az 1787. február 28-iki gyűlés jegyzőkönyve a békésbánáti egyházmegye levéltárában.

[2] A birák levele *Szentmiklósihoz* intézve 1787. márczius 11-éről u. o. 51. l.

A megbizottak még egyszer kérték a birák válaszát, kifejtvén, hogy épen nekik kell és lehet a vádakat tüzetesen előadniok és igazolniok, úgy nyilatkozhatnak aztán a lelkészek, úgy adhatnak felőle a megbízottak alapos informácziót stb. A birák azonban ez utóbbi felhivásra már nem is feleltek: sőt hogy a traktustól való függetlenségöket kimutassák, a két elcsapott tanító helyét ugyanazon a napon, mikor a traktus emberei a városban működtek, másokkal betöltötték.

Ennél még nagyobb megaláztatás érte a megbizottakat az ez alkalommal teljesített iskolalátogatás alkalmával. Midőn ugyanis e végett *Halmi* Pál rektor iskolájába érkeztek, a rektor a birák által előre fellovaltatván, a gyermekek kérdezését kereken megtagadta s az iskola megvizsgálásának határozottan ellenszegült.[1] Az alesperest és társait mindazáltal ennyi csúfság sem tartotta vissza kötelességök teljesítésétől: hanem megvizsgálták az elmozdításra kárhoztatott két tanítónak iskoláit, kivették a lelkészek nyilatkozatát a szóban forgó vádpontok felől s végre az egész dologról véleményes jelentésöket elkészítették.

E szerint a lelkészek azon tanításaiban, melyek által az előljáróság magát sértve találta, «senki okosan meg nem botránkozhatott». Hogy a február 1-i összejövetel nem volt *zuggyűlés*, látható annak végzéseiből s abból, hogy maga a *vásárhelyi* biró küldte el az arra meghívó körlevelet, ő rendelt szállást a gyűlés tagjainak s behívattak abba a vásárhelyi birák is. Az előljárók által üldözött két tanító iskolája kielégítő, jók a többiek is, úgy, hogy «ha minden nap elmentek volna a tiszt. uraink azoknak vizitálásokra, csak olyat lehetett volna tőlök várni». A kurátorok számadásával a lelkészek sincsenek megelégedve; már két év előtt tettek is a felől panaszt; de az orvoslás épen a külső előljárókon múlik. Abban, «hogy kóborló és más ekklesiákban nem kellő személyeket bocsássanak a kathedrába tiszt. uraink, nem lehe-

[1] Az erről szóló hivatalos jegyzőkönyv a tiszántúli egyházkerület levéltárában.

tett módjok, mióta a felséges király parancsolatja a mestereket és diákokat eltiltotta a kathedrától. A kire az előljárók czéloznak, az nem kóborló, hanem predikátorságot kereső tisztességes személy volt, kit az esperes, hogy ismerhessen, bocsátott a kathedrába: azóta pirosi levita». «A mi végre a közrendnek templombeli megszavaztatását illeti ..... már ezen a részen többnyire úgy szokás, hogy ha külső előljáróknak tetszik a belső személyeket megmarasztani és ha semmi helyes okot nem tudnak azoknak kinyomásokra gondolni, mindjárt a magunk fegyverünket, a kánont veszik kezekbe: «Az egyházat illeti a meghívás»! Szavaztatják a közrendet, úgy intézvén a dolgot, hogy sokan lelkiismerete ellen is nekik kedvező szavazatot adjanak. Kell pusztulni a szegény belső személynek, ha semmi azt érdemlő bűne nincsen is». Az újévi szavazásnál *Nyéki* József jegyző erőltette a dolgot. Többen zúgtak az ellen.

«Ezek így lévén», ide megy ki az egészre nézve a vizsgálók értelme, «instálunk főtiszt. szuperintendens urunk és főtiszt. szuperintendenczia előtt a vásárhelyi tiszteletes atyákért, — erősen instálunk pedig, hogy a külső előljáróknak az ő kigyelmök feleletjeikből és ezen mi észrevételeinkből kitetsző vádjaiknak helytelen volta ellen oltalmazni méltóztassék, azoknak rendetlen cselekedeteik által eltapodni ne hagyják. Instálunk, hogy azokat az előljárókat .... helytelen előitéletökben meg ne erősítsék és .... a gyalázásban előre ne eresszszék.

Instálunk az Isten dicsőségeért, hogy az Isten házának azt a megszentségtelenítését, mely a szavaztatás közben a lármában és a helytelen, szükségtelen, vakmerő esküvéssel lett, nekik el ne szenvedjék.

Instálunk minden traktusunkbeli tiszt. atyafiakért: mert nálunk, mint másutt is, a példa sokat tesz, kivált a nagyobb ekklesiáké. A *vásárhelyi* előljárók szószólójok is, mikor a többek közt egész csendességgel mondották, nem kell vala oly parancsnok módra és oly magok szabad akaratjok szerint az ekklesiai dolgokban cselekedni, azt felelte: «Elég körül-

tünk a példa»! Hihető, hogy közelebb nézett a *szentesiek*nek mostani munkában vett igyekezetekre, — jó reménységben lévén a felől, hogy azok is végrehajthatják azt, a mire helyes alap nélkül rendeletlenül igyekeznek. Ha a *vásárhelyi* előljárok most büntetlen maradnak, jajabb lesz úgy a többi alacsonyabb sorsú tiszt. atyánk fiainak, mint eddig volt is.

Instálunk a tiszt. traktus előljáróiért, azok között mi magunkért is: mert ha a külső előljárók így bánhatnak velünk, mint a vásárhelyiek, a mi hivatalviselésünk semmit sem ér: minden ocsmány gyalázkodásunk mellett se teszünk semmi hasznot. Jobb nekünk mindnyájunknak lemondani, mint haszon nélkül gyalázkodni. Illő is, hogy ha a főtiszt. szuperintendenczia követségében járunk, a főtiszt. szuperintendenczia fogjon mellettünk: és hogyha mi a kánonokkal harczolunk . . . . . , a kánonok őrizői is mi mellettünk harczoljanak. Instálunk nevezetesen s protestálunk a *zuggyűlés* nevezet ellen, a melylyel nemcsak a tiszt. esperes urunkhoz küldött czédulájokban, de főtiszt. szuperintendens urunk előtt is a *vásárhelyi* külső előljárók vádoltak. Vagy mi lakoljunk, ha a mi gyülésünk zuggyülés, a királyi parancsolat ellen való vétekért: vagy ha nem zuggyülés, a mienket azzal vádolók a rágalomért. Nem örömest járnánk ugyan a főtisztel. szuperintendenczia ellen semmiben: de ha ebben pártunkat nem fogja és a minket vádolóknak illendő elégtételt nem adat: kikérjük egész alázatossággal, engedje meg, hogy más birósághoz folyamodhassunk annak a kegyelmes királyi rendeletnek ereje szerint, mely 1786. február 14-én 6673. sz. a. bocsáttatott ki, a melynek 2-ik pontjában az efféle dolgoknak, a melyekből botrány következhetnék, a külső törvényszékre való vitele parancsoltatik.

Instálunk a vásárhelyi ekklesia kántora kérvényére tett végzésünknek kigúnyoltatása és a templom kerítésében annak megmásítása ellen,[1] mert minekünk úgy tetszik, hogy

[1] A birák a templom kerítésében a temetési díjaknak a kántor és a temetésre járó diákok közti megosztása felül olyan szabályt hir-

a mint mi azt tettük ..... azzal mind a kánonoknak, mind a természeti igazságnak eleget tettünk: azért pedig nem érdemlettük, hogy közönséges helyen meggyaláztassunk. Vagy azért rontsák el a mi határozatunk helyes voltát, vagy álljanak meg a határozat mellett.

Instálunk *Halmi* Pál nevű *vásárhelyi* volt mester[1] példa nélkül való csúfsága ellen, hogy ez mi ellenünk oly kevélyen hánytatta kevélységét azok előtt, a kik a mi gyalázatunknak örülnek.[2] Ám tudjon a jámbor maga felől, ha úgy itél, nálunknál többet; de a míg mester, csak mester! Hogy úgy felelgetett, mint ostoba s felvevésre sem méltó gyermekeknek . . . Hogy még kitiltott az iskolából, mikor mi az egyház látogatásának egy részében foglalatoskodnánk . . . Mi ugyan odavaló tiszt. urainkat a külső elöljáróktól neki adható bizonyítványnak aláirásától, míg a főtiszt. szuperintendenczia valamit végezne felőle, eltiltottuk s megmondottuk, hogy ha külső állapotra adná magát, a melyre mondják, hogy igyekszik, a tiszt. traktus a kollégiumból kivitt kötelezvénye szerint jogot formál akadémiai promotiója ellen;[3] de már a főtiszt. szuperintendencziát kérjük, hogy végezze vagy végeztesse el annak dolgát érdeme szerint; annyival is inkább, mert mikor minket bántott, a főtiszt. szuperintendencziát is bántotta, sőt különösen és világosan is mondotta, hogy a főtiszt. szuperintendenczia rendelkezésének magát alá nem veti és hogy szivesen számot fog adni a főtiszt. szuperintendenczia előtt; a melyek ugyan egymással ellenkeznek, de az

dettek ki, mely épen ellenkezőjét foglalta magában annak, a mit a traktus végezett.

[1] *Halmi* rektoroskodásának évei időközben lejártak; de a birák őt továbbra is megmarasztották, sőt fizetését is javították.

[2] A birák egy része is ott volt akkor az iskolában.

[3] A rektorságra (academica promotio) menő ifjak, midőn a kollegiumot odahagyták, kötelezvényt adtak magukról egyházkerületi szabály értelmében, hogy ha a világi életpályára lépnének, rektorságuk jövedelmét, mint mely a papságra készülők számára volt rendelve, visszafizetik. *Halmi* egyébiránt ezután pár évre itt meghalt.

ő szavai, azé, a ki oly magasan gondolja magát lenni n felettünk. Vagy ha ebben is a főtiszt. szuperintendenczi nem akar valamit csinálni, kikérjük, hogy a feljebb említe királyi rendelés szerint méltóztassék elébb bocsátani bei nünket.

Instálunk végezetre a *vásárhelyi* két tanító ügyébe kiknek mindenike jól betöltötte hivatalát s egyikök azonfel «számos gyenge családdal vagyon». — Méltóztassék gond venni azt is, hogy kikért vetnék ki szegényeket. Egyik i *Nyéki* István, a kinek a kollégiumbeli lakására nézve panasz vagyon. a baranyi mesterségtől sem vált meg a m mondják, becsületesen s minden bizonyítvány nélkül vagy Ha, a hol nem volt kihez támaszkodni, ott sem viselte ma becsületesen; hát a hol lesz, mint *Vásárhelyen*, a hol atyja még él s talán ennek a mostani zürzavarnak is főfej Másik *Kecskeméti* József nevű ugyan vásárhelyi fiú, a volt ugyan ott előbb a fiúk iskolájában, korrektor, azu az egyik leányiskolának tanítója, annakutána pedig na kőrösi kalmár . . . Ő hát most csak úgy szorúlt a tan ságra; örökké elégedetlen lesz vele, mint kedve ellen v dologgal. Ezek azért, ha behelyeztetnek is, csak nyűgjei le nek az ekklésiának és a tiszt. traktusnak.»[1]

E közben az egyház elöljárói *Szőnyi* beleegyezésé *Kállait*, a kiszemelt káplánnak valót, ismét meghivták r gokhoz. Ez először haladékot kért a szolgálatba lépésre néz majd Szőnyiék révén értesíttetvén a vásárhelyi viszonyol augusztus 9-én megirta a tanácsnak, hogy a káplánsá «gyönge egészsége» miatt nem fogadhatja el. *Szőnyi* olykor prédikált atyja helyett, de a birák tiltakoztak elle mint a kinek föllépése az újévi pontozatokba ütközik;[2] m a püspök is, bár az öreg *Szőnyi*-vel bizalmas viszonyl

[1] A bizottsági jelentés a tiszántúli egyházkerület és a bé bánáti egyházmegye levéltárában.

[2] A birák óvása 1787. június 10-éről a ref. egyház jegyzőkö vében II. köt. 31.

állott, megirta *Pál*-nak, ki hozzá felhatalmazásért folyamodott, hogy nem tartja őt lehetségesnek [1] *Vásárhelyen*. A birák nem tettek többé semmi lépést a káplán szerzés dolgában s a hivatal terhei ekkép egészen az öreg *Szőnyi* vállain maradtak, ki azok alatt mindinkább roskadozott.

[1] *Szatmári* püspök levele 1787. augusztus 12-éről az egyházkerület levéltárában.

XIV.

Szentesnek sikerül Szalait hivatalában megerősíttetnie. mi miatt a traktus a püspökkel meghasonlik s ez ellen az esperesi karhoz folyamodik. — A vásárhelyiek e nyomon indulnak s először Dőményt. majd Keresztesit papjoknak hivják. — De egyiket sem nyerhetik meg. — Nyéki és társai a püspökkel személyesen értekeznek s ezt ügyöknek megnyerik. — Szőnyiék ámítják magukat a nép rokonszenvével. — A birák Szőnyi Pált a szószéktől és a lelkészlaktól eltiltják. atyját pedig nyugdíjjal kecsegtetik és lemondásra s a parókhia elhagyására szólítják fel. — Szőnyi az úriszékhez fordul oltalomért, mely a birákat a hatalmaskodástól letiltja. — A birák Szentmiklósihoz fordulnak keresetökkel. ki őket a kerületre utasítja. — Szőnyi oltalomért esedezik a kerület előtt. — Ez az ügyet vizsgálat és itélet végett a traktushoz teszi át s a birákat az erőszaktételtől inti. — Az egyház vádlevele a két Szőnyi ellen. — A traktus Szőnyi Pált leteszi s küldöttséget nevez ki. mely előtt az egyház Szőnyi Béniáminnal békésen egyezzék ki. — Ez egyességben a birák teljes diadalt aratnak s Szőnyi Béniámin bizonytalan nyugdíj mellett hivatala elhagyására szoríttatik.

1787—1788.

A *vásárhelyi* birák bevárták, hogy *Szentes* mire fog menni új papjával, *Szalay*-val, kit a traktus és az egyházkerület előre kifejezett egyenes tilalmuk ellenére hazavitt és hivatalba állított. *Szentes* pedig ez ügyben oly ügyes taktikát s oly elszántságot fejtett ki. hogy végezetre a maga paraszt eszével teljes diadalt aratott az egyházmegye és a kerület bölcsesége felett. Az eljárás különben. melyet követett, röviden abban állott, hogy a két felsőbb hatóság embereit egymással összeveszítette s ekkor az egyik segélyével a másikat legyőzte. Az ügy lefolyása ugyanis ez volt. A mint *Szentes* a kettős

tilalom ellenére papját hazavitte, az egyházkerület előtt, melylyel azelőtt nyiltan daczolt, egyszerre megalázódott s kérte a bevégzett tény helybenhagyását azon az okon, mert az egyházmegye ez ügyben mindent érdekeltségből tett; a kerületet balúl informálta, papja különben is birja az illetékes esperes beleegyezését, csakhogy az alesperes magánál visszatartja. Megjegyzendő, hogy ez okok egytől egyig hamisak voltak. A püspök azonban felült nekik s az alesperest odautasította, hogy az ügyet békésen intézze el s *Szalayt* erősítse meg. Az egyházmegye a püspök levelén nagy felindulásba jött s igazolja eddigi eljárását, megczáfolja a szentesiek vádját s az alesperest a megerősítés kiadásától eltiltja, s kinyilatkoztatja, hogy ha a kerület neki a kánonok értelmében elégtételt nem ád, az ügyet a király elébe terjeszti. Mikor pedig a kerületi gyülés ezt az elégtételt nem adta meg: a püspök igazságtalan eljárása ellen a főkúrátorhoz és az esperesekhez fordúltak, kiktől azonban egész keménységgel elutasíttattak. Ez utóbbiak ugyanis teljesen helyeselték *Szathmári* püspök eljárását, ebben a békési traktusra nézve semmi lealázót nem találtak, megütközve kérdik, hogy mikép nézheti el a kerület, hogy egy traktus hivatalosan így nyilatkozik felőle, kijelentik, hogy ez ügybe az elnök és az ügyfelek nélkül nem ártják magukat. «Épen nem tehetünk róla», így végzik, «ha kigyelmetek ezen hozzánk való kérvényöknek is haszontalan voltát, a mint igérik, bemutatandják oda, a hová akarják. Reméljük, hogy akkor mi is és a kigyelmetek által megsértetett t. szuperintendens urunk is — meghallgattatást nyerendünk!» [1] Az egyházmegye, kinek részéről a tollat ugyanaz a *Kuthi* forgatta, a ki a *vásárhelyi* ügyben referált, bármily kitünően védekezett az esperesek ellen is a tiszta igazság mellett, mindenütt siket fülekre találván, elkeseredésében egy időre kivette magát az egyházkerület joghatósága alól, bár utóvégre évek multával kénytelen volt *Szalayt* elismerni és megerősíteni [2]

[1] Az esperesek válasza az egyházmegye levéltárában.

[2] A szentesi lelkészválasztási per irományai a békésbánáti egyház-

A *vásárhelyi* ügyben az egyházkerület várakozó álláspontra helyezkedett s bár a tavaszi gyűlésen tárgyalás alá vette, mindazonáltal sem akkor, sem később egy egész esztendő alatt sem jót, sem rosszat nem mondott róla, a mi másképen annyit jelentett, hogy szabad kezet engedett a birák önkényének. Ily körülmények közt ezek látva azt is, hogy a törvénytelenül beállított *szentesi* pap békésen ül hivatalában, s hogy ez leghatalmasabb támaszait az egyházkerületen találja: ismét merészebbek lettek kivánságaikban s letéve a káplánhozatalról, elhatározták, hogy *Szőnyi* helyére ők is rendes papot választanak. Voltak ugyan köztök nehányan, a kik a *Szőnyi* üldözésének a nyáron ellenmondani bátorkodtak: most ezeket azzal némították el, hogy előre elvégezték, hogy a ki közülök «ezen ekklésia javára czélozó dologban az ekklésiával ellenkezőnek lenni tapasztaltatnék, a gyűlésből kiküldettessék.» Ily módon aztán a birák ismét «mindnyájan megegyeztenek» abban, hogy *Dömény Békés*-ről elhozattassék, kit *Nyéki* és társai már előbb személyesen fölkerestek és a *vásárhelyi* papságra fölkértek.[1] *Szentmiklósit* pedig erről a következő cynikus levélben értesítették: «Tiszt. nagy jó uram, alesperes uram! Hogy a *hódmezővásárhelyi* református szent ekklésia a tiszt. *Szőnyi Béniámin* esperes úr helyében hozattatandó rendes tiszt. prédikátor felől elvégezett állhatatos szándékát *békési* tiszt. prédikátor *Dömény* úrnak elhivattatásában meghatározta légyen, kötelesen jelentvén és kigyelmedet isten oltalmában ajánlván vagyunk» stb. Melyre hasonló hangon Szentmiklósi így válaszolt: «Elismervény. Hogy a hódmezővásárhelyi reformata ekklésia tiszt. *Szőnyi Béniámin* esperes uram helyébe *békési* prédikátor tiszt. *Dömény* úrnak rendes lelkipásztorként leendő hivattatása felől lett maga meghatározását 1787. deczember 19-iki

megye levéltárában. V. ö. *Szatmári* püspök nyilatkozataival a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében II. 63.

[1] Az 1787. deczember 19-iki egyházgyűlés jegyzőkönye a ref. egyház jegyzőkönyvében II. 32—33. ll.

leveléből megértettem légyen — ezennel elismerem. *Szentes* 1787. deczember 20-án.»[1]

Dömény azonban a békési nyugodalmas állását nem kivánta *Vásárhelyért* fölcserélni, az egyházmegyével sem akart bonyodalomba jutni, csakhamar tehát megirta ide, hogy a választást nem fogadja el,[2] a mi arra indította a birákat, hogy 1788. január 9-én egész tisztességgel kérték *Szentmiklósit*, hogy adjon nekik olyan felhatalmazást, «hogy annak erejével a traktuson kivül akárhonnan is és akárkit is, a ki magát ajánlja, minden ellenkezés nélkül elhozhassák.» Mire *Szentmiklósi* megirta nekik, hogy a traktus az ő dolgukba mindaddig bele nem szól, míg *Szőnyi*-vel az állandósítási oklevél alapján ki nem egyeznek; de olyan lelkész választására, a kit nem ismer, felhatalmazást nem is adhatna. Egyébiránt a traktus január 22-én *Gyulán* gyűlést fog tartani s ügyöknek szabályszerű elintézése végett a *vásárhelyiek* jöjjenek el oda.[3] Felkérték a *vásárhelyiek Kuthit* is ügyök pártolására,[4] kitől szintén elutasító választ kaptak.

Ekkor látva, hogy ügyökre nézve a gyűléstől mit sem remélhetnek, elhatározzák magukban, hogy a *szentesiek* példájára messziről hoznak magoknak papot. A kiszemelt egyéniség *Keresztesi József szalacsi* lelkész volt. *Szőnyi* betegen feküdt egy idő óta ágyában, midőn a jegyzők levéllel *Szalacs*-ra követet küldtek. «Ez el is ment vagy félmértföldig, ottan pedig a lélektől megverettetvén visszatért és a nótáriusoknak a levelet viszaadta, kinyilatkoztatván — ámbátor vélek tartó volt — hogy soha többé a *Szőnyi*-ház ellen meg se motszan.»[5] Mindamellett akadt másik követ, a ki

[1] Mindkét levél u. o. 34—35. ll. és eredetiben az egyházmegye levéltárában.

[2] *Dömény* levele 1787. deczember 30-áról a ref. egyház levéltárában.

[3] A levélváltás az egyházmegye levéltárában.

[4] A vásárhelyiek levele *Kuthihoz* 1787. január 9-éről az egyházmegye jegyzőkönyvében II. 55.

[5] *Szőnyi* Pál levele *Szentmiklósihoz* 1787. január 13-áról az egyházmegye levéltárában.

január 13-án már a levéllel *Szalacs*-on volt. *Keresztesi* hihetőleg az egyházmegye ellenkezésétől tartva, kevés hajlandóságot mutatott a felajánlott hivatalra s épen azért a külső előljárók a püspököt kérték fel, hogy adja beleegyezését *Keresztesi* elvitelébe. A püspök azon az okon, hogy *Keresztesi* csak nem rég ment *Szalacs*-ra, a választást nem helyeselte.[1] Mindazáltal február 24-én *Nyéki* István, *Nagy* Mihály esküdt társaságában maga elment *Szalacs*-ra. Ezek hosszasan és szivesen kérték *Keresztesit*, de ő — kinek fizetését a *szalacsiak* időközben rendezték — megmaradt elhatározása mellett s végre kereken megmondta vonakodása igaz okát, t. i. «élő papnak nem akar utóda lenni».[2]

Ez újabb kudarcz a már szelidülni kezdő előljárókat ismét felingerelte. Már előbb, mikor a lelkészi hivatalra nézve *Szentmiklósi*-val leveleztek, kinyilatkoztatták az előtt, hogy ha más lelkészt hivnak is, nem fognak *Szőnyi*-nek «sok esztendők alatt véghez vitt fáradozásairól feledékenyek lenni»[3] s *Szőnyi* maga is bizott abban, hogy ügyét békésen megoldhatja velök s azért *Szentmiklósit* kérte, hogy dolgát az egyházmegye gyűlésén fel se vegyék, annyival kevésbbé, mert nem tartaná rendén való dolognak, hogy az esperes ügyében az alája rendeltek mondjanak itéletet. A bizodalom azért is alaposnak látszék, hogy az előljáróság elnézte, hogy *Szőnyi* Pál beteg atyja helyett, egy idő óta lelkészi szolgálatokat végez. Most azonban az előljárók ismét teljes erővel megindították Szőnyiék ellen a háborút, a mire egyébiránt a püspök bátorítása és Szőnyi Pál hibája is izgatták.

Előbbi ugyanis, kinek egykorúak állítása szerint olykor beszámithatatlan órái is voltak,[4] midőn *Nyéki* és küldött-társa a *szalacsi* útban személyesen felkeresték őt s vele a

[1] Az előljárók levele a püspökhöz 1787. február 19-éről az egyház jegyzőkönyvében II. 61. l.

[2] *Keresztesi* Krónikája, kiadta *Hoffer E.* Pest 1868. 165. l.

[3] Az előljárók levele 1787. január 20-áról az egyházmegye levéltárában.

[4] *Keresztesi*, Krónikája 342. l.

vásárhelyi dolgok felől hosszasan tárgyaltak, egyebek közt azt is mondá, hogy *Vásárhely* bárhonnan hozhat magának papot, csak adjon hirt neki. *Szőnyi* Pált pedig, ha nem tetszik, abban a szempillantásban mindjárt küldje el; «ekklésiát nem ád neki, nem is adhat, tanult volna ő is, mint tanultak a többi tanulótársai; ne járt volna haza az anyjához, ne töltötte volna otthon az időt.» Szükség azonban, hogy az egyház ügyét először is az egyházmegyének adja át s ez végezzen benne; és ha e végzés nem tetszik az egyháznak, azután föllebbezés útján vigye a kerületre.[1]

A püspök e nyilatkozata az öreg esperes sorsát eldöntötte, ellenfeleit pedig tetemesen megerősítette.

Márczius 30-ra tűzték ki a jegyzők az újabb támadást, melyre alkalmat magok *Szőnyiék* adtak. *Szőnyi* Pál ugyanis, ki azon kivül, hogy gyönge szónok volt s mint olyan az itteni közönséget nem elégíté ki,[2] még rendetlen életet is folytatott. Valamelyik éjszaka későn ment haza, a mi a kurátornak tudtára esett. Az öreg *Szőnyi* kérte ezt, hogy ne hiresztelje az esetet.[3] *Füles* azonban sietett erről az egyház gyülésében jegyzőkönyvet venni fel, s ez alkalommal az «ekklésia külső elöljárói», kiknek oldala mellé egy idő óta a közrendből is többen választattak, rögtön elhatározták, hogy *Szőnyi* Pál nemcsak szószékbe «ne merészeljen többé menni», hanem a parókhiáról is «hét nap alatt kitakarodjon, különben ki fog rakattatni»;[4] továbbá, hogy «tiszt. *Szőnyi* Béniámin uram, szolgáljon maga, ha pap akar lenni; ha nem akar szolgálni, vagy a papi hivatalnak minden részeire nézve az ekklésia megelégedése szerint nem szolgálhat, egyezzék bele, hogy akármely traktusból, sőt akármely szuperintendencziából, a kit talál az ekklésia, ő kegyelme helyébe rendes prédiká-

[1] *Nyékiék* jelentése útjokról az egyházi gyűlés előtt 1788. márczius 30-án a ref. egyház jegyzőkönyvében II. 62–63. ll.

[2] A birák levele a püspökhöz február 19-ről l. i. h.

[3] A kurátor vallomásáról felvett jegyzőkönyv 1787. márczius 30. u. o. 64. l.

[4] *Keresztesi*, Krónika 342. l.

tornak elhozhassa. *Akár egyezik pedig ebbe bele, akár nem ő kigyelme az ekklésia házából a közelebb jövő György napján költözködjön ki.»* Végezetre: «*Szőnyi* Béniám uramra az ekklésiának lészen gondja, a mikor ő kigyelme megfogyatkozik, az egyházi pénztár állapota szerént, de ne a már eltörölt szerződvény mellett, hanem ő kegyelméhez való szivességéből. E mellett a város, a mennyiben arra hatalma lesz, ő kegyelmét mentességben fogja tartani.»[1] E «szivességet» részint a püspökre való tekintetből kellett megigérni, ki a város követei előtt *Szőnyi* nagy érdemeit felemlítette; részint a gyűlés azon tagjaira való tekintettel, kik *Szőnyit* üresen elbocsátani még sem akarták.

Ezek pedig Szőnyiék állítása szerint egy idő óta tetemesen megszaporodtak; úgy hogy *Szőnyi* kivetését a jegyzőkön kivül tulajdonképen csak a tanács ifjabb tagjai akarták. Csakhogy ama jó emberek támogatása oly ügyes és makacs ellenfelekkel szemben, minőkkel Szőnyinek dolga volt mint a fentebbi határozat szövege is mutatja, alig ért többet a semminél!

Szőnyi ily körülmények közt, miután a püspök ellen és fia ellen fordult, az alesperes pedig az egyházzal szemben tehetetlennek bizonyult, hogy erőszaktól magát és családját megóvhassa, ahhoz a hatalomhoz fordult, mely egyedül parancsolt ellenfeleinek, t. i. a világi s illetőleg földesúri törvényszékhez. A márczius 30-iki végzésre feleletet követelő megbizottaknak tehát röviden kijelenté, hogy a lelkészhozatalba bele nem egyezik, hanem az egyház kérje ezt most is a püspöktől, a hol azt kérni kezdte;[3] egyszersmind pedig saját egyháza ellenében az uriszékhez sürgősen oltalomért

[1] Az egyházgyűlés jegyzőkönyve II. 64. l. És az egyházmegye levéltárában. mely utóbbi helyen megvannak Szőnyi Pálnak észrevételei is e végzés pontjaira.

[2] *Szőnyi* Pál levele *Szentmiklósi*-hoz 1788. január 13-ról a egyházmegye levéltárában.

[3] *Szőnyi* válaszáról felvett jegyzőkönyv az egyház jegyzőkönyvében II. köt. 65. l.

folyamodott. «Negyvenhatodik esztendeje» — így ir *Szőnyi* — «hogy én e *vásárhelyi* ref. ekklésiában prédikátori szolgálatban lévén, mint öreg erőmben megfogyatkoztam. E végre prédikátor fijamat mellém vettem, hogy légyen segítségemre és szolgáljon mellettem; de ezt ok nélkül a becsületes tanács ifjai ellenzik, most; . . . sőt, a mi nem az ő kegyelmek dolga, a khathedrától tiltják és azzal fenyegetik, hogy ha felmegyen az istenházában, megakadályozzák; a mi nagyobb, az én parokhiális házamból egy hét alatt való kitakarodásra kényszeritik — fenyegetvén különben kihányattatással. Ezenkivül kétszer lévén hivatalom *Debreczenben*, hogy megtarthasson az ekklesia, nekem adott szerződményt a felől, hogy holtomig megtart prédikátorának. De már mostan ezen usus által megerősített szerződvényt is az ifjabb tanácsbeliek nemcsak megerősbíteni, hanem eltörölni akarják és engemet is arra kényszerítenek, hogy Szt. György napjára takarodjam ki a parokhiából. Várván ezen nemcsak hallatlan zaklattatásom között nagy reménységgel, a tekintetes uri törvényszéknek rajtam és fiamon segítő kegyes itéletét, teljes hiedelmem vagyon a felől, hogy a tek. uri törvényszék engemet vigasztalás nélkül nem hágy.»[1]

A törvényszék elnöke *Kauffer* Miklós erre hátiratban a következő rendeletet adta ki: «Mivel mind a két félnek meghallgatása, s a szuperintendencziának vizsgálata és itélete nélkül birák ő kegyelmek efféleékben magokat nem avathatják; tartsák magokat az ő felsége ez ilyetén dolgok iránt kiadott kegyelmes rendeléseihez s mindaddig legkisebb erőszaktételt tenni legsúlyosabb felelősség terhe alatt ne próbáljanak.»

E rendelet után erőszakot alkalmazni a birák magokra nézve nem látták tanácsosnak, de hogy mégis czélt érjenek, most — utoljára — az illetékes egyházi hatósághoz fordultak. *Szentmiklósihoz* irtak t. i. levelet, melyben elmondták, hogy ámbár ők a XIII. Kánon értelmében a jog terén állanak,

[1] *Szőnyi* folyamodványa 1788. márczius 31-éről u. o.

midőn az egyház nyakára magát feltolt *Szőnyi* Pált kihányni akarják: «mégis tiszt. *Szőnyi* Beniámin uram az ide másolatban mellékelt, különben lényegére nézve helytelen informácziókkal teljes kérvénye szerint világi hatósághoz folyamodván, a reformáta ekklésiánkat veszélynek teszi ki, és azokat a földesurak hatósága alá igyekszik vetni, melynek minémű következményei legyenek, bölcsen megitélni méltóztassék.» Kérik azért *Szőnyi* Pálnak «törvényes azonnal való és tényleges elmozdítását,»[1] különben, mint a levelet átadó követek utána tették, az egyház úgy sem bocsátja őt többé szószékbe, a parócliából pedig kihányja.[2] *Szentmiklósi* azonban szóval is, irásban is értésökre adta a vásárhelyieknek, hogy bármit mondott nekik a püspök, olyat tenniök nem szabad és ő letiltja a birákat az erőszakról, minthogy *Szőnyi* Pál erőtlen atyját természeti viszonynál fogva úgy segíti ki, mint fiunak kötelessége hozza magával. Épen azért inti őket, hogy *Pált* addig, mig atyjának ügye eldől, tűrjék meg, ennek ügye elintézése végett pedig a kerülethez forduljanak.[3]

Ide terjesztette *Szőnyi* is a maga és fia panaszát, a birák márczius 30-iki erőszakos támadásai ellen. Elmondta abban, hogy ez ellen «kényteleníttettünk magunkat úgy oltalmazni, a mint lehetett hamarjában.» A zavargókat följelenthették volna a vármegyére, hová az ilyen ügy tartozik, de kiméletből még most csak az uri székhez folyamodtak s remélik is, hogy mélt. gr. *Károlyi* Antal ő excellentiája, «kinek erántunk való különös kegyelmességét eleitől fogva háladatossággal tapasztaltuk, a közbejött rendetlenséget behunyt szemmel nem fogja nézni, annyival is inkább, mivel mi ellenünk nincs a vásárhelyi eklésia, hanem, csak némely magok fejétől járók ebben az eklésiában.»

Kérjük nagy bizalommal, így folytatják, főtiszt. szu-

[1] A *vásárhelyi* elöljárók kérvénye az espereshez stb. 1788. április 2-éről II. 67. l.

[2] A *békési* traktus esperesi iglatókönyve 1788-ról 128. l.

[3] *Szentmiklósi* válasza u. o. és a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében II. köt. 68. l.

perintendens uramat is és az egész főt. szuperintendencziát, vegyék mind atyai, mind birói szivekre, mivel a népeknek is legnagyobb része könyvező szemekkel nézi ezen mi igazságtalan és kiméletlen háborgattatásunkat, a mint ez a dolog kimeneteléből is ki fog tetszeni.

Mi ugyan kinyilatkoztatjuk, hogy ily igazságos ügyünkben . . . készek' vagyunk a fölséges királyi trónusig vinni panaszunkat, annyival is inkább, mivel mint tudvalévő, a szerződvényt megtörni, ugy az atyát is atyai kötelességétől fia tartására nézve, a fiut is édes atyja segítésétől az atyai szivességért addig mig szerencséje adódna, helyes és alapos ok nélkül eltiltani nem lehet.

Ezt mi azért cselekeszszük és sürgetjük, hogy sem az atya, sem a fiú méltatlan gyalázatok között ne éljenek, sőt inkább azok alól felszabadulván, mind a két résznek illendő becsülete helyreállíttasson; az atyáé ugyan, a ki senkinek sem vétett, sőt eleitől fogva, a mint az eklésiának, ugy a városnak is sokakban hasznára volt: a fiúé, a ki hasonlóképen, a mint minden jók megvallják, *Vásárhelyen*, csaknem esztendőt által tett hűséges szolgálattétele közben az atyja mellett mind Isten mind ember előtt botránkozás nélkül való életet élni igyekezett.»

A püspök a levelet az akkoriban tartott ker. gyülés elé terjesztette. Ez végre nem nézve többé a szakadást, mely közte és a békési traktus közt a szentesi viszály miatt kifejlett, rendes útjára terelte az ügyet, s *Szőnyi* panaszát «meghallgatás és törvényesen való elintézés vagy kiegyenlítés végett» áttette ide, a vásárhelyi egyházat, tiltván, hogy «önhatalmúlag semmi erőszakot se cselekedjen, hanem várja meg a dolognak elvégzését és akkor fölebbezheti, ha tetszik a kerületre, nem különben tiszt. *Szőnyi* Béniámin esperes uram is.»[1] Az egyházmegye egyéb panaszaira, melyeket a *vásárhelyiek* felől már egy év előtt felterjesztett, a traktus

[1] *Szőnyi* panaszlevele 1788. április 7-éről és a kéziraton a kerület végzése április 16-áról, az egyházmegye levéltárában.

nem kevés bosszúságára szót sem tett az egyházkerület, ellenben a *szentesi* ügyre nézve mind a *szentesieket*, mind az egyházmegye megbizottait az augusztusi gyűlésre berendelte.[1]

A *vásárhelyi* előljárók, mielőtt a per rendes útjára léptek volna, barátságos egyezséggel kinálták meg *Szőnyit*. Ez azonban hihetőleg túlbecsülve a népnek személye iránti ragaszkodását s nem ismerve az általános ellenszenvet, melylyel az fiának működését kisérte, halogatta a nyilatkozatot, majd azt kötötte ki, hogy fiát az előljárók legalább ujévig tűrjék meg.[2] Mire ezek megszakították az alkudozást s követeik útján felkérték az alesperest, hogy ügyök elintézésére tartson gyűlést, melyet az már május 28-ra *Szentesre* össze is hitt.

A vádlevél az öreg *Szőnyi* ellen a már ismert panaszokat tartalmazza, de azokon kivül újak is igtattattak abba; nevezetesen, hogy ő ifjabb korában is elhanyagolta kötelességét, a haldokló betegek látogatását neheztelte s ezért magának külön díjat szabott, az isteni tiszteleteket, a nép együgyűségét tartván szem előtt, rögtönzött tanításokkal húzta ki, az egyházi fegyelmet nem gyakorolta, hogy fia mellette maradhasson, *Kállait* az itteni káplánságtól «elleveleztette» s ekkép az egyházat kijátszotta. Mindezeknél fogva, minthogy az állandósítási oklevél érvényét az egyház megszüntette, de különben is *Szőnyi* annak ususában nem volt, mert évenként marasztatott, kérik, hogy az egyházmegye adja beleegyezését abba, hogy *Keresztesi* vásárhelyi rendes lelkésznek meghivattassék.

Szőnyi Pál ellen a panaszok ezek voltak: Ot az egyház a lelkészségre semmiféle czím alatt nem hitta meg, nem is kell ő itt; többen felszólaltak, hogy halottjaikat ne temesse;

[1] *Hunyadi* Ferencz egyházkerületi főjegyző levele *Kuthihoz* 1788. április 16-áról az egyházmegye levéltárában.

[2] Az egyezkedési kisérlet a *vásárhelyi* ref. egyház jegyzőkönyvében II. k. 69. l.

tanításai a nevetségig botrányosak; a szentesiek által elküldetvén, ezek vádjai alól magát nem tisztázta; a fiúi kötelesség és természeti követelmény nem terjedhet odáig, hogy ő magát atyja szószékébe feltolja, mert a szószék az egyházé, valamint a lelkészlak is, s ide sem volt joga beköltözni. Ugyanazért «akarja» az egyház, hogy ő a papi szolgálattól rögtön tiltassék el, «a parókhiából küldessék el, mert különben ebből ki fog hányattatni.» E vádleveleket az elöljáróságnak hét tagú küldöttsége vitte Szentesre, melynek szószólója *Nyéki* József jegyző volt.

Általában az elöljárók ingerültsége *Pál* ellen még nagyobb volt, mint atyja ellen, minek oka az is lehetett, mert utóbbi helyett amaz vezette a védelmet, irogatott a felsőbb egyházi hatóságokhoz, különösen az alesperesnek és a traktusra. Ennek szine elé azonban, különösen *Szentesre*, Pál — hibái tudatában — személyesen járulni nem merészelt, a vásárhelyi vádpontok vele és atyjával nem is közöltettek, s azért a *Szőnyiék* védelme illetékes oldalról, ott meg sem kiséreltetett. Mindazáltal a gyűlés Pált a már régebben megtartott egyházmegyei vizsgálat alapján a *szentesiek* megújított panasza következtében két évre letette. Egyebekre nézve pedig a *vásárhelyi* meghatalmazottakkal együtt abban állapodott meg, hogy az egyházmegye két megbizottja harmadnapra *Vásárhelyre* átmegy, s ott az egész peres ügyet a a felek egyeztetése által eligazítja.[1]

A kitűzött időben t. i. május 30-án az egyházmegye részéről *Szentmiklósi* és *Kuthi* megjelentek *Vásárhelyen* az egyezkedés foganatosítása végett. *Szőnyi* Pál a *szentesi* megbélyegző végzés által le volt sujtva s az egyházmegye férfiai jelenlétében úgy látszik atyjára való befolyását is elvesztette. Amazok is belátták, hogy a hatalmas egyházzal és az ezzel jóformán egyetértő kerülettel szemben a traktus

[1] A vádlevelek és az egyházmegyei végzés a békésbánáti egyházmegye levéltárában és a vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében II. k. 69—74. ll.

és *Szőnyiék* korábbi álláspontjait fenn nem tarthatják; azért — bár sajnálattal — kiszolgáltatták öreg barátjukat ellenfeleinek, s oda vitték a dolgot, hogy az lerakta egyszerre fegyvereit s elfogadta azokat a föltételeket, melyeket *Nyékiék* kegyetlen szabatossággal és világossággal diktáltak megalázására.

Ezek szerint *Szőnyi* B. leteszi papi hivatalát s az egyházmegye beleegyezik abba, hogy helyébe újév után az egyház rendes lelkészt hivhasson bárhonnét a kerületből; *Szőnyi* 1789. április 1-én költözzék ki mindenestől a papi lakásból: tartására az egyház mindenkor a pénztár erejéhez mért «valamely fizetésecskét» ád, «teljességgel nem azon levél erejénél fogva, mely 1770 ben eltöröltetett, a mostani egyezséggel pedig semmivé tétetett», hanem csupán «könyörületességből»; e könyörületesség Szőnyinek idővel netalán hátramaradandó özvegyére is «arányosan kiterjesztetik, a kinek az ekklésia soha semmi hasznát sem tapasztalta»; *Szőnyi* mellé azonnal káplánt állít az egyház az ő fele fizetésére és egész palástdíjára. *Szőnyi* Pál ezentúl semmiféle lelkészi szolgálatot sem végezhet, s ha 7 nap alatt el nem költözik a papi lakból, az alesperes fogja őt onnét eltakaríttatni. Erről s általában azon kötelezettségről, melyet *Szentmiklósi* ez ügynél az egyházmegye nevében vállalt, az előljárók irást adattak magoknak az alesperes által.[1]

[1] Az egyezség pontjai s az ezekhez csatolt hiteles magyarázatok és pótlékok ugyanott 74—76. ll. és az egyházmegye levéltárában.

XV.

Kiss András mint Szőnyi utóda s első fellépése. — Az egyházmegye őt nem erősíti meg. — Ellene Nyéki jegyző, sőt Szőnyi is síkra szállanak. — Szőnyi inségbe jut, de a biráktól kérni mit sem akar. — Ügye háttérbe szorul a Sinai-féle mozgalom miatt. — Ennek előzményei és kezdete. — A papság általában ellenzi a világiak egyházkormányzati befolyását. — Szentmiklósi és Szőnyi nézeteik e tárgyban. — Ez utóbbi egyházigazgatási javaslatai. — Az egyházmegye Sinai mellett állást foglal s utasítást ád zsinati követeinek.

1789—1791.

Vásárhelyre nem volt könnyű papot, sem káplánt kapni. A kiben az elöljárók és a szentesi gyűlés megegyeztek: az nem jött. Mindazáltal amazoknak sikerült a *madarasi* volt rektort *Kiss Andrást* megnyerniök, a ki a külső egyetemekről ekkor tájon érkezett haza: egy férfiút, minő épen ide kellett: kinek eszélyessége, tettereje, bátorsága és nagy kötelességérzete az itteni zavaros állapotokon is győzedelmeskedett. Az egyház megismervén káplánja jeles tulajdonait, többé nem nézett sem *Keresztesi*, sem más után, hanem az 1789-iki újévben *Kisst* rendes papjának megmarasztotta.

Ezután pár hónappal az itteni erők foglalkoztatására egy nagyszerű és méltó czél tűzetett ki, t. i. *új templom építése*, az *Uj-utczai* tizedben,[1] mely czél legbuzgóbb és leghathatósabb támogatójáúl az új lelkész *Kiss András*

[1] Templomépítési kérvény a földesuraságboz 1789. május 14. a ref. egyház levéltárában.

lépett fel. Egy kis időre a zavar és a forrongás, mely a *Szőnyi*-féle nagy pör miatt az egyház békéjét oly sokáig dulta, elnémulni látszék.

Csak *Szőnyi* volt elégedetlen az új viszonyokkal. A rákényszerített nyugalomba nem tudta magát beletalálni, bár távollakó barátaival, ismerőseivel és atyjafiakkal való levelezgetése az olvasgatás és műveinek kiadási dolgai az unalomtól megóvták.[1] Az egyezségbe ugyanis, melyet ráerőszakoltak, utólagosan sem tudott belenyugodni. Akármit végeztek felőle, ő lelkében mindig e gyülekezet papjául tekinté magát s habár el volt zárva előle a szószék, honnan híveit legeltette s habár ezek most már egy fiatal utód ajkáról lesték az igéket: legalább eljárogatott az egyházi gyülésekbe s részt vett az ottani tanácskozásokban, mire neki az öregebb lelkész *Füredi*, ki *Szőnyinek* veje volt, készségesen alkalmat nyujtott. Az egyház elöljárói azonban az ő lemondását szabályszerüen létrejött s bevégzett dolognak tekintették s a májusi egyezség mellett szilárdan állottak. *Szőnyi* e miatt neheztelt rájok s ellenségeinek nézte őket, *Kiss* Andrást pedig befurakodottnak, ki őt hivatalából kitúrta. E meggyőződésében támogatni látszék őt csakhamar a traktus is, a mennyiben, midőn az egyház *Kisst* a rendes papságban megerősíttetni kérte, az egyházmegye azt mondá ki, hogy a megerősítés «akkor adódik, mikor tiszteletes esperes uram a XXVIII. kánon szerint tökéletesen kifizetődik, minthogy az egyezség . . . . . ezt hozza magával».[2] E határozattal *Szőnyi* azt nyerte, hogy az elöljárók azért sem fizették ki őt s nem tettek semmi rendelést a lemondási egyezségben megigért nyugdíjra nézve. Az egyházmegyét e dacz feltüzelte s a már hegedni kezdő sebek ismét kiújultak. Midőn 1790. február

[1] Ez időből való Péczeli Józsefhez irott levele is 1789. márczius 16-áról, mely az akadémiai kézirattárban (Irodalmi Berek 243. sz.) őriztetik s melyet töredékben Takács Sándor a Figyelő 1886-iki folyamában ismertet, egész terjedelmében pedig Szeremlei Barna bölcsészethallgató közlött velem.

[2] Az egyházmegye végzése 1789. márczius 12-éről.

hó 12-én a traktus *Nagy-Zerénden* gyülést tartott, ennek tagjai előhozakodtak a vett sérelmekkel, hogy t. i. a vásárhelyiek három évvel azelőtt a nálok tartott egyházmegyei gyülést csúfosan odahagyták s azt zuggyülésnek bélyegezték; hogy a fiiskola látogatását meg nem engedték s általában úgy viselték magukat, mint a kik a traktustól nem függenek s azt semmibe sem veszik; egyszersmind a traktus megemlékezett arról, hogy e sérelmeket a kerület mindeddig nem orvosolta, azokért semmi elégtételt sem szolgáltatott; mindezek miatt tehát elhatározta, hogy «nem tartja magát kötelesnek az egyház akármi ügyébe is beleszólnia mindaddig, míg a kerület a bepanaszolt ügyet fel nem veszi, törvényesen meg nem vizsgálja és az előszámlált nagy megutáltatás és gyalázat alól a traktust ki nem veszi.»[1]

Kiss András tehát nem nyert megerősítést az egyházmegyétől ép úgy, mint pár év előtt a szomszéd városbeli pap *Szalay* sem, s állása annál ingatagabb volt, mert egykori pártfogója *Nyéki* jegyző is ellene fordult, a miatt, mert «az istenkáromló, botránkoztató életü és a keresztyén vallást mind nyelvével, mind cselekedeteivel gyalázó *Nyéki*»[2] *Kiss*-től féltette a maga hatalmát s ezért mások előtt megtámadta, hogy «vájkál az ekklésia ládájában»; különösen felrótta neki, hogy még a birák is hajtanak a szavára, s ő vele hasonlítják össze; ócsárolta, hogy «alávaló és tudatlan szamár ember, ha megunom hivatalomat én is pappá leszek, mert annál korhelyebb hivatal nincsen» s hirdette, hogy *Kisst* a mint ide hozta, azonképen ki is téteti!

Kiss azonban nem ijedt meg a jegyző fenyegetéseitől. Hanem, hogy ennek túlkapásait és rágalmazásait megtorolja, följelentette ezt a biráknak s elégtételt kért tőlök,[3] a mihez annál inkább lehetett reménye, mert *Nyéki* nemcsak magán-

[1] Egyházmegyei gyülési jegyzőkönyv a fentebbi időről.

[2] *Kiss* panaszlevele *Nyéki* ellen 1790. november 12-éről a városi levéltárban 26. cs. 30. sz.

[3] A város jegyzőkönyve ez időről V. kötet 505. l.

életére nézve volt megrovott, hanem jegyzői szolgálata is kifogás alá esett. Másfelől pedig *Kiss* rajta volt, hogy az egyházmegyét is kibékítse egyházával s ezért közreműködött, hogy a nyugdíj, mely a lemondási egyezségben *Szőnyinek* igértetett, megállapíttassék; a minthogy a zeréndi gyűlés után pár hétre az meg is történt.

Kiss maga jegyezte fel a nyugdíj összegét az egyház jegyzőkönyvében, a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel emlékezvén *Szőnyiről*. Csakhogy *50 rénes frt és 200 kéve fűtni való nád* volt mindössze is a segedelem, melyet az egyház elaggott papjának ajánlott.[1]

Ez időtájban, midőn az alföldön nagy inség és drágaság uralkodott, csekély javadalom volt ez s távolból sem elég arra, hogy *Szőnyi* mellette élhessen. Ez ugyanis egy házacskán kívül, melyet gr. *Károlyi* Antal a jobbágyi terhek alól fölmentett[2] s melybe most magát megvonta, 45 éves papsága idején vagyont nem szerzett[3] s most a nélkülözés és inség aggodalmai által szorongattaték s mivel a traktus papjai *Szentmiklósi* javaslata szerint épen ez időben létesítették az első özvegy-árva gyámintézetet, ehhez fordult, azzal a kérelemmel, hogy «róla, mint szűkölködőről, még életében gondoskodjanak»;[4] egyszersmind pedig, mivel a birákat megengesztelni s ügyének megnyerni reménysége nem volt s ezeket az egyházmegye sem birhatta volna engedékenységre, rajta volt, hogy a traktus útján *Kiss* András szoríttassék

[1] Az egyháztanács végzése 1790. február 28-áról.

[2] *Sinai* Miklós kérvénye a királyhoz 1791. június 22-éről, kivonatban az egyházmegye levéltárában.

[3] Szőnyi nem volt épen semmi nélkül. Ugyanis a város jegyzőkönyvéből (V. köt. 638. l.) kitünik, hogy 1791-ben tanyaföldje volt, a melyhez akkor könnyen lehetett jutni, s melyen az épületek összesen 43 r. frtra becsültettek. Mikor pedig a rákövetkező évben az országgyűlés által rendelt hadi adó itt is kirovatott, ő rá 10 frtot vetettek, a mikor *Kiss* Andrásra 72-őt, a deákok rektorára pedig 40-et. (*Balog* János szolgabiró levele az egyház levéltárában.)

[4] *Szőnyi* ez intézet jegyzőkönyvében, az egyházmegye levéltárában.

arra, hogy az hivatala fele jövedelmét *Szőnyinek* adja át, mely ügyben *Szentmiklósit* és az egyházmegyét a hivatalos eljárásra ismételt izben fölkérte.[1]

Szőnyi helyzete valóban szánandó volt. Nemcsak a jövedelmes állás nyújtotta kényelemtől és jóléttől maradt egyszerre el; hanem maga és egész családja, melyhez *Pál* fia, ennek neje és két kis gyermeke is tartozék, egyszerre a legszükségesebb életfentartási czikkekben is szüköt látott. A birák és az egyház előljárói felé se néztek többé. Mint győztes felek, kevélyek és ridegek voltak hozzá, mint Szőnyi irá: «utálatban voltak ellenem»; még a mivel tartoztak, azt sem szolgáltatták ki nyomorúsága enyhítésére. Egyebek közt hivataloskodásából fenmaradt ölfa illetményét is visszatartották. Minden józan itélet szerint az egyház tartozott e vén szolgájáról gondot viselni, de a birákat erre szorítani nem volt semmi mód és lehetőség. *Szőnyi* maga annyira félt tőlök, hogy ő kérte lelkésztársait, hogy semmit e részben a traktuson ne határozzanak. «Az igyekezet a tiszt. traktus részéről igen igazságos és jó; nekem pedig annak jó vége felette szükséges; de ebben a még *Nyékiék* lelkével biró agyafurtos két három paraszt esküdtel, kiktől a többi függ, intézkedni, kivált parancsolás és követelés utján nem lehet; mert dühösek, kevélyek és a mint a tiszt. traktus tapasztalására sokképen kimutatták, ő nékiek a magok mérges indulatjaik a törvények, arra semmit sem hajtván, hogy van Istentől rendelt, királytól megerősitett papi tanácsszék, traktus, szuperintendenczia. Ha igazságra kérettetnek, ők abból zendülést és zenebonát csinálnak, mint megesék, mikor kigyelmetek a tanulóházban igaz ügyemet oltalmazván, ők felüték magokat és nagy utálattal a traktusi tiszt. atyafiakat ott hagyák és azután sok szép kérésekre is be nem jöttenek. És még most is *Dezső* János, *Nagy* Gergely, *Koncz* Pál azon dölyfös kevélységben, utálatban vannak ellenem, azzal tartván, hogy rajtam, mint az ő szörnyű képzelődések sze-

[1] *Szőnyi* levele *Szentmiklósihoz* 1791. február 11-ről u. o.

rint ellenségeken, győzedelmet vehettenek.» Majd elpanaszolva azt, a mit fentebb a birák mulasztásairól előadtunk, igy ir: «Ezeket még csak mintegy nyomorúság kezdetét» úgy hozom elő, mint csak mostanában magamat megeszméllett öreg ember, mert *nyomorúságaim között mintegy eszeveszett soká hányattam*. És elhigyje tiszt. komám uram, hogy valamikor azt a 3—4 embert látom, kik az én méltatlan szenvedésimben a *Nyékiék* méltatlan kormányzására legfőbb eszközök voltanak, megreszketem magamat és olyan vagyok, mint az ölyv körmei közül egy izben kimenekedett galamb . . . A nagy isten részéről megesmerem a reám eresztett próbakisértetet, és örökké áldom szent nevét, hogy annak jó hasznavételére is titokban bölcseségre engemet megtanított. Ezeket summásan könnyebbségemre igy emlitvén és öntvén mint atya prédikátor fiaimnak kebelében, már belőlök ezt a tanuságot teszem: e dühös emberekkel ha közöltetik a dolog, ebből csak az lesz, hogy ők ezt ellenem való gyülölségre fordítják, mert mint az áspis minden igaz érvelésekre bedugják füleiket és az irás által leendő meghagyást félreteszik.»[1]

E félelem azonban, melylyel *Szőnyi* a birák iránt viselteték, rossz tanácsot adott az ő hánykódó elméjének, midőn arra gondolt, hogy *Kiss* Andrástól veszi el hivatala jövedelmét azért, mert ennek parancsolni lehet. A traktus a méltatlan javaslatot nem vette tekintetbe, hanem egyfelől, hogy *Szőnyi* inségét rögtön enyhítse, felhatalmazta ezt, hogy az egyházmegyének nála levő pénzéből segítsen magán; másfelől pedig a *vásárhelyi* birákat felhivta, hogy öreg papjuk iránti kötelezettségeiknek a szerződés értelmében tegyenek eleget.

* * *

Egyébaránt a traktust már egy sokkal fontosabb és közérdekübb ügy foglalkodtatta, t. i. a *Sinai* Miklós debre-

[1] *Szőnyi* levele *Szentmiklósihoz* 1791. február 11-ről.

ezeni hittanár által megindított egyházjogi nagy küzdelem, melynek hullámai csakhamar az egész hazát betöltötték s egész a királyi trónig hatoltak. E nagyérdekű harcz kimenetelét leste ekkor minden papi ember közelben és távolban, mely miatt a magán sérelmeknek háttérbe kellett szorúlniok.

Szőnyi is lelkével csüngött e harczon s annak elszánt vezérén, *Sinain*, és nem is maradt annak csupán néma szemlélője. Mint a vén katona, ki a harczi riadó szavára nyugton nem maradhat, hanem megaggott és sebekkel borított tagjaival kiáll a sikra még egyszer és utoljára, úgy lépett be ő is hű barátjával *Szentmiklósival* a küzdők sorába.

Ez a küzdelem is a körül a sarkpont körül forgott, a mely körül a *vásárhelyi* birák és *Szőnyiék* viaskodtak, hogy t. i. a világiakat mennyi jog illesse meg az egyházi ügyek körül?

Midőn az 1790. országgyűlésen az evang. rendek a vallásügyi törvényczikk megalkotása érdekében munkálkodtak, a törvényjavaslat szövegébe a két tiszai kerületbeliek egyebek közt ezt a kifejezést igatták be, hogy: «*Az evangélikusok*[1] *a vallásra tartozó dolgokban egyedül saját feljebbvalóiktól, az az szuperintendenseiktől vagyis a helyi egyháztanácsoktól, az egyházmegyei és kerületi gyűlésektől és a zsinatoktól függjenek*»: továbbá, hogy «*az iskolák alapítványainak kormánya is azok helyi és felsőbb gondnokai kezében épen és sértetlenűl meghagyassék.*» A tiszántúli kerületi gyűlés e szövegezésen megütközött, minthogy abból azt olvasta ki, hogy országgyűlési uraink, kik közé a kerület főgondnoka *Rhédey* Ferencz s a debreczeni főiskola gondnoka *Domokos* Lajos is tartoztak, a papságot ki akarják rekeszteni az egyházi, — a tanárokat pedig az iskolai kormányból s ugyanazért *Szathmári Paksi* István püspökkel egyetértve abban állapodott meg, hogy a törvényjavaslat ellen felterjesztés intéztessék a ki-

[1] Hazai törvények és a diplomácziai nyelvhasználat szerint ez alatt a reformátusok és a lutheránusok értetnek.

rályhoz. Ennek elkészítése és benyújtása pedig *Sinai* Miklósra, *Keresztesi* József szalacsi lelkészre és *Helzei* Dániel k. szolnoki esperesre bizatott, előbbik a debreczeni főiskola régi jogainak, utóbbiak a református papok nemességének ügyében különben is a király szine elé törekedvén. Ezek a törvényjavaslatra tartozó észrevételeiket elkészítették, s azokat kérvény alakjába öntve s *Szathmári* püspök aláirásával ellátva 1790. október 1-én *Bécsben* gr. *Pálffy* Károly főkanczellárnál benyújtották.[1]

A tiszántúliak föllépését az országgyülésen működő világi uraink igen rossz néven vették, s odamagyarázták, hogy a papok őket az egyházak és iskolák kormányából ki akarják rekeszteni s illetőleg Tiszántúlra vonatkozva, a kormánynál részt sem akarnak nekik engedni. Mely körülmény *Szathmári* püspököt arra inditotta, hogy az 1791. január 16-iki egyházkerületi gyülésen a kérvénynyel és azok benyújtóival minden közösséget megtagadott! Vele egyetértett *Hunyadi* Ferencz kerületi főjegyző, egyszersmind országgyülési hitszónok, ki ez ügyben a még mindig az országgyülésen levő világiakkal levelezett s ezekre hallgatott. Ellenben az esperesek valamennyien megbizottjaik eljárását mindenben helyeselték és magokévá tették.[2]

Minthogy pedig a világiak már az országgyülésen megállapodtak abban, hogy legközelebb zsinat tartassék, hogy ez uton egyházkormányzati törekvéseiknek is érvényt szerezzenek, *Sinai* rajta volt, hogy az utóbbiaknak útját állja s a tiszántúli papságot pártjára vonja. E czélból a fentebbi kérvény teljes szövegét s a bécsi eljárásukról szóló jelentést a tiszántúli egyházmegyéknek késedelem nélkül külön-külön megküldötte s ezeket a fenforgó egyházjogi nagy kérdések ügyében gyors nyilatkozatra hivta fel.

[1] A kérvény, mely a törvényjavaslat egyéb pontjaira is kiterjeszkedik és a megbizottak jelentése útjokról, a békésbánáti egyházmegye levéltárában.

[2] Az egyházkerület 1791. január 17-iki gyűlésének jegyzőkönyve ugyanott.

Most hát egyszerre megindúltak ama kérdés feletti tanácskozások, hogy a világiakat mennyi befolyás illesse az egyházi igazgatásban? S az eredménynyel Sinai meglehetett elégedve, mert az jóformán mindenütt az volt, hogy e befolyás minél szükebb térre szoríttassék.

Világi uraink ezt méltán hierarchiának nevezték, s a kik e mozgalomról később is megemlékeztek, ezek közt legkitünőbb iróink is «szűk látkör, nyomorult egyoldalúság, uralkodási vágy, s a nemesség iránti gyanakodás, féltékenység és irigység» [1] nevek alatt szólnak arról. Igy is áll a dolog, hogy ha a *jelenkori* fejlettebb, tisztább s a protestántizmus, az okszerűség és az evangyéliom elveivel jobban egyező álláspontról nézzük a dolgot. Ámde a jogtörténet, az akkori érvényes kánonok és a százados gyakorlat álláspontjáról egészen másképekell megitélnünk e mozgalmat és annak szóvivőit.

Az akkori kánonok ugyanis egy igével sem szólnak még a világiak egyházkerületi, püspökválasztási s egyházmegyei jogairól, sőt e jogokat határozottan a papság kezébe teszik le. A kerületen voltak ugyan főgondnokok egy idő óta, de igen kevesen tudták, hogy miképen kerültek oda; az egyházmegyében segédgondnokok a legtöbb helyt még nem voltak, az egyházmegyei tanácsbirák pedig csak is 1821. után léptek jogaikba. Kétséget nem szenved, hogy mindezek részvéte az egyházi kormánynak, sőt magának a papságnak is világosan hasznára vált; de a mód, mely szerint a világiak az egyházi alkotmány sánczai közé bevonultak s az azzal együtt járó nagy változtatás az egyházi kormányban, épen nem volt alkalmas arra, hogy irányukban a papságnál bizalmat gerjeszszen, annyival kevésbbé, mert a mi a papságnak a világiak egyházkormányzati befolyásából a birák és a helyi egyházi gyűlések útján izelítőül eddig jutott, annak fanyar és keserű ize igen sok helyt nagyon is érezhető volt.

[1] *Révész* Imre: A magyar prot. egyház szabadságának védelme 87. l.

Midőn *b. Orczy* József mint kir. biztos 1791. juniusban a *Sinai* perben vizsgálatot tartott, ***bizalmasan*** egyebek közt e kérdést intézé *Szentmiklósihoz*: «Hogy hogy vagyon az, hogy a *bodrogkeresztúri* zsinat rendeléseit a négy más szuperintendencziák . . . bevették és azokkal élnek; ez a szuperintendenczia pedig be nem vette.» Erre *Szentmiklósi* így felelt: «Én a *bodrogkeresztúri* zsinat rendeléseit soha nem láttam, s róla előbb nem is hallottam semmit, hanem miolta már a szupérintendencziális gyűlésre bejárok, egyszer kétszer hallottam emlékezetét s úgy jut eszembe, hogy az ellen kifogást tettek volna ily formán, hogy az nem tartatott ő felsége hirével, hogy azt csak az urak tartották, igen kevés prédikátorok jelenlétekben, még pedig szüreti alkalmatossággal, melyre a mi akkori szuperintendensünk nem is hivatott meg. Ezeket csak hallomás után mondhatom, de felőle bizonyost semmit sem jelenthetek. Midőn pedig ezután *Orczy* azt kérdé: «Mért hogy annyira irtózunk az uraktól?» A komoly *Szentmiklósi* «a buzgóságnak lelkétől elragadtatván, csaknem sirva fakadva egész megindúlással» így felelt: «Vegye könyörülő szivére nagyságod a mi boldogtalan sorsunkat! Ha csak az urak uralkodnának rajtunk, az mind türhetőbb volna, de hogy hallgatóinknak is, a kiken az Isten minket vigyázókká, számadókká tett, a kiket mi az igazság és az idvességnek útjában vezérlünk és így a kiknek minékünk kellene engedelmeskedni, eddig is oly nagy hatalmok volt rajtunk, most pedig annál is nagyobbra nyitnak az urak nékiek utat, úgy, hogy ha valamely külsőkben tőlünk megbántottnak gondolják lenni, azonnal az ekklésiából kiűznek, s magunkat és gyermekeinket gyámoltalanságra juttatnak; minthogy, oly kevés a mi fizetésünk, hogy csak a tisztességes tápláltatásunk, nemhogy tisztességes ruházatunk telnék ki belőle.» «Itten előhoztam, igy ir erről tovább *Szentmiklósi* a vásárhelyieket, a f.-gyarmatiakat, a püspökieket és elbeszéltem, hogy a helyi konzisztoriumok miként bántak a prédikátorokkal. Ugyan hát hogy lehetne minékünk, csak legkisebb bizodalmunk az urakhoz.» *Orczy* erre úgy nyilat-

kozék, hogy az afféle rendetlenségeket a zsinaton fogják megorvosolni! «Mi haszna lesz ennek is!» így kiált fel *Szentmiklósi* «itt a mi keserves sebeink soha meg nem orvosoltatnak. Nem egyébre való lesz ez is, hanem hogy az urak a magok főlényöket, melyet a fölséges királytól meg nem nyerhettek,[1] ott rendszeresítsék. Ott lesznek a papok is, de nem tanultunk mi prókátorságot, ott is elnyomnak bennünket.»[2] stb.

Ez volt a hangulat és vélemény a békési traktusban a világiak ellenében, midőn ide *Sinai* közleményei a debreczeni januári gyűlés után leérkeztek. *Szőnyi* ezek tárgyalása végett 9-re *Szentesre* hitta össze a gyűlést, s mivel maga a kemény hideg miatt nem mert útra kelni, irásban küldte oda .véleményét a fenforgó kérdésben.

Levelében előrebocsátja, hogy azt a dolgot a kunsági és debreczeni egyházmegyékkel előzetesen meg kellene beszélni, hogy «ne lenne oly zavarék, minémű esék mostan is tiszt. püspökünk tételekor, a mikor a világiak kirekesztése még akkor ugyancsak a püspöktételből próbáltatott, de csak az egy debreczeni traktus által, melyben a többi előre semmit sem tudván, noha az ottlévő esperesek, — ott voltam én is, — szavazatra kérettek, de nem lévén előre egyező értelmek és jól megrázott mértékjek, meggondolt és készült szavazatuk: késő volt akkor tanakodni, mikor tenni kellett. De jó volna még magát is tiszt. professor *Sinai* uramat vagy nyilvánosan vagy kéz alatt levél által megkérdezni, hogy az ő rendszerének mi úton módon lehetne legjobban pártjára kelnünk; mert ő kigyelme tudja jobban, mi fegyverek a világiaknak és mint kellessen és lehessen azoknak éleket kivonnunk. Elég, ha ő kigyelme mellől soha el nem állunk, mind egyebekben, mint főként ebben, hogy a *szegény*

[1] *Sinaiék* fentebbi kérvénye a kormányt arra birta, hogy a vallásügyi törvényjavaslatnak általuk kifogásolt szövegét megváltoztatta.

[2] *Szentmiklósi* egykorú naplója e vizsgálat folyamáról az egyházmegye levéltárában.

prédikátorok a sátán hatalmából, melyet adott az érletlen és kevély parasztoknak, még pedig az ő magok lelkeik kárára, kiszabadúljanak.» [1]

Azután a maga nézetét a következő pontokban adja elő:

1. A lelkészek általában helyeseljék *Sinai* eljárását, mert csak a rossz indulat mondathatta azt *Szathmári* püspökkel, hogy ő a kérvény benyújtásába bele nem egyezett. Az «Isten lelke indítá» *Sinait*, mikor «abban is munkás, hogy az ekklésiáinkat vesztő rontó, paraszti zsarnokságokat elhárítsa, még pedig király által, ki ez helytelenséget maga is megértvén, igaznak itéli annak orvoslását. Ezer meg ezer beleegyezésnél több, mikor maga a dolog és a nagy szükség torka szakadva kiált, sőt ugyan rikolt az elnyomatott fél.»

2. «Nehéznek látszik a világiaknak teljes kirekesztése a felvigyászi [2] gyűlésekből, hogy ha ugyan ez is fel van téve, mert ez sok rossz következményeket szülne. Más a dolog ide ki a parasztság között, akár falu, akár város legyen az. Mert ha úgy van másutt is, mint itt *Vásárhelyen*, itt az egyházi kormány egyedül az ifjabb biráké: az öregek motszanni sem mernek stb. De most ez nem ide való. Itt, mint tudja kigyelmetek is, a traktus semminek tartatik. Ily veszettség mind itt, mind másutt nyögve várja a nagy gyűlést.»

3. «Az egyházmegyéknek s azokban az espereseknek minden egyházi dolgokat illető joga és tekintélye, mely a parasztságnál fogva tartatik, állíttassék helyre.»

4. «Az egyházi személyeknek másunnét való hivatása, marasztása vagy elbocsáttatása az egyházmegyére bizassék.»

5. «Ne legyen szabad a biráknak a belső személyek fizetését a magok fejétől megkisebbítniök.»

6. «Egyházi ügyekben, belső személyek dolgaiban a döntő itéletet az egyházmegye mondja ki.»

[1] Az eredetiben is aláhuzva.

[2] Az akkori nemzetiségi lelkesedés így magyarosítá a superintendentialist.

7. Hogy a belső személyek «a paraszt birók pálczájok alól kivetetvén kevélységre, fenhatásra, heverésre, birák lenézésére ne vetemedjenek» erre az egyházmegyéknek legyen gondjok.

Egyébaránt a készitendő munkálat átnézését, helybehagyását és aláirását *Szőnyi* magának fentartja.[1]

A gyűlés köszönő iratot szerkesztett *Sinainak* «a református egyházi rend mellett mutatott hűségeért», bár azzal nem értett mindenben egyet; azután pedig a zsinatra választandó követek számára lényegileg a következő utasitásokat adta:

Minden traktusban választassanak segédgondnokok, «a hol lehet olyanok, kik a vármegyén valamely tisztséget viselnek, de azonban a traktus székén is, midőn a szükség kivánja és meghivatnak, megjelenjenek. Hatáskörük az előfordulható politikai ügyekben legyen, nem pedig a csupán egyháziakban, minők a papok hivatalára, felavatására, letételére és több e féléhez tartozó dolgok. A püspökválasztási jog kizárólag a papoké. A helyi egyháztanács elnöke a lelkész legyen, a presbyterek vigyázzanak a hivek életére, az egyház jövedelmére és az iskolákra a lelkészszel együtt. A papmarasztás töröltessék el. Az utasitás tüzetes kidolgozása és megállapítása *Szőnyire* és *Szentmiklósira* bizatott.[2]

[1] *Szőnyi* levele *Szentmiklósihoz* 1791. február 8-áról az egyházmegye levéltárában.

[2] A gyűlés jegyzőkönyve és az utasítás az egyházmegye levéltárában.

XVI.

Szathmári püspök halálával a kerületben a küriarchák és hierarchák harcza kitör. — Sinai püspöknek választatik. — Ennek levelei Szőnyihez s bécsi dolgai. — Az esperesek és a papság átpártolása Hunyadihoz, kit a világiak püspökké választatnak. — A békési traktus opponál. — Szentmiklósi báró Orczy kir. biztos előtt. — Szőnyi a budai zsinaton. — Rhédei főgondnok a vásárhelyi elöljáróknál szót emel Szőnyi érdekében. — Ezt a kerület esperességétől megfosztja s pénzkezelése ellen nyomozást rendel. — Szőnyi halála és jellemzése.

1791—1794.

Mielőtt azonban a zsinat összegyülhetett s a világiak befolyása egyházi törvény utján szabályoztathatott volna, *Szathmári Paksi* István püspök márczius 2-án véletlenül meghalt s ennek következtében a kérdés a püspökválasztásra nézve a forrongásban levő elemektől a törvényes rendezés előtt a tiszántúli kerület, sőt az egész magyar református egyház végtelen kárára, rögtönzött megoldást követelt, mire pedig sem a kor, mely a franczia forradalom mozgalmai és a *József* császár halála után beállott alkotmányos és nemzetiségi törekvések miatt nyugalmát elveszité, sem a vezéregyéniségek, kiket a személyes érdekeltség és az egymás elleni bizalmatlankodás e kérdésben már előre felizgatott és elfogultakká tett, teljességgel nem voltak alkalmasak.

Tudjuk, hogy ezután mi következék: nevezetesen, hogy a papság mit sem hajtva a világiak eszközéül ismert *Hunyadi* főjegyző tilalmára, *Sinait* nagy lelkesedéssel püspöknek választotta: hogy a világiak, az esperesektől külön, egyházkerületi gyülést tartottak, melyben e választást érvénytelennek

nyilvánították; hogy a hierarchák a világiakat az egyházak és főiskolák kormányzásából merőben kizárták, a küriárchák pedig dobszóval szedték a pátronusok szavazatát a *Sinai* helyébe választandó Hunyadira; hogy mindkét fél a királyhoz vitte panaszát a másik fél törvénytelen eljárásai ellen; hogy a traktusok *Sinait* csakhamar cserbenhagyták s ez a főiskolai tanárságtól is elmozdíttatott; s a király előzetes vizsgálattartás után *Sinai* püspökségét semmisnek nyilvánította stb.

Szőnyi és esperestársa e küzdelemben, melyet a pártfőnökök bámulandó tudományos készültséggel és éles elmével vívtak, határozottan és következetesen *Sinai* pártján állottak. Előbbi mikor hírré lett, hogy *Hunyadi* F. az esperesektől magát elkülönözte és óvást tett az ellen, hogy *Halmi* esperes körlevelére püspök választassék, *Szentmiklósihoz* ezeket irta: «Nem itélem jónak közönséges és pedig nagy fontosságú ügyben az ilyen eljárást. Világi urainknak én békét hagyok. Jóváhagyom befolyásokat, nem is lehet másként a nagyfontosságú ügyeknél; de a szegény prédikátoroknak dolgai a tisztán egyházi ügyekben egyedül az esperesi hivatalt traktusával illetik.»[1]

Sinai azon a napon, mikor *Bécsbe* indult, hogy a világiak hatalmaskodását a királynak bepanaszolja, levelet irt *Szőnyinek*, melyben bebizonyítja, hogy a világiak kerületi gyűlése kánon ellenes s mint törvényesen választott püspök inti ezt, hogy ujabb szavazást a püspökválasztásra ne hirdessen, se a világiak által hirdetett júniusi kerületi gyűlésre be ne menjen.[2] Valószinűnek tartom, hogy *Szőnyi* mindjárt, a mint az esperesek májusi gyűlése *Bécsbe* küldte Sinait, fölkérte ezt, hogy egyszersmind az ő baját is panaszolja el a királynak, hogy t. i. a *vásárhelyi* elöljárók mint fosztották őt meg hivatalától. Igy történt, hogy július 1-éről *Sinai*

[1] *Szőnyi* levele 1791. márczius 19-éről az egyházmegye levéltárában.

[2] *Sinai* levele 1791. június 4-éről az egyházmegye levéltárában.

Bécsből értesíti *Szőnyit* dolgai állásáról. Levele egész terjedelmében így következik: «Minthogy ügyemet s dolgainkat egy olyan pontra elvihetém Istenem segedelméből, a melyből reménylett véget s szerencsés kimenetelét nem ok nélkül lehet kihozni: erre micsoda utakon és módokon lehetett eljutnom, kivánom tiszteletes esperes nagy jó uram előtt referálni.

Voltam személy szerint két izben szembe a felséges főherczeggel, *Ferenczczel*, a ki felséges király urunknak most távollétibe helytartója; először ugyan 17-ik napján júniusnak, másodikszor ugyan 22-ik napján júniusnak. Mind a kétszer fogott s látott nagy kegyelmességgel és kérvényemet szignálván úgy küldötte meg azon a napokon, melyeken beadtam a felséges kanczelláriára. Voltam szembe 18-ik júniusban főmélt. gr. *Majláth* kanczellárius urral is a maga szállásán és közel egy óráig beszéllettem ügyömet előtte és feleltem elömbe tett kérdéseire, melyeket mind meghallgatott figyelmetességgel. A melynek ez leve a gyümölcse, hogy elővétetődvén kérvényem a felséges kanczellárián s kiváltképen említett alkanczellárius úr segítvén ügyömön, az végeztetett, hogy meghallgattassam minden mentségembe, ámbár mind a kurator urak előre felküldött kérvényökbe, mind nemes Biharvármegye legujabban felküldött vádjaiba erősen törekedtek azon, hogy kizárattassam superintendensségemből és mást választhassanak mind világiak, mind egyházi személyek szavazatával. Ennek a következése, hogy mind a két rendbeli kérvényem leküldetett *Budára* a fels. királyi helytartótanácshoz, az első ugyan 8023-dik, a második pedig 8300-ik szám alatt, a végre, hogy az azokba való előterjesztést és bizonyítékokat megvizsgáltassa és a mint azokat tanálja, úgy referálja ide Ő felsége elébe, hogy úgy osztán igaznak tanáltatván előterjesztésem felséges királyunk által hivatalomba megerősíttessem.

Itt nagy helyeken hallottam ezt az itélettételt a világi urainkról, hogy ezzel az ellenem való cselekedetekkel csúfságra tették ki az egész ország előtt vallásokat. Eddig, míg

még a királytól függött vallásunknak igazgatása, mely csendesen folytak abba minden ilyes dolgok; most alig adódhatik törvény a hazába, mely szerint folyjanak a vallás dolgai, már azzal ugy visszaélnek az uraink. Ez azt fogja cselekedni, hogy panaszoikodjanak az új törvény ellen a római katholikus papok és igyekezzék felséges királyunkkal megbánatni azt stb.

Az első folyamodványomban azt kértem vala, hogy addig is, míg bizonyítékaimat felhozhatom Ó felsége eleibe arról, hogy az eddig való gyakorlat szerint csak a lelkészek szavaztak a szuperintendens választásába, függeszsze fel vagy tiltsa meg azt a gyülést, melyet az urak kitüztek Debreczenbe 28-ik napjára júniusnak. De ebbe nem hallgattattam meg, a mint már most megértettem, bizonyosan azért, mert erről a kitüzött gyülésről sem a világi kurátor urak kérvényébe, sem a Biharvármegye irásába nincsen csak egy szó emlékezet is; azért föl nem tette a királyi tanács, hogy nem vévén választ sem a kurátor urak s Biharvármegye, össze mernének gyülni olyan dologba, a melyet mind a két rész a királyi felség itéletére támasztott már. Ha pedig különben mertek volna cselekedni, a felséges király fenyítését el nem fogják kerülni.

A másik beadott kérvénybe a szuperintendensségre való választatásom vagyon leirva minden környülallásaira nézve és azután annak bebizonyítása mind dogmáinkból, mind a bévett igazgatás formájából és arra tartozó dokumentumokból, hogy a szuperintendens választásába nem adhat szavazatot egyéb s nem is adott ez ideig az ekklésiai rend megegyezéséből, hanem csak belső személy és e végre mind hitvallásainkból, mind hittudósainkból, mind a szuperintendencziának egyházi történetéből olyan szép és válogatott dokumentumok jöttek bé, hogy azt hallottam, hogy a felséges kanczellária vidulással hallgatta azokat és délután 3 órakor oszlottak el, a mikor azok referáltattak és elolvastattak Ezt az egész kérvényt mellékleteivel együtt én ugyan szeretném megküldeni tiszt. esperes uramnak, de ez a mostani környül-

állásokba lehetetlen, ha Isten ő felsége engedi, hogy még a nyáron összegyűlhessünk, akkor egész terjedelmében megolvashatjuk; most csak abból a részéből, a melybe a kurátor s laikus presbyterek ellen panaszolkodunk, abból a részből mondom egy darabot és a kérelmező részt, melylyel bezártuk folyamodványunkat, kivántam az ide ragasztott kivonatba megküldeni, hogy ezekből itéletet lehessen tenni az egész munkáról is.

Vagynak ugyan némely jó akaróim olyan értelembe, hogy ezt a kérvényt és a tavaly beadottat is csak világ eleibe kellene nyomtatás által kirepíteni, minthogy a tárgy új és kevesen vannak az atyafiak közül is, a kik erről készült értelembe volnának; mindazáltal én eddig magamat az eránt meg nem határozhattam. Örömest érteném tiszt. esperes nagy jó uramnak is ez eránt való értelmét.

Megértvén még a napokba, hogy a felséges királyi helytartótanács micsoda módot fog feltanálni kérvényünk s ügyünk megvizsgálásába, ahhoz fogom magamat alkalmaztatni és innen hazafelé le fogok indulni.»[1] Maradok stb.

A levél mellékletéből kitünik, hogy *Sinai* a királyhoz irt kérvényében annak bebizonyítására, hogy a világiak a lelkészeket ártatlanúl elnyomják és háborgatják, első példának a *Szőnyi* esetét hozza fel. A kérvény 5-dik pontjában ugyanis megemlítvén, hogy már II. *József* egy némely ilyen pap üldöző világi urra szigorú büntetést szabott, ekkép ir: «Mindazáltal ez idő óta sem szünt meg a világiaknak, kiket a kúrátorok helyi presbytereknek szeretnek nevezni, a lelkipásztorok zaklatását és elnyomását czélzó zabolátlansága, kik által *Szőnyi* Beniámin a békési traktus esperese, kinek vallástudományban s apostoli egyszerűséggel párosúlt kiváló kegyességben a felekezetünkhöz tartozó magyar egyházakban mása nincs, minek utána a csongrádmegyei *hódmezővásárhelyi* egyházban fáradhatatlan gondossággal a

[1] *Sinai* levele *Szőnyihez* 1791. július 1-éről *Bécsből*, az egyházmegye levéltárában.

legáldásosabb lelkipásztori szolgálatban 48 esztendőt töltött el, — mit sem adva arra, hogy azon egyház közönsége előzetesen kötelezvényt adott neki, — a lelkészi laknak és hivatalnak családjaival együtt való elhagyására kényszeríttetett; s hogy ha az ottani földesurnak gr. *Károlyi* Antalnak könyörületességéből szabad telket nem nyert volna, a hol magát meghuzhassa, a több, mint hetven éves tiszteletreméltó aggastyán mind e napig más házára vagy még valószinűbben a szabad ég alá szorult volna.» Ezután még négy tiszántúli pap sorsa említtettik meg, kiket a világiak hivatalukból méltatlanúl kizavartak. «A honnét nyilván van, ezzel zárja be idevonatkozó fejtegetését *Sinai*, hogy ez az önkényes és zsarnoki bánásmód ellenünk papok ellen már anynyira elharapódzott, hogy méltán panaszolkodhatunk a felől, hogy ha még a *Volga* folyó mentén *Kazánban*, *Asztrakánban* vagy *Szibéria* kietlen tájain, a hol elődeink bolyongtak, viselnénk is papi hivatalt, ott sem találnánk irányunkban keményebb szivű helyi presbytereket, mint a minőkkel, fájdalom, itthon közös hazánkban találkozunk.»

Azonban *Sinainak* és *Szőnyiéknek* az a reménységök, hogy sérelmeik odafenn orvosoltatást fognak találni, ép oly hiába való volt, mint ama számítás, hogy a kerület világi urai a junius 28-iki gyűlést nem merik megtartani. Mikor e levél iratott, a világiak megerősödve a nagy befolyásuk és ügyes taktikájok által megfélemlített papság szavazataival *Hunyadit* már püspöknek kiáltották ki, *Sinait* pedig, hogy rajta bosszújokat töltsék s őt végkép ártalmatlanná tegyék, főiskolai tanárságától is megfosztották.

E gyűlésre sem *Szőnyi*, sem *Szentmiklósi* nem mentek el, sőt inkább mindketten azon voltak, hogy a *Sinai* érdekében megkezdett harczot hűséggel és erélyesen tovább folytassák, s ekkép a világiaknak és püspökjöknek opponáljanak.

E czélból július 13-ra *Szent Andrásra* gyűlést hirdettek s itt — bár sem a tanácsbirák, sem a közrendű papok nagyobb része nem jelent meg a gyűlésen — *Sinai* bécsi útjára 70 forintot megszavaztattak; aztán a világiak május

2-iki gyülésének jegyzőkönyvét, melyben ezek *Sinai* püspökségét el nem ismerik s bizonyitgatják, hogy őket is befolyás illeti a püspök választásban, pontról pontra megczáfolják, s *Szentmiklósinak* a választás körüli eljárását helyeslik.[1]

Néhány nap mulva azonban b. *Orczy* József, kit a király vizsgáló biztosnak küldött ki, a püspökválasztási ügyben, az espereseket, ezek közt *Szentmiklósit* is kihallgatás végett *Debreczenbe* idézte. Hogy az esperesek, még azok is kik időközben már *Hunyadihoz* pártoltak át, itt még egysze helyt állottak, Sinai püspöksége s a püspökválasztás módjára vonatkozó korábbi eljárásuk és elveik mellett, leginkább *Szentmiklósinak* tudható be, ki szilárdan tartá magát, s kit minthogy a korábbi hangadók félrehúzódtak, társai tiszte letreméltó jelleméért mindnyájuk képviselésére kértek fel. A vizsgálat folyamán vele érintkezett *Orczy* is legtöbbet, a k őszintén és határozottan feltárta előtte, hogy a fenforgó peres ügyben a kánonok az esperesek részén állanak,[2] habá ennek, mint a következmények megmutatták, a tulsó pár befolyása alá került *Orczyra* semmi befolyása sem volt.

A tapasztalatok, melyeket *Szentmiklósi Debreczenben* az egyház oszlop-emberei és főleg a világiak felől szerzet arra inditák őt, hogy a mint onnét hazaérkezett, traktus vezéregyéniségeit *Vásárhelyre Szőnyihez* egybegyüjtse, ho nekik a vizsgálat lefolyásáról jelentést tett s velök — — *Szőnyit* is ideértve — bizonyitványt állíttasson ki a felő hogy a vizsgálat alatt követett egész eljárását helybenhagyják és magukévá teszik.[3] Hihetőleg már ez alkalommal megálla pittatott, hogy a küszöbön álló budai zsinatra *Szőnyi* kül dessék fel egyik követül, akképen, hogy esperes társa *Szentmiklósi* is vele legyen; úgy hogy mire a két ellenpüspö

[1] E gyűlés jegyzőkönyve és irományai az egyházmegye levéltárában.

[2] *Szentmiklósi* egykorú naplójegyzetei a vizsgálat idejéről a egyházmegye levéltárában.

[3] Az erről szóló bizonyitvány 1791. augusztus 4-éről, u. o.

követválasztási felhivása ideérkezett, itt a kérdésre nézve már készen volt a megállapodás.

Hunyadi F. *Rhédey* főkurátor ellenjegyzése mellett a traktushoz augusztus 27-én irta e tárgyban e maga levelét, (azelőtt mindig az espereshez volt szokás irni), melyben arra inti azt, hogy «istenfélő, vallásukban buzgó, de békességszerető értelmes és tanult emberek» választassanak, «hogy minden botránkoztatások eltávoztatódjanak». Megirta, hogy a követek minő ruhában jelenjenek meg, hogy az utasitásnak legjobb lesz általánosságban maradnia, hogy a szentirástól, a hitvallástól, vallásunk elveitől, az ország törvényétől, vallásunk szabadságától, az egyházak és az egyházi rend jogaitól semmiben el ne távozzanak. *Sinai* ellenben egyenesen *Szőnyihez* ir, vetélytársa felhivását érvénytelennek bélyegzi; minthogy «nem a törvényes felsőség által jegyeztetett alá, mert *Hunyadit* a békési tiszt. traktus nem ismeri el szuperintendensnek, a felséges helytartótanácsnak parancsolatja sem intéztetett ő kegyelméhez . . . Valamit azért a dologban a traktus cselekedni fog, úgy cselekedje, mint a ki én tőlem veszi az utasítást s megbizottját is hozzám utasítsa.»[1]

Mindkét felhivás későn jött, mert előbbi érkeztekor a traktus követei már *Budán* is voltak. Ezekkel azonban aligha voltak megelégedve a kerület urai, mert a szeptember 8-iki debreczeni gyűlésben vizsgálatot rendeltek el a békésiek ellen. Minek következtében néhány nap mulva a békésmegyei alispán körlevele megindult az egyházakhoz, melyben az egyházi elöljárókat a részben szólította fel nyilatkozatra, hogy az esperes felhivta-e *mindnyájokat* követválasztásra s közölték-e velök a *Hunyadi* megválasztásáról és a királyi biztos működéséről szóló körleveleket?

E felszólításra az egyházmegye adta meg az érdemleges választ, oly értelemben, hogy bár a kerületi gyűlésnek,

[1] A két püspöki levél — utóbbi augusztus 30-áról — az egyházmegye levéltárában.

melynek királyilag megerősített feje vagyis püspöke nin(felelettel nem tartoznék. mindazáltal tudatja. hogy a zsin(választásokról szóló kerületi végzések későn érkeztek *Szen miklósihoz*. ki is e miatt azokat csak 4—5 lelkésztársáv közölhette. A többi leveleket *Szentmiklósi* szintén kés(vagy egyátalában nem kapta meg s azért nem közöl azokat.[1]

Kuthi Ádám. kitől a válasz eredt s ki itthon az esper(hivatal ügyeit időközben ellátta. mint e nyilatkozatból látju még nem felejtette el a kerület bántó magaviseletét a trakt irányában s ha rajta áll, tovább folytatja. az ellenzéki mag tartást a felsőbb hatóság irányában. De *Szőnyi* és *Szen miklósi Budán* egyszerre megszelidültek. A zsinaton, mi tudjuk. a világiak teljes uralmat gyakoroltak a papi követ(felett s ezek megalázódással hozzájárultak ahhoz, a mit (urak akartak. *Szentmiklósi* sejtelme. a mit br. *Orczy* el(a zsinat felől kifejezett, tökéletesen valósult s rája (*Szőnyire* nézve a budai követség a fegyverletétel mezejé(vált: a mi annál gyorsabban megtörtént, mert *Sinai* mer(elvét, t. i. a világiak teljes kirekesztését az egyházi jogokb eleitől fogva úgy sem pártolták s mert *Szentmiklósiba Hunyadi* iránt a rokonság húrjai is megszólalhattak. *Szőny ben* pedig a személyes érintkezes felköltötte a vágyat. ho(egyházától szenvedett sérelmét ez alkalommal maga elpan(szolja a főgondnoknak. s tőle azok orvoslását kérje. E azért is remélhette. mert legfőbb ellenségei elnémultak, (öreg *Nyéki* ugyanis ez időben meghalt[2] eladósodva.[3] *Fül(Mihály* pedig még tavaly kimaradt a jegyzőségből.[4]

Szőnyiék naplót is vezettek a zsinat idejéről s anna ügyeiről. de e néma sorokban egy árva szóval sem árulják

[1] *Angyal* József békési alispán 1791. szeptember 16-iki körleve az egyházmegyének erre adott válasza u. o.

[2] Ref. halotti anyakönyv.

[3] Városi egykorú jegyzőkönyv V. 595.

[4] Ugyanott.

többé, hogy ők vagy többi paptársaik nem mindenben értenek egyet a kánonhozó világi urakkal s hogy nekik maguknak is volna valami külön véleményök.[1]

Ily magatartás után természetes, hogy *Rhédei* főgondnok is éreztetni akarta jóakaratát *Szőnyivel*, kihez különben is régibb ismeretség fűzte, mely azzal, hogy *Szőnyi* a Szentek Hegedűje kiadásait 1782. óta folytonosan neki ajánlgatá, még szorosabbá vált; s ugyanazért a mint a zsinatnak vége lett, rögtön fölvette ennek ügyét, melynek érdemleges elbirálását a kerület négy éven át húzta-halasztotta. Levelet irt a *vásárhelyi* «szent ekklézsia érdemes elöljáróinak,» mely egész terjedelmében így következik:

«Előbb is ugyan már, de mostan a felséges királyi kegyelem mellett Budán tartott nemzeti gyűlésünk alkalmatosságával fordulván meg előttem azon kedvetlen meghasonlás, mely tiszt. *Szőnyi* Béniámin uram és azon ekklésiánk között fenforog és a melyből jött sérelmes és alapos panaszai ezen elerőtelenedett, valóban nagyérdemű tiszteletes atyának, megvallom, szivemet igen által járták, nem lehetett, hogy arról az ekklézsiának érdemes elöljáróival kötelességemnél fogva is, szeretettel mindazáltal, még utamból ne szóljak.

Minthogy tehát békességre inkább, mint valamely biráskodásból kimenő elintézésre kivánnám szivemből a dolgot vezérelni, kérem az ekklézsiának elöljáróit azon keresztyéni szeretetekre, melylyel oly hív és annyi esztendőkig való fáradhatatlan lelkipásztorok iránt viseltetni tartoznak, sőt kényszerítem magára az igazságra, a melynél fogva ezen sérelmes panaszokat lecsendesíteni kötelesek, hogy elhárítván panaszait a szánakozást érdemlő tisztes öreg atyának, magok

[1] A napló az egyházmegye levéltárában. — A békési traktusnak *Szőnyin* kivül még *Domokos* Lőrincz volt zsinati követe. Napi díjok 4 frt volt. Ennek katonája és amannak iródeákja ezenkivül 20—20 krt kapott szintén a közköltségből. Domokos azonban betegsége miatt a zsinatról időközben haza utazott.

jó szivek és igazságot szerető jóságok által engemet is dolognak további alkalmatlanságától mentsenek meg. Legör vendetesebb lesz én nékem, ha ilyetén közbenszólásomna foganatos voltáról fogok tudósíttatni. De ha ehhez jó re ménységem ellen szerencsétlen lennék, az egész tényálladé közlése által kivánok az ekklésiának érdemes előljáróit informáltatni, miben legyen a dolognak valósága eleitő fogva szinte mostani fekvéséig, és ezt minél előbbre, hogy mind egy, mind más részről kedvetlenkedő indulatok vala miképen egyszer megcsendesíttessenek.»[1]

Szőnyi és családja, mint már fentebb említém, inségg küzdöttek, a mi arra indította őt, hogy már előbb az egy házmegyéhez is anyagi segedelemért fordult,[2] melynek azon ban ilyes czélokra pénze nem volt. Ránézve tehát a főgond nok igen örvendetes hurokat pengetett. Azonban fenteb már előadtuk, hogy *Szőnyi* egyházával a traktus befolyás s megerősítése mellett egyezett ki, ügye tehát helyrehozha tatlanúl veszve volt s ugyanezért panaszkodásainak és *Rhédé* elkésett jó indulatának semmi hasznát sem vehette.

Az egyház előljárói különben is sokkal nagyobb fon tosságú ügyekkel voltak elfoglalva, t. i. az új templom épí tésével, melynek költségeit nagy buzgósággal hordták össze engedélyét pedig épen akkor kapták meg a vármegyétől minek következtében a rákövetkező év tavaszán nagy örömme és ünnepélyességekkel hozzá is kezdtek a munkához. *Szőny* maga is részt vőn a lelkesedésben s ő volt, ki a szent hajlé alapjánál az első téglát letette.

Egyébaránt ő még mindig lelkésznek és esperesnel kivánt tekintetni s a hol tehette, e kettős álláshoz val jogait fentartotta. A tényleges lelkészi szolgálattól ugyan kénytelen volt megválni, de legalább eljárt az egyházi gyű

[1] *Rhédey* Ferencznek 1791. október 18-áról *Zsákáról* kelt level az egyház levéltárában.

[2] *Szőnyi* levele 1791. márczius 19-éről *Szentmiklósihoz*, a egyházmegye levéltárában.

lésekbe, hasonlóképen megjelent az egyházmegyei gyűléseken is, mindkét helyt résztvett a tanácskozásokban, sőt a traktus ügyeiben az intézkedési jogokat is maga akarta gyakorolni, bár az esperesi teendők terhét, melyek munkabiró vállakat kivántak, már évek óta *Szentmiklósi* vitte. Magánál tartotta az egyházmegye pecsétét és jegyzőkönyveit: minek következtében a tényleges esperest nem egyszer tartóztatta fel kellő időben való hivatalos eljárásában, hivatalos pénzeket vett fel az egyházaktól, melyekről nem számolt s hihetőleg számolni nem is tudott.

Szőnyinek ilyen eljárása *Debreczenben* is hirül esett s a kerületi gyűlés beavatkozását vonta maga után. Már 1792-ben intézkedtek a kerületen e zavaros viszonyok megvizsgálása felől. *Szőnyi* az öreg ember makacsságával ragaszkodott hivatalához; a vizsgálat hamarosan nem is történt meg, s annak kiterjedése ellen az egyházmegye is felszólalt. Másik évben tehát *Dobos* Gergely csongrádmegyei táblabirót és *Gyarmathy* Ferencz makói lelkészt bizta meg a kerület, hogy a traktus minden egyházánál nyomozzák ki, hogy *Szőnyi* esperessége idejében évről-évre az agentialis pénztárba és zsinati költségre kinek és mennyit fizettek? egyszersmind *Szőnyinek* megparancsoltatott, hogy többé semmiféle esperesi jogot ne gyakoroljon. «Tudtára esvén az egyházkerületi gyülésnek» így szól az utóbbi végzés «hogy esperesi hivatalától, melyet a békési tiszt. traktusban viselt, megkönnyebbittetett tiszt. *Szőnyi* Béniámin uram az egyházkerületnek világos rendelése ellen sem a jegyzőkönyvet, sem a pecsétet a traktusnak ez ideig is által nem adta, sőt még most is esperesi teendőkbe avatkozik, mely miatt tiszt. alesperes uram a maga hivatalában megakadályoztatik, nevezetesen az egyházlátogatást is véghez nem vihette, újolag végeztetett, hogy a békési tiszt. traktus *Domokos* Lőrincz segédgondnok úrral egyetértvén, tiszt. *Szőnyi* Béniámin uram keze alól a traktus pecsétjét vegye és adja átal tiszt. *Zsebők* Sámuel alesperes uramnak; azután pedig bizonyos időt hagyván mind tiszt. *Szőnyi* Béniámin uramtól, mind tiszt. *Zsebők*

Sámuel alesperes uramtól a kezekhez vett pénzről szám
vegyen ; egyszersmind a kerületnek minapi végezését tisz
Szőnyi Béniámin uram iránt minden egyházakkal közölvé
mindezekről jelentését elkészítse és beadja.»[1] *Domokos* segéd
gondnok a kellemetlen megbizatásnak egy körlevéllel tet
eleget, melyben megirja az egyházaknak, hogy az egyház
kerület *Szőnyit* még m. é. novemberi gyülésében az espere
hivatal mindennemű terhe alól felmentette, őt egészen nyu
galomba tette s a hivatalt *Szentmiklósi Zsebőkre* bizta
annak okáért «adatik tudtokra minden egyházak tiszt. lel-
készeinek s elöljáróinak, hogy az előadandó dolgokban enne
utána nem tiszt. *Szőnyi* Béniámin esperest, hanem *tiszt*
Szentmiklósi Zsebők Sámuel alesperes uramhoz kelleti
folyamodni.»[2]

Tehát a mint lett vége a papságnak, úgy lett az es-
perességnek is, — azzal a különbséggel, hogy amannál még
méltatlanságról joggal lehetett panaszkodni; ennél már nem.
Egy sajnos példa annak igazolására, hogy nem csak arra
kell vigyázni, hogy sokáig éljen az ember, hanem arra is,
hogy önmagát túl ne élje.

Minő eredménye lett a kerületi biztosok eljárásának, arra nincsen adatunk. Igen valószinű, hogy a számadási zavar nem csupán *Szőnyi* miatt következett be, mert a zsinati költségszámla annak halála után sem volt sokáig kitisztázva, nem mintha hiányról lehetett volna szó, sőt ellenkezőleg, 1807-ben is a traktusnak volt követelése e czímen a kerület ellen.[3]

Szőnyi utolsó éveiben nem jelent meg többé az egyházmegye összejövetelein, de egyháza gyűlésein mind végig resztvett. Idejét ezenkivül főkép irodalmi foglalkozással töl-

[1] Az egyházkerület 1793. április 22-iki 36. sz. végzése az egyházmegye levéltárában.

[2] Az 1793. június 15-én kelt körlevél az egyházmegye levéltárában.

[3] Az egyházmegye akkori jegyzőkönyve.

tötte. Latin versekbe öntötte nézeteit és megjegyzéseit az egyházi, vallási, erkölcsi és polgári közélet legkülönbözőbb tárgyai és saját élete némely eseményei, tapasztalatai, stb. felett; s részint új iratokat tett közzé, részint régibb műveit bővítgette s rendezé új kiadás alá. Ezek közt különösen a *Szentek Hegedüjét* értem, melynek tizedik kiadása elé 1793. év szeptemberben irta az előbeszédet. «Nem reménylem» így szól ebben «hogy érjem, mint öreg ember ez munkámnak többszöri kijövetelét: Isten kegyelméből készítettem mintegy berekesztésre e kiadáshoz egynehány szükséges és hasznos éneket.»

Még megérte e kiadás megjelenését, meg azt az örömet is, hogy gyülekezetével együtt ünnepelhette a rákövetkező év májusában az új templom tornya gombjának föltételét; de ezután nem sokkal, betegeskedni kezdett, s mikor az év nyara elmult, ő is bevégezte viszontagságos életét. Haláláról és temetéséről a deákok akkori professora következő bejegyzést tette az egyház anyakönyvébe:

«*Az 1794. évi szeptember 17.*» «Nagyérdemű tiszteletes tudós öreg *Szőnyi* Béniámin, a hódmezővásárhelyi reformáta szent ekklésiának 46 esztendőkig prédikátora, a tisztelendő békési traktusnak pedig 21 esztendőkig esperestje, életének 77-dik esztendejében mintegy 6 hetekig tartó csendes és többnyire fájdalom nélkül való betegsége után megfogyatkozván és mintegy kiszáradván az életet tápláló nedvességek, mint valamely fáklya elaludt és az Urban boldogúl elnyugodott.

Nagy tisztességgel eltakaríttatott, sok úri rendeknek, prédikátoroknak, minden vallásban levő személyeknek s kiváltképen pedig maga hajdani kedves hallgatóinak jelenlétekben kettős tanítás és énekkel való búcsuztatás által. Az első tanítást tette tiszt. tudós alesperes és a szentesi ekklézsiának lelki tanítója *Szentmiklósi Zsebők* Sámuel uram, felvévén szentleczkéül *Szent Pál* Zsid. 13. 10. «Megemlékezzetek a ti előttetek járókról, kik ti néktek szólták az Istennek beszédét, kiknek kövessétek hiteket, meggondolván

minemű vége volt az ő életeknek.» A második tanítást tett a helybeli egyik prédikátor, tiszt. tudós *Kiss* András ura szent leczkéül választván *Bölcs Salamonnak* szavait a Pél 10. 31. «Igen szép ékes korona a vénség, mely az iga ságnak utában találtatik.» A bucsuztatót pedig készítette a oskolának akkori professzora *Szilágyi* István, melyet deá jainknak hármoniájával elmondatott ezen folyó hónapn 20-dik napján:

«Jó atyánk! hát földbe tészszük hült testedet,
Az égbe bocsátjuk idvezült lelkedet:
De élni fog hired emlékezetünkben
Örökké, és lészel példánk életünkben!» — stb.

Hült porait a hivek oda temették a szentegyház fa mellé, melynek papságától a birák megfosztották; s mid sok idő mulva epitaphiumaik elkorhadtak, a hálás utók 1880-ban diszes gránittáblát állított azok helyett. *Szőn* hirét tehát egyháza csakugyan megőrizte folyvást mind napig, úgy mint nagyérdemű, kegyes és hű lelkipásztorá A nép csak azután itélt, a mit ajkairól hallott és műveib olvasott s ez elég volt, hogy biztosítsa emlékének az utód tiszteletét is. Ügyeinek körülményes és valódi állását, ford latait, jellemének fogyatkozásait a közönség nem tudta, so sem is hallhatta. A mint ő szerette ez együgyű, de jó ind latú népet, a melynek javára a veszély napjaiban ann fáradozott, melyet majdnem félszázadon át legeltetett Ist igéjével s melynek számára irta főképen műveit; akkép r gaszkodik hozzá az is állhatatosan, bár hűségét alacsony elnyomott állapota miatt az elöljárók ellenzésével szemb érvényesíteni nem tudta.

Nem volt szent és hiba nélküli ő sem, de erényei

érdemei túlszárnyalták gyöngeségeit, s ezekért még életében keservesen megbünhődött.

Midőn lelkészi hivatala áldozatáúl esett a városi elöljárók túlkapásainak és a felsőbb egyházi kormány ügyefogyottságának: lelkiereje már meg volt bénulva s ez magyarázza ki, hogy koronként majd az ijedtség és tanácsnélküliség, majd a hajlíthatatlan konokság vett rajta erőt. Ifjabb korában sokkal inkább ura volt indulatainak. A földesurakkal való jó viszonya s ezekkel való társalkodása simává és alázatossá tették a világi hatalmasok irányában; a majdnem korlátlan hatalom és a fény, melybe a klérus öltözködék, belé is, valamint legtöbb kortársaiba, egész a hizelkedésig való meghunyászkodást oltott annak képviselői irányában. Az egyházainkat látogató és zaklató kath. püspökök magasztalására üdvözlő és dicsverseket készít; a pálos, benczés, ferenczes szerzeteseknek külön versekben hizeleg, épen úgy mint a császári czímnek is, melyet II. József viselt.[1] A korabeli lelkészekkel kevéssé volt megelégedve s azok lanyhaságát, szent élet nélkül való voltát[2] panaszolja. A maga korát különösen rossznak és szeretetlennek találta. Emberszeretetét jellemzi, hogy a tanítókat, földesurakat, tiszteket, hajdukat a veréstől és kegyetlenkedéstől inté s hogy az egyházkerület által eretnek tanításaiért hivatalától megfosztott *Szoboszlai* Péter *t.-füredi* lelkészszel *Szentesen* találkozván, bár ennek nézeteit kárhoztatta, azt magával hozta *Vásárhelyre*, itt valamennyi ideig házánál tartotta, ennek nézeteit följegyezte.[3] Bár a vallásbeli közönyt ostromolta, a keresztyén felekezetek közti egyességért és békességért lelkesült. Igazhitű volt, de a mellett úgy itélt, hogy:

«Ha majd Istentől itéltetünk,
Főbiránktól arról nem kérdetünk:

[1] *Epigrammata Christiana, Szőnyi* kézirati műve.
[2] *Szentek Hegedűje*, 1794. 191.
[3] Ref. egyház jegyzőkönyve 128–130.

Mit hittünk? hanem. mit cselekedtünk?
Volt-e egymáshoz hív szeretetünk?[1]

Szivéből megbocsátott ellenségeinek s a pogány bosszúállás ellen többször nyilatkozott. A sokat olvasó, iró s gyülekezetöket elhanyagoló lelkészek ellen is volt verse, annak bizonyságára, hogy az önbirálatot nem kis mértékben alkalmazta.

[1] Szentek Hegedűje 672.

XVII.

Szőnyi irói műveinek ismertetése.

1. **Imádságok imádsága,** vagy a legszebb, legszentebb, legtökéletesebb és minden lelki testi szükségeinket rövid summában legbővebben béfoglaló mindennapi úri imádság, melyet a könyörgésben gyöngébbek kedvekért Idvezítőnk czélja szerint kiszélesített, a lelki életnek természetéhez szabott és az hétnek napjainak számok szerént reggeli és esteli énekekre és imádságokra felosztott Szőnyi Béniámin, hódmezővásárhelyi reformáta ekklésiának lelkitanítója. — Pozsony. 8-ad r. 1753.

Ujabb kiadások: Pozsony, Landerer Mihály költségével és betűivel 1774. — Buda. 1785., 1786., 1787. — Pest, Patzki Ágoston Ferencz által 1788. 12-ed r. 44 l.

Szerző a kegyes olvasóhoz intézett előszóban azt fejtegeti, hogy «énekelni és imádkozni annyiban mindegy, hogy az éneklésben nem a hang, hanem a szívbeli figyelmetes buzgóság kedves Isten előtt s . . . . lehet az énekekkel hang és nóta nélkül imádkozni»; és hogy a verses imádkozás jobban leköti a figyelmet, mint a prózai, s «az ily rövid versecskékben irt fohászkodások jobban megragadnak elméjekben az együgyűeknek, minémüeknek kivánok én használni e kis lelki ajándékkal, kivált e mi vásárhelyi reformáta ekklézsiánkban». Kijelenti, hogy művét főkép a tudatlan szegény nép számára készíté, mely a kegyességről irt nagyobb és drágább könyveket nem szerezheti meg. «Vedd jó néven azért, Kegyes Olvasó, e kisded munkácskát és nevezetesen

te is lelkipásztorságom alatt levő nyájam, hódmezővásárhelyi ref. szent ekklézsia. ki egyik legközelebbi czélom vagy e lelki mezőn való legeltetésben, hogy Isten kegyelme által ezek szerint intézvén életünket jövendőben, bizodalommal várhassuk a pásztorok fejedelmének megjelenését. Ámen.»

A munka maga az uri imádság egyes mondatairól irt énekekből áll reggeli és esteli időre, zsoltároknak és a gyülekezet által ismert egyéb énekeknek dallamaira alkalmazva. Az énekek sok bibliai mondatot és hivatkozást tartalmaznak. Mutatványúl álljon itt a

Szerda reggeli ének.

«A mi mindennapi kenyerünket add meg minékünk ma»

Nót. Áldjad lelkem az urat. Zsolt. 146.

1. Világosságoknak atyja
Áldásoknak Istene.
Vég-elménk meg nem foghatja
Mely nagy kezed ereje
Az ember táplálásban.
Sok földi jó adásban.

2. E világ egy nagy vendégház,
Isten gazdag gazdája.
Ebben engem ingyen ruház.
Testem ingyen táplálja
Zsemlye, czipó, kenyérrel (Zsolt. 147.)
S ama nemes bor vérrel. (5. Móz. 32. 14.)

3. Uram nemcsak adsz eleget
Te éhes vendégidnek.
Sőt mindenben felesleget
Méltatlan cselédidnek,
Csak szűk kéz kinyujtásra
S éhszomju szájtátásra. (Zsolt. 81.)

4. Kéred, hogy kérjem az áldást;
Ezt megadván viszont kérsz
Fizetésül hálaadást.
Más nyereségre nem nézsz
Ily gazdag táplálásért,
Mindennapi tartásért.

5. *Miatyánk*, táplálásomat
Ezutánra is kérem;
Gondold meg fiú voltomat
S add meg az *én kenyerem*:
Hiszem is, hogy megadod,
Mert a férget is tartod.

6. Nem kérek *kenyért* sokára
Mert bizonytalan éltem:
Miatyánk *add meg azt mára*,
És ha tovább hagysz élnem,
Adj minden napra valót,
Nem kérek gazdagságot.

7. Adj kenyérkereső erőt,
Hogy magaméból éljek;
Adj csendes lakást, jó időt
Hogy rablótól ne féljek:
Ezeket mind magamnak,
Szintugy kérem másoknak.

8. Adj megelégedő szivet
Azzal a mit adtál s adsz;
Azért is hál'adó lelket
A mit elvészsz s a mit hagysz.
Mind szükség- s mind bőségben
Te légy főjóm mindenben.

2. «**Kegyesség napszáma,** avagy az hétnek napjaira felosztott kegyes elmélkedések, melyek az együgyübb emberek s gyermekek számára összveszedegettettek a végre, hogy ezekkel és ezekbül példát vévén, többekkel szoktassák elméjeket még dolgaik közben is istenes dolgokról való gondolkodásra.»

E mű második részét képezi az Imádságok imádságának s benne ennek lapszámozása folytattatik. Merőben erkölcsi és vallásos intésekből s bibliai gondolatokból áll, prózában irva. Különös erő és életbölcsesség jellemzi. A kezemnél levő példány a 72. lapon — a péntek reggeli inteseknél — félben szakad. Mutatvány:

Csütörtök estve.

«A nappal szemmel látást elveszi az esteli és éjjeli setétség: de a kegyes embernek hite fénylik mind a világosságban, mind a setétségben. Járj azért hit által a földön, hogy az Istennek szemmel látására juthass az egekben. 2. Kor. 5. 7. 8. Zsolt. 112, 4.

2. Az estve jelenti életed estvéjét vagy végét: az éj és az álom halálodat, a reggel várás boldog feltámadásod felől való reménységedet. Zsolt. 3, 6. 1 Thesz. 4. 13. 14.

3. Mikor és miben jó szerencséd vagyon, az Isten próbál azzal, ha vagy-e abban mind alázatos mind háládatos: ellenben pedig minden szerencsétlenséget arra való eszközül és ösztönül végy, hogy magadat észbe vedd, megjobbulj és azután vigyázóbb légy. Préd. 7. 14.

4. Bizodalmat ne vess egyébben, hanem csak Istenben és az ő drága igéreteiben: félelmed pedig csak az ő fenyegetéseitől legyen. Zsolt. 56, 12.

5. A levetkezés és felöltözés közben elmédben tartsd, hogy a ruha a te Istentől lett elszakadásodnak bizonyos jelensége: a ki azért abban kevélykedik, hasonló az akasztófától megszabadult tolvajhoz, ki a nyakában maradt istrángdarabbal büszkélkedik. 1 Móz. 3, 21.

6. A bűnnek elhagyása *kapu*, az azt követő szent élet *út* a mennyeknek országára, mely ama felső Jeruzsálem városa. Mát. 7, 14. Gal. 4. 26.»

3. **Nova Thessara homagii et fidelitatis**, qua sacratissimae caesareoregiae majestati, proceribus regni universis, denique patriae filiis, avitam majorum erga beatos reges suam item in regnantem modo augustissimam reginam fidelitatem, infidelitati degenerum aliquot filiorum vel potius indigenarum toto coelo contrariam humillime commonstrat p. 9. Vásárhelyiensis. Auctore Timotheo Archonfilo. — Mult századi kézirat a nemzeti múzeum levéltárában. (Az idén Dobrowski könyvkereskedő is hirdette H.-M.-Vásárhely története czím alatt). Meg van czím nélkül *Szőnyi* kezeirásával a hódmezővásárhelyi református egyház jegyzőkönyvében

I. köt. 31. s köv. ll. A magyar szöveg egészen kinyomatott a «Hódmező-Vásárhely» czimű lap 1873. és a «Vásárhely és Vidéke» későbbi évfolyamában. Töredékei megjelentek *Tud. Gyűjt.* 1819. évf. II. füz. és *Palugyai* Imre, Magyarország Leirása 1855. IV. köt. 514., 517. ll.

E mű keletkezését s méltatását fentebb láttuk; ott elmondtam, hogy az latin és magyar szöveggel készült, mindkét nyelven könnyen folyó és igen elmés hatlábú rímes versekben. A magyar szöveg tartalma lényegében és sorrendében egyez a latinnal, de önálló s nem szolgai fordítása annak, mindkét nyelvű szöveg 103 versszakból áll. Az egyház jegyzőkönyvében *Szőnyi* maga okát adja annak, hogy miért irt álnév alatt s miért választá épen az *Archonfilos* (fejedelmet szerető) nevet.

Az elöljáró beszédben röviden utal arra, hogy nehány együgyű pártos ember e jámbor község bánatára és kárára vétket követett el a király ellen. A mű első részében, «Vásárhelynek hollétéről és régi dolgairól» tárgyal. Leirja t. i. a város földrajzi fekvését, régi és újabb földesurait, a lakosok békés és törvényszerű magaviseletét, kik soha pártütésbe nem elegyedtek s az uralkodóházhoz mindenkor hivek voltak. A *második részben* «elbeszéli a pártosok csekély számát és fölkelését, a város rémületét és siralmát a napvilágra jött bűntény felett s annak és több alföldi városoknak buzgalmát a tettesek kézrekerítése körül; továbbá előadja a *budai* törvényszék kineveztetését. Azután jő a királynéhoz való alázatos esedezése a vásárhelyi népnek. Esküszik a nép, hogy a pártosokkal egyet nem értett s hű a királynéhoz. Kéri ezt irgalmasságra s fogadja, hogy ezután «a rosszakra vigyázóbb lesz». Végül inti a népet a szerző, hogy a pártosságtól óvakodjék, s hű legyen a királynőhöz; a magyar hazát pedig kéri, hogy nehány idevaló rossz emberért ne vesse meg e várost s tartsa fenn ezzel továbbra is a testvériséget. A népies verselés tekintetében mind a latin mind a magyar szöveg a maga nemében kitünő műnek mondható;

különösen mulattató a komoly latin sorokban a pompás rímek csengése, mi az egésznek komikus zamatot ád.

4. **Szentek Hegedüje,** vagy oly idvességes új énekek, melyeknek első részében a mindennapi és innepi énekeken kivül vagynak a kegyesség gyakorlásának főrészeiről irott énekek; a második részében pedig különféle rendekre, állapotokra és bizonyos időkre alkalmaztattak. Mondjatok dicséretet az urnak hegedüvel, hegedüvel mondom és énekszóval. Zsolt. 98. v. 5. Dicsérem az urat az én életemben, éneklek az én istenemnek, mig élek. Zsolt 46. v. 1. Irattak Sz. B. H. M. V. P.[1] által. Kolozsvár. Nyomtatott Páldi István által 1762. eszt.» 8° X. + 272. lap, melyek után leghátul még hat számozatlan lap következik a mutatótábla és a sajtóhibák számára. — Későbbi kiadások 12. rétben: Pozsony 1771., 1774., Kolozsvár 1776., Vácz 1777., Pozsony 1777., Pozsony 1784, Buda 1785, Pest 1786., 1787, Kolozsvár 1789., Pozsony 1789., 1791., 1794., 1804., Debreczen 1869.

Az első kiadást *Vecsei* János püspöknek a kegyes olvasóhoz intézett előszava nyitja meg, melyben a kegyes éneklés haszna fejtegettetik s elmondatik, hogy a kéz alatt énekeket «nagy szép mesterséggel az isten beszédéből többnyire annak szavaiból szedegette össze szerzőjük s hogy ezek nem teszik feleslegessé a kevéssel azelőtt t. i. 1754-ben kiadatott «Éneklésben tanító mestert», mert ebben a hitczikkek, a Szentek Hegedüjében pedig a keresztyéni élet foglaltattak versekbe s így a két mű egymást egészíti ki. Azután a szerző «introitusa» vagy is «előljáró éneke» következik, melyben az éneklés szükséges és üdvös volta 5 lapon át bibliai idézetekre alapítva előadatik, majd az összesen 114-re menő ének különböző főbb czímek alá sorozva. Az 1789-iki kiadást *Szathmári Paksi* István tiszántúli és *Szathmári P.* Ábrahám tiszáninneni püspökök hagyták helyben s látták el hathatós ajánlással. Az 1784-iki s későbbi kiadásokat *Szőnyi Rhédei* Ferencznek ajánlja, mely ajánlás

[1] Szőnyi Béniámin hódmezővásárhelyi prédikátor.

azonban az 1794-ikiből már kimarad. Ez utóbbi kiadás előbeszédében *Szőnyi* elsorolja műve addigi kiadásait s megemlíti, hogy hire nélkül adták ki a művet 1771-ben és 1777-ben. Arról azonban nem volt tudomása, hogy épen ez történt 1776., 1777., 1787., 1789. és 1791-ben is. S igy esett meg, hogy az 1794-kit, melyet új toldalékokkal ellátva maga rendezett sajtó alá, 10-diknek nevezi, holott az tudtommal már a 14-dik volt. Nagyobb bővítést a munkán az 1784-iki kiadás alkalmával tett, melyet közel 50 énekkel szaporított. A munka kilenczedik kiadásába *Varjas* Jánosnak, ifjukori kedves barátjának elégiás énekét is beletette. Valaki meg az utánnyomások alkalmával egy másik idegen éneket is csusztatott abba «Bűnein keserge szívnek esedezése» czím alatt. Szőnyi, mert az ének jó volt, meghagyta ezt is a magáéi között, de csillag alatt megjegyzé, hogy az «különös esetü, háborús lelket mutat». 569. l.

A *Szentek Hegedüje*, bár a művelt emberek számára is van benne nehány ének, sajátképen a népnek készült s ez osztálybeliek felfogásához, szükségéhez és állapotához van mérve, oly számítással, hogy a legalsó sorsbeliek között is elterjedjen, — a mi valóban sikerült is. «Ne tartsd alávalóságnak Keresztyén Olvasó» igy ir *Szőnyi* az előbeszédben. «hogy vagynak abban csekély szolgálatú emberek javára irottak is, mindazért, hogy azok a szent irásban is emlegettetnek, mindazért, hogy az ily csekély szolgálatbeli személyek többnyire parasztok és tudatlanok lévén, legtöbb gonosztevők is válnak belőlük, mint a többek közt a mezei pásztorok, kik, ha csak azt megtartanák is, a mi itt az ő számokra irott énekben vagyon, nem vonatnának annyin az akasztófára. Betelnék így néh. b. e. *Petrovszki* Sándor kegyes fővitéz ur kivánsága, ki szélyeljártában fájdalommal tapasztalván, hogy jobbára pásztoremberek függnének az akasztófákon. *Molnár* János tudós pap által — hogy azt holta után való dicséretére említsem — engem is megkerestetett egy t. jó barátom levele által, hogy azon végre a felekezetünkbeli pásztorok javára irnék valamit. Akkor tettem bé e köny-

vecskébe a mezei pásztorok énekét. Nagyobb munkác elejét vette a kegyes urnak halála. A polgári törvény tóztatják ugyan az efféle embereket a vétkezéstől, de büntetéstől való félelem által . . . és így még ezz lesznek jó keresztyének . . . Tartozunk, kiknek ez az től reánk bizott kötelességünk, mindeneknek lenni r 1. Kor. 9, 22. minden embert inteni, minden embert t minden bölcseséggel, hogy minden embert tegyünk t tessé a Jézus Krisztusban.»

A mi magát a művet illeti, azt az 1794-iki szerint a következőkben ismertetjük. Az első részben előbb is említett introitus vagy előljáró ének s Te Laudamus (Szent Ambrus éneke) után a mindennapr reggeli s esteli énekek, majd a keresztyéni szent éle s ünnepekre és adventre való énekek vannak. A m részben a különböző sorsú, állapotú és foglalkozású en énekei vannak sorozva. Összesen 240 ének 674 *Szőnyi* bibliai eszmekörben s szólamokban ir könı gördülékeny nyelven, népies zamattal és tiszta magyar Nem minden tárgy, a melyről énekel, alkalmas költ dolgozásra és vallásos hangulat ébresztésére; de ı tudja, mint kell hatni az emberekre s lelkökhöz s A reformátusok későbbi ének szerzői művének jó h vették. Hogy költői emelkedettséggel s vallásos buzgó énekel, arra im' itt egy pár példa :

Szombat reggeli ének.

Mindenek Istentől függenek,
Akármik, akárhol legyenek:
Ez egész föld minden határa
Ő reá hallgat mint urára.

A nagy királyok ő szolgái;
E földnek minden országai
Őtet tartják főkirályoknak,
Ő ád földi királyt azoknak.

Az angyalok is őt uralják.
S mihelyst parancsolatját hallják,
Mint lángoló tűz kirepülnek
Az Ur dolgát tévén örülnek. — stb. 29. l.

Másutt a *«közönséges reggeli éneket»* így kezdi:

Elmult az éj, ím szépen megviradott;
Az Isten nékem még egy napot adott!
Lelkem. csudáld, hogy mind eddig vára,
Mert vesztedben sem lett volna kára.

Mi vagyok Uram! hogy vélem ily jól bánsz;
Éltet, lélekzést s mindent adni nem szánsz:
Magadban van teljes elégséged;
Egy féregre nincs semmi szükséged. — 33. l.

A *«hitnek nemes harczáról»* így zeng:

3. Utas vagyok, sok tövis ez utban,
E pusztán nincs viz a kutban,
Sokszor szűken van a vigasztalás.
Sokszor rémít a meghalás:
Még sokszor ha Jegyesem keresem,
A verők kezébe esem. Én. 5, 7.

4. Mint a hold, mihelyt telik, fogy mindjárt:
Hitem sok izben már így járt:
Egyszer mennyben hat, másszor meglappad.
A mennyit nő, annyit apad:
Hét kövér időt követ hét sovány.
Mint élő, annyit halovány.

5. Néha nem telhetik tőlem sok tiszt
Néha csak egy marok a liszt. 1 Kir. 17.
Szedett a szőllő, fogytán az olaj. Mik. 7
Melyért szívem állja sok jaj:
A mit kezdtem, végbe nem vihetem,
Akarnám, de nem tehetem.

6. Mások mint futnak! Én elmaradok,
Térésemben megakadok
Mond a test: «Erre kinek mi gondja!»

«Nem késő még!» gyakran mondja:
Mond: «E nagy utnak nem is eredek:
Meg nem járom, mert meredek.»

7. Gyötrelmim felől tanu sok rejtek,
Keserves könyveket ejtek.
Egy erős bajnok vér torkon, arczon,
Ugyan vagyok véle harczon:
Szivemre szállt mindenről nagy kétség.
Megvallom, nincs ebben vétség.

8. Ez engem szörnyű haddal ostromol;
«Hol Istenem?» igy káromol. Zsolt. 42.
Tüzes nyilakat lelkembe akaszt.
Mint Jóbot majd nagyra fakaszt. .
Hiszek uram! hitetlenségem
Vedd el, oh én Idvességem!

9. Fujd fel e füstölgő gyertyabelet
Fuvalj reám déli szelet.
Szállítsd lelkemre lelked harmatját,
Indítsd meg kertem illatját.
Jőj meg, galambom, hadd szóljak véled. Én. 5, 4.
Ez hunyt liliom megéled.

10. Mint szarvas vizre, lelkem hozzád vágy,
Szerelmed nyugodni nem hágy.
Ne ülj hát mégis ott az árnyékon,
Nyulj ki csak egy hasadékon. Én. 5, 4.
Csak ujjhegygyel érj hozzám, ezentul
Megmenekszem ez ösztöntül.

11. Szent sebeidbe hadd én is nyuljak,
Hozzád jobban hadd szoruljak.
Hadd illessem meg csak ruhád szélét:
Mingyárt felejtek e félét.
Igy lész, hogy többé lelkem nem okol.
Ily sarczot nem kér a pokol.

12. Ellankadtam már! még meddig futok . . .
Ugy tetszik, jó helyre jutok:
Elment Jegyesem, magam maradám,
Utban érem, megragadám;
Itt vagy szerelmem! többé el ne válj,
Vélem e faluban megválj!» Luk. 24, 28. 29. — 152.

A sok mindenféle állapotú ember közt megemlékezik a ny menekültekről is, kik a hazán kivül bujdosnak s szájába a következő szép éneket adja.

Bujdosó ember éneke.

Jövevény vagyok e világon,
Mint a madár, mely ül az ágon;
És mint a szent atyáknak régen
Nincs itt állandó városom,
Egy helyből másba bujdosom,
A míg kivül vagyok az égen.

2. De e van vigasztalásomra
Hogy ha tekintek Jézusomra,
Ő is bujdosott e világban;
Nem találá annyi helyét,
A hol lehajthatná fejét, Mát. 8.
Noha menny s föld volt birtokában.

3. Uram! ki a jövevényeket
Őrzöd s vezérled ösvényeket,
Én is reád bizom magamat;
Oh, légyen hát reám gondod.
És a mint te magad mondod,
Szenteld meg minden én utamat. Zsolt. 91. 11.

4. Segíts életem jól rendelni.
Magam mindenütt ugy viselni,
Hogy mint jövevény kerülhessem
A megveszett társaságot,
És a testi kivánságot
Tőlem, mint zsellér, elűzhessem. 1 Pét. 2, 11.

5. Támaszsz nékem jóakarókat,
Dolgomban hiv tanácsadókat,
Hogy én elérhessem végemet,
A melyért van bujdosásom,
Sokszori hányattatásom;
Őrizz meg minden kártól engemet.

6. Tiltsd meg azokat, kik közt járok,
Ne légyenek ellenem járók;
A mit mondottál ird szivekben:

Hogy a jövevényt szeressék, 3 Móz. 19.
Kár s bosszuval ne illessék,
Sőt megsegítsék szükségében.

7. Uram, adj énnékem oly elmét
Hogy édes hazámnak szerelmét
Soha szivemből ki ne vessem;
S hogy elhagyott feleimet,
Barátim, jóltevőimet,
Nagy szeretettel emlegessem.

8. Ha bujdostom czélját elérem,
Szent fölségedet azon kérem,
Fordíts meg hazámba békével;
Hogy ott dolgomhoz láthassak,
És néked hálát adhassak
Az Istennek egész népével.» — 438. l.

A «*Fáradt idejű, bánatos szivű ember én* saját énjét ekképen rajzolja:

1. Érzem időm futását
Vége felé járását
Oly nagy sebességgel,
Mint vizek tengerekre
Az ő lakó helyekre
Rohannak sietséggel.

2. Mint űzött s fáradt madár,
Már csak elfogatást vár
Szive reszketéssel;
Ugy űz engem az halál
Már fáradtan is talál;
Várom Istenre nézéssel. — stb. 648 l.

5. **Gyermekek physikája,** avagy oly szép és tudomány zsengéje, melyben kevés példák által mı tatik, mint kellessék szoktatni a gyermekeket és embereket az Istennek sokféle teremtéseire való k kedves elmélkedesekre és az azokban nyilvánvaló is csességet, hatalmat, jóságot stb. vélek esmertetni és

tatni. Franczia nyelven irta Rollin Károly nem régi tudós professor a párisi királyi akadémiában. Magyar nyelvre fordította és azon nemű vagy matériájú maga egynehány kegyes elmélkedésével megszaporította Szőnyi Béniámin hódmezővásárhelyi reformáta ekklésiának prédikátora. Pozsony 1766. 8. r. Ujabb kiadás ugyanott 1774. 8-r. Kéziratban 1773-ból az egyet. könyvtárban.

A kegyes olvasóhoz intézett előszóban elmondatik, hogy e mű czélja a természet ismertetése által a vallásosságot ápolni. A természetet kegyes érzelmek közt kell vizsgálni, mert különben «széles kapú és tágas út» az a veszedelemre. Ebből keletkezik «a naturalismus, Spinosismus, materialismus, atheismus, libertinismus, melyekkel e mostani utolsó időkben Sz. Péter és Judás apostolok jövendölések szerint — 2. Pét. 3, 3—5, Jud. 1, 18, 19 — a sátán sok embereknek sziveket elfoglalta, egy szóval a philosophia, a mint Sz. Pál nevezi Kol. 2, 8, az az philomoria, az az a mint másutt magyarázza Róm. 1, 20, 21, hiában való okoskodás, balgaság, sziv megsetétedés, bölcseség szine alatt való megbolondulás, a testnek halálos bölcsesége, mely az Istennek ellensége. Legyen örök áldott emlékezetben dicsőségesen uralkodó *Mária Terézia* királyasszonynak sok kegyes cselekedetei között azért is, hogy ezen magyar hazánkban is lappangva terjedni kezdett veszedelmes mételynek hatalmas és hathatós királyi parancsolatjával a felséges helytartótanács által ellene állott az 1767. esztendő pünkösd havának 18. napján kiadattatott kegyelmes rendelésében, mely, ha a távol való országokban is ily buzgósággal tétetett volna, csak annyiban is nem kapott volna lábra a keresztyén vallásnak csufoltatása. Bizonyára megbizonyította felséges királyunk e dologban maga által a *Bölcs Salamon* király szavainak igazságát, melyek vagynak *Péld.* 16, 20: «*Mint az Istennek szája, olyan legyen a királynak beszéde*;» mert királyi szájának parancsolatja által oltalmazza az Isten szájának beszédét, t. i. a keresztyén religiót annak csufolói ellen; és ezen igazságnak ekképen lett oltalmazásával erősittetik meg

az ő királyi széke, mint ugyanott mondja *Bölcs Salamo* n a 12. versben.

Aztán igazolja Szőnyi a maga abbeli eljárását, hogy a toldalékban egyik másik elmélkedését a tudósok műveib ől vett latin idézetekkel bizonyítgatja. «Nem lehetett elkerülnöm», úgymond, «főként a földről, emberi testről és négy éltető állatokról való elmélkedéseimben, mind annak megbizonyítására, hogy a mit én ezekben magyarul irogattam, nem ujjamból szoptam, hanem az ezekben jártas és világ előtt ismeretes tudósoknak irásaikból szedegettem; mindazért hogy az értelmes olvasóknak kedvekért helyesebbnek itéltem a szerzőknek szavait a tudósoknak nyelvén előhozni, hogy ha mi homályosság találtatnék a magyarúl megirottakban a deák idézetekből előhozásokkal világosíttassék, és igy legaláb azért, mert még a mi magyar nyelvünkön nincsenek oly közmegegyezésből bevett szó nevezetek, melyek megkivántatnának a nemesebb tudományokban s azok közt a fizikának minden részeiben lévő elmés értelmeknek kifejezésére, holott a mi nyelvünkkel szinte azont lehetne tenni e részben annak természeti magához hasonlósága (analogiája) szerént, a mit más okos nemzetek régen megtévén magokéval, oly boldogok, hogy saját nyelveken mindenféle tudományt olvastathatnak a legegyügyübekkel is: és épen ez az egyenes út arra a jó dologra, melyre most ez áldott békesség idejében teljes igyekezet vagyon édes hazánkban, hogy ily módon még a közemberek is tudósabbak, emberségesebbek, gondosabb gazdák, akármely miv és mesterségben találósabb eszüek, egy szóval Istennek, királynak, hazának és magoknak hasznosabb jobbágyok, munkásemberek lehessenek. Elég, hogy mind a szerző kis munkája, mind az én ehhez adatott toldalékim ebből a szép és széles tudományból a mi magyar nyelvünkön még *csak első próba*, csak ugyszólván jégtörés vagy utmutatás nem az ebben tudósoknak, hanem gyermekeknek és együgyü embereknek, melyre való nézve a közjót szerető részrehajlás nélkül itélő irigytelen emberek bár ócsárolják is

a csekély munkácskát, de avagy csak e jó dologban való igyekezetet és rebegést nem kárhoztatják» stb.

A munka tartalma: Az I. részben szól a föld jövedelmeiről vagyis növényeiről; fejtegeti, hogy mily bölcseség Istentől, hogy a mezők szinét zöldre teremtette, hogy az állatokat növényekkel táplálkozásra rendelte: aztán a virágokról s e czím alatt a szinek összhangzatáról, különféleségéről, a virágok szép alkatáról, gyors hervadásáról, majd szól a gyümölcsökről s végre az élőfákról. — A II. részben tárgyal az állatokról, halakról, madarakról, földi állatokról és férgekről, fejtegetvén ezek hasznait s ezekben Isten bölcsességét. A franczia szerzőnek azon nyilatkozatára, hogy a ki ezekről többet akar tudni a könyvekhez és tanítókhoz folyamodjék, Szőnyi aljegyzetben azt az észrevételt teszi, hogy: «Ezeket ugyan mondja lenni és lehetni a bölcs párisi professor a maga tudós hazájában, holott nincsen sok szükség az ily tanítás módjára megkivántató eszközökben és utmutatókban: de különben vagyon a dolog a mi magyar hazánkban, mert, hogy most ne szóljak a nagyobb iskolákbeli fizikai széles tudomány előadásának szük voltáról, melynek a többek között oka vagy a tanulóknak azon nem kapása, kik leginkább az elélhetés módjára fordítható valókat szeretik szükségből megtanulni, nem pedig a világi haszonra való tekintet nélkül a nemes elme megékesítésére és ez által az Isten tökéletességének megismerésére és ez által az Isten tökéletességének tartozókat, vagy a kisérleteknek nagy fogyatkozása. Azt mondom, hogy az is igaz, hogy még ez ideig a mi magyar nyelvünkön e gyönyörüséges és életet ujító tudományról az én tudtomra ugyan semmi könyvek nem találtatnak: holott efféllékkel más okos nemzetek régen bővelkednek, azzal tartván, melynél nincs is bizonyosabb, hogy az igaz bölcseségnek megszerzésére a természeti dolgokról a teremtőre való tekintetben mulhatatlanképen szükséges elmélkedni. Az egy *Franzius* állatokról való históriája *Vadkert* név alatt magyarra fordítva találtatik ittamott» stb. 70—71. l.

Ezután következik a rövid berekesztés arról, hogy az

ily természeti dolgokról való vizsgálódás avagy philosophiai ábécze a keresztyén vallásnak nagyra becsülésére vezérli az embereket. 73—84. l.

Végül Szőnyinek eredeti művei állanak, t. i. zsoltár dallamokra menő versek, melyeket ő «gyermekek fizikájához adatott s azon nemű egynehány elmélkedéseknek» nevez s melyek czímei így következnek: az égről, kerek földről a sphaera armillaris rajzával, a négy éltető állatokról (elemekről) t. i. földről, levegőről, vizről, világosságról, a szivárványról, az égnek és napnak, a télnek és nyárnak viszontagságairól, az emberi testben megtetsző isteni bölcsességről, annak állási módjáról, lélekkel való egyességéről, az inakról és érzékenységekről, mint a test és léleknek egymással tartó természeti köteleiről. E kegyes elmélkedéseknek, melyek legnagyobb része a *Szentek Hegedűjének* 1794-ki kiadásában is feltalálható, aljegyzeteiben idézve vannak a jobbára latin művek és szentirásbeli helyek, melyekre *Szőnyi* állításait fekteti. 85—191. ll.

6. **Istennek trombitája**, melyet az Ur fuvall és harsogtat az örökkévaló evangyéliumban közönségesen e rövid élet után beálló örökkévalóságról: különösen 1. az utolsó nagy itéletről és abban 2. a jók és gonoszok különb végekről, 3. a mennyországról és pokolról, 4. az idvezülendőknek szép czimeiről. 5. az elkárhozandók rut czégéreiről. Készítette isteni és felebaráti szeretetből magát és másokat serkenteni, ébreszteni, a szoros vigyázásra, szüntelen imádkozásra, a nagy Isten eleibe való menésre. «Vajjon szined eleibe mikor jutok élő Isten?» Felelet: «Imé hamar eljövök». «Boldog, a ki vigyáz». Szőnyi Beniámin h. m. vásárhelyi prédikátor és eperest. Budán Landerer Katalin betűivel 1790. 12-r. 1—161. ll.[1]

A «szükséges előjelentésekben» a könyv tartalma és

[1] A m. nemz. muzeum példányát Szőnyi a budai zsinat alkalmával (1791. okt. 15.) sajátkezű ajánlással ellátva ajándékozta valakinek, kinek neve olvashatatlanná van téve.

czélja adatik elő s jelentetik, hogy «az elmélkedések» a zsoltárok énekeire vannak «szabogatva», tudva lévén, hogy igy «könnyebben megragadnak; és hogy édes magyar nemzetünk a kegyes versekkel készült könyveket szereti és azokban gyönyörködik». Meg van toldva a mű a halálról és az arra való készületről szóló nehány kegyes énekkel. A szöveget a jegyzetekben számos idézetek támogatják latin remekirókból és egyházi atyákból jobbára magyar fordítással kisérve, e verssorok alá pedig a megfelelő szentirásbeli helyek vannak sűrűn felrakva

«Az elesett angyalok bűnében». Szőnyi így szól:

15. Igy lőn az ördög Isten e világnak 2 Kor. 4. 4.
Földén elterjedt minden népnek, ágnak,
S oka a megromlott természetnek :
Ezt mégis ma mint vezért követnek,
A kiknek nem szentirás a vallások,
Hanem természet.[1] melyben van romlások.

16. Ez nem egyébb hanem sátán bálványa» stb. 100. l.

A versek egy része a *Szentek Hegedűjéből* van szószerint átirva.

7. **Az uj-testamentomi énekek éneke.** Irta Szőnyi Béniámin. Pozsony. 1792. 8-r. Sándor István könyvesháza szerint. Magát a művet nem forgathattam át, mert a fővárosi nagy könyvtárakból is hiányzik.

8. **A bűnös Mária Magdolnának** sok bűneiből való megtérésnek historiája Szentmártoni János által iratva és most legközelebb a hihetetlen Tamás siralmával Szőnyi Beniámin irásával bővítve. Kijött Váczon Már. Gottlieb Antalnál. 1793.

A Tamás Siralma is a Szentek Hegedűjéből van atvéve (l. e. 1794-ki kiadás 543. l.) A kezemen forgó (nemz. muzeumi) példány egy colligatum töredéke, melynek lapszámait a könyvkötő lemetszette. Összesen 12 levélre terjed. Az egészet a következő segítségülhivás rekeszti be:

[1] «Ez a mai naturalismus» (Szőnyi jegyzete.)

«Szivem hozzád tér
Uram, téged kér.
Ne hagyj magamra!
Sőt légy utamnak
Vezére; áldott lelkeddel
Oktass és vedd el
Elmém homályát,
Rendeld munkáját
Jó végre.
Nevelj a jóban,
Hogy én valóban
Utánad fussak,
Hozzád eljussak
Végtére.»

9. **A Derham Physico-Theologiája** (ford. *Segesvári* 1793.) elején van *Szőnyinek* egy 65 versszakra terjedő dicsverse, enconiuma.

10. **A vásárhelyi református egyház története és évkönyvei.** E mű *Szőnyi* eredeti kéziratában van meg s a hódmezővásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyveinek első (legrégibb) kötetét képezi.

Az előbeszédben *Szőnyi* elmondja, hogy az egyes gyülekezetek történeteinek följegyzésében külföldön mily nagy buzgóságot fejtenek ki s hogy e részben reform. egyházaink sem igen maradtak hátra: azonban történeteink mégis legnagyobb részt feledésbe mentek, mert a régibb följegyzések az idők viszontagságai miatt megsemmisültek. Ezekkel egyébiránt a földmüvelő hivek most sem törődnek s ő rá sem maradt semmi azokból. 1—3 ll.

A régibb időkre csupán *Lampe* a forrása; ő rá alapítja föltevéseit a reformáczió behozatala tekintetében is, azonban egynémely pontnál a helyi hagyományra is támaszkodik. Kiterjeszkedik a város régi fekvésére és viszontagságaira. Különös nyomatékkal emeli ki, mi abban az időben nagyon fontos körülmény volt, hogy templomunk nem katholikus templom helyén, nem katholikusok pénzén, nem közköltségen, hanem az egyes református hivek magán adomá-

nyaiból épült. Elbeszéli aztán, hogy e templom biztosítására gr. *Károlyi* Sándor minő levelet és megbízást adott neki, mit tett ő maga is ez ügyben s mit kellene tovább tennie? Röviden, de hangsulyozva megemlíti aztán, hogy a helybeli reformátusok a kath. templom építéséhez mint járultak. Majd elbeszéli, hogy a *gyeviek* mint menekültek *Vásárhelyre*, hogy a reform. papoknak minő befolyásuk volt a biróválasztásnál s hogy a helybeli iskolák történetéből emlékezet után mit tud. Az ezt követő két lapon (13., 14.) az egyház lelkészeinek névsorát közli, források hiányában hézagosan, a régibb időkből *Lampéra* támaszkodva, a maga századának első évtizedeinél pedig a helyi hagyományt követve. S ezzel bevégződik az összesen 15 lapra terjedő egyháztörténet.

A kötet többi részei azonban ugyanezen történethez szolgáltatnak becses adalékokat s nagyobb részben épen a gondos és lelkiismeretes *Szőnyi*-nek kezeirásával, kinek itt még a következő följegyzései találhatók:

a) az egyházi gyülés végzései, melyeket Szőnyi, mint gyülési jegyző irt meg 1757—1759-ig. 19—30. ll.;

b) az 1753-diki *Pethő*-féle zendülés története s *Szőnyi*nek ez alkalomból készített folyamodványai. 31—94. ll.;

c) a *vásárhelyi* egyház joga és régi gyakorlata a halálra itélt rabok körül. A *Posztós*-féle eset elbeszélése, idetartozó okiratok 95—101. ll.;

d) a *váczi püspök* egyházlátogatása *Vásárhelyen* 1762-ben, 101—108. ll.:

e) különböző okiratok, melyek a reform. egyházaknak kath. püspökök által látogatására, a bábák keresztelésére, némely czéhek vallásos ügyeire, *Szoboszlai* Péter eretnek tanaira, a protestánsoknak Szüz Máriára esketésére, a pápista ünnepeken való harangoztatásra stb. vonatkoznak s melyek mindnyájan az 1742—1761-ből keletkeznek. 108—142 ll.

Mindezek följegyzése és az egyház örökségébe átadása a hű és előrelátó lelkipásztort és egyházi kormányzót jellemzik; a ki nem sajnálja idejét és fáradságát, hogy azokat, melyek egyházát és városát érdeklik, s melyek tudása jövő-

ben is hasznos és szükséges, — irásba tegye és ekkép az utódokkal is közölje. E följegyzések nyelve legnagyobb részben latin.

11. **Önéletrajz**. Szőnyi eredeti kézirata 15 levélen, özvegy *Vecseiné* asszony birtokában a békésmegyei *Kamuthon*, s másolatban a hmvásárhelyi ref. főgymn. könyvtárban. E mű magyar nyelven *Szőnyi* nemzetségét, gyermek és ifjú korát rajzolja nősüléseig; függelékében vannak a *Szőnyi* rokonságát tárgyazó nemzetségi táblázatok.

12. **Epigrammata Christiana**, latin distichonok gyűjteménye. Szőnyi kézirata, nevezett özvegy birtokában.[1]

1. *Magyarország képe politikai és egyházi tekintetben.* E czím alatt epigrammák vannak a királyról, koronáról, ország czimeréről, törvényekről, a földről, az ország karairól és rendeiről, az egyes főtisztviselőkről, vármegyékről, szerzetesekről, *Kálvinról*, *Lutherről*, *Európa* különböző országairól s ez országok nevezetesebb városairól.

2. *A keresztyén vallás és erkölcs alapjai.* Az epigrammák czímei itt ezek: Természet, tudomány, vallás, lélek halhatatlansága, Isten léte, szentháromság, a rossz kútfeje, isteni kegyelem, természet és kegyelem, hit, remény, szeretet, *Pál* és *Jakab* egyeztetése, béketűrés és önmegtagadás, Krisztus keresztje, Isten félelme, alázatosság, önszeretet, a nyolcz boldogok, a miatyánk egyes mondatai, (12 epigr.), a keresztyén ember napi életrendje (7 epigr.) stb.

3. *A világ vétkei és a mostani magyarok pogányerkölcsei megrovatnak.* Ide ezek az epigrammák tartoznak: a világ és a pénz szerelme, a jelennel való gondolás és a jövővel való nem gondolás, érzékiség uralma az ész felett, a szentirás elhanyagolása és nem tisztelése, engedetlenség Isten törvénye iránt, a keresztyén szeretet hiánya, versengés, azok elhidegülése, kik jó példát adni tartoznak, közönyösség,

[1] E két szám alatti kéziratot Begedi István esperes, ifjúkori barátom figyelmeztetése következtében Haan Lajos békési ev. lelkész úr szives közvetítésével használtam.

szegényekkel nem gondolás, általános panasz egymás magaviselete ellen, a büntetlen bűnök, a fegyelem hiánya, Isten dolgainak elhanyagolása, a jó könyvek olvasásában való megrestülés, sokan szégyenlik a vallást, nagy bátorság, a halálról megfeledkezés, pénz szerelme, a köznép vallási tudatlansága («vallása jóformán babona»), a képmutatás, isteni tiszteleten való figyelmetlenség («a hallgatók esze másutt barangol»), a keresztyén fogadásról megfeledkezés, őszinteség ritkasága, álbarátság, a bűn eláradása (egyenként a különböző bűnösök), a lelkipásztor (ne olvasgasson sokat), görög és zsidó nyelv (tanulandók). szombatsértők (dorbézolás által), feslett életű katona, ruhabeli bujálkodás, a fecsegőhöz, dorbézolóhoz, ravaszhoz stb. «tűrhetetlen magyar káromkodás», azok ellen külön-külön, kik így szitkozódnak «ördög adta», «eb lelke», «b.... m a lelkedet», «üssön meg a ménkő», «Isten úgy segéljen», kalapok illetlen formája, kóbor papok, szűk ruhát viselő fiatalok, gyermekeikkel nem gondoló szülék, azok, kik vagyont keresnek a házasságban, a kevély szépek, ajkát pityegető paraszt («Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit; Hoc dicto toto verius orbe nihil.»), szolgák és urak stb. stb. a legkülönbözőbb tárgyak, összesen 300 epigramma.

Végül mintegy függelékképen következnek a «*Miscellanea Epigrammata*». Elől alkalmi versek vannak *Szathmári* Pál sárospataki tanárhoz, ki *Szőnyi*-nek két orvosi könyvét küldte meg, ugyanehhez irt a *balaton-füredi* fürdőből egy levelet, hová *Szathmárit* hiába várta, továbbá névnapi üdvözletek (1767—1778-ig 5 drb) jóltevőjéhez, *gróf Károlyi* Antalhoz, *Eszterházi* Pál váczi püspök tiszteletére irott költemény, mikor *Vásárhelyen* egyházlátogatást tartott, *gr. Károlyi* Józsefhez, mikor ez békésmegyei főispánságba beigtattatik, *Veszprémi* Istvánhoz a Biorg. Medic. kiadása alkalmából, egy itt időző ev. vallású hadnagyhoz, a balatonfüredi gyógyvizhez, az 1793. február 25. holdfogyatkozásról, különböző állatokról, virágokról, a halálra emlékeztető jelenségekről, mint az ember életpéldázóiról, a hitetlen

naturálistákhoz (több epigramm), a szentirásról, a pogány, zsidó és keresztyén vallásról stb. Utolsó epigrammja: a keresztyén vallás szelleme

Látni való, hogy e versek tarka vegyületben különböző időkből Szőnyi gondolatait, megjegyzéseit és ötleteit foglalják magukban a tudomány és a közélet ezerféle tárgyairól s jó részök azon módon van lejegyezve, a mint a szerző agyában megfogamzott. Nyilvánosság elé szánva nem lévén, *Szőnyit* a maga igazi mivolta szerint tükrözik vissza, mint egy bizalmas napló, melybe az ember titkos gondolatait is bele irja. A mű vége felé a kézirás mindinkább reszketőssé válik. A pókról, hihetőleg *Nyéki* István halála alkalmával, ezt irva: «A pók az alkalmatlan legyeknek hálót sző: de elvész maga, a ki mást akar elveszteni. Ezen gonosznak neve *Nyéki* István volt. Isten megoltalmazza az igazat».

E mű befejezéseül említsük még meg, hogy *Nyéki* István ifjuságában *makói* rektor, majd huzamosb ideig *vásárhelyi* leány-tanító volt. *Szőnyi* 1763-ban még azt irja felőle az egyház jegyzőkönyvébe,[1] hogy «jobb sorsra méltó férfiú». Ezután következő évben *Nyéki* város jegyzőjének választatott meg.[2] A volt egyházi tisztviselőből, mint láttuk, «atheus és vallascsufoló» lett s engesztelhetetlen üldözője egykori előljárójának.

[1] I. köt. 13. l.
[2] Városi jegyzőkönyv II. 400. l.

EGYETEMES FŐGONDNOK
ÉS
FŐCONSISTORIUM
A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZBAN.

ÍRTA

ZOVÁNYI JENŐ
SÁROSPATAKI THEOL. AKADEMIAI TANÁR

KÖNYVILLETMÉNY 1903. ÉVRE
PÁRTFOGÓ, ALAPITÓ ÉS RENDES TAGOK SZÁMÁRA.

BUDAPESTEN
KIADJA A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
1903

Ára 2 kor. 40 fillér.

EGYETEMES FŐGONDNOK
ÉS FŐCONSISTORIUM
A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS
EGYHÁZBAN

A MAGYAR PROTESTÁNS
IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS
A MAGY. PROT. IROD. TÁRSASÁG TITKÁRA.

BUDAPEST. 1903.

GYETEMES FŐGONDNOK
ÉS
FŐCONSISTORIUM
GYARORSZÁGI REFORMÁTUS
EGYHÁZBAN.

ÍRTA

ZOVÁNYI JENŐ
SÁROSPATAKI THEOL. AKADÉMIAI TANÁR

BUDAPESTEN
A A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
1903

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.

ELŐSZÓ.

A magyar protestantismus történetének igen számos részlete van, a melyekről vagy semmit se tudunk jelenleg, vagy nagyon kevés, — jó, ha nem hamis — ismeretünk van rólok. Ilyen az a tárgy is, a melylyel ez a munkám foglalkozik. Nagy részében a semmivel határos, a mit eddig tudtunk róla, más részében pedig vagy felette hiányos, vagy tévedésekkel tarkított és e tévedésekkel szemben még eddig történetileg nem tisztázott volt az a kevés ismeretünk, a mi rája vonatkozott. A tiszáninneni ref. egyházkerületnek a XVIII. és XIX. század egyháztörténetére tartozólag gazdag anyagban bővölködő és a mellett igen jól rendezett levéltára, az egykorú szereplők kiváló történelmi érzékénél fogva, oly kimerítő ismeretet nyujtott e tárgy felől kutatásaim közben, hogy szinte kényszerítő hatását éreztem annak a vágynak, hogy feldolgozásra régebben kitűzött tárgyaimnak a mellőzésével, jobban mondva elhalasztásával, ezt bocsássam előbb közre.

A munka íme készen is van, elég behatóan tárva fel a tárgynak a részleteit is. Mindamellett érzem, hogy más levéltáraknak hasonló lelkiismeretes áttanulmányozásával még nagyobb világosságot deríthetek vala rá nem egy ponton. Ki vehetné azonban rossz néven a megélhetéshez alig elegendő fizetéssel ellátott kálvinista professortól, hogy nem állott módjában heteket tölteni idegen helyeken, rendezetlen

levéltárak anyaghalmazából egy pár olyan adatnak a kikeresgélése végett, a mi munkájának csak árnyékolását egészíthette volna ki néhol pár vonással, de a lényegén, az ismertetett történeti tényeken mit se módosított volna. Ezeknek az esetleg hiányzó apróbb vonásoknak utólagos pótlása azokra maradt, a kik közelében élnek a többi levéltáraknak s könnyebben hozzáférhetnek azok tartalmához. Nekem igaz örömet fog szerezni minden pótló adat s kérem is az illetőket azok közzétételére.

Munkámhoz okirattárt is mellékeltem, eddig meg nem jelent kútfőket közölve benne. Részben olyanokat, a melyek bővebben igazolják és részletezik a munka folyamán előadottakat, részben pedig olyanokat, a melyek a munka egyes részleteivel összefüggésben, egyéb eseményekre és körülményekre nézve is ismeretlen adatokat foglalnak magokban.

Sárospatak, 1902. deczember 25.

Zoványi Jenő.

I.

Egészen sajátságos és kiválóan érdekes szerep jutott részébe a magyarországi református egyház történetében a világi elemnek. Nagy részben fentartója volt bár az egyháznak, s olyan tényezője, a mely nélkül a dolog természeténél fogva az nem is létezhetett volna, a kormányzásban való közvetlen résztvétele sokáig nem terjedt túl az egyházközségi szervezeten. Nagyon természetes, hogy ebből aztán a világi elem akkori essentiája, a nemesség és annak minden egyes tagja tetemes mértékben kivette a maga részét, élve, sőt néha vissza is élve azzal a tekintélylyel, a melylyel vagyona és társadalmi állása felruházta és azzal a befolyással, a melyet ez alapon úgy a helyi lelkészre, mint a gyülekezetet nagy részben alkotó közrendű népre gyakorolni módjában volt. Az szintén természetes, hogy kiváltságos helyzete közvetve a generalis és partialis synodusok, vagyis az egykori egyházkerületi és egyházmegyei gyűlések határozataiban is érvényesült ama lelkészek által, a kik ott magok között, a világiaknak csupán a jelenlétel jogát megengedő tanácskozásaikon sem vonhatták ki magokat annak a viszonynak a hatása alól, mely úgy a közélet egyéb nyilvánulásaiban, mint a magánéletben köztök és a földesurak között megbonthatatlanul fennállott.

Ám ez a befolyás-adta jog kötelességekkel járt. Nehéz, nagy kötelességekkel. Az egyházak és iskolák anyagi fentartása talán még a kisebb volt ezek közűl, de ott volt az egyháznak védelme, érdekeinek támogatása és képviselete a világi hatóságokkal szemben és előttök, valamint a többi, kivált a nagyhatalmú és gyülöletteljes római katho-

likus egyház ellenében, a mi épen tekintélyöknél fogva első sorban tőlök volt várható, s ők e kötelesség teljesítésétől nem is vonakodtak. Az országgyűléseken nemes lelkesedéssel, szivós kitartással küzdöttek egyházok és vallásuk jogai mellett: a királyi udvarban, a kormányzó férfiaknál, az alsóbb hatóságoknál állandóan közbenjártak az előforduló ügyek kedvező elintézése érdekében, mindig latba vetve a köz javára egyéni befolyásukat, személyes érdemöket. Voltak ilyenek a Habsburg-uralom alatti országrész valamennyi vidékén, hol tág terök nyilott a sérelmek orvoslásának megkisérelgetésére.

Hivatásszerü és alkalmi egyházi szerepök a Rákóczi Ferencz szabadságharczának idején kezdett hivatalossá és rendszeressé válni, a mikor egyrészről a József által 1708-ban Pozsonyba összehivott országgyülés alkalmával létrejött az evangélikus „konvent", vagyis a két protestáns egyházhoz tartozó követeknek és más tekintélyes hitsorsosoknak közös értekezlete, mely egyébiránt lényegében és bizonyos mértékben azelőtt is megvolt; másrészről a fejedelmi tanácsnak úgy ágostai, mint helvét hitvallású tagjai a saját egyházok érdekeit országos téren illetékesen képviselve, ebbeli működésök sikerét az egyházi élet belső fejlődése által is biztosíttatni óhajtván, testületi és személyes közbelépéssel iparkodtak hatni hitsorsosaikra az egyház javának előmozditása végett. Főleg a lutheránusoknál volt ez mindjárt kezdetben nagymérvü,[1] de a reformátusoknál se hiányzott a világiak részéről ilyen irányú intézkedés.[2] A fejedelemnek belső titkára, erdélyi kanczelláriájának igazgatója, s ez állásainál és egyéni tulajdonságainál fogva, nagy befolyással rendel-

[1] Beszédes példákat szolgáltat rá a rózsahegyi zsinat, valamint a [illegible] története. Ez utóbbit Mikulik József írta [illegible]. A gömöri ág. h. ev. esperesség megalakulása és [illegible] Rákóczi Ferencz fölkelése alatt" czímmel a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1902. évi [illegible] 34. száma is közölt egy részletet.

[2] Debreczeni Prot. Lap 1898. 12. sz. Révész Kálmán közleménye.

kező tanácsosa, Ráday Pál, bizonyára már ebben az időszakban is kiváló részt vett a református egyházat illető ügyek intézésében, azonban a patronusok, benefactorok e legkitünőbbjének egyházi téren kifejtett munkássága tágabb körre kiterjedő, azaz egyetemesebb jellegű körülbelül csak a szabadságharcz végeztével, valószinűleg az 1712-ben megnyilott országgyűlésen kezdett lenni, melyen, valamint az ennek folytatását képező 1714—15. országgyűlésen csaknem szakadatlanul a legodaadóbban védelmezte hitsorsosai közül egyháza érdekeit s még a távolból is a legnagyobb buzgalommal forgolódott azok előmozditása körül. Azt az elvet, hogy „a nemesség kötelez", ha talán így kifejezve nem is ismerték, de szivökben nagyon jól érezték az ezen az országgyűlésen jelen volt protestáns rendek, és a kik közülök előzőleg szerzett érdemeiknél, valamint nagyszabású szellemi képességeiknél fogva a legelső helyet foglalták el tekintélyben, ezt az elsőséget az anyaszentegyházért való buzgólkodásban is igyekeztek megőrizni a magok részére. Így aztán, míg evangelikus részről Okolicsányi Pál és br. Hellenbach János egyiránt kiemelkedett tekintélyével úgy, mint buzgóságával: addig a reformátusok között egymaga Ráday Pál az, a ki mérkőzhetett velök mind a kettőben, mert a szintén lelkesen fáradozó Szentimrei Sámuel bizonyára nem vetekedhetett vele befolyás dolgában. Így aztán Ráday vette át a vezető tisztet az egyház védői, pártfogói, gondozói közt, a református vallású nemességnek erre vonatkozó, s minden valószinűség szerint már akkor megadott formaszerű meghatalmazásából valóságos központi megbízottja és felügyelője lett a szűkebb magyarországi református egyház-egyetemnek.

Sem az egyházkerületi főgondnoki, sem az egyetemes főgondnoki czím nem volt még meg akkor, de míg az előbbi hivatal nem is létezett még, az utóbbi már tényleg meg lett alapítva, s életbe is lépett igen nehéz viszonyok közt, igen fontos teendőkkel. Roppant széleskörű levelezést kellett folytatnia mindenfelé, hiszen viselőjének, ez idő szerint tehát Ráday

Pálnak a kezébe futott össze az egyházi élet minden szála. És noha a világi hatóságokkal való érintkezésre s a felekezetközi helyzet káros irányú alakulásainak figyelemmel kisérésére, azoknak alkalmas időbeli közbelépésekkel való megakadályozására volt rendelve eredetileg az új hivatal, Rádaynak mégis valamennyi lényegbe vágó egyházi és iskolai ügyben kikérték a tanácsát vagy utasítását, magától pedig nem mulasztotta volna el közbenjárni vagy véleményét nyilvánítni még kisebb dolgokban sem. Nemcsak fölkeresi az esztergomi érseket, hogy élőszóval való bővebb értelmezését kérje a király 1714-iki vallásügyi rendeletének, s ugyanazon rendelet kapcsán a sárospataki főiskola helyzete felől is informálja azt, hanem részletes utasítással látja el a zemplén-vármegyei református nemeseket a kollégium érdekében szükséges fellépés módozataira vonatkozólag; — nemcsak maga elmegy többször Bécsbe audientiára a király elébe, s a máskor ott tartózkodókat szintén pontosan tájékozza teendőik felől, hanem alkalomadtával arról is mindannyiszor gondoskodik, hogy egyes ügyek kedvező elintézésének kieszközlésére arravaló egyének küldessenek fel az egyház képviseletében, sőt a fölterjesztések gondolatmenetének vázlatát is megállapitva, a leghathatósabb argumentumokra azokat rendszerint ki is oktatja; — nemcsak az országos jellegű protestáns ügyek érdekében viv az országgyűlésen kemény harczokat, hanem az ellen se mulasztja el küzdeni, hogy Debreczenre rákényszerítsék a római katholikus plébánost; — nemcsak arra nézve teszi meg idején az intézkedéseket, hogy a pesti commissio elébe részletesen felterjesztessenek a protestáns egyházat 1681. óta ért sérelmek, s a protestantismus érdekeinek védelmére a commissio tárgyalásai közben megbizottak kellő számmal helytálljanak, hanem a Dömsödön tartott „papok gyűlése" [1] miatti zaklatások miként lehető elkerülésére szintén közli a kellő mentségeket, máskor meg reclamál bizonyos „meg-

[1] 1715. márcz. [illegible]-én. V. ö. Földvary László: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. II. k. Budapest, 1898. 4. l.

arestált" könyveket s köztök különösen a losonczi prédikátor számára a Coccejus műveit; — nemcsak részletesen indokolt utasítást ad annak a viszályos ügynek az elintézésére, mely ifj. Csécsi János tanár és Azari Nagy István lelkész között Sárospatakon oly nagy hullámokat vert föl. hanem a lutheránusokkal eleinte közösen tartott, majd külön református ágens fizetésének rendes kiszolgáltatásáról is intézkedik, és folyvást különös figyelmet fordit arra, hogy a két protestáns egyház közti testvéri viszony ne lazuljon, sőt ha ennek valami jelét tapasztalja, rögtön megkeresi a gyógyszerét.[1] Mindezek mellett még ráért megüresedett superintendensi állás betöltéséről gondoskodni[2] és egyházkerületi gyűléseken résztvenni.[3]

Élete utolsó éveit az első Carolina Resolutio tette zaklatottá. Alig jutott ugyanis köztudomásra az 1731. márczius 21-éről keltezett rendelet, mindjárt Bécsbe sietett tájékozódni, onnan május vége felé történt visszaérkezte[4] után pedig annak sérelmes intézkedéseire vonatkozólag, a dunamelléki kerület június 28-iki[5] gyűlésének megállapodása értelmében is, csakhamar írásba foglalta észrevételeit, s egy fölterjesztés, illetőleg folyamodvány tervezeteként szétküldötte a református egyház világi és lelkészi főembereihez,[7] felkérve őket megjegyzéseiknek vagy kifogásaiknak

[1] Ezek felől azok a levelei szolgáltatnak adatokat, a melyeket a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1902. évi folyamának 5—22. lapjain közöltem, úgyszintén az a levele, melyet Liszkay József a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1874-iki folyamának 1083—4. hasábjain adott ki.

[2] Földváry László: i. m. II. k. 38. l.

[3] U. o. 52. és 54. l.

[4] U. o. 51. l.

[5] U. o. 51. l. júl. 28-ára teszi, de ez alighanem sajtohiba, mivel Zoványi püspökhöz írt s erről a gyűlésről referáló levelére Zoványi már júl. 27-én felel. Ám lehet, hogy Ráday esetleg valami szükebbkörű értekezletet is tartott még a kerületi gyűlést megelőzöleg.

[7] 1731. jún. végén vagy júl elején kellett megírnia p. s. Zoványi György püspökhöz szóló keltezetlen levelét, melyet Géresi Kálmán a Révész Figyelmezőjében 1877. 391 [illegible]. l. tett közzé

vele közlésére. Az általában helybenhagyott munkálatot azután 1732. őszén személyesen vitte Bécsbe, hogy azt „első instructio" gyanánt az udvarhoz beadja. Megtette arra is a kellő intézkedéseket, hogy a református egyház nevében beadandó felelethez szükséges adatok hasonlóképen minél hamarabb összegyűljenek.[1] Annak az óhajtásának ez alkalommal is sikerült érvényt szereznie, hogy a lutheránusokkal egyetértve járjon el felekezete, bár némi áldozatot hoznia kellett érette. Mikor ugyanis amazok nagyon merész- és erőshangúnak találták az általa szerzett feliratí javastatot, ő készséggel tette félre a magáét, s járult hozzá a két protestáns egyház közös conferentiáján szövegezetthez, melyet aztán 1733. február 22-én egy mindkét felekezet tagjaiból álló küldöttség adott át a királynak.[2] Azonban pár év multával, 1736. áprilisában némi változásokkal a lutheránusok is magokévá tették a már ekkor sírjában nyugovó nagy ember vallásos buzgóságának ezt a bátor tanuságtételét.[3]

Hogy pedig Ráday Pál nem csupán úgyszólva magán kedvtelésből, kizárólag a lelkét hevítő lángbuzgalomtól késztetve érdeklődött mindez ügyek iránt, hanem a mikor gondos kezében egyesítette a magyarországi református egyház összes egyetemesebb jellegű ügyeit, valósággal a

Zoványi t. i. már júl. 27-éről keltezi válaszát, mely u. o. az 1878. évfolyam 103—105. lapjain jelent meg. V. ö. még Liszkay József „A nagygyőri ev. ref. egyház multja és jelene" (Győr, 1868) czimű műve 183. lapján Kenessey István levelét, a kihez szintén elküldte a munkálatot Ráday. Ez a bécsi út, összevetve az általam közölt Ráday-féle levelek utolsójának tartalmával, kulcsát szolgáltatja e levél eddig ismeretlen keltezése idejének is, a minek 1731. máj.—jún.-nak kellett lennie.

[1] Erről szól Baranyi Mihály debreczeni főbiróhoz írt levele (Révész Figyelmezője 1878. 105–107. l.).

[2] Földváry: i. m. II. k. 56. l. – Ribini: Memorabilia ecclesiae augustanae confessionis in regno Hungariae. II. k. Pozsony, 1789. 295. l. A felirat másolata a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában V. 982. alatt.

[3] Ribini: i. m. II. k. 317—8. l.

rája bízott és magára vállalt hivatalos kötelességeket végezte, bizonyítják ama nyilatkozatai, melyek erre vonatkozólag leveleiben itt-ott előfordulnak. Azt mondja p. o. egyik levelében (1725. április 10.), hogy „ha ő kegyelmek tovább is így cselekesznek, én is bizony, a mint az atyafiak reám és Hellenbach uramra[1] bízták, lemondok mindenekről".[2] egy másikban (1731.) pedig úgy emlékszik meg correspondentiája folytatásáról, mint a melylyel „az atyafiak által reá bízott hivatal szerint tartozik".[3] Bizonyítja továbbá az a körülmény, hogy egyetemes főgondnoki tisztsége a köztudatban élt, s egyháza tagjai hivatalosan elismerték, hogy „supremus ecclesiarum helveticae confessioni addictarum in regno Hungariae curator" volt.[4]

Igaz ugyan, hogy a fölötte tartott halotti beszédek[5] ezt nyiltan és határozottan nem hangsúlyozzák, sőt akad köztök, a melyből még következtetni sem lehet reá, habár viszont olyat se foglal magában ez sem, a mi megingatná a máshonnan sokszorosan megállapitható tényt, melynek aztán teljesen megfelelők nagy részöknek róla szóló nyilatkozatai. Míg Kármán András gyászbeszédében csupán ez az idevágólag nagyon halvány reflexio fordul elő: „Et sane quid aliud, quam pietatem spirat . . . tot diurni nocturnique ejus in causa religionis labores, curae, vigiliae? cum maximo rei familiaris, valetudinisque dispendio susceptae legationes et quid insignis ejus et non raro facultatum quoque modulum excedens, in Scholas, in Collegia, in Juvenes studiorum causa peregre ituros liberalitas" ?;[6] míg a Sárkány Dávid-írta búcsúztató egyfelől csak ennyit mondott: „Jaj, megfosztatott

[1] Ez volt t. i. a lutheránusok egyetemes felügyelője.

[2] Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár. 1902. 17. l.

[3] Révész Figyelmezője 1877. 491. l.

[4] A bodrogkereszturi konvent jegyzőkönyvében (Sárospataki Füzetek 1860. 845. l.).

[5] „Párjához igaz és tökéletes szivnek gyógyulhatatlan sebe" (1735-ben jelent meg).

[6] H. 3. lap.

e hazában Isten gondviseléséből fennálló reformáta eklézsia egy megbecsülhetetlen erős gyámolától!"[1] — másfelől viszont némileg jellemzőbben is megemlékezett Rádaynak egyházához való viszonyáról, midőn attól emígy búcsúztatta: „Szánom a te sorsodat, oh én pásztoromnak nyája! Az Isten e világon elszéledett reformáta anyaszentegyházának e magyar hazában gerliczemadár módjára nyögő kicsiny társasága! Nekem Pálnak a Krisztussal lennem mindennél jobb; de ez életben, ha maradhattam volna éretted, igen szükséges lett volna":[2] addig már a többi gyászszónokok, a helyzettel különben is tökéletesen ismerős közönség előtt egészen érthetően utaltak Rádaynak egyházában elfoglalt kimagasló állására. Mikor Veresmarti Vég Sámuel arról beszélt, hogy a kegyes Jézus az ő árva házát kegyeslelkű gondviselőkre, patronusokra bízta, Rádayra vonatkoztatva, még nem egészen a helyzetnek megfelelőleg folytatta így szavait: „Kik közül bizony nem utolsó vala e fogytára jutott magyar nemzetben az Úrban nyugovó",[3] de már félreérthetetlenül a főgondnokságára czélozott, midőn kijelenté a református egyházról, hogy „most az ő szomorú halálában valójában gyámoltalanságra, árvaságra jutott".[4] Jánosi György is hasonló értelemben mondta: „Vagyon kivált neked küzködő magyar ref. eklézsia terhes okod a bánatra, mert nagy oszlopod dőlt ki alólad, a ki terhedet erős vállakkal hordozta vala",[5] Miskolczi Sz. János pedig épen többször is visszatér e tárgyra, előadva Rádayról, hogy „Volt . . . a nemes haza főrendei között, de kiváltképen nemes hitünknek megalázódott sorsosi között, mintegy magasan felemelkedett pálma- és czédrusfa",[6] — hogy „éjjeli, nappali nagy gondoskodással, fáradozással,

[1] N. 4. lap
[2] Q. 2–3. lap.
[3] C. 3. lap.
[4] C. 3–4. lap.
[5] N. 1–2. lap.
[6] E. 4. lap.

költekezéssel, annak ügyének folytatásában való szorgalmatoskodással ... ékeskedett".[1] — hogy „Igaz keresztyénségének e hazában religiónk oszlopi között czédrus módjára lett felemelkedése",[2] — hogy „Soha ennek jótéteményei, melyeket cselekedett az Isten házával és annak rendtartásival, el ne töröltessenek",[3] s imígy apostrofálva az anyaszentegyházat: „Fájlalhatod keservesen magyarországi egész evangelica, nevezetesen evangelico-reform. eklézsia egy nagy hűséges támaszod kidűlésével ... vett sebedet".[4]

Hogy mennyire élt a köztudatban még évtizedek multával is a Ráday Pál egyetemes főgondnoksága, arra nevezetes például szolgálhat a leánya, Ráday Eszter, gróf Teleki Lászlóné felett 1764. június 17-én Deáki Filep Sámuel, kolozsvári lelkész és kolozskalotai egyházmegyei jegyző által tartott gyászbeszéd, melyben a szónok azt is elmondja a halottról, hogy kitől „származott e világra", t. i. „néhai t. n. Rádai Ráday Pál úrtól, amaz Isten jobb kezének ritka kegyelmekkel és ajándékokkal bíró férfiától, a magyarországi reformáta eklézsiáknak elfelejthetetlen buzgó kegyességű Nehemiásától és ugyanazon eklézsiáknak buzgó lelkű főkuratoruktól".[5]

Ráday Pál 1733. május 20-án Péczelen fejezte be földi pályafutását. Temetésére, mely ugyanazon évi szeptember 20-án az egész ev. ref. egyház gyászaként Losonczon folyt le, igen sokan jelentek meg úgy a lelkészek közül, mint a nemesi rendből. Némelyek az ott voltak közül szeptember 22-én még ott Losonczon együttes értekezletet tartottak a csakugyan árvaságra maradt egyház jövő sorsának biztosítása végett.[6] A sok viszontagságon

[1] E. 4. lap.
[2] F. 2. lap.
[3] F. 3. lap.
[4] U. o.
[5] „A maga világi harczát megharczolt ... Jézus igaz hívének ... megadatandó igazság koronája." Kolozsvár. 1766. I 2. lap.
[6] Debreczeni Prot. Lap. 1901. 311. l. Szilagyi Sámuel ágenslevele, mely névszerint is fölemlíti a jelenvoltak egy részét; neveze-

e hazában Isten gondviseléséből fennálló reformáta eklézsia egy megbecsülhetetlen erős gyámolától!"[1] — másfelől viszont némileg jellemzőbben is megemlékezett Rádaynak egyházához való viszonyáról, midőn attól emígy búcsúztatta: „Szánom a te sorsodat, oh én pásztoromnak nyája! Az Isten e világon elszéledett reformáta anyaszentegyházának e magyar hazában gerliczemadár módjára nyögő kicsiny társasága! Nekem Pálnak a Krisztussal lennem mindennél jobb; de ez életben, ha maradhattam volna éretted, igen szükséges lett volna":[2] addig már a többi gyászszónokok, a helyzettel különben is tökéletesen ismerős közönség előtt egészen érthetően utaltak Rádaynak egyházában elfoglalt kimagasló állására. Mikor Veresmarti Vég Sámuel arról beszélt, hogy a kegyes Jézus az ő árva házát kegyeslelkű gondviselőkre, patronusokra bízta, Rádayra vonatkoztatva, még nem egészen a helyzetnek megfelelőleg folytatta így szavait: „Kik közül bizony nem utolsó vala e fogytára jutott magyar nemzetben az Úrban nyugovó",[3] de már félreérthetetlenül a főgondnokságára czélozott, midőn kijelenté a református egyházról, hogy „most az ő szomorú halálában valójában gyámoltalanságra, árvaságra jutott".[4] Jánosi György is hasonló értelemben mondta: „Vagyon kivált neked küzködő magyar ref. eklézsia terhes okod a bánatra, mert nagy oszlopod dőlt ki alólad, a ki terhedet erős vállakkal hordozta vala",[5] Miskolczi Sz. János pedig épen többször is visszatér e tárgyra, előadva Rádayról, hogy „Volt . . . a nemes haza főrendei között, de kiváltképen nemes hitünknek megalázódott sorsosi között, mintegy magasan felemelkedett pálma- és czédrusfa",[6] — hogy „éjjeli, nappali nagy gondoskodással, fáradozással,

[1] N. 4. lap.
[2] Q. 2–3. lap.
[3] C. 3. lap.
[4] C. 3–4. lap.
[5] N. 1–2. lap.
[6] E. 4. lap.

költekezéssel, annak ügyének folytatásában való szorgalmatoskodással . . . ékeskedett".[1] — hogy „Igaz keresztyénségének e hazában religiónk oszlopi között czédrus módjára lett felemelkedése",[2] — hogy „Soha ennek jótéteményei, melyeket cselekedett az Isten házával és annak rendtartásival, el ne töröltessenek",[3] s imígy apostrofálva az anyaszentegyházat: „Fájlalhatod keservesen magyarországi egész evangelica, nevezetesen evangelico-reform. eklézsia egy nagy hűséges támaszod kidülésével . . . vett sebedet".[4]

Hogy mennyire élt a köztudatban még évtizedek multával is a Ráday Pál egyetemes főgondnoksága, arra nevezetes például szolgálhat a leánya, Ráday Eszter, gróf Teleki Lászlóné felett 1764. június 17-én Deáki Filep Sámuel, kolozsvári lelkész és kolozskalotai egyházmegyei jegyző által tartott gyászbeszéd, melyben a szónok azt is elmondja a halottról, hogy kitől „származott e világra", t. i. „néhai t. n. Rádai Ráday Pál úrtól, amaz Isten jobb kezének ritka kegyelmekkel és ajándékokkal bíró férfiától, a magyarországi reformáta eklézsiáknak elfelejthetetlen buzgó kegyességű Nehemiásától és ugyanazon eklézsiáknak buzgó lelkű főkuratoruktól".[5]

Ráday Pál 1733. május 20-án Péczelen fejezte be földi pályafutását. Temetésére, mely ugyanazon évi szeptember 20-án az egész ev. ref. egyház gyászaként Losonczon folyt le, igen sokan jelentek meg úgy a lelkészek közül, mint a nemesi rendből. Némelyek az ott voltak közül szeptember 22-én még ott Losonczon együttes értekezletet tartottak a csakugyan árvaságra maradt egyház jövő sorsának biztosítása végett.[6] A sok viszontagságon

[1] E. 4. lap.

[2] F. 2. lap.

[3] F. 3. lap.

[4] U. o.

[5] „A maga világi harczát megharczolt . . . Jézus igaz hívének . . . megadatandó igazság koronája." Kolozsvár. 1766. 1–2. lap.

[6] Debreczeni Prot. Lap. 1901. 311. l. Szilágyi Sámuel agens levele, mely névszerint is fölemlíti a jelenvoltak egy részét: neveze-

átment magyar protestantizmus épen ekkor különösen válságos napokat ért meg. Az 1731-iki, már említett Carolina Resolutio hátrányos intézkedései súlyos teherként nyomakodtak rá, melynek elviselésére az összesnek egyesített ereje volt szükséges, — másfelől a superintendensek választásának engedélyezéséből és a superintendentiák számának meghatározása iránti utasításból is önként be kellett következnie valami újabb szervezkedés bizonyos mérvének és módjának. Ez nem történhetett s még csak elgondolható se volt másképen, mint a világiaknak az egyház kormányzatába való, most már véglegesen megállapitandó és rendszeresítendő bevételével. Ennek kellett eltalálni a helyes módját. Változtatni kellett azon a helyzeten, a melyben a kinek épen kedve tartotta, az elegyedhetett belé az egyház külső ügyeinek intézésébe, mert így néha többen, egymással talán ellentétes irányban képviselhették annak érdekeit, néha pedig senki nem akadt, a ki szót emelt volna akár egyesek, akár a köz javára. Meg kellett állapitani egyfelől, hogy ki képviselheti illetékesen, másfelől, hogy ki képviselje kötelességszerűen az egyházat alkalom adtán.

Készen volt a minta is az erdélyi hitsorsosoknál, a hol már rendszeresítve volt úgy a főgondnoki, mint az egyházmegyei gondnoki hivatal. Szervezve volt az összealkotását illető különféle kisérletezések után a főconsistorium intézménye is. Csupán át kellett venni mindet, de természetesen a viszonyok által követelt módositásokkal. A református nemeseknek az erdélyiekhez képest aránytalanul csekély számára való tekintettel, csak kevesebbet lehetett hivatalos képviselőjévé tenni az egyháznak, másrészről ellenben az egységes erdélyi egyház főconsistoriumától eltérőleg kellett szabályozni a több kerületből álló magyarországi egyház megfelelő intézményét is. Az egye-

tesebbek: Gyürky István, Darvas József, Szemere László és Bárczay László világi részről, Patai János, dunamelléki püspök, Kocsi Major István, felsődunamelléki püspök, Szentgyörgyi Sámuel, borsodgömörkishonti esperes, Miskolczi Sz. János, nógrádnagyhonti esperes.

temes főgondnoki tisztség, valamint a magyar reformátusok közös kollégiuma, a sárospataki felett álló többtagú curatoratus már előbb megvolt és jótékonyan működött, tehát önként következett, hogy továbbra szintén fentartassék mindegyik. Megszüntetésére nem is gondolhattak, mert hogy milyen befolyást gyakorolt p. o. a Ráday Pál áldásos és buzgó működése a magyarországi reformátusok sorsára, fényesen bizonyítja a halála után alig másfél évre, 1734. november 5-én tartott bodrogkereszturi konventnek ama nyilatkozata, melylyel a fő- és segédgondnoki hivatal életbeléptetését kimondó határozat a jegyzőkönyvében első sorban van indokolva, s a mely nyiltan elismerte, hogy „Ráday Pál úrnak, a magyarországi helvét hitvallású egyházak főgondnokának elhunyta után kétségtelenül nem csekély zavarok, összeütközések, rendetlenségek, mulasztások és ezekből következett alig helyrepótolható hátrányok merültek fel az egyházkormányzat terén“.[1]

Magától értendő dolog, hogy a világi elemnek az egyházkormányzatban való térfoglalása iránt különböző módozatokat tartalmazó tervezetek merültek föl. Ezek legalább részben már a losonczi értekezleten szóba kerülhettek, de a végleges döntést elhamarkodni nem lehetett s így az tényleg későbbre maradt. Ekkor mindössze annyit végeztek. hogy a szintén üresedésbe jött bécsi ágensi hivatalt betöltötték Szilágyi Sámuellel. Állásában az uraknak egy népesebb conferentiája erősíté meg, melyet az ugyanazon évi hegyaljai szüret alkalmával tartottak.[2] Ilyen conferentiákat ugyanis máskor is, de többnyire a szürettel kapcsolatban már ezelőtt is rendszerint szoktak tartani, hogy az egyházi ügyek rájok néző részét minél többen tárgyalják le. E tájban leginkább s épen ez évben is Bodrog-

[1] Sárospataki Füzetek 1860. 852. lap, magyar fordításban 1863. 749. lap.

[2] Debreczeni Prot. Lap 1901. 311—312. lap. Szilágyi Sámuel levele.

keresztaron a Jobbaházi Dőry András, később többnyire Bájon a Patayak házánál.

Ugyancsak a Dőry András házánál tartották a következő évben a „bodrogkereszturi konvent" néven ismeretes gyűlést, mely a főgondnoki hivatalt végleg életbe léptette. A főgondnokok számát illetőleg volt olyan tervezet is, mely azt háromban akarta megállapittatni az ország három részéhez képest; egy lett volna a Dunán túl levő megyékben, egy a Tiszán túl levőkben, egy pedig a Tiszán és Dunán inneniekben.[1] Azonban a bodrogkereszturi konventen szép számmal[2] egybegyűlt világiak[3] csak a segédgondnokokat választották a politikai megyék szerint, ellenben a főgondnokokat „mind a correspondentiának, mind a dolgok folyásának hamarabb és jobb voltáért" egyházkerületek szerint választották. Még nem volt ugyan tudomásuk a második Carolina Resolutióról, mely pedig október 20-iki kelettel adatott ki,[4] s a mely a református egyház kérelme, illetőleg ajánlata alapján négy superintendentiát engedélyezett, de erre vonatkozó fölterjesztésök kedvező elintézésének a reményében már is ahhoz képest osztották be a főgondnokokat, t. i. az egyesítendő felsődunamelléki és dunántúli egyházkerületbe Kenessey Istvánt, a baranyaival már egyesült alsódunamellékibe Gyürky Istvánt, a tiszáninnenibe Jobbaházi Dőry Andrást és a tiszántúliba Báji Patay Sámuelt.[5]

[1] Tiszáninneni egyházkerület levéltára V. 1092. „Projectum curatoratus ecclesiarum."

[2] Debreczeni Prot. Lap 1901. 310. l. Patay Sámuel levele Baranyi Mihályhoz.

[3] Meglehet, hogy papok is voltak jelen, legalább gr. Bethlen József alább közlendő levele erre mutat. A magam részéről, bár positiv adat nélkül, de valószinűnek tartom, hogy a Patayék által Erdélyből ugyanazon évben Sárospatakra hozott Szathmári Paksi Mihály tanár tanácsadóképen szintén ott volt.

[4] Debreczeni Prot. Lap 1901. 310. l. Patay levele. Révész Imre Figyelmezőjében 1873. 365. l. még nem állapithatta meg, hogy ismerte-e ezt a bodrogkereszturi konvent?

[5] U. o. 294. l. Patay levele Baranyihoz.

Megválasztották még főgondnoknak ezeken kívül gróf Bethlen Józsefet, a nagynevű Bethlen Miklósnak, az erdélyi kálvinistaság ezen egyik díszének a fiát, Máramarosmegyének 1717-től fogva főispánját. Hogy hova és mi végre, történetíróink eddig teljes bizonyosságú módon nem állapíthatták meg, sőt egy részök nem is nagyon törődött vele.[1] Ha nem bírnánk róla immár positiv adattal, ma is sokat lehetne rajta tusakodni, ha vajjon nem a tiszántúli egyházkerületnek már Rádaytól szóba hozott[2] és a bodrogkereszturi konventen is előkerült[3] ketté osztására irányuló szándék nyilvánult-e ebben a választásban, tehát a még akkor teljes egészében fennálló partiumnak, ú. m. Máramaros-, Szatmár-, Középszolnok-, Kraszna-, Zaránd-vármegyéknek és Kővár vidékének a főgondnokságát kivánták-e Bethlenre ruházni, a ki erdélyi mágnás lévén, e tisztre egészen alkalmas egyénül tünhetett föl? Avagy a Ráday utódául, egyetemes főgondnokságra emelték? annak a főconsistoriumnak tevén az elnökévé, melynek összealkotása felől a főgondnokok számát háromra tevő tervezet olyan véleményt nyilvánított, a mely szerint ezek mellett a püspöki karból csak egy, a legrégibb legyen annak tagja, de a melyet a konvent az összes püspökökből és összes főgondnokokból alkotott meg. Az a levél, melyben 1735. augusztus 29-én Taraczközről megköszöni gr. Bethlen József a belé helyezett bizalmat, ugyancsak nem ad e tárgyban kétségbevonhatatlan bizonyosságú választ.[4] Az első felvétel mellett szólhatna az a része, melyben köszönetet mond azért, hogy megtisztelték

[1] Sem Révész Imre (Figyelmezője 1873. 366. l.), sem Warga Lajos (A keresztyén egyház történelme II. k. 649. l.) nem tudott bizonyosat mondani, ez utóbbi épen csak átszalad a kérdésen. Ellenben Liszkay József (A nagygyőri ev. ref. egyház multja és jelene. Győr, 1868. 32. l.) bizonyitás nélkül apodictice kimondja, hogy egyetemes főgondnokká választatott.

[2] Zoványi Györgyhöz írt levelében (Révész Figyelmezője. 1877. 492. l.).

[3] Patay levele Baranyihoz Debreczeni Prot. Lap 1901. 310 11. l.).

[4] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára V. 1114.

az *egyik* főcuratori hivatallal, és a melyben elbeszéli, hogy „néhány izben requirálta a Máramaros-vármegyében való venerabilis fraternitást, hogy mixta sessiót instituálhassanak“, végül pedig igéri, hogy „a mit congerálhatnak, és ezután a mit congerálnak, fogják Tiszteletes püspök Zoványi uramnak transponálni“. A második mellett szól az a részlet, a melyben jelzi, hogy „az urakat főcurator uraimékat és egynéhány coadjutor jó uraimat levelével megtalálta“, valamint kéri a czímzettet, hogy informálja, „micsoda modalitással tarthatna velök szüntelen való secura correspondentiát“. Ám még se kell sokat tétováznunk, minthogy végleg eldönti a kérdést Báji Patay Sámuelnek Baranyi Mihály, debreczeni főbiróhoz mindjárt a konvent utáni harmadnapon írt levele, melyben a konvent intézkedéseiről referálva, azt is tudomására adja a czímzettnek, hogy „ha a dolog úgy kivánná, a négy superintendens, négy curator in re ardua et difficili összegyűlne, tanquam Praeses inter Curatores Mgos gróf Bethlen József uram ő Nagysága denomináltatott.“[1]

A főconsistorium elnökévé, vagyis, minthogy külön kerület nem volt neki kijelölve, egyszersmind egyetemes főgondnokká választatott tehát gr. Bethlen József. Az a kérdés merülhet fel most már e ténynyel kapcsolatban, hogy miként jutott eszökbe a magyarországi nemes uraknak egy erdélyi főúr, a kinek pusztán mellékes foglalkozása volt a különben is még mindig Erdélyhez tartozó Máramarosmegye főispáni hivatala. Említett leveléből ugyanis nyilván kitünik, hogy általában nem sok időt tölthetett megyéjében, a mennyiben levele késésének „Nemes Erdély országából ide Nemes Máramaros vármegyébe szüntelen való kiszándékozását“ adja okául, s közli, hogy júliusban jött ki Erdélyből, vagyis a bodrogkereszturi konvent végzéseinek vételétől fogva, a mi, mint maga megírja, még „tavaly“ történt, folytonosan Erdélyben tartózkodott. Talán

[1] Debreczeni Prot. Lap 1901. 294. l.

nem alaptalan az a föltevés, hogy a mint a magyar protestantismus történetében gyakran előfordult, egy nagy név forgalomba hozásával akarták elfogadhatóvá vagy egyenesen népszerűvé tenni az egyházkerületi főgondnokság szervezése után is fentartott egyetemes főgondnoki állást, ezt a különleges, kimagasló hivatalt, mely bizony semmiképen se tünhetett föl valami vonzónak a papság szemében, mikor még a paritásnak is megdöntésével járt. Meg aztán annál több reményt fűzhettek a megválasztottnak leendő működéséhez, ha az illető már közvetlen közelből ismerte a világiak egyházkormányzati tevékenységének formáit és eredményeit, és úgyszólva benne élt abban. Hogy pedig éppen gr. Bethlen Józsefre esett választásuk, annak oka könnyen megtalálható abban a családi összeköttetésben, a melyben ő a magyarországi ref. egyházi élet és specialiter a bodrogkereszturi konvent egyik legtevékenyebb és legbefolyásosabb, habár ekkor aránylag még ifjú szereplőjével, Vay Ábrahámmal állott. Ennek ugyanis első unokatestvére volt a gr. Bethlen József testvérének, Mihálynak a felesége, Vay Erzsébet. Hogy mennyire tartották a rokonságot, bizonyítja az az érdekes körülmény is, hogy ez az egyszeres összeköttetés idő teltével nem is kétszeressé, hanem egyenesen háromszorossá fejlődött. Vay Ábrahám tudniillik később özvegyen maradván, második feleségül gr. Wass Annát, gr. Wass Dánielnek és Vay Juditnak, a Bethlen Mihályné testvérének, azaz szintén egyik unokatestvérének a legidősebb leányát vette el, a kinek a legifjabb nővére, Juliánna azután a Bethlen József egyik fiához, Elekhez ment feleségül.[1]

Ennek a bensőséges családi viszonynak a figyelembe vételével lehet megállapitani azt is, hogy a gr. Bethlen

[1] V. ö. erre vonatkozólag kis részben Nagy Iván „Magyarország családai“ cz. munkáját, nagyobb részben pedig Miklós Sámuelnek gróf Wass Dánielné Vay Judit felett („Halotti oratio ...“ 1772.) és Zágoni Aranka Györgynek gr. Wass Dániel felett („Örökös ház ...“ 1741) tartott gyászbeszédét.

József említett levele, melyről a czímzett neve ma már hiányzik, voltaképen kihez szólott? A megszólítása ugyanis ez: „Méltóságos úr! Bizodalmas jó uram, sógorom!“ — továbbá leveléhez mellékelve küldi menye, Bethlen Sámuelné[1] levelét az illetőhöz, a kinek feleségét hugának mondja. Ilyen közeli rokonság az összes azonkori szűkebb magyarországi szerepvivő reformátusok közül egyedül Vay Ábrahámmal köté össze Bethlen Józsefet, a kinek különben Komáromi György, a bodrogkereszturi konventen Biharmegyébe kinevezett segédgondnok is rokona volt, a mennyiben ennek a felesége, Rhédei Juliánna első unokatestvére volt Bethlen Józsefnek, kinek anyját hasonlóképen Rhédei Juliánnának hívták.[2] Ám Komáromi nem is vitt valami előkelő szerepet az egyházi közéletben és szintén inkább csak sógorság-komaság révén tették meg segédgondnoknak a bodrogkereszturi konvent intéző férfiai, azután meg tőle nagyon nehezen, sőt talán teljességgel nem is kerülhetett volna a Bethlen József levele a tiszáninneni egyházkerület levéltárába, míg Vay Ábrahám, a ki pár hónap elmultával még abban az évben főgondnokává lett ennek az egyházkerületnek, egyéb nagyarányú hivatalos levelezésével együtt, ezt is elhelyezhette abban. Igaz ugyan, hogy hivatalosan nem volt a czíme méltóságos, a mi különben Komárominak sem volt, de nincs rajta semmi csodálni való, ha gr. Bethlen egy vele ilyen szoros viszonyban levő s a mellett grófnőtől[3] született s atyja után is csakugyan előkelő családbeli egyénnek megadta ezt az Erdélyben kevésbbé előkelő összekötteté-

[1] Verestói György a br. Bánffy Sámuel felett („Halotti oratio...“ 1755) tartott gyászbeszédében Bethlen Józsefnek Sámuel nevű fiát „úrfi“-nak (vagyis nőtelennek) említi, de ez adat bizonysága szerint helytelenül. A Bethlen József részéről az a tévedés is ki van zárva, hogy tollhibából valamely másik fia helyett említené Sámuelt, mivel a többi még ekkor nőtelen volt.

[2] V. ö. a kolozsvári ref. kollégium által br. Diószegi Istvánné Komáromi Kata halálakor 1779-ben kiadott gyászversek bevezetését.

[3] Gr. Teleki Borbála.

sekkel bíróknak is gyakorta kijáró czímet. Épen így emlegeti levelében a Bodrogkereszturon jelenvoltakat „több Méltóságos, Tekintetes, Tiszteletes" uraknak, noha teljes joggal való méltóságos úr minden eddigi tudásunk szerint egy sem akadt közöttök, legfeljebb, ha Patay Sámuel, mint consiliarius, kaphatta volna esetleg ezt a különben őt, mint ilyent sem illető czímet, de ő a Bethlen levele czímzettjének keresésénél azért nem jöhet tekintetbe, mivel ez vele semmilyen sógorságban sem állott, csakis nagyon közvetett és távoli összeköttetésben.[1]

Meg volt tehát választva az egyetemes főgondnok, munkálkodását is megkezdette, mint leveléből kitűnik, azonban folytatásáról nincs adatunk s teljes valószinűséggel mindjárt a kezdet kezdetén meg is rekedt az egész dolog. Dőry András, a tiszáninneni egyházkerületnek egy évig működött első főgondnoka 1735. márczius 23-án a ma már nem létező szirmabessenyői egyház ügyében írván Vay Ábrahámnak, aggodalmát fejezi ki az iránt, hogy „majd tolláltatik azon eklézsiánk, ha hozzájok nem látunk", — majd folytatólag azt jegyzi meg, hogy „méltóságos gróf urat lehet ugyan requirálni, de onnan kevés consolatiót remélek".[2] Úgy látszik tehát, hogy a működése iránti várakozás, talán levelezésének oly soká halasztása miatt, még azokban is felette megcsappant, a kik megválasztották. Befolyhatott erre az adott s több tekintetben kritikus helyzet is, de lehetett az épen úgy Dőrynek egyéni véleménye is, mely a Patayétól és Vayétól nemcsak egy alkalommal tért el.[3] A Bethlen munkásságának végleg szárnyát szeghette még néhány év mulva bekövetkezett halálát[4] megelőzőleg is az a visszautasító magatartás, melyet a tiszántúli egyházkerület

[1] Pataynénak Udvarhelyi Máriának a nagyanyja Vay Anna (Váradi Istvánné) volt.

[2] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára V. 1104.

[3] P. o. a Csécsi-ügyben is.

[4] Sehol sem bírtam feltalálni halála idejét. Hozzávetőleg abból következtethető valami, hogy 1743-ban már más viselte Máramarosvármegye főispáni hivatalát, ő pedig haláláig vitte azt.

a bodrogkereszturi végzésekkel szemben tanusított. A debreczeniek közül a konventen senki sem vett részt, habár meg voltak híva rá. Baranyi Mihály főbiró 1734. november 1-én, azelőtt négy nappal értesíti Patay Sámuelt különböző okok vagy talán ürügyek miatt leendő elmaradásukról,[1] ez utóbbi aztán november 7-én részletesen közölte vele a bodrogkereszturi megállapodásokat.[2]

Patay ezeknek a tiszántúli egyházkerületben való végrehajtására, mint a kerület főgondnoka, a következő, 1735. évben gyűlést is hívott vagy hivatott össze, mely szeptember 20-ára Debreczenbe volt kitűzve s meg is tartatott akkor. Várakozása feletti számmal jelentek meg a tagok, így például az esperesek mind a tizenhárman ött voltak, maga Zoványi György püspök is. Nehéz harczot kellett vívnia az új főgondnoknak, sok vádaskodás hangzott el az urak ellen, így p. o., hogy „a közjóra adott költséget eddig is magok szükségére fordították", „ezután is arra fordítani szándékoznak", „az ágenst is talán magok dolgai folytatására tartják inkább, mint a közjóra", különben is ez „csak az uraknak ír, a belső személyeknek tudtára sem adja" stb. stb. A közköltség kivetésének módja felőli tervezetet pedig egyáltalában nem akarták elfogadni, hanem a szükségeltető összeg egybegyűjtése iránt másképen intézkedtek. A perselynek pecsét alatt tartása, bárha Patay kényes húrokat pengetett meg érdekében, szintén nem tetszett. „A superintendentiából pedig hogy elszakasztassék, hallani sem akartak",[3] sőt a mikor aztán Patay erre azt mondotta, hogy „illik tehát, hogy azon superintendentiák,

[1] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára. V. 1070.

[2] Debreczeni Prot. Lap. 1901. 294. l

[3] Úgy látszik, a Ráday eszméjének megvalósítása a bodrogkereszturi konventre mindjárt következő időben is komoly férfiak törekvését képezte. És azóta is hányszor!... mindig siker nélkül. Erről a határozatról az egyházkerületi jegyzőkönyv is megemlékszik (Tóth Sámuel: Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez. I. füzet. Debreczen, 1894. 99. l.).

melyek gyengébbek, segíttessenek az erősebbek által", olyanok is találkoztak, a kik még ezt sem akarták megérteni és méltányolni.[1]

Egyszóval nagyon nehezen ment a dolog. Nem is vett részt Patay az ismert adatok szerint soha többet a tiszántúli kerület közgyűlésein,[2] pedig ezután még tizennégy évig élt. Hát az egyetemes főgondnok netaláni jóakarata és buzgósága hogyne szenvedett volna hajótörést „némelyeknek az ily közdolgokhoz való nem szoktattatásán, rész szerint onnan folyó ahhoz nem annyira, mennyire szükséges volna nem értésén, rész szerint csak a magára és nem az közjóra czélozó vigyázásán", a miket Patay észlelt a tiszántúliaknál, voltaképen pedig a papságnak talán nem egészen érdeknélküli, több-kevesebb conservativismusán és minden központosítástól való nem épen alaptalan irtózásán? Úgy hogy nincs is ezentúl semmi nyoma annak, hogy gr. Bethlen József gyakorolta volna tiszte teendőit. 1737. augusztus 13-án a tiszáninneni és tiszántúli egyházkerület egyházi és világi küldöttei a négy egyházkerületet közösen érdeklő ügyekben nagyjelentőségű „concursust" tartottak Debreczenben,[3] mely egyebek közt a pozsonyi ágensi hivatal életbeléptetéséről is határozott, és a melyet egyetemesebb jellegéhez képest, ha már volt egyetemes főgondnok, természetesen neki kellett volna vezetnie, még ha összealkotásánál fogva nem is az a főconsistorium gyűlésezett, a melyet a bodrogkereszturi konvent létesíteni próbált, de a

[1] Patay levele Vay Ábrahámhoz a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában. V. 1115. (Báj, 1735. szept. 26.)

[2] Révész Imre (Figyelmezője 1873. 367—8. l.) olyan formán tünteti fel a tiszántúli kerület főgondnoki hivatalát, mintha az csak 1750-ben jutott volna a megvalósuláshoz. Pedig hogy már Patayt is főgondnokának tekintette a kerület, bizonyitja az az adat is, a melyre Révész hivatkozik, mert hiszen épen a Patay halála folytán állott elő 1749. vége felé a főgondnoki állás betöltésének szüksége.

[3] Végzései a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában VI. 1277. alatt.

mely nem bírt megvalósulni. Ám nincs róla adat, s egyáltalában nem is valószinű, hogy elnöki tisztét teljesítette, illetőleg teljesíthette volna.

A tiszántúli egyházkerület papsága és általában véve ez az egyházkerület volt kétségen kívül az egyetemes főgondnoki hivatalnak, valamint vele együtt a főconsistoriumnak is meggátolója s évtizedek hosszú idejére elaltatója. Mikor pedig még azután kisérlet történt akár mindkettőnek, akár csak az egyiknek a felébresztésére, ha némileg más alakban is, mint ezen előbbi alkalommal, a legtöbbször újra ez a hagyományaihoz ragaszkodó egyházkerület törte meg szilárd ellenállásával a központosítási törekvést.

II.

Mária Terézia elé hosszas uralkodása alatt számtalan ízben járult protestáns küldöttség, mely egy vagy más vallási sérelem orvoslását kérte. Megszaporította e küldöttségek számát az 1715. évi XXX. törvényczikknek amaz intézkedése, melynél fogva csupán magán név alatt, vagyis általában véve specialiter a sérelmet szenvedettek nevében lehetett benyujtani a panaszokat és kérelmeket, nem pedig egyházkerületi vagy közegyházi fölterjesztésekben egyesítve, s az illető egyházi testületek nevében. Ott voltak ugyan Bécsben is a protestánsok ágensei, a kiknek a munkálkodása azonban inkább csak az udvarnál már tanulmányozás alatt levő ügyek elintézésének sürgetésére, és legfeljebb a jelentéktelenebb dolgok fölterjesztésére, valamint az évenként újra meg újra előforduló, természetöknél fogva állandó jellegű kérelmek képviselésére szorítkozott. A nevezetesebb ügyek, a nagyobbmérvű sérelmek mindegyre megkövetelték, hogy küldöttségek menesztessenek Bécsbe, melyek a szegény protestáns egyházaknak tetemes, sokszor csak erejök megfeszítésével fedezhető költségébe kerültek.

Mindkét részen, úgy a királynőnél, mint a két protestáns egyháznál kellő mértékben meglehetett az ok tehát

arra, hogy változtatni igyekezzenek a létező állapoton. A protestánsoktól hasztalan indult volna ki akármilyen kezdeményezés, arra egyedül Mária Terézia tehette meg az első lépést, a ki a sok küldöttséggel való bajlódást eléggé megunhatta hosszú uralkodása alatt. És ő meg is tette a szükséges lépést, de negyven esztendőre terjedő uralmának csak az utolsó évtizedében. Vajjon mi vitte rá? Tényleg megunta-e a küldöttségek fogadását, kihallgatását? Könynyen segithetett volna rajta. Egyszerűen engedélyeznie kellett volna, hogy az egyes egyházkerületek egybefoglaló fölterjesztéseket tehessenek az időnként összegyűlt sérelmek felől. Igaz, hogy ezt egykor törvény tiltotta el, mind az imént említve volt: az 1715. évi XXX. törvényczikk, de hiszen az explanatiók, resolutiók rendszere épen arra való volt, hogy a törvény érvényét a király tetszésétől tegye függővé, s így könnyen intézkedhetett volna Mária Terézia egyszer véletlenül javára is a protestantismusnak. Csakhogy ezt még sem tette, habár erre nézve is a biztatás, sőt igéret nyomait vehették észre a protestánsok azokban a szavakban, melyeket Beleznay Miklós tábornokhoz, a dunamelléki református egyházkerület főgondnokához ebben a tárgyban 1773. májusában intézett. Később azonban, mikor a megvalósítására került volna a sor, a rendszerre hivatkozva kitért előle, s maradt minden a régi módon. Egyetlen tényleges változás történt. A reformátusok rendszeres kiadásai megszaporodtak egy új hivatalnoknak az akkori időkhöz képest tekintélyes összegben megállapitott fizetésével. Bessenyei György, a hírneves író lett ez, s az ügy összes mozzanatainak ismeretéből teljességgel nem vonható el egyéb következtetés, mint az, hogy az egésznek tulajdonképen nem is volt más czélja, mint egyfelől az, hogy Bessenyeinek nemesi és testőrhadnagyi (az őrnagyinak megfelelő) rangjához illően legyen miből élnie, másfelől pedig, hogy minden feltűnés nélkül lehessen szabad bejárata a királynő magas személye elé

A magyar protestantismus történetében nem szokatlan

az az eset, hogy az elvekért küzdő, becsületes meggyőződésüket el nem hallgató és a mellett szilárdan meg is álló igazi nagyságokat maga az egyház rántotta sárba s vitte vértanuságig. Ez az egyik szégyenfoltja a magyar protestantismusnak. A másik az, hogy a hatalom kegyéhez akárminő úton-módon közel férkőzött existentiákat, a kik máskülönben sem hithűséggel és önzetlenséggel, sem nemes törekvéssel és áldozatkészséggel nem szolgáltak rá a közbizalomra, többször nagyra emelte s minden tőle telhető tisztességgel elhalmozta. Ilyen eset történt a XVIII. század nyolczadik évtizedében is, a mikor üres biztatásoknak felülve, a királynő kegyenczének, Bessenyei Györgynek a kedvéért megbontani akarták, illetőleg engedték volna a magyar református egyház eléggé helyesnek bizonyult kormányzati rendszerét.

Bessenyei még testőr korában ismeretségbe jutott a királynő úgynevezett „ágyvetőjével“, az özvegy báró Grassénéval, a kivel aztán benső viszonyt folytatott.[1] Ez a királynőnek is csakhamar ismeretségébe juttatta Bessenyeit, ki 1772-ben megjelent legelső munkáját épen Mária Teréziának ajánlotta. Nem sokkal ezután tanácsossá vált Bessenyeire nézve, hogy kilépjen a testőrségből. Egy kissé hízásnak indult és valami vesebaja kezdődött, meg aztán irodalmi törekvéseire szintén kedvezőbbnek mutatkozott a zajos és pontos katonai szolgálatnál a nyugodt polgári élet. Első életírója s személyes ismerőse, egyúttal lelkes tisztelője: Laczka János erről szólva elbeszéli, hogy Bessenyei „okosan kifőzte és kimunkálta, miképen élhessen azután is Bécsben tisztességesen“.[2] Ehhez szolgált eszközül a királynő akaratából a magyarországi református egyház, melyet ebbe ura és parancsolója tetszéséhez képest a négy egyházkerületi főgondnok legújabbika, de legtekintélyeseb-

[1] Ballagi Aladár: A magyar királyi testörség története. Pest, 1872. 108. l. — Beöthy Zsolt: A széppróznai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. k. Budapest, 1887. 270. l.

[2] Ballagi: i. m. 431. l.

bike, Beleznay Miklós vitt bele, a méltóságos generalis,[1] a kivel szemben a többi három, úgymint a tekintetes Dobozy Mihály, a tekintetes Szathmáry Király György és a tekintetes Soós István a világi nagyság, befolyás és hatalom szempontjából annyira eltörpült mindegyik. De különben se tartották volna okos dolognak szembe szállani az udvarnál kiváló kegyben részesített Beleznayval, a kinek befolyásától oly sokat reméltek, olyan nagyot vártak. Az ő hivatásául volt kitűzve, s teljesítette is, hogy a református egyház czélszerűbb szervezésének örve alatt magának a legfőbb állást hivatalosan is megadassa, Bessenyeinek pedig anyagi ellátását s Bécsben maradhatását az egyház által biztosíttassa.

Neki magának nem igen volt szüksége rá, hogy az egyetemes főgondnoki tisztet névleg is magára ruháztassa, hiszen tényleg már megelőzőleg is, a dunamelléki superintendentia főgondnoki állására 1772-ben történt megválasztása után mindjárt gyakorolta azt. Még mielőtt hivatalosan egyetemes főgondnokká tétetett volna, már meg lett bízva bizonyos ily irányú teendőkkel, és pedig, úgy látszik, azon a conferentián, mely Bugyin, az ő egyik falujában 1772. deczember 14-én tartatott.[2] A következő 1773. elején olyan hangon és modorban ír Szathmáry Király György, tiszáninneni főgondnoknak, mely egészen arra vall, hogy valami központi hatalomnak már is a birtokában volt.[3] Egyik, e tájban írt levelében[4] hivatkozik Bugyin volt beszélgetésökre, mely szerint a „borsodi venerabilis superintendentiának szokását s prédikátorok és más dolgok iránt való rendelésit, egyszóval az egész superintendentia dolgainak administratióját s folytatását meg fogja küldeni“ neki Szathmáry. Ennek azonban ezek iránt „semmi tudósítását

[1] De nem gróf, a minek Széchy Károly (Irodalomtörténeti Közlemények 1894. 246. stb. l.) képzeli.

[2] Ráday Gedeon (id.) levele Szathmáry Király Györgyhöz 1772. decz. 1. a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltarában. XIV 4973.

[3] P. o. febr. 15-én kelt levele u. o. XIV 4999.

[4] Márcz. 4-én kelt, u. o. XIV. 5007.

nem vehette; megvallja, sajnosan esik az is, hogy a mit kellene ő neki egyenesen tudnia, azt is mások által kivánja az tudtára adni…" „Kikéri azért, hogy valami csak occurrálhat in re religionis et ecclesiastica, egyenesen vele s ne mással correspondeálni, egyszersmind a borsodi superintendentia dolgai administratióját s rendeléseit, hogy az uniformitást in omnibus feláll ithassák s observálhassák, neki megküldeni ne terheltessék." Utóiratban megjegyzi még ide vágólag: „Bugyin tett ajánlása szerint az Úrnak az religionalis actákat is valamelyek találtatnak, elvárom." Hirtelenében szinte azt volna hajlandó hinni a mai olvasó, hogy el vannak tévesztve a datumok, s ezek a levelek egy évvel későbbi időből valók, annál is inkább. mivel Szathmáry főgondnok márczius 19-én kelt válaszában[1] kifejezvén örömét a felett, hogy Beleznay közvetlen levelezést kiván, csakugyan küldi egyszersmind a „religiosa actákat".

Ám valósággal mégis úgy áll a dolog, hogy e levelek még ama gyűlés előtti időszakban irattak, melyet 1773. szeptember 2-ára az egyház új szervezése céljából hivott össze Beleznay. Előbb Pestre tűzte ki a helyét,[2] de mihamar áttette Bugyira.[3] A nagyfontosságú conferentiára az egyházkerületek hivatalos képviseletében a következők jelentek meg: Szilágyi Sámuel püspök, — Szathmári Paksi István, generalis notarius, — Vay István és Rhédei Ferencz segédgondnokok Tiszántúlról; Szalay Sámuel püspök, — Lebo István, borsodi esperes, — Szathmáry Király György főgondnok és Puky András Tiszáninnenről; Kun János, generalis notarius, — Naszályi István, veszprémi esperes, — Sándor Gergely és Ecsi János segédgondnokok Dunántúlról; Dallos István, generalis notarius, — Motsi István, kecskeméti esperes, — Szilágyi János solti esperes, — Szathmáry Pál, kecskeméti lelkész, Beleznay Miklós, főgondnok, —

[1] U. o. XIV. 5021.
[2] U. o. XV. 5066.
[3] U. o. XV. 5087.

Bárczay András, Vechelius János, Puky László segédgondnokok Dunamellékről. Voltak ott még mások is szép számmal, úgymint Vay László ezredes. — Darvas Ferencz, nógrádi alispán, — id. Vattay Pál, — Fáy András, — ifj. Fáy László, — Báji Patay József, — Bónis Ferencz, — Csoma Zsigmond, — Bónis László, szabolcsmegyei ügyész. — Bessenyei László, szabolcsmegyei szolgabiró, — Bessenyei Mihály és Boldizsár, — Sárközi János, — Nyári Lajos. — Sigray István, — Rajko István, — Baki János (a két utolsó a Kiskunságból).

Ez a névsor nem kelt nagyon erős megütközést azzal, hogy a dunamelléki kerület kétszer annyi hivatalos taggal volt képviselve, mint a többiek bármelyike, mert hiszen otthon voltak, könnyen jöhettek akárhányan, ha úgy intézkedett Beleznay, — hanem igenis feltünő az, hogy Bessenyei Györgynek három testvére: László, Mihály és Boldizsár, a kik különben az egyházi élet mozgalmaiban nem vettek részt, most az egyik Szabolcsból, a másik Biharból, a harmadik Bécsből olyan nagy egyetértéssel jött el a conferentia alkalmával a mindegyiköknek jó távol eső Bugyira. Talán előre megállapodtak benne!? Kétségtelenül. És vajjon mi másért, mint az öcscsük ügyének támogatására? Ha már most összeveti valaki ezzel a családi összejövetellel azokat a leveleket, melyeket Bessenyei György 1773. tavaszán küldözgetett egyesekhez,[1] s a melyekben annyi buzgalommal ajánlgatta magát a ref. egyház vezetőinek, mint a ki egész életét egyháza érdekeinek kivánja szentelni; úgyszintén összeveti Beleznaynak 1773. november 18-án, tehát a bugyii conferentia után a tiszántúli egyházkerülethez írt leveléből azt a részletet, melyben előadja, hogy „az el-

[1] Szathmáry Király Györgyhöz márcz. 29. (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XIV. 5080) és ennek válaszára felelve ápr. 27. (U. o. XVI. 5510, tévedésből az 1775-iki iratok közt), valamint ugyancsak ez utóbbi napon Szilágyi Sámuel, tiszántúli püspökhöz (Közölve „A bihari remete . . .“ cz., Debreczenben 1894-ben megjelent műve mellé Széll Farkastól írt előszóban X—XIII. l.).

mult májusban[1] Bécsben levén, Bessenyei György urat megkedvellette és hasznos eszköznek nézte, a ki által távollétében is dolgainkat folytathassa"[2], — nemkülönben ugyancsak Beleznaynak 1775. szeptember 5-én a püspökökhöz intézett azonos szövegű leveleiből ezt a vallomásszerű nyilatkozatot: „kit is merészelhettem volna azon kivül felvenni, a kiről tulajdon személyemnek ő felsége sok és nagy dolgokat mondott s különösen recommendált is, mint olyan személyt, kinek hívsége s alkalmatos volta iránt teljességgel el van hitetve, melyet bizonyít az, hogy általa beadott dolgainkra maga kezeírásával teszi neki feleleteit",[3] — s végül elolvassa a Beleznay szócsövéül szereplő Szathmáry Király József kapitánynak 1774. elején Szathmáry Király Györgyhöz írott leveleit:[4] tökéletesen tisztában lehet vele, hogy az új egyházalkotmányi rendezkedés tervének mi volt az igazi inditó oka? Távolról sem az egyház jobb sorsára való törekvés. Meglehet, hogy mellékesen ebben szintén reménykedett maga Beleznay is. De eljárásának mozgató eleme feltétlenül a legfelsőbb földi akarat volt, mely nem májusi kihallgatásakor nyilatkozott meg előtte a Bessenyei érdekében, a mint saját leveléből lehetne következtetni, hanem ennél jóval előbb, miről magának Bessenyeinek az ajánlkozó levelei tesznek bizonyságot.

A bugyii conferentia írásba foglalt végzései mind a mellett egyetlen szóval sem emlékeznek meg Bessenyeiről, sőt a neki szánt hivatalról is csak odavetőleg és mint esetlegesről szólanak. Szathmáry Király József kapitány imént emlitett levelei egyikében őszintén bevallja, hogy „a generalis congressusban nyilvánosan nem lehetett a Bessenyei

[1] Tehát a bugyii conferentiát, illetőleg még annak az összehívását is megelőzőleg. Voltaképen még májusnál is előbb.

[2] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5115.

[3] Széll: i. m. XVII—XVIII. l. és Révész Figyelmezője 1873. 49. l.: amott a Virág Mihályhoz, itt a Szilágyi Sámuelhez szólóból.

[4] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5219. (jan. 24.) és XV. 5236. február 26): mindkettő latinul.

2000 frtnyi fizetése felől sem indítványt tenni, sem határozatot hozni". A keménynyakú kálvinistákkal csinján kellett bánni, nem igen mutatkoztak alkalmasaknak arra, hogy rögtönösen belévitessenek a nem ínyök szerinti vagy nagyon újszerű dolgok végleges elfogadásába. Hiszen a tiszántúli egyházkerület, mely nem ugyan rendes gyűlésen, hanem csak „némely egyházi és secularis érdemes rendek" összejövetelén tárgyalta a Beleznaytól Szilágyi püspökhöz küldött meghivót, itt választott képviselőit még csak föl se hatalmazta arra, hogy a bugyii conferentián határozatok hozatalában részt vegyenek, csupán azzal bízta meg őket, hogy „a proponálandó dolgokat megértvén, azontúl a superintendentialis deputatiónak (consistoriumnak) referálják".[1] Óvatosságra intette őket a meghivó is, melyben nemcsak azt hozta fel Beleznay, hogy három ízben volt a királynőnél kihallgatáson, s azért szeretné a conferentiát, hogy előadhassa „ő felsége szavait tetszéseivel együtt", hanem azt is nyomatékosan hangoztatta, hogy a királynő *általa* „kiván munkálni" a reformátusok részéről és „ha akaratjának ezek eleget tesznek, valamit csak tehet vigasztalásukra s nyugodalmas megmaradásukra, el nem mulatja".[2] Fülökbe csengett a „timeo Danaos et dona ferentes", de bizalmatlanságot ébresztett bennök egy már ekkor közkézen forgó emlékirat[3] is, melynek lényegesebb pontjai különösképen hangsúlyozták egy consistorium szervezésének, annak élére egy nagytekintélyű elnök választásának, és e mellett az udvarnál egy olyan consistorialis secretarius tartásának szükségességét, a ki „nemcsak az, hogy illendő characterben lenne, de azon kivül, a kinek oly tudománya, experientiája s respectusa lenne, hogy az udvar politikáját, maximáit, principiumit értené, épen oda, a hova szükséges, láthatna s influálhatna..."

[1] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5115.

[2] U. o.

[3] U. o. XV. 5198, mely a levéltári bejegyzés szerint 1774. elejéről, de tartalmából itélve minden kétség nélkül előbbről való.

Ezeknek a terveknek a végrehajtására volt hivatva a bugyii conferentia, mely az egyetemes egyházat érdeklő több ügy elintézésén kívül csakugyan meghallgatta a Beleznay-közlötte „királyi szókat",[1] a melyeknek az értelmében a királynőnek immár nem tetsző lett a sérelmeknek eddig szokásban volt, igen terhes módja. Hogy azért valami könnyebb mód találtathassék fel, tanácsosnak ítélte a conferentia, hogy felállíttassék a reformátusok consistoriuma.[2] E consistoriumot a négy püspökből és négy főgondnokból vagy az illetők megbízottjaiból alkották meg, s elnökéül Beleznayt választották, kimondván, hogy a hányszor a szükség kivánja, az elnök összehívja a consistoriumot és az annak beléegyezésével elintézendő fontosabb ügyeket vagy maga, vagy küldöttekkel, vagy pedig az ágensnek, avagy az elnöktől erre kiválasztandó egyénnek a közvetítésével igazítsa el, a kérelmezőket támogassa, a közös megállapodásra, egyformaságra és jó rendre vonatkozó dolgokban a consistorium hozzájárulásával döntsön stb. Kimondották azt is, hogy a consistorium semmiféle törvénykezési vagy feljebbezési forumot nem képez, valamint, hogy az ágens munkássága s egyeseknek más úton való kérelmezési joga és a kerületek kánonszerű belső igazgatása érintetlen marad. Mindezt egy a gyűlés folyamán kiküldött s valamennyi egyházkerületnek egy lelkészi és egy világi képviselőjéből álló nyolcztagú bizottság javaslata alapján határozták el. Az ág. hitv. evangelikus testvérek értesítésére és a kormányhoz teendő fölterjesztés elkészítésére a dunamelléki Beleznay elnöklete alatt a conferentia jegyzője, a tiszántúli Vay István és két olyan jelenlevő világi küldetett ki,

[1] U. o. XV. 5114. sz. a.

[2] A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XV. 5115. sz. a. levő tiszántúli emlékirat megjegyzi: „Nb. a supremumról nincs szó." Ez azonban teljesen mindegy, s végképen nem változtat a dolog lényegén. Magát ezt a bugyii határozatot eredeti latin szövegében közölte a conferentia jegyzőkönyve többi részének magyar fordításával együtt Liszkay József (Révész Figyelmezője 1876. 320–21. l.)

a kik nem voltak hivatalos képviselői ez alkalommal egyik kerületnek sem, t. i. a dunántúli Vattay Pál és a tiszáninneni Patay József.

A királynő előtt október 11-én[1] jelentek meg a küldöttek, beterjesztvén egyházok általános jellegű sérelmeinek jegyzékét, kérvén azoknak, tehát közvetve egész állapotuknak minél előbbi orvoslását. Megelőzőleg Beleznay külön kihallgatáson levén, a bugyii végzéseket beadta Mária Teréziának, a ki azokra czélozva, a küldöttségnek kijelentette, hogy Beleznay „által akarja instantiáikat bevenni".[2] Végzéseik helybenhagyásának tekintették ezt a küldöttek, mire egy latinnyelvű fölterjesztést intéztek a kormányhoz, mely október 16-iki kelettel kifejté, hogy a consistorium superintendentiarum felállításával nem akarnak alkotni statust in statu. A consistoriumi elnök tisztét abban körvonalozá, hogy az előforduló ügyeket vagy az ágens útján, vagy más módon az uralkodó előtt képviselje, és pedig a fontosabbakat a superintendentiák kiküldötteivel való letárgyalás után, úgyszintén a consistorium hozzájárulásával a jó rend és egyetértés felől gondoskodjék.[3] Beleznay egyúttal haladék nélkül kinevezte a már ezen kihallgatásuk alkalmával is segítségökre levő[4] Bessenyeit a consistorium, vagy igazabban mondva a maga titkárának,[5] a ki november 21-én értesíti, hogy a neki felajánlott hivatalt készséggel elfogadja,[6] míg deczember 1-jén azt jelenti neki, hogy a

[1] Haán Lajos: A magyarországi ág. hitv. evangelikusok egyetemes gyűlései. Budapest, 1883. 7. l. 12-ére teszi, de a küldöttség naplója, mely a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XV. 5127. sz. a. őriztetik, 11-éről beszéli el a kihallgatás lefolyását

[2] U. o. és a XVII. 5907. sz. a. átirata a tiszáninneni kerületnek a többiekhez.

[3] U. o. XV. 5126.

[4] U. o. XV. 5127.

[5] Miután fizetését a kerületek állandóan nov. 1-jétől nov. 1-jéig számított esztendőnként szolgáltatták át Beleznayhoz, bizonyosan e nap körül történt a megbizatása is.

[6] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5165.

királynő kegyelmesen elismerte consistorialis secretariusnak,[1] végül deczember közepe táján pedig ki is lépett a testőrségből.[2]

Be se várta Beleznay ezeket az utóbbi mozzanatokat, hanem még november 18-án megkezdte körlevelei szétküldését, melyekben tudtul adta a kerületek fejeinek,[3] hogy Bessenyeit a bugyii conferentián ráruházott főgondnoki tiszténél fogva és a királynő „kegyelmes tetszéséből" maga mellé vette titkárul s ennek ugyanott rendelt 2000 forint fizetéséből az egyes superintendentiák által a szokott arány[4] szerint fizetendő részleteknek hozzá küldésére felhívja az illetőket. Meglepte ez az értesítés és felszólítás bizonyára valamennyi levél kézhez kapóját, de legjobban meglephette a tiszántúliakat. Nem sejtett dolog volt előttök az egyetemes főgondnok és az e mellé oly tetemes fizetéssel beállitott titkár. Mert ők Bugyin csak annyihoz járultak hozzá, hogy consistoriumi elnök legyen Beleznay, de egyedül a dunamelléki egyházkerület főgondnokának akarták tekinteni továbbra is. Azt pedig, hogy Beleznay ne az úgy is meglevő ágenst, hanem valaki mást használjon fel állandóan Bécsben tartózkodó közegéül, pusztán esetlegesként, odavetőleg említették a bugyii végzésekben, arról meg még csak nem is álmodtak, nem hogy határozták volna, hogy a Beleznay netalán beállítandó eme segit-

[1] U. o.

[2] U. o. XV. 5155. és 5165. összevetéséből ezt határozottan meg ehet állapitani.

[3] Szathmáry Király Györgyhöz intézett nov. 22-iki levele a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XV. 5150. sz. a. Ebben emliti, hogy ir a superintendensnek is, s a „több superintendentiákkal is közlötte" A püspököknek, legalább úgy a tiszáninneninek, mint a tiszántúlinak már nov. 18-án írt. Szilágyihoz irott levelét közölte Széll: i. m. XIV—XVI. l.

[4] Laczkától félrevezetve úgy Ballagi: i. m. 108. l., mint Závodszky Károly: Bessenyei György. Pest, 1872. 27. l. azt állitja, hogy 500—500 frtot fizettek neki a kerületek, pedig a szokott arány ez volt: 4 (tiszántúli) : 3 (tiszáninneni) : 2 (dunamelléki) : 1 (dunántúli): ám ettől a tiszántúli önkényüleg eltért.

ségének 2000 frt fizetése legyen, vagyis épen kétannyi, mint a bécsi ágensnek, a kiét ugyancsak Bugyin emelték 1000 frtra.

Szilágyi Sámuel püspök zavarba jött, hogy mittevő legyen? Egyelőre kitérő feleletet adott Beleznaynak. Jelzé előtte, hogy a superintendentialis gyűlés nemsokára, a következő évi január 15-én fog összeülni, s igérte, hogy oda fogja terjeszteni az egészet, „hogy a dolog köz megegyezésből menjen ki“. A Beleznay levelét kiküldte a Biharmegyében fekvő Vajda községbe Dobozy főgondnokhoz, a ki betegeskedése miatt gyűlésre nem mehetvén, az ügyre vonatkozó észrevételeit a püspöknek írt leveléhez mellékelve közlé az egyházkerülettel.[1] Álláspontja tökéletesen egybevágott a tiszántúli egyházkerület hagyományos közfelfogásával. Szerinte még a consistorium sem végleg megállapitott valóság, hanem csupán csak terv, melynek elfogadása felől a tiszántúli kerület eddig nem is nyilatkozhatott, az egyetemes főgondnokság pedig még a bugyii végzésekből se magyarázható ki. „Nem tudja, ha még akarnák is, meddig bírnák a terhet hordozni, de annál is sérelmesebb a praesesi authoritásnak már is ennyire kiterjesztése“. Szilágyi az egyöntetű eljárás szempontjából megkereste miskolczi kollegáját, Szalay Sámuelt is a végett, hogy hozza neki tudomására a tiszáninneni egyházkerület vélekedését és intézkedését.[2] Szalay a kerülete főgondnokával, Szathmáry Király Györgygyel való tanácskozás után válaszolt Szilágyinak, a kit azonban ez a válasz[3] erősen lehangolhatott. A tiszáninneni egyházkerület fejei se bírták ugyan felfedezni a bugyii határozatokban sem az egyetemes főgondnokságot, sem a titkárának rendelt 2000 frt fizetést; mindazáltal úgy gondolkoztak, hogy nem jó volna Beleznayt elkedvetleníteni, azért hát abban állapodtak meg, hogy

[1] A levelet közölte Révész Figyelmezője 1877. 88—89 l.

[2] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5206. (1774. jan. 4.)

[3] U. o. XV. 5210. (1774. jan. 12.)

egy újabb egyetemes gyűlésig, kivánságához képest, folyóvá teszik a Bessenyeinek tőlök járó összeget, bármilyen nehezökre essék is anyagi erőtelenségöknél fogva. Mély belátásra, ügyes tapintatra vall az egész levél, de a mely nem volt egészen jóhiszemű, a mennyiben Szathmáry főgondnoknak öcsesével, Szathmáry Király József kapitánynyal, valamint magával Beleznayval ez időtájban folytatott levelezése nyilván elárulja, hogy Beleznay a Bessenyei személyére nézve titkon már Bugyin megegyezésre jutott volt a [illegible] a világiakkal, vagy közülök legalább is a bizalmasabb em[illegible]bereivel.

A tiszántúli egyházkerület közgyűlése hajtott a testvér[illegible]rkerületből jött biztató szóra. Befolyhatott erre az a körül[illegible]lmény is, hogy Beleznay 1773. deczemberének vége fel[illegible]lé Bessenyeinek addig hozzá irt nyolcz leveléből kivonato[illegible]ot küldött mindegyik kerület részére.[1] Egyfelől felcsigázódha[illegible]atott várakozásuk e nagy szorgalom láttára, másfelől meg[illegible]eg az azokban közlöttek egynémelyikéből csakugyan remény[illegible]ységet szerezhettek a helyzetnek némi javulását illetőleg[illegible]eg. Kifejezte ugyan a gyűlés egész határozottan, hogy „valam[illegible]mi új systema hogy felállíttassék, nem tetszik ezen super[illegible]erintendentiának. — az sem, hogy egy főcuratornak más[illegible]nás főcuratorok felett való autoritása legyen, vagy egytől függ[illegible]gg jön minden dispositio. — „és csupán annyiba volt hajland[illegible]ndó belémenni, hogy a főgondnokok és superintendensek ever[illegible]en ként összejövetelt tartsanak, sőt így is kikötötte, hogy h[illegible] ha valami főconsistorium valósággal felállíttatnék, akárkik l[illegible] legyenek tagjai, a superintendentiák instructiója szerint cs[illegible]cselekedjenek mindent“. Mindamellett is az egyházkerül[illegible]ület tudtára adta a táboroknak, hogy Bessenyeit „jutalom[illegible]ra méltónak itéli, mivel kételkedni se lehet róla, hogy [illegible] jól dolgozik“, és ennélfogva a maga részéről is rááll a 2000 frt

[1] A tiszáninneni ref egyházkerület levéltárában XV. 5165. sz. [illegible] a.: Szathmáry Király József febr. 26-iki levelében (u. o. XV. 5236) em[illegible]iti, hogy ezt mindegyik kerületnek megküldte Beleznay. Ebből közölhe[illegible]te Széll is i. m. XIII–XIV. l. a fontosabbakat.

fizetés reá eső részének a megadására.[1] Elvi álláspontjához tehát állhatatosan ragaszkodott a kerület; ismételten bizonyságot tett erről pár hónap multával is. Meghalván ugyanis főgondnoka, az imént említett Dobozy Mihály, az 1774. áprilisában tartott superintendentialis gyűlés újra megállapította a főgondnoki teendőket, a melyeknek negyedik pontjában czélszerűnek és szükségesnek látta kimondani, hogy „a mely dolgokban a többi superintendentiákkal egyet kell érteni, azokban is a kikkel illik, correspondeálni fog ugyan (t. i. a főgondnok), de minekelőtte valami concludáltatnék, a superintendentialis gyűlésekben referálja és a determinatio szerint folytassa".[2]

Noha a tiszántúli kerületnek Szathmáryék tanácsolták, hogy belémenjen, ha az elv fentartásával is, de mégis majdnem könnyű szerrel a nehéz dologba. Beleznaynak a legnagyobb akadályokat ennek daczára épen Szathmárynál kellett elháritania, a ki a békeséget is, de az igazságot is teljes szivéből szerette. Több levél váltására volt szükség, míg Beleznay, legalább látszólag, egészen meg tudta nyugtatni főgondnok-társát, sőt ennek az ellenvetései és nehézményei elhallgattatására a többször említett Szathmáry Király József közbenjárását is ismételten jónak találta igénybe venni.[3] A főgondnok ugyanis szokott tapintatával bár, de egyháza javáért égő lelkének őszinteségével kifogást tett a Bessenyeinek szánt fizetés magas összege, valamint annak állandósítása ellen, hivatkozva arra, hogy Bugyin ennek alkalmi, nem pedig egyszersmindenkorra való megbízatásáról volt szó, s az ebbeli költségek fedezésére 1000 frtot állapitottak meg, a melyből a tiszáninneni egyházkerület szokott arány szerinti 300 frtot ki is fizette. Beleznay em nagyon próbálgatta czáfolni Szathmáryt, — ezt a rendelkezésre álló Szathmáry kapitánynyal végeztette. — nem jobb fegyver hiányában szemrehányásokra, sőt arra

[1] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5115.
[2] Tóth Sámuel: i. m. II. füzet 163. l.
[3] Ennek már említett leveleiben.

a fenyegetésre ragadtatta magát, hogy a sárospataki kollegiumnak 1772-ben igért alapítványából fogja majd fizetni Bessenyeit, ha a tiszáninneni kerület vonakodik tőle. Szathmáry nyugodt méltósággal és szinte megható hangon igyekezett Beleznayt lecsillapítani: „Én az ilyen méltatlanságoknak szenvedését, édes Méltóságos uram, már régen tanulom, s ha egyebet nem tudok is, ezt bizony igen megtanultam, mert gyakorlásához elég módom volt s vagyon most is mindennap. Ha azért Nagyságod ellenem méltatlan vett gerjedéséből a pataki kollegiumra resolvált kegyességét másra méltóztatik is forditani, az, édes Méltóságos uram, az én személyemet nem illeti, mert azt Nagyságod sem nem énérettem, sem nem énnekem, hanem a szegény kollegiumnak adta, a pedig ezen materiában, tudom bizonyosan, teljességgel ártatlan“.[1]

Minden kétség nélkül a Szathmáry részén volt az igazság. De azért mégis megadta magát.[2] Nem lehetett törésig vinnie a dolgot, mikor Beleznay egy katonás lépéssel egyidejűleg végleges helyzetet teremtett úgy a maga, mint a Bessenyei számára. Utasította ezt ugyanis, hogy bemutatkozó levéllel keresse föl a kerületeket. Ez a levél[3] január 29-én kelt s a Beleznay kisérő levelével[4] együttesen küldetett szét. A kisérő levélnek felette érdekes és jellemző az eleje: „Akaratom szerint Bessenyei György alázatos maga ajánlását a ven. superintendentiánál teszi, kit is ő felsége

[1] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5232. (1774. febr. 15-én kelt levelében). Többi levelei (1773. nov. 21., decz. 31., 1774. jan. 20.) u. o. szintén megvannak XV. 5130., 5166., 5213. sz. a., valamint a Beleznay levelei (1773. okt. 26., nov. 22., decz. 27.) is XV. 5130., 5150., 5165. sz. a.

[2] U. o. XV. 5232. sz. a. levelével; valamint a Szathmáry Király József kétrendbeli levelére adott együttes válaszával (febr. 26. után u. o. XV. 5237.). Szalay püspök hasonló értelemben írt febr. 20-án Beleznaynak (u. o. XV. 5235.).

[3] U. o. XV. 5223. — A tiszántúli ref. kerület levéltárából közölte Révész Figyelmezője 1873. 46–47. l.

[4] A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XV. 5222. sz. a.

rendelése szerint mint főcurator parancsolatim alá vevén, dolgainknak s nagyobb sérelmeinknek ő felsége előtt leendő bemutatásáért s önnön maga hozzánk való hivségéért Isten és világ szerint, védelmezni tartozom". Bessenyei részletes programmját adta teendőinek, csakhogy munkakörét már is oly kicsinyre szabta, hogy méltán kétség ébredhetett levele olvasóiban az iránt, hogy egyáltalában van-e szükség erre a nagy czélokat csak hangoztató, ám azokat elérni felette könnyedén szándékozó, kizárólag a királynőnek iránta tanusított kegyére támaszkodó, s mégis az egyház erejét felülhaladó fizetéssel ellátott hivatalnokra? A rájok nyomakodó Beleznay ellen azonban egyik superintendentia se merészelt sorompóba lépni. A dunántúli, mely épen az 1774. évben[1] főgondnok-változáson ment át, megnyervén erre a hivatalra id. Ráday Gedeon consiliariust, a nagyemlékű Ráday Pál fiát, a magyar irodalomtörténetnek e több tekintetben kiváló nevezetességű alakját, tudomásul vette a bugyii végzéseket s azoknak a következményeit, respectálta is a Beleznay „praesesi" tisztét, de úgy látszik — Bessenyeit nem kivánta terhelni az egyházkerület ügyeivel.[2] A dunamelléki pedig, habár — mint később kitűnt — a Bessenyei személye ott is szálka volt egyesek szemében, még ha akart volna is, mit tehetett volna nagyhatalmú főgondnokának az akarata ellen? Még a Bessenyei fizetéséül szolgáló járulékát is beküldte állítólag már 1774. elején mindegyik kerület[3] a tiszáninneni kivételével, melyet még julius 7-én is sürgetett érte Beleznay,[4] és pedig eléggé érdes hangon, a mely azonban a kerület fejeinek az ő akaratába való belényugvása után a legkevésbbé sem volt

[1] Az ev. ref. egyház 1885-iki egyetemes névtára 1775-öt említi, de tényleg 1774-ben történt. Egyébiránt e névtár épen a dunántúli kerület történetéből is több hibás adatot közöl.

[2] Az Adásztevelen tartott gyűlés jegyzőkönyvének másolata a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XV. 5419.

[3] Szathmáry Király József mondja Szathmáry Király Györgyhöz intézett második levelében.

[4] A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XV. 5340.

3*

indokolt, hiszen az összeg már biztosítva volt, csak kifizetése szenvedett bizonyára nem oknélküli késedelmet.

Bessenyei helyzete mindezeknél fogva rövidesen teljes rendbe jött, sőt egyúttal az eredeti tervet felülmulóvá kezdett alakulni. A királynő a bugyii conferentia határozataival nála tisztelgő reformátusok előtt csodálkozását fejezte ki azon, hogy nem az ágostai hitvallásuakkal egyetértve jártak el. Nem hallgatta el azt az óhajtását sem, hogy emezek hasonló módon tömörüljenek. Beleznay ezt haladéktalanul közölte a lutheránus egyház több vezérférfiával, a kik hamarosan, már november 1-jén értekezletet tartottak e tárgyban Acsán, a hol el is határozták, hogy azontul minden évben legyenek egyetemes gyűlések, s egyszersmind a már előbb, még 1758-ban egyetemes felügyelővé választott br. Zay Pétert ebben az állásában újból megerősítették.[1] Minthogy pedig ismerték a helyzetet és a hozzá fűzött követelményeket, Bessenyei részökről is mindjárt felhatalmazást kapott képviseletökre,[2] a mit semmi esetre sem kivántak tőle megfelelő dijazás nélkül. Voltak ugyan nekik is scrupulusaik, — mint Bessenyei maga mondja,[3] — de a királynőnél márczius 6-án történt kihallgatásuk[4] teljesen eloszlatta azokat, s ujolag megbízást adtak Bessenyeinek ügyeik vitelére,[5] a kinek tényleg még abban az évben alkalma nyilt érdekökben is fellépni.[6]

[1] Haán: i. m. 8. l.

[2] Már a superintendentiákhoz küldött bemutatkozó levelében referál róla.

[3] Márcz. 8-án Szathmáry főgondnokhoz szóló levelében (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5247).

[4] Haán: i. m. 8. l.

[5] Most emlitett levelében irja. Az 1774. ápr. 20-án tartott egyetemes gyűlés határozatainak 4. pontja „udvari ágensekről“, tehát többesben beszél, a mibe Bessenyeinek is belé kellett értetnie. (Haán: i. m. 9. l.).

[6] Aug. 19-én Szathmárynak czimzett levelében is említi (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5357), de bizonyítják főleg br. Zay Péterhez írt levelei (Közölte az Abafi-féle Figyelőben Thallóczy Lajos X. k. 155. l.).

Beleznay egész komolyan neki látott főgondnoki teendői teljesítésének. Az egyházi sérelmek tárgyalására április 18-iki határidővel értekezletet hívott össze, melyet a lutheránusokkal közösen tartandónak jelzett, de teljesen szűkkörűnek és egyoldalúnak tervezett, a mennyiben egy-egy világi tag kiküldését kérte valamennyi egyházkerület részéről.[1] A sérelmek felől ugyane tájban rendes levelezés indult meg közte és a többi főgondnokok közt, a kik[2] szorgalmasan referáltak neki azokról, ő viszont kisebb részben a Bessenyei, legtöbbnyire[3] pedig a rendes ágens, Nagy Sámuel útján próbált azok elintézéséről, illetőleg orvoslásáról gondoskodni. Annak az eljárásnak, hogy a saját egyéni tetszése szerint, nem pedig valami egyszersmindenkorra megszabott rendszerhez alkalmazkodva, osztotta fel az ügyeket, ha sokáig tart vala, számos hátrányos oldalánál fogva kikerülhetetlenül összeütközést kellett volna előidéznie Nagy Sámuel és Bessenyei között. Hogyne, mikor Beleznay a Bessenyei érdekét azzal is megkisérelte ápolgatni, hogy Nagy Sámuelt „félénk, s a királynőnél nem versatus“ embernek hireszteltette.[4] Egyetemes főgondnoki működésének pedig már a legelején kifakadt lassúsága, vagy talán szerinte lustasága ellen,[5] sőt bizalmasai előtt egyenesen Judásnak emlegette, s nyiltan kijelentette, hogy nem tűrheti és nem is akarja tűrni.[6] Viszont Nagy Sámuel

[1] U. o. XV. 5115., 5254. és 5256.

[2] Szathmáry Király György például egy ideig rendszeresen.

[3] Szathmáryhoz 1774. máj. 23-án írt levelében (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5307.) említi, hogy „mindenünnent hozzám jött panaszokat küldöm hozzá“.

[4] Szathmáry Király Józsefnek Györgyhöz intézett első levelében fordul elő.

[5] „Ágens uram pedig, mint a többi felől, úgy ez felöl is keveset: öt levelemre sem veszem válaszát, mindenünnent hozzám jött panaszokat küldöm hozzá, de csak susquedeque bánni tapasztalom a dologgal, kérem stimulálják az urak“ (1774. máj. 23-iki emlitett levelében.)

[6] Szathmáry Király József idézi Györgyhöz irott második levelében.

se mulasztja el a maga mentségére szelid vádolással felhozni a Szathmáry főgondnokhoz közvetlenül írott levelében, hogy „több ügyben az informatio még nem ment fel“.[1] nemcsak, hanem a vallásügy terén kilátásba helyezett nagy változások reményében alkotott új rendszernak méltó birálataként megjegyzi: „quoad generalia még minden in statu quo vagyon és nem is vehetni semmi jelet ez ideig észre quoad mutationem aliquam in melius“. Itt ugyan él azzal a fentartással, hogy hozzáteszi még: „Ez után mit lehet observálni, az idő megtanít“.[2] de már alig harmadfél hónap mulva elég alapot lát ama kérdés fölvetésére, hogy a legújabban történt udvari intézkedések „némely nagy biztatásokkal miképen egyeznek meg?“[3]

Szathmáry Király György még előbb belátta a helyzet fenyegető voltát s a nagy károkkal járható ellenségeskedéstől félve, már 1774. nyarán barátságosan figyelmeztette Bessenyeit, hogy az ágenssel fentartani igyekezzék a jó egyetértést, mire Bessenyei megnyugtatólag felelt ugyan, de válaszából mégis kiérzik, hogy nem a Szathmáry óhajtásának megfelelő viszony állott fenn közöttök.[4]

Alkalmas lett volna a feszültség enyhítésére a Bessenyei ügykörének még 1774. tavaszán történt azon módosítása, melyet a királynő akkor állapitott meg, a mikor az udvari kanczellária és a helytartótanács amazt Bécsből folyton el akarta távolitani. Ezeknek a törekvésével szemben ugyanis egy igen szellemes és alapos emlékiratot[5] terjesztett elő a főkanczellárnak, melyet Mária Teréziához is beadott, a ki természetesen pártfogásába vette s Bécsben marasztalta. Teendőinek módosítása pedig abban állott,

[1] 1774. aug. 23. Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5359.

[2] 1774. jún. 28-án Szathmáry főgondnokhoz szóló levelében u. o. XV. 5330.

[3] 1774. szept. 6. ugyanahhoz u. o. XV. 5368.

[4] U. o. XV. 5357.

[5] Német eredetiből magyarra forditva megvan u. o. XV. 5436. Közölte Szinyei Gerzson az Abati-féle Figyelőben (VII. k. 155—159. l.).

hogy „dolgozzék, nem instantiákban ugyan, hanem azoknak informatiójában".[1]

Csakhogy a feszült viszony mégis tovább tartott, sőt a szakításig vitte Beleznay, a ki, mint előbb, úgy ettől fogva is kizárólag a maga tetszése szerint cselekedett. Nagy Sámuel iránti ellenszenvéből folyólag valamikor az 1774. év folyamán[2] azt az eljárást léptette életbe, hogy nem egyenesen hozzá küldte az ügyeket, hanem Bessenyeihez és csak ettől kerültek azután azok az ágenshez, néha még tőle sem közvetlenül, hanem az őt — úgy látszik — hivatalában helyettesítgető Mihály testvérének a közvetítésével, még pedig igen sokszor nem kellőképen előkészítve és fölszerelve.[3] Mindez csakhamar végképen kivette türelméből Nagy Sámuelt, annyira, hogy már 1775. elején nyíltan és erősen kikelt az ügyeknek ilyetén kezelése és a „közelebbi tentamenek vagyis innovatiók", tehát általában az egész új rendszer ellen, a melynek hátrányait és nehézségeit a tiszáninneni főgondnokhoz 1775. február 28-án írt levelében ügyesen és találóan fejtegeti.[4] Ugyanazon a napon a másik fél is, még pedig jellemzőleg nem maga Bessenyei György, hanem a testvére, Bessenyei Mihály személyében szintén panaszra emelte föl szavát s a tiszáninneni püspökhöz szóló levelében bevádolta Nagy Sámuelt, hogy az ő jegyzéseit és a Beleznay nevében tett utasításait negligálja, a mivel „kútfejévé lesz a filiák elszedésének" és benne keresendők azok az „akadályok, melyek dolgaink folyását késleltetik".[5] Hogy kinek a részén volt az igaz-

[1] Bessenyei levele Szathmáry Király Györgyhöz 1774. márcz. 8-án u. o. XV. 5247.

[2] Nagy Sámuel ugyanahhoz 1775. febr. 28-án irt levelében (u. o. XV. 5485.) mondja, hogy „egy darab időtől fogva gyakran csak per tertias, quartas manus veszi a dolgokat pro repraesentatione".

[3] Ugyanezen levelében emliti, hogy „némely gravamenek . . iránt való dispositiók s egyebek is csak per modum seartetae jöttenek hozzám Bessenyei Mihály uram által".

[4] U. o. XV. 5485.

[5] U. o. XV. 5484.

ság, azt a tiszáninneni egyházkerület fejei a magok számára meg is állapitották, és pedig az ágensre kedvezően, a mennyiben a főgondnok nem tett többé jelentést Beleznaynak a sérelmi ügyekről, mit pedig megelőzőleg olyan szigorú pontossággal teljesitett, hanem hallgatagon visszatért az egyenesebb útra s bizonyosan az addigi mód szerint, minden közvetítés nélkül magát az ágenst kereste meg azok elintézése érdekében. A nagyobb és tömegesebb sérelmek fölterjesztését a Beleznaytól 1774. április 18-ára összehívott értekezlet megbízásából a lutheránus br. Zay Péter és a református ifj. Ráday Gedeon május 23-án teljesitette[1], tehát az új rend mellett szintén szükségesnek látszott a régi szokás tovább folytatása más tekintetben is.

Ilyenformán aztán tényleg nem is volt egyéb czélja és értelme az egész új rendezkedésnek, mint a mit eredetileg szántak neki és vártak tőle. Besseuyeinek a református egyház hivatalt adott, mely nemcsak ellátását biztosította, hanem kötelességévé tette egyúttal, hogy a királyi udvarban gyakorta megforduljon; viszont egyháza azt várta tőle, hogy a királynőre gyakorolt befolyása ki fogja vívni hitsorsosai helyzetének legalább némi könnyebbűlését. A körülmények összejátszása valósággal okadatoltnak tüntette fel ezt a reménykedést. Az 1773. év a jezsuita-rendnek a feloszlatásáról lett nevezetessé, annak a rendnek, a melylyel a legszorosabban össze volt forrva az ellenreformáczionak minden furfangja és erőszakossága, egész szivóssága és kegyetlensége. Ugyanennek az évnek a vége felé mintegy a jezsuita szellem ellentétéül, egyetemes uralma megszűntének jeléül Kollár Ádám Ferencz, a császári könyvtár jeles igazgatója egy munkálatban védelmére kelt a protestánsoknak, és csaknem teljes, de szintén a királyi kegyelemtől függő vallásszabadságot javasolt számukra.[2]

[1] Ifj. Ráday Gedeon levele Szathmáry Király Györgyhöz Bécsből 1774. máj. 26-áról (u. o XV. 5313.), melyben a királynőnél való kihallgatásukról ir.

[2] Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária

A Bessenyei biztatásai sem szűntek meg, de bizony, ha emelt is szót olykor-olykor hitfelei érdekében, a királynőnél úgy az ő, mint a Kollár befolyása hatás és siker nélkül maradt. Más befolyások érvényesültek ott, olyanok, a melyek a Mária Terézia lelkületével nagyobb, bensőbb összhangzásban állottak, s a mellett az addigi eljárásnak is megfeleltek, melylyel szakítani különben sem egy kifáradni kezdő, vénülő asszony, hanem egy mindent merni kész és ereje teljében levő férfi lett volna alkalmas.

Meglehet, hogy a kortársak végre is épen ilyennek látták a helyzetet, habár egy ideig félre is tették a csüggetegséget. Ám mindenesetre megunták a csupán hitegetésből és igérgetésből álló, folyvást csak kilátásba helyezett változást, mely tényekben legfeljebb oly módon nyilvánult, hogy az előforduló ügyek elintézése lassúbbá és zavarosabbá lett. Már az 1774. év folyamán valószinűleg felhangzott valahonnan némi elégedetlenség, türelmetlenség vagy épen bizalmatlanság szava, mert ennek a nyarán Bessenyei felajánlotta a visszavonulását Beleznaynak, a kinek a rábeszélésére azonban tovább is megmaradt még hivatalában.[1] De már 1775-ben épen a dunamelléki kerület kebeléből indult ki mozgalom ellene. Maga a superintendentia, bizonyosan a Beleznay távollétében január 20-án tartott gyűléséből tanácsot kér a többitől, hogy fizessen-e vagy nem Bessenyeinek?[2] Minden valószinűség szerint Vechelius János, a solti egyházmegye segédgondnoka már ezen a gyűlésen is lényeges részt vehetett e határozat létrejövetelében. Ugyanő inditott meg egy tervszerű harczot pár hónappal később Bessenyei ellen, mely azonban a fenmaradt emlékek tanusága szerint nem volt

Terézia korában. II. k. Budapest, 1902. 380. és 474. l. 1774-re teszi keletkezése idejét, de a Beleznaytól Bessenyei leveleiből közölt részletek (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5165. kétségtelenné teszik, hogy már 1773. vége felé ismeretes volt az udvari körökben. Fináczy egész terjedelmében közli.

[1] Beleznay levele Szathmáry Király Györgyhöz 1774. júl. 7. (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5340.)

[2] U. o. XV. 5115.

egészen nyilt és tisztességes harcz. Egyfelől június 23-án irásban közölte a kerületekkel, hogy „már a publikum sok dolgokat vett észre Bessenyei iránt és már világosodott,“[1] másfelől mindenfelé hiresztelte, hogy amaz „tudatlan, goromba“, hivatala teljesítésére képtelen, s megérdemelné, hogy a reformátns „status decapitáltatná“,[2] végül harmadik felől ugyanakkor Bessenyeinek és Beleznaynak súgta be, hogy amazt „csalárdnak, hitetőnek, haszontalannak“ tartják s a superintendentiáknak semmi bizalma nem levén hozzá, fizetni sem akarják.[3]

Bessenyei, ki érezte, hogy a bizalom megcsappanása nem valami indokolatlan vele szemben, mikor annak idejében egy esztendőre „csoda-változást“ igért, s még mindig nem történt semmi sem, zokon vette a dolgot, s minthogy körülbelül másfelől is értesült egyháza közönségének elhidegüléséről, sőt talán tapasztalta is azt, a Beleznay utasítására egy igen érzékeny és sértődött hangú levélben bejelentette a superintendentiáknak, hogy lemond állásáról. Ebben az egész levélben az a legérdekesebb, hogy „midőn ő Beleznayn kivül minden felől szorongattatott, a királynő maga vigasztalta“; legjellemzőbb pedig az, hogy ugyanaz a Bessenyei, a ki két évvel ezelőtt ugyanám hangoztatta, hogy „soha vallását nem változtatja“,[4] sőt azért és hazájáért meghalni kész,[5] most már majdnem teljes nyiltsággal fenyegetőzik vele, hogy áttér római katholikusnak. Ilyen hangú és tartalmú levélre a superintendentiáknak rendes körülmények közt nem lehetett volna más válaszuk, mint a lemondás

[1] U. o. XV. 5115.

[2] Beleznay a superintendensekhez küldött azonos szövegű leveleiben emliti 1775. szept. 5-én; közölte Révész Figyelmezője 1873. 49. l. és Széll: i. m. XVII XVIII. l.

[3] Bessenyei levele a superintendentiákhoz (Révész Figyelmezője 1873. 47–48. l.)

[4] Szilágyi Sámuel püspökhöz irt levelében Széll: i. m. XII. l.) és a Szathmáry Király Györgyhöz szólóban (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XIV. 5030.)

[5] Szilágyihoz irott levelében (Széll: i. m. XII. l.)

elfogadása, azonban ebbe egyetlen egynek a kivételével nem merészkedtek belémenni. Hogyne, mikor Beleznay a maga ügyét és személyét is hozzáfűzte a Bessenyeiéhez, felszólítást intézvén a kerületekhez, hogy nyilatkozzanak a felől, „ha recedáljon-e ezen feltett munkálkodásától avagy ne?"[1] Természetesen azt se mulasztotta el, hogy a királynő marasztó és biztató nyilatkozatait nemkülönben tudomására hozza levelei folyamán az illetőknek, sőt, hogy a királynő két év óta várt rendelkezésének sürgetése kérdésében minden felelősséget elhárítson magától, arra nézve is a kerületek határozatát provocálta, hogy „már ideje van-e ő felségét iránta elvégezett akaratjának kijelentésére kényszeríteni? feleljen ő felsége, mit határozott rólunk protestánsokról?... mikor kezd munkálni? hogy hova czéloz? függőben legyünk-e még tovább is...?"[2] E valóban merész és hetyke kérdéseket az egyes kerületek vezető emberei alaposan meglatolgatták, teljesen átérezvén a döntés felelősségterhes voltát. Ha belémennek abba, hogy bár Beleznay szerint a királynő a reformátusoktól várt „mozdulást", ezek a kérdések csakugyan fölvettessenek az uralkodó előtt, hátha „oly végső resolutiót találnak venni, a mely orvosolhatatlan nyavalyát fog reájok és utánok következendőkre is hozni;"[3] ha ellenben ettől való féltökben további várakozást tanácsolnak, akkor nemcsak a multra nézve adnak fölmentést Bessenyeinek s jó részben Beleznaynak is, hanem a jövőben hasonlóképen rajtok fog mulni a várakozás és halogatás... ad graecas calendas.

A tiszáninneni egyházkerület tekintélyesebb tagjai szeptember 11-én Miskolczon conferentiát tartottak, mely a superintendentia nevében hivatalosan nem akart ugyan ha-

[1] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5115. szerint a tiszántúli kerülettől júl. 3-án, míg u. o. XVI. 5530. szerint Szathmáry Király Györgytől jún. 21-én kér ez iránt tanácsot.

[2] U. o. XV. 5115. szerint júl. 28-án veti fel ezeket a kérdéseket a tiszántúliak, u. o. XVI. 5571. (Szalay Sámuel püspök válasza szept. 6.) szerint pedig júl. 26-án a tiszáninneniek előtt.

[3] Szalay levele szept 14-én Beleznayhoz u. o. XVI. 5576.

tározni, de annyit mégis kimondott óvatosan, hogy „ha már más superintendentiák abban állhatatosan megegyeztenek, hogy ő felsége kegyelmes resolutióját mulhatatlanul sollicitálják, ezen mi superintendentiánk sem kivánja a felséges udvar előtt való dolgainknak folyamatját késedelmeztetni".[1] A helyzet kényes és nehéz voltát mi sem mutathatja jobban, mint ez a határozat, a mely megtalálja ugyan a Beleznay fitogtatott merészségű kérdéseinek föltevése és a semmittevés közt az egyetlen lehetséges középutat, de még ezen is csak akkor indul el, ha a többi kerületek minden áron rajta akarnak haladni.

Mert már ekkor a tábornok is fútta a takarodót. A tiszántúli kerület ugyanis az ő júliusi levelére augusztusi gyűlésében nem válaszolt rögtönösen, hanem előbb megkérdezte tőle, hogy mit ért ama „mozdulás" alatt, melyet az ő állítása szerint a királynő a reformátusoktól vár. Erre aztán Beleznay a kerületek előtt[2] úgy magyarázta ki magát, hogy ez a „mozdulás" a két évvel azelőtt beadott kérelem elintézésének sürgetésében állana. Ezt ugyan megtehette volna maga Beleznay is, sőt az a Bessenyei is, a kit úgyszólva kizárólag e végett állítottak ő, illetőleg a királynő mellé. A tiszántúli egyházkerület be is látta, hogy itt voltaképen egy csunya játék űzetik a református egyházzal, s ez évi november 27-én tartott gyűléséből nemcsak azt hozta tudomására a tábornoknak, hogy a Bessenyei búcsúzását elfogadja, hanem azt is világosan értésére adta, hogy „nem látja jónak, hogy tovább ezen az úton passus tétetődjék, s ahhoz képest ő nagysága kérettetik, hogy ezen superintendentia nevével vagy közönséges névvel az ők megegyezésök nélkül sem írást, sem más declaratiót ne tegyen".[3]

Ez a kerület tehát igazában véve nemcsak Besse-

[1] U. o.

[2] A tiszántúlihoz aug. 29-én, a tiszáninnenihez aug. 25-én írt levelében (U. o. XV. 5115., illetőleg XVI. 5571).

[3] U. o. XV. 5115.

nyeinek, hanem Beleznaynak is búcsút mondott. Csakhogy magára maradt. A tiszáninneni egyházkerületnek ez évi augusztus 25-én elhunyt nagyérdemű főgondnoka, Szathmáry Király György két hónappal halála előtt „nemcsak csekély ítéletével, hanem az Isten nevében is kérte és obtestálta“ Beleznayt, hogy ne mondjon le egyetemes főgondnokságáról.[1] Egyetértettek ebben vele részint kénytelenségből, részint meghunyászkodásból a többi kerületek vezérférfiai is, a kiket aztán a Beleznayra való tekintet arra szintén rávitt, hogy Bessenyeit nemkülönben felkérjék a maradásra.[2] Beleznayt annyira elismerték magok a főgondnokok fejöknek, hogy az egész tiszántúli egyházkerületből egyedül az 1774-től fogva működött főgondnok. Vay István állott szilárdan a pártján és oltalmazta Bessenyeit,[3] oly mérvben, hogy mikor kerületének a közgyűlése tudomásul vette és elfogadta ennek a lemondását, ezt a határozatot olyan nehezen szívelhette, hogy hirtelen haragjában azt a kijelentést tette, melynél fogva hivatalos levelezésében a saját eddigi gyakorlatához tartja magát, s a hogy kezdte azt, épen úgy folytatja tovább is.[4] És nemcsak alkalmazkodott e kijelentéséhez, hanem a következő évben is, mikor újabb gyanús hírek szállingóztak Bessenyeiről, ezek ellenében szintén pártját fogta s bizalmatlanságot igyekezett kelteni azok általa vélt terjesztőjével, mint látszik, Vechelius Jánossal szemben.[5] Szathmáry Király György viszont ugyancsak egé-

[1] U. o. XVI. 5535. (1775. jún. 24-én).

[2] Szalay Sámuelnek a tiszáninneni kerület részéről adott válasza eredeti fogalmazványban Szathmári Paksi Ábrahámnak, a későbbi püspöknek, ekkor kazinczi lelkésznek egy levelére írva, megvan a kerület levéltárában XVI. 5591. sz. a. Ő ezt már júl. 16-án megfogalmazta, a mikor esetleges kijavítás végett Szathmáry Király Györgyhöz küldötte (u. o. XVI. 5563. szerint), ennélfogva téves a levéltári jelzés, a mely okt. végéről valónak tünteti fel.

[3] Révész Figyelmezője 1873. 48. l. (Bessenyei maga írja levelében.)

[4] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5115.

[5] Kácsándy László tiszáninneni főgondnokhoz Berkeszről 1776. aug. 30-án írt levelében (u. o. XVI. 5576.).

szen rendén és helyén való dologként fogadta, hogy a sárospataki főiskolai curatoratusnak egyik intézkedése ellen az odavaló tanárok Beleznaynál kerestek orvoslást,[1] s olyan modorban tett jelentést azok ügyének eligazításáról ugyanannak, mintha valósággal hivatali elüljárója lett volna.[2] Ez az alárendeltségi érzet átragadt némelyik püspökre is, így például Szalay Sámuel 1775. szeptember 6-án bejelentvén Beleznaynak a Szathmáry főgondnok halálát, egyúttal „következendő dolgaik felől is kegyes és bölcs rendeléseit alázatosan kikéri“ a „praesidens főcuratornak“,[3] noha ahhoz ebben a minőségében épen semmi köze sem volt.

Pedig az egyetemes főgondnoki tekintélyen az 1775. év folyamán egy állami hatóság, a Pozsonyban székelő helytartótanács erősen nagy csorbát ejtett, a mennyiben ez nyilvánosan bizonyságot tett róla, hogy nem veszi tudomásul a Beleznay ebbeli tisztét. Az üresedésbe jött pozsonyi ágensi hivatalra ugyanis a főgondnokok „és más érdemes urak“, Beleznayval élökön 1775. márczius 18-án Mihályfalvy Jánost választották meg,[4] a kinek megbízó levelét május 28-án Pesten az „Ecclesiarum Helv. Confessioni addictarum per Hungariam Curator“ irta alá,[5] noha Mihályfalvy már ekkor úgy óhajtotta volna, hogy az addigi szokáshoz képest, külön külön valamennyi kerület lássa el a megbizatását igazoló okmánynyal. Pozsonyban tényleg nehézségeket támasztottak a szokatlan formájú credentionalis ellen, a mi miatt még a hivatalát sem folytathatta az új ágens. Kénytelen volt azért utólag bekérni mindenünnen a hiányzó iratot;[6] így aztán magának Beleznaynak is újra

[1] Beleznay levele hozzá 1775. jún. 21-éről (u. o. XVI. 5530), Szathmárynak erre adott elöleges válasza pedig már jún. 24-éről (u. o. XVI. 5535).

[2] Júl. 18-án irott levelében u. o. XVI. 5557.

[3] U. o. XVI. 5571.

[4] U. o. XV. 5117.

[5] U. o. XVI. 5526.

[6] Szathmáry Király Györgyhöz július 7-én irt levele u. o. XVI. 5548.

ki kellett azt állítania, most már csupán mint a duna-melléki superintendentia főgondnokának.

Ez ellenében — úgy látszik — semmi kisérletet nem tett a tábornok arra, hogy ha már az uralkodó előtt egyetemes főgondnokul szerepelt, ezt az állását az annak alája rendelt kormányhatóságok épen úgy elismerjék. Kényes dolgokat bolygathatott volna fel, nem elegyedett belé az effélébe. Inkább az egyház kebelén belül próbálta érvényesitni befolyását az uralkodó körök ekkor ápolt, s a református, illetőleg általában a protestáns egyházakat is érdeklő tervének az érdekében. Ez lett a hivatása egyetemes főgondnoki hivataloskodásának második felében, melynek határt vető kezdetét az érdekeikben egymáshoz fűződött két személynek, neki és Bessenyeinek a lemondási kisérletökre következő, bár nem épen egyhangú lelkesedéssel történt marasztása képezé. Egy olyan tervvel foglalkozott ez időtájban Mária Terézia kormánya, melynek megvalósítása a protestánsok iskolaügyi autonomiáját alapjában volt megingatandó, természetesen, ha első sorban és látszólag az állami omnipotentia javára is, de végső eredményben és valósággal a római katholikus egyház uralma érdekében.

Még az 1774-iki deczemberben felhívta Beleznay — kétségen kívül felsőbb utasításra — az összes egyházkerületeket, hogy iskoláik tanulmányi rendszeréről kimerítő munkálatokat terjeszszenek be hozzá,[1] mire a püspökök rögtön intézkedtek azok elkészítése iránt.[2] Hogy mennyire sürgősen kellett ezeket felküldeni, bizonyítja az, hogy a sárospataki tanároké már 1775. január közepére kezéhez jutott Beleznaynak.[3] Bizonyosan a kormány kívánta be ezeket a református egyház tanügyét megismertető munkálatokat, melyek a többi iskolafentartókéval s a kormány

[1] U. o XV. 5398.

[2] Szalay Sámuel már decz. 20-án értesiti Szathmáry főgondnokot (u. o. XV. 5406), hogy felhívta rá a sárospataki tanárokat

[3] Beleznay levelo Szathmáry Király Györgyhöz 1775 január 17-éről u. o. XV. 5461.

eszméivel és törekvéseivel együtt alapul szolgáltak ahhoz a rendelethez, mely 1776. augusztus 5-éről keltezve tétetett közzé a tanügy országos administratiója tárgyában. Ez a királyi főigazgatók általa szervezett hivatalának hatáskörét a tankerületök területére eső összes tanintézetekre kiterjesztette, minden vallásközönbség és kivétel nélkül. Részletesebb intézkedései nyilvánvalóvá tették, hogy a főigazgatóktól gyakorlandó felügyelet jóval túl fogja lépni a jus supremae inspectionis határait, miért is hatástalannak bizonyult Beleznaynak minden rábeszélése, melylyel a „felséges udvar tanulásra elkészült planumát“ elfogadásra ajánlgatta.[1]

Az ő rá nem hallgató s működését szüntelenül gyanakodással kisérő tiszántúliak hatalmas szövetségesre tettek szert az oly sok irányban kiváló egyéniségű gr. Teleki József személyében. A magyar reformátusoknak ez a minden tekintetben a legnagyobbak között helyet foglaló vezérembere, a ki később, a Beleznay halála után, őt közvetlenül követve, 1787-től a dunamelléki egyházkerületnek főgondnoka és 1791-ben a budai zsinatnak elnöke volt, már csak családi hagyományainál fogva is, mint a nagy Ráday Pál unokája, elkötelezettnek érezte magát az anyaszentegyház igaz érdekeinek önfeláldozó szolgálatára. Befolyása mindjárt a legelső fellépésétől kezdve nagymérvű lehetett, nemcsak társadalmi magas állása és imponáló személyes tulajdonságai révén, hanem annak a szerencsés körülménynek a következtében is, hogy a dunántúli főgondnok, id. Ráday Gedeon neki nagybátyja volt. Ennek az egyházkerülete aztán a tiszántúlival karöltve,[2] úgyszintén

[1] Beleznay levele Kácsándy Lászlóhoz 1776. október 16-áról u. o. XVI. 5691.

[2] Torkos Jakab püspök és Kun János egyházkerületi főjegyző a későbbi események során, 1777-ben és 1778-ban is Beleznay-elleneseknek mutatkoztak, sőt Vay István 1779. márcz. 5-én Szalay Sámuelhez szóló levelében (u. o. XVII. 6006. egyebek mellett ezt írja Torkos püspökről: „Beszéllettem a bugyii új institutumról is vele,

a dunamellékiből az elégedetleneket, mint Vechelius Jánost, meg az egy s más módon hozzá szintén közelállókat, mint ifj. Ráday Gedeont, amannak a fiát magok mellé véve, tüstént támogatására sietett Beleznay és Bessenyei elleni állásfoglalásában.

A közhangulat különben is oda irányult, hogy a főigazgatói felügyelet ellenében felfolyamodással éljen a református egyház, még pedig a mennyiben keresztül volna vihető, az evangelikus testvérfelekezettel együttesen.[1] Még Beleznaynak a legállandóbb híve is, t. i. Vay István körlevélben szólította fel a főgondnokokat, hogy az ágens útján közösen folyamodjanak régi jogaik meghagyása érdekében;[2] még az állásánál fogva Beleznayval a legszorosabb összeköttetésben álló Virágh Mihály, dunamelléki püspök is szükségesnek tartotta, hogy a más vallású főigazgatók elleni kérelmezés végett 1777. elején, lehetőleg az evangelikusokkal közösen értekezletet tartsanak, sőt még egy feliratí tervezetet is közölt püspöktársaival.[3] Egy ilyennek a szövegezésére a négy egyházkerület kiküldöttjei az evangelikusok megbizottjaival 1777. márczius elején Pesten gyűltek össze. Ez utóbbiak között többen voltak, a kik örömest lemondtak volna minden felfolyamodásról, de br. Zay Péter és Tihanyi Dániel[4] munkálkodása végre őket is meggyőzte annak szükségességéről, valamint arról is, hogy a két felekezetnek sokkal czélszerűbb lesz ugyanegyet szerkeszteni, a mivel aztán a velök egyetértők gr. Teleki Józsefet bízták meg. Voltak ugyanis, a kik nem az eddigi gyakorlatnak

de a mint látszik, ebben is uniálva van a Tiszántul való superintendentiával; nem ártana, ha némely dolgokat simábban venne fel".

[1] Sárospataki Füzetek 1869. 223. l. Révész Imre értekezésében a Domokos Lajos leveléből való idézet.

[2] 1776. okt. 24-én, a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XVI. 5692.

[3] Szalay Sámuelhez 1776. nov. 3-án irott levele u. o. XVI. 5695.

[4] Haán: i. m. 12. l. Boldizsárnak említi 1778-ról; tévedése onnan eredt, hogy az illető kézirat olvasása közben átfutott a szeme a Tihanyi keresztnevén és az utána következő Pongrácz Boldizsárnak a vezetéknevén. (L. Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVI. 5876.)

épségben hagyását akarták kérni, hanem csupán annyit, hogy ne római katholikus vallású főigazgató gyakorolja a felügyeletet iskoláik felett, s ebben az irányban felirati javaslatukat már meg is állapitották, minden valószinűség szerint a Virágh püspökének magokévá tételével vagy legalább is annak az alapján.[1]

A döntő tanácskozás márczius 4-én folyt le; megnyitása után a tervezetek felolvasása következett volna, de a jelenlevők hangulatának irányítása végett, Beleznay először is Bessenyeinek ez ügyben hozzá intézett leveleit közölte a gyűléssel. Bessenyeinek teljességgel nem volt inyére a folyamodgatás, kivált ha a régi gyakorlat érdekében történik. Úgy látszik, belényugodott volna az előbb tervezett feliratba, mely az ő törekvéseinek megfelelő volt, miután maga is azon fáradozott Bécsben, hogy a református iskolák fölé ugyanolyan vallású külön, de szintén királyi főigazgató tétessék, még pedig persze a Beleznay személyében. Tudomása volt azonban az ellenzékibb irányról is, miért is ennek híveivel szemben sértő hangot használva, tudatta Beleznayval, hogy az 1776-iki rendeleten változtatást terveznek odafenn, a mely szerint a protestáns tanintézetek kivétetnének a róm. katholikus vallású főigazgatók hatásköre alól, — s hogy ebben ő is „dolgozik“. Teleki megbotránkozott rajta, hogy Bessenyei megbízatás nélkül előre értésökre adta a kormányzó köröknek a reformátusok szándékát, s jóformán tárgyalásba és alkudozásba is belébocsátkozott arra nézve. Beleznay — mint kezdettől fogva szakadatlan, a mikor Bessenyeiről volt szó — a királynő parancsára hivatkozott, mire Teleki hamarjában leplezetlenül kimondta róla a véleményét.[2] Beleznay sértődötten

[1] Domokos Lajos levele Szilágyi Sámuelhez 1777. márczius 2-áról (Sárospataki Füzetek 1869. 223—224. l.).

[2] Hogy mit mondhatott, kiviláglik Bessenyeinek Teleki ellen épen ebből folyólag írt verséből, mely a többi között ezt a sort is tartalmazza: „Ha Nagysád szelindek, én bika lehetek“. Teleki ezért a gúnyversért felsöbb helyen elégtételt is kért, de nem kapott. Bes-

hagyta el a tanácskozási helyiséget, az ott maradottak pedig „két vagy három szónak lágyítása után" végleg elfogadták a gr. Teleki tervezetét,[1] melyet aztán, mint a két protestáns egyház feliratát, még annak a hónapnak a végén benyujtottak a két egyház ágensei az udvari kanczelláriához.[2] A közös folyamodást, mi a sok biztatás daczára még mindig tiltva volt, a kanczellária 1777. junius 20-án visszautasította, úgy, hogy az még csak eléje se juthatott a királynőnek.[3]

Az 1776-iki rendelet csak bevezetése volt az 1777. nyarán kiadott terjedelmes „Ratio Educationis"-nak, a kizárólag állammivá, jobban mondva római katholikussá teendő tanügy ezen nagyszabású, egységesítő rendszerének. Veszélyeztette ez a protestánsoknak úgy közép- és főiskoláik létét, mint első sorban népoktatásuk fenmaradását, melyet egyenesen gyökerében támadott meg. Nagy volt tehát ellene az elkeseredés mindenfelé protestáns körökben. Ám a református egyház egyetemes főgondnoka s annak titkára a helyett, hogy tekintélyöket és befolyásukat fölfelé igyekeztek volna egyházok érdekében érvényesítni, — mert hiszen arra voltak választva! — ellenkezőleg, a kormányrendelet mellett mozgattak meg minden követ az egyház kebelében. Nemcsak, hanem az utóbbi, kinek 1775. óta semmiféle egyházi irányú ténykedéséről nincs adat, ebben az évben irodalmi munkássága terén is homlokegyenest ellentétbe helyezkedett vallásával. Egy Mária Terézia által összeszedegetett fran-

senyei iránti ellenszenvét haláláig megőrizte, még 1796. febr. 7-én Rhédey Ferencz, tiszántúli főgondnokhoz irt levelében is így nyilatkozik róla: „... tudtunk ennek előtte egynehány esztendőkkel a maga szolgálatját csak igérő és soha semmit sem szolgált embernek kétezer rfrt esztendőnként fundust találni..." (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XXV. 9430.)

[1] Domokos Lajos levelei Szilágyi Sámuelhez márcz. 4-éről és 8-áról (Széll: i. m. XXII—XXIII. l.).

[2] Fináczy: i. m. II. k. 395. l., hol így jellemzi a feliratot: „Az újra éledező protestáns önérzetnek első jelentős nyilvánulása".

[3] U. o. 397. l. és Széll: i. m. XXV. l.

czia nyelvű könyvet annak utasítására magyarra forditott, s azt „A mi urunk Jézus Krisztusnak haláláról való gondolatok“ czím alatt ki is nyomatta. Valószinűleg ezzel a határozottan római katholikus, sőt antiprotestáns könyvével játszotta el végleg hitsorsosai becsülését, a kik közt az ő félretolásának tervével már előbb tekintélyes párt alakult. Gróf Teleki József ez év folyamán állandóan levelezett a tiszántúli kerület irányadó egyéniségeivel, a kik közül Domokos Lajos Bessenyeivel 1774. elején megismerkedve, állítólag „igen nagy barátságot kötött“ volt ugyan vele,[1] de egyháza javát többre becsülve ennél a barátságnál, most már teljes nyiltsággal tört annak az egyházi élet teréről való teljes leszoritására.

Összeköttetésben állhatott vele, illetőleg velök Nagy Sámuel, a bécsi ágens is, a kit Beleznayék a bugyii conferentia óta mindig útjokban állónak tekintettek. Végre 1777. tavaszán bepanaszolta Beleznay az egyházkerületeknek, s erős vádakat emelve ellene, elmozditását kérte. A tiszántúli superintendens azt felelte rá, hogy a másik fél kihallgatása nélkül nem lehet ítéletet hozni ellene. Mikor pedig az ágens megküldte védekezését az egyházkerületekhez, a tiszántúli egy júliusban tartott gyüléséből gróf Teleki Józsefet és a bécsi lutheránus ágenst szintúgy felkérte ez ügyben való nyilatkozásra. Ez is megtörténvén, az októberi gyűlés kimondta, hogy az ágens ártatlanságáról meggyőződvén, hivatalában továbbra is meghagyja.[2] A dunántúli kerület pedig egyenesen rendszeres vizsgálatot tartott Beleznay egyik vádja felől, mely egy az ő körébe tartozó községet is illetett. A vizsgálat eredményeként, a Nagy Sámuel apologiájának a hatása alatt is, a tiszántúliéval egyező álláspontot foglalt el ez a kerület is.[3] A tiszán-

[1] Szathmáry Király József levele György bátyjához 1774. február 26-án. (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5236.)

[2] Tóth Sámuel: i. m. II. füzet. 185. és 187. l.

[3] Torkos Jakab és Kun János levele Szalay Sámuelhez 1778. aug. 19-éről (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVII. 5932.).

inneni kerület pedig ugyancsak 1777. július 14-én tartott gyűlésében a tiszántúli kerület értesítése nyomán, az ágens elleni panaszok dolgában úgy döntött, hogy továbbra is ragaszkodik a bugyii conferentiának ugyanazon ügyben hozott határozatához.[1] Úgy látszik tehát, hogy valami Beleznaynál tartott értekezlet már megelőzőleg megállapodott valamiben, bizonyosan a Nagy Sámuel elmozditásában. Ebben bizakodva fogott aztán hozzá Beleznay a kudarczot vallott actiójához.

A tiszáninneni kerületnek ez a Beleznay melletti állásfoglalása, melyben nagy része lehetett az 1777. február 28-án elhunyt Kácsándy László helyébe választott új főgondnoknak, Vay Istvánnak (előbb, 1774. óta tiszántúli főgondnoknak), a mint nem vihette keresztül a Nagy Sámuel bukását, úgy viszont nem akadályozhatta meg a Beleznayét. Mihelyt 1778. elején[2] megkezdődtek a protestánsoknak a Ratio Educationis elleni tanácskozásaik, azonnal kitűnt a Beleznay és Bessenyei elszigeteltsége a közvéleménynyel szemben, a mi olyan riasztó hatást gyakorolt a tiszántúli egyházkerületre, hogy mikor május 28-ára egy április 10-én kiállított, egyetemes értekezleti meghivót kapott Beleznaytól, április 28-án tartott gyűlésében kimondta, hogy vele, „mint egyik v. superintendentia főcuratorával kiván egyetérteni, az összehívott értekezletre pedig senkit se küld a maga kebeléből“.[3] Tényleg nem is jelent meg rajta senki sem a Tiszántúlról,[4] a mikor aztán már csakugyan nem lehetett egyebet tennie Beleznaynak, mint belátni helyzete tarthatatlanságát és levonni belőle a consequentiát. Még ott az értekezleten bejelentette az egyetemes főgondnoki hivataltól való megválását, melyet Bessenyei Mihály-

[1] Jegyzőkönyv 12. pontja.
[2] Domokos Lajos jan. 18-án ír Pozsonyból Szilágyi Sámuelhez.
[3] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5115.
[4] Tiszáninneni egyházkerületi jegyzőkönyv az 1778. júl. 5-iki gyűlésről, 2. pont.

lyal[1] iratott levélben közölt a superintendentiákkal. Ebben egyszersmind tudomásukra hozta, hogy miután Bessenyei Györgyöt „a maga cursusából kivette, tehát őtet ezután is úgy kivánja protegálni s úgy viseli gondját, hogy azoknak, kik róla azt tartották, hogy haszontalan szolga és a publicumra magát kötő csak kenyérkereső kelletlen személy legyen, tehát elveszi ezek elől őtet is, hogy senkinek se kenyerére, se munkálkodására nézve bajára és akadályára ne legyen, hanem miatta minden maga kedve szerint munkálkodhassék".[2] A tiszántúli egyházkerülettől járt fizetésrészletet úgy is Beleznay (vagy más!) fedezte már 1775. óta; az 1778-iki november 1-jétől fogva[3] pedig kizárólag a Beleznay szolgálatában állott Bessenyei — egy kevés ideig.

A tiszáninneni egyházkerület Beleznay-párti főgondnokának a befolyására 1778. július 5-én tartott közgyűlésében kimondotta, hogy ragaszkodik az 1773-iki bugyii conferentia végzéseihez, melyek szerint a négy egyházkerület consistoriumának elnöki tiszte olyanképen szerveztetett, hogy még arról is történt bennök Beleznaynak a halála esetére gondoskodás, hogy utódja annak idejében miként választassék meg.[4] Felkérendőnek határozta ennélfogva Beleznayt hivatala tovább vitelére, megkeresendőknek az ehhez a kéréshez való csatlakozás czéljából a többi kerületeket, és végül czélszerűnek látott a botránykövek elmozdítása és a kölcsönös békeség létrehozása végett egy Pesten tartandó concursust, melyre a maga kebeléből főgondnokán kivül Bárczay András és Bernáth József világiakat ki is küldötte.[5] A Beleznayhoz intézett kérő levél[6]

[1] A levéliró öcscsének mondja Bessenyei Györgyöt.

[2] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVI. 5878.

[3] A tiszáninneni kerület részéről addig lett kifizetve u. o. XVI. 5877.)

[4] A kerületnek ebben igazsága volt, a 3. pontban csakugyan ki van mondva: „... futuris etiam post fata ejusdem communi superintendentiarum voto eligendis" (Révész Figyelmezője 1876. 321. l.).

[5] Jegyzőkönyv 2. pontja.

[6] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVII. 5909.

lényegében ugyanazon tartalmú, mint az egyházkerületekhez szóló átirat,[1] mely valóságos apologiája a főconsistoriumnak, s az élén álló praeses tisztének. Történetileg igyekszik igazolni ezeknek immár megállapitott voltát, gyakorlatilag a hasznát és szükségét, noha legalább a főconsistoriumra nézve ennek nagyon ellene szólott az a körülmény, hogy öt év alatt egyszer se volt összehíva; a sorok között egyszersmind polemiát folytat a tiszántúliakkal. A megkeresett kerületek nevében egyelőre csaknem mindenünnen a püspökök válaszoltak: Virágh Mihály, dunamelléki püspök egyáltalában nem valami nagy lelkesedéssel, inkább semmit mondólag felelt,[2] — Torkos Jakab, dunántúli püspök pedig, ki Kun János odavaló generalis notariust is társul vette nyilatkozatához, őszintén megmondta, hogy nem kivánnak részt venni a tiszáninneni kerület actiójában.[3] A tiszántúli kerület „belső és külső elüljárói" az augusztus 12-én tartott közgyűlésökből tudatták, hogy „ezen dologról másképen értenek"; részletes czáfolatba nem bocsátkoztak, csak röviden jelezték, hogy „nem lévén ennek a systhemának fundamentuma, a mint a nélkül fel sem állhatott, úgy nem is állhat". Maga Beleznay se hajtott a marasztgató szóra, megmaradt lemondása mellett, keserűen utalva „már hajlott idejére, belső és külső charakterére", melyek nem engedik meg, hogy „ezentúl is főcuratori hivatala miatt egyedül, minden értetlen tagjainktól különbség nélkül, értetlen, haszontalan tanakodásokban vonattassék, egymás, időn, alkalmatosságon kívül való dolgokra maga notitiája ellen praetensíve erőltessék; azon kívül éretlen emberektől, mint valami közönséges szolga, cselekedeteiben számadásokra kényszeríttessék".[4] Hjah! bizony a protestáns egyházi élet nem katonáskodás és a főgondnokság nem hadparancsnokság.

[1] U. o. XVII. 5907.
[2] Kunszentmiklósról 1778. aug. 24-én, u. o. XVII. 5932.
[3] Adásztevelről 1778. aug. 19-én, u. o. XVII. 5932.
[4] 1778. aug. 30-án Pestről a tiszáninneni kerülethez u. o. XVII. 5909.

Beleznaynak a most idézett soraiból egyébiránt határozottan kitűnik, hogy a Ratio Educationis elleni felfolyamodás terve még mindig ellenére volt, pedig erre nézve az egyházkerületek megbízottjaival, a kik a lutheránusoknak 1778. május 17-én Pesten tanácskozó egyetemes gyűléséből kiküldött egyénekkel május 28-án[1] együtt tanácskoztak, már megállapodásra jutott, sőt ekkor egy közös folyamodvány tervezetét is elkészítették. Ez azonban az ő lemondásával beállott bizonytalan és zavaros helyzetben minden valószinűség szerint fölterjesztetlen maradt, sőt lutheránus vezérférfiak, mint Tihanyi[2] és br. Zay Péter előbbi véleményök megváltoztatásával,[3] már 1779. elején azon voltak, hogy „az mostani circumstantiákra nézve jó leszen csak temporizálni".[4] Talán ebből az időből való s ennek a szellemnek a gyümölcse lehet az a tervezet,[5] mely a református iskoláknak a Ratio Educationishoz való alkalmazása tárgyában készült, annak intézkedésein pontonként elejétől végig haladva.

Ugyan e tájban egy más ügy szintén izgalomba hozta a református egyházat. Egy Szahy Sámuel nevű debre-

[1] Haán: i. m. 12. l. azt írja, hogy ugyanakkor, a mikor (máj. 17.) a lutheránusok tartották egyetemes gyűlésöket, de nem valószinű, hogy a reformátusoknak máj. 17-én is, meg 28-án is külön-külön összehivott gyűléseik lettek volna.

[2] Dániel, ki 1777-ben és 1778-ban szerepel? avagy Tamás, ki 1781-ben vesz részt egy gyűlésen?

[3] Sárospataki Füzetek 1869. 225. l. Révész Imre tanulmánya.

[4] Vay István levele Szalay Sámuelhez 1779. márcz. 5-éről Nyiregyházáról (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVII. 6006.)

[5] „Projectum, quo Ratio Educationis normalis totiusque Rei Literariae, praesenti Instituto Scholarum nostrarum Helveticae Confessioni addictorum accommodari queat succincte delineatum" (u. o. XVII. 5962). Finácz y: i. m. ezt a nevezetes tanügytörténeti adatot nem ismeri, pedig (igaz, hogy közvetve) használta e levéltár gazdag gyűjteményét. Ámbár nem tartom kizártnak, hogy téves a levéltári jelzés, és a munkálat csak a II. József korának kezdetén keletkezett, egyik konventi határozat következtében, a mely esetben szerzője maga Szalay püspök volt.

czeni supplicans diákot 1778. nyarán Barsmegyében elfogtak, s az igazolványát aláírt debreczeni tanárok, ú. m.: Szathmári Paksi István, Hatvani István, Varjas János és Sinai Miklós ellen a helytartótanács rendeletére fiscalis actiót inditottak. Veszendőben volt tehát a supplicatio, mely nélkül talán fel sem állhattak volna a kollegiumok. A tiszáninneni és tiszántúli kerület vezérférfiai különösen nagy buzgóságot fejtettek ki a benyujtandó kérvény sikerének előmozditásában. A mindenesetre debreczeni tanároktól szerkesztett derék munkálatot a tiszántúliak az ágens útján, a tiszáninneniek inkább küldöttséggel akarták a királynőhöz beadatni. Vay István ez utóbbinak a kieszközlése végett végig járta a kerületek fejeit,[1] de a végén is, mikor még Beleznay sem tette ki magát az ágens ellen,[2] maga is kénytelen volt belényugodni a küldöttség tervének legalább egyelőre való elejtésébe.[3]

Talán ez az ügy, mely a protestáns tanintézeteknek egy újabb oldalról való ostromlását kezdte meg, valaminő folytatásra talált csakhamar, szintén az iskolák anyagi helyzetére vonatkozólag, még pedig, a mint látszik, az alapítványok és az azok felőli számadások tekintetében.[4] Annyi bizonyos, hogy 1779. június 8-án Pesten a Beleznay házánál újra közös értekezletet tartottak a két felekezet megbízottjai, melyen már voltak jelen a tiszántúli reformátusok részéről is. Bessenyei jó eleve megérkezett a tábornok informálása czéljából, sőt a gyűlésen hasonlóképen részt akart venni. Ám most már nemcsak Domokosék iparkodtak befolyását

[1] Levele Szalay Sámuelhez 1779. márcz. 5-éről (u. o. XVII. 6006.)

[2] Levele Szalay Sámuelhez 1779. márcz. 8-áról Pestről (u. o. XVII. 6008.).

[3] Levele Szalay Sámuelhez 1779. márcz. 24-éről Vásárosnaményból (u. o. XVII. 6014.).

[4] Vay István levele Szalay Sámuelhez 1779. aug. 2-án Berkeszről (u. o. XVII. 6046.). Széll: i. m. XXX. l. az ez ellen itt készült folyamodványt a Ratio Educationis elleninek tekinti, de Vay ezen leveléből kitűnik, hogy az még csak készülőfélben volt s Beleznay ekkor még nem azt fogadta el.

megtörni, hanem a lutheránusok egyik legtekintélyesebbike, Tihanyi,[1] épen úgy készült az ellene való fellépésre. A gyűlés határozatainak legelseje tényleg az lett, hogy „Bessenyei ott ne legyen s ne influáljon". Úgy is történt, Beleznay pedig... nem mutatott haragot miatta.[2] Ám azért még mindig szükséges maradt, hogy „jó dispositióba hozzák a projectált instantia dolgában, ha lehet, Bessenyei iránt is". Domokos erre a Virágh Mihály superintendens befolyását kisérelte meg felhasználni. És sikerült is mihamar. A dunamelléki kerület a már Pesten elkészült folyamodvány-tertervezetet a Beleznay és Virágh elnöklete alatt ez évi július hónapban Pilisen tartott gyűlésében általánosságban magáévé tette, magának a tábornoknak is a hozzájárulásával[3], a ki pedig megelőzőleg, még a pesti értekezleten se volt barátja az egész felírási szándéknak. Most már abba is beléegyezett, hogy az ágens adja be azt az udvarhoz, nemcsak, hanem még pótoltatni kivánta a „kánonok elszedettetése iránt való gravamennel",[4] a mi talán arra való is lehetett, hogy ez által késedelmet szenvedjen a benyujtása. Nem is ismeretes semmi e folyamodvány további sorsáról.

A pesti értekezlet azonban tárgyalt a Ratio Educationis elleni felírásról is. Meg volt már érve a kérdés az eldöntésre, megérlelték ezek az iskoláik fennállását veszélyeztető vagyonügyi támadások. El is határozták, hogy az egész új tanügyi rendezet elleni kérelmet küldöttség útján fogják majd a királynő elébe terjeszteni, de annak szövegezése későbbre maradt. Ez is megtörtént 1780. májusában mind a két hitfelekezet megegyezésével, de már ekkor elejtették a küldöttséggel való átadás tervét, s úgy intézkedtek, hogy az ágensek adják be.[5]

[1] Nem bizonyos, hogy melyik.
[2] Domokos Lajos levelei után Széll: i. m. XXIX. l.
[3] Széll: i. m. XXX. l., és Vay István levele a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XVII. 6046.
[4] Vay ugyanezen levele említi.
[5] Vay István levele Szalay Sámuelhez 1780. máj. 20-áról Berkeszről (u. o. XVII. 6090.).

Ám ezt Bessenyei nem mint református érte meg. Megunta talán a harczot, de be is látta bizonynyal, hogy Beleznay nem mehet tovább vele egy úton, ha csak végképen nem akarja eljátszani tekintélyét az egyházban s lehetetlenné tenni magát még a kerületi főgondnoki állásban is. Elkövetkezettnek vélte immár az időt, melyben rég táplált eszméjét, a mi már 1773-ban is forgott az eszében, és a mivel 1775-ben fenyegetőzött, alkalomszerű lesz végre megvalósítni. Még 1779. augusztus 12-én közbenjárt a tiszáninneni kerület által a gömörmegyei leányegyházak dolgában megbízott küldötteknek, Szathmáry Király Miklósnak és Losonczy Lászlónak a királynőtől való kihallgatásuk ügyében,[1] de már 15-én, tehát három nappal később, áttért római katholikusnak. A Borromeo Károlyról nevezett bécsi templomban tette le a hitvallást a salzburgi érsek kezeibe, a ki maga vitte ki ennek a hírét az arra várakozó Mária Teréziához Schönbrunnba.[2] Ez aztán hivatalt is adott neki az udvari könyvtárnál, a melylyel egyszerre 2000 frt évi kegydíjat rendelt számára, tehát ugyanannyit, mint a mennyit a református egyháztól húzott volt. Csakhogy ennek szintén vége szakadt nemsokára. Alig halt meg a következő 1780. évben Mária Terézia s foglalta el trónját fia, II. József, ez az anyjától adományozott kegydíjak nagy részét, köztök a Bessenyeiét is beszüntette.

Beleznay pedig egészen 1786-ban történt haláláig buzgalommal folytatta egyházkerületi főgondnoki hivatalát; a közös értekezleteken legrégibb főgondnoki minőségében elnökölt is, de hogy úgy reá, mint az egyházra nézve nem nagyon kellemes emlékű lehetett egykori egyetemes főgondnoki hivataloskodása, bizonyítja az a tény, hogy a

[1] A küldöttek 1779. szeptember 6-áról keltezett naplója szerint (u. o. XVII. 6048.).

[2] Révész Imre (Figyelmezője 1873. 49. l.) Toldyra, illetőleg közvetve Kazinczyra hivatkozva azt állítja, hogy Bessenyei volt a hírnek Schönbrunnba vivője. Azonban félreértette Toldyt, sőt ennek még a munkáját is olyan czímmel idézi, a milyent az egyáltalában nem írt.

temetésén elmondott gyászbeszéd, melyet Péczeli József, révkomáromi lelkész tartott, egyetlen szóval sem emlékszik meg róla, hanem csak dunamelléki főgondnokságát hozza fel.[1]

III.

A főconsistoriumra való vágyakozás a bugyii conferentia „új institutum"-ának a kudarcza után sem aludt ki némelyek lelkéből. Igaz, hogy ki sem próbálhatták, hiszen eredetileg megállapitott alakjában soha sem ült össze az öt évig ennélfogva csak névleg létezett főconsistorium, mely az előbbi fejezetből láthatólag nem is önmagáért, hanem csupán a hozzá kapcsolt titkári hivatalért szerveztetett volt. És ha ez csődöt is mondott, még ezzel egyetemben nem szerezhettek bizonyosságot a felől, ha vajjon egy egységes központi szervezetbe vetett reménységök valóra válik-e, vagy hasonlóképen hiábavalónak mutatkozik? A tiszáninneni egyházkerület, mely a megelőző kisérlet alkalmával is végig híven kitartott az egységes központi hatóság mellett, újra az első volt, mely megragadta a legelső kedvezőnek látszó s kinálkozó alkalmat arra, hogy elvét győzelemre juttatni iparkodjék. A József-féle türelmességi rendelet nyújtotta neki ezt az alkalmat, melyről már hivatalos közhírré tétele előtt értesülést szerzett az ország, s ebben a nagy várakozással eltelt protestantismus. Úgy látszik, hogy még ennek a közrebocsátása előtt, tőle függetlenül történhetett valami kormányi intézkedés, a mi kivánságot fejezett ki a consistorium felállítása iránt.[2] Ez aztán

[1] „Halotti prédikáczió" (1787. febr. 11.). Megjelent Győrben év nélkül.

[2] Vay Istvánnak Beleznayhoz 1781. nov. 10-én Berkeszről küldött levele említi: „Jó volna, ha az onnan felülről is javasolt consistoriumnak a planumát is kicsinálhatnák." (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVIII. 6376.) Ugyanakkor Szilágyi Sámuelhez írt levelében (u. o. XVIII. 6377.) szintén mondja: „Mert ezt mind onnan felülről javasolják, mind . . ."

azokat, a kik az egyház rendszeres és szabályszerű kormányzása érdekében egyébként is szükségesnek és hasznosnak vélték ezt az intézményt, még jobban felbiztathatta annak keresztülvitelére.

A tiszáninneni egyházkerület 1781. november 4-én Bájon tartott gyűlésében, melyen több lutheránus előkelőség és Szilágyi Sámuel, tiszántúli református püspök szintén jelen volt, mindjárt tanácskozásai kezdetén kiküldé képviselőit a türelmességi rendelet ügyében Pestre tervezett közös protestáns értekezletre, melyre tárgyul a maga részéről egyúttal ki is tűzte a „generale consistorium religionale“ iránt beadandó „humillima insinuatió“-t is, kimondván még azt is, hogy a consistoriumot oly módon óhajtaná, hogy az mindkét protestáns felekezetre tartozólag együttesen alakíttatnék meg.[1] „Azért gondolták volna pedig illendőnek, hogy ez a consistorium mind a két confessio részirül csak egy volna, mivel ezzel mind a két confessiónak szoros atyafisága annál világosabban mindenek s magunk előtt is kimutattatnék, mind ennek a két confessiónak az evangelikusok nevezeti alatt levő constitutionalis egysége valósággal is megbizonyíttatnék, mind pedig, hogy e szerint ennek az egy consistoriumnak mind tekintetit nagyobbat lehetne reményleni, mind e szerint az lehetséges uniformitas mindenütt alkalmatosabban felállíttathatna“[2].

A türelmességi rendelet megköszönése iránti intézkedésre hivatott közös protestáns értekezlet 1781. deczember 10—11-én nem az előleges terv szerint Pesten, hanem Pilisen Beleznaynál tartotta gyűlését. Rajta a tiszántúli egyházkerületbeliek közül senki sem jelent meg. Valószinűleg a főconsistorium újra kisértő eszméje, melyről Szilágyi Sámuel püspök útján mindenesetre értesülniök kellett, tartotta vissza őket, nehogy viszálkodássá fajuljon az érte-

[1] Vaynak most említett levelei Beleznayhoz és Szilágyihoz, valamint egyidejűleg id. Ráday Gedeonhoz írt levele (u. o. XVIII. 6377.) és a gyűlés jegyzőkönyvének 1. pontja szólnak róla.

[2] Vaynak Beleznayhoz írt leveléből.

kezlet, vagy pedig békés hallgatásukkal kötelezettséget vállaljanak magokra. Azonban Domokos Lajosnak, a tiszántúli kerület ezen sokáig vezérkedő jelesének egy levele, melyet az ott levők előtt felolvastak, egy olyan eszmét hozott felszínre, a mi bizonyára az ilyenszerű értekezletek hatáskörének kisebbítésére volt szánva, s talán épen a központi kormányzó testületnek tervezett consistorium megalkotása iránti szándék ellenében lett kijátszva, de a mi ebből a szempontból teljesen czélját tévesztette. Domokos ugyanis a heidelbergi káté némely kérdéseinek megváltoztatását, mit a világi hatóság a katholikusokra való tekintettel ebben az időben is sürgetett, zsinatra tartozó ügynek nyilvánította, még pedig a tiszántúliak nevében, a kiknek véleményét az értekezlet előtt tolmácsolni vállalkozott,[1] és a kik ebben a tárgyban szeptemberi gyűlésökön hoztak végzést,[2] mely azonban nem kifejezetten a zsinatot, hanem az egyházkerületek együttes tanácskozását kivánta.

A tiszáninneneknek nagyon kapóra jött a zsinat iránti kivánság, s minthogy csakugyan zsinat lett volna hivatva egy olyan egyházalkotmányi rendezkedésbe belémenni, mint például a főconsistorium szervezése, figyelemben tartván egyszersmind az időközben közhírré tett türelmességi rendeletnek azt az intézkedését, melynél fogva a protestánsok előleges bejelentés mellett gyűléseket tarthatnak, az 1782. január 20-án Bájon tartott egyházkerületi gyűlésökben szükségesnek nyilvánították a zsinat tartását, meg az annak engedélyezése iránti kérelemnek a királyhoz való fölterjesztését. Nem mulasztották el ugyanakkor kifejezni azt az óhajtásukat sem, hogy mindkét protestáns felekezetnek egyszerre legyen a zsinata, ugyanegy időben és egyazon helyen, de azért külön-külön. A zsinatnak szerintök felölelendő tárgyait szintén kijelölték, köztük legelső helyen a „generale“ és „mixtum“ consistoriumnak a zsinatok ta-

[1] Az értekezlet jegyzőkönyve u. o. XVIII. 6390.
[2] Tóth Sámuel: i. m. II. füzet 206. l.

nácskozásai rendén való megalakítását.[1] Hogy mennyire lelkökön feküdt ez az ügy, megmutatja az a körülmény is, mely szerint ugyanazon gyűlés folyamán még egyszer[2] szóba hozták a zsinatot, s akkor is különösen hangsúlyozták annak teendői között a főconsistorium létrehívását.

A zsinat iránt kedvező hangulat mutatkozott mindenfelől. Megnyilatkozott ez a deczemberi pilisi értekezlettől 1782. január 29-ére kitűzött, de csak február 2-án kezdődő pesti, szintén közös protestáns „conventus"-on is, melyen úgy a lutheránusoknak, mint a reformátusoknak valamennyi kerülete, továbbá Pozsony, Sopron és Debreczen városa egyiránt képviselve volt tekintélyes férfiakkal, de kizárólag világiakkal. Az összejövetelen a türelmességi rendelet megköszönésére kiküldött kéttagú bizottságot arra is felhatalmazták, hogy kitapasztalván Bécsben a viszonyokat, ha a „bécsiek is javasolják", folyamodjanak a királyhoz a zsinat ügyében, melynek határidejéül ugyanazon évi szeptember 1-jét, helyéül pedig Losonczot rögtönösen ki is tűzték. A zsinatra és a mindkét hitvallásuak által annak idejében közösen szervezendő generalis consistoriumokra vonatkozólag lutheránus részről előterjesztett javaslatot áttették az összes egyházkerületekhez, hogy megtehessék rá észrevételeiket. Az azután következő teendőkre szintén kiküldöttek egy hattagú bizottságot, melybe református részről a jelenlevő id. Ráday Gedeon és Vay István főgondnokokat, valamint a távollevő Domokos Lajost jelölték ki.[3]

Csakhogy ennek a még 1782-ben megtartandó zsinatnak útját állotta a tiszántúli egyházkerület, melynek márczius 3-iki közgyűlése, midőn a Pesten jelen volt Rhédey Ferencz főgondnok a közös protestáns értekezlet megállapodásairól referált, méltán elhamarkodottnak nyilvánította a zsinat ügyének ilyen sürgősen való intézését, azt és a

[1] A gyűlés jegyzőkönyvének 8. pontjában.
[2] Ugyanannak 12. pontjában.
[3] Az értekezlet jegyzőkönyve u. o. XVIII. 6474.

főconsistorium felállítását nagyon megfontolandónak mondta ki, beléegyezését tőlök megvonta, s felhívta a bécsi ágenst, hogy a tiszántúli kerület részéről ebben az ügyben semmi lépést ne tegyen.[1] Hogy ennek a határozatnak annál nagyobb nyomatékot adjanak, czélszerűnek tartották hivatkozni a tiszáninneni egyházkerület részéről a debreczeni gyűlésen részt vevő Szathmári Paksi Ábrahám egyházkerületi főjegyzőre és borsodgömörkishonti esperesre s Őri Fülep Gábor, sárospataki theologiai tanárra[2] is, mint a kik ehhez a nézetökhöz hasonlóképen hozzájárulnak.[3] Hogy azonban csak az elhirtelenkedésnek, nem pedig magának a zsinatnak mutatkozott még ekkor ellenségéül a kerület, bizonyítja végzéseinek első pontja, a melyben a heidelbergi káté ügyét, miként előbb Domokos Lajos közvetítésével, úgy most közgyűlési határozattal nemzeti zsinatra, vagy legalább is — ez már a visszavonulás kezdete volt — az összes református superintendentiák concursusára tartozónak nyilvánítja, de ezeknek a nyilatkozását jelenleg kivihetőnek nem tartja.[4] Hogy miért és mennyiben, arról egyáltalában nem szól.

A zsinat terve nem is aludt el, csak egyelőre halasztást szenvedett. Miután II. József is kilátásba helyezte a zsinat engedélyezését,[5] sokan valósággal egyház-ellenes bűnnek tekintették volna, ha a protestánsok által uralkodó-

[1] Révész Figyelmezője 1873. 370—371. l. Révész Imre tanulmányában a konventről. — Tóth Sámuel: i. m. II. füzet 211—212. l. — A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XIX. 7031. sz. a. a kerület nevében Nagy Sámuel ágenshez irt levél.

[2] Tóth Sámuel: i. m. 210. l.

[3] „Accedentibus Rdis etiam Superintendentiae Cistibiscanae deputatis" — Révész Imre tanulmányában idézve, de a hol a „tiszáninneni követek" kifejezés esetleg másokra, specialiter a pesti értekezleten részt vett tiszáninneniekre is érthető, a mi persze még nagyobb súlyúnak mutatná a határozatot.

[4] Tóth Sámuel: i. m. 211. l.

[5] Haán: i. m. 15. l.

joknál olyan hosszú időn keresztül nem tapasztalt, míg most immár tényekben megnyilatkozott. régóta várva-várt kedvező hangulatot fől nem használják egyházok szervezésére, illetőleg az idők folytán kifejlődött szervezetének törvényes alapon való elhelyezésére. Ám a széthúzó érdekek útját állották a szép czél hamaros előkészítésének és keresztülvitelének. A zsinatból persze 1782-ben semmi sem lett ugyan, de már 1783-ban ujult erővel indult meg az érdekében való mozgalom. A lutheránusoknak márczius 18-án Pesten tartott egyetemes gyűlése a zsinati előmunkálatok elkészítésére egy háromtagú bizottságot nevezett ki,[1] s a református kerületek küldötteinek ugyanott másnap tartott értekezlete[2] alkalmával, ha talán nem is a hivatalos tanácskozások rendén, de szintén szóba került a zsinat és a vele ekkor annyira szoros összefüggésben levő főconsistorium ügye.[3] És míg a dunamelléki egyházkerület némely kiválóságai a főconsistorium szervezeti javaslatának kidolgozására már tervbe is vették a Szőke Ferencz, akkor gombai lelkész és Bárczay András megbizatását:[4] addig a tiszáninneni az év elejétől tartó hozzákészülődés után[5] július 14-én Sárospatakon tartott közgyűlésén több dunamelléki tekintélyes egyéniségnek[6] is a jelenlétében egyhangulag kimondotta, hogy miután még semmi állandó rendszere nincs a magyarországi református egyháznak, a miből folytonosan különféle rendetlen-

[1] U. o. 15. l.

[2] Szalay püspök egy ápr. 9-én tartott egyházkerületi gyűlésről emlékező följegyzésében hivatkozik rá a datum közlésével (Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XIX. 7054.).

[3] Szőke Ferencz rimaszombati lelkésznek Szalay Sámuel püspökhöz intézett s 1787 augusztus 6-án kelt levele bizonyitja (u. o. XXII. 8100.).

[4] Ugyanő írja u. o.

[5] Vay István Szalay Sámuelhez 1783. febr. 11-én Berkeszről irt levelében már tervezi a zsinat ügyében határozó kerületi gyűlést. (u. o. XIX. 7014.).

[6] Veresmarti Sámuel kecskeméti esperes, Szőke Ferencz és Sárközy János.

ségek szoktak származni, minél előbb közzsinat tartbatásáért kell folyamodni a királyhoz. Ezt a végzést a többi kerülettel is közlendőnek nyilvánította a gyűlés,[1] hogy hasonlóképen kifejthessék róla vélekedésöket, sőt arra az esetre pedig, ha azok nem járulnának hozzá, már ez alkalommal elhatározta, hogy akkor a superintendentia egymaga fog egy particularis, vagyis egyházkerületi zsinat kérésében eljárni.[2]

Azonban a tiszántúliak, noha a nekik annyira ellenszenves főconsistorium eszméjéről ezúttal úgy a lutheránusok, mint tiszáninneni hitsorsosaik teljesen hallgattak határozatukban, habár egyáltalában el nem ejtették azt, mégis ezekkel ellentétben most már egyenesen és nyiltan a zsinattartás ellen foglaltak állást. Annak idejében ugyan ők vetették fel a tervét először, de azért a központi hatóságtól való irtózásuk[3] oda vitte superintendentiájokat, hogy az „a synodusnak kérésére a maga okaiból tovább is nem accedáljon".[4] Mindamellett ismervén az övéktől eltérő hangulat nagy elterjedettségét, még mindig tartottak tőle, hogy „pluralitate superáltatni fog"[5] kerületök, mely ez esetben a végén is egymagában nem maradhatott volna el a zsinattól.

Ám ennek a „pluralitas"-nak a megszerzése nem ment olyan könnyen. A többi református kerületekkel is szerfelett

[1] Vay István 1783 aug. 16-án irott levelében értesiti Szalay Sámuelt, hogy „a pataki protocollatiót megküldötte a több superintendentiáknak főcuratoraihoz a synodusnak felállitása iránt" (Szalay által készitett kivonata u. o. XX. 7111), tehát hamar végrehajtotta a gyűlés határozatát.

[2] A gyűlés jegyzőkönyve részletesen szól róla.

[3] Szőke Ferencz említett levelében írja: „Hogy a debreczeni ven. superintendentia . . . a consistoriumhoz könnyen nem fog hajlani . . ., azt tudtam még 1783-dik esztendőbeli pesti gyűlésben, hol ketten, egyik volt Domokos úr, még csak hallására is a consistoriumnak irtóztanak".

[4] Rhédey Ferencz főgondnok levele Vayhoz 1783. aug. 24. Pazonyból (u. o. XX. 7105), mely válasz is a megkapott jegyzőkönyvi kivonatra.

[5] Ugyanabban írja Rhédey.

óvatosan kellett bánni. A dunántúliról a pár évvel azelőtt történtek nyomán föl lehetett tenni, hogy ebben a dologban is hajlandó lesz követni a tiszántúlit. Ezért aztán főgondnoka, id. Ráday Gedeon, ekkor már báró, a ki határozott barátja volt ez idő szerint a zsinat összehivásának és a főconsistorium életbe léptetésének,[1] a tiszáninneniek ezeket illető kezdeményezésének előbb a dunamellékieket akarta megnyerni, a kiknek egy része a főconsistorium eszméjétől teljességgel nem idegenkedett, — és csak azután, immár szilárdabb alapon állva, szándékozott annak tervét a saját kerületebelieknek előterjeszteni.[2] Úgy látszik, ezek a kerületek utoljára is jobbnak találták a külön református zsinat tartását.[3] Maga Beleznay is, a ki már nem állván káros bécsi befolyások alatt, higgadtabban tudta a körülményeket és kivánalmakat összeegyeztetni, a gr. Teleki Józseffel és ifj. br. Ráday Gedeonnal való megbeszélés után várakozást ajánlott a zsinatot szinte nyugtalanul szorgalmazó[4] tiszáninnenieknek, és arra a nagyon megszívlelendő eszmére hívta fel figyelmöket, hogy előlegesen kellene valami munkálatot késziteni a zsinati tárgyalások megkönnyítésére.[5]

Ezt a lutheránusok már előbb belátták, s a szerint is jártak el. Valószinűleg az ők példájok inditotta Beleznayékat is e helyes álláspont elfoglalására, mert még pár hónappal előbb id. br. Ráday Gedeon „mind szükségtelennek, mind bizonyos tekintetben lehetetlennek“ gondolta,

[1] Vay Istvánhoz szóló levele (Pest, 1784. márcz. 31) u. o. XX. 7247.

[2] Vayhoz Pestről 1783. szept. 21-én írt levele u. o. XX. 7116.

[3] Vay levele Szalay Sámuelhez Berkeszről 1784. febr. 22-éről u. o. XX. 7216.

[4] 1783. decz. 13-án Miskolczon tartott kerületi gyűlésökben ismét a zsinat érdekében hoznak határozatot, s arra az esetre, „quod Deus avertat“, ha a többi superintendentia nem egyeznék bele, újra kimondták, hogy egymaga fog ez a superintendentia a püspök és főgondnok aláírásával partialis zsinatot kérni. (A gyűlés jegyzőkönyvének 1. pontja.)

[5] Vay Istvánhoz szóló levele (Pilis, 1784. január 5.) u. o. XX. 7180.

hogy „előre elaboráltathassék“ mind az, a mi a zsinat tárgyait fogja képezni.[1] Véleményét azonban, valószinűleg a gr. Teleki hatása alatt szintén hamarosan megváltoztatta, sőt a dunamelléki és dunántúli református kerületek részéről 1784. márczius 25-én tartott együttes értekezletnek a megbizásából maga is vállalkozott rá, hogy a sárospataki kollegium tanévzáró vizsgálatának idejére kitűzött egyetemes conferentiáig, illetőleg a még ezt megelőzőleg tartandó bizottsági gyűlésig szintén készít tervezetet, melyben körvonalozza a zsinat teendőit.[2] Nagyobb fontosságú mozzanat volt az ő vállalkozásánál az, hogy felkérték gr. Teleki Józsefet, mint a ki „actu Erdély részéről dolgozik ezen materiában, hogy maga munkáját avagy csak először . . . a közelebb valókkal közleni ne sajnállaná, melyre magát ajánlotta is“.[3] A mindezekből végleges munkálatot megállapitó conferentia azonban, bár, mint látszik, ideje és helye is ki volt tűzve, ebben a tárgyban mégsem ült össze.

A kezdeményező tiszáninneni kerület hasonlóképen nem vonakodott egy előleges tervjavaslat szerkesztésétől, minélfogva az 1784. márczius 10-én tartott gyűlése fel is kérte reá Vay István főgondnokot,[4] a kit a két dunai kerület pesti értekezlete pár hét mulva ugyancsak megbizott ezzel.[5] Ő azonban nem vállalkozott.[6] Végre is abban állapodtak meg a püspökkel, hogy az egyházmegyék vezetőit: az espereseket és segédgondnokokat szólítják fel az egyházmegyéik részéről beadandó tervezetek összeállitására, a melyekből aztán elkészithető legyen a kerület munkálata.[7]

[1] Vayhoz szóló egyik levelében u. o. XX. 7116.

[2] Vayhoz szóló másik levelében referál róla (u. o. XX. 7247.).

[3] Ráday levele szól erről is u. o. XX. 7247.

[4] Jegyzőkönyv.

[5] Ráday levele (u. o. XX. 7247) és az értekezlet jegyzőkönyve (u. o. XX. 7255.).

[6] Szalay püspökhöz 1784. ápr 6-án Berkeszről irt levelében jelenti ki u. o. XX. 7251.

[7] A segédgondnokokat Vay máj. 22-én, az espereseket Szalay jún. 2-án hivta fel (u. o. XX. 7292.).

Mindamellett is sikertelen maradt, legalább egyelőre, mind ez a buzgólkodás. A tiszántúliakat tartózkodó és halogató álláspontjoktól sehogy se lehetett elvonni.[1] A „fundamentomos orvoslásnak ideje“ szerintök még nem jött el. Mikor aztán látta Vay, a nagybuzgalmú főgondnok, hogy „ilyen bajoskodásuk vagyon ezen ven. Tiszán tul való superintendentiával“, maga is kész lett a synodus kérését elhalasztani, s elégnek tartotta volna előbb csak a „regulare consistoriumokat felállítani“.[2] Dehát épen ez volt a szirt, melyen össze kellett törnie a reménységek és törekvések hajójának. Mint a közös protestáns, úgy a külön reformatus zsinat terve is lekerült pár évre a napirendről,[3] a tiszáninneniek pedig hallgatólagosan[4] szintúgy lemondtak arról a képtelen szándékról, hogy egymagokban tartsanak zsinatot. Így aztán ez alkalommal újból a tiszántúliak és a velök egyetértő Nagy Sámuel ágens[5] nézete győzedelmeskedett, a főconsistorium meg továbbra is csak névben és egyesek hő vágyakozásában élt.

Pedig azok a följegyzések és tervezetek, melyek a zsinat tárgyait illetőleg fennmaradtak, mintegy a közvélemény hű tükreiül, ritka egyetértéssel hangsúlyozzák a főconsistorium szervezése iránti általános óhajt. Maga gróf Teleki József és id. br. Ráday Gedeon, a kiknek oly nagy részök volt annak idején az ezzel benső összeköttetésben álló egyetemes főgondnoki hivatal lejáratásában, szintén

[1] Szilágyi püspök levele Vay Istvánhoz 1784. jún. 9-éről u. o. XX. 7302.

[2] Szalay Sámuelhez szóló levelében (Berkesz, 1784. jún. 12.) u. o. XX. 7304.

[3] Az 1784. szept. 2-án Dunántúlról, Dunamellékről, Tiszáninnenről Pesten összegyűltek conferentiájának jegyzőkönyve (u. o. XX. 7364.) már mitse szól róla.

[4] Az egyházkerületi gyűlések jegyzőkönyvei nem tesznek róla többé emlitést.

[5] 1784. jan. 16-án és február 3-án Vay Istvánhoz küldött levelei (u. o. XX. 7217.) tolmácsolják nézetét.

mellette nyilatkozott mindkettő, sőt az előbbi majdnem egyetlen, de legalább is fő hivatásául tekintette az összeülendő zsinatnak, hogy azt felállítsa.[1]

Hogy milyennek gondolták el ez idő szerint a főconsistoriumot, arra nézve főleg két borsodi tervezet, egy lutheránus és egy református nyujt kellő tájékoztatást. Amaz a nevezett vármegyében lakó patronatus és a miskolczi, sajókazai és sajóarnóti lelkészek nevében Radvánszky Ferencz aláírásával a br. Zay Péter egyetemes felügyelő munkálatára vonatkozó vélemény volt tulajdonképen s 1783-ban keletkezett; az utóbbit Szathmáry Király József, a borsodi egyházmegye második segédgondnoka a főgondnok felhivására szerkesztette 1784. július 8-án Boldván. Az előbbi a „supremum consistorium“ összealkotásáról és hatásköréről a következőképen adja elő gondolatait: „Consistorium generale extra casum convocatae synodi generalis, totum Corpus Evangelicorum repraesentaturum commodissime e praeside, superattendentibus, secularibus districtualibus curatoribus aut eorum ablegatis (nisi forte quosdam insuper seculares ac ecclesiasticos assessores addi placeret) ac actuario conflari posset. Quale quidem consistorium uno vel altero absente etiam, semper tamen ultra medietatem congregatis constituentibus individuis res evangelicorum communes insimul privatas vero, alter utrius confessionis ad majorem negotii facilitationem separatim tractaret, consistorium nihilominus hoc uni loco alligari, metus enasciturae ne fors ex hinc quasi hierarchiae ad minus superciliositatis disvadet“.[2] Mint látszik, e tervezet a főconsistoriumnak külön elnökéről, még pedig minden bizonynyal világiról, tehát egyetemes főgondnokról, illetőleg felügyelőről tesz említést. A Szathmáry Király József nagyterjedelmű munkálata szűkszavú ugyan e tárgyban, de bizonyos tekintetben mégis

[1] Vay Istvánhoz 1784. márcz. 14-én Muzsalyból írt levelében (u. o. XX. 7276).
[2] U. o. XX 7161.

sokatmondó. A zsinatnak mindkét felekezetet érdeklő tárgyai közt ugyanis első helyen van benne említve a „Generalium consistoriorum pro utraque confessione erectio, eorundem tam quoad membra, sallaria, locum, tempus sessionum, quam et activitatem constitutio".[1] Kitűnik tehát belőle, hogy a főconsistorium tagjainak a díjazásuk is szóba került immár, minélfogva a későbbi ellentéteknek, melyek e kérdés felől ismételten kifejlődtek, a protestáns szegénységnél fogva a dolognak ez az ága is egészen okszerűleg egyik szülő oka lehetett.

Voltak azonban a magyarországi protestáns egyház kebelében olyanok is, a kik kényelmesebbnek vagy talán czélszerűbbnek gondolták az önálló, eredeti munkálkodás helyett valamelyik már meglevő egyházalkotmány nyomán haladni. Ilyenül önként kínálkozott a legújabb, melyet ennélfogva a leginkább korszerűnek gondolhattak: a lengyel dissidensek 1780-ban elfogadott és szentesített törvénykönyve. Felkérték tehát annak szerzőjét, Scheidemantel H. G. jenai professort műve sajtóhibáktól megtisztított új német kiadásának sajtó alá bocsátására. Készséggel engedett a „Bécsből és Magyarországból" jött biztatásnak,[2] de ahhoz kötött reménysége egyelőre semmiben maradt, s az általa szintén contemplált főconsistorium és egyetemes főgondnoki hivatal még mindig csak terv maradt továbbra is.

IV.

A főconsistorium intézményének megvalósítására a legközelebbi alkalommal nem az egyház, hanem a kormányhatóság tett lépéseket. II. Józsefnek mindent egyformásítni, mindent központosítni próbáló törekvéséből eredtek ezek is. Figyelmét nem kerülhette el a magyarországi protestáns

[1] U. o. XX. 7328.

[2] Révész Kálmán: A lengyel dissidens kánonok története s befolyása a budai zsinat törvényhozására. Pápa, 1887. 12. l.

egyházak szétszakadozottsága, mely még akkor is megnyilvánult, ha közös ügyeik érdekében a saját kiküldöttjeik tartottak gyűléseket, olyanokat, melyeknek határozatai voltaképen csak akkor és annyiban bírtak érvénynyel, a mikor és a mennyiben előlegesen vagy utólagosan az összes egyházkerületek kötelezőknek ismerték el azokat magokra nézve. Az uralkodónak semmiképen nem lehetett izlése szerinti, hogy a mikor ő mindent a központi hatalomtól iparkodik függővé tenni s szünetlenül az egység érdekében fáradozik, ugyanakkor a Magyarország területén élő protestánsok felekezetenként négy-négy, együttesen nyolcz, egymástól független testületet alkotnak.

Így történt, hogy 1786. vége felé azt a kérdést intézte a helytartótanács az egyházkerületekhez, ha vajjon nem lehetne-e egyöntetűség tekintetéből őket is olyan módon rendezni, mint a hogy az erdélyi ágostai és helvét hitvallásúak egyháza van szervezve? Erre a lutheránusok deczember 8-án Budán tartott egyetemes gyűlése az autonomiához való ragaszkodás hangsúlyozása mellett kivánatosnak nyilvánította az egyöntetűséget, a minek létrehozására azonban egyedül a zsinatot tartván illetékesnek, az az elé terjesztendő tervjavaslat készitésére egyúttal már ekkor kiküldött egy kizárólag lelkészi jellegű egyénekből álló háromtagú bizottságot.[1]

Úgy látszik azonban, hogy a zsinat tartása iránti szándék nemcsak a tiszántúli református egyházkerületnek volt alkalmatlan, hanem a helytartótanácsnak, vagy talán magának az uralkodónak is. Agyonhallgatván ugyanis a lutheránusok ily irányú tervezgetését, nemsokára egy másik, sürgős választ követelő kérdéssel lepi meg a helytartótanács a protestáns püspököket, illetőleg általok az egyházkerületeket, 1787. május 1-jéről keltezett s 12,079. számú rendeletével, melyben röviden leírta az Erdélyben létező református főconsistorium szervezetét, felhívta a püspököket,

[1] Haán: i. m. 16. l.

hogy részletes jelentést tegyenek róla, ha vajjon van-e Magyarországon ilyenforma intézmény? ha igen, minő tagokból áll? ezeknek mi a fizetésök és mely alapból? hol tartja gyűléseit? s ki elnököl benne? Ha pedig nincs, nem volna-e reá szükség, s miképen volna az a viszonyokhoz képest szervezendő? A németnyelvű rendelet végén utolsó határidőül a szintén azon a nyelven szerkesztendő püspöki munkálatok beadására a rendelet kézhez vételétől számított 14 nap tűzetett ki.[1]

Nagy zavarba hozta a rendelet a püspököket. Szathmári Paksi István tiszántúli püspök a körében lakó tekintélyesebb szerepvivőkkel, első sorban bizonyára Domokos Lajossal tanácskozva, abban állapodott meg velök, hogy „olyan nagy momentumu“ dologban kevés levén 14 nap a válasz megadására, arra legalább négyhónapi haladékot kell kérni, hogy ez alatt mind maga a superintendentia behatóan megfontolhassa véleményét, mind pedig lehetőleg egyetértésre juthassanak a többi superintendentiákkal. Erről május 20-án írt leveleiben értesíté azoknak fejeit, úgy a főgondnokokat, mint a püspököket,[2] kérve őket az egyöntetű eljárásra, már a halasztás kérésében is. Felveté egyszersmind egy június 9-én Pesten tartandó conferentia eszméjét is, a mikor közülök „egy valaki“, kétségtelenül nem más, mint Domokos, ott fog lenni és bővebben előadhatja véleményöket.

A dunavidéki két kerületbe még idejekorán megérkezett ez a megkeresés. Haboztak, gyötrődtek ott is a dologgal. Még jobban, mint túl a Tiszán. A debreczeniek álláspontja önként folyt a pár évvel azelőtt is elfoglaltból, viszont külső körülmények, melyek befolyhattak volna vál-

[1] A Szalay Sámueltől készitett latinnyelvű forditás a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 7970., 8233., 8253. sz. a., a Szathmári Paksi István szintén latin forditása u. o. XXII. 7969.

[2] Szalay Sámuelhez irt levele u. o. XXII. 7986., a Vay Istvánhoz irott u. o. XXII. 7988. Kétségtelen, hogy a többiekhez is ment hasonló tartalmú levél.

toztatására, nem voltak, a meglevők pedig csak erősíthették nemleges véleményöket. De a közvetlenül megelőző alkalommal a főconsistorium felállítása mellett nyilatkozó Dunamelléknek és Dunántúlnak a helyzete épen ezért egészen más volt. Ezzel szemben az ország állapota, a kalapos király ellenében az alkotmányt féltő hazafiak közt általánossá lett zúgolódás, a nemzeti ügyért való aggodalom gyanússá tette a nagyratörő uralkodónak minden, bármilyen jónak látszó tervét is. Az 1859-iki pátens elleni küzdelemnek nagyon találó előképét mutatta fel ekkor is a református egyháznak egy tekintélyes része. Az absolut uralkodóval szemben az ellenkezés álláspontjára helyezkedni ekkor is a hazafias érzésből folyó kötelességnek látszott sokak előtt, még ha nem is láttak közvetlen veszedelmet a legfelsőbb helyről eredő tervekben. Ám másfelől a következetlenség vádját sem igen óhajtották volna magokra venni oly nagytekintélyű és mély belátású férfiak, mint ama két kerület főgondnokai: az érdemes öreg br. Ráday Gedeon, és felekezetének ekkor legkiválóbb egyénisége, gr. Teleki József. A tanakodás és töprengés napjaiban érkezett a tiszántúliak mentő gondolata: a haladék kérése. Qui habet tempus, habet vitam. Természetes, hogy készséggel csatlakoztak a legjobbkor jött inditványhoz, mely elodázta a határozott állásfoglalás kényszerűségét.

Sokkal nehezebbé és kényesebbé vált a helyzet a tiszáninneni kerületben. Oda már elkésve érkezett a tiszántúli felszólítás. Szalay püspök, ki felülemelkedett a világi, máskülönben akármily tiszteletreméltó szempontokon is, híven a multjához, melyben állhatatosan és következetesen kitartott a főconsistorium felé törekvés mellett, még egy pár héttel előbb is meleg érdeklődéssel és hő vágyakozással emlegette azt, sőt épen az érdekében való folyamodás mellett buzgólkodott.[1] Most május 15-én megkapván

[1] Vay Istvánhoz 1787. ápr. 4-én Miskolczról irott levelében u. o. XXII. 7949.

a helytartótanács rendeletét, egyfelől engedelmeskedni igyekezvén a felsőbb hatalmasságnak, meg aztán nem is táplálván a tiszántúliakéval egyező aggályokat, másfelől pedig kötelességének ismervén, hogy a protestáns egyházalkotmány szellemében járjon el, hamarjában, már harmadnapra, vagyis 17-ére összehivott egy egyházkerületi gyűlést, míg ezután másnap, azaz 18-án az espereseket külön levelekben szólította fel,[1] hogy más illetékes egyénekkel: tanárokkal, segédgondnokokkal is megbeszélvén az ügyet, még a kellő időben tudassák vele vélekedésöket.

Az egyházkerületi gyűlés, melyre aránylag szép számmal gyűltek össze a résztvevők, természetesen csak Miskolczról és vidékéről, köztök Szathmáry Király József, a főconsistorium régi harczosa is, kedvezően nyilatkozott a helytartótanácsi rendelet tárgyát illetőleg, a mennyiben megállapitván, hogy az erdélyihez hasonló főconsistoriuma a magyarországi reformátús egyháznak még eddig nem volt s jelenleg még kevésbbé van, annak felállítását mind szükségesnek, mind hasznosnak jelentette ki, helyéül legalkalmasabbnak Pestet nyilvánította, tagjaiul pedig az elnökön kivül a püspököket és espereseket, valamint a fő- és segédgondnokokat s a collegiumok igazgatótanárait jelölte ki, fenhagyván az elnöknek azt a jogot, hogy alkalomadtán másokat is behívhasson. Nem tettek kifogást az ellen sem, hogy az erdélyi főconsistorium mintájára alkottassék meg a magyarországi, bár megjegyezték, hogy esetleg az a körülmény vonhat maga után valami eltérést, hogy amott egy, itt pedig négy superintendentia van. Kimondták egyúttal, hogy létesítésére az uralkodótól kérendő zsinat az illetékes hatóság.[2]

Mint látszik, a tiszáninneniek ez alkalommal egyenesen az egyházkerületek conferentiája, concursusa, conventusa stb. néven előforduló közös gyűléseknek megfelelő szervezetű,

[1] U. o. XXII. 7985.

[2] A gyűlés jegyzőkönyvének 1. pontjában

ha nem is azok legtöbbjéhez hasonlóan csak világiakból álló, népes főconsistoriumot terveztek, nem pedig a bodrogkereszturi konventen és a bugyii conferentián megszabott, de sóha nem működött összealkotásút. Szóba jött itt is a gyűlésen, hogy nem volna-e helyesebb halasztást kérni a nyilatkozat megtételére, de a többség ezt sem szükségesnek, sem czélszerűnek nem ismerte el, sőt némely netaláni hátrányos következményeitől is tartott annak, ha kerülgetik az egyenes feleletet.[1]

Közbejött akadályok folytán Szalay csak május 21-én küldhetett értesítést a Berkeszen lakó Vay István főgondnoknak a gyűlés határozatáról s általában az egész ügyről.[2] Ez az övénél előbb kapta meg a tiszántúli püspök levelét, melynek azonban nehezen lehetett állásfoglalására annyi hatása, mint a sértett önérzetnek, mely a saját kerülete részéről tapasztalt ama mellőztetése következtében fogta el, hogy tanácsát és utasítását előlegesen ki nem kérte a fenforgó nagyfontosságú ügyben senki sem, habár az ő számítása szerint lett volna rá elég idő, hogy megkérdezése után állapittassék meg a helytartótanácsnak adandó válasz.[3] Lehangolta aztán az is, hogy az általa június 2-ára még a helytartótanácsi rendelet leérkezte előtt Sárospatakra összehívott kerületi gyűlésen a helybeli professorokon kivül mindössze két világi és egy lelkészi tag jelent meg, s még elnöktársa is elmaradt.[4] Még a lemondás szándékát is forgatta agyában, de ezúttal nem valósitotta meg. Ám a halasztás ügyében egész határozottsággal a tiszántúli véleményhez csatlakozott:[5]

[1] Szalay levele Szathmári Paksi Istvánhoz 1787. máj. 24-éről a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 7993.

[2] U. o. XXII. 7989.

[3] Ôri Fülep Gábornak Szalay Sámuelhez szóló levele Sárospatakról 1787. jún. 11-éről u. o. XXII. 8032.

[4] Ugyanazon levél szerint egymaga a föiskolai algondnok, Máriássy Sándor volt ott, de a gyülés jegyzökönyve jelenlevőként emliti Lónyay Lászlót és Palóczi György, zempléni papi föjegyzőt is.

[5] Ugyanazon levelen kivül Szathmári Paksi Istvánnak Vayhoz május 29-iki keltettel küldött levele (u. o. XXII. 8002.) is bizonyitja.

tudatta is a debreczeniekkel már május 23-án,[1] hogy a szóban levő kérdés oly nagy fontosságú, hogy arra sem rövid, sem hosszú idő alatt a négy református egyházkerület együttes tanácskozása és egyetértése nélkül válaszolni nem lehet.[2]

Csakhogy ezzel már nem akadályozhatta meg, hogy Szalay a 14 napon belül felküldje az egyházkerületi gyűlés megállapodását, melyhez a megkérdezett esperesek is mindannyian hozzájárultak, habár részben kitérőleg, részben bizonyos mérvű aggodalmaskodással[3] válaszoltak. A fölterjesztés a gyűlésnek egy kissé módositva előadott véleményét némi fentartással hozza értésére a helytartótanácsnak, mintegy előleges és ideiglenes nézetnyilvánításképen, mely az ügy sürgősségénél fogva csak hirtelenül történt, noha a dolog természete egy népesebb gyűlés jól megfontolt határozatát kivánta volna meg.[4]

Bölcs előrelátásról tanuskodó észrevételek voltak ezek a püspök részéről. Utat nyitott egy másik közgyűlés netaláni módositó határozatának, mely ezen az alapon az előbbi gyűlés szégyenben hagyása nélkül meghozhatóvá lett. Tényleg Vay István már a júniusi néptelen gyűlésen szóba hozta a halasztást kérőkhöz való csatlakozást,[5] de majdnem egymaga önként érthetőleg nem dönthetett az előbbi, sokkal népesebb gyűlés ellenére, és így kénytelen volt a július 9-én ujolag Sárospatakon tartott kerületi gyűlésre halasztani az ügynek a maga tetszése szerinti elintézését. Itt aztán a főgondnok izgatott hangulatának megfelelőleg nem a legtapintatosabban bántak el a püspöki fölterjesztéssel, melyet daczára annak, hogy egyházkerületi gyűlés határozatán és az egyházmegyék vezérférfiainak belényug-

[1] U. o. XXII. 8002.
[2] Révész Figyelmezője 1873. 371. l.
[3] U. o. XXII. 8233.
[4] Május 27-én u. o. XXII. 7995.
[5] Őri Fülep Gábor említett levele és a gyűlés jegyzőkönyvének 4. pontja szerint, a melyből azonban hiányzik a határozat.

vásán alapult, csupán elszigetelt és egyéni véleménynek nyilvánították a helytartótanácshoz intézett folyamodásban, a mivel aztán közvetve semmisnek jelentették ki a májusi közgyűlést is. Folyamodásukban kifejtették, hogy a kérdés eldöntése a négy egyházkerületnek kölcsönös megegyezése nélkül nem lehetséges, erre pedig egyedül a közzsinat illetékes, ám valami ideiglenes véleménynek a megvitatására és megállapitására is kell legalább négyhónapi idő.[1]

Ezalatt, ezzel majdnem egyidejűleg a tiszántúli egyházkerület püspöke csakugyan nem kerülhette ki, hogy elkészítse a maga érdemleges fölterjesztését. Az egyházkerületeknek junius 9-ére a tiszántúliaktól tervezett közös conferentiájából ugyan semmi se lett, de a debreczeni vezérférfiak a lefolyt hetek alatt a nélkül is magokhoz tértek első zavarodottságukból, s kapkodásukat egyre szilárdabbá váló állásfoglalással cserélték fel. Mikor a halasztás iránt június 3-án tartott gyűlésökből kérelmet intéztek a helytartótanácshoz, melyben a négy kerület egyetértésének szükségét mulhatatlannak jelentették ki, egyszersmind hat pontból álló munkálatot szerkesztettek — a többi kerületek számára is —, a melyben az akkori egyházkormányzati rendszert az állami törvényekhez és az egyházi kánonokhoz való viszonyában, a szentírással és az őskeresztyénséggel való megegyezésében felmutatván, kifejezést adtak annak a meggyőződésöknek, hogy egyfelől a négy superintendentia consistoriuma valamely közös főhatóságnál sokkal alkalmasabb az ügyek legfelsőbb fokon való intézésére, másfelől meg az erdélyi állapotokat mintaképül venni egyáltalában nem lehet.[2] Ugyancsak haladékot kért a dunamelléki[3] és dunán-

[1] A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 8050. Aláírása: „Curatores et inspectores tam saeculares quam ecclesiastici superintendentiae helv. conf. addictorum Cistibiscanae".

[2] Révész Figyelmezője 1873. 371–2. l.

[3] Gózon István, dunamelléki főjegyző levele Vay Istvánhoz Dunapatajról 1787. szept. 6. a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 8112.

túli kerület is, még pedig a tiszántúliak várakozása ellenére, a kik azt hitték, hogy ezúttal is magokra maradnak a főconsistorium terve elleni küzdelmökben.

Gondolni lehet, hogy a helytartótanács nem adott haladékot. Ha nem több, csak egyetlen püspök megadta neki válaszát a kitűzött határidőben, miként hajolhatott volna meg az a halasztás mellett felhozott érvek előtt?! Már pedig a tiszáninneni református püspök nemcsak egymaga küldte föl a kellő időben véleményét, hanem a lutheránus püspökök nagyobb része is, kivétel nélkül mindannyian pártolólag nyilatkozva a fölvetett eszme felől.[1] Ilyen módon a három református kerület se nyerte meg formaszerűen kérelme teljesítését, bár tényleg haladékot ez úton mégis csak szereztek magoknak. A tiszántúli püspök a választ követelő sürgetésre, mely június 5-éről 19,931. szám alatt kibocsátva, június 15-én jutott a kezéhez, június 25-én részletes és alapos munkálatban fejtegette nézeteit, a melyeket befejezésül röviden abban foglalt egybe, hogy az ilyen főconsistorium sem az országnak, sem a református állampolgároknak és egyházaknak a körülményeivel, sem ennek a vallásnak egyetlen elvével sem egyeztethető össze.[2]

Az egyházkerület, mely augusztus 13-án közgyűlésre ült össze, teljes egészében magáévá tette a püspök érvekben gazdag véleményét, s ezzel újból ingadozás nélkül és illő bátorsággal állott rá régi elve alapjára. Ez a határozottság aztán nemcsak a jövőre, hanem a multra nézve is megnyilatkozott a gyűlés folyamán akkor, a mikor a tiszáninneni egyházkerületnek halasztást kérő júliusi folyamodványa ugyancsak felolvastatott. Ez tudniillik arra a kérdésre, hogy volt-e már főconsistorium a magyarországi reformátusoknál, azt a feleletet adta, hogy igenis, ilyenféle

[1] Szőke Ferencz már említett levele Szalay Sámuelhez u. o. XXII. 8100. — A tiszai luth. kerület püspöke ellene nyilatkozott a főconsistoriumnak a kerülete felügyelőjével való megbeszélés után, de ezt a véleményét csak a későbbi jött felszólításra formulázta.

[2] U. o. XXII. 8037.

főconsistorium terve az összes négy egyházkerület együttes congressusában már 1773-ban megkészíttetett, s az akkor uralkodó felségnek be is volt mutatva. Ez ellenében a közgyűlés tiltakozva nyilvánítá ki, hogy a tiszántúli kerület a bugyii tervezetet soha el nem fogadta, sőt annak mindig ellene mondott. A tiszáninneni kerületnek ebben a hivatkozásában s abban a tényében, hogy fölterjesztéséhez mellékelten felküldötte a bugyii conferentia jegyzőkönyvének másolatát, valamint a négy kerület közös megállapodására való törekvésében már körülbelül megnyilatkozottnak láthatták azt a czélt, a mely felé Vay István a kerületek conferentiáján a tiszáninneniek élén bizonyosan egész erejének kifejtésével törekedhék, és kétségen kivül ezért tartották czélszerűnek azt is kijelenteni, hogy immár semmi közös conferentiának nem látják a szükségét, mivel ők többé úgy sem állanak el véleményöktől.

Új helyzetbe hozta a főconsistorium felőli nézetnyilvánítások ügyét a helytartótanácsnak egy július 31-én kiadott rendelete, mely magának a királynak a kivánságára utalva, arra szólította fel valamennyi protestáns püspököt,[1] hogy a kerületi főgondnokokkal, illetőleg felügyelőkkel értekezzenek s együttesen állapodjanak meg válaszuk szellemére vonatkozólag. Ez aztán a kifejlődött véleményeltérés folytán az egész ügyet voltaképen a két tiszai kerület versengésének a tárgyává tette, a mely közben a két dunai kerület vezető egyéniségei egyideig a tanácstalan vagy hallgatag szemlélő, majd pedig a békítő és egyeztető szerepét játszották.

A dunamelléki superintendentia elaggott püspöke, Szőnyi Virág Mihály jó részben képtelen levén már az ügyek intézésére, helyette, de az ő nevében Gózon István generalis notarius, dunapataji lelkész készitgette a fölterjesztéseket a helytartótanácsnak úgy májusi rendeletére, mint júniusi sürgetésére. Az előbbiben persze halasztást kért, az utóbbit

[1] Révész Figyelmezője 1873. 373. l. csak a tiszántúliról mondja, de tényleg mindegyikhez volt hasonló rendelet intézve.

meg olyanforma egyéni véleményképen nyujtotta be, a melytől a közhangulat más irányú alakulása esetén a püspök is minden megalázkodás nélkül elállhat, mint elsietett nézettől az alaposabban megfontoltnak a javára. Mikor aztán a júliusvégi leirat megérkezett, azt legott közölte gr. Telekivel, a kerület főgondnokával,[1] a ki azonban a dolog érdemére vonatkozólag sokáig nem válaszolt, úgy, hogy egy november 1-jéről keltezett sürgetés után végre ugyanazon hónap 14-én a saját nevében adott a főconsistorium ügyére kedvezőtlen választ a püspök.[2] Ezután nemsokára személyesen találkozván Telekivel, a közös megbeszélés alapján, mindamellett egyedül a püspök aláírásával, november 27-iki kelettel kimerítőbben indokolt feleletet adtak a helytartótanácsnak, és pedig, miután Teleki a politikai viszonyok hatása alatt szintén a régebbi, első felfogásához képest foglalt állást a kérdésben, a főconsistorium eszméjét elutasító szellemben.[3] Mindazáltal arra a nem remélt, de félt esetre, ha az uralkodó mégis felállítná a főconsistoriumot, azt is előadták, hogy miképen tartanák azt a leghelyesebb módon kivihetőnek, t. i. állana az a négy egyházkerület fő- és segédgondnokaiból meg püspökeiből és mindeniknek a hivatalkor szerint első két-két espereséből, továbbá összejőne évenként váltakozva hol egyik, hol másik kerület kebelében, végül hatásköre az egyházkerületek eddig gyakorolt jurisdictióját sem nem változtatva, sem nem csökkentve, csupán a közös megegyezést kivánó ügyekre terjedne ki.[4]

A dunántúli kerület derék főgondnoka, az öreg báró Ráday Gedeon, a kiről és hasonló nevű fiáról májusban még bizonyosra vette a tiszántúli püspök, hogy „tetszések szerént lenne a consistorium",[5] egy ideig valóban helytelennek tartá annak egyszerű visszautasítását, s jobban

[1] Gózonnak Vayhoz küldött s már említett levele szerint.
[2] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XXII 8215.
[3] U. o. XXII. 8156.
[4] U. o.
[5] Vay Istvánhoz máj. 29-én irt levelében u. o. XXII. 8002.

szerette volna, ha annak elfogadásával egyetemben olyan módozatokat terjesztenek vala fel, a melyek mellett a superintendentiák addigi jogain csorba ne essék.[1] Még október elejére sem birt végleg tisztába jőni a maga álláspontjával,[2] de utóljára is kénytelen levén határozottan színt vallani, Halász József püspökkel együttesen a többséghez csatlakoztak, s november 20-iki kelettel[3] beadott munkálatukkal a főconsistorium szervezésének ellenzői közé állottak, csakhogy sokkal inkább a sehol ennyire ki nem fejtett pénzügyi okokból, mint elvi alapon. És hogy igazán nem benső meggyőződésének, hanem az épen akkor adott körülményeknek és a dolog anyagi oldala felőli aggodalmainak engedelmeskedett Ráday, nyilván kitűnik abból is, hogy a dunántúli munkálat a főconsistorium tagjaira nézve egy egészen új eszmét is fölvetett, a mely szerint ugyanis mindenik superintendentiából két-két egyén választatnék belé, vagyis a lelkészek közül is négyen, a világiak közül is négyen, de nem mulhatatlanul a püspökök és főgondnokok alkotnák,[4] a hogy azt Bodrogkereszturon és Bugyin tervezték volt.

A tiszántúli kerület ellenben teljességgel nem tervezgetett a főconsistorium összeállítását illetőleg. A júliusi rendelet értelmében újra megtárgyalta ugyan az ügyet Szathmári püspök a főgondnokkal, Rhédey Ferenczczel, de ez magától érthetőleg mitsem változtatott nézetökön, melyhez egyébiránt a kerületi gyűlés állásfoglalása folytán is kötve voltak. Együttes fölterjesztésök, melyet október 9-én írtak alá, egy érdekes új érvet is hoz fel nézetök támogatására.

[1] Vay Istvánhoz Pestről aug. 8-án irott levelében u. o. XXII. 8101.

[2] Ugyanahhoz okt. 1-én Pestről küldött levele szerint u. o. XXII 8121.

[3] Az 1788 jún. 8-iki közös értekezlet jegyzőkönyve említi e datumot u. o. XXII. 8265.

[4] A munkálat magyar fordítása kelet nélkül u. o. XXII. 8156 Megemlékszik róla Bauhofer: Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn. Berlin, 1854. 489-90. l.

Azt mondja ugyanis, hogy „ha egy superintendens vagy a superintendentiák consistoriumai közül valamelyik hibázik akár a tanban, akár kormányzatának egyéb részében, vagy nem elég hűségesen munkálkodik, oltalma lesz az egyháznak a többi superintendentiák consistoriumaiban, a melyek ellene szegülhetnek a rossznak; hanem ha minden egy consistoriumra lesz bízva: vagy lehetetlen, vagy nehéz lesz orvosságot találni ellene“.[1]

A tiszáninneni egyházkerület püspöke augusztus 17-én kapta meg a főgondnokkal való tanácskozásra utasító helytartótanácsi rendeletet, melynek alapján mindjárt másnap felkérte Vay Istvánt a tanácskozás helyének és idejének kitűzésére, jelezve egyúttal azt a véleményét is, hogy azt tartaná alkotmányos eljárásnak, ha az esperesekkel és segédgondnokokkal közösen állapodnának meg.[2] Vay hamarosan ki is tűzte az erről értekező egyházkerületi gyűlést szeptember 11-ére Tállyára,[3] de ezt a rövid határidőt valami akadályozó körülmény miatt előbb októbernek 1-jére,[4] majd 16-ára halasztotta el.[5]

A helyzet nehézségét bizonyára teljes mértékben belátták a tiszáninneni kerületnek Tállyán megjelent kormányzó és tanácskozó férfiai is. Hazafiságuk kétségbevonhatatlanul nem állott nekik sem alacsonyabb színvonalon, mint a többi kerületek vezéregyéniségeinek. Ám másrészről nem mozgatta őket sem az a küriarchiától való félelem és ebből folyó óvatosság, mely a tiszántúli papságnál már hagyományossá vált és Szathmári Paksi Istvánt is áthatotta,[6] sem az a személyes elkeseredés az ország kormányzó hatóságaival szemben, mely Domokos Lajost a debreczeni

[1] A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 8122. és 8133.

[2] U. o. XXII. 8105.

[3] Szalay levele Vayhoz szept. 15-éről u. o. XXII. 8114.

[4] U. o. XXII. 8114.

[5] Tényleg akkor tartatott meg, de jegyzőkönyve nem maradt fenn.

[6] Szőke Ferencz említett levele u. o. XXII. 8100.

főbirói tisztétől való elmozditása miatt épen ebben az időben az előbbi alkalmaknál is fokozottabb mérvben ingerelte az azok tervei ellenében való merev állásfoglalásra. Viszont pedig a következetesség szintén arra inditotta őket, hogy régebbi, nem is egy ízben nyilvánított elvökhöz hívek maradjanak, főleg mikor a tiszántúli kerület már akkor mindjárt szükségesnek találta czáfolgatni őket, a mikor egyébként megegyeztek vele. Rosszul eshetett Vayéknak, hogy a debreczeniek még csak egy a multra történt hivatkozást se birtak a jövendő egyetértés reménységében agyonhallgatni, holott abból semmi következtetést vagy várakozást nem formálhatott volna senki se annak a véleményöknek a megváltoztatására, a mely mellett ugyanazon a gyűlésen is olyan félreérthetetlen határozottsággal tettek tanubizonyságot.

Czáfolatuk különben se győzte meg a Tállyán gyűlésezőket, kik határozottan a főconsistorium felállítása mellett nyilatkoztak, sőt ellenkezőleg, arra bírta őket, hogy a tiszáninneni egyházkerület nevében nyilvánított véleményöknek mindjárt a legelején még nyomatékosabban hivatkozzanak a bugyii conferentiának a négy egyházkerület részéről a főconsistoriumot szervező megállapodására, mint a mely szinte fölöslegessé teszi már az újabb nyilatkozatot, és a melynek megmásitása nem is volna érett és komoly dolog. Mindamellett, részint, hogy nagyobb világosságot derítsenek az ügyre, részint, hogy azokat, a mik akkor csak általánosságban határoztattak meg, kipótolják, részint pedig, hogy a fenforgó körülményekhez alkalmazkodva nyilatkozzanak az ügyről: pontonként kifejtik nézeteiket annak minden ágáról.

A munkálat első szakasza az „ilyenféle consistorium szükségességéről és hasznáról" szól, öt pontban elmondván, hogy nemcsak hasznos, hanem szükséges is lesz az, mivel 1. a vallás nyilvános gyakorlásához hozzátartozik; 2. a négy superintendentia egyetértését központi minőségénél fogva könnyebben fentarthatja; 3. a szertartások egyformásitását legjobban keresztül viheti; 4. a felfolyamodásokat jobban és gyorsabban terjesztheti a trón elé; 5. az egy-

házak és iskolák javára s a jó rendre szolgáló intézkedéseket könnyebben elhatározhatja és végrehajthatja.

A második szakasz a „consistorium személyi állapotáról“ ad elő egy érdekes új eszmét, mely a bodrogkereszturinak és bugyiinak csak pótlása ugyan, de rámutat arra a fontos szerepre és kiváló tekintélyre, a mi abban az időben a kollegiumoknak osztályrészül jutott, vagy a melyet legalább is kivántak nekik egyesek. A czím szerint ugyan nem hangoztatott, de tényleg annak szánt egyetemes főgondnoki állást viselő külön elnökön, a négy főgondnokon és négy püspökön kivül ugyanis a két kollegiumnak, vagyis a debreczeninek és sárospatakinak egy-egy tanárát szintén fölveendőnek tartja a főconsistorium rendes tagjai közé, úgy, hogy az az elnökkel együtt összesen tizenegy tagból álljon, de szükség esetén tiszteletbeli tagok is volnának beléje választhatók mindkét rendből. A jegyzői tiszt az egyik tanárra volna bízandó.

A harmadik szakasz az elnöki tisztet körvonalozza, a szokott elnöki teendőkön kívül megszabván, hogy a főconsistorium tényeiről és határozatairól alkalom-adtán felsőbb helyen jelentést tegyen, sőt szükség esetén a felség előtt megjelenjen. Választása módját a bugyii határozatra való hivatkozással akként állapitja meg, hogy a világiak közül a superintendentiák szavazataival választassék egy olyan egyén, a ki a munkálatban felsorolt tulajdonságokat magában egyesiti. A kizárólag világi elnökség hatáskörének némi korlátozásául a dogmákat és egyházi fegyelmet illető ügyekre nézve az élet- és hivatalkorát tekintve legidősebb püspöknek a társelnökségét mondja ki.

A negyedik szakasz a „consistoriumban tárgyalandó ügyekről“ emlékezik meg, s egyelőre közéjök sorozza 1. a kánonok közül az érvényben tartandóknak, illetőleg mellőzendőknek a kiválogatását és a közzsinat határozatáig felőlök ilyen irányban való intézkedést; 2. a lelkészek és hallgatók viszonyának szabályozását s az e téren fölmerült visszaélések megszüntetését; 3. a superintendentiák ítéle-

teinek az ellenök beadott feljebbezések folytán való felülvizsgálását; 4. a püspöki vizsgálat rendszeresítését és az arról szóló jegyzőkönyvnek egyik, hozzá fölterjesztett példánya alapján a szükségesnek látszó intézkedések megtételét; 5. az iskolaügy és különösen a két kollegium feletti felügyeletet, s ezek érdekeinek oltalmát; 6. az agentialis pénztár szemmel tartását, s annak kedvező állása esetén az elnök és tagok díjazásáról, vagy legalább napidíjaikról való gondoskodást; 7. a jó rendet, az egyetértést, a vallás érdekét szolgáló intézkedések kezdeményezését s a püspökök és főgondnokok útján az esperesek és segédgondnokok segitségével történendő életbeléptetését.

Az ötödik szakasz a „consistorium activitásáról" pár sorban szólván, azt abban látja, hogy a superintendentiákat elkötelezi végzéseinek megtartására, s ennek bizonyosabbá tétele végett a polgári hatóság segédkezésének engedélyezésére felkéri a felséget.

A hatodik szakaszban a „consistorium összejövetelének idejéről" azt mondja, hogy vagy évenként egyszer történjék, s ez esetben a közlekedés könnyűségére és a professorok munkaszünetére való tekintettel, július és augusztus hónapok alatt, vagy pedig a mikor az ügyek szükségessé teszik, de ilyenkor legalább a legrégibb püspökkel tanácskozva, egy vagy két hónappal előbb kitűzze az elnök annak határidejét.

A hetedik szakasz a „consistorium összejövetelének helyéről" tárgyal, és arra az esetre, ha az ugyanegy állandó helyre lesz szoritva, ilyenül Pestet tűzi ki, de czélszerűbbnek látná, ha évente változva egyházkerületenként, Pápa, Pest, Debreczen és Miskolcz lennének tanácskozási helyei.

Mindezeket a javaslatokat azonban csak ideiglenesekének kivánta tekinteni a kerület, még életbe léptetésök esetén is, s a végleges intézkedés jogát teljesen a közsinat hatáskörébe tartozónak jelentette ki.

A munkálat eredeti tervét Őri Fülep Gábor vetette

papirra,[1] mindenesetre a Vay István megbízásából, a ki aztán úgy az egésznek gondolatmenetéhez, mint majdnem kivétel nélkül valamennyi eszméjéhez híven dolgozta azt át a gyűlés által elfogadott szövegűvé.[2] Elhatározták, hogy a főgondnok útján a többi egyházkerületekkel is közölni fogják, úgyszintén azt is kimondták, hogy míg azok is hozzá nem szólnak, a püspök egyelőre az ügy ezen állásáról tegyen jelentést a helytartótanácsnak, jelezve a véleménynek későbbi leendő fölterjesztését és kérve addig várakozást.

Egy október 22-én[3] érkezett helytartótanácsi sürgetésnek is engedve, október 30-án csakugyan fel is küldötte Szalay már a sürgetés kézhezvételének napján megszövegezett, de hozzájárulás végett Vayval szintén közlött jelentését.[4] Ám alig hogy eljutott az a helytartótanácshoz, ez november 13-án már is megsürgette a végleges választ.[5] A sürgető leiratot november 28-án[6] kapta kezéhez Szalay, melyre aztán deczember 12-én válaszolt, újra jelentve a többi superintendentiák véleményének bevárására irányuló óhajt, s egyúttal ismét fölvetve a superintendentiák ez ügyben tartandó közös értekezletének eszméjét.[7]

Alig írta meg és küldötte el a püspök ezt az újra csak kitérő választ, mindjárt másnap megérkezett hozzá a tiszántúli kerület részéről Hunyadi Ferencz generalis notarius által írt czáfolata[8] a tiszáninneni munkálatnak, s ezzel együtt egy emlékirat, mely a tiszántúliaknak a bugyii conferentia intézkedéseivel szemben annak idejében elfoglalt

[1] U. o. XXII. 8143. és 8144. egymástól némileg eltérő két fogalmazvány, mindkettő sajátkezű.

[2] U. u. XXII. 8142. eredeti fogalmazvány elejétől végig a Vay irásával, ugyancsak sajátkezű pótlásokkal és javitásokkal.

[3] Szalay levele Vayhoz 1787. október 22-éről u. o. XXII. 8126.

[4] U. o. XXII. 8153. (tévesen decz. 12-iki levéltári jelzéssel) és 8253.

[5] U. o. XXII. 8134.

[6] Szalay levele Vayhoz 1787. nov. 28-áról u. o. XXII. 8140.

[7] U. o. XXII. 8253.

[8] Decz. 5-iki kelettel u. o. XXII. 8147.

álláspontjára actaszerűleg, részletes és pontos datumokkal vet világot, s a mely kifejezetten a tiszáninneni kerület munkálatának a bugyii conferentia megállapodására olyan nagy súlyt fektető hivatkozásait akarta valódi értékökre leszállítni.[1] Szalay Sámuel ez utóbbit nem sok figyelemre méltatta, inkább Hunyadinak a tervezet egyes részleteire vonatkozó kifogásait szerette volna megczáfolni. Azonban a maga fejétől nem akart ebbe belébocsátkozni, nehogy Vay István újra megneheztelјen mellőztetése miatt. Csakhogy nem tudta, hogy ekkor hol időzik emez? Később kitűnt, hogy pécsi tankerületi főigazgatóvá való kineveztetése épen e tájban történvén, az ennélfogva szükségessé vált halaszthatatlan teendői vonták el és tartották távol hazulról. Szalay nem várhatott, és így a felelősség megosztása szempontjából a Vay bizalmas emberéhez, s különben is a kerület munkálatának kétségen kívül előtte szintén tudvalevő törvényes atyjához, Őri Fülep Gáborhoz, illetőleg egyetemlegesen a sárospataki tanári karhoz fordult[2] a végett, hogy közöljék vele megjegyzéseiket a Hunyadi-féle kifogásokra, a melyek egyébiránt nekik épen a püspök közvetitésével ugyancsak megküldettek nekik Debreczenből,[3] még pedig nem kisebb kivánsággal, mint azzal, hogy a sárospataki tanárok is járuljanak hozzá a kerületök álláspontjával homlokegyenest ellenkező tiszántúli felfogáshoz.

A tanári kar, melynek élén, úgy általában mindenfelől élvezett tekintélyénél, mint akkor viselt rectori hivatalánál fogva maga Őri Fülep Gábor állott, rendkivüli tapintattal, óvatosan és tartózkodva iparkodott elbánni az ügygyel. Egészen kimeritő czáfolatot szolgáltattak ugyan a

[1] 1787. decz. 11-éről keltezve u. o. XV. 5115.

[2] 1787. decz. 19-en u. o. XXII 8157.

[3] A püspöknek u. o. XXII 8157. sz. a. levő levele is említést tesz róla, de meg Őri Fülep Gábor választ is küldött reá 1788. jan. 9-én Hunyadihoz (u. o. XXII. 8164., tévesen 1787. decz. 28-iki levéltári jelzéssel).

püspök kezébe a Hunyadi összes észrevételeire,[1] de másfelől felkérték Szalayt, hogy annak „tőlök lett származása ne jőjön világosságra". Ugyesen kitérő válaszszal elégítették ki Hunyadit,[2] de viszont a kerületök „opiniója" némely pontjainak megváltoztatására nézve közlék a kellő módositásokat Szalayval, a kit arra az esetre is elláttak tanácscsal — szintén kérdésére és kérésére —, ha újra sürgetést kap a helytartótanácstól. Mert Hunyadinak és közvetve általában a tiszántúliaknak könnyen tudott válaszolni, a mint hogy válaszolt is Szalay,[3] de már a helytartótanács esetleges, nagyon indokolt türelmetlenkedését annyi halogatás után jóval nehezebb lett volna lecsillapitnia.

Ebben a tekintetben nagyon kedvező alkalom nyilt meg előtte mihamar arra, hogy nem egyszer panaszosan emlegetett, zaklatott és kényes helyzetéből, meg a soktelé való felelősség terhe alól kiszabaduljon. Reá nézve csakugyan a legjobb időben jött meg Vay Istvánnak a főgondnoki állásról új hivatala miatt beadott lemondása. Ez szükségessé tette, hogy már 1788. január 15-ére Miskolczra egyházkerületi gyűlést hívjon össze, mely rendelkezzék a főgondnok-választás tárgyában. Ugyanezen a gyűlésen végre kimondták azt is, hogy a kerület véleménye a tállyai gyűlés munkálata szerint immár fölterjesztessék a helytartótanácshoz. Azonban egy pár módositást még szükségesnek láttak tenni rajta, még pedig úgy a Hunyadi Ferencz, mint az Őri Fülep Gábor némely észrevételeinek a figyelembe vételével. A módosítások ezek voltak: 1. a főconsistoriumot feljebbezési hatóságul csakis mind a négy egyházkerületre tartozó fontosabb ügyekre nézve ajánlották; 2. a tagok számát az ezen ügyben tartott legelső gyűlésen (1787. május 17.) elfoglalt álláspontjokhoz képest megszaporították

[1] U. o. XXII. 8161. „Reflexiones"; levélbe foglalta Őri Fülep Gábor 1787. decz. 28-án (u. o. XXII. 8162).
[2] U. o. XXII. 8164.
[3] 1788. jan. 9-én u. o. XXII. 8186.

az esperesekkel, segédgondnokokkal és egy világi jegyzővel; 3. a dogmatikai kérdésekben elnökölő püspöknek erre képesítő legidősbségét egyszerűen a hivatalkorhoz kötötték, nem egyszersmind az életkorhoz, a mi különben sem lett volna minden esetben keresztülvihető; 4. a főconsistorium összejövetele helyét a vándorgyűlések kizárásával Pestre vagy Budára szorították, idejét pedig az elintézendő ügyek természetére való tekintettel alkalmilag, nem pedig egyszersmindenkorra megszabott határidőre tartották megállapitandónak.[1]

Ám az ily módon átalakított munkálat még ezeken kívül is foglal magában módosításokat, és pedig a következőket: 1. a januári gyűlés óhajtása szerinti, világi jegyzői tisztet a budai ágensre kivánja ráruházni; 2. a népes főconsistorium helyett időközben kisebb jelentőségű dolgokat elintézhetőknek tart a főgondnokok és püspökök által, természetesen az elnök és jegyző résztvételével, a miről azonban jelentést kellend tenniök az évente legalább egyszer összeülendő teljes gyűlésnek; 3. a főconsistorium activitásáról szóló ötödik szakaszból kihagyatott a polgári hatóság segédkezésére való utalás, és e helyett csupán reménység van kifejezve a határozatok előtti meghajlás iránt; 4. úgy a rendes évi gyűléseket, mint a szükséghez képest tartandó rendkívülieket tervbe veszi, de amazoknak itt is júliusra és augusztusra kitűzött ideje mellett nem hozza már fel érvül a tanárok szünidejét, a kik a nagyon felszaporodott tagok közt most már különben is elenyészően csekély hatáskörre lettek volna hivatva. A januári gyűlés végzésének ellenére viszont a főconsistoriumnak feljebbezési forumként szereplésére vonatkozó pont változatlanul maradt.

Ez a tervjavaslat azonban, habár a fölterjesztéséhez szükséges német forditása is elkészült már,[2] sohasem jutott el a helytartótanácshoz. Időközben megérkezett Szalayhoz

[1] A gyűlés jegyzőkönyvének 5. pontjában.

[2] 1788. febr. 13-iki kelettel a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 8201.

a dunamelléki egyházkerületnek a fenforgó ügyben nyilvánított véleménye, melyet eddig csak híréből ismertek a Tiszán innen,[1] és a melyet — úgy látszik — czélszerűnek talált a püspök az úgy is közelgő kerületi gyűlés elébe terjeszteni, mielőtt kidolgozott munkálatukat felküldené, hogy esetleg amannak a megszívlelésével is változtathassanak rajta. Ám a márczius 4-én Miskolczon tartott superintendentialis gyűlés, mely a főgondnoki állásra beérkezett szavazatok alapján a *relativ* többséget nyert Báji Patay Józsefet jelentette ki arra megválasztottnak, egyáltalában nem talált semmi olyant a dunamelléki véleményben, a mi állásfoglalásának változtatására befolyással bírhatott volna. Kimondta tehát, hogy az immár végleg megállapitott szövegű nyilatkozat haladéktalanul a helytartótanács elé terjesztessék.[2]

Ha megint közbe nem jött volna valami! Csakhogy márczius 14-én egy levelet kapott Szalay,[3] mely ismét megakadályozta a munkálat fölterjesztését. Márczius 5-éről keltezett soraikban ugyanis a két dunavidéki kerület főgondnokai: id. br. Ráday és gr. Teleki értekezletre hívták az egyházkerületeket, hogy a főconsistorium dolgában a tiszáninneni és tiszántúli kerület közt támadt ellentétet kiegyenlítsék rajta, s együttesen foglaljanak állást az egyház kebelében már régtől fogva kisértő, de most kivülről felszínre hozott eszme irányában.[4] Az 1788. június 8-ára Pestre kitűzött értekezlet a tiszáninneniek többször hangoztatott kivánságának volt megfelelendő, miért is a püspök újból felfüggeszté munkálatuk elküldését. A főgondnokok meghivóját az április 20-án Miskolczon összeült egyházkerületi közgyűlés tárgyalta s határozatképen felkérte a püspököt, hogy

[1] Hunyadi dicsekedett vele levelében, de Szalay nem ismerte volt még.
[2] A gyűlés jegyzőkönyvének 1. pontjában.
[3] A levél borítékára írt sajátkezű följegyzése szerint.
[4] A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 8216.

értesítse az összehivó főurakat a felől, hogy a tiszáninneni kerület küldöttei annak idejében meg fognak jelenni.[1]

Ezeket a küldötteket a május 16-án Miskolczon tartott népes közgyűlés választotta meg, világi részről a Báji Patay József főgondnok és gróf Török József, lelkészi részről a Szőke Ferencz rimaszombati lelkész és dr. Őri Fülep Gábor sárospataki theologiai tanár személyében, még pedig azzal az utasítással, hogy a tiszáninneni tervezetnek megfelelő főconsistorium hasznossága és szükségessége felől igyekezzenek meggyőzni a conferentiát, de ha a többi három superintendentia mind másképen gondolkozik felőle, akkor hajoljanak meg a szavazatok többsége előtt.[2]

A tiszántúli egyházkerület még április 14-én tárgyalt a meghivó felől, a melynek engedve belényugodott az értekezlet tartásába, de nem azzal a czéllal, hogy Pesten a szavazatok többségével akármi is eldöntessék, hanem hogy az ügy a tanácskozás folytán valami megegyezésig jusson, és a nézeteltérés, ha lehetséges, megszűnjék, de a vallás elveinek és a református egyházak rendszerének épségben tartásával; a kiküldöttek aztán mindenről, a mi az értekezleten történt, jelentést tegyenek a superintendentiának.[3] Mennyivel méltányosabb felfogásnak adott kifejezést a tiszáninneni egyházkerület!

A pesti értekezleten a tiszántúli egyházkerületet Rhédey Ferencz főgondnok és Domokos Lajos, a debreczeni egyház főgondnoka, úgyszintén Hunyadi Ferencz, egyházkerületi főjegyző képviselte; a dunamelléki kerület részéről gr. Teleki József főgondnok, valamint Gózon István egyházkerületi főjegyző és Veresmarti Sámuel kecskeméti esperes jelent meg; a dunántúli kerület képviseletében Halász József

[1] A gyűlés jegyzőkönyvének 1. pontjában. A püspök április 22-én értesítette róla Rádayt (A tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 8216. és 8253.).

[2] A gyűlés jegyzőkönyvének 1. pontjában. U. o. a 8. pont a kiküldöttek útiköltsége és napidija felől intézkedik.

[3] Révész Figyelmezője 1873. 373. l.

püspök, Tóth Pál egyházkerületi aljegyző, nemkülönben Pázmándy József segédgondnok vett részt. Ott voltak még: ifj. br. Ráday Gedeon, Ludányi Bay Ferencz, Máriássy István, Madarassy István, Nagy Sámuel bécsi ágens, Szemere Ferencz budai ágens és Kármán József losonczi lelkész. De nem volt jelen a legrégibb főgondnok s a gyűlés egyik összehivója: id. br. Ráday Gedeon, a kit kétségen kívül komoly és igazi akadályok tartottak távol.

A megjelentek első dolguknak tekintették, hogy részletesen megismerkedjenek a kerületek véleményeivel, melyek a dunántúlinak és dunamellékinek egy-egy, a tiszántúlinak két, a tiszáninneninek szintén két fölterjesztésében és ez utóbbinak még mindig fölterjesztetlen levő munkálatában nyertek kifejezést.[1] „Ezeknek a felolvasása után mind a négy superintendentiából jelenvoltaknak egyértelmű megegyezésével abban történt megállapodás, hogy a főconsistoriumnak Magyarországon való felállítása a vele összefüggő dolgoknak alapos megfontolása szerint nemcsak ártalmas a legyőzhetetlen nehézségek miatt, hanem ügyeikre és a nálok meglevő egyházkormányzatra sem látszik előnyösnek. Miért is magok a tiszáninneni küldöttek önként elfogadták a többi superintendentiák véleményét, megigérvén, hogy a kerületök részéről fölterjesztendő jelentést a máshonnan már fenlevő jelentésekkel összhangzásba fogják hozni.“[2]

A tiszáninneni küldöttek tehát szószerint teljesítették kerületök közgyűlésének az utasítását. Végképen meghajoltak a szavazatok többsége előtt. Az 1788. június 26-án Miskolczon tartott kisebbszerű közgyűlés mindazáltal nem ment épen ennyire, s a július 7-én Sárospatakon tartott népes gyűlésnek[3] is a hozzájárulásával csak annyit mondott

[1] Ez utóbbinak fölterjesztetlen voltát az értekezlet jegyzőkönyve a főgondnoki állás megüresedésével indokolja.

[2] Az értekezlet jegyzőkönyve a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 8265.

[3] Ez utóbbin, valamint az 1789. febr. 26-án Miskolczon tartott gyűlésen Kazinczy Ferencz is jelen volt.

ki, hogy míg sürgetés nem jő, addig semminemű véleményök fölterjesztése ne történjék meg, ha pedig sürgetés érkezik, írja meg a püspök a helytartótanácsnak, hogy régebben kifejtett véleményökhöz továbbra is ragaszkodnak ugyan, de minthogy a többi superintendentiáknak más a véleménye, ők mint rész a testtől, nem szakadhatnak el azoktól.[1]

A sürgetés azonban végleg elmaradt. A mikor még lutheránus egyházkerület is akadt, mely ellene nyilatkozott a főconsistorium szervezésének,[2] jobbnak gondolta a helytartótanács nem sürgetni és zaklatni annak ügyét, s ilyen körülmények közt maga is, legalább egy időre napirendre tért annak ügye fölött s hallgatással mellőzte az egész dolgot.[3]

De csak is egyelőre, nem pedig véglegesen. 1790. január 22-éről keltezve 2609. szám alatt újabb leirat ment a helytartótanácstól a nyolcz protestáns superintendenshez, mely abból indul ki, hogy mielőtt a két protestáns egyházra nézve az egyházi fegyelem szabályozása iránt valami intézkedés tétetnék, szükséges tudni, hogy hol akarnak zsinatot tartani? Ennélfogva kér aztán értesítést úgy erről, mint arról, hogy hány lelkészi és hány világi tagból állana az? meg hogy nem járna-e súlyos teherrel az adózó népre?[4]

Minthogy a főconsistorium tervéről egyetlen szóval sem emlékezik meg a leirat, arra is lehetett volna esetleg magyarázni, hogy egészen elejtette azt. Ám a beavatottak ezzel hozták összefüggésbe.[5] Azonban akármit gondoltak is

[1] A júliusi gyűlés jegyzőkönyvének 1. pontja szerint. A júniusinak a jegyzőkönyve egészben nem maradt fenn, de erre a tárgyra vonatkozó 1. pontja megvan u. o. XXXII. 12468. Ez az itt közölt határozatnak csak az első felét mondja ki szintén, míg a sürgetés esetére való intézkedést népesebb gyűlésnek tartja fenn.

[2] A tiszai, melynek Ruffini János superintendenstől aláirt véleménye a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXII. 8156. sz. a.

[3] Domokos Lajos Patay Józsefhez 1789. aug. 31-én irt levelében (u. o. XXIII. 8575.) írja, hogy hallgatásba ment dolog".

[4] U. o. XXIII. 8632.

[5] Szalay Sámuel Patay Józsefhez 1790. febr. 16-án irt levelében u. o. XXIII. 8632.

felőle, gondoskodniok mindenesetre kellett róla, hogy az illetékes testületek annak rendje és módja szerint feleletet adjanak a helytartótanács kérdésére. Közbe jővén ugyan II. Józsefnek előbb az alkotmányellenes rendeletei visszavonása iránti intézkedése,[1] majd február 20-án bekövetkezett halála, sokan a mellett foglaltak állást, hogy jobb lesz a dolog felőli határozathozatallal a további fejleményeket bevárni,[2] mindamellett a tiszáninneni egyházkerület még sem mulasztotta el a fölvetett kérdésekre legalább hozzávetőleges válaszokat adni.[3]

V.

Bátran hihette volna minden magyar protestáns, mikor ennek a hatalom kezdeményezésével és sürgetésével támogatott eszmének a bukását látta, hogy az immár a feltámadás reménysége nélkül, végleg el van temetve. Ám nagyot tévedett mind, a ki történetesen így gondolkozott, és bekövetkezett csalódása annyival szembetűnőbb lehetett, mivel alig pár év mulva az 1788-iki kudarcz után már maga a két protestáns egyház, még pedig teljesen a saját szántából hozott törvénynyé válandó határozatot abban az irányban, hogy a már olyan sokszor vajudás kínjait okozott, de megszületni soha sem bíró intézmény valahára létrejőjön.

Erre az a zsinat adta meg az alkalmat, a melynek tartását az 1790—91. évi XXVI. törvényczikk alapján a két protestáns egyház világi előkelőségei az egyházkerületek előleges megkérdezése nélkül, azoktól meg nem bízatva 1791. február 10-étől 12-éig Pozsonyban közösen tartott értekezletökön tervbe vették,[4] és a melyet a luthe-

[1] 1790. jan. 28-án.

[2] Patay József levele Szalay Sámuelhez 1790. márcz. 1-jéről u. o. XXIII. 8663.

[3] 1790. máj. 4-én tartott közgyűlésében, melynek jegyzőkönyve az 1. pontban emlékszik e tárgyról.

[4] Jegyzőkönyve a tiszáninneni ref. egyházkerület levéltárában XXIV. 8807.

ránusok Pesten, a reformátusok Budán ugyanazon évi szeptember és október hónapokban tényleg meg is tartották.

A szükségesnek ismert előmunkálat szerkesztésével egy újabb pozsonyi értekezlet márczius 10-én Domokos Lajost bízta meg,[1] a ki ugyan már ekkor is vonakodott a reá bízott munkától, s később is úgy nyilatkozott, hogy nem készít semmit,[2] és pedig arra az ellenszenvre való hivatkozással, a melylyel iránta papi körökben — egyáltalában nem ok nélkül — viseltettek. A dunamelléki egyházkerület mégis annyira bizonyosnak vette az ő tervezetének létre jövetelét, hogy átvizsgálására eleve kiküldötte Tormássy Jánost,[3] a ki aztán nem is hallgatta el a Domokos által csakugyan összeállított tervjavaslatra vonatkozó számos észrevételét.[4] A dunántúli egyházkerület is idejében megkapta a Domokos munkálatát, s május 25-én és 26-án Dadon tartott gyűlésében Kármán Józsefnek és Péczeli Józsefnek adta ki véleményök nyilvánítása végett az „ezen synodusban folytatandó dolgoknak... ideáját.“[5] Ellenben a tiszáninneni egyházkerület jó előre értesítést nyerve a Domokos vonakodásáról, illetőleg a megbízatása előli kitérésre irányzott szándékáról, és azt határozottnak, véglegesnek gondolva, Miskolczon május 10-én és 11-én tartott gyülésében a maga részéről minden szükséges intézkedést megtett a végre, hogy teljes készületlenséggel ne menjenek elébe a zsinatnak.[6]

A Domokos Lajos munkálata magától érthetőleg szóba se hozta a főconsistorium felállítását, annyira nem, hogy

[1] U. o. XXIV. 8816.

[2] 1791. apr. 21-én Kölyből Patay Józsefhez irt levelében u. o. XXIV. [illegible]

[3] [illegible] u. o. XXIV. 8836. [illegible]

[4] [illegible] Mihály: A budai zsinat rövid historiája (Dunamelléki [illegible] 1842-ik évre. 224. 5. l.

[5] [illegible] egyházkerület levéltára XXIV. 8881.

[6] [illegible] szerint. A tanulmányi rendszer ki-[illegible] tagjai közé Kazinczy Ferencz is be-[illegible]

az ő szellemi vezetése alatt álló tiszántúli egyházkerület a zsinatra menendő képviselőit 1791. szeptember 8-iki közgyűlésében egyebek közt arra utasította, hogy állást foglaljanak a főconsistorium terve ellenében, sőt egyenesen kimondotta, hogy „a supremum consistorium, mint vallásunk principiumival és szabadságával ellenkező dologban és újításban ezen superintendentia meg nem egyez".[1] A tiszáninneni egyik e végre kiküldött bizottságnak a consistoriumok és a zsinat szervezetéről készített javaslata, mely azonban a kerületi gyűlés bírálatán előbb az idő rövidsége miatt nem mehetett keresztül,[2] később pedig — úgy látszik — többi társával együtt szándékosan mellőztetett, és csak mint „sok érdemes emberek" „hasznos munkái" kerültek a zsinat elébe,[3] hasonlóképen nem említi sem a főconsistoriumot, sem az egyetemes főgondnokot.[4]

Mindamellett még sokan voltak ebben az időben, a kik a sok sikertelen próbálkozás után is még mindig szerették volna szervezni a főconsistorium intézményét. Ilyen volt például Szalay Sámuel, a ki nemcsak erdélyi, hanem külföldi példákat szintén figyelembe akarván venni, kérdést intézett dr. Griesbach János Jakabhoz, a jénai egyetem hírneves theologiai tanárához is, hogy milyen a németországi consistoriumok szervezete és hatásköre?[5] Ilyen volt a magyarországi egyházi életben egyébiránt csupán bőkezű áldozatkészségével szereplő gr. Teleki Sámuel, a nála idősebb gr. Teleki József atyjának féltestvére, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár örökérdemű alapítója, a Pethe-féle utrechti biblia kiadási költségeinek fedezője, ki alkalomadtával nem egyszer nyilatkozott annak érdekében.[6] Ilyen

[1] Révész Figyelmezője 1873. 374. l.

[2] A júl. 11-én Sárospatakon tartott gyűlés 2. pontja szerint.

[3] A budai zsinat jegyzőkönyve (Révész Figyelmezője 1874.) 244. lap.

[4] Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XXIV. 8877.

[5] A Griesbach válasza 1791. május 23-áról u. o. XXIV. 8871.

[6] Keresztesi József: Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből. Pest, 1868. 322. és 354. l.

lehetett Tormássy János, a dunamelléki kerület főjegyzője, a ki a Domokos Lajos tervezetére készített észrevételeiben a házassági ügyek feljebbviteli forumául a generalis „conventust“ óhajtotta megállapíttatni.[1] Ilyenek lehettek a tiszáninneni egyházkerületnek ama világi férfiai, a kik Patay József főgondnokkal élökön az Őri Fülep Gábor által németről latinra fordított lengyel dissidens kánonok kiadásának költségeit viselték.

A Scheidemantel-féle kánonoknak ez a fordítása „Codex legum ecclesiasticarum in rationem utrarumque evangelicarum confessionum in Polonia et Lithvania“ czímmel ugyanebben az évben jelent meg,[2] s előszava július 15-én kelt, vagyis mindjárt ama kerületi gyűlés után, a melynek hivatása lett volna a kiküldött bizottságok munkálatainak tárgyalása, de a mely — noha erre az előkészületek megtétettek volt[3] — ebbe még sem bocsátkozott belé. Minden valószinűség szerint a lengyel dissidensek kánonos-könyve érdekében történt ez is, bár az idő rövidsége volt okul felhozva. Fölöslegesnek tartottak már a mellett bármely egyéb tervjavaslatot a világiak. Tetszésökre volt a benne nyilvánuló szellem, mely a lelkészi testületnek teljes elnyomásával egyetemben a világiaknak jóformán kizárólagos uralmát törekedett ápolni és a melyet szerettek volna a magyar protestáns egyházakba is beléoltani. Mintául állították hát eléjök azt az egyházi szervezetet, mely a szomszéd ország szintén kisebbségben levő protestánsainál elfogadásra talált ugyan, de életképtelennek bizonyulván, ekkor tényleg már felbomlóban volt. A Domokos Lajos tervezetébe beléviendőknek tartották amannak úgy az egészen átvonuló szellemét, mint egyes intézkedéseit, köztök bizo-

[1] Polgár: i. m. 225. l.

[2] Az 1–392. lapon a törvénykönyvet, a 393—547. lapon a nevezetesebb lengyel dissidens zsinatok végzéseit tartalmazza.

[3] Patay József levele Szalay Sámuelhez Pthrügyről 1791. jún. 19-iki kelettel u. o. XXIV. 8879.

nyosan a főconsistoriumra és annak elnöki tisztére vonatkozókat is.

És a lutheránusokkal nemcsak egyidejűleg, hanem bizottságaikban többnyire közösen is munkálkodó zsinaton sikerült is tervöket keresztülvinni, mind általában a küriarchikus irányzat győzelme, mind a főconsistorium és egyetemes főgondnoki állás megteremtése tekintetében. Nem tartozik ide a budai zsinat összes tanácskozásainak és végzéseinek részletezése, — akármennyire érdekesek is azok —, csupán a tárgyunkra vonatkozókkal kell és lehet foglalkoznunk. A fő (supremum vagy generale) consistorium kérdése legelőször a zsinati előmunkálatok tárgyalására a két zsinattól kiküldött közös bizottságban szeptember 17-én került szőnyegre, hol Vay Istvánnak, a főconsistorium régi nagy barátjának az elnöklete alatt a tervezett új intézménynek minden előtt a neve felett folytattak nagy harczot. Némelyek magát a consistorium szót perhorrescálták végképen, s inkább a conventus generalis elnevezés felvételét ajánlották. Azt is hangoztatták, hogy a consistorium szónak más értelmet kellene tulajdonitni, mint a milyet a németországi protestánsok értenek alatta. Az persze nemkülönben szóba került, hogy van-e reá szükségök a magyarországi protestáns egyházaknak? Némelyek feltétlenül szükségesnek nyilatkoztatták, mások, ha nem is épen szükségesnek, de legalább is hasznosnak gondolták, különösen, ha úgy lesz megalkotva, hogy úgy a reformátusoknak, mint a lutheránusoknak valamennyi superintendentiája, azaz mind a nyolcz képviselve legyen benne. Mások pedig nemcsak hogy el nem ismerték a szükséges vagy hasznos voltát, hanem ellenkezőleg csak kárt és veszedelmet jósoltak belőle. Végre is mellette döntött a bizottság többsége. A részletekre térve, hatáskörét illetőleg abban állapodtak meg, hogy a feljebbezett ügyekre és a két protestáns egyházat közösen érdeklő, első sorban a vallásszabadság védelmére tartozó fontosabb tárgyakra terjedjen ki. Szervezetét ekkor olyanképen javasolták megállapítandónak, hogy

a nyolcz főgondnokból és a nyolcz püspökből, esetleg ezeknek a magok egyházkerülete által kiküldendő helyetteseikből álljon; az elnökséget évenként váltogatva hol lutheránus, hol református egyén viselje, még pedig állandóan kizárólag világi, és ez a mindkét egyház részéről saját kebeléből választandó egy-egy egyetemes főgondnok (curator generalis) legyen, a ki rangban fölötte álljon az egyházkerületi főgondnokoknak s ne is viseljen egyházkerületi főgondnokságot. Gyűléseit ez a „generalis conventus“ csak kellő alkalomadtával, szükség esetén tartsa.[1]

A főconsistorium felállításának ellenségei nem tűrték szó nélkül leszavaztatásukat. A tervbe vett új intézmény ellen mindjárt a legközelebbi gyűlésen, szeptember 20-án élesen kikeltek a zsinat plenumában. Pártolói ott is szükségesnek és legalább abból a szempontból hasznosnak nyilvánították, hogy a két egyház egységének külső jeléül szolgáland és a feljebbczett ügyeket elláthatja. Velök szemben homlokegyenest ellenkező nézetnek adtak kifejezést mások. főleg Domokos Lajos, a ki szükségtelennek mondta és a mellett, ha nem veszedelmesnek. de legalább is kétséges kimenetelűnek igyekezett feltüntetni. Inditványt tett egyszersmind arra, hogy a küldöttségi munkálatnak egészben véve is, de különösképen a főconsistoriumról szóló pontjának a másolatát megfelelő számú példányokban bocsássa a zsinat az egyes superintendentiák szerint csoportokra különülő tagok használatára. hogy azok aztán magok között gondolkodhassanak a dolog felől, megfontolván, hogy lehet-e és kell-e főconsistorium, és ha igen, mi módon? Kiemelte beszédében, hogy csak ennek a megtörténte után kellene a zsinatnak a további lépéseket megtennie. Inditványát azonban a többség elvetette és a zsinat egyik legkiválóbb vezérférfiának. Vay Józsefnek a nézetéhez járult hozzá, a mely szerint míg a zsinat munkatervének főbb

[1] Protestáns Szemle 1896. 482–3. l. Öri Fülep Gábor naplója a budai zsinatról Révész Kálmán közlése.

csoportjaihoz képest kiküldendő bizottságok részletes javaslatokat nem terjesztenek be, addig az egyes felmerülő kérdésekben határozott állásfoglalásról szó se lehet.[1] A mi pedig specialiter a főconsistorium ügyét illeti, arra nézve már ekkor kijelentettek annyit annak pártolói, hogy lehetetlennek nem mondható, mivel bizonyos összejövetelek eddig is szokásban voltak. El kell hát várni ez irányban is, hogy minő alakban fogja azt a bizottság előmutatni, akkor ítéletet lehet róla tenni, hogy bevehető-e vagy nem?[2]

A főconsistorium kérdése természetszerűleg azon bizottság elébe lett utalva, mely a kánonok első szakaszát, az egyházalkotmány szervezéséről szólót volt hivatott kidolgozni. Közte volt e bizottság tagjainak Domokos is, de a többi tagja viszont Vay József, Szalay Sámuel és Tormássy János, három szintén kiválóan erős meggyőződésű egyéniség volt, a kik közűl a két utóbbi megelőzőleg is állást foglalt a főconsistorium szervezése mellett, az előbb nevezett pedig maga is pártolója volt annak. Így már csak a reformátusok bizottságának kebelében is többségre jutott úgy az, mint az egyetemes főgondnoki hivatal, annyival inkább győznie kellett hát, midőn a lutheránus zsinat megfelelő bizottságával együttesen tárgyaltak, a melynek tagjai már hozzá is voltak szokva az egyetemes felügyelői álláshoz, a főconsistoriumot pedig régebben is nagyobb részök óhajtgatta.

Meg is állapitották egyetértőleg mind a főconsistorium, mind az egyetemes főgondnoki hivatal szervezetének a tervét. Ez aztán a református zsinaton október 4-én került napirendre, a mely alkalommal szintén „sok és sokféle szó“ hangzott el a főconsistoriumról, de minthogy ez az előleges kétrendbeli bizottsági tanácskozások után, melyek már jó részben kész helyzetet teremtettek, már inkább csak

[1] U. o. 567. l.

[2] Révész Figyelmezője 1874. 336. l. A budai zsinat jegyzőkönyve.

az elvfentartás czéljából történhetett, a bizottsági javaslat könnyen és elég hamar keresztülment. Mindössze az elnöklő gr. Teleki József kifogásainak, illetőleg megjegyzéseinek egyike okozott egy kis vihart. Kétségen kivül az előtte még mindig nem rokonszenves egyetemes főgondnoki tiszt fölöslegessé tétele végett ugyanis erősen vitatta annak a helyességét, hogy a főconsistorium elnökét szabadon lehessen választani a benne résztvevő akár lelkészi, akár világi tagok közül. Meggyőző bizonyságot tett ezzel az állásfoglalásával arról, hogy fenkölt gondolkozása nem hajlott meg ama küriarchikus irány előtt, mely a zsinaton résztvett világiak nagy részénél megvolt, és a melyet főleg az e tekintetben egyetértő Vay József és Domokos Lajos képviselt. Nem is esett jól Vaynak az elnök más irányban nyilvánított nézete, s még kevésbbé az, hogy annak helyességéről meglehet egy kissé túlságba is menve igyekezett meggyőzni a zsinatot, a mi talán azt a hitet ébreszthette némelyekben, hogy elnöki tekintélyével nyomást akar gyakorolni a mások meggyőződésére. Úgy, hogy Vay József semmivel se több higgadtsággal, elfogulatlansággal és jogosultsággal, mintegy rendreutasítólag vágta oda az elnöknek, hogy „praesidium non imperium". Végül a többség az elnök véleménye ellenére döntött, a mi azt is nyilván igazolja, hogy Teleki valósággal felülemelkedett a pártok viszályain, noha tekintélyének és befolyásának előleges felhasználásával, a Rádayakkal fennálló családi összeköttetéseinél fogva is, a Vayét felülmuló pártot hozhatott volna össze a maga táborkaraul. Visszatartotta tőle csupán igazságot, nem pedig párt- vagy osztályérdeket kereső lelkülete, s ez utóbbi tért átengedte a zsinaton erőszakosságával hatalmaskodó Vay Józsefnek.[1]

Mindamellett ugyanez ügy tárgyalásánál a bizottsági javaslattal szemben úgy az elnöknek, mint másoknak nem

[1] Protestáns Szemle 1896. 575. l. Vay József különben mindenütt és mindig erőszakos ember volt, így p. o. az 1790—91. évi országgyülésen is nevezetes volt erről, melyre Borsodmegye küldötte köve-

egy észrevételét elfogadták. A Teleki inditványa értelmében kimondották, hogy a közös protestáns főconsistoriumnak egyik vagy másik felekezet részéről való tagjai a specialiter rájok tartozó ügyek elintézésére külön gyűléseket tarthatnak, úgyszintén, hogy hat superintendentia megegyező akarata az egész főconsistorium állásfoglalására feltétlenül irányadó legyen, s az egyik vagy másik részről való háromhárom superintendentia azonos tartalmú határozatát, azt a felekezetet illetőleg a főconsistorium szintén köteles végrehajtani. Mások ajánlására pedig azt iktatták a czikkek közé, hogy a főconsistorium a maga működéséről a zsinatnak beszámolni tartozik, meg hogy akármelyik későbbi zsinat eltörülheti a főconsistoriumot vagy módosíthatja szervezetét[1]

Még két kérdést hoztak szóba másnap ebben a dologban. Az egyiket akként intézték el, hogy visszatérve a megelőző ülés napirendjét képező tárgyra, egyes felszólalások nyomán elhatározták az egyetemes főgondnoki állásról, hogy összeférhetetlen az egyházkerületi főgondnoksággal, és így ha valamelyik egyházkerületi főgondnok választatnék meg reá, az egyházkerületnél megüresedjék és betöltés alá kerüljön a helye.[2] A másik az egyházi fegyelemről szóló bizottsági javaslattal kapcsolatban került tárgyalás alá. Tudniillik arról intézkedett egyebek mellett a javaslat, hogy az alsóbb hatóságok a főconsistorium rendeleteinek engedelmeskedni tartoznak. Némelyek méltán félvén tőle, hogy így túlkapásokra vetemedhetik ez a legfőbb hatóság, azt ajánlották, hogy csak „törvényes“ rendeletei tarthassanakszámot az engedelmességre. Mások ellenben és kivált gr. Teleki azt vitatták, hogy könnyen anarchia támadhat, ha akármelyik alsóbb

téül. Meg is róvja érte egy egykorú gúnyvers. mely ottani szerepléséről így emlékszik meg (Hazánk V. 155–156. l.):

„Vaynak van esze, meg kell azt vallani
S fontos beszédeit szerencse hallani,
Csak az nagy kár benne, hogy egész dictator
Akar lenni . . .“

[1] Révész Figyelmezője 1874. 483–4. l.

[2] U. o. 484–5. l.

hatóságnak joga lesz vizsgálgatni a főhatóság rendeletének törvényes avagy törvénytelen voltát. Az ingerültségig menő hévvel folytatott vitában még egyszer és utoljára mérték össze fegyvereiket a főconsistorium hívei és ellenesei. A végén is abban állapodtak meg, hogy a főconsistorium rendeleteinek, melyeknek a kánonokkal meg kell egyezniök, szükség, hogy minden alsóbb consistorium engedelmeskedjék.[1]

A zsinati munkálkodás eredményét képező budai kánonos-könyvből mindezek után és alapján a következő pontok vonatkoztak, illetőleg hivatkoztak a főconsistoriumra és az egyetemes főgondnokra.[2]

19. Hogy az egyházkerületeken az egyházkormányzatban azokban, melyek lényegesek, fentartassék az egyformaság, — fontosabb esetekben, midőn az egyházkerületek különböző értelemben vannak, azoknak véleményei és szavazatai megegyeztessenek, a dolog köz tanácskozás által döntessék el, — hogy az egyházkerületi szentszékek által megvizsgált ügyeknek legfőbb feljebbviteli törvényszékök legyen, hogy azokban, melyek az evangeliumi egyházak ügyét általában illetik, — végezetre, hogy az ország kormányszékeivel való közlekedés és levelezés fentartassék: a helvét és ágostai vallástételű egyházkerületek egyetemes gyűlést vagy consistoriumot is tartanak. De ezen gyűlés nem leend valamely állandó és folytonos testület vagy kormányszék, hanem egyedül az egyházkerületek követeiből és képviselőiből álland. Elnökei lesznek az egyetemes felügyelők vagy gondnokok egyike, a mint az ügy ezen vagy azon vallástételű

[1] Protestáns Szemle 1896. 625. l. Ez a pont specialiter a főconsistoriumra való vonatkozásban a határozat daczára sem fordul elő a kánonok közt, melyek közül a 87. foglal magában ilyen irányú általános intézkedést.

[2] A Sárospataki Füzetek 1860. évi folyamának 53—97. lapjain közölt Zsarnay-féle fordítás után némely feltünő hibák kijavitásával közölve. Jobb fordítás ugyan a Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1860-iki folyamában levő, de a 19. pont fordításából láthatólag nem a végleg megállapitott szöveget vette alapul. Magam a kétszer már leforditottat fölöslegesnek véltem újra fordítani.

egyházakat érdekli, a közös ügyekben pedig felváltva; a hittaniakban és szertartásiakban pedig a jelenlevők közül hivatalára legidősb superintendens.

20. Egyetemes gondnok vagy felügyelő, valamint akadály esetében ennek helyettese az egyházkerületek által választatik, azoknak köz egyházi gyűléseikben, midőn pedig zsinat tartatik, a zsinaton. Ha egyházkerületi gondnokok közül választatnék egyetemes gondnok, azon illető egyházkerület helyette magának más főgondnokot választ. Az egyetemes gondnok vagy felügyelő, és helyetteseik választásában ugyanazon mód fog az egyházkerületek által megtartatni, mint a mely a 10. és 15. pontban az esperesek és superintendensek, fő- és megyei gondnokok s szentszéki tagok választására nézve megiratott, t. i. most ugyan a cs. kir. felség általi megerősítése után a zsinati végzéseknek és egyetemes consistoriumnak ugyanazon kánonok által, melyek szerint azt a zsinatok rendezni czélul tűzték, az egyházkerületek kölcsönös megegyezéssel a kijelöltekre nézve szavazatokat szednek; az összeszedett szavazatok pecsét alatt átküldetnek az összes egyházkerületek egyetemes gyűlésére, mely ily czélból és mint kölcsönös megegyezéssel felállítandó egyetemes consistorium tartandó; és azután ezek közül négy férfit, kiknek legtöbb szavazatuk leend, az egyházkerületeknek kijelöltekül ismét fölterjeszt, melyek összeszedvén ujolag az egyházak szavazatát, a szavazatok többségét az e végre kitűzött egyetemes gyűlésnek beadják, mely az egyházkerületek szavazatait megszámolja és azt, a ki a többség által megválasztatott, olyannak kijelenti.

21. A főgondnokok és superintendensek az egyházkerületeknek hivatal szerint követei leendenek, de minthogy nem lehetnek mindig jelen, s az egyházkerületeknek joguk van más képviselőket is küldeni, ugyanazért még mindenik egyházkerületből két követ választatik, egy a világiak, egy a lelkészek közül, kik a közös gyűlésen mindig megjelenni tartoznak; de csak egy évre választatnak mindenik egyház-

kerület közgyűlése által. Ezen consistorium összeülése vagy teljes vagy részleges leend. Teljes ülést tartand évenként kétszer, állandó határnapokon, melyek május első és szeptember első napján kezdődnek. Teljes ülésre megkivántatik az elnökön kívül mindkét vallástételű 16 követ, a részlegesre pedig tíz követ az elnökön kívül. Titkárok lesznek a budai mindkét vallástételű ágensek. Teljes ülésben tárgyaltatnak az egész országbeli evangelikus egyház igazgatását érdeklő ügyek, vagy a melyek az egyház gondját s védelmét illetik, és az ezekre nézve szükséges levelezés; midőn az egyetemes consistoriumban egyik vagy másik egyházkerületi consistorium ügyei vizsgáltatnak, ily esetben azok, a kik már birák voltak, vagy a kiket a dolog bármi módon érdekel, az ülésből azon tárgyalás alatt kivonulnak. Minden, a mi az egyetemes consistorium nevében kiadatik, az elnök vagy helyettese aláírásával erősíttessék. Szavazatok többsége eseteiben is szabad egy vagy több tagnak többséget nem nyert véleményét okokkal írásba foglalva, jövőre szóló óvásul jegyzőkönyvbe iktattatni. Ha valaki, kinek ügye a consistoriumban foly, a consistorium tagjai közt egy vagy több másodízi rokonokat fedezne föl, vagy a kiket fontos okokból a consistoriumi biróságtól elmozdíttatni kérne: azok ily esetben az ülésből távol lenni tartoznak, helyökbe más alkalmas férfiak tétetvén.

22. Ezen egyetemes consistorium a szentírást, a mint az a helvét és ágostai vallástétel által elő van adva, és a zsinati kánonokat veendi végzéseinek szabályául és azoktól soha el nem tér. A superintendensek és főgondnokok választásában ha hiba történnék, megvizsgálja és azt a dologhoz képest alkalmasan orvosolja. Az egyházkerületi consistoriumoktól feljebb vitt ügyek vizsgálását az egyetemes consistoriumnak május első és szeptember első napjain, vagy ha a szükség úgy kivánja, az egyetemes felügyelők által kitűzött más határnapokon is tartandó részleges ülésében tárgyalandja. Az egyházkerületi consistoriumok jegyzőkönyveit csak akkor kéreti fel, mikor azoknak hiányáról vagy

hibájáról előtte panasz tétetik, s ekkor a javítandókat javítja. Ha új egyházközség alapíttatik, vagy az anya- és leányegyházak viszonya változik, és minden más hasonló esetekben az egyházkerületek ítéleteit, ha feljebb vitetnek, megvizsgálja. Az egyházakat, iskolákat és evangelikus szegényeket illető jótétemények s bármily alapítványok kezelésére felügyel, valamint mindkét vallástételű evangelikusok kollegiumaira, nagyobb gimnáziumaira és theologiai seminariumaira is. Ha az egyházak közönséges vagy rendkivüli szükségeire, valamint az iskolák és seminariumok alapítására önkéntes adakozások általános gyűjtése volna szükséges, azt elrendeli. Az egyetemes consistorium tartásának helye mind a teljes, mind a részleges ülésekre nézve Pest városa.

23. Ha mindenik, vagy három bármelyik vallástételű egyházkerület a magok vallástételén levők részére zsinat tartását kivánják, az egyetemes consistorium engedélyért a cs. kir. felséghez folyamodni s ezen kivánságot a más vallástételű egyházkerületeknek előlegesen bejelenteni tartozik, hogy így, ha azok is jónak látják, mind a két vallástételű zsinat ugyanazon időben és helyen tartassék. Az igazsággal ellenkezvén, hogy bármelyik vallástételűek ügyei egy egyházkerülettől igazgattassanak három egyházkerület nézetei ellenére, ennélfogva az iránt történt megegyezés, hogy valahányszor az egyetemes consistoriumon három ugyanazon vallástételű egyházkerület egy értelemben lesz, a negyedik egyházkerület különbözése semmi tekintetbe nem vétetik, hanem háromnak a ténye mind a négy egyházkerület tényének tekintetik. Ha pedig mind a két vallástételűeket illető, közös ügyben hat egyházkerület megegyezik, ez az egész vegyes egyetemes consistorium tényének tekintendő.

24. Hogy ezen egyetemes consistorium tekintélye önkényig vagy hierarchiáig ne fajulhasson, következő óvásokkal korlátoztatott: 1. Semmi új egyházi törvényt nem hozhat, hanem csak a szentírás, vallástételek és zsinati kánonok szerint ítélhet s igazgathat. 2. Tilos leend az egyházak, megyék és kerületek jogai, tulajdonai és szabad-

ságai ellen, vagy azoknak kisebbítésére bármit is tennie vagy rendelnie. 3. Tagjai csak egyházi és házassági ügyekben és más rendes tárgyakban adhatnak szavazatot saját ítéletök szerint. Minden más rendkívüli és fontosabb esetben és ügyben egyházkerületeik utasítását bevárni, nem más, hanem csak azoknak szavazatát tartoznak előterjeszteni, s azokat szabad tőlök elfogadni. 4. Ezen egyetemes consistorium határozataira nézve a zsinatnak tartozik, ha kivánandja, számot adni; arra az esetre, ha ezen intézmény idővel alapos okoknál fogva haszonnélkülinek vagy károsnak látszanék, azt a zsinat megszüntetheti vagy módosíthatja. 5. Ha pedig zsinatot az egyházkerületek kérelmére bármi okból tartani nem lehetne, ez esetben csak az egyik vallástételű egyházkerületeknek is szabad leend, ha abban vagy mindnyájan vagy szavazattöbbséggel megegyeznek, zsinaton kivül is a magok részéről ezen egyetemes consistoriumot megszüntetni.

25. Vajjon kell-e és mi tárgyak végett eme vagy ama, vagy mindkét vallástételű zsinatot összehívni? az nem az egyetemes consistorium tetszésétől fog függni, hanem ugyanazon vallástételű mind a négy vagy három egyházkerület megegyezésétől az azon vallástételű zsinat összehivására nézve. Ha pedig az egyetemes consistorium a zsinat tartását szükségesnek vélné, előbb a zsinat tárgyait és okait közli az egyházkerületekkel, helyet és időt ajánl. ezekre nézve is előadván indokait, hogy az egyházkerületek mind ezekre, mind a zsinat egyéb lehető tárgyaira követeiknek útasítást és általok az egyetemes consistoriumon szavazatokat adhassanak. Követeiktől pedig nem más, hanem csak az utasításban megírt szavazatok fogadtatnak el. Ezek összeszámíttatván, a többség határoz.

27. VI. Minden zsinati követ elnökválasztás előtt igazolja magát a vallástételén levő egyetemes főgondnok vagy felügyelő előtt egyházkerülete pecsétje alatt kiadott megbízó levéllel. VII. Ugyanazon egyetemes gondnok vagy felügyelő nyitja meg a zsinatot.

106. Mind a tiszta két vallástételű, mind a vegyes iskolák fő kormányzata az egyetemes vegyes consistoriumra tartozik. Ehhez lesznek felküldendők az egyházkerületek által minden iskoláról az évenkénti és más szükséges értesítések.

108. Az összes egyházak, iskolák és szegények alapítványai és javadalmai az egyházkerületek által minél előbb összeírassanak, az összeírás az egyetemes consistoriumnak beadassék, időről-időre folytattassék. Az összeírás formulája a consistorium jegyzőkönyvéből adandó ki.

154. XXXVII. Díjjegyzék az egyházi törvényszékeken... a., A pecséttől helybeli egyháztanácsnál 10 kr., megyén 30 kr., egyházkerületen 1 vft, egyetemes consistoriumnál 2 vft.

155. A házassági törvényszékekre és egyetemes consistoriumra kiküldöttek napidíjai a kiküldő egyházkerületek pénztárából fognak fizettetni az eddigi mód szerint, minélfogva minden perbeli és hivatalos taksa az illető pénztárakba minden hiány nélkül beadatik.

Ime! a tervbe vett főconsistorium képe. Elnagyolt és elsietett vonásokból levén összeállítva, majdnem torzképet tüntet fel. Nem csoda, hogy már akkor előre kihívta maga ellen a kritikát, mely abban a gyanakodásban és bizalmatlanságban, a melyet e pontok is visszatükröztetnek, oly élénken és nyiltan mutatkozott.

Ám azért mégis történt róla e pontok tárgyalásán kívül is több ízben említés. Ezeknek a nyomán határozatok is jöttek létre mindannyiszor. a melyek azonban természetöknél fogva nem tarthattak rá igényt, hogy a törvények közé jussanak. Egyik az október 8-án tartott ülésnek az a végzése volt, hogy Szilassy Lászlónak az elaggott lelkészek javára hagyományozott alapítványát a dunamelléki kerület kezelje addig, míg a főconsistorium fel fog állíttatni.[1] A másik ily ügyet az október 10-iki ülésen tárgyalták azzal az eredménynyel, hogy a kizárólagos jogosult-

[1] Révész Figyelmezője 1874. 505. l.

ságú felekezeti könyvnyomdák engedélyezéséért egyelőre a kerületek folyamodjanak, mikor pedig a főconsistorium megalakul, az tegye meg a további, szükségesnek látszó lépéseket.[1] A harmadik alkalommal október 12-én a liturgia kidolgozásával megbízott küldöttség elkészítendő munkálatát utalták első sorban a kerületekhez, folytatólag pedig a főconsistoriumhoz.[2] Negyedszer és utoljára október 13-án ide vágólag arról rendelkezett a zsinat, hogy a főconsistorium és házassági törvényszékek tagjainak az új kánonokban megszabott napidíjai minő forrásból fedeztessenek, az e téren való további intézkedéseket ugyancsak a kerületekre és a főconsistoriumra bizván.[3]

Czélt értek hát a főconsistorium és egyetemes főgondnoki hivatal felállításának pártolói. Legalább úgy hihették. Törvénybe volt iktatva az új intézmény és az új állás. Ám a czél még se lett elérve, a kánonok törvénynyé válása mindörökre elmaradt. Mikor a királyi szentesítés csak késett, egyre késett, nemsokára türelmetlenkedni kezdtek az egyházkerületek, s 1797-től fogva több ízben küldték egyes nagytekintélyű vezéremberciket I. Ferencz király elébe, hogy kánonaik megerősítéséért folyamodjanak. Ígéretben, biztatásban mindig volt részök, kárpótlásul az erre pazarolt sok költségért, de ténynyé soha sem vált sem ígéret, sem biztatás.

A katholikus papság ellenkező irányú befolyásán kívül az volt ebben a legfőbb akadály, hogy a protestáns lelkészi kar túlnyomó többségében óriási, bár itt-ott leplezgetett ellenszenv uralkodott a budai küriarchikus kánonok iránt, s e felől kellő mértékben tájékozást szerezhettek az ország kormányzó körei is. Hogy miképen gondolkodott a lelkészeknek legalább egy része a zsinat alkotásairól, közülök specialiter a főconsistoriumról, azt érdekesen tol-

[1] U. o. 1874. 507. l. — Protestáns Szemle 1896. 630. l.
[2] Révész Figyelmezője 1874. 511. l.
[3] U. o.

mácsolja a zsinat idején is szerepet játszó, de abban részt nem vett Keresztesi József szalacsi lelkész egykorú krónikája, mely így nyilatkozik róla: „Ez lenne már, ha Isten segíti, a supremum revisorium forum, melytől még a királyra sem lehetne apellálni. Már ezeken mind az urak lennének a totumfac; t. i. a József császár halála után való disturbiumban s a diaeta elein a mi uraink nagy charakterekről álmodoztak, mely mivel csak álom volt, másunnan kellett gondolni titulust és vitulust, úgy mint az eklézsiai méltóságban, mert valami nagy erszényt gondoltak abban lappangani, úgyde mivel azt ott nem találhatják, az egész épület jégre építtetik, mert ha a király egészen helyben hagyná és confirmálná is ezen institutumot, de mihelyt az elképzelt eklézsiai dignitasoknak fényesítésére nem lesz arany, nem lesz erszény, azonnal magában elenyészik, mert ingyen ugyan ezen mostan buzgó Uzzák a dülőfélben levő frigyládát nem soká fogják támogatni." [1]

Keresztesi tiszántúli pap volt s tényleg legnagyobb részben csupán a tiszántúli lelkészek mertek nyiltan színt vallani, ragaszkodva régi hagyományaikhoz. Közülök került ki később, és pedig az egyházkerületnek abban az időben legelső papjától, Benedek Mihály püspöktől az a folyamodvány, melyet 1819-ben a Péchy Imre főgondnokkal kitört viszály alkalmával intézett a királyhoz a budai kánonok megerősítése ellen, a melyekről egy részletekbe menő erős birálatot is mellékelt. A főconsistorium intézményével is foglalkozik mind kérvénye folytán, mind a kánonok birálata közben. Amabban kijelenti, hogy a főconsistoriumnak még az alakjától is irtóznak, a milyennek a kánonok leírják,[2] úgyszintén azt is, hogy a kánonoktól szervezett új hatóságoknak, köztök a főconsistoriumnak a költségei elviselhetetlenek volnának.[3] Birálatában pedig a főcon-

[1] 359. l.
[2] Polgár: i. m. 247. l.
[3] U. o. 248. l.

sistoriumról szóló kánonok ellen főleg ezeket az érveket hozza fel: „Még eddig a superintendentiák a cs. kir. felségen kivül senkitől nem függöttek, miért kellene hát most magokat ezen szabadságuktól megfosztani és még más vallásuaktól is függő állapotba helyeztetni? — — — De az sem czélszerű, hogy Pestre rendeltetnék ez a fő feljebbviteli törvényszék, mert p. o. a máramarosi, ugocsai szegény prédikátorok és eklézsiák hogy győznék az ide való menetelre, itt mulatásra és informatióra való költséget? De arra nézve sem szükséges, hogy az ország dicasteriumaival e tartsa fel a közlekedést és levelezést, mert azok a superintendentiákhoz szokták küldeni intéző-leveleiket, annyival inkább, mivel némely rendelések csupán egy superintendentiát illetnek. — — — Az sem sokat nyom, a mi felhozatik, hogy in casibus quibusvis gravioribus, ubi superintendentiae in diversas abeunt sententias, az értelmeket ez a generalis consistorium egyesítené, mert, úgy látszik, hogy még jobban és csendesebben mentek addig dolgaink, míg a superintendentiák küldöttjei hol egy, hol más helyen gyűltek össze az eklézsiák s iskolák dolgairól tanácskozásra, nem minden évben, hanem mikor a dolgok úgy kivánták. — — — Ezen főconsistorium elnökéül a kánonban egy világi főinspector rendeltetik. De hát papi elnöke miért nem lenne? az talán nem ok, hogy a lengyel codex ilyet nem rendelt. A mi egyházi igazgatásunk systemája kettős elnökséget kiván, a kettő tesz egészet, különben csak fél a praesidium. Ha csakugyan lenni kell hát generalis consistoriumnak, legyenek elnökök a hivatalukra nézve legidősebb superintendens és főgondnok urak.“ [1]

A tiszántúliak közt erre a térre is átcsapó viszálkodásnak az elegyengetésére gyűlt össze királyi rendelet alapján az 1821—2. évek folyamán három ülésszakon át tanácskozó „generalis convent“, mely aztán egyéb határozatai közt a budai zsinat egyes kánonainak életbeléptetését is

[1] U. o. 252—3. l.

kimondta, a mi a királyi megerősítés erejénél fogva kötelezővé is lett. De ezen kánonok közé nem jutottak be sem a főconsistoriumot, sem a vele kapcsolatban álló egyetemes főgondnokságot illetők, és ezzel maga a magyarországi református egyház hivatalosan napirendre tért felettök, ez alkalommal (de csak a közvélemény hiábavaló reménykedése szerint) véglegesen és utoljára. Mert — miként e tanulmányból sokszorosan kitűnik — teljes mérvben téves az a nézet, mely a budai zsinat előtti generalis conferentiákat, concursusokat vagy konventeket a bodrogkereszturi konventnek főconsistoriumot meghatározó intézkedésén alapultnak tartja,[1] s ezzel együtt épen olyan téves az is, hogy a budai zsinat óta tartott megfelelő gyűlések a budai kánonok főconsistoriumát valósították volna meg, s maga az egyház is olyannak tartotta volna őket.[2] Egészen mások voltak a konventek, melyek már a bodrogkereszturi előtt is tartattak, és egészen más akart volna lenni a főconsistorium, a melylyel, de már a hozzá eddig oly szorosan csatolódott egyetemes főgondnoki hivatal nélkül még ezután is szembe kellett szállania a magyarországi református egyháznak, hogy aztán véglegesen eltiporja eszméjét.

VI.

A kormányhatalom nem kivánta végleg mellőzni a budai kánonok megerősítését, az idők és körülmények változtával maga vette elő a függőben levő ügyet, s valamikor 1827. táján (vagy ebben az évben, vagy később) gróf Reviczky Ádám kanczellár gróf Teleki Józsefet, a tiszáninneni egyházkerület méltán nagytekintélyű főgondnokát, a budai zsinat kitünő elnökének még kitünőbb unokáját arra szólította fel, hogy a budai kánonok megerősít-

[1] Kovács Albert: A konvent kérdéséhez (Egyházi Reform 1873.) 296. l.

[2] U. o. 300. l.

hetése kérdésében véleményt nyilvánítson. Teleki készségesen megfelelt a megbizatásnak s részletesen és helyesen indokolt munkálatban fejtette ki nézeteit az ügyre vonatkozólag.[1] Úgy látszik, nem idegenkedett a főconsistorium felállításától, legalább az erről intézkedő kánonok ellen nem tett kifogást, sőt egyiknek-másiknak a módosítására, illetőleg kihagyására javaslatot is terjesztett elő, a menynyiben p. o. a jövőbeli esetleges eltörlésére vonatkozó intézkedéseket, melyek 4. és 5. pontját képezik a 24. kánonnak, kihagyatni óhajtotta; az egyiket, mely a főconsistoriumnak zsinat által való megszüntetéséről szólott, mint úgy is magától értendőt, a másikat, mely az egyházkerületek többsége vagy közös megegyezése folytán történhető eltörlését helyezte kilátásba, mint elvi szempontból meg nem engedhetőt.[2] Általában véve azonban a kánonokat eredeti alakjokban a kor-követelte változások nélkül nem tartotta már a fejlődött viszonyok közé beilleszthetőknek. Minthogy pedig kijavításukra egy új zsinatot nyilvánított illetékesnek, ettől viszont állhatatosan vonakodott a kormány: újra csak megfeneklett az egész dolog.

Ugyanígy járt akkor is, a mikor 1841-től fogva megindult a két protestáns egyház közti unio létrehozatala iránt egy nagyjelentőségű mozgalom. Ennek folyamán szintén szóba került a főconsistorium szervezése, a minek ekkor Székács József és Fáy András voltak a fő szószólói. Szóba is Székács hozta először,[3] a ki az unio előkészítésére legelső stadiumnak a két egyház administratiójának egyesítését tekinté, melyre nézve a „nyolcz superintendentiának világi s egyházi választott tagjaiból alakított, a két egyházat mint egy egészet igazgató főtanács“ létrehozatala volna szerinte első sorban és főképen „kivánatos, szükséges, üdvös“. Egy ilyen főtanács hozna vélekedése szerint

[1] Sárospataki Füzetek 1860. 362—369. l.

[2] U. o. 368. l.

[3] A Kossuth Pesti Hirlapjának 1841. évi augusztus 18-án megjelent 66. számában.

világos törvényeket, ellenőrködnék magyarázatuk és végrehajtásuk felett, — az egyes superintendentiák hozzá szoknának örvendetesen elfogadni s pontosan végrehajtani a két egyház ezen középpontjában kifejezett köz akaratot. Hogy a protestánsok kérelmei gyakran foganat nélkül maradnak. annak az okát is abban keresé, hogy nem létezik az ily főtanács, melynek tagjai évenként legalább egyszer egybe gyűlnének.

Fáy András nem reflectálva a Székács czikkére, de ugyanabban a szellemben szólott hozzá az unio kérdéséhez.[1] Tizenegy pontba foglalva össze a tennivalókat, a hetedik pontban minden indokolás nélkül mondta ki, hogy „szükséges fogna lenni a nyolcz superintendentiának egy vegyes főconsistoriumban központosulnia, mely a magyarországi protestantismus ügyeit rendszeresen, közös tanácscsal és erővel kormányozná s unio-ügyét czélszerűbben rendezgetné".

Ugyanő volt a szerzője annak a munkálatnak, mely a két egyház konventje, illetőleg egyetemes gyűlése részéről az unio ügyében javaslattételre kiküldött nagyválasztmány albizottságának a neve alatt jutott a közönség elébe.[2] Ennek az albizottságnak rajta kivül Polgár Mihály, Székács József és id. Schedius Lajos voltak a tagjai, a kik 1843. június 7-én Pesten tartott gyűlésökben fogadták el a tervezetet, mely a halasztás nélkül eszközlendők között mindjárt a legelső helyen említi a „vegyes főconsistoriumot", a mit a „testületek és egyesek folytonos közremunkálkodása, központosított tanácskozás, értesülés, nyilvánban tartás, felügyelés, egy szóval munkálati központosulás" érdekében tart szükségesnek, mint a melyben ez mind a legczélszerűbben elérhető. Legtöbb egyházi és iskolai hiány a javaslat

[1] A Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1842-iki 14. számában, julius 7-én.

[2] „Javaslata az unioi alválasztmánynak a magyarországi két protestáns felekezet egyesítése módjáról és eszközeiről." Kiadta gróf Zay Károly. Pozsony, 1846. 35. lap. Német és tót forditásban is megjelent.

szerint „ily fő felügyelő s erőteljesen munkálandó vegyes főconsistorium hiányában“ gyökerezik. Hivatkozik a budai zsinatra, mely hasonlóképen üdvösnek találta egy ilyennek létesítését, s azt a reménységét nyilvánítja, hogy az unio ügyére még áldásosabb és hasznosabb volna az.[1] Ennek hivatásául tűzi ki például, hogy az alapítandó pesti protestáns főiskola szelleméhez idővel közelebb vigyék a többi főiskolát, s így mind inkább enyészszék azokban a „felekezetességi elkülönözés“.[2] A főconsistorium megalkotását azonban zsinat feladatául tekinté a bizottság[3] s ebben tértek el mindjárt az első lépésnél annak a próbálkozásnak az irányától, a melylyel a következő évtizedben ismét az államhatalom szándékozott megvalósítni a magát már csaknem tengeri kigyóvá kinőtt főconsistoriumot, melynek az unio ügyével való összekapcsoltatás e negyvenes években szintén csak ártalmára lehetett, de viszont is bizonyára.

A XIX. század ötvenes éveiben akadt ismét kormányférfi, a ki a magyarországi protestáns egyházak szervezését az 1790—91. évi XXVI. törvényczikkre támaszkodva, munkába vette, és a ki aztán egyúttal az utolsó kisérletet tette a már annyiszor megbukott főconsistorium szervezése érdekében. Az 1848—49-iki szabadságharczra következő absolut uralom első időszakának osztrák császári vallás- és közoktatásügyi minisztere, a hirhedt nevű gr. Thun Leo vette föl az elejtett fonalat. Megfelelő előzetes intézkedések után[4] kimerítő törvényjavaslatot (Entwurf zu einem Gesetze) készíttetett, valószinűleg Kuzmány Károly bécsi theologiai tanárral. Mielőtt nyilvánosságra hozta volna, egy szűkkörű értekezlet elébe terjesztette, melybe a magyarországi református és evangelikus egyháznak összesen kilencz kiválóságát hívta meg. A reformátusok részéről Szoboszlai Pap István tiszántúli superintendens, dr. Ferenczy József abauji esperes,

[1] U. o. 21. l.
[2] U. o. 28. l.
[3] U. o. 21. és 30. l.
[4] Sárospataki Lapok 1901. 7—8. sz. Zsoldos Benő közleménye.

Török Pál pesti esperes és Szeremley Gábor bécsi theologiai tanár volt jelen[1] a Bécsben összeült értekezleten, mely a kőnyomatban kiosztott tervezet alapján 1855. május 17-én megkezdett s június 19-én befejezett munkálkodása közben több alkalommal foglalkozott a főconsistorium kérdésével is.

A kilencz részre osztott tervezetnek különben a hatodik része szólott a „császári királyi főconsistoriumról", de már az általános elvek tárgyalása során fölemlegették a főconsistoriumot, melyről Török Pál pártolólag nyilatkozott, mindamellett kifejezést adott annak az óhajtásának is, hogy mivel a „consistorium" név hitrokonai között gyűlöletessé lett, e szó helyett „császári királyi evangelikus legfőbb egyházi hatóság" használtassék.[2] Szoboszlai püspök szintén kifogást tett a „consistorium" elnevezés ellen, nemkülönben az ellen is, hogy a tervbe vett testület, mint a mely nem egyházi választás, hanem uralkodói kinevezés útján fog megalkottatni, a kormányzási és biráskodási fő hatalmat is gyakorolja. Tehát vagy az egyház válaszsza annak tagjait, illetőleg legalább is az egyház által ajánlottak közül nevezze ki őket az uralkodó, vagy pedig kizárólag a legfőbb felügyelet organuma legyen. Ám mégis hálával fogadta és üdvözölte a fő hatóság eszméjét, a melyen kivül azonban egy konvent- vagy zsinati bizottságféle intézménynek a rendszeresítését is óhajtotta.[3]

A többi református „bizalmi férfiak" szintén Szoboszlai mellé állottak, mindössze Ferenczy tett tőle eltérőleg egy lényegtelen megjegyzést.[4] Később Török hasonlóképen csatlakozott Szoboszlainak „generalis conventus"-t is rendszeresítni óhajtó álláspontjához.[5] Ellenben a lutheránus Kuz-

[1] „Bécsi tanácskozás a magyarországi protestáns egyház szervezete ügyében". Szoboszlai följegyzéseiből összeállította Tóth Sámuel. Debreczen, 1894. 8. l.

[2] U. o. 14—15. l.

[3] U. o. 16—18. l.

[4] U. o. 20. l.

[5] U. o. 32. l.

mány határozottan védelmére kelt a tervezetnek, s ebben főképen a főconsistorium nevének és hatáskörének,[1] a mely utóbbit egyébiránt mindnyájan kedvező hangulattal fogadták.[2]

A részletes tárgyalás folyamán alkalmilag nem egyszer tettek említést a főconsistoriumról, legfontosabb volt ebben a tekintetben azoknak az aggályoknak a kifejtése, a melyeket a református bizalmi férfiakban, főleg Szoboszlaiban és Törökben ama pont keltett, melynél fogva a superintendens a főconsistorium által és előtt lejáratott fegyelmi eljárás útján mozdítható el állásától a császár engedélyével. Egyértelműleg kivánták, hogy első fokon feltétlenül specialis egyházi hatóság ítéljen felette (egyházkerületi consistorium vagy a zsinati bizottságként említett egyetemes konvent), a főconsistorium pedig aztán feljebbezési forumként vehessen részt az ügy eldöntésében.[3]

A főconsistoriumról szóló szakasz június 8-án került szőnyegre. A megelőző napon Szoboszlai Törökkel és Ferenczyvel tanácskozott, és meg is állapodott a felőle teendő nyilatkozat iránt.[4] A tárgyaláson Török szólalt fel először, kiemelvén, hogy a szóban forgó szakaszt valamennyi közt a legfontosabbiknak tartja. A tervezet értelmében szervezendő főconsistoriumot állami hivatalnak tekinti, és így annak szerkezetébe beleszólni nem érzi magát illetékesnek. Azonban hiszi, hogy meg lehet ezt az intézményt úgy alkotni, hogy egyházi és állami hatóságnak egyiránt lesz tekinthető, ha tudniillik az egyháznak is lenne reá bizonyos befolyása. Szoboszlai kivált a közös protestáns főconsistorium terve ellen adta elő kifogásait, de miután Szeremley és Ferenczy a Szoboszlai példájára hasonlóképen nem feszegették az ekkor Töröktől tolmácsolt nagy elvi jelentőségű kérdést, hanem általában az egész javaslathoz hozzájárulásukat nyilvánították, az értekezlet is a maga egészében

[1] U. o. 20. l.
[2] U. o. 12. és 20. l.
[3] U. o. 38–40. l.
[4] U. o. 78. l.

elfogadta a miniszteri tervezetet. A Töröktől hangoztatott, de — mint láttuk — eredetileg Szoboszlaitól származott kivánalom két lutheránus tagnál, Toperczer Sámuelnél és Pálfy Józsefnél talált ez alkalommal visszhangra, egyszersmind úgy ez utóbbi, valamint a többi evangelikusok is Szoboszlait czáfolgatták.[1] Ez azonban nem tágított nézete mellől, s a június 18-án tartott huszonharmadik és egyszersmind utolsó ülésen megjelent miniszter előtt is szóba hozatta a tanácskozásokon állandóan részt vett Zimmermann osztálytanácsossal, hogy ő az ott megnyilvánult közhangulat ellenére is ragaszkodik véleményéhez.[2]

Nem is eredmény nélkül. Thun már ott kijelentette, hogy önmaga is úgy gondolkozik a dolog felől, mint Szoboszlai. A következő, 1856. évi augusztus 21-én közre bocsátott „törvényterv" ugyancsak erre az alapra állott s a „császári királyi főegyháztanácsot" külön akarta szervezni a lutheránusok és külön a reformátusok részére. A „törvényterv"[3] azonban másfelől egyéb lényeges dolgokban alig vette figyelembe az értekezleten felhozottakat, legfeljebb abban még, hogy nem „Oberconsistorium" néven említi ezt a legfőbb egyházi hatóságot, hanem „Oberkirchenrath" néven. Más tekintetben megmaradt az, miként eredetileg volt tervezve, az állami suprema inspectio gyakorlására, de egyúttal a legfőbb egyházi kormányzói és birói teendők végzésére hivatott közegnek. Csakhogy ez utóbbi czélja daczára sem az egyház talajából nőtt ki, hanem kizárólag a „császár" kegyéből veszi vala jogczímét az életre és munkálkodásra. Öt tagból állónak volt tervezve, a kiket az illető felekezethez tartozó egyének közül a „császár" nevez ki élethossziglan, fizetésöket az állampénztárból kapják s

[1] U. o. 49—52. l.

[2] U. o. 74. és 80. l.

[3] „Törvényterv a két evangelikus hitfelekezet egyházi ügyeinek képviseletét és igazgatását Magyarország, a szerb vajdaság és temesi bánságban illetőleg". (Szóról-szóra így!) Pest, 1856. 1- 72. l. Az egész 192 paragraphusból áll, melyek 12 szakaszba vannak beosztva.

mindenképen állami hivatalnokoknak tekintetnek. Egyikök az elnöki tisztet viszi, de már ez az egyetemes főgondnok czímre főconsistoriumi elnök volta daczára sem tarthatott volna igényt, nem úgy, mint a régebbi tervek szerinti fő consistoriumok erre szánt elnökei, mert ez nem választás útján nyerendette vala hivatalát s nem is volt felőle meg állapitva, hogy világi vagy lelkészi jellegű legyen-e, épen úgy, mint a többi négy tag felől sem.

A főegyháztanács hatáskörébe az egyházi életnek oly sok fontos ágazata volt oda utalva, hogy teljesen irányadó, sőt döntő befolyást gyakorolt volna a két protestáns és közelebbről véve a református egyháznak nemcsak belső életviszonyaira, hanem politikai magatartására is. Valósággal minden dologba beléelegyedhetett volna, a mi csak előfordul az egyházak működési körében, — a lelkészi testület tagjai, még a püspököket és theologiai tanárokat se véve ki, egészen az önkénykedésig mehető elbánása alá tartoztak volna —, sőt még az egyházi tan, szertartás stb. megállapitása is nem annyira a zsinattól, mint inkább tőle függött volna, a mivel végképen illusoriussá teszi vala az egyházi autonomiát. Ha ebben a törvénytervben, a melynek már létrejövetele módjával szemben is határozottan állást foglalt a protestáns közvélemény, semmi egyébre nem tekintve, csupán ezek a főconsistoriumot illető intézkedések proponáltattak volna is: teljesen elegendő alapul szolgáltak volna az egésznek a visszautasítására.

A miniszter az egyházkerületek véleményét kérte ki javaslatára, annak hangsúlyozásával, hogy „szabad véleménynyilvánításuk jogával gátolatlanul éljenek“.[1] Éltek is mindannyian, de semmi esetre sem nagy gyönyörűségére a miniszternek, a ki kiválogatott bizalmi férfiainak engedékeny magatartásából talán reményt merített volt tervezetének szerencsés sorsát illetőleg. Az 1856. évi szeptember elejétől november elejéig tartott gyűléseiken úgy a lutheránus, mint a református superintendentiák egyöntetűleg és egyhangulag

[1] U. o. 4. l.

határozták el a tervezet visszautasítását mind tartalmánál, mind eredeténél fogva.[1] Kimondták ezzel kapcsolatban, hogy egyedül és kizárólag zsinat az illetékes közege és szerve a törvényhozásnak, a minek aztán kérték is az engedélyezését.

A törvényterv tárgyalása egyházi lapoknak megengedtetvén, Török Pál es Székács József e végre egy ideiglenes folyóirat engedélyezéséért folyamodtak, ám kérelmökre késett a válasz, s igy Székács egy időhöz nem kötött füzetes vállalatot inditott meg hasonló czélból, a melynek azonban csak egy füzete jelent meg.[2] A kormány előbb megtiltá ugyan a javaslathoz való hozzászólást a politikai lapoknak, de azután több lap mégis kapott engedélyt annak tárgyalására.[3] Ugyancsak a kormány eredeti intentiója ellenére történt az is, hogy a bányai lutheránus egyházkerület mindjárt szeptember elején tartott gyűléséből leküldötte a javaslatot összes gyülekezeteinek, hogy azok is megtegyék rá észrevételeiket, s ezek nyomán az esperességek is küldjenek fel jelentést megállapodásuk felől.[4] Az egyházmegyék másutt is nyertek rá alkalmat, hogy állást foglalhassanak ez ügyben.[5]

A tervezettel szemben álló nézetek közül csaknem mindegyik hangsúlyozottan emeli ki a főconsistoriumtól való vonakodást, ez intézménynek az autonomia sérelme nélkül való létesítését szinte képtelenségnek tekintve, a mi persze kedvezőtlen véleményökben csak megerősítette az absolut uralom törekvéseivel úgy is elégedetlen magyarországi protestánsokat.

A törvényterv félretételét és engedélyezését kérő fölterjesztésekre három évig késett a válasz. Végre 1859.

[1] Protestantische Jahrbücher für Oesterreich. 1856 és 1857.

[2] „Igénytelen vélemények a miniszteri törvényjavaslat felett" Pest, 1856.

[3] U. o. 6. l.

[4] U. o. 5. l.

[5] Sárospataki Füzetek 1857. 219. l.

szeptember 1-jén megjött ... a pátens képében, a mely azonban a főconsistoriumot már semmiféle alakjában nem foglalta magában. Így tehát végre felülről is elejtették az alant már gyülöletessé vált intézmény tervét. Remélhető, hogy a sok kudarcz talán végleg el is temette, noha a református egyház legújabb egyházalkotmányi fejlődése ijesztően halad abban az irányban, hogy kerülő úton és sok pihenővel bár, de egyszer mégis csak czélhoz érjen ez a tolakodó jövevény, melyet pedig, még ha álnév alatt lappang is, feltétlenül és egyiránt visszautasít egyházalkotmányunk szelleme és történeti fejlődésének egész iránya.

OKIRATTÁR.

I. Gr. Bethlen József levele Vay Ábrahámhoz, 1735. aug. 29.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára V. 1114.)

Méltóságos ur! Bizodalmas jó uram, sógorom!

Vöttem vala tavaly nagy atyafiságos obligatióval az ur, sógor uram dies és datum nélkül költ levelét, az accludált literalékkal együtt, melyre hogy az urnak, sógor uramnak atyafiságos kötelességgel nem válaszolhattam, arról az urat, sógor uramat egész bizodalommal depraecálom; mert atyafiságos kötelességem elkövetése dilatióját okozta Nemes Erdély országából ide Nemes Máramaros vármegyébe szüntelen való kiszándékozásom, helyesebbnek és alkalmatosabbnak itélvén innen az urnak, sógor uramnak és több Méltóságos, Tekintetes, Tiszteletes jó uraiméknak kötelesen válaszolni. Juliusban lött kiérkezésem után pedig magam kötelességemet tudván, kivántam az urnak, sógor uramnak nagy obligatióval válaszolni, köszönvén nagy atyafiságos obligatióval az ur, sógor uram és több Méltóságos, Tekintetes, Tiszteletes jó uraim hozzám szegény szolgájához mutatott uri favorát, gratiáját, jó akaratját, hogy engemet is méltóztatott egyik főcuratori hivatallal megtisztelni, és kivánom, az én Istenem Nagyságtokat és Kegyelmeteket az Isten dicsőségének előmozditására s dicsőséges szent vallásunk minden igaz tagjai consolatiójára sok számos esztendőkig éltesse. Én valamire az én Istenem erőt ad, mind az Isten házának, mind Nagyságtoknak s Kegyelmeteknek szolgálni tartom felettébb való nyereségemnek. A mint hogy kijövetelemtől fogva már egynehány izben requiráltam ezen vármegyében való Venerabilis Fraternitast, hogy mixta sessiót instituálhassunk, de ő kegyelmeket még össze nem gyüjthettem, de reménlem, a jövő héten fognak ő kegyelmek confluálni, és akkor mind az ur, sógor uram levelében küldött acclusák, mind azóltától fogva való occurrentiák iránt fogunk

Nagyságtoknak s Kegyelmeteknek válaszolni. Ami pedig az Isten dicsősége promotióját concernáló sumptus állapotját nézi, én az listát akikkel illett communicáltam, és mi is magunkat e szent igyekezetből ki nem vonjuk, hanem most hamarjában amit congerálhatunk, és ezután amit congerálunk, fogjuk Tiszteletes püspök Zoványi uramnak transponálni.

Én a napokban az urakat főcurator uraimékat és egynehány coadjutor jó uraimat levelemmel megtaláltam és inserviáltam. Egy részét leveleimnek accludáltam Tiszteletes pataki professor Szathmári Mihály s más részét Tekintetes debreczeni biró Domokos Márton uram leveleiben, akiknek akkor nem inserviáltam, mostan bátorkodtam vele az urnak, sógor uramnak incommodálnom, és egész bizodalommal recommendálom bátorságos megküldéseket az ur, sógor uram atyafiságos uri favorába, s kérem egész atyafiságos bizodalommal az urat, sógor uramat, méltóztassék Nagyságtok s Kegyelmetek iránta consultálódni, és engemet is informálni, micsoda modalitással tarthatnék Nagyságtokkal s kegyelmetekkel szüntelen való secura correspondentiát.

Szintén tegnapelőtt vöttem in acclusis egy levelet az urnak, sógor uramnak szólót, reménlem Bethlen Sámuelné kedves menyem asszony levele lehet, melyet is kivántam accludálni az urnak, sógor uramnak.

Szivesen kivánnám érteni az ur sógor uram uri jó akaratját, a Szabolcs-vármegyében történt állapotnak micsoda eventusa lött.

Feleségem az urat, sógor uramat velem együtt, kedves édes húgom asszonyt minden jóknak szives kivánásával atyafiságosan köszönti.

Ezzel magamat az ur, sógor uram atyafiságos favorába recommendálván, maradok az ur, sógor uram igaz köteles szolgája, sógora Bethlen József m. k. (Csak az aláírás sajátkezü.) Taraczköz, 29. Aug. 1735.

II. Patay Sámuel levele Vay Ábrahámhoz, 1735. szept. 26.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára V. 1115.)

Bizodalommal való jó uramnak s kedves sógor uramnak kegyelmednek!

Ajánlom igaz kötelességgel való szolgálatomat. Én 20-ma Debreczenben megjelentem; holott vélekedésemen kivül többeket találtam, mint gondoltam volna; ott valamit moderatióval s

helyes és fundamentumos ratiókkal elkövethettem, kivántam elkövetnem; de megvallom, rész szerint némelyeknek az ily köz dolgokhoz való nem szoktattatása, rész szerint onnan folyó ahhoz nem annyira, mennyire szükséges volna nem értése, rész szerint csak a magára és nem az köz jóra czélozó vigyázása, reménységemen kivül kevesebb effectust, mint vártam volna, experiáltatott velem. Sőt tapasztaltam némelyektől oly diffidentiával egyben kötött vélekedést, mintha mi azon közjóra adott költséget eddig is magunk szükségére forditottuk többire, és netalán ezután is arra forditanunk szándékoznánk, az ágenst is talán magunk dolgai folytatására tartjuk inkább, mint az köz jóra, ugyanis mi hasznot teszen ott, semmi láttatja nincsen, csak az uraknak ir, a belső személyeknek tudtára sem adja, holott azok adják a költséget; ezekre, sőt ezeknél sokkal többekre bőven megvolt minden illendőséggel a felelet, megmutattam azt, nemhogy mi, amint némelyek vélekednek, ő kegyelmek által köz jóra adott költségeket magunk privatumára forditottuk volna, vagy forditanunk szándékoznánk, de magunkéból in concreto considerálván az nemességét, öt-hat annyit adunk s költünk, de azzal czégért nem szoktunk csinálni; mit s kinek administráltak ő kegyelmek s az hova erogáltatott, mind fel van irva, kész valaki kezéhez ment, minden órán demonstrálni; de nagyobb világosságért, micsoda jó rend tétetett és a szerint miként folyt Baranyi Mihály uram életében, s most Domokos Márton uram által a dolog, mindjárt ő kegyelmek jelenlétekben demonstráltattam, amint ő kegyelme ratióit elhozatta, ott levén mind az 13 esperest, demonstrálta, mikor, kitől, mennyit percipiált, contraquietantiákkal, mit, mikor, mennyit commissio mellett erogált, quietantiákkal, és még mi vagyon; miért gondolkozhatnak hát némely jó uraim; ágens uram mindennek, mindenkor, mindent nem irhat, mind azért, hogy nem győzné, secretariát kellene tartani csak arra, és postára fizetése elég nem volna, melyet most is sokalnak ő kegyelmek, hát maga mivel élne. 2-do nem is tanácsos mindennek tudni; elég ha az köz jóra czéloz, hogy superintendens uramnak gyakran ir, a bizonyos, maga is recognoscálta ő kegyelme. Az költség iránt való projectumot éppen követni nem akarják, hanem kiki senior uramék közül benevole vállalt magokra s azt protocolláltatták, mely az ecclesiákon circiter 750 Rh forintig fog lenni; az extraordinaria expensákat, hogy benefactor uraiméknon s nemességen kérjék coadjutor uramék, objectálták, megvallom, nem állhattam, hanem kellett mondanom, micsoda rendet tartanak hát ő kegyelmek az ecclesiákon való költség szerzésben, mert én ugyan senki felől nem kételkedem,

de szinte ugy elkelhet némely belső személynél az pénz, mint a külsőnél, azért jobb az projectált persely pecsét alatt legyen. de csak nem tetszett. A superintendentiából penig, hogy elszakasztassék, hallani sem akarták, rossz consequentiát állítván abból ő kegyelmek, melyre én mondottam, illik tehát, hogy azon superintendentiák, melyek gyengébbek, segittessenek az erősebbek által, de azt sem akarták többen érteni, noha voltak, kik mind megismerték, s mind szükségesnek is itélték. Szilágyi uram fizetését nem hivatalától s szolgálatja kezdésétől akarják absolute érteni, hogy legyen; azt mondván, tudják, hogy mig felment, itt volt uri rendek körül szép intertentiója. Sok volna elől számlálnom az discursust, hagyom azokat coram leendő declaratióra; de nem csudálom, hogy igy volt, mert innen Tiszán nem volt még ily dolog, kegyelmeteknek is elég dolga volt elsőben. itt is megorvosolja az üdő, amit most a ratio véghez nem vihetett. Circa initium novembris mindezekről szólhatunk. Kérem sógor urammal. Dőry András urammal is ezen dolgokat communicálja kegyelmed, minthogy Eperjesen van ő kegyelme. tudom, meg fog érkezni és de termino conveniendi ő kegyelme tudósítását vehessem, ante septem novembris érkezni fogom (sic!), de azután Gáván generalis gyülés leszen. Édes sógor uram. ha lehet, Surányba jöjön el kegyelmed, publicumra nézve is jó leszen. Feleségem kedves sógor uramnak s velem együtt az asszonynak igaz Atyafiságos szolgálatját ajánlja. Én penig magamat uri jóakaratjába ajánlom és maradok bizodalmas sógor uramnak igaz köteles szolgája, sógora Patay Sámuel m. k. Báj, 26. septembris 1735.

III. Az 1737. augusztus 13-án Debreczenben tartott „concursus“ határozatai.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára VI. 1277.)

Anno 1737. die 13-a Aug. in L. Regiaque Civitate Debrecinensi in concursu dominorum deputatorum ecclesiasticorum et secularium ven. superintendentiarum Cis et Trans Tibiscanarum infrascriptis in negotiis causam religionis et ecclesiarum H. C. tangentibus conclusa sunt sequentia.

1-o. Quandoquidem gravamina religionis ad conformitatem resolutionum celsissimo-regiarum nomine publico universorum A. et H. C. addictorum apud excelsam aulam celsissimo-regiam proponi inhibitum exstiterit, placuit votis concordibus, ut in

futurum quoties gravamina in materia religionis occurrerint, vel antiqua hactenus irresoluta proponenda venerint, ea nomine D. Superintendentis, in cujus superintendentia casus gravaminum intervenerit, proponantur et urgeantur, usque quo publico vel alio nomine instare licuerit.

2-o. Quo autem agenti religiosarum causarum Viennae subsistenti de instructione prospiciatur, visum est, ut absentes ...oque Trans et Cis Danubianae superintendentiae requirantur, ...inionem suam, quibus in rebus eundem instruendum esse ...int, communicare velint, quibus opinionibus acceptis, in- ...ntum instructionis per dominos Curatores superintenden- ... Superintendentes conficiatur.

3-o. Cum autem ad exc. Consilium Locumtenentiale quoque saepius instantiae Viennae exhibitae deveniant, adeoque illic eas urgere necesse sit, ad commodiorem ejus prosecutionem et ad ursionem constituatur agens Posonii continuo residens cum salario 100 Rflореni, in cujusmodi functionem pro hac vice D. Steph. Nogel adhibendus videretur.

4-o. Ad introducendam ac stabiliendam in Canonibus ecclesiasticis per ecclesias hungaricas receptis uniformitatem determinatum est, ut admodum reverendus ac clarissimus D. Superintendens Georgius Zoványi requiratur, quo is adhibitis, quos ad latus commode habere poterit vitiis canonum gnaris synopsin omnium canonum ex 4 Hungariae superintendentiis collectorum, cum annexis liturgiis conficiat, ita quidem, ut cuique canoni, unde is desumtus sit, citationem adjiciat, ac confectum reliquis Dominis Superintendentibus communicet, cujus revisione et examine ac approbatione praehibitis, opus approbatum prelo submittatur, atque eodem modo per omnes superintendentias introducatur.

5-o. Ad hoc ut subsidium publicum charitativum ordinatius colligi, conservari et abinde ad necessitates occurrentes erogari valent, placuit, ut in colligendo talis modi subsidio uniformitas servetur ac ad modum determinationis Keresztúriensis necessitas haec ecclesiarum publica ubique sexies per annum in s. coetibus promulgetur nec charitas in hunc finem data alio convertatur.

6-o. Spectabilis ac G. D. Supremus hujus superintendentiae Curator non gravabitur operam adhibere, ut cum dominis magnatibus ac Rev. et Cl. Dno Superintendente in eo convenire possit, quo schola Nemethiensis, quae recens ex gymnasio Szathmariensi crevisse dignoscitur, ac oneri ecclesiarum etiam esse

coepit, ad statum priorem reducetur et idem duntaxat juventutis togatae numerus, qui ante illic fuit, servetur.

7-o. Notum est ab experientia permultos academicos nec eruditione necessaria, nec mediis provisos exteras academias promiscue petere, tempusque et media nude curiosae et inutili peregrinationi, non studiis impendere, ut proinde malo huic eo abusui opportune occurratur, e re ecclesiarum visum est, u t studiosi academiam petiti prius per Dominos Superintendentes et adjungendos de studiis, moribus et mediis, an conficiate itineri academico et pertractandis studiis sufficientibus pent, sunt? examinentur, jurentque se media ex charitate fi elől accepta in studia et libros, nec in alios illicitos fines cara-suros, in ecclesiis vero nullibi, nisi ad productas Dominorum Superintendentis et collegii Curatorum testimonii literas promulgentur, reduces non aliter in s. ministerium admittantur, quam si testimonium de studiis, moribus et expleto ad minus in studiis academicis biennio a Dominis Professoribus exteris attulerint.

8-o. Observatum est inter nonnullas amborum Debrecinensis et S. Patakiensis collegiorum studiosos in mutua eorum conversatione passim contentiones et rixas saepius intercessisse, eum quidem in modum, ut contentio ea etiam Dominos Professores praeteritorum annorum pervaserit, interque ipsos adultos extra collegia quoque perduraverit, non sine animorum (quos in charitate christiana compactos unitosque esse oportebat) exacerbationes; hinc adhibebunt Domini Professores omnem industriam, ut juventuti studiosae amorem et concordiam mutuam proprio etiam exemplo instillent, atque alter alterum debito honore prosequantur, excedentes vero pro demerito compescant atque puniant.

IV. Bessenyei György levele Szathmáry Király Györgyhöz, 1773. márcz. 29.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XIV. 5030.)

Kedves uram bátyám!

Tudom, hogy soha nem volt uram bátyámnak származása szerint oly gyengesége, melylyel az igaz szivnek tiszteletét unalommal vagy megvetéssel valaha keserítette volna; ahhoz képest nem is akarok kegyességén kétségeskedni, hogy meg ne sértsem benne ok nélkül azokat az tulajdonságokat, melyek életünket

leginkább nemesítik. Nem szin, nem elmebeli viszketegség, de igaz s egyenes sziv az, mely belőlem az urnak, bátyám uramnak hív tiszteletét mondja. Nem remélem, hogy az ur, bátyámuram mostani sorsomnak valóságát egészben ismerné. Szerencsésnek mondanám ujra magamat, ha egészben láthatná uram bátyám bennem azt az indulatot, melylyel magamat azoknak szolgálatjokra eltökéllettem, kiknek kebelekben nevelkedtem. Nem szükség, hogy uram bátyámék fáradjanak miattam, mert ő Felsége már ugy is, mint magát mutatja, örökös kenyeremet megadja, és noha tudtára van, hogy soha vallásomat nem változtatom, mindazonáltal minemű kegyelemmel viseltetik hozzám, mondani alig lehet, igaz is, hogy munkám éjjel-nappal van, minemüek, ide nem irhatom, és oly szerencsés vagyok, hogy még egy munkám se találtatott hibásnak, akkor irhatok ő Felségének, amikor tetszik, és önnön maga pecsétje alatt veszek tőle irásokat, — ez maradjon titokban. Óhajtom magamban az időt, hogy elnyomattatott hitünket ez mostani császár alatt, Mária Terézia előtt, ki hozzánk felettébb juházodik, valaha már keserves nyögéseiből szabadíthatnánk. Ő Felségének szemébe megmondtam, hogy nekünk mostoha a hazánk, melyben nem élünk, csak senyvedünk, — azt felelte, én nem vagyok oka, csináljátok a dolgaitokat, megismerem, hogy érdemeitek vannak, hozzátok előmbe jól az kéréseiteket, én meghallgatlak benneteket, hanem te minden dologban add nekem a vélekedésedet. Micsoda boldognak mondanám magamat, ha éjjeli, nappali munkámmal státusunknak érdemeit a trónus előtt jobban-jobban mutogathatnám, hogy méltatlan elárultatásunkat a király láthatná. Uram bátyám egy, ki e dologban hathatós eszköz lehet, cselekedjék azt, hogy a sarkalatos instantiák hozzám Beleznay generális által hadd jöhessenek. Most küldötte fel hozzám a kecskemétiek dolgát, melyet már a consilium eltaposott, de majd meglássuk, mit teszek vele a miniszterium politikájával, és a sok büntetés-pénzzel, mely az esztendeig való contributionál feljebb megyen. Akartak nekem védelmemre valamit adni, de nem kell nekem semmi, mégis megmutatom, hogy ha uram bátyámék a titkos hir tételeimre figyelmeznek s el nem árulnak, kevés idő alatt a statusunk oly lábra jön, melyet soha még senki nem remélett volna. Kérem az urat, bátyám uramat ezekre s holtig igaz szivü szolgája maradok Bessenyei György m. k. Bécs, 29. Martii 1773.

V. Bessenyei György levele Szathmáry Király Györgyhöz, 1773. ápr. 27.

Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVI. 5510, tévesen 1775-iki iratok közt.)

Drága uram bátyám!

Levelemre tett válaszát az urnak, bátyám uramnak tisztelettel s vigasztalással vettem, jól értem czikkelyét, melybe nekem a vigyázást ajánlja; tudom, hogy a nagy világ hizelkedni és szemeinkbe homályosítani szokott, de engem sem vallásomnak, sem hazámnak örökös hívségétől semmi el nem szakaszthat. Csak azon félek, hogy a mai felső igazgatásnak csudálatos rendi szerint, ha nem vigyázunk, mind vallásunkban, mind törvényeinkben pusztulást szenvedhetünk. Másutt vallásunknak sorsosai osztanak a világnak törvényeket, és hogy senyvedjünk mi el Magyarországban, hol számkivetésben nyögünk és király nélkül egy plébános nyakunkon tapodhat. Micsoda sors az, mely akarta, hogy egy nemes hazának egyik része csupán vallásáért, noha keresztyén, a másiknak siralmas rabja legyen. Nem tehetünk szabad isteni tiszteleteket, mint akarjuk, nem itélhetjük a felsőbb birák közt törvényeinket. Legyen-e, hogy ez alatt az ostoba régi praejudicium alatt e mai világos százban is szabadulásunk reménysége nélkül szenvedjünk? Nem szólok itt egyébről, csak a vallásunkért lenni szokott vesztegettetésünktől való menekedésünkről, melyben nem is a királyt, de hazánk dolgainak nyomorult vezéreit okozom, kik közül sokan itt Bécsben nem szégyenlik nyilván mondani, hogy minket a zsidóknál ártalmasabb eszközöknek ismernek, s tőlünk mint azoktól jobban is félnek. Keressünk módot benne, hogy a trónushoz férhessünk, ki elnyomattatott ügyünknek ártatlanságát látván, rajtunk segithessen. Hibázunk, ha a régi mód szerint törjük ma utunkat, uj politikákkal kell élnünk. Szükség az is, hogy a császár füleiben közülünk valaki legyen, mert ki segit rajtunk, ha magunk hallgatunk ilyen világban, hol minden rend halálig igyekezik dolgait előmozditani. Mindenek felett kesergem azt, hogy uram bátyámmal ha csak 24 óráig is, most szemben nem lehetek, mert irni nem akarom azokat, melyeket uram bátyámnak hallani és érteni legszükségesebb volna. Ha össze állunk csendesen, igérem azt, hogy esztendő alatt csuda lesz hazánkban a változás, mi vallásunkat illeti. Itt Bay Lászlóné dolgát most inditom meg tetszésem és itéletem szerint. Lássuk meg, mi jót ad Isten. Hogy uram bátyám feltett hív czélunknak előmozditásában oly

nagy indulattal viseltetik, azon mennyire örülök, alig mondhatom. Látom hazájához s vallásához azt az igaz hívséget és megérett becses értelmet, melynek nagyságáról gyermekségemtől fogva dicséreteket hallottam. Védelmezze uram bátyám ereje szerint dolgainkat, hogy mutathassam azon hívségemet érdemeihez, melynek örökös állandóságával igaz szolgája s atyjafia maradok Bessenyei György m. k. Bécs, 27-dik April 1773.

VI. Bessenyei György levele Szathmáry Király Györgyhöz, 1773. decz. 9.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5155.)

Bizodalmas kedves uram bátyám!

Uram bátyámnak levelét tisztelettel vettem és örömest is teljesítettem volna czélját, de a herczeg Trautzon nem akar senkit magyart, mint hallottam, másodszor meg gárda-ruhában levén, ajánlani valakit a herczegnek mint ismeretlen nem mertem, mivel a gárda-ruha mindent ijeszt, ha csak benne valaki más részről nem ismertetik. Ágens Nagy Sámuel uram tehet uram bátyámnak bővebb tudósítást ebben a dologban. Egyéb dolgaink iránt generális Beleznay urnak mindent megküldök s tudtára adok; tőle, remélem, hogy ugy is érteni fogja uram bátyám mind azon dolgokat, valamelyek a status közönséges előmenetelére s vallásunk segedelmére hasznosok, és köztünk munkáltatnak. Én igen csendesnek kell lennem, azt irhatom uram bátyámnak, hogy az udvarba beláthatok s dolgok is forognak a kezemen, melyek sem közönségesek, sem minket nem illetnek; mi pedig ránk még a mind előttem van, formáljanak uram bátyámék jó reménységet szivökben; semmi az, hogy Patakot vizsgálják, megmarad ő azért ott épületeivel, csak hadd rángassák a pórázt az atyafiak, vége felé van az apostolkodás, az Isten világosítja a vakokat. Kedves uram bátyámnak alázatos igaz szolgája Bessenyei György m. k. Bécs 9-dik decembris 1773.

Szathmáry Pál bátyámnak vettem egy kis deák munkáját, melyet nagyon kell dicsérnem, csak egy szót hagytam volna ki belőle, ha bátyámnak lettem volna, a harmadik pag., hol mondja: „Cui tam necessario operi, ut publicus hujus I. Comitatus magistratus in cujus *adhuc est libertate*“, — ezt az adhuc est libertate-t én kihagytam volna, mert nem jó jövendöléssel hangzik; különben a dolog szép. Ha uram bátyámnak Festésbe (sic!)

szép szőlői volnának, küldje fel, becsületet lelünk ő Felségénél; amennyire s amiben csak lehet, mutassuk talentumainkat az udvarnál minden részről, mert ez igen hasznos s felette szükséges is.

VII. Szathmáry Király József levele Szathmáry Király Györgyhöz, 1774. jan. 24.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára. XV. 5219.)

Spectabilis ac Generose Domine
Domine mihi et Frater humillimis obsequiis colendissime!

Literas Spectabilis D. Vestrae Illustrissimo, cui sonabant, cum adnexis intimatis reddidimus, qui quantum ex iisdem literis partim confusionis, partim prope indignationis imo partim et moeroris conceperit ex frequenti gratia cum eodem constituendi verbisque ejusdem ita formatis certissime intellexi.

Tria sunt, quae eundem cordi sumere, et revera moeroris sui causam ex iisdem literis ortam fuisse adverti.

1-um. Quod Spectabilis Dominatio Vestra in re tanti momenti sub tam exiguo temporis spatio jam operationum effectus desiderare videatur. Loquor de re magni momenti suscepta Spectabili D. Vestrae nota adeoque non explicanda.

2-dum. Et quia hucdum operationum effectus in lucem non prodierint, susceptum opus imaginarium, fallax, fundamentoque solido carens hucdum habere Spectabilis D. Vestra videatur et fidem hactenus actis non praebere, imo diffidere incipere videatur.

3-tium. Licet ad latus Serenissimae Majestatis majori influentia et gratia imo et cognitione potienti (sic!) viro (qualis Dominus G. B. esset) opus praeter ordinarium agentem Dominum Sam. N. status noster pro certissimo haberet, ad susceptas operationes cum operato fructu instituendas eidemque honesto (qui eidem et aspectum aliquem in aula praebere posset) salario providendum esse decrevissent, tamen Spectabilis D. Vestra cum 300-is illis, qui ex 1000 pro alio fine resolutis florenis ad illam spartam obtingebant, salutare illud propositum eludere quodammodo velit.

Ad 1-um. Spectabilis Domine Frater die illa, qua nos appulit huc etiam praefatus Dominus G. B. jam non sagatus, et tam ex illius conversatione, quam et scriptis, non tantum verbis

Illustrissimi perfectissime intellexi, quot ab eo tempore, a quo nos superne descendimus, vir ille insultus patriae dicasteriorum subire, sed feliciter in negotio praescito repellere debuerit, imo hodiedum continua bella hinc quoque medio cursus publici gerebantur jam tamen rem superatam esse in parte adverti. Sua Majestate enim negotia nostra cum Excellentissima Cancellaria communicante omnis illa imo et Excellentissimum Consilium insurrexit non in rem evertendam, sed in personas eam manipulantes Illustrissimum quippe et eundem Dominum G. B. coram Sua Majestate labefactandas et omnem in hac removit lapidem. Sed frustra, omnem enim rem cum praescitu Suae Majestatis exorsus Illustrissimus non ut labefactatus ille et suus Georgius Bessenyei fuissent quin imo a Sua Majestate protecti in hunc diem sunt et adversariorum vanitas non in re sed in personis nodum quaerentium imo et interessatus zelus, Domino G. B. continuas responsiones ad molimina reddente coram Sua Majestate magis magisque confirmata est. Est itaque impossibile in tam magno negotio tam subito antiquis principiis eversis novos effectus favorabiles exspectare nunc enim advertentes adversarii nos nosmet via solidiori in meliorem statum ponere velle, omnem movent lapidem nos in hoc conatu impedire et turbare sufficit ergo tanto tempore adversariorum insultus propulsasse et apud Serenissimam in statu adhuc optimo stare, postquam tempestates etiam transivissent. Sed et alias Suam Majestatem solam agnovisse annum integrum esse exiguum tempus pro rebus nostris stabiliendis jurata fide refert Dominus G. B.

Imo si recte cogitaverimus et est impossibile saltem a re Jesuitarum et aliis majoris momenti rebus exemplum sumendo, ut sub exiguo tempore res tanta confici possit. Tempore opus est, ut Suam Majestatem etiam nondum penitus illuminatam sensim ad nos flectere possimus, nec illam obruere quis potest, sed paulatim pedetentim et per partes ratiocinia etiam suggerenda essent, etiam tunc dum nulla ponerentur ab adverso valida impedimenta. Revera sicut Pontifex in re praefata quot annos insumsit donec semel decrevit et edixit, et tamen quantae nunc quoque confusiones et dissensiones non cibum, non somnum, non tabacam tuta habet, omnia ex omni parte metuenda illi sunt. Sic hic velut in re tam odiosa tempore opus est, donec defervescant insultantium animi. Millena hic argumenta habet Illustrissimus et Dominus G. B., quae si Spectabili D. Vestrae enarrarentur, est impossibile, quin assensum praeberet acquietissimum.

Ad 2-dum. Non est ergo ideo desperandum et quod nunc

undiquaque stringamur a Consilio, certe praeter mentem Suae Majestatis, inde patet rem nostram tam bono modo institutam ad vindictam illos et insultus suscitasse. Mira res — ajunt Illustrissimus Dominus et Dominus G. B. — dum res nostrae in tali statu erant ut ablegatos pepulerint, patientiam majorem habuerimus, quam nunc, dum non ut pulsi, quin imo benigne admissi et acceptata omnia fuerunt et aliunde etiam optima spes affulget. Multa enim adhucdum erant et sunt impedimenta, quae retardarunt et retardant principia favorum. Unum est, quod fratres Ev. ne hucdum quidem in re hac semet nobiscum connexuerint, imo se nec moverunt quidem, nos autem petiimus, ne ab iis divellamur, et Sua Majestas quoque dixit, se nolle, ut divellamur, illi vero jam quartum licet congressum absque effectu habuerunt; aliud est, quod et inter etiam nos ipsos dissensiones diffidentiaeque vigeant.

Ad 3-tium. Hoc ex hactenus transactis temporibus novimus, quis fructus fuerit per ablegationes sumptuosas quidem tractatorum negotiorum, quot centum et mille aurei insumpti sint revera fere incassum. Nunc affulsit modus via alia (etiamsi tantum forte) res nostras in meliorem statum collocandi, tamen 2000 floreni in subjectum, quod illi operi promovendo revera salutare futurum esse ex praeliminaribus etiam apparuit impendere recusamus. Dicit Illustrissimus quod ex capitalibus quae praeexistunt, et respective apud privatos haerent et pro inexigibilibus habentur non ex 2000-bus obtingens proportio tantum, sed plura et jam resolvi possent, alioquin etiam si unanimiter stabilitum hoc systema stabit sumptuosis ablegationibus opus non habebimus, et tamen plus fructus experiemur. Dominus G. B. jurata fide dicit, quod si amor religionis et voluntas Illustrissimi cum praescitu Suae Majestatis eundem ad hanc, ut nunc videt, a suis praepudiosam stationem non vocasset, Sua Majestas ipsi obtulit et offert honestissimam stationem, turpe est de illo hoc a quibusdam vel suppositum fuisse, ut ille per hoc panem venari voluisset. Coeterum Illustrissimus Dominus expertus est Dominum ordinarium agentem Sam. N. hominem timidum apud Suam Majestatem non versatum etc. etc., suscepto operi penitus ineptum esse, alio itaque opus erat et est viro, qui et incipiendo aptissimus erat et etiam continuando aptus videtur; et de hujus salario providendum esse absolute necessarium est, et quidem honesto, ut et apud aulicos, quibus saepe opus habebit, respectum sibi conciliare requisitum valeat.

Sunt centena alia argumenta Illustrissimi Domini, quibus nixus licet jam despondisse animum videbatur, tamen non curatis

ullis obversis nostratium difficultatibus rem susceptam prosecuturus est. Ego autem Spectabilem D. Vestram insto, humillime dignetur ex alio etiam fundo, quam id fieri deberet ordinarie, obtingens ex 2000 florenis excutere et ad tam salutare propositum literatorie Illustrissimo propter bonum etiam pacis resolvere. Metuendum valde, ne tam salutaris et bonae spei res propter disunionem animorum corruat penitus. N. B. Dominus G. B. adhuc aliquamdiu hic morabitur.

Ego in re 2000 florenorum hoc adverto, quod in congressu generali propter non speratum certum quoniam res illa non proponebatur, nec determinabatur manifeste, eo tamen non obstante siquidem consilium tale cum praescitu etiam Suae Majestatis de Domino G. B. susceptum salutare publico proficuum cum tempore futurum adverti omnino possit, dignetur Spectabilis D. Vestra sapienter id agere, ut voto Illustrissimi Domini re in hac satisfiat. Eum enim res haec ex omni parte ita affecit, ut sicut tacite adverti etiam in Spectabili D. Vestra nimium scandalisatus fuerit. Ego per viscera Christi insto, dignentur Spectabiles D. Vestrae susceptum consilium et occasionem etiam accommodam ita incassum abire non pati. Res nostras propter hoc deteriores futuras, quam secus sunt, metuere, non possumus meliores certe sperare.

Nova hic Dei judicia undique audiuntur. 15-a praesentis ante 6-tam matutinam hic fulgura et tonitrua ingentia, imo... (egy keresztül írt, olvashatatlan szó) fulmen quoque; eadem die Viennae media 2-da meridiana talis terrae motus, ut pocula vinorum plena mensis apposita exaltaverint. In comitatibus vero Simigiensi jam valentior imo et damna inaedificiis causans terrae motus, Szaladiensi vero minor expertus sub initium anni currentis fuit. Audivimus etiam in Transylvania mense decembri circa 12-am noctis ad medium circiter quadrantem tantam lucem apparuisse, qualem in Junio merus dies habere solet. Comaromii 15-a praesentis pariter ingentem terrae motum fuisse et tonitrua fulmina etiam emisisse audivimus.

In causa Somosiana informatorium mandatum venit: Spectabilis Dominus Sághy dicit hanc se informationem daturum, quod si Sua Majestas in omnibus militum processibus extraserialitatem concedet, Curia Regia non sufficiet (Somosi enim locumtenens erat). Ego me gratiis ultro commendans persevero Spectabilis ac Perillustris D. Vestrae humillimus servus et frater Junior Josephus Király de Szathmár m. p. Pesthini, 24-a January 1774. raptissime.

VIII. Szathmáry Király György levele Beleznay Miklóshoz, 1774. febr. 15.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5232.: eredeti fogalmazvány.)

Méltóságos Generalis ur! nékem jó kegyes uram!

Sub dato diei 27-a Decembris, Anni proxime praeteriti, hozzám bocsájtani méltóztatott Nagyságod kegyes levele csak szinte die 2-a labentis mensis February érkezett Patakról kezemhez. Amennyire nem reménlett, ugy, megvallom, váratlananabb is volt nálam Nagyságod ezen válasza.

Nem reménlett volt azért, mert die 26. Octobris nékem még csak azt méltóztatott Nagyságod jelenteni, hogy egyéb nincsen hátra, ha nem hogy Gyuri subsistentiáját kirendeljük, de hogy s miként, én azon Nagyságod leveléből Nagyságod ideáját által nem érthetvén, az szüretnek hosszas volta miatt, sub 21. Novembris Nagyságodhoz irott alázatos levelemben, ámbár in omni fiducia et sinceritate, tettem legyen is kérdést Nagyságodtól ezen dolog megértése felől, ilyformán:

1-o. Hogy meddig fog maradni ezen Nagyságod keze maga mostani hivataljában,

2-o. Ha resignál is, hol kiván lakni? Ezektől függvén az egész operationak momentuma, ugy is már mi, az ur Patay József uram által felküldött 300 Rh. forintokkal magunk kötelességünknek eleget tettünk ez uttal.

Ámbár, mondom, sub 21-a Novembris ezeket irtam légyen is Nagyságodnak (mert még akkor ezen dolog felől fundate és expresse semmit sem tudtunk) eo tamen non obstante, mégis ugy kivántam intluálni a dologban, s Tiszteletes superintendens uramat ö kegyelmét is arra disponáltam, hogy az innen tudakozódó más venerabilis superintendentiákat is igyekezzék ő kegyelme minden módon arra disponálni, hogy ámbár még eddig egész informatiónk ne légyen is a dologban, mivel mindazonáltal oly kézen forog a dolog, mely felől épen semmi bal vélekedés nem lehet, legyenek ö kegyelmek minden módon azon, hogy valamiképen Nagyságodat a válasz-adás által meg ne sértsék. — Isten együvé vivén bennünket, lehet akkor együtt bövebben szelanunk.

Azonban érkezik Nagyságod die 22-a Novembris hozzám bocsajtani méltóztatott levele, melyben felfejti Nagyságod az én. Nagyságod által meg akkor nem is vett levelemnek két kérdé-

sét, de a summa iránt még akkor is nekem semmit sem méltóztatott Nagyságod irni, melyre én die 31. Decembris alázatosan válaszoltam Nagyságodnak, hogy már igy levén a dolog, én Nagyságod keze, azaz B. György ur segitségére minden tehetségemmel igyekezem, s ha valamicskét halad is, egész bizodalommal vagyok mindazáltal, mások részéről sem fog elmulni a dolog, a bugyi determinatio szerint, minthogy Nagyságod is arra méltóztatott magát provocálni. De Tiszteletes superintendens uramnak ő kegyelmének irott Nagyságod leveléből s mások leveléből is megértvén mind a summát, mind másoknak elmélkedését, ámbár a resensus ellen defendáltam legyen is Nagyságod kegyes levelét, de még sem fért sinceritásomhoz, hogy azt eltitkoljam Nagyságodtól, amiben reménlhettem coalescentiánkat, s ugy irtam inkább magam nevem alatt, hogy sem mások vádolása képen mind a 20. January, mind pedig elébbeni Nagyságodhoz bocsájtott alázatos leveleimet.

De mind a 31-a Decembris, mind a 20. January Nagyságodhoz bocsájtott alázatos leveleimet megelőzte Nagyságod ezen utolsó, die 27-a Decembris hozzám bocsájtani méltóztatott váratlan méltóságos levele. Melyre hogy én Nagyságodnak vagy okot, vagy csak alkalmatosságot is szolgáltatni kivántam volna, azt megvallom, nem találom. Mert ámbár nem tudtam is Nagyságod ideáit, mégis mindazonáltal Nagyságod iránt való erős bizodalmamból másokat is arra disponálni igyekeztem, hogy Nagyságodat válasz-adásukban valami módon ne offendálják. Die 31. Decembris irott alázatos levelemben pedig világosan megirtam Nagyságodnak, hogy igy lévén már a dolog, amint Nagyságod die 22-a Novembris hozzám bocsájtott méltóságos leveléből megértettem, Nagyságod bécsi kezének segitségére collaborálni egész tehetségemmel igyekezem.

Amit pedig sub 20. January Nagyságodnak irtam, már azt megelőzte Nagyságod ellenem való felgerjedése, holott én azt sem irtam magamtól, hanem azt is irtam másunnan vett levelekből, és ámbár tusakodtam is ellenök, mégis mindazonáltal inkább kivántam Nagyságodnak azokat magam nevem alatt, sub omni sinceritate ac fiducia tudtára adni, hogysem a sinceritasnak palástja alatt azoknak eltitkolásával Nagyságodat megcsalni. De hiszem, ha végi vagyon immár, és mások semmi crisist nem tesznek a dologban, légyen Istennek szent neve áldott érette. Én, ámbár nem decisive is (mivel csak egy tagja vagyok ezen venerabilis superintendentiának, gyülésünk pedig többször esztendőben nem szokott esni, hanem canonice csak egyszer, Juniusnak a végén vagy Juliusnak az elein), sub firma tamen fiducia,

jobban merem már most irni, hogy ha a több venerabilis superintendentiák részéről is már megvagyon a coalescentia, itt is annyival inkább hátramaradástól, ugy tartom, nem lehet félni. Én pedig részemről, valamint soha ellent tartó a dologban nem voltam, ugy lenni sem kivánok soha is, valamiben coalescál a publicum.

Nem az én leveleimből vette hát eredetét Nagyságod ellenem való gerjedése, mert azokat ezen Nagyságod váratlan levele megelőzte, hanem Nagyságod méltóságos leveléből tapasztalom Nagyságod szivének ellenem másunnan vett sebhedését, mintha én Nagyságodat mások előtt vádoltam volna azzal, hogy Nagyságod ő Felségének közönséges névvel valamit igért volna. Mely igéret is miből álló legyen, minthogy azt soha sem nem tudtam, sem nem hallottam s ha megfeszitenének sem tudnám mostan is, ugy tudom bizonyosan, hogy azt soha nem is mondottam, Nagyságodon áll mindazonáltal nekem vagy másnak inkább hinni. Én az ilyen méltatlanságoknak szenvedését, édes Méltóságos uram, már régen tanulom s ha egyebet nem tudok is, ezt bizony igen megtanultam, mert gyakorlásához elég módom volt s vagyon most is mindennap. Ha azért Nagyságod ellenem méltatlan vett gerjedéséből a pataki kollegiumra resolvált kegyességét másra méltóztatik is forditani, az, édes Méltóságos uram, az én személyemet nem illeti, mert azt Nagyságod sem nem énérettem, sem nem énnekem, hanem a szegény kollegiumnak adta, a pedig ezen materiában, tudom bizonyosan, teljességgel ártatlan.

Én igaz hogy pro A. A. pro I. tanultam valamit, de azt még eddig soha sem meg nem bántam, sem semmi szégyent miatta soha nem vallottam, mert mivel más hivatalra nem adtam magamat, bánnám még most is, söt bánnám egész holtomig, ha ezt is el találtam volna mulatni, amelylyel ha másoknak ártani soha szándékom nem volt is, de legalább tudom ártatlanul az olyanoktól valamieskét oltalmazni magamat, akik netalán ellenem szándékozhatnának arra is, s ha módját is tanultam a dolgoknak, nemcsak magát a dolgot, és az igazságért is miként kellessék jó móddal applicálni, abban, ugy tartom, nem vétettem senkinek.

Nemcsak hogy Nagyságod ezen utóbbi kegyes levelének acclusái, de még Nagyságod kegyes levele is nálam oly titokban tartatik, hogy azoknak sem egy, sem más részét senki szeme nálam nem látta, abban Nagyságodat assecurálom. Nagyságod közjóra eltökéllett szent szándékát ezután is vigye az Ur Isten elébbelébb (minthogy annak végét sem egyszerre, sem hirtelen remén-

leni nem lehet) és töltse be Nagyságodat maga szent kegyelmének mértékével oly bőségesen s hathatósan, hogy magok is az igaz ügynek ellenségi, kénytelenek legyenek mind megismerni, mind megvallani azt, hogy vagyon Isten mennyben, ki az igaznak ügyét mind fel tudja venni, mind meg tudja oltalmazni az erőszak ellen, és ha halasztani szokta is, de sohasem késik a szabadítással. Oltalmazza pedig Nagyságodat kegyelmesen attól is, hogy soha Nagyságod méltatlanul ily crisisbe ne essék, mintha ketten-hárman összegyülvén Nagyságotok, oly végezéseket tennének, melylyel a közönséges jónak előlmozd tásában felettébb praejudicálnának, mert én ámbár vádoltatom is, de ezek miből állók lehessenek, részemről épen nem tudom, aki is vagyok Méltóságos generalis ur, jó kegyes uramnak Nagyságodnak mindenkori alázatos szolgája Szathmáry Király György m. k. Hangács 15. Febr. 1774.

IX. Szathmáry Király József levele Szathmáry Király Györgyhöz, 1774. febr. 26.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5236.)

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine
mihi et Frater humillime colendissime!

Certam hanc et securam non potui praetermittere occasionem, quin has humillimas de rebus illis de quibus nuper Domino fratri Paulo intitulatas interne tamen Spectabili D. Vestrae sonantes scripseram, ad Spectabilem Dominationem vestram expedirem.

Hesterna die cum Illustrissimo Domino generali Beleznay habito privato colloquio, summo cum moerore animi adverti eundem bonum dominum ex parte superintendentiae nostrae nimium quantum offensum esse, parte in illa, quod re suscepta apud suam majestatem jam auspicato omine inchoata, haec nostra superintendentia in adhibendis rem illam publicam ex asse spectantibus mediis diffidentiis plena adhucdum dubitet, neque a formandis vel saltem fovendis meritum rei ex disparitate animorum retardantibus scrupulis supersedeat, et licet in pejorem vix collocari possimus statum quam in quo nunc constituimur: tamen vano correpta metu nunc ubi Illustrissimo conventiculum celebranti Suae Majestati centies delato deputatis communes aerumnas communi nomine promoventibus, eosdemque ductitanti Domino Bessenyei ne pilus quidem decidit, quin imo

Illustrissimus in majori apud Suam Majestatem grátia habitus aliquoties admissus deputati benignissime admissi, non expulsi, benignissimo colloquio accepti, non deterriti, quin imo instantiis communibus neglecta hostiliter in nos affecta cancellaria acceptis optime sperare jussi, quoad petitum conjunctionis cum evangelicis benignam resolutionem nacti post mille etiam ab eo tempore tentata majorum patria, Consilii et Cancellariae molimina delationes non reprehensi, non puniti, non a coeptis desistere jussi (quod tamen si Suae Majestati animus esset, hucdum vitam Illustrissimo qui se solum exposuit pro gloria Dei constare potuisset) dubitare et ostensam divinitus rimam eliberationis, praevio etiam modo in recta ratione ipsisque temporum et rerum concurrentibus circumstantiis securisatam Deo Salvatori suo diffisa attentare non sustinet haec eadem superintendentia nostra. Suisque ducta difficultatibus res suas non canali Suae etiam Majestatis scitu et auctoritate instituto, sed medio agentis (hominis uti comprobari audio nauci, et in sinu nostro vafre serpentem agentis) quasi in confusionem Illustrissimi cum scitu Suae Majestatis pro tractandis et sua via promovendis apud aulam rebus religionis constituti Generalis Curatoris in posterum quoque manipulare velit, contra benignam Suae Majestatis declarationem, quae omnes ex quibuscunque comitatibus veniant instantias se per Illustrissimum repraesentandas acceptaturam declaravit: sicque superintendentia nostra disparibus adhucdum bobus jugum commune trahere velle cernitur. Inprimis quoad hoc ultimum scribere possum quod injecta per me de rebus collegii et illud concernenti intimato recentissimo consilii mentione, respondit Illustrissimus, semet in rem illam immittere non potuisse; Spectabilem enim D. Vestram, Illustrissimum de intimato tali (licet adhuc in Novembri ad notitiam Spectabilis D. Vestrae medio agentis venisset) nonnisi in Januario certiorem fecisse, et quidem tali formalitate, quod Spectabilis D. Vestra in literis suis exponat, semet jam per prius de intimato tali, de quid si fieri posset agendo ad agentem scripsisse; adeoque propterea quod ipsi res suo modo repraesentata non fuerit, quin imo in literis adhucdum diffidentias observaverit influere suo modo nec potuisse nec voluisse. Ego quidem hoc Spectabilem D. Vestram cum et ex ratione sufficienti egisse asserui.

Sed hoc maxime opprobrii sibi sumit Illustrissimus, quod Spectabilis D. Vestra viso ex diariis deputatorum auspicato suscepti moliminis omine opera Domini Georgii Bessenyei procurato, speque pariter opera ipsius majores suo tempore progressus

faciendi firmissima affulsa, adhucdum in literis suis petitum Illustrissimi obtingens superintendentiae nostrae ex 2000-bus florenis in salarium cum secta et concessione Suae Majestatis electi Generalis Curatoratus ad aulam secretarii decretis adurgens intelligere noluerit, et de 300-tis in alios usus discretionales ordinatis sonasse sumserit. Certe Illustrissimus tantopere in his scandalisatus est, quod mihi declaraverit, se diffidentiis his et quasi dissensionibus ultro etiam durantibus facile curatoratui suo apud Suam Majestatem valedicturum.

Omnibus enim jam superintendentiis, ipsa quoque Debrecinensi, post acceptas recentes Illustrissimi Domini ad easdem expeditas literas una cum extractu certorum recentissimorum Viennensium actorum, maxima cum gratitudine et gratiarum actione in salarium Domini Generalis secretarii promptissime effective concurrentibus, sic Debrecinensis superintendentia obtingens suum in 700-tis florenis rh. medio Domini Ludovici Domokos (qui etiam cum Domino Georgio Bessenyei eotam adhuc hic Pestini intuitu fratrum evangelicorum commorante, maximam junxit amicitiam) jam pridem effective transmisit, imo sola de 200-tis aureis cogitavit. Sola haec nostra superintendentia easdem literas Illustrissimi una cum eodem extractu actorum pariter percipiens restat, quasi ex alio fundo, etiamsi ex cassa agentiali id fieri non posset, obtingens suum erui nequiret et adhuc dubitat, neque quodam modo penitus sincere sperat in Domino Salvatore suo, qui potentiam suam medio infirmorum perficere solet.

Multas adhuc correspondentias Viennenses audivi de suscepto molimine bene sperare jubentes, in periculum nostrum vero laborantes inimicos nostros jam turpem aliquoties repulsam reportantes, confusos divinitus esse asseeurantes.

Postquam Dominus Georgius Bessenyei cum Domino Ludovico Domokos in discursus varios descendisset et inter reliqua de statu civitatis ac commissionis regiae ibidem laborantis locuti fuissent, Dominus Georgius Bessenyei eidem in secreto confessus est, semet ad puncta per C. Nicolaum Forgáts elaborata et Suae Majestati submissa occlusis foribus et fenestris nemine praesente instantanee suas considerationes, ac judicia adscribere jussum fuisse, imo certa puncta una cum suo judicio etiam memoriter (quae succunebant) recitavit idem D. Georgius Bessenyei.

Jam consistorium Debrecinense certum etiam opus parat in futura forte congregatione superintendentiarum generali repraesentandum, et mutuas de rebus suis cum Illustrissimo Do-

mino correspondentias amicas continuat, casusque si qui sunt repraesentandi Illustrissimo repraesentandas submittit. (Correspondentia etiam cum superintendentia eadem non esset inutilis.)

Haec et multa alia sunt, quae humillima mea obligatione exigente Spectabili Dominationi Vestrae perscribere debebam, finem in eum, ut Spectabilis D. Vestra perspiciens quantum confusionis ex rebus etiam innocentissime et ratione sufficientisssima tractatis oriri possit, maxime dum fato personaliter convenire non possumus, sed literis duntaxat a longinquo correspondere necessitamur, taliter in cor Illustrissimi sparsa semina diffidentiarum si etiam propria in persona huc adventando non possit, tamen per deputatum superintendentialem virum cordatum et cum Illustrissimo agere aptum instructione et literis Spectabilis D. Vestrae sapientissimis munitum quantocius evellere nitatur. Facile enim animum omnia sua in gloriam Dei consecranti Domino Illustrissimo confusiones adimere possent. In eo arte hucdum etiam superintendentia nostra haesit, quod a congregatione Bugyiensi nullus nostrorum personaliter cum Illustrissimo hic Pestini constitui potuit, qui hic recentiora acta quamplurima quae etiam vix omnia literis mandari possunt videre et reportare potuisset, sed quasi semet cum Illustrissimo ad invicem a longe correspondentes non intelligendo haesit, dubitavit. Inevitabile itaque tenui meo videre, nunc est, ut aliquis Dominorum nostrorum (licet optimum propria Spectabilis D. Vestra si periculum pretiosissimae inclinantis aetatis sineret praesentia foret) huc quantocius adveniat, qui de hactenus intermissis sapientem adhibere excusationem valeat, de quid in futurum agendo, et qualiter cum Illustrissimo manipulandis rebus superintendentialibus consultare valeat, obtingensque simul ex 2000 florenis secum saltem in promissis adferat. Ex aliis superintendentiis omnibus viri hic saltem per transennam commorantes ea videntes et audientes promptitudinem apud suos causarunt. Ego vicissim insto per viscera Salvatoris Spectabilem D. Vestram, dignetur saltem sapientissimis literis suis integritatem fidei superintendentiae suae sapienter et genio Illustrissimi accommodate vindicare, eandemque imposterum promptam futuram declarare, ac de rebus superintendentialibus praevie cum Illustrissimo convenire, et ipsi referendas submittere. Nam agentem, velut Illustrissimo jam optime comprobatum Judam et brevi etiam publico comprobandum ferre nec potest, nec vult. Dignetur itaque Spectabilis D. Vestra, de qualiter imposterum cum Illustrissimo manipulandis rebus communibus cum eodem Illustrissimo con-

venire, utrum scilicet minutiora etiam Illustrissimo transmitti debeant negotia repraesentanda, vel saltem majora. Si enim bonus ordo et harmonia praevio modo prudenti Spectabilis D. Vestrae directione introducentur, jam fratribus etiam evangelicis ad aulam laborantibus omnia bona citius sperare possumus. Ego autem persevero Spectabilis D. Vestrae humillime obsequentissimus Jun. Josephus Király de Szathmár m. p. Pesthini 26-a Febr. 1774. properanti calamo.

X. Bessenyei György levele Szathmáry Király Györgyhöz, 1774. márcz. 8.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5247.)

Bizodalmas kedves uram bátyám!

Atyafiságos és szives indulatját kedves uram bátyámnak valósággal örömmel és nagy vigasztalással vettem. Teljes igyekezettel azon vagyok, hogy kedves uram bátyáméknak akaratjok és végezések szerint a felséges udvarnál közönséges dolgainknak könnyebbítésében fáradhassak, nem kivánván magamat egyebekbe ereszteni, csak amelyekbe vezérelni méltóztatnak, és a mire engedelmet kapok. A lutheránus atyafiak itt voltak, ő Felsége nagy kegyelemmel bocsátkozott le hozzájok, igen contentusok az atyafiak, minden scrupulusok elmult, engemet pedig dolgaiknak folytatására rendeltek magokban, noha ebben csupán vélem határozást nem tehettek, mivel uram bátyámék és a generalis engedelmek nélkül, ő Felsége akaratját is előre nem tudván, semmire magamat nem ajánlhatom. Mi református részünket nézi, arra ő Felsége már resolvált, a protectiómat magán viseli, és noha a Cancellaria, Consilium azon voltak, hogy Bécsből kimenjek, de mégis az udvar ezt helyesnek épen nem találta, s nekem csendes lakásomat itt engedi, és hogy dolgozzam, akarja, nem instantiákban ugyan, hanem azoknak informatiójában, és minden egyéb dolgokban, valamelyek részünkről a közönséges jónak előmozditására hasznosok. Sok dolgot végbe fogunk ezen az uton vihetni, csak legyenek köztünk mély elmék, hogy minázhassanak, a királyhoz hiveknek kell lennünk, nem értek ezen haza ellen való pártütést, csak igaz és józan okoskodást, törvényt és erkölcsöt. Az udvar irántunk jó dispositióban van, Beleznay generalis ő Nagysága, tudom, meg fog uram bátyámnak mindeneket irni, a lutheránus atyafiak ugy is megviszik neki a

diariumokat, melyből sokat lehet bölcs embernek magyarázni. Uram bátyámnak kegyes oktatását irántam tisztelettel veszem, és nem fogom elmulatni ajánlott antidotumjával szorgalmatosan élni, kinek vezérlő kegyességében magamat holtig ajánlván, maradok bizodalmas kedves uram bátyámnak alázatos igaz szolgája s engedelmes öcscse Bessenyei György m k. Bécs 8 martii 1774. A levelet csak 7. martii vettem, noha 15-dik februarii van datálva.

XI. Bessenyei György levele Szathmáry Király Györgyhöz, 1774. jún. 13.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5322.)

Bizodalmas drága uram bátyám!

Két rendbeli levelét kedves uram bátyámnak hívséges atyafisággal s alázatos tisztelettel vettem, melyekre hogy elébb nem válaszolhattam, alázatosan engedelmet kérek. Feljővén a deputatio, annyi szorongattatások közé estem, amennyit csak viselnem egész lenyomattatásom nélkül lehetett. Nem terhelem uram bátyámat itt mindenekkel, csak azt irom uram bátyámnak, hogy ő Felsége már most teljességgel hallgatásunkat és csendességünket akarja, megértett már bennünket eléggé, és azt mondja, *leggyen magunknak annyira való belátásunk, hogy a dolgoknak egyszerre való hirtelen változását ne kivánjuk.* Az audientia fel van Ráday urammál jegyezve, közölni fogja a méltóságos generalissal, kitől, tudom, uram bátyámnak megmegyen. Továbbá amely dolgokról irt uram bátyám, én azokat ő Felsége eleibe mozditottam, s viszem immediate, amelyek még hátra vannak. Vay Istvántól Egyed (sic! „Egyek“ helyett) iránt vettem szomorú tudósitást, mit tegnap ő Felségének lábaihoz eresztettem, ily szókkal: „Felséges asszonyom, *Batthiány irgalmatlanul és kegyetlenséggel bánván a Felséged jobbágyaival, az irgalmas, kegyelmes Istennek tetszésével menti magát, nekünk pedig kegyetlen és irgalmasság nélkül való Istenünk nincsen.* Nekem a dolgokban felelnem és insinuálnom kell, mert parancsoltatik onnan felül. Amit Ráday uramtól ő Felsége a persecutióra nézve elvett, elküldötte hozzám, s ugy irtam, hogy igazak a dolgok, melyek ellen ő Felsége nehézséget veszen s parancsol. Maradok kedves uram bátyámnak alázatos szolgája B. Gy. Bécs, 13. Junii 1774.

XII. Bessenyei György levele Szathmári Király Györgyhöz, 1774. aug. 19.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5357.)

Bizodalmas drága uram bátyám!

Az a Méltóságos asszony igen különös kedvességgel vette uram bátyám róla tett oly tisztelettel teljes emlékezetét, és azt mondja, hogy egy oly tanult és nemes characterü férfiról egyebet szép dolgok s cselekedeteknél nem is lehet gondolni. Noha már egy kevéssé kivánsággal várta, hogy uram bátyám igéretének véghez viteléről hallhasson, melyet most megértvén, örvend s igéri fogadásának szoros megállását. Továbbá uram bátyám fáradtságának jutalmát, mint irni méltóztatik, csak ő nagysága tetszésének feltalálásában láttatik egyedül határozni; ezen complimentoma uram bátyámnak, felelteti általam ő nagysága, valósággal nagy és nemes világra tartozik, igen kedvesen veszi azért. Üzeni Patak iránt, hogy nekem parancsolja uram bátyám, azokban okoson dolgozni, és munkámban az ő tehetségét, mi tőle telhetik, kérni.

Én, édes uram bátyám, teljes tehetségemből dolgozom, most az egyekieknek ujra kemény parancsolatot nyertünk, a komáromiak is szerencsés resolutiót kaptak, hol eddig belső embereink, ha bementek, incaptiváltattak. Egy szamár ex jezsuita olyan papolást tett ott, hogy mi ördögök vagyunk, csodálkozik, hogy elevenen meg nem égetnek bennünket; beadtam ő F.-nek a dolgot, s igen megharagudt. Semmi, csak hadd menjék, több is lesz még olyan. Kecskeméten egy gyermeket elloptak a papok, de előkerült, azt is befujtam. A királyi parancsolatnak egész templom épitése és más még egynek reparatiója iránt tett contradictiójokat a pápista plébánus és több papoknak is insinuáltam, mely dolog ugyan evangelikusoknál esett, s hozzám a relatio Prónay László uramtól jött; azt irtam, hogy ez statum in statu szenvedni, mikor a király igaz törvényes hatalma szerint parancsol, a vármegye engedelmeskedik, s a pap a király akaratjának contradicál. A Kollár grammatikája már kijött, melyet uram bátyámnak recommendálok; semmi a vallás ellen nincs benne, igen hasznos a nyelvtanulásra, és nagy hasznot teszünk az udvarnál magunknak, ha adoptáljuk. Ha lehet, cselekedjük; irtam a Méltóságos generalisnak is már iránta, de ebben még uram bátyám gondolatját alázatosan elvárom. A szőlőtőt várjuk nagyon, fog praesentáltatni ő F.-nek. Alázatos igaz szolgája Bessenyei György m. k. Bécs, 19. Augusti 1774.

Emlékezik uram bátyám az ágens urammal való jó harmoniáról. Soha ne vélje uram bátyám, hogy titkos indulatomnak boszú-állásáért, különös kivánságaimnak kereskedésében valaha valami közönséges jót sérteni kivánnék. Nem czélom ágens uramnak szenvedést okozni, és nem engedném meg soha magamnak azt az alacsonyságot, ha reá haraghatnám. El is hittem uram bátyám dolgainkon szélesen kiterjedett itéletéről s hozzám vehetett védelmező kegyességéről azt, hogy rólam veszedelmes erőtelenséget, legalább annak bizonyos tapasztalásáig nem tészen fel. Kötelességül nekem most a legfelsőbb helyről parancsolva van, hogy mindenről jelentést tegyek; tovább munkáimon a cabinet titokban hogy rágódhatik, mindenkor nem tudhatom; engedelmeskednem kell, mert parancsolnak. Ha uram bátyám minden notáimat, melyek mennek, láthatná, tudom, kedves atyjafiának ismerne, de azokkal magam sem vagyok szabad, mert vissza őket, noha gyakorta kérem, nem kaphatom.

XIII. Bessenyei György levele Szathmáry Király Györgyhöz, 1774. okt. 25.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XV. 5385.)

Bizodalmas drága uram bátyám!

Én vévén uram bátyámnak levelét, ő Felsége elébe harmad napra egy oly kidolgozott munkát nyujtottam, melyben sisthemák és planumok szerint meg volt mutatva, hogy a mi kollegiumaink Magyarországon legkisebb sérelmére is az ő Felsége vallásának és uralkodásának nincsen, sőt előmenetel, ugy, hogy ő Felsége mind apostoli királysága, mind lelkiismerete szerint köteles minket kollegiuminkban védelmezni. A munka két arcus német nyelven, van is már reá oly feleletem, hogy ő Felsége okaimat mind religióban, mind politikában igen egyeneseknek és helyeseknek találta; magam is utána tettem munkámnak azt a kis czikkelyt, hogy ha valaki a papok vagy miniszterek közt találtatik, ki előadott okaimban megczáfoljon, hát ő Felsége küldjön számkivetésbe a hazámból; itt vagyok parancsolatjára, és ha ellenvetés támadna, felelek. Igaz, hogy egész egészséggel erre a munkára nem voltam, mert most is egy kevéssé alterálva vagyok, de meg kellett tennem, mert uram bátyám felette érzékenyen irt, s nem hallgathattam. A templom, torony iránt tudom, hogy ágens uram a cancellarián szorgalmatos lesz; én ugyan holnap különösen ő Felségének küldök

jelentést e dolgok iránt. Eddig csak azt vártam, hogy helyben hagyja e munkámat; a szive belső részeibe nem láthatok, ahhoz kell magam tartani, amit mutat és cselekszik. Vagyok kedves uram bátyámnak holtig igaz alázatos szolgája Bessenyei György m. k. Bécs 25 octobr. 1774. P. S. A cancellarián azt mondják, hogy az egyekieknek jobb resolutiójok ment, mint reméthették volna.

XIV. Szalay Sámuel levele Beleznay Miklóshoz, 1775. szept. 6.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVI. 5571.)

Copia datarum ad Illustrissimum Dominum Generalem super morte Spectabilis quondam ac Generosi Domini Georgii Király de Szathmár et rebus eam consequentibus. Datum anno 1775. die 6-ta 7bris.

Méltóságos etc.!

Nagyságodnak hozzám, mind Tekintetes Szathmáry Király György urhoz de dato diei 25-tae Augusti irott uri levelei kezemhez jöttenek 2-da 7bris. Melyekre válaszul elsőben is szomoruan azt irhatom Nagyságodnak, hogy a mi superintendentiánk fő curatora, néhai Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Szathmáry Király György ur világi életének pályafutását elvégezte és az elmult Augusztus havának 26-dik napjának estvéli hét óráján kegyes buzgó fohászkodásai között lelkét az ő teremtő és idvezítő Istene kezébe ajánlván, amint élete csendes volt, ugy csendesen meg is holt.

Mi valóban nagy kárt vallottunk ezen mi részünkön ennek a nagyérdemü urnak halálában, kiváltképen oly szomoru időkben, amelyekre az isteni bölcs és szabados gondviselés hivott bennünket, akik az Isten háza nyomattatott sorsának hazánk több részei felett, ugy látszik, legsulyosabb terhe viselése alá rekesztettünk. Mert midőn eklézsiánk minden felől kemény ostromlásokkal szorongattatnak, ha azokat teljességgel el nem háríthatta is, avagy csak sokszor késleltette, és azok között csüggedező reménységünket bölcs és kegyes tanácsaival élesztgette és gyámolította.

Ezt a szomoru történetet tartozó alázatos kötelességem szerint eddig is kellett volna bejelentenem Nagyságodnak, de amely nap boldog emlékezetü ur megholt Hangácson, én azon a napon házamnál sulyos, ágyban fekvő betegségbe estem, melyből

10*

tegnapi napon kezdettem magamat valamennyire felvennem. És legelső kötelességemnek ismertem azt, hogy Nagyságodat erről tudósítsam, és következendő dolgaink felől is Nagyságod kegyes és bölcs rendeléseit alázatosan kikérjem. Tudniillik:

Már az Isten arra hivott bennünket, hogy más fő curator urnak előállításáról gondolkodjunk. Ez előtt való praxisa super-intendentiánknak a volt, hogy ilyen casusban a superintendens tudtára adta az egész superintendentiában levő minden statusoknak, hogy szabad votumok szerint uj fő curator urat válaszszanak, és a votumokat bizonyos ember egybe szedvén, egy meghatározott napon a benefactor urak egybe gyülvén, a votumok szerint pronunciáltatott az az uri személy, akit az isteni gondviselés a votumok által arra a hivatalra kimutatott. Én még eddig ebben a dologban semmit sem mozdultam, nemcsak azért, hogy még boldog emlékezetü fő curator ur el nem temettetett, és temetésének terminusa is előttem nem constál, hanem főképen azért, hogy először ebben a dologban Nagyságod, mint praesidens fő curator urnak bölcs tetszésétől és rendeléseitől függjek. Instálom azért Nagyságodat alázatosan, ezen dologban való bölcs rendeléseit, ha lehet, késedelem nélkül tudtomra adni méltóztasson Nagyságod. Hogyha Nagyságod az elébbeni procedendi modust helyben hagyni méltóztatándja, én is a votumok kiszedése felől annak idejében rendelést tehessek. És igy a jövő szüreti alkalmatossággal ezen dolog consummáltathassék. Minthogy különben is a fő rendek szüreti alkalmatossággal Hegyaljára szoktak concurrálni és circa 5-tum Novembris valamely hegyaljai városban, többire pedig a báji uri háznál szoktak is in religionalibus valamely conferentiát tartani. Ez jó alkalmatosság leszen ez előttünk való dolognak is végben vitelére. Továbbá már

Ily circumstantiákban levén dolgaink, elhiszem, itéletet nem veszek Nagyságodtól, ha mind most közelebb érkezett, mind 26-ta July költ kegyes intimatumában parancsoló kérdésekre en magamtól mégis semmit sem felelhetek Nagyságodnak. Az a juliusi levélnek végén feltett kérdések sokkal nehezebbeknek látszottanak előttünk, melyekről néhai fő curator, Szathmáry Király György urral is beszélgetvén, tapogatva szólott a dologhoz, nehéz dolognak állitván a Felséges udvar eleiben oly kérdéseket merni terjeszteni, de amint méltóztatik Nagyságod most közelebb 25-dik Augusti költ levelében a dolgokat explanálni, hogy tudniillik csak a beadattatott instantiára való kegyelmes választét sollicitáljuk: ugy az én csekély itéletem szerint nincs a dologban oly nagy tartózkodásra való ok és alkalmatosság, mint amint

először képzeltük, kiváltképen, ha szerencsés előmenetelét reménylhetjük a dolognak. Mig azért az Ur Isten alkalmatosságot szolgáltatna is arra, hogy más uri rendekkel közre hozhatnám azon dolgot, én superintendentiánk részéről ezen dolognak discussióját submittálom Nagyságod kegyes és bölcs tetszése alá, hogy miattunk a Felséges udvar előtt való dolgainknak folyamatja késedelmet ne szenvedjen, annyival is inkább, hogy talán már más v. superintendentiák ezen dolog felől magok meghatározott értelmeket be is adták.

Pozsonyi ágens, Mihályfalvy János uram iránt való credentionalist legelső alkalmatossággal Nagyságod kegyes parancsolatja szerint fogjuk expediálni.

Az Ur Istennek kegyelmes védelmében ajánlván Nagyságodat és Méltóságos uri házát, magamat és superintendentiánkat Méltóságos kegyes gratiájába továbbra is berekesztvén, maradok alázatos és állhatatos tisztelettel Méltóságos generális és praesidens fő curator ur kegyes patronus uramnak Nagyságodnak alázatosan tisztelő szolgája Sz. S. m. k. Miskolczon 6-ta Septembris 1775.

XV. Vay István levele Szalay Sámuelhez, 1779. márcz. 5.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVII. 6006.)

Főtisztelendő superintendens uram,
különös bizodalommal való nagy jó uram!

Pestről lett visszaérkezésemmel igen sajnálom, hogy siető dolgaimra nézve az elkéséstől tartván Tiszteletes superintendens uramnak tiszteletére nem lehettem.

A Dunán innen való superintendentiának szóló levelünket M. generalis Beleznay urnak megadtam, de semmi bizonyost maga is nem válaszolt; a Dunán tul valónak szólót is Tevelyen T. superintendens Torkos uramnak megadtam. Elolvastatta ezt előttem, de az, mint kihozhattam beszédéből, a deputatióra nem hajlandó, rész szerint az nehezen levő megkészülése miatt, rész szerint, hogy az deputatiók iránt nem egész bizodalommal láttatik lenni. Amint beszédiből észrevehettem, ez az emberséges ember a csécsiana villongások között tanult Patakon, s ugy tartom, hogy Csécsi részen valónak kellett lenni, amennyiben az secularis statusnak nem igen nagy barátjának lenni observáltam. Beszéllettem a bugyi uj institutumról is vele, de amint

látszik, ebben is uniálva van a Tiszántul való superintendentiával; nem ártana, ha némely dolgokat simábban venne fel. Ráday ur pedig a recursus iránt azt mondotta, hogy csak ez a két superintendentia egyezzen meg itt, ott azután fogyatkozás nem lészen. Most pedig T. superintendens uram leveléből értem, hogy az Tiszán tul való superintendentia a repraesentatióját most is nem közölvén, mind concursusunkat mégis kivánja, mind pedig csak az agentialis uthoz ragaszkodik. Megvallom, nem egészen tudom, mit kellene ebben csinálnunk. Mert ezen dologban az halogatás káros, mind magára azon kollegiumra, mind a patakira is, az mely in Julio majd ad casum jön; más részről nem tudván azt, mit is miképen repraesentálnak? s a processust is miképen defundálják, noha minden jót költetik is supponálni, de mégis egy egész corpusnak szembekötve (amint maga azon superintendentia is cselekedni velünk nem szokott) a dolognak indulni se nem illendő s néha megeshetik, hogy nem is tanácsos. A másik ágát ami illeti, az is igaz, hogy az deputatio által való munkálódást sok tekintetekre nézve sikeresebbnek kellene reményleni, de mégis, ha csak ez volna az akadály, mintsem szakadozva s különböző módon menjen az dolog, azt tartanám, hogy propter urgentem boni publici rationem inkább arra is reá lehetne állanunk, hogy ágens uram által repraesentáltassék mind a négy superintendentia nevével. De ha már ebben az atyatiságos egyezségre nézve facilitasunkat mutatnók is; azt már, ugy tartom, indispensabiliter megkivánhatjuk, hogy az repraesentatiot és az defensát sine ulla reserva közöljék, minek előtte ágens uramnak a mi részünkről is commissiója menne, mert tudnunk kell azt nekünk világosan és circumstantialiter, micsoda modalitást gyakoroltatott ott az a nyári supplicatio, ami jött, hova forditódott, minthogy természet szerint a defensátnak és repraesentatiónak is a factumhoz kell alkalmaztatva lenni; megeshetik pedig, hogy ebben a két kollegium között valami különbség lehet, melyhez képest a mi repraesentationknak is talán valamiben különböznie kellene; de tudnunk kell azt is, micsoda concessiot tesznek oda fel is a magok dolgaról, s micsoda argumentumokkal erősitik, és maga a kérés is [illegible] hogy a magunk tulajdon s talán különös circumstantiáinkkal [illegible] és a repraesentatiónak modját a [illegible]

N[illegible] többnyire utban és mozgásban [illegible] nem sajnállanám s [illegible] uramot, mind az ott levő urakat [illegible] de nekünk is 8-va

praesentis sedriánk kezdődik, amelyen mind az religiosumot illető publicumra, mind tetemes privatumra nézve is jelen kelletik lennem; azután pedig 15-a ismét magamnak is olyan törvényes terminusom lészen, az mely hasonlóképen in finalibus levén, a dolog személy szerint való jelenlétemet megkivánja.

A gömörvármegyei filialisok iránt jelenteni méltóztatott circumstantiák az az iránt való recursust kétség kivül siettetik. A másik deputatio még ugy is ily hirtelen nem mehetne, de minthogy ugy is azon vármegyében vagynak többnyire számosabban az filialisok, s azoknak az instálhatást is senki se obvertálhatja. Nem fog magában is ártani, hogy azok fundate deducálván dolgokat, próbálják meg először, és azután mintegy gradatim menjen a dolog a quasi commune nomenre. Ha Losonczi László ur ezen fáradságot magára vállalja, magamnak is egész contentumomra leszen, s jó is leszen azon urat requirálni, hogy ezen ily nagy publicumból magát ki ne vonja; de az credentionalisnak talán azon impetált fiscalisoknak (!) filialisoknak nevével kellene lenni, hogy az commune nomen kérdésbe se jöhetne; különben amint másszor volt, most is meglehet, de még ugy is ex superabundanti. csak nem tartanám károsnak, ha azok résziről is provideálva lesznek credentionalissal. Ami a költséget illeti, a diurnum eddig négy forint volt praeter currules expensas. Ugy gondolnám, három-száz R. forintot csak szükséges leszen adni. ha annyi ideig nem mulatnak: másként is valami marad, vissza lehet hozni, mely iránt is a commissiót ide rekesztem.

Az abaujvármegyei protestánsok instantiája iránt ágens uramnak azt a tudósitását vettem, melyhez hasonlót irt Puky uramnak is, hogy a Mlgos főispán urra fogna parancsolat menni, hogy ugy kormányozza a dolgot, hogy a mixta deputatio iránt difficultas ne lenne, sőt hogy azt is mondották volna, mintha más vármegyék főispánjaira is ment volna olyanforma. Jó volna az ott levő főispán urnál is az iránt tapogatózni, s ha jött, csinos móddal ad usum hozni.

Az oskolák uj systemája iránt Tihanyi urral, sőt b. Zay urral is beszéllettem, de csak azt tartják, hogy az mostani circumstantiákra nézve jó leszen csak temporizálni.

A superintendentialis gyülés hol és mikor tartassék, s ezek iránt Tiszteletes superintendens uram miképen méltóztatik gondolkodni, tudósitását kikérem. Aki az alatt is magamot szives és érdemes favoriban ajánlom, levén Főtisztelendő superintendens uramnak tökéletes igaz szolgája Vay István m. k. Nyiregyháza, 5-a Mart. 1779.

P. S. Tiszteletes rector uramtól sürgettetem az Pataki nevü görögnél levő 1000 forintnak tőle való elvétele iránt. Szó is volt ez iránt Patakon; de most Miskolczon levén, ugy referáltak, hogy ő mind az interest accurate fizeti, mind maga a capitalis is nála securitasban vagyon, s ahhoz képest én Miklós uramnak azt mondottam, hogy suspendálja egy kevéssé sürgetését. Minthogy T. superintendens uram az ott való circumstantiákat jobban tudja, kérem egész bizodalommal, méltóztassék tudósítani, lehet-e még nála veszedelem nélkül avagy csak esztendeig is hagyni, vagy nem, hogy aztán Patakon is bővebben beszélhessünk iránta, vagy ha ugyan csak félni lehet, a rendelések ahhoz képest tevődhessenek.

XVI. Vay István levele Szalay Sámuelhez, 1779. aug. 2.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVII. 6046.)

Főtisztelendő superintendens uram,
különös bizodalommal való nagy jó uram!

Azon hosszu irást megolvastam, és csekély reflexioimmal együtt ide rekesztem. Épen tegnap vettem Tiszteletes professor Szathmári István uram levelét iránta, melyben azt irja, hogy a Mlgos generalis Pilisen tartatván gyülést, megolvasta a tudva levő munkát per extensum, és nem csak helyben hagyta, hanem megegyezvén abban is, hogy ágens uram által adódjon be, kivánja, hogy a kánonok elszedettetése iránt való gravamen is belémenjen, s ő Kegyelmének magának is az az opiniója, hogy kár lett volna kimaradni. Ami engemet illet, azt tartom, hogy azoknak is belé lehet menni, de az oskolák uj regulatiója iránt is jó volna épen ezzel az alkalmatossággal az beadott instantiát ujabb motivumokkal és az ujabb casusok előszámlálásával reiterálni, mikor ugy is épen az oskolák fundatiójáról és az iránt való számadásról vagyon a kérdés. Csináltam én ez iránt, még harmadévi egy instantiát, azt is ide rekesztem, ha valami hasznát lehetne venni. Hanem ennek csak az láttatik obstálni, hogy igy ez a magában is hosszu s a kánonok elszedésével hosszítandó instantia még sokkal hosszabbá tevődnék, ha maga módjával ez a materia is pertractáltatnék, ugy is maga ő Felsége azt mondja, hogy könyveket adunk be. Azon kivül pedig már ebben deputatio vagyon rendelve, s ugy is látszik, hogy a dolog momentuma ennek olyformán való folytatását megkivánná. Megvallom, magának a sok bajainknak összecsoportozása, s mind a két con-

fessio között szükséges concertatio miatt alig tudnám magam is magamat meghatározni. Mert ez az instantia, amely most közlődött, siető, mig pedig mind ezekről még ujabb concertatio lehet, az Isten tudja, mikor lészen vége. Talán hát minthogy már ez iránt az instantia iránt az mi superintendentiáink difficultast nem tesznek, s talán az Augustana Confessión levők is (akik már erről beszélgettek is) megegyeznek, csak elmehetne ez az instantia, már ha az kánonok elszedése oda ragasztásával is, s ugy aztán magát az capitalisabb kérdést, tudniillik az oskolák ujabb regulatióját folytatnók különös deputatio- és csak arra készült instantiával. Méltóztassék azért Főtisztelendő superintendens uram, egy kis válogatott conferentiát tartani, és bővebben iránta deliberálni, és engemet iránta mennél elébb tudósítani, mert nagyon sürgettetem, én is aztán magának a Méltóságos generalis urnak is ugy irhatom meg a venerabilis superintendentia értelmét. Igen szeretném, ha ezt az mostani hosszu instantiát azokkal az jegyekkel, az melyek az reflexiókra mutatnak, leirathatná Főtisztelendő superintendens uram, mert a reflexiók nálam is meglevén, azon jegyekkel ugy illenének együvé. Az oskolák dolgában csinált minutámat pedig visszavárom.

Az mult superintendentialis gyülésünknek actáit rendben vévén, purisáltattam s Főtisztelendő superintendens uramnak ide rekesztem.

Hogy az pataki examen oly szép renddel véghez ment, magamnak is különös örömömre vagyon, de még az protocollatiók kezemnél nincsenek. Minthogy az itt levő debreczeni deákokat, kiktől ezen levelemet azért küldöm, hogy onnan küldjék Csegére, az honnan Csátra elviszik, az hol a Miskolczra való szállitásról kétségkivül rendelés fog lenni, soká nem tartóztathatom, kénytelen vagyok levelemet végezni, az mint is magamat érdemes és szives favoriban ajánlván, vagyok Főtisztelendő superintendens uramnak tökéletes igaz szolgája Vay István m. k. Berkesz 2-a Aug. 1779.

XVII. Vay István levele Szilágyi Sámuelhez, 1781. nov. 10.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XVIII. 6377.)

Főtisztelendő superintendens uram,
különös bizodalommal való nagy jó uram!

Mind az közönséges és a legfelsőbb szemek elől kijött bécsi ujságból informáltatván az iránt, minemü eléggé meg nem hálálható kegyelmes rendeléseket méltóztatott ő Felsége tenni

a vallás dolgában még azokban a tartományaiban is, ahol a lakosoknak még csak magokat különböző valláson valóknak nevezni is meg nem engedtetett; mind pedig hiteles relatiókból már az is értésünkre esvén, hogy már az ő Felsége kegyelmes királyi itéletét hozó resolutiót is a mi mult tavaszszal beadatott alázatos közönséges instantiánkra valójában kijöttenek és csak a vármegyéken való megparancsolt publicatiója vagyon hátra; minthogy ezeknek még az más tartományokra kimenteknél is kellemetesebb voltát jussainknak constitutionalis mivoltára nézve méltán és fundamentumosan reménylhetjük ugyan, de mégis megeshető, hogy ezen punctumok a beadott gravamenekre nézve sok különös rendeléseket foglalván magokban, talán még bővebb világosítást kivánnak: mindezekre nézve noha ugyan Felséges jó és igazságos urunknak ezen kegyelmes rendelési még nem publikáltattak; mindazonáltal, hogy a publicálás után való hoszszas tanácskozással az maga idejében való megköszönésnek kellemetességét el ne veszitsük, s ha mi világosítani való lenne az is épen a maga alkalmatos idejében jelentethessék, sőt ennek alkalmatosságával magunkat is oly rendben vehessük, hogy mind magunk között köz dolgainkat nyomosabban elrendelhessük, mind ezután is azokat, amelyeket szükséges lészen ő Felsége eleiben illendő és elegedendő móddal juttathassuk. Mindezek iránt most Bájon 4-a praesentis az Augustana Confessión levő, ott megjelent némely érdemes elüljáróival is egyetértvén, megegyezett ezen venerabilis Tiszán innen levő superintendentiánk részéről tartott conferentia abban, hogy még most előre rendelődjön ki mind az a deputatio, amely mihelyt azon kegyelmes resolutiók publicáltatnak, azonnal Pesten összeülvén, azoknak minden punctumait magok érdeméhez képest megfontolja, és amelyek iránt még talán ő Felségéhez folyamodnunk kellene, fontosan feltegye; sőt magát a köszönetnek módját is concertálja, mind pedig az a deputatio, amely a most emlitett deputatiónak utasítása szerint ezeket ő Felségének alázatosan praesentálja, és ezeken kivül egy generale, mind a két Confessión levőkből álló consistoriumnak ő Felsége kegyelmes engedelmével való felállítására igyekező szándékunkat minden jobbágyi alázatossággal és bizodalommal bejelentse. Mert ezt mind onnan felülről javasolják, mind amennyiben gravameneink complanáltatván, ezután communi nomine bajosan is mutathatunk, és magunk dolgai kormányzására is alkalmatos eszköz, igen szükségesnek itélnők jó móddal ezen consistoriumot felállítani, még pedig a két Confessio atyafiságának és jussai egységének megmutatására, mind a két részről csak egy mixtum consistoriumot. Mely előbb ne-

vezett deputatióra ezen venerabilis superintendentia részirõl rendeltettek Máriássy László, vagy ez akadályoztatván Szathmáry Király József urak csekély személyemmel együtt, a második deputatióra pedig mind a négy venerabilis superintendentia részirõl egy deputatus elégnek itéltetvén, mi mindnyáján egyező értelemmel az urban kedves öcsém consiliarius ifjabbik Ráday Gedeon uramban megnyugodtunk, olyformán, hogy ez mind a négy superintendentia superintendensi és curatori subscriptiójok s a közönséges pecsét alatt expediálandó credentionalissal eleresztetvén, az Augustana Confessión levők részéről rendelendő deputatussal magát összekapcsolja és egyező értelemmel munkálódjon. Mely magunk meghatározását és értelmünket, valamint Főtisztelendő superintendens uramnak s általa az egész venerabilis superintendentiának kötelességem szerint jelentem, ugy a velünk való atyafiságos egyetértést és magok meghatározásáról való érdemes tudósitását teljes bizodalommal kikérem.

Még 2-a 8-bris ezen folyó esztendőben tartatván az Heidelbergai Catechismus némely expressióinak igazitása iránt superintendentialis conferentiánk Miskolczon, most is az azólta vett atyafiságos levelére azon venerabilis superintendentiának egyebet nem válaszolhatok, hanem csupán csak azt, amely még akkor előre elrendelődött, és az akkor költ s most ide rekesztett protocollatio másában bővebben befoglaltatik. Szem levén erre oda fel, s már ágens uram az igazitás felől reménységet is nyujtván ott; de talán más dolgaink is függvén ettől a lépéstől, igen jó volna ezen dolgot siettetni. Ugy tartom, ebben más venerabilis superintendentiák is ezen két venerabilis superintendentiával meg kivánván egyezni, talán az előre is reménylett megegyezésekre nézve csak jó volna egy bizonyos terminust tenni, és mindeniknek insinuálván arra atyafiságosan invitálni. Ez iránt is atyafiságos értelmét azon venerabilis superintendentiának egész bizodalommal kikérem.

Noha ugyan a minapi levelemben az urnak kedves öcsém főcurator Rhédey Ferencz uramnak s általa az egész venerabilis superintendentiának mind néhai Tiszteletes Szentesi János uramnak, az sárospataki kollegiumban az ékesenszólást és a természet törvényét tanitott professornak halálát minden illendőséggel megjelentettem és némelyeket azon hivatalra proponálván, bölcs értelmét is azon venerabilis superintendentiának a jövendő professor választás iránt ezen venerabilis superintendentia nevével kikértem; minthogy mindazonáltal ezen dolognak hosszas halogatása is káros, de azólta számosabban is és czimeresen ezen hónapnak 4-dik napján Bájon összejöni módunk és kellemetes alkalmatos-

ságunk volt, hozzá tevén a választani való személyekhez Tiszteletes Komjáthy Ábrahám és Csernák László uraimékat, valamint mindnyájunknak elméje ezen conferentiánkban Tiszteletes Csernák László uramban most is már daventriai professorban olyformán megnyugodott, hogy ő kegyelme ugyan ezután a deák és görög eloquentiát s historiát, a philosophiae professor pedig az természet törvényét tanítsa, ugy bizonyosan reménylvén, hogy azon venerabilis superintentiának is semmi ellenkező reflexiói iránta nem fognak lenni, ő Kegyelmét s vele együtt azon egész kollegiumot azon venerabilis superintendentia atyai szeretetiben ajánljuk.

Közöltetvén ezen most nevezett conferentiával s el is olvastatván Tiszteletes debreczeni professor uraiméknak ezen Főtisztelendő Dunán innen való superintendens uramnak irott s mindenik által subscribált levele, melynek mását egész bizodalommal ide rekesztem, valamint közönségesen érződött az a sértegető és helytelenül vádaskodó s ingerlő irásnak módja, melyet ő Kegyelmek magoknak még akkor is megengednek, mikor azon Tiszán tul való venerabilis superintendentiának, a melytől ő Kegyelmek egyenesebben függenek, magok iránt igazságos itélet tételit csendesen és engedelmesen be kellene várni, ugy ezen most tartott conferentiánk rendeléséből Főtisztelendő superintendens urammal s általa azon egész venerabilis superintendentiával ezen levelet oly véggel atyafiságos bizodalommal közlöm, hogy ebből azokat az ő Kegyelmek meg nem szűnő törekedéseit s mindenfelé magok vétkes kiterjesztését és még eddig is magoktól meg nem nyerhetett magok meghunyászkodását bővebben is megismerni és igy az ő Kegyelmek gondolkodásuknak módjáról szélesebben is informáltatni méltóztassanak.

Utoljára eleiben terjesztődvén ezen venerabilis conferentiának mind bécsi ágensünknek Nagy Sámuel uramnak az ott való élés módjához s szaporodott háza népéhez képest a mostani már nevelt fizetésének is elégtelen volta; mind pozsonyi ágensünknek Mihályfalvy János uram fizetésének csekély volta, abban határozta meg magát maga részéről ezen venerabilis superintendentia, hogy az elsőnek ugyan fizetése mind a négy venerabilis superintendentiák részéről háromszáz = 300 Rhénes forintokkal, a másiké pedig kétszáz = 200 Rhénes forintokkal szaporíttassék, és igy az elsőnek fizetése 1500, a másiknak pedig 600 Rhénes forintban állapittassék meg, oly reménységgel levén, hogy a több venerabilis superintendentiák is ezen szükséges szaporitásban megegyezni és mind a kettőt ezzel is a magok kötelességeknek folytatására alkalmatosabbá tenni méltóztatnak.

Melyeket ezen most és 2-a 8-bris tartott conferentiáknak rendeléséből Főtisztelendő superintendens urammal és a venerabilis superintendentiával kötelességem szerint egész bizodalommal közleni kivánván, érdemes tudósitását kikérem és magamat tapasztalt szives és érdemes favoriban ajánlván, vagyok Főtisztelendő superintendens uramnak tökéletes igaz szolgája Vay István m. k. Berkesz 9-a 9-bris 1781.

XVIII. Id. br. Ráday Gedeon levele Vay Istvánhoz, 1784. márcz. 31.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XX. 7247.)

Egész bizodalommal való nagy jó uram öcsém!

Hogy két rendbéli leveleire, kivált az elsőre, nagy jó uram öcsémnek későbbecskén válaszolok, oka ez: Hogy Mlgos generalis Beleznay urat mindennap vártuk bé Pestre, azonban az alatt megbetegedvén (ámbár jobbulását is naponként reménylettük), de épen csak ezen napokon jőhetett bé. Mihelyt béérkezett, azonnal közlöttem azon Mlgos urral uram öcsém leveleit s azoknak adnexumit, melyre nézve az kik Pesten voltunk concurráltunk is pro consultatione 25-ta praesentis. De az időt megnyerni kivánván, csak az három nevezetesebb dolgot vehettük elő: ugymint az synodus dolgát, az két kollegiumnak mostani szomoru állapotját és Mihályfalvy uram sallariumjának auctióját. Az mi az elsőt, ugymint az synodust illeti, arra, ugy vettem észre, hogy az ideváló dunamelléki v. s. tagjai (avagy csak azok, az kik jelen voltanak) örömest reá állanak. Kikkel én is magamat conjungáltam s ámbár még ez iránt Dunán tultól még semmi informatiót nem vettem, reménylem mindazonáltal, hogy nem lesznek difficilisek benne. Okát ezen késedelemnek azt gondolom, hogy az rendelt correspondensem (mert már ott lévő Tiszt. superintendens uram erőtlenségére nézve nem correspondeálhat) ugy mint Tiszt. generalis scriba Zsoldos uram megholt, ki hihető, már akkor is betegeskedhetett, mikor azon levelemet vette. Mindazonáltal fogok ujra irni vice curator Sándor Gergely uramnak, és egyszersmind oda is itten tett projectumunkat communicálni, mely az synodus dolgában ez volt:

Jónak itéltetett, hogy az synodus iránt két különösen dolgozó deputatiók rendeltessenek, az kik annak objectumit és személyeinek számát elaborálják. Ugyanis minden venerabilis superintendentiának lehetnek olyan objectumi, az melyek vagy másutt

nincsenek, vagy talán elfelejtődhetnek. Ezen okból az két tiszamelléki superintendentiák részéről, mink itten az urban uram öcsémben és Domokos Lajos urban állapodtunk meg, hogy ezen materiában együtt dolgozhassanak s consultálódhassanak. Az idevaló dunamelléki két superintendentia részéről ellenben ezen dologra engemet neveztenek és az urat Bernáth József uramat. Minthogy pedig Méltóságos gróf Teleki József ur actu Erdély részéről dolgozik ezen materiában, kérettetett, hogy maga munkáját avagy csak először velünk is, itten közelebb valókkal közleni ne sajnállaná, melyre magát ajánlotta is. Én magam részéről mindjárt olyan declaratióval vállaltam fel magamra az dolgot, hogy 1-mo az synodus tartásának módját és az ottan megjelenendő személyeknek számát (hogy az sem felette sok, sem kevés ne legyen) elaborálni fogom és projectálni, 2-do az synodus után állandóképen felállítandó generale consistorium, nem különben az minden ven. superintendentiákban pro directione szükséges superintendentialis consistoriumokra is és azoknak kötelességeire röviden kiereszkedem, 3-do (!) az synodusnak több objectumit is (az mennyire eszemben fognak jutni) feltészem ugyan egy-két szóval, de azoknak különösebb circumstantiáiban, módjaiban s mivoltuknak minemüségeiben való béereszkedés nélkül, 4-to az ceremoniák uniformitását minden superintendentiákban egyenlőképen béhozni jónak itélem ugyan, de ebben is mélyen beléereszkednem nem az én sphaerám. Ezeket azért kivántam röviden praemittálnom, hogy aztán valamely tökéletesebb s mindent magában foglaló munka ne várattassék tőlem. Továbbá ugy vélekedtenek az itten most Pesten consultálódó urak, hogy az midőn, mind az tiszamelléki, mind az dunamelléki munkák készen lesznek, tehát mi először négyen (az kik ezen dologban két deputatioban különösen dolgoztunk) egymás között concurráljunk, és az két munkát közölvén egymással, és az principiumokban coalescálván, ugy menjen aztán az munka pro superrevisione az pataki examenkor mindkét rendből számosabban összegyült vallásunk elüljárói eleiben. Ezekről azért irtam bővebben, mivel azt Puki István uram (kire is Mlgos generalis ur bízta volt) az itten megküldött annexumban igen röviden attingálta.

Terek már az két kollegium mostan critica állapotjára. Ezt mindnyájan szivünkre vettük ugyan, de mondhatom, hogy talán senki sem annyira, mint M. gróf Teleki József ur, s ugyanazon okból közönségesen kérettetett is, hogy ebben valamely munkát feltenni ne sajnállana, melyet ámbár egy darabig magától elháritott, csakugyan végtére felvállalt, és hogy hus-

vétig igyekezik elkészíteni ajánlotta is. Hanem azon kért, hogy méltóztatnék uram öcsém az ezen materiában már ágens Nagy Sámuel uram által Bécsben beadott instantiának párját akar magának igenesen akar nekem megküldeni, hogy az két instantia vagy az kérésekre, vagy az netalán előbbeni pataki instantiában tett ajánlásokra nézve egymással ne ellenkezzen. Ugyanezen nevezett Mlgos urnak projectumából itéltük jónak, hogy ezen dolog megérdemli, hogy különösen és egyedül csak ezen materiában valamely solennisebb deputatio menne fel ő Felségéhez. Mely végre mink itten abban állapodtunk volna meg, s reménylјük is opiniónknak közönséges approbatióját, hogy mindaz két kollegium részéről, azon két ven. superintendentiának két főcuratora mind az két kollegiumból adjungálandó egy-egy professorral, és igy négyen mennének fel ezen nagy dologra nézve Bécsben, kik talán együtt is kapnak audientiát, csak ketten levén deputálva egy-egy kollegiumtól, vagy ha különösen admittáltatnának is az debreczeniek és patakiak, de csak ugyan mind az kettőjöknek Bécsben léte nagy impressióját tenné az sérelemnek az Felséges udvarnál.

Mihályfalvy uram dolgát az mi illeti, az itt való ven. superintendentia megegyezett azon tudvalevő auctióban, melyet miért nem tett fel Puki István uram, nem tudom. Még én ezt ugyan az v. Dunán tul való superintendentia iránt nem irhatom, de reménylem, hogy ottan sem lészen benne akadály, az mint hogy fogok erről is vicecurator Sándor Gergely urnak irni.

Már minekutána bezárni akartam volna levelemet, vészem az négy pataki professor urak levelét azon tudva levő állapotban, melyhez képest (ámbár levelek szerint magok is irtak Főtiszt. superintendens uramnak) csakugyan én is vicecurator urnak hathatósan fogom commendálni az dolgot, ki ott csak félórányira lakik T. superintendens uramhoz. Ezen dologban eztet csak magamtól attingálom (mert erről szólani az consultatióban elfeledkeztünk), hogy talán a projectált felmenendő deputatus uraknak két credentionalist kellene venni. Egyet az négy venerabilis superintendentiától, hogy az által is az sérelem közönségesebbnek gondoltathassék; másikát az két collegium rectoraitól és senioraitól. Minthogy azonban tartok attól, hogy ezen levelem a mai postáról el ne maradjon, kérem méltóztassék aztat addig is, Tiszteletes professor uraimékkal communicálni, mig magam levelekre válaszomat adhatom. Azonban tapasztalt uri jóakaratjában ajánlott maradok az urnak uram öcsémnek lekötelezett igaz szolgája B. id. Ráday Gedeon m. k. Pest, 31. Martii 1784.

A borítékon: Spectabili ac Perillustri Domino Stephano Vay Plurium I. Cottuum Tabulae Judriae ex Primariis Assessori (etc) Domino mihi et Fratri Colendissimo Nyiregyháza Berkesz. — Vay kezével ráírva: Perceptum 10-a Apr. 1784.

XIX. Szathmáry Király József levele Vay Istvánhoz, 1784. jul. 9.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XX. 7329.)

Spectabilis ac Perillustris Domine,
Domine et Frater mihi singulariter colendissime!

Az urnak uram bátyámnak hozzám mult junius havában bocsátott uri leveléhez képest az ecclesiastica fundatióknak conscriptióját Főtisztelendő superintendens és Tisztelendő esperest s kedves bátyám Lossonczy Károly uraiméknak értelmével megtétettük ugyan és közelebb mult 30-a Junii tartott T. Ns. Borsod vármegye gyülésére pro revisione et idea, quoad reliquas etiam formanda a T. Ns vármegyének be is adtunk egynehányat, melyeket deputatio által revideáltatván, minthogy némely magunk által is observált hibák találtattak bennek, már most mind Vadnai uram kezinél vannak az egész Borsod vármegyei fundatiók conscriptiói, hogy corrigálja s purisáltassa mind a F. Consilium, mind a magunk számára, és ugy per concernentes curatores fundationum ujolag subscribáltatván, augusztusban tartandó gyülésen be fogjuk adni.

A synodusra nézve minémü csekély opiniót tettem fel, azt Főtisztelendő superintendens uramnak kezéhez oly véggel szolgáltattam, hogy a rendelés szerint az urral uram bátyámmal együtt megvizsgálhassák, és ha valami jó találkoznék benne, tetszések szerint a köz jónak javára intézhetnék. Én generaliter csak abban az értelemben vagyok, hogy jó is volna, szükséges is minél elébb synodus tartáson igyekeznünk, mert ha szép egyességgel hozzá láthatnánk, talán még némely az tolerantialis állapotban történt praejudiciumokat is ő Felsége kegyelmességéből a synodus által felállitandó egyesség s főconsistoriumok rendes munkálkodása által megfordithatnánk, de igy nagy rendetlenségben lévén, se egy értelem, se egyező erő nem oltalmazhatja közös dolgainkat, csak a külsők ellen is, hát a magunk belső constitutiójáról mit mondhatnék?

A synodusnak pedig mind a két confessiót tartók részéről kellene tartatni minden kétség kivül, kivált az ide feljebb je-

lentett praejudiciumok lehető orvoslása vagy anteversiojára czélozható eszközöknek elrendelése kedvéért, és az oly közönséges dolgoknak, melyek mind a két félt egyaránt illetik, sőt az atyafiságos, mulhatatlanul mindenkor is, de kivált most ezen két atyafi confessiók között megkivántató egyességnek felállítása s rendben vétele kedvéért. Örökös gyalázatjára fogna szolgálni a magyar evangelica eklézsiáknak, ha az lengyelországi eklézsiák valamint a 16.-dik században, ugy ezen közelebb mult esztendőkben is tudtak magok között mind a két confessio részéről szép egyességet felállítani, s a magyar evangelicusok sokkal irrationabilisebbek volnának: hiszen micsoda praejudicium, derogamen vagy veszedelem következhetne abból, ha az egymást egyenlően illető közönséges dolgokat, az egy helyben s közönséges votumokkal, az egyik vagy másik confessióból választatandó synodi director alatt összegyülendő mindkét confessiónak delegatusai közönséges egyező értelemmel végeznék s elrendelnék, megmaradván azonban mindenik confessiónak a maga különös dolgainak különös maga synodalis sessioiban való folytatására való szabadsága.

Valójában csudálkozni lehet az ily jó igyekezettől idegen, és talán csak az fekete sárral bővölködő vérü theologusi lélektől vezéreltetett embereknek gondolatin, mert vagy a vallást ugy, amint csupa fundamentomában van, nem értik, vagy ezen dolgot másként, mint ahogy kellene, vészik fel. Nem tartom sem én, sem más, aki pro mixta synodo votisál, hogy ottan de dogmatibus disputálni, vagy abban valamely uniót formálni kellene, mert az, valamint a nyakas theologusok miatt eddig is haszontalannak tapasztaltatott, ugy most is a kivánt véget nem producálná, hanem csak salvis confessionibus a közönséges egyenlően egymást illető dolgoknak rendbe vétele, és a külső dolgokban szorosan megtartandó egyesség kedvéért kivánnánk mindnyájan a mixta synodust. Többekkel drága uram bátyámat nem terhelem, hanem csak óhajtom, hogy az Ur Isten másoknak is szivét a tartozó keresztyéni szép egyességre gerjeszsze fel, és mindnyájunkat a közönséges jónak valóságos hasznára kegyelmesen vezérelni méltóztasson. Ego vero expertis gratiosis favoribus commendatus persevero: Spectabilis ac Periilustris D. Vrae humillimus servus Josephus Király de Szathmár m. k. Boldvae, 9. Julii 1784.

P. S. Ego propter negotia aliquot centenorum florenorum damnum facile mihi causare (si abessem) queuntia pro examine comparere nequeo. Az agentialis számadást az abauji, zempléni és ungi tractusok magok summáikat még ez ideig is Tomka

György urnak be nem adván, fel nem vehettük pro revisione, mihelyt mindenek rendivel bejönnek, azonnal kötelességünk szerint revideálni el nem fogjuk mulatni.

A boritékon: Spectabili ac Perillustri Domino Stephano Vay de Vaja Complurium J. Cottuum Tabularum Judriarum Assessori Primario (Titt. etc.) Domino mihi et Fratri singulariter colendissimo S. Patak vel ibi ubi. Vay István írásával: Perceptum 12. Julii 1784.

XX. Őri Fülep Gábor levele Szalay Sámuelhez, 1787. jun. 11.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára, XXII. 8032.)

Főtisztelendő superintendens uram!

Nékem kiváltképen való régi drága nagy és jó uram!

Vévén Főtisztelendő uramnak nagybőcsü levelét, attentióval voltam Tek. főcurator urnak minden cselekedeteire s magaviselésére. De nem titkolhatom, hogy már tavaly is ilyenforma dolog történvén, hogy hire s influxusa nélkül superintendentialis gyülés tartatott, és azon fogva hivataláról is le akarván mondani, most inkább ezen a dolgon igen megindult, magát ezen az uton épen szükségtelen embernek tartván a ven. superintendentiában, és még olyan formán is vévén, mintha az efélék által csak arra adódnék ujabb meg ujabb alkalmatosság, hogy hivatalát resignálja. Kivetette e végre még az időt is, amely alatt ez a parancsolat (ha mindjárt expediáltatott volna, mihelyt érkezett) Berkeszt is könnyen megjárhatta volna, és mégis a teendő replica tempestive megeshetett volna. Mert őt, legfeljebb hat nap alatt a tavalyi superintendentialis resolutio szerint expressus fogadódván penes diurnum, commode megjárhatta volna Berkeszt, és az urnak értelmét is megvihette volna. Mely körülbelül a debreczeni respirium-kérésben termináltatik; ezekben a mostani igen-igen critica circumstainkban *(igy!)* felette szükségesnek láttatván a Tek. ur előtt erről a momentosa dologról való mutua concertatiójok s consultatiójok a 4 ven. superintendentiáknak. Igyekeztünk ugyan mindnyájan s magam is különösen csendesiteni a Tek. urat, de nehéz volt tőle csak legkisebbet is impetrálni, kivált hogy mostani requisitiójára is senki a v. curator uron kivül meg nem jelent, sem ex ecclesiastico sem ex secnlari statu. Holott pedig sok momentosa dolgokról kellett volna conferálni. Csinált csakugyan a Tek. ur, valamit csinálhatott,

kivált az oskolánk educilluma aránt esett evocatiónkra nézve. De a consistoriumra nézve csak abba maradt, hogy valahogy s valamint mi is magunkat a respirium kérőkhöz csatolhassuk, alkalmasint oda járván nem csak a Tiszántul való, hanem a több ven. superintendentiáknak értelmek is. Már eddig csendesedvén (mert bizonyos, hogy sajnosan vette ezen maga értelme szerint való posthabitióját), mire vehette magát a Tek. ur, közelebb Berkeszről irandó leveléből meg fogja érteni Főtisztelendő uram. Mert innen irni is még nem akart, de sok bajai miatt nem is érkezhetett volna. Mondani ugyan nem mondotta, hogy resignálni fog; de alkalmasint ki lehetett nézni ezen dolgon esett megilletődéséből, hogy a tavalyi propositumában kíván persistálni, és jövő examen alkalmatosságával ki is fogja mondani, ha az alatt még más gondolatokra nem talál jőni. Melyre én ugyan privatim is instáltam a Tek. urat, hirtelen csak kigondolni sem tudván, minek utána ennyire occupáltattak arra való érdemes uraink, kire fordítsuk elménket s szemeinket, ha bennünket ide talál hagyni. Melyre nézve alázatosan kérem Főtiszt. superintendens uramat különösen is, az examemre lehető eljövetelének eshető akadályait minden módon méltóztasson elhárítani, és ha csak lehetséges, személy szerint megjelenni. Mert különben még a tavalyinál is nagyobb confusiótól félhetünk. Ezeket parancsolatjára Főtisztelendő uramnak in omni confidentia, candore et sinceritate megjelentenem kötelességemnek ismertem. Aki az examenre kiadatott theseseimnek alázatos submissiója mellett, midőn az asszonyt, drága nagy és jó asszonyomat uri kedveseikkel egyetemben alázatosan tisztelem, magamat régtől fogva tapasztalt atyai nagybőcsü favoraiba rekesztvén, állandóképen vagyok Főtisztelendő superintendens uramnak kegyelmednek alázatos kész és hív szolgája Őri F. Gábor m. k. S. Patak 11. Junii 1787.

A borítékon: Reverendissimo Domino, Domino Samueli Szalay, Ecclesiarum Helv. Conf. addictarum Districtus Cistibiscani Superintendenti (Tit. cet.) Domino mihi Patris adinstar colendo venerando. Miskolcz. A másik oldalon Szalay írásával: perceptum 3.-a Julii 1787.

XXI. Szőke Ferencz levele Szalay Sámuelhez, 1787. aug. 6.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XXII. 8100.)

Főtisztelendő superintendens ur
Nagy bizodalommal való drága jó uram!

Szinte csak tegnap estve vettem becses levelét szokott tisztelettel Főtisztelendő superintendens uramnak, és igy még bizonyost nem irhatok a parancsolt kályha iránt, de mikorra megfordul T. Rácz uram, el nem mulatom tökéletes választ adni, szerencsémnek tartván, hogy e részben is szives tiszteletemet bizonyithatom.

Én Budáról, hol az harangokat öntettük, csak a mult pénteken érkeztem haza. Megfordulván nagy helyeken, az holott esmerős voltam, bizonyos mostan felforgó eklézsiai dolgokról beszéllettünk, különösen a felállittatandó eklézsiai consistoriumról, mely iránt a parancsolatok elmenvén tartozó helyekre, már nagyobb részint feleletek is azokra megadattattak. A lutheránus urak legfundamentomosabb, superintendens Torkos ur által felküldött felelete már régen nálam vagyon. Közönségesen ezek az urak a consistoriumot acceptáiják, de ugy, hogy annak módját magok már most Tiszt. Crudi, Valaszky és Klanicza uram által most dolgoztatván és osztán egészlen in publico congressu (akár legyen már az synodusban, akár deputationalis egyben jövetelben) kiesinálván, olyformán adják bé, hogy semmi károk és praejudiciumok belőle ne következzen. És ez eddig a Felséges consiliumnak is tetszik. De hát magunkról mit mondhatok? Hogy a debreczeni venerabilis superintendentia sem a consistoriumhoz könnyen nem fog hajlani, sem Főtisztelendő superintendens ur magában artatlan feleletiben meg nem fog nyugodni, azt tudtam meg 1783-dik esztendőbeli pesti gyülésben, hol ketten, egyik volt Domokos ur, még csak hallására is a consistoriumnak irtoztanak, ámbár már akkor projectumban volt, hogy a consistoriumnak planuma a dunamelléki superintendentia részéről néhai boldogult ur Bárczay András uram által és általam dolgoztassék ki praeliminariter. Ezt tudom, hogy a Felséges Consiliumnak oly parancsolatja vagyon ebben a materiában Felséges urunktól, hogy valameddig ez a dolog consistentiára nem megyen, senkinek [illegible] repraesentatiót s feleletet és declaratiót ne acceptáljon, és [illegible] hogyha a dolgot mellőznénk, vagy [illegible] ő Felségének hirével esvén, magunk [illegible] munkálódhatnának, megtetetne, hogy az egyházi rend a

consistoriumbul kirekesztetne, meglehetne, hogy r. katholikusok rendeltetnének beléje praesesnek s assessoroknak. Ellenben, ha az ő Felsége kegyelmes akaratjára hajlunk ennyiben, hogy légyen főconsistorium, valaminémű móddal akarjuk kicsinálni czélunkat, elérhetjük. Ő Felsége a sok particularis panaszokat elunta, systematice akar uralkodni, látja, hogy egész nexusunk nincsen, egymás közt egyező rendet nem tartunk, azért telységgel (sic!) nem fog elállani feltett czéliától.

Micsoda interesséjét gondolják Főtisztelendő Szathmári István uramnak abban, hogy a consistoriumtul idegen (mert alkalmasint tudnak mindeneket) könnyü képzelni. Én ezen interesse ellen kezdettem egy munkácskát dolgozni és azt megmutatni, mind a bécsi pacificatio előtt, mind azután micsoda influxusa volt a secularis statusnak az eklézsiai dolgokban; de megvallom, mikor azt tapasztalom, hogy sokfelé hajlunk, majd szükségtelennek itélem csak pennát is venni kezemben. Hogyha boldog emlékezetü eleink s uraink a reformáczió kezdetivel a prédikátoroknak patrociniummal nem lettek volna, hogyha azok az ő oltalmok s igazgatások alatt synodusokat is nem tartottak volna, hogyha a diaetákon vallásunknak ügyét hathatósan nem forgatták volna, emberi mód szerint mi lett volna vallásunk dolgábul? A kegyelmes Isten igazitsa el a maga ügyét legalkalmatosabban a maga dicsőségére és eklézsiáink hasznára.

Nem tudom, voxolt-e már venerabilis superintendentiánk a jövendő budai ágensre. Szemere Ferencz uram nagyon sollicitálja azon hivatalt, sollicitálják részére, akik vele in nexu vagynak, annyira, hogy a resolváltatott assessorságot is kész elhagyni. Minthogy Dőry László uram magános ember, nem avocáltatik sem nexusa, sem oeconomiája által, azonban akiknek hozzá különös nexusok nincsen, igen jól emlékeznek felőle, talán nem ártana róla emlékezni. Fülep uramat kettőn vagy hárman kivül, kik debreczeni urak, senki sem commendálja.

Gr. Haller József ő Excellentiája a Felséges consiliumrul lett promotiójában nagy kárt vallottunk. Feleségem és napam asszony Főtisztelendő superintendens urat velem együtt a nagyasszonyt alázatosan tiszteli. Tapasztalt kegyes favoriban alázatosan ajánlott állhatatos tisztelettel vagyok Főtisztelendő superintendens urnak alázatos hív szolgája Szőke Ferencz m. k. Rimaszombat 6-a Augusti 787. Főtiszt. Virágh ur beteg és fekszik.

A borítékon: Reverendissimo Domino Samueli Szalay Ecclesiarum H. C. addictarum Cis Tibiscum Superintendenti gravissimo piissimo etc. V. D. Sacrorumque Ministro zelantissimo (titt. titt.) Domino mihi humillime colendissimo. Miskolczini.

XXII. Szalay Sámuel levele Vay Istvánhoz, 1787. aug. 18.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XXII. 8105.)

Tekintetes főcurator ur, kiváltképen való nagy jó uram!

Ezen folyó augusztus havának 17-dik napján küldötte hozzám Tekintetes consiliarius v. ispán ur ezen parancsolatot, melyet mihelyt leirattam, sietve kivántam alázatosan a Tekintetes urnak in copia ezen expressus által megküldenem. Melyben mivel azt parancsolja a Felséges consilium, hogy a felállítandó consistorium dolgában a districtualis curator urak és a superintendensek errül való projectumokat csinálják ki, és mentül elébb opiniójokat felküldjék. E végre alázatosan kérem a Tekintetes urat ez eránt egybenjövésünknek helyét és idejét maga bölcs tetszése szerint méltóztassék meghatározni; és még most ha lehetne, ezen expressus által értésemre adni; én a tevő leszek, amint méltóztatik a Tekintetes ur a rendeléseket megtenni. Minthogy ez a parancsolat, amint a stylusbul is megtetszik, más superintendentiákhoz is ezen formában megküldetett, kétség kivűl Debreczenben is errül a dologrul közelebb mult vásári alkalmatossággal tartattatott valamely értekezés, jó volna azt is megtudnunk, ott mi formán gondolkodtanak az urak errül a dologrul; de a hijjával is mi ugyan csak tartozunk a mi privata opiniónkat felküldenünk, és noha privata opinio emlegettetik a parancsolatban, de a mi eklézsiáink rendi szerint, itélem, hogy szükséges volna Tisztelendő esperest és coadjutor curator uraknak is jelen lenni, a nélkül, hogy a község között ez a dolog igen nagy hirré ne terjedne.

Amint Patakon is emlegette districtualis scholarum inspector, Kazinczy Ferencz ur, hogy különös parancsolatja volna ez eránt, hogy Újhelyben, Patakon és Miskolczon és némely több helyeken normalis mixta nationalis iskoláknak felállítását sürgesse, vagy fel is állítsa, ide is eljött Miskolczra julius havában, Budára szándékozó utjában, és itt eklézsiai gyülést is tartatott, és némelyeknek persvadeálta is azon oskolának itt való felállíthatását, akik bizonyos censitiók és capitulatiók mellett láttatnak is reáállani, ha tudni illik: A Felséges kamara építtet oskolákat, minthogy itt kellene háromnak is olyan oskolának

lenni; ha a tanító mesterek ex cassa studiorum fizettetnek; ha a mi vallásunkon levő mesterek egy karban helyheztetnek a katholikus tanítókkal; ha a mi gyermekeink vallásbeli minden sérelemtül mentekké tétettetnek, és ha a találna történni, panaszt tévén a fődirector vagy inspector uraknál, és ha a praejudicium az alatt nem orvosoltatnék, akkor szabad legyen a mi gyermekeinket azon oskolátul separálni; ha a mi vallásunkat nem illető formulák azon normalis könyvekbül kitörültetnének addig is, mig azok ujonnan kinyomtattatnának; ha a mi vallásunkon való katecheta az itt való prédikátorok directiója alatt leszen; ha a mi tanító mestereink az itt való communitastul választatnak és denomináltatnak etc. Jelen volt Kazinczy Ferencz ur, mikor ezek irásban tétettettek; és azt mondotta, hogy mig visszajő, ezek purizáltassanak; és bilateraliter mind az inspector ur, mind az eklézsia fogják subscribálni. De midőn ez előtt egynehány napokkal visszajött Budárul, semmit errül nem szólott, hanem csak azt mondotta, hogy szorgalmatosan tudakozódott gróf Nyitzky ur ő Excellentiája: mint accommodálják magokat a kálvinisták a normalis oskola dolgában; és hogy az teljes akaratja volna a Felséges fejedelemnek. Jelentette azt is inspector ur, hogy a fődirector gróf Török Lajos ur ő Nga el fogna ide jőni: akkor, elhiszem, hogy fog errül az oskolárul szólani. De a népnek nagyobb része azt nem is tudja; és ha megtudná is, én nem hiszem, hogy gyermekeiket oly oskolában kivánnák jártatni, annyival is inkább, ha megtudják, hogy ezt ő Felsége vi coactiva senkire nem akarja kötni, melyre szinte tegnapi napon kezemhez kerűlt ide rekesztett parancsolat elég alkalmatosságot fog szolgáltatni a mi népünknek. Errül is alázatosan instálom eklézsiánk nevével, méltóztasson a Tekintetes ur bennünket bölcs tanácsával vezérleni.

Az órácskát, melyet Patakon kezemhez küldött a Tekintetes ur, Nagy Sámuel uram kezében adtam; egy alkalmatossággal kezemhez küldötte volt, mint már jobbított munkát, de egy perczenését sem vevén észre, azon nyomon visszaküldöttem; másszor ismét kezemhez küldötte, már akkor amint felvonta, az egész folyását helyesen absolválta, de én az ólta soha fel nem vontam: elhiszem, hogy már jó lesz. Eddig semmi bizonyos alkalmatosságom nem volt az elküldésre: ezen expressus által ezt is alázatosan megküldöm, aki a Tekintetes asszony alázatos tisztelete alatt magamat a Tekintetes ur kegyes uri gratiájában alázatosan ajánlván, állhatatos tisztelettel vagyok Tekintetes főcurator urnak, az urnak alázatos hív szolgája Szalay Sámuel m. k. Miskolczon 18-a Augusti 1787.

A boritékon: Spectabili ac Perillustri Domino, Domino Stephano Vay de Vaja Certorum I. Comitatuum Tabularum Judiciariarum Primario Assessori Titt. etc. Domino mihi peculiariter colendissimo. Berkesz. — Hátul a Vay írásával: Perceptum 20-a Aug. 1787. De supremo consistorio.

XXIII. A dunántuli ref. egyházkerület készülődése a budai zsinatra.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XXIV. 8881.)

1791-ik esztendőben májusnak 25. és 26. napjain Dadon Tekintetes Nemes Komárom vármegyében Főtiszteletű superintendens Halász József ur praesidiuma alatt, Méltóságos gróf idősb Rádai Ráday Gedeon főcurator ő Nagysága és egyéb belső-külső renden levő urak jelenlétekben tartatott consistorialis gyülésben elvégeztetett.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

12. A közelebb tartandó és a vallás dolgában ujonnan hozatott törvény szerint a fels. királynak már bejelentetett synodusnak helye iránt determináltatott, hogy várjunk a fels. királyi resolutiótól, mely szerint ha ő felsége Budát applacidálja, mi is abban megnyugszunk; ha pedig a több venerabilis superintendentiák inkább más helyet kivánnának, arra is accedálni készek vagyunk. Ezen synodusban folytatandó dolgoknak Tekintetes Domokos Lajos urnak készíttetett ideája Főtiszteletű generalis notarius Kármán József és Tiszteletes assessor Péczeli József uraknak általadatott, hogy reflexiójokat iránta megtegyék, és főtiszteletü superintendens urnak s általa összehivattatandó senioroknak általadják. A synodusra deputáltatott személyekre nézve pedig végeztetett, hogy azok 12 = tizenketten a belső, ugyanannyin a külső statusból valók, és igy mindössze 24 légyenek. Ki is neveztettek az ecclesiasticusok közül: Főtiszteletű superintendens Halász József, generalis notarius Kármán József, vice notarius Tóth Pál, s assessor Péczeli József urak.

A venerabilis tractusokból nevezetesen:

Veszpremi: T. senior Somodi István ur, in casum impedimenti T. Horváth Sámuel.

Tatai: T notarius Szentgyörgyi József ur, in casum impedimenti T. Hevesi Sámuel.

Peremartoni: T. Kecskeméti Zsigmond ur, in casum impedimenti T. Szilai Péter.

Somogyi: T. prosenior Szentgyörgyi István ur, in casum impedimenti T. Nagy Gergely.

Pápai: T. senior Torkos Jakab ur, in casum impedimenti T. Vecsey Miklós.

Komáromi: T. senior Horváth Ferencz ur, in casum impedimenti T. Markus Péter és T. Tóth János.

Barsi: T. prosenior Baka István ur, in casm impedimenti T. Gyarmati István.

Drégelypalánki: T. Szilvási Mihály ur, in casum impedimenti T. Aszalai Mihály urak.

A secularis urak közül:

Méltóságos főcurator idősb Rádai Ráday Gedeon gróf ő nagysága, Tekintetes vice curator Pázmándi József ur, Méltóságos consiliarius Darvas Ferencz ur, Tekintetes Szilassy József ur.

A venerabilis tractusokból nevezetesen:

Veszprémi: Tek. Győrfi József ur, in casum impedimenti Tek. Soós Imre.

Tatai: Tek. Pázmándi János ur, in casum impedimenti T. Sári Pál.

Peremartoni: Tek. Puky Ferencz ur, in casum impedimenti Tek. Uri Lajos.

Somogyi: Tek. Gombai András ur, in casum impedimenti Tek. Székes Benedek.

Pápai: Tek. Őri János ur, in casum impedimenti Tek. Osvárt Zsigmond.

Komáromi: Tek. Pázmándi Pál ur, in casum impedimenti Tek. Laki Mihály.

Barsi: Tek. Péli Nagy András ur, in casum impedimenti Tek. Botz János.

Drégelypalánki: Tek. Gyürki István urak.

Ezeken kivül minthogy a más három venerabilis superintendentiákból is mindenikből 24 deputatus urak rendeltetvén mindössze az összegyülendő deputatusok száma még csak 96-ra mégyen, hogy a száz szám, mely a Fels. udvarhoz beadott instantiában meghatároztatott, teljes légyen, projectáltattak a bécsi és budai tekintetes ágens urak, és a debreczeni s sárospataki kollegiumokból egy-egy professor ur. A deputatus uraknak napi pénz, amelybe a vectura is befoglaltatik, rendeltetett egy rhfrt s 30 kr., főtiszteletü superintendens urnak pedig két = 2 rhfrt.

XXIV. A dunamelléki ref. egyházkerület készülődése a budai zsinatra.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XXIV. 8880.)

Ezen folyó 1791-dik esztendő junius havának 21. napján tartatott ezen venerabilis dunamelléki superintendentiának gyülése és épitő széke Méltóságos gróf ifjabb Rádai Ráday Gedeon ur ő Nagysága elő ülése alatt; Tisztelendő Szabó János solti, Földvári István cserháti, Vég Veresmarti Sámuel kecskeméti, Kis Ferencz somogyi, Peleskei János alsóbaranyai és Ötvös János tolnai senior uraimék; nemkülönben Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Szilasi János, Vechelius János, Méltóságos ifjabb két Rádai Ráday urfiak, Szemere Ferencz ágens, Vizsolyi János és Sigrai István urak együttülése mellett.

Méltóságos gróf ifjabb Rádai Ráday Gedeon ő Nagysága illendő köszöntéssel tisztelvén a venerabilis gyülést, és Méltóságos R. Sz. B. gróf Teleki József ő Exc. mint a superintendentiai főcurator ur nagytekintetű levelét felolvasván — — — a voxok felszedése után a superintendensi hivatalra T. T. Vég Veresmarti Sámuel, kecskeméti prédil átor ur, a generalis notariusságra pedig T. T. Tormási János halasi prédikátor ur választatott, s Főtiszteletű Dunán tul lévő superintendens Halász József ur által a templomban szokott czerimoniával felszenteltetett — — —

Ezek véghez menvén — — —

1. Meghatároztattak névszerint a nemzeti synodusra ezen venerabilis superintendentiából bocsátandó személyek ily renddel:

A venerabilis superintendentia részirōl ugyan Főtiszteletű superintendens és generalis notarius, T. T. Lukácsi István péczeli és Szélesi Pál nagykőrösi prédikátor urak. In casum impedimenti T. T. Lukácsi István uram mellé T. Török István ur, a kis váczi eklézsia prédikátora, T. T. Szélesi Pál ur mellé laczházi prédikátor T. Rozgonyi György uram.

A venerabilis tractusokból:

Tolna: T. Eötvös István prosenior, in casum impedimenti T. Komádi Mihály dorogi prédikátor.

Solt: T. senior Szabó János, in casum impedimenti T. Mocsi István solti és T. Váradi István dömsödi prédikátorok.

Cserhát: T. senior Földvári István, in casum impedimenti T. Marton József.

Somogy: T. senior Kis Ferencz, in casum impedimenti T. Kis Sámuel csepeli, T. Keck Dániel.

Felsőbaranya: T. Pólya János harsányi prédikátor, in casum impedimenti T. Császár Mihály viszlai prédikátor.

Alsóbaranya: T. senior Peleskei János prédikátor, in casum impedimenti T. Rácz Mihály karancsi prédikátor.

Kecskemét: T. Göböl Gáspár, in casum impedimenti T. Mocsi Mihály czeglédi prédikátor.

Vértesalja: T. senior Veszprémi János, in casum impedimenti T. Gózon István zámolyi prédikátor.

A secularis statusból:

1. Méltóságos főcurator R. Sz. B. gróf Széki Teleki József ur ő Exc. 2. Méltóságos gróf ifjabb Rádai Ráday Gedeon ur ő Nagysága. 3. Méltóságos Bernáthfalvai Bernáth József consiliarius ur. 4. Méltóságos Bay Ferencz consiliarius ur.

A tractusok szerint:

Cserhát: Tekintetes Szemere Ferencz ágens ur, in casum impedimenti T. ifj. Sárközi Pál ur.

Solt: Sigrai István ur, in casum impedimenti Péter Ferencz ur.

Tolna: Vizsolyi János ur, in casum impedimenti Tomka László.

Somogy: Bóka József, in casum impedimenti Fejér Sámuel.

Felsőbaranya: Horváth Ádám, in casum impedimenti Dőry László.

Alsóbaranya: Puky Ferencz, in casum impedimenti Sárai Sámuel, Dálnoki László.

Kecskemét: Szilasi János, in casum impedimenti Halász Ferencz.

Vértesalja: Vechelius János, in casum impedimenti Kenesei Antal, Mészely Lajos.

2. A synodusra deputáltatandó személyeknek diurnumba rendeltetett summának fundusa lészen a publicatiók, melyeket kell minden hónapokban iterálni mind az alatt, hogy fog tartani a synodus. A diurnum pedig lészen egy rhfrt 30 kr. Főtiszteletű superintendens urnak két rhfrt a naptól fogva, hogy meg kell indulni addig, mig kiki haza érkezik. — — —

Főtiszteletű superintendens ur megtudván a synodus idejét, 14 nappal az előtt a synodusra deputált személyeket evocálván ott ismét felolvastassék.

— — — Fülöpszállás.

XXV. Jelentés a Pesten tartott zsinat-előkészítő gyűlésről.

(Tiszáninneni ref. egyházkerület levéltára XXIV. 8907.)

Alább megirtak, mint Főtisztelendő superintendens Szalay Sámuel urtól a leendő közönséges zsinatot megelőző pesti gyűlé-re elküldöttek terjesztjük alázatosan a Tisztelendő közönség eleibe, hogy

Folyó augusztus havának 15. napja estvéjén megkeresvén Méltóságos gróf idősb Rádai Ráday urat ő Nagyságát, de otthon nem találván, másnap reggeli kilencz óra tájban magunkat ő Nagyságánál bejelentettük, és az összegyülés ideje felől tudósíttattunk, mely délig meg nem eshetett, mivel a Méltóságos és Tekintetes uraságok különb-különbféle sessiók által elfoglaltattak, hanem határoztatott estvéli öt órára. Amidőn jelen voltak: a komáromi superintendentiából Méltós. gróf idősb Rádai Ráday Gedeon ur ő Nagysága csak maga, a papi rend közül pedig senki sem volt ez okon, mert nem reménylették, hogy kivált a távolyabb levő superintendentiákból ily rövid idő alatt elérkezhessenek, hanem a lehető esetre credentionalis levelet küldöttek emlitett Méltóságos gróf idősb Ráday Gedeon urnak ő Nagyságának, mint főcurator uroknak, ajánlván magokat arra, hogy valamit tetszik végezni a jövendő zsinat ideje és helye felől a három Tisztelendő superintendentiának, ők abban megnyugodnának. A kecskeméti superintendentia részéről jelen voltak: főcurator Méltóságos gróf Széki Teleki József ur ő excellentiája képiben Méltóságos gróf ifjabb Rádai Ráday Gedeon ur ő Nagysága, Főtisztelető superintendens Vég Veresmarti Sámuel, Tisztelendő generalis notarius Tormási János, Göböl Gáspár és Rozgonyi György urak. A debreczeni superintendentiából: Tekintetes consiliarius Vajai Vay István ur és Tisztelendő Szikszai György ur. Ezen miskolczi superintendentiából Tekintetes consiliarius Kiscsoltói Ragalyi József vicecispán ur és mi alább megirtak.

Ezen Méltóságos, Tekintetes és Tisztelendő urakon kivül jelen voltak még Méltóságos consiliarius Vajai Vay József, Bernátfalvai Bernát József, Nagyréti Darvas Ferencz urak ő Nagyságok, Tekintetes Szemerei Szemere Ferencz ágens ur, és Nemes s Vitézlő Dálnoki ur.

Végeztetett ezen 16-dik napi ülésben,

Hogy valamint alázatos kérésünkre megjött és szinte mai

nap délelőtt a Fels. helytartó consiliumon felolvastatott kegyelmes királyi rendelés tartja:

1. A leendő közönséges zsinat mindjárt következő szeptember havának 12-dik napján elkezdődjék, a megjelenésnek napja levén az előtt való tizenegyedik = 11-dik napja.

2. Az augustana confessiót tartóké légyen Pesten, mivel nékik ott közönséges isteni tiszteletök van, amint szól a Felséges királyi rendelés. A helvetica confessiót tartóké légyen Budán, amint tartja az emlitett Fels. királyi parancsolat: propter vicinum in Veteri Buda exercitium suae religionis publicum.

3. Az egész zsinat álljon száz — pro 100 személyekből, ha son fele a világi, ugy hason fele a prédikátori rendből, esvén mindenik superintendentiára huszonöt = pro 25 személyek.

Mindezen végezésekben a több superintendentiák megegyezvén, maga a debreczeni először is nem 25, hanem 30 személyeket kivánt kebeléből küldeni követségben a zsinatra ezen az okon kivált, mert superintendentiájok tizenhárom — 13 tractusból állván, az illendőség és szükség szerint, ha mindenik tractusból két-két követ megy, lesznek huszonhatan, a superintendentia részirõl is pedig és a kollegiuméról szükség lesz menni, és igy harminczra könnyen reá telnek. Erre a feleltetett, hogy a követeknek nem a tractusok, hanem a superintendentiák nevével kelletik mindenünnen jőni, másként sok egyenetlenségek következnek, és hogy a szilágyi s nagybányai (sic!) tractusok Erdélyhez, nem Magyarországhoz tartozván, Pestre zsinatra követjeiket nem is küldhetik, hanem ha a superintendentia nevével. Másodszor kivánták, hogy a zsinat nem Budán, hanem vagy Kecskeméten, vagy Debreczenben, vagy Miskolczon légyen, mind isteni tiszteletünk diszesebb folytatására, mind a költség szoritására nézve. De kiváltképen azért, hogy a fels. consiliumon és egyebütt levő Méltóságos urak az ülésekben benn lehessenek, inkább tetszett e pontban is a királyi parancsolat mellett maradni. Harmadszor, és kiváltképen akarta a debreczeni superintendentia, hogy a zsinatnak ideje továbbá és szinte deczemberre elhalasztassék, mind azért, hogy ily zürzavaros állapotjokban nem készülhettek, mind kivált azért, hogy még most is nagy egyenetlenség lévén köztök, várakozni kellene, mig magokhoz és a jó békességre térnének, hogy netalán a zsinatnak is, annak folyásában alkalmatlanságot és félő akadályt is ne szerezzenek. De a készületet ami nézi, erre nézve a mondatott, hogy alkalmatos emberek lévén a superintendentiában, ily kevés idő alatt is elintézvén magok közt, készülhetnek: hogy ha pedig azon superintendentia és mások készületinek is nagy hijja lenne, inkább a zsinat alatt

kellene kipótolni, csak most mennél elébb ususába mennének Az atyafiui egyességet és békességet továbbá mindenek kivánnák, de a tévelygők erőtlenségének még sem kellene annyit adni, hogy az egészséges tagok munkásságokat ne folytathassák épen akkor, mikor legszükségesebb. Ha kik pedig külső rendetlenségre vetemednének, azok ellen a külső hatalom, mint királyi rendelések megrontói ellen készen lészen. Azonban reménylenék, hogy a Sinai ur dolgának is három-négy hét alatt vége lenne. Erős volt a zsinat terminusának szeptember eleire való szoritására a Széki Teleki József Méltóságos gróf ő Nagysága levele is, melyet Méltóságos gróf ifjabb Rádai Ráday Gedeon urnak ő Nagyságának, mint superintendentialis képének küldeni méltóztatott, kérvén benne mind a Tisztelendő közönséget, mind különösen Méltóságos Ráday ő Nagyságát, hogy a királyi felséges rendelés által meghatároztatott zsinat idejétől semmi módon ne engedjék magokat elmozdittatni. Mert sokaktól hallaná ezt: ezek a protestánsok mennél többet nyernek a királytól, annál többet kivánnak: és venné észre ő Nagysága, hogy sokan igyekeznének a mi zsinatunknak meggátlásán. Ezen és több okokon a feltett három dolgok a felséges királyi kegyelmes rendelés szerint megerősíttettek.

Következő 17. nap délutáni öt óráján ismét ülésünk tartatott az említett helyen, az augustana confessión levőkkel együtt ezeknek kivánságára, melyben jelen voltak a fennirt Méltóságos, Tekintetes és Tisztelendő urakon és Méltóságos báró Vajai Vay Dániel ur ő Nagyságán kivül az augustana confessiót tartók közül: Méltóságos Tótprónai Prónay László ur ő Exc., Méltóságos consiliarius és főispán Balog Péter, Prónay Gábor, Podmaniczky József consiliarius, Radváni Radvánszky Ferencz és János urak ő Nagyságok. És ekkor is a tegnapi végezések ujonnan megerősittettek, kérettetvén a Tiszteletes superintendentiák, hogy mindkét rendbéli érdemes követjeiket az irt napra lehető készülettel elküldenék, neveiket pedig Tekintetes ágens urnak jó eleve bejelentenék, hogy az alkalmatos szállásokról (melyek, ha csak lehet, ingyen fognak adattatni) gondoskodhasson. Ezeknek hivatalbeli alázatos jelentése mellett állandó tisztelettel vagyunk. Signatum Miskolcz die 21. Augusti 1791 a Tisztelendő közönségnek, érdemünk felett való (tit. tit.) drága fautorinknak alázatos engedelmességű szolgái: Bánóczi Kovács György és Vécsey Zsigmond deputatusok m. k.

NÉVMUTATÓ.

A
MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.
SZERKESZTI SZŐTS FARKAS TITKÁR.

MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZTÖRTÉNETI MONOGRAPHIÁK.

I. KÖTET.

ÍRTÁK:

ZOVÁNYI JENŐ, RÉVÉSZ KÁLMÁN, PAYR SÁNDOR, FÖLDVÁRY LÁSZLÓ.

BUDAPEST, 1898.
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság titkári irodája: **Budapest IX., Kalvin-tér 7. sz.**, a hova küldendők a Társaság szellemi ügyeit illető küldemények.

Tagsági jelentkezések is a titkárhoz küldendők.

Jelen munka, mint **1898-ra** szóló tagsági illetmény küldetik meg a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság *pártfogó-, alapító- és rendes* tagjainak.

A Társaság pártoló (3 frt évi díjat fizető) **tagjai,** ha e **művet a pénztárnoknál (Bendl Henrik, Deák-tér 4. sz.) rendelik meg, 1 frt** kedvezményes árért kaphatják meg. Bolti ára 1 frt 60 kr.

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG

KIADVÁNYAI.

1. **Protestáns Szemle.** Tudományos havi folyóirat. Eddig X kötet. Az összes tagok tagdíj fejében kapják. Előfizetési ára nem tagoknak évenként 4 frt. Terjedelme 40—45 ív.

2. **Monografiák.** Tudományos, főleg egyháztörténelmi művek sorozata. Évenként egy kötet, eddig X kötet. A pártfogó, alapító és rendes tagok tagdíj fejében, pártoló tagok kedvezményes áron kapják.

3. **Koszorú.** Vallás-erkölcsi sorozat, különösen a nép számára. Évenként tíz füzet, eddig L. füzet. A pártfogó és alapító tagok tagdíj fejében kapják. Ára füzetenként 4 kr., 15 füzetenként összekötve 80 kr.

4. **Házi Kincstár.** Vallás-erkölcsi építő könyvek sorozata, főleg a művelt közönség számára. Első: **Csendes Órák.** Angolból fordította *Szász Károly.* Ára vászonkötésben 1 frt, finomabb papiron díszkötésben 2 frt.

Mindezen kiadványok kaphatók a Társaság főbizományosánál,

Hornyánszky Viktornál,
BUDAPESTEN (Akadémia bérháza).

A MAGYAR PROTESTÁNS

IRODALMI TÁRSASÁG

KIADVÁNYAI.

SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR, A M. PROT. IROD. TÁRS. TITKÁRA.

BUDAPEST, 1898.

MAGYAR PROTESTÁNS
EGYHÁZTÖRTÉNETI
MONOGRAPHIÁK.

I. KÖTET.

ÍRTÁK:

ZOVÁNYI JENŐ, RÉVÉSZ KÁLMÁN, PAYR SÁNDOR,
FÖLDVÁRY LÁSZLÓ.

BUDAPEST, 1898.
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.

IV. Id. Wesselényi Miklós báró küzdelme és szenvedése vallásáért. Irta *Földváry László.*

MAGYARORSZÁGI SUPERINTENDENTIÁK

A XVI. SZÁZADBAN.

IRTA

ZOVÁNYI JENŐ.

I.

A magyar protestantismusnak önállóan, a római katholikus egyháztól függetlenül való szervezkedése nem kezdődött meg azonnal, mihelyt egyes egyházközségek a reformáczióhoz csatlakoztak, s még akkor is csak jóidőre következett be, a mikor a protestantismus már egész vidékeken túlnyomóvá lett. A püspökök a hatóságuk alá rendelt plébánosok és egyházak irányában azután is sokáig megtartották jogkörüket, söt a hol a püspöki szék huzamosabb ideig tartó üresedésbe nem jött, vagyis a Ferdinánd uralma alatti országrészben, a protestáns egyházközségek az országos törvények (1548. és 1550., különösen pedig az 1557. évi X. és 1559. évi XLI. [1] vallásügyi törvényczikkek) értelmében még akkor sem alkothattak a katholikus főpapokról független testületeket, a mikor az országnak többi részeiben már megvoltak a superintendentiák. Ellenben a hol a körülmények úgy mutatták, hogy a katholikus püspöki szék csak beláthatatlan idő multán, vagy talán sohasem lesz tényleg betöltve, az egyházak és lelkészek csakhamar szükségét érezték valami összetartó kapocsnak, mely elfoglalja amannak a helyét. A hasonló gondolkozásúak találkozásain, esetleg értekezletein általános meggyőződéssé válhatott a rendszeres összejövetelek, gyűlések tartásának szüksége. Minthogy e gyűlések, vagyis zsinatok csupán egy-egy szükebb vagy tágabb kört képviseltek, a mi rendszerint összeesett a megszokás erejénél fogva az addig ott létezett katholikus egyházmegye (dioecesis) területével, avagy ennek bizonyos részével, melynek határait a fenforgó viszonyok szabták meg, önként következett, hogy az illető

zsinatolókban közös hitelveik összeállitgatása után mindjárt felébredt az a törekvés is, melynél fogva a körükben lakók a régi mód szerint újra rendszeres testületté szervezkedjenek, hogy közös érdekeiket közösen oltalmazzák, ügyeiket egymás hozzájárulásával intézzék s magok közt rendet és fegyelmet tartsanak.

Kevés magyarországi zsinat emléke maradt ugyan korunkra a reformácziónak első harmincz-negyven évéből, de csalatkozhatatlanul föltehető, hogy a XVI. századnak legalább negyvenes és ötvenes éveiben számtalan olyan zsinatot tartottak, melyeknek a mai kor még megtörténtéről sem tud, nemhogy végzéseit ismerné. Közelebbről az a tizéves időszak, melyből a medgyesi (1545.), erdődi (1545.), eperjesi (1546.), két toronyi (1549. és 1550.), valpó- és vukovár-környéki (1551.), püspökladányi (1551. vagy 1552.), beregszászi (1552.), két nagyszebeni (1552. és 1553.), tállyai (1554.), két óvárii (1554. és 1555.), széki (1554. vagy 1555.) és újból erdődi (1555.) zsinatok tárgyalásairól, illetve határozatairól maradt fenn több-kevesebb adat, még számos más zsinatot is tudna fölmutatni, ha át tudnának szemeink azon a sürü ködön hatolni, melybe az akkori egyházi események nagy része burkolózott.

A reformáczió századának épen közepére esik az a zsinat, mely nem számitva az egyszerű elvi kijelentésre szorítkozó medgyesi zsinatot, tudtunkkal első izben intézkedik a protestáns püspöki hivatalról, a rendszeres testületté szervezkedésnek az akkori felfogás szerint ezen legfőbb feltételéről és kellékéről. A toronyi [2] zsinat ez, melyet Petrovics Péter pártfogása alatt a fejetlenül álló csanádi püspökség területéről egybegyült lelkészek 1550-ben tartották, a kik, miután a megelőző évben ugyanott a lelkipásztori teendőkre vonatkozólag intézkedtek, ez alkalommal az esperesi és superintendensi tisztet körvonalozták, különös tekintettel az egyházlátogatás terén való teendőikre. Legalább így állítja Geleji Katona István [3] és utána több régi egyházi irónk, a kik közül ha más nem, maga Geleji

minden bizonynyal részletesebben ismerhette a toronyi zsinatokon megállapitott czikkeket, a mennyiben azoknak még számát is megirja. Állitólag a superintendenst is megválasztotta az 1550-iki zsinat a Gönczi Máté személyében,[5] s nincs is benne semmi lehetetlenség, sőt egészen okszerű dolog volt, ha nemcsak az elmélet kedvéért határoztak a superintendensi hivatalról, hanem egyúttal foganatositni is akarták határozatukat. Ez pedig a superintendensi állás betöltése nélkül természetesen nem volt lehetséges. Ám e superintendentiáról több adat egyáltalában nem szól s bizonyára rövid ideig is létezett, egyfelől mert Petrovics már a következő évben elveszítvén e vidéki birtokait, az ő eltávozta után az ott lakó protestánsok teljesen ki voltak szolgáltatva minden önkénynek, a miben ezentúl nagyon sokáig nem is szenvedtek hiányt, — másfelől mivel a megmaradt protestánsok a helvét irányú reformáczióhoz csatlakozván, mint egységes protestáns vagy lutheránus jellegűnek, önmagától meg kellett e superintendentiának szűnnie, mert hogy kálvinista püspökséggé, legalább magában véve, át nem alakult, az teljesen bizonyos.

Szintén sok ideig betöltetlen állott püspökség területén szervezkedett az erdélyi szász lutheránus superintendentia. Statilius Jánosnak 1542. április 8-án történt halála után mindaddig üresen maradt az erdélyi püspöki szék, mig ez ország a Ferdinánd uralma alá jutott, a ki azonban szintén nem a legsürgősebb teendőjének tekintette annak betöltését. Az üresedés alatt Martinuzzi György barát, nagyváradi püspök, Erdély egyik kormányzója, hiába mozgatott meg minden hatalmában álló eszközt a reformáczió terjedésének megakadályozására. Még mielőtt az 1545. évi júniusban tartott debreczeni részleges országgyűlésen meghozatta volna a lutheránusok ellen szóló szigorú XXVI. törvényczikket,[6] a Tordán ugyanazon év áprilisában összegyűlt erdélyi rendek már megelőzőleg olyan határozatot hoztak, mely csak felbátorithatta a protestánsokat.[7] Ez a nagyértékű erkölcsi támogatás és az egyházi kormányzó fő

hiánya nagyban egyengette a protestantismus önálló szervezkedésének útját. Ennek egyik, körülbelül legfontosabb mozzanata az imént emlitett tordai országgyűlés után mindjárt, május 17-én Medgyesen tartott zsinat volt, mely a gyulafehérvári püspökséghez tartozó medgyesi, beszterczei, kisdi, selyki és szászsebesi káptalanokat egyházilag is egyesitette a megszünt milkói püspökség alkatrészeit képezett s azután az esztergomi érsek hatósága alá jutott két szász káptalannal, a nagyszebenivel és barczaságival.[8] Állitólag ugyanekkor azt is kimondták, hogy ezek mindnyájan egy püspöktől függjenek,[9] de ezt az egyedüli püspököt, ha csakugyan meg is hozták e határozatot, — úgy látszik, — akkor még nem a magok választásától várták, hanem felsőbb intézkedéstől. És ha talán gondoltak is reá, hogy azt magok állitsák be, György barátnak a protestantismus fejlődését gátló működése úgy is megakadályozta benne őket. Mindamellett a megszerzett egyházi egységet még se volt szabad a lazulásnak átengedni, az egygyéolvadást továbbra is erősitni kellett. Erre a legnagyobb befolyást a reformátor Honter János gyakorolta azokkal a munkáival, melyeket az egész erdélyi szászság számára készitett s a közhasználatnak kevés idő teltével átadott.[10] Különben a medgyesi zsinat határozata magában véve is olyan önálló intézkedés volt, mely a szászoknak rég meglevő politikai egységéből majdnem önként folyt, s a mely annak is kulcsát szolgáltatja, hogy a gyulafehérvári püspöki szék oly hosszú idő óta üresedésben létének miként kellett a szászokat teljes következetességgel oda vezérelnie, hogy mihelyt lehetett, püspököt válaszszanak az összetartozóság megpecsételéseül. Az egyházi téren szintén megteremtett egységet megóvniok s a már 1546-ban is valószinűleg, de az 1552 évi XV. törvényczikkben végleg polgárjogot nyert lutheránus vallás jövőjét biztositaniok csupán úgy lehetett, ha összekötő kapcsot létesitenek, mely nem engedi őket ismét széthullani s a mely a harczot is képes fölvenni, ha valamikor netalán még be lesz töltve a katholikus püspöki

állás, a mire, a Ferdinánd gondolkozását ismerve, el lehettek készülve. Ezt a kapcsot csak a superintendensben találhatták fel, s ha a medgyesi zsinaton még nem határoztak ilyennek tételéről, a vallásszabadság feltétlen megnyerése után tovább már nem volt szabad megválasztását halasztaniok. Csakhogy a jövő eshetőségeire való tekintettel, érdekökben állott lehetőleg a barczasági vagy szebeni káptalanból választani, nem pedig abból az öt káptalanból, melyek formailag még akkor is függési viszonyban voltak a gyulafehérvári püspöki megyéhez.[11] Csak így remélhették, hogy megválasztott superintendensök mint nem feljebbvalójának, bátran ellensúlyozhassa a katholikus püspöknek ellenök irányzott törekvéseit. A barczasági káptalanból az irodalmi müködéséről ismert Wagner Bálint, brassói első pap, a szebeniből a nagyszebeni első pap. Wiener Pál jöhetett leginkább szóba.[12] Nem tudni, mi okból? talán mert a püspökválasztó zsinatot (1553. febr. 6-án)[13] Nagyszebenben tartották s így a szebeni káptalan papjai könnyebben többségre juthattak, ez utóbbi választatott meg. Ideje is volt a lutheránus egyházkerület megalakulásának, mivel ugyanez év folyamán tizenegy évi üresedés után csakugyan elkövetkezett a katholikus püspök kinevezése[14] a Bornemisza Pál személyében, ki nem is késett próbát tenni a katholicismusnak újból talpraállítására.[15]

Az erdélyi szász lutheránus superintendentia megalakulása példaadó hatást gyakorolt a gyulafehérvári püspöki megyének többi alkotó részeire. Ez ugyanis, míg egyfelől nem foglalta magában az egész Erdélyt,[16] addig másfelől az ekkor hozzá kapcsolt részek közül a mai állapotot véve, az egész Szilágymegyére, úgyszintén Ugocsa- és Szatmármegye nagy részére (Nagybánya vidéke Máramaroshoz tartozván, az egri püspökség jurisdictiója alatt állott) és Szabolcsmegyéből Nyirbátor környékére több-kevesebb idő óta kiterjedt.[17] Ezeknek a magyar lakossága hasonlóképen korán követője lett a reformácziónak, a minek egy nagyfontosságú zsinattal örök emléket is állított. Ez az 1545.

évi szept. 20-án tartott erdődi zsinat volt, a melyen a megjelent papok, kik az ágostai hitvallás szellemében nyilatkoztak, nem ijedve meg a június 7-iki debreczeni országgyűlésnek a lutheránusok ellen hozott fenyegető hangú végzésétől, nyiltan felmondták a katholikus főpapoknak az engedelmességet,[18] a mit annyival könnyebben tehettek, mivel ekkor nem volt püspökük. Külön superintendens választását ugyan még ekkor nem vették tervbe, hanem csak az 1554. február 25-én Óváriban (Szatmármegye) tartott zsinaton az erdélyi példát követve mondták ki erre nézve, hogy „superintendenseket és espereseket (praelatos) kell tenni a tudományokban és szertartásokban való egyetértés és a tisztességes fegyelem végett.“[19] Minthogy pedig e határozatot válaszul hozták a megvitatás czéljából egyebekkel együtt kitűzött ama kérdésre, mely szerint „vajjon szükséges-e, hogy az egyházi szolgáknak superintendenseik és espereseik (coadjutores) legyenek?“ — önként következik, hogy előbb nem volt superintendensök, mert ha volt volna, e kérdés és a róla való tárgyalás, illetőleg annak eldöntése ekkor már túlhaladott álláspontot képez vala.[20] Sőt e határozat még az esperesi hivatalról is kimutatja, hogy ha voltak ezt megelőzőleg espereseik, azok pusztán a katholicismus idejéből rajtok maradt hivatalukat viselték s azt csupán a régi jogon folytatták, de mint protestáns egyházi testület, ez a vidék csak ekkor fogadta el és szervezte ezt az állást. Ugyanezen alkalommal választották meg aztán püspökké Tordai Demetert, az odavaló lelkészt, a ki egyszersmind udvari papja volt Báthory Györgynek, kinek, mint Óvári földesurának, a védnöksége alatt tartották ezt a zsinatot.

A szatmárvidéki lutheránus egyházkerület első püspöke, tudniillik Tordai Demeter nem sokáig állott élén választóinak. A helvét irány egyre növekvő árja őt is magával sodorta s meggyőződésének nem habozott még külsőségekben is kifejezést adni. Az óvárii templom oltárát leromboltatván, helyébe asztalt tétetett be, a mi nagy vissza-

tetszést szült úgy Báthory Györgynél, mint a kerületebeli lelkészeknél (lehet, hogy nem az összesnél), kiknek espereseik az 1555. évi február 24-iki erdődi zsinaton egyhangúlag ellene nyilatkoztak.[21] Lemondott e tisztéről ennek következtében, vagy pedig nem sokkal ezután meghalt? nem állapitható meg, csak annyi bizonyos, hogy már az ez évi junius 24-én Óváriban tartott zsinat nevében Károlyi Boldi Sebestyén irt alá egy okmánynak, mint superintendens.[22] Az ekkor erdődi, később pedig krasznabélteki, magisteri czimmel biró lutheránus lelkész foglalta el tehát a Tordai helyét, hogy annál nagyobb lelki fájdalommal szemlélje, hogyan hóditja el a kálvini szellem a lutherismus hiveit gyors egymásutánban s miként marad hatástalan az a hitvallás,[23] melyet a „sacramentaria secta" ellenében Kolozsvártt 1557. junius 13-án az „inferior Pannonia" és az egész erdélyi „mindkét nemzet" nevében elvtársai vele együtt megállapitottak, s a melynek az „inferior Pannonia" részéről rajta kivül csak Horváth Mihály, hadadi lelkész, szilágyi archidiakonus és Csanádi Imre erdődi lelkész, később az unitarismus bajnoka irt alá. Nemsokára[24] el is hagyta superintendensi hivatalát s pár évvel azelőtt legalább is mintegy száz egyházból álló,[25] de most már visszatarthatatlanul a szétzüllés felé közelgő egyházkerületét, mely — ha hitelt lehet adni annak az állitásnak, hogy Bogácsi Demeter csengeri lelkész 1559-ben protestáns püspöki tisztet viselt[26] — ennek megválasztásával még egy próbát tett életbenmaradására. Nem sikerült. A tiszántúli kalvinismus épen ebben az évben érte meg legnagyobb diadalát, a midőn ugyanis vezére, Melius Péter, az erdélyi magyar lutheránus superintendenst ugyancsak a helvét irány hivévé tette s vele együtt megtartotta az első magyarországi református zsinatot.

Mert erdélyi magyar lutheránus superintendens szintén volt már ekkor, még pedig nem is mint egészen új keletű dolog. Ha az erdélyi összes szász lutheránusok 1553-ra külön superintendentiává szervezkedtek, a magokra hagyott

magyar lutheránusok, hacsak nem akartak a pápás püspök térítői buzgalmának egyenként áldozatul esni, kénytelenek voltak a hatalmas ellenféllel szemben a testvér-adta példát követni. Egy egykorú lutheránus pap [27] szerint már a széki zsinatnak is, mely 1554-ben vagy 1555. elején nyilatkozott Stancarus ellen, egy Tamás nevű volt szerzetes, a magyar egyházak elnöke (praeses) állott az élén. Hogy ki volt ez s meddig folytatta körülbelül a superintendensinek megfelelő hivatalát, [28] nincs tudva. Csupán az bizonyos, hogy 1557-re [29] Dávid Ferencz kolozsvári magyar prédikátorral, nemsokára plébánossal, lett betöltve a magyar lutheránus superintendensi állás, melynek a kolozsvári önálló egyházon kívül a gyalui, küküllői, székelyföldi, belsőszolnoki, dobokai, tordai és kalotai egyházmegyék [30] voltak alárendelve.

A szász lutheránusok első püspökének, Wienernek, még 1554. augusztus 16-án bekövetkezett elhunytával üresedésbe jött püspöki hivatalra 1556. június 25-én [31] Hebler Mátyás nagyszebeni plébánost választották meg. Hogy miért tartották oly sokáig betöltetlen e fontos állást, semmiből se lehet kimagyarázni, hacsak a katholikus püspök ellenirányú befolyásából nem. Annál feltünőbb e hosszú interregnum, mivel a szászok nemzeti gyűlése úgy 1554. nov. 25-én, mint 1555. márczius 17-én ismételten felhívta a képviselt városokat, hogy sürgessék meg az illető káptalanok dékánjait a superintendens-választás mielőbb való megejtése érdekében. [32] Végre a Petrovics kormányzósága alatt, illetőleg Bornemisza Pál katholikus püspök Erdélyből távozta [33] után teljesült a szász rendek óhajtása. Ismét volt püspökük, a kinek azonban már nem a katholicismus ellen kellett harczot folytatnia, mely az ő idejében Erdély protestánsaira nézve egyáltalában nem volt félelmes hatalom, hanem a helyett annál inkább meggyűlt a baja előbb a kálvini irányú reformáczióval, később pedig az antitrinitarius mozgalommal, vagyis kivált épen mindkettőnek egyik legfőbb vezető szellemével, nem sokkal utána választott magyar superintendens-társával, Dávid Ferenczczel.

II.

Mielőtt e korszak tárgyunkra tartozó eseményeinek ismertetéséhez kezdenénk, vessük tekintetünket másfelé, Magyarországnak olyan vidékére, hol ezalatt szintén alakult protestáns superintendentia. A török hódoltságba eső s püspökét nélkülöző pécsi püspökség területének déli felében, vagyis Baranyamegye déli részén s Pozsega- és Valkómegyékben Sztáray Mihály laskói lelkész már 1544. óta terjeszté a reformácziót és pedig oly hatalmas eredménynyel, hogy 1551-ig mintegy 120 protestáns gyülekezetet alapitott.[34] Ő róla általában azt beszélik életirói, hogy ezen gyülekezetek felett a püspöki tisztet is vitte, míg 1554-ben a laskói papsággal ráruházta azt Szegedi Kis Istvánra. Csakhogy püspökségének kezdetét 1553. előtt nem kereshetjük, mert hogy ezen a vidéken sem Sztárai, sem más nem volt még akkor püspök, a mikor az erdélyi protestánsok már szervezték e hivatalt, bizonyitja az ő „Az igaz papságnak tüköre“ czimű munkájából az a részlet, mely a protestáns püspök kellékeivel kapcsolatban előadja, hogy Erdélyben van ilyen s „itt is lehet, hogy ha a keresztyének akarják és isten szerint választják.“[35] Minthogy pedig tudvalevő tény, hogy Szegedi Kis István 1554-ben lett laskói pappá s mindjárt ezután püspökké, e sorokat Sztárai csak is 1553-ban írhatta, mert ebben az évben, vagy még a másik datum szerint is csak a megelőzőben lépett hivatalába az erdélyi első protestáns püspök. Ezzel egyszersmind meg van fejtve Sztárai eme drámai művének eddig ismeretlen szereztetési ideje is.[36] Ő bizonyosan egyéb útat-módot is felhasznált annak törekvésének kivitelére, hogy a pécsi püspökségnek általa már reformált részén protestáns püspököt választasson, a mi sikerült is neki még abban az évben. A választott természetesen ő maga, a leghivatottabb lett. Ugyanezen év lefolyta előtt Tolnára ment papnak, a honnan az „ő Baranyáját“[37] 1554-ben

meglátogatta. Úgy látszik, hogy szándékában volt a pécsi püspökség északi részeit is reformálni s a többihez csatolni a maga kormányzása alá. Ámde eddigi kerülete közelebb lakó püspököt óhajtott s így választották meg az ő helyére már 1554-ben Szegedit az „egész Baranya“ [38] püspökévé. Ennek daczára Sztárai mégis tovább folytatta püspöki hivatalát, most már mint a Tolnamegyében s talán a Baranyamegye északi részében levő egyházak feje. [39] A pécsi püspökség területén e szerint egyelőre két protestáns superintendentia alakult, a melyek akkor is megmaradtak, a mikor Szegedi a Horváth Márk kivánságára [40] 1558-ban Laskóról a veszprémi katholikus püspökséghez tartozó [41] somogymegyei Kálmáncsára költözött. Innen ugyanis a Kálmáncsa környékén levő somogyi egyházakkal együtt a közelében fekvő felsőbaranyai egyházakat kormányozta ezután. A távozásával megürült laskói papságot ismét Sztárai foglalván el, az alsóbaranyai és szlavóniai egyházak felett újra csak reászállott a püspöki tiszt. Bizton következtethető ez abból, hogy az ő Laskóról Pápára, Szegedinek pedig Kálmáncsáról Ráczkevébe pár év mulva történt távoztok után hasonlóan két kerületet képeztek a pécsi püspökség területén létező protestáns egyházközségek, az pedig alig tehető fel, hogy ha Sztárainak ugyanazon dioecesis távoli részében való lakása okul vagy ürügyül szolgált közel lakó püspök tételére, olyan következetlenségbe estek volna, hogy Szegedinek nemcsak távolba, hanem egyenesen más dioecesishez tartozó gyülekezetbe költözése hasonló eljárást ne vont volna maga után; úgyszintén az sem igen képzelhető, hogy a baranyai egyházak négy évről négy évre hol két, hol egy püspököt láttak volna szükségesnek s ily rövid időközökben egymásután kétszer-háromszor hol egyesültek, hol szétváltak volna. [42]

Midőn Sztárai elhagyta ezt a vidéket, irodalmi és reformátori működésének fő szinterét, ott a Szegedi Kis István hatása alatt már nagyon elterjedt a helvét irányú reformáczió szelleme s a lutheránus Sztárait a Pápára való

elvonulásra körülbelül leginkább ez inditotta, noha adataink egyáltalában nem szólnak a két felekezet közti viszálkodásról, vagy épen szakadásról. Távozása után csakhamar egészen reformátussá lett mindkét kerület, a melyek egyikében, a felsőbaranyaiban Eszéki István, decsi lelkész, másikában, az alsóbaranyaiban pedig Veresmarti Illés, herczegszőlősi lelkész vette át a püspöki hivatalt. Hogy ehhez a két kerülethez miképen voltak beosztva a már emlitett vidékeken levő egyházak, illetőleg egyházmegyék, még hozzávetőleg se lehet megállapitni. Hiszen még maga ez a két püspök se tudott rajtok megegyezni, Szegedi Kis Istvánnak kellett köztök 1566-ban igazságot tenni.[43] Sztárai és Szegedi idejében is bizonyosan történt változás a beosztásukon s csak annyi kétségtelen, hogy az alsóbaranyai superintendentiának mint magvát, úgy törzsét is a Sztárai-reformálta szlavóniai és baranyai egyházak alkották. Hogy aztán mit csatoltak még hozzájok, s mi maradt a másik kerületnek Sztárainak Tolnán, majd Szegedinek Kálmáncsán, végül Eszékinek ismét Tolna vidékén, Decsen való püspököskődése idejében, annak nem birunk végére járni.

A két testvérkerület egyesülése azonban nem sokáig késett. Eszékinek valamikor az 1566. utáni években történt halála ezt is meghozta. Veresmarti lett az egységes baranyai kerület egyedüli superintendense s az volt 1576-ban is, a midőn lelkészkedése helyén, Herczegszőlősön egy nevezetes zsinatot tartott, még pedig a szomszédos alsódunamelléki egyházkerület néhány kiválóbb papjának a részvételével.[44] Ő ennek a századnak nyolczvanas éveiben halt meg s azután állitólag 1608-ig püspök nélkül volt a kerület, melyben a Veresmarti korában felette elterjedt az antitrinitarismus.[45] E superintendentia az egyesülés után a pozsegain vagy valkóin kivül állitólag még három egyházmegyéből állott, de a melyeknek zavaros elnevezéseik miatt teljességgel nem határozható meg a kiterjedésök: felsőbaranyai vagy (!) ormánysági, mohácsi és veresmarti, ugyanezek (?) másképen mohácsi, pécsi és szigetvári egyházmegyék. Hogy

a tolnai egyházmegye mikor s miért vált el tőlök s csatlakozott az alsódunamelléki kerülethez, semmi adat nem mondja meg; talán mikor a két kerület egyesült, s azért hogy ez a vidék épenúgy mint Sztárai korában, ekkor is csak távol esett a baranyai superintendentia többi részétől, vagy hogy Szegedinek nagyobb kerülete legyen püspöki működése új szinterén.

Ez az alsódunamelléki superintendentia — noha egyes történetirók azt állitják, hogy már 1544-ben, illetőleg 1547-ben megalakult — semmiesetre sem lehet régebbi az alsóbaranyainál, mert máskülönben Sztárai „Az igaz papságnak tüköré"-ben nem egyedül Erdélyre hivatkozott volna, mint olyan helyre, a hol már volt protestáns püspök, sőt bizonyára első sorban ezt az egyházkerületet emliti vala, mint a melyről közelségénél fogva tudomásuk lehetett volna a baranyai hitrokonoknak. Ha nem is lehet minden kétség és habozás nélkül azt mondani, hogy a váczi egyházmegyének hasonlóképen püspöknélküli s protestánssá lett papjai az erdélyi vagy baranyai példa nyomán indultak el, annyi bizonyosra vehető, hogy 1553-nál előbb itt sem alakult meg a protestáns superintendentia. Hogy mindjárt a legelején a helvét reformácziót követte-e ez, avagy előbb még kevés ideig a lutherismus hive volt? — nem lehet megmondani, mert ez időtájt az 1551. vagy 1552. évi püspökladányi zsinat által kárhoztatott Kálmáncsehi Sánta Márton működésének már ezen a vidéken is hire mehetett s alig képzelhető, hogy hatástalan maradt volna. Az először superintendenssé választott Bakonyi Albert, czeglédi pap csakugyan nem csupán baráti érzelemből és a régi összeköttetés [15] emlékeivel járhatott közben 1562-ben a török fogságba esett Szegedi Kis István kiszabaditása végett az „odium theologorum" ezen virágkorában. Sőt nemcsak lépéseket tett érdekében, hanem már a következő évben meg is osztotta vele superintendentiáját, a mennyiben Szegedi ráczkevei pappá levén, itt szintén folytatta püspöki működését, noha Bakonyi ezután is élt még egy ideig. [16] Az ő

halála után Szegedi az egész kerületnek superintendense lett, ennek 1572. május 2-án történt elhunyta pedig az általánosan elfogadott nézet szerint egész 1607-ig fejetlenül hagyta az újra egygyé vált kerületet. Csakhogy ez tévedés, mert ebből az időközből is van tudomásunk egy püspökről, Körtvélyesi Jánosról, ki minden valószinüséggel czeglédi pap lehetett s 1592-ben püspök volt.[48] Hogy ezelőtt mikor foglalta el hivatalát s ezután mikor fejezte be működését, nem tudhatjuk, de ennyi is tökéletesen elég az eddigi vélekedés megdöntésére. A superintendentia eredetileg a váczi püspökség dunajobbparti s dunatiszaközi részein négy egyházmegyéből állott; ezek: czeglédi (ma kecskeméti), ráczkevei (ma solti), ó-budai (ma vértesaljai) és váczi (ma pesti), melyekhez valószinüleg még ebben a században a tolnai csatlakozott.

A nagyváradi katholikus püspökség területén is fontos események történtek ez alatt. A György barát utódjának, Zabardy Mátyásnak 1556. augusztusában bekövetkezett halála üressé tette ezt a püspöki széket. Igaz ugyan, hogy neveztetett ki utódja a Forgách Ferencz személyében, de ez csak névleg volt püspök, mert állandóan távol élt egyházmegyéjétől, melyben már különben is mindenfelé erősen gyökeret vertek a javitott vallás tanai. A Zabardy püspök halálával egy kiváló fontosságú országos esemény esik össze: Erdélynek s a hozzá kapcsolt részeknek, melyekbe a váradi püspökség területének jó része beletartozott, Izabella és János Zsigmond uralma alá visszajutása, a kiknek hazatértéig már ugyanazon év márcziusától Petrovics Péter volt a rendektől választott helytartó: ugyanaz a derék protestáns főúr, a ki mikor a temesi bánságot birta, ott tartatott protestáns zsinatokat, melyeknek egyike épen a püspöki hivatalt szervezte. Ugyancsak része lehetett e mellett egy másik nevezetes zsinat előkészitésében és sikerében: alig jutott 1552-ben birtokába a munkácsi vár s vele együtt az egész környéket magában foglaló kiterjedt uradalom, Beregszászban mindjárt, már ez év végén zsinatot

tartottak a protestánsok, a mi legalább is beleegyezésével, de bizonyára támogatásával is történt, hiszen az ő pártfogoltja, Kálmáncsehi Sánta Márton tevékeny részt vett, sőt hihetőleg vezérszerepet játszott azon. Vallásos buzgósága helytartó-korában se lankadt, a kormányzás gondjainak nagy tömege közt is kiterjesztette figyelmét egy új superintendentia alkotására. A Debreczenben másod izben körülbelül 1554. vagy 1555. óta működő református irányú Kálmáncsehit minden valószinűség szerint még 1556-ban, mindjárt a Zabardy halála után élére állittatta a Biharmegyében s szomszédságában fekvő protestáns egyházaknak.[49]

„Petrovicsék püspökének" és magának Petrovicsnak csaknem egyidejüleg[50] történt halála más alakot adott a debreczen-várad-vidéki református superintendentiának. Miután a gyulafehérvári püspökség, mely Bornemisza Pálnak Erdélyből való távozása folytán különben is gondozó nélkül maradt, az egyházi javaknak 1558-ban kimondott s végrehajtott saecularisatiója következtében végleg megszüntnek és feloszlottnak látszott, mi sem állotta útját annak, hogy a szatmárvidéki, reformátussá lett eklézsiák a debreczeni superintendentiához csatlakozzanak, sőt a részekről kiszoritott, de erdélyi positióját annál nagyobb hévvel és erővel védő lutherismussal[51] szemben tanácsos volt, hogy a János Zsigmond uralma alatti tiszántúli megyék reformátussága kezet fogva, egyesitett erővel foglaljon állást. Úgy is történt.

A tiszántúli összes református egyházak egy superintendens kormányzata alá tömörültek, a ki nem más lett, mint a legnagyobb tekintélyű s központi fekvésű városban lakó, e mellett a legharcziasabb s egyszersmind a legjobb fegyverzetű debreczeni egyik pap, az Enyingi Török család pártfogoltja, Melius Péter, kinek püspökségéről az 1561-nél előbbi évekből nem rendelkezünk ugyan adattal, de nem tudván megválasztatása idejét, tág tér nyilik ama föltevésnek, hogy 1558-ban kezdődő debreczeni működése kevés

időre, talán már 1559-ben hivatalosan is megszerezte neki a vezéri pálczát, melyet a papsága első évében folyt vallási viták közt tényleg szintén ő tartott a kezében.

III

A lutheránusok és reformátusok közt Kálmáncsehi idejében megindult s Melius által egesz erővel tovább folytatott küzdelemnek az 1559. év képezte forduló pontját. A reformátusok minden rohamos szaporodásuk mellett is még mindig hátrányban voltak ellenfeleik mögött, de az 1559. év gyökeresen átalakította ezt a helyzetet. Melius előbb az erdélyi magyar nemességnek egy tekintélyes részét, most pedig püspöküket, Dávid Ferenczet s vele Heltai Gáspárt vitte át a kalvinismusra. És mindezt mily bámulatosan gyors egymásutánban! Dávid nemcsak lemond az év első felében lutheránus püspöki állásáról,[52] hanem e forrongásteljes év további folyamán egész meggyőződéssel harczol a magáévá tett kálvini nézetek mellett, melyeket miután augusztus 14-én[53] Medgyesen a szász papok ellen minden eredmény nélkül védelmezett, pár nap mulva, augusztus 18-án Melius társaságában a Kopácsi István elnöklete alatt Nagyváradon irásba is foglalt. Végül november 2-án aztán Marosvásárhelytt megtartották „a keresztyén tanitók mind egész Magyarországból[54] s mind Erdélyből“ az első magyar református zsinatot, mely az urvacsorájáról való felfogásukat magyar nyelven állapitotta meg.[55]

Dávid püspöki széke nem sokáig maradt üresen. Utódjául Alesius Dénes magister, szászfenesi lelkészt, a gyalui káptalan dékánját választották. Hogy vajjon már 1559-ben történt-e ez, vagy pedig csak miután az 1560. évi január 10-én tartott medgyesi zsinat Dávidékat a lutheránus egyházból ünnepélyesen kirekesztette? nem tudjuk biztosan, de már a mikor az 1561. febr. 6-án a lutheránus és kálvinista elvűek között tartott hitvita alkalmával Alesius a

lutheránusok hitvallásának aláirt, superintendensnek kellett lennie. Igaz ugyan, hogy e jellegét aláirásában nem hangsúlyozza, de ez nem is volt abban az időben olyan rendes szokás, mint manapság, például maga Hebler, midőn épen ezt a hitvallást kiadta, a bevezetést pusztán „pastor ecclesiae Cibiniensis“ minőségében kezdi meg, nemkülönben egy későbbi zsinatra szóló hivatalos meghivójának [56] hasonlóképen csak ezt a minőségét jegyzi alá. Ez azonban csupán negative bizonyit Alesiusnak többektől állitott korábbi megválasztása mellett, ellenben az a körülmény, hogy Alesius közvetlenül Hebler után s Károlyi Boldi Sebestyént, a szatmárvidéki volt superintendenst és a most már nyolczra szaporodott [57] szász káptalanok dékánjait megelőzve ir alá, kétségtelenné teszi, hogy nem pusztán „a fenesi egyház pásztora“ volt, hanem rangra nézve előbb állott Károlyinál is, a kit pedig, noha ekkor ő is csak esperes volt (mi azonban hasonlóképen el van hallgatva); multjánál fogva szintén tisztelettel bocsátottak magok elé az összes dékánok. Abból, hogy a szász papok 1559-iki medgyesi zsinatának leirása [58] a zsinat eseményeinek előadásában mindenütt mult időt használ s abban a részletében, a melyben Hebler és Alesius harczi készségéről beszél, ez utóbbinak püspökké választásáról régmultban emlékszik meg, azt merem következtetni, hogy az még e zsinatot megelőzőleg történhetett, vagyis az 1559. évi április és július közti időben.

Superintendentiáját az izgalmas vitákkal telt évek egyre szükebb körre szoritották, a mennyiben az erdélyi magyarság közt mind jobban terjedt a kálvinista hit, mely még a szászoknál is tett hóditásokat. [59] Nagy befolyással volt erre a reformátusoknak tarczali 1562-iki zsinatukkal összefüggésben 1563-ban Tordán tartott zsinata, mely a Beza Tódor 1560-ban szerzett magán hitvallását [60] némi kihagyásokkal a maga körében érvényre emelte. A tordai zsinatnak és e hitvallásnak nagy hatása [61] végzetessé vált Alesius püspökségére. A fejedelem ugyanis, ki mint udvari papját 1563-ban még adománynyal tüntette ki, az 1564.

évi január 20-iki segesvári országgyűlés határozata nyomán április 9-ére összehivott nagyenyedi zsinatot felhivta, hogy béke létre nem jötte esetén akként intézkedjenek, hogy úgy a szász egyházaknak s általában a lutheránusoknak, mint a reformátusoknak külön superintendensök legyen, egyszersmind pedig Alesiust a magyar egyházak feletti püspökségről letette. A reformátusok aztán másnap Dávidot választották püspöküknek, a ki ennélfogva Erdélyben az első református püspök volt.[62]

Dávid nem pihent meg a reform útján. Kutató szelleme egyre tovább iparkodott haladni s ha előbb az urvacsorájára nézve pártolt el előbbi véleményétől, nemsokára a szentháromság kérdésében tért át újabb álláspontra. Már 1565-ben összeütközött e miatt a kolozsvári iskolaigazgatóval s csakhamar a legélesebb ellentétbe jutott előbbi fegyvertársával, Melius-szal, a kivel 1566-tól fogva éveken át úgy élőszóval, mint irodalmi téren számtalan izben vitatkozott. Úgy az irodalmi polemiáknak, mint a nyilvános hitvitáknak[63] nemhogy meggyőzés és egy véleményre jutás lett volna az eredményök, hanem ellenkezőleg az, hogy Dávid folyvást tovább haladva a maga útján, egyre jobban eltávolodott előbbi álláspontjától. Püspöki hivatalát mindazáltal állandóan megtartotta, nem református püspök minőségében ugyan, hanem mint a magyar egyházak püspöke,[64] a mihez annál több joga volt, mivel az erdélyi magyar reformátusoknak aránytalanul nagyobb része az antitrinitarismusba is követte őt. Ám tényleg természetesen nem volt már kálvinista püspök s így a megmaradt reformátusok a János Zsigmond halála, illetőleg Báthory István trónralépte után legsürgősebb dolguknak tekintették, hogy superintendenst válaszszanak egyházok részére. Csekély számuk akadályozta őket abban, hogy újból önállóan szervezkedjenek; egyfelől a tekintélyes szász superintendentia, másfelől a dávidisták nagy tömege közt a szintén kevésszámú és fejetlen magyar lutheránusoknál találták fel azt az érdekközösséget, a melynél fogva a körülményekhez képest velök

szövetkezni a legelőnyösebbnek mutatkozott. Az 1571. évi szeptember 9-én Medgyesen összeült szász zsinat alkalmából a magyar evangélikusokkal közös gyülést tartván. kijelentették, hogy egyedül az úrvacsorája kérdésében térnek el emezektől, de ebben is igyekeznek velök egyetértésre jutni. Felkérték aztán a szász papokat, hogy válaszszanak nekik magyar superintendenst, a mit azonban ezek tapintatosan elhárították magoktól. Az egyesült magyarok erre Alesius Dénest, a magyar superintendensi tisztet már viselt fenesi lutheránus lelkészt választották meg. [65]

Pár nap mulva a szászok elvesztették püspöküket, Hebler Mátyás szeptember 18-án meghalt. Az üresedésbe jött püspöki állást a következő évben töltötték be. A fejedelem intézkedése folytán[66] május elsejére Medgyesre hivták össze e végre a zsinatot, mely május 6-án Mellembriger Jakab, brassói lelkész hat és Auner János magister, nagyszebeni lelkész kilencz szavazata ellenében, harminczhat szavazattal Ungler Lukács magister, berethalmi lelkészt választotta superintendenssé.[67] Ezen a zsinaton Alesius szerepelt fejedelmi biztosként, a kinek vezetése alatt állapították meg a fejedelem nevében előterjesztett, de általa fogalmazott s róla „Articuli Dionysiani“ néven ismert egyházi szabályzatot.[68] A fejedelem 1572. július 4-én erősíté meg állásában az új püspököt, a ki aztán a század utolsó évében 1600-ban végezte be életét s ezzel együtt püspöki hivataloskodását. Superintendentiája ekkor már tizenkét káptalanból állott, az előbbi nyolczhoz ugyanis a lefolyt évek során még a sinki,[69] küküllővári,[70] szászrégeni[71] és bogácsi[72] járult.

Dávid Ferencz unitárius superintendenssége, mely eredetileg azon alapult, hogy a reformátussá lett magyarok 1564-ben püspökükké választották s azután nagy részök ujabb hitére is követte, 1576-ban nyert törvényes szentesitést. Az ezévi január elején tartott medgyesi országgyülés a Dávid hitfelei kérelmére megengedte, hogy ő superintendensök legyen s hogy helyébe alkalom-adtával mást

választhassanak.[73] Ez az alkalom 1579-ben következett el, a mikor Dávid szélsőségeknek talált elveiért elitéltetvén, Déva várába fogságra vitetett, melynek november 15-én szerencséjére hamar véget vetett halála. Blandrata befolyására ez év júliusában a Dávidnál conservativabb Hunyadi Demeter, ki a „Consensus ministrorum unitariae receptae religionis" alapján állott, választatott meg unitárius püspökké s egyszersmind kolozsvári plébánossá. Ám az erdélyi unitárius papoktól cserben hagyott Dávidnak szomorú sorsa megosztotta az unitárius egyházat. Karádi Pál, temesvári lelkész egy keserű hangon írt szemrehányó levélben[74] szakit az erdélyi unitáriusokkal s megalakítva a török uralom alatt álló délmagyarországi vagy alföldi superintendentiát, annak első és egyetlen püspökévé lesz.[75] Hatásköre állítólag a baranyai unitárius egyházközségekre is kiterjedt, s ebben épen nincs lehetetlenség, a mennyiben Baranyamegyéből, mely szintén a török hódoltságba esett, sokkal könnyebb és közelebbi volt a közlekedés Temesvárral, mint Kolozsvárral. Mindamellett Karádi halálával[76] megszünt az egyházkerület külön léte s abból a több mint hatvan eklézsiából, melyeket hozzá tartozónak mondanak,[77] újra Erdélyhez csatlakoztak mindazok, a melyek az unitarismusra bekövetkezett nehéz időkben fenn birták magokat, legalább egyideig tartani.[78]

A különváláskor aránytalanul népesebb kerület volt az erdélyi unitáriusoké,[79] mely a részekre, tudniillik Máramaros- és Szatmármegyékre, Kővár vidékére, s a Szilágyságra is kiterjedt, több esperességet alkotva ott is.[80] Azonban az unitárismus irányában annyira ellenséges Báthory-család fejedelemsége idején folyvást csak veszített úgy számban, mint erőben. Hiába követtek el mindent egyházok megszilárditására és rendezésére püspökeik, az eklézsiák mondhatni rohamosan fogytak,[81] az egyháztagok mind többen pártoltak el. Pedig ezek a püspökök, legalább ebben a században, kivétel nélkül nagytehetségü és lankadatlan buzgalmú egyének voltak. Dávid utódja, Hunyadi Demeter,

majd az ő 1592. július 8-án bekövetkezett halála után a nagynevű tudós, Enyedi György, ki 1597. november 24-én hunyt el, s végül az ennek helyébe 1597. deczember 14-én lépett Várfalvi Kósa János, a ki az évszázadot csak három nappal élte túl, — szerencsésebb körülmények, kedvezőbb viszonyok között egyházának felvirágoztatására lett volna képes mindenik.

Nagyfontosságú változáson ment keresztül a mozgalmas hetvenes években az ezen évtized elején újra szervezett magyar superintendentia is. 1577. elején ugyanis a lutheránus Alesius elhunyta miatt püspököt kellett választania. Úgy látszik, hogy a lefolyt hat év alatt megszaporodhatott a reformátusok száma, mert most már református lelkészt ültettek az egyesült protestáns superintendentia püspöki székébe. Meglehet egyébiránt, hogy ez alkalommal egyedül a méltányosság és viszonosság követelésének kivántak eleget tenni. Az új püspök a dévai pap, Tordai Sándor András lett, kinek a tordai országgyűlés még ez év októberében arra is felhatalmazást adott, hogy „a másféle valláson való papokat hortando, monendo, docendo" a maga véleményére vonhassa, míg ellenben Dávidra ismételten kimondotta, hogy a más vallásuak felett semmi hatalmat nem gyakorolhat. Ez arra mutat, hogy amikor Alesius ismételten püspöke volt a magyar lutheránus és velök egyesült református egyházaknak, Dávid régi jogánál fogva még akkor is a maga superintendentiájához tartozóknak tekintette azokat, ha talán nem is valamennyit, de egy részöket. Tordai Sándor Andrásnak két év mulva, 1579-ben történt halálakor a reformátusoknak már feltétlenül többségben kellett lenniök a magyar lutheránusok felett, mivel ettől kezdve állandóan reformátust választottak püspökké, és pedig ennek a századnak hátralevő részében a következőket: 1580-ban Göcsi Máté, marosvásárhelyi lelkészt, ki 1585-ig viselte hivatalát, — 1585-ben Toronyai Máté, gyalui, majd nagyenyedi lelkészt, — s ennek elhunyta évében, 1599-ben Ungvári János, gyulafehérvári lelkészt, ki a következő

század legelső évében, 1601-ben a goroszlói csatatéren vérzett el. Mindezeknek, valamint az utánok következőknek, egészen 1850-ig hatósága alá tartoztak a nagysajói és tekei káptalan lutheránus egyházai,[83] a melyekre nézve állandóan érvényben maradtak az Alesius-alkotta „Statuta et articuli pro ecclesiis hungaricis eisque conjunctis saxonicis“ czímű czikkek.[84] Ugyancsak a ref. püspök alatt állott az a három luth. egyház, melyek felett a fogarasi ref. első pap mintegy esperesi tisztet gyakorolt.[85]

A sokféle erdélyi superintendentia közt meg kell emlékeznünk végül a protestáns hitre tért oláhokéról. A reformáczió hatása ugyanis kiterjedt az Erdélyben lakó görög-keleti oláhokra is, akik közül sokan „a görög professiótól elszakadtak és az istennek igéjét tulajdon nyelvökön hallgatták“.[86] Számukra már 1544-ben Nagyszebenben oláhnyelvű káté jelent meg,[87] míg Brassóban 1559-ben épen a Luther kis kátéját nyomatták ki oláh fordításban.[88] Ugyancsak az ők nyelvökön a következő évben szintén Brassóban az evangeliumok is kikerültek sajtó alól.[89] Ezek az oláh protestánsok már a János Zsigmond korában külön superintendentiát alkottak, de annak megalakulása idejéről nincs adatunk. Csak annyit tudunk, hogy az 1566. évi november 30-án tartott szebeni országgyűlés XVII. törvényczikke György nevű „választott“ superintendensét említi s elrendeli, hogy a kik az igazságnak engedni nem akarnak (tudniillik az oláhok közül), ővele „a bibliából megvetekedjenek és az igazságot értsék meg, s ha így sem adnak annak helyet, eltávoztassanak, legyen az oláh püspök, pap vagy kaluger“.[90] Ugyanezen püspök térítői működése érdekében az 1568. évi január 6.—13. tartott tordai országgyűlés arra kéri a fejedelmet, hogy miután neki „sokan nem engednek, hanem a régi papoknak és azoknak tévelygésinek engedvén, ellene állnak, őt az ő tisztébe elő nem bocsátják, az előbbi végzés szerint az evangeliumnak kegyelmesen engedjen előmenetelt és az ez ellen való vakmerő bátorkodókat büntesse meg“.[91] Majd az 1577-iki áprilisban

Tordán tartott országgyűlés az előbbi superintendens elhunyta következtében megrendelé, hogy a protestáns oláhok újra válaszszanak magok közül „igaz értelmen való tudós és igaz személyt".[92] A tordai 1579. évi október 21-iki gyűlés harmadik articulusa szintén kimondja, hogy az oláh papok tetszés szerint választhatnak magoknak püspököt s a fejedelem aztán megerősiti, a kit ők magok közül választottak, de bizonyos conditiók mellett.[93] Az ennek következtében oláh protestáns püspökké lett Tordasi Mihály többek társaságában már 1582-ben kiadta Szászvároson a Mózes első két könyvének oláh forditását, munkába vevén egyúttal a többi hármat is.[94] Utoljára az 1588. deczemberben Medgyesen tartott, több tekintetben nevezetes országgyűlés XII. czikke foglalkozik az oláh superintendentiával, megerősitvén az oláh papokra és püspökökre vonatkozó addigi articulusokat,[95] míg a századvégi katholikus reactio korában az minden valószinűség szerint elenyészett, mert Naprágyi Demeter, katholikus püspöknek Erdély újjászervezését illetőleg 1602-ben készitett tervezete általában úgy emlékszik meg az oláhokról, mint schismatikusokról, pedig ha még létezett volna a közülök való protestánsok külön egyházi testülete és szervezete, mint fontos dolgot, bizonyára nem hagyja emlitetlenül.[96]

IV.

A tiszántúli református superintendentia, mely oly szoros összeköttetésben állott az erdélyi hitrokonokkal, hasonló benső viszonyt tartott fenn az egri püspökség területén alakult felsőmagyarországi református egyházmegyékkel, és ha amazok társaságában a lutheránusok ellen folytatott nagy harczot, ezekkel együtt a szentháromság tanát védelmezte ernyedetlen kitartással. Az 1567-iki február 24.—26. tartott korszakalkotó debreczeni zsinat végzéseinek aláirtak a tiszáninneni egyházmegyék is, a melyekből az unitáriusokkal folytatott hitvitákon szintén többen szoktak

jelen lenni. Hogy pedig viszont a tiszántúliak nagyobb mértékben nem vettek tényleges részt a tiszáninneniek vallási mozgalmaiban, annak oka kizárólag az volt, hogy a Habsburg-uralom alatt álló országrészben a János Zsigmond alattvalói nem nagyon szabadon járhattak-kelhettek. És tisztán ez a körülmény, az országnak különböző uralom alatti részekre tagoltsága okozta azt is, hogy a tiszáninneni kerület olyanná alakult, mint a milyen, s nem foglalja magában a beregi egyházmegyét, melyet pedig mind fekvése, mind Beregmegyének az egri katholikus püspökséghez csatoltsága hozzáutalt. Ámde mivel Beregmegye a tiszántúli superintendentia megalakulása idejében már csak annálfogva is a János Zsigmondé volt, hogy Petrovics Péter minden vagyonát s így a tulajdonát képező Munkács várát és uradalmát is fejedelme családjának hagyományozta, a beregi egyházmegyének a szintén az egri püspökséghez tartozott Máramarossal és Szabolcsmegye egy részével együtt akarva-nemakarva a tiszántúli kerülethez kellett csatlakoznia, illetőleg tartoznia. Ez a helyzete, miután az 1567-ik évben Schwendi Lázár, kassai főhadparancsnok a Miksa király részére elfoglalta, megváltozott s az egyházmegye ezentúl nem is tartotta magát a tiszántúli superintendentia kebelébe tartozónak, hanem független senioratusként viselte magát, esperesének épen olyan jogokat követelve, mint a milyenekkel a többi tiszáninneni egyházmegyék esperesei birtak, kik nem egyszer superintendens czimmel fordulnak elő, s nem is ok nélkül, minthogy nálok a superintendensi és esperesi hatáskör körülbelül csaknem egybefolyt. A tiszántúli superintendentia viszont az egyszer létrejött összeköttetést állandónak tekintette s ahhoz képest igyekezett eljárni is. Ebből aztán kellemetlenségek, viszálkodások keletkeztek. Midőn p. o. Gönczi Kovács György püspök 1593-ban Csengerbe zsinatot hivott össze s a megjelenésre a beregieket hivatalvesztés terhe alatt kötelezte, az esperes, Gyarmati Miklós ugyancsak hivataluk vesztésével fenyegette meg a megyebeli lelkészeket és tanitókat arra az esetre, ha el mernek

oda menni. És e büntetést Kereszturi Máté, kölcsei tanitó, ki a tilalom ellenére részt vett a csengeri zsinaton, nem is kerülte ki.[97]

Ama tizenhét egyházmegye közül, melyeknek képviselői az 1567-iki debreczeni zsinaton a helvét hitvallásnak aláirtak, tizennégy (beregi, máramarosi, ugocsai, szatmári, nagybányai, középszolnoki, szilágyi, érmelléki, nagyváradi, debreczeni, nyiri, nagykúnsági, körösmarosközi és berekböszörményi) tartozott a tiszántúli kerülethez, három (abaujvári, borsodi és zempléni) pedig a tiszáninnenihez. Ez utóbbiból tehát egy, az ungvári nem vett részt a zsinaton s nem irta alá ekkor a helvét hitvallást se. Ennek egyszerűen az az oka, hogy Egri Lukács volt az esperese, a kinek valószinűleg nemcsak személye, hanem tana is pártolásban részesült az egyházmegyétől, mely ennélfogva ebben az időben nem állhatott a helvét hitvallás befogadóinak sorába. De miután Egri Lukács jászói fogságában 1574-ben[98] kiszenvedett, egyházmegyéje helyreállitotta előbbi viszonyát a többi tiszáninneni egyházmegyéhez, minek nyilvánvaló bizonysága, hogy az 1591. évi nagykárolyi zsinatnak a Gergely-féle naptár elleni tiltakozásában a Tiszán innenről mind a négy egyházmegye részt vett,[99] úgyszintén hogy az 1593-iki bodrogkereszturi zsinatból kibocsátott körlevelet a zempléni és abauji esperes társaságában az ungvári esperes, Kállai Albert is aláirta.[100] Innen ellenben hiányzott a borsodi esperes, bizonyosan azért, mert a török nem igen volt hajlandó elnézni, hogy a neki behódolt vidékekről bárminő rendű és rangú lakosok rendszeres közlekedésben álljanak a többi országrészszel. Ez a körülmény indithatta később a borsodi egyházmegyét az egyházi életet szabályozó külön czikkelyeinek megalkotására, noha már azelőtt életbeléptek az egyetemesebb érvényű felsőmagyarországi czikkek.[101]

Hogy ez a négy egyházmegye kezdettől fogva összeköttetésben állott egymással, az nem valami különleges egyezségből folyt, hanem pusztán abból az egyszerű tényből.

hogy eredetileg mindnyájan az egri püspöki megyének képezték alkatrészeit. Ez az oka másfelől annak is, hogy a borsodi egyházmegyéhez az egri püspökségnek 1596-ban kezdődő tartós üresedésben volta előtt semmiesetre sem tartoztak hozzá Gömör- és Kishontmegyék, melyek az esztergomi érsekség területén feküdtek. Hasonló okból Tornamegye sem képezte ekkor az abaujvári egyházmegyének alkotó részét. Bizonyitja ezt az a körülmény, hogy ezek a református egyházmegyék, melyeknek egyike később állandóan borsod-gömör-kishonti, másika abaujvár-tornai néven fordul elő, a XVI. században mindig csak borsodinak, illetőleg (aba)ujvárinak volt emlitve. Másrészről meg tudva van, hogy e század végén a gömörvidéki reformátusok az ottlakó lutheránusokkal még közös testületet képeztek, minélfogva nem tartozhattak egyidejűleg egy másik egyházi hatósághoz is.[102]

Azt pedig, hogy jóllehet ezek az egyházmegyék Debreczenben 1567-ben aláirtak az úgynevezett nagyobb czikkeknek, melyek a püspöki hivatalról, mint az esperesi felett állóról emlékeznek meg, ennek ellenére mégsem választottak magoknak püspököt, szintén csak az okozta, hogy alá voltak rendelve az egri püspökségnek, mely ezután is még évtizedekig fennállott, — nem pedig a püspöki igazgatással szemben netalán elfoglalt elvi álláspontjok, melyet csupán később, helyzetök megszokása és megkedvelése fejtett ki, az esperesek hatalmi féltékenysége pedig bizonyosan táplált bennök. A katholikus püspök hatalma folyvást kiterjedt rájok, nemkülönben a katholicismussal szövetkezett osztrák uralom is, mely míg a lutherismust jó ideig nemcsak eltürte, hanem pártolta is, addig a sacramentariusokkal, vagy kálvinistákkal mindenkor és mindenütt erélyesebben bánt el, s kétségen kívül megakadályozta volna nagyobbszabású szervezkedésöket, mire még a lutheránusokat sem hatalmazta fel. Huszár Gál (1560) és Szegedi Gergely (1569) esete s különösen Verancsicsnak a Szegedi ügyében vikáriusához intézett levele[103] minden sorában tel-

jesen igazolja, hogy az egri püspök a legfőbb fegyelmi hatóságnak tekintette magát még az „eretnek" lelkészekkel szemben is.

Másként állt a dolog — mint emlitők — a szintén az egri püspökséghez tartozó, de erdélyi uralom alatt állott Bereggel, Máramarossal és Szabolcscsal. Ezek a többi tiszántúli megyék társaságában egyházilag ekkor már egy testületté voltak alakulva, melynek első feje Melius Péter volt, e korszak vallásos mozgalmainak református részről a legkiválóbb bajnoka, a kinek 1572. deczember 15-én történt halála után a következő évben Károlyi Péter, nagyváradi pap állott a nagy kiterjedésü superintendentia élére. Majd az ő elhunytát (1576. április 10.) követő 1577. évi február 6-án kerülete Gönczi Kovács György, debreczeni lelkészt választotta utódjává, ki több nevezetes intézkedést tett az egyházi élet fejlesztésére és rendezésére s a kinek 1595-ig tartó müködése idejében kezdődik az egyházkerület legelső jegyzőkönyve. Helyét még halála évében Bánffyhunyadi Mogyoró Benedek, szilágycsehi lelkész foglalta el, ki 1599. végéig vagy 1600. elejéig folytatta püspöki hivatalát, melyet valamikor ez utóbbi év folyamán Monai János, ecsedi lelkészszel töltötték be. Megjegyzést érdemel e korszakról, hogy az egyházkerület akár partialis, akár generalis zsinatait kizárólag a szorosan Erdélyhez tartozó részeken tartotta s intézkedései a nagykunsági és körös-marosközi egyházmegyékről végképen nem emlékeznek meg. A török uralom pusztitásai fejtik meg ezt, melyeknek ez a két egyházmegye folyvást ki levén téve, ügyeiket nem közölhették a más területén müködő fő hatóságukkal, nehogy az ellenséggel való czimborálás gyanujába essenek. Ám egyházaik pusztulása mégis olyan nagymérvü volt, hogy a két egyházmegye 1598-ban egygyé olvadt „alföldi" név alatt[104] s különleges helyzetére való tekintettel később bizonyos fokú önálló hatáskört nyert ügyei intézésére.[105]

Az esztergomi érsekség területén szintén találtak alkalmat a protestánsok arra, hogy a magok superintendensével

kezdjék magokat igazgattatni. A Csallóköz és Mátyusfölde tájain lakó lutheránus főuraknak, előbb különösen a Balassáknak, később gróf Salm Gyulának a pártfogása alatt álló s körükben működő Bornemisza Péter volt ennek a hivatalnak első betöltője. Hogy mikor foglalta azt el, csakis hozzávetőleg s következtetés útján tudjuk meghatározni.[106] A katholikus főpapok általában annyira ragaszkodtak az összes papság feletti jogokhoz, hogy mint mindenfelé az egész országban, úgy leginkább a Habsburg-uralom alatt levő országrészben csupán ott és akkor lehetett protestáns superintendens beállítására gondolni, a hol és a mikor a püspöki állás üresedésbe jött s esetleg hosszabb ideig nem lett betöltve. Ezt az alkalmat felhasználni is ebben az országrészben csak egyes hatalmas főurak oltalma alatt s mintegy védnöksége mellett merhették az önállóságra vágyakozó protestáns papok, kiknek a magasabb szempontokat nem is tekintve, már csak azért is érdekökben állott sajátmagok közül kikerült püspök alá jutni, hogy lehetőleg megmeneküljenek a pápás püspököknek a fegyelmi hatóságától. Az Oláh Miklós esztergomi érseksége alatt ennélfogva természetesen szó se lehetett protestáns püspökről ezen a vidéken, mely az ő hatósága alá eső területnek képezte egy részét. Ezért aztán vagy az ennek 1568. évi január 14-én bekövetkezett halálától utódjának, Verancsics Antalnak 1569. novemberében történt kineveztetéséig lefolyt szinte kétévi időköz alatt, vagy az ez utóbbi halálát (1573. június 15.) követő hosszú interregnum kezdő évében kereshetjük a Bornemisza superintendensségének kezdetét, mert 1574. április 24-én már ebben a minőségében ad a soproni új papnak, Beythe Istvánnak felavatásáról és képzettségéről Sopron város tanácsának a részére bizonyítványt.[107] E két időpont közül viszont egyedül az utóbbi jöhet számításba annálfogva, mivel Verancsicsnak Bornemiszához 1571. decz. 18-án irt leveléből[108] kitűnik, hogy még akkor ez utóbbi nem viselt püspökséget. Mint bitorlónak ugyanis nem tett volna neki amaz semmi szivességet s nem mutatott volna

iránta olyan engedékenységet, a milyennek levelében tanuságát adja, a Bornemisza által tőle kért s meg is adott „beneficium" pedig semmiesetre se lehetett valamely püspöki jog átengedése, hanem talán a galgóczi plébánia.[109] Így tehát bizonyosan a Verancsics halála után, 1573-ban gróf Salm Gyula tette vagy tétette puspökké új udvari papját,[110] Bornemiszát, kinek hatásköre alá a Pozsony-Nyitra- és Barsmegye területén levő magyar egyházak tartoztak.[111] Az imént emlitett, Sopronba szóló levélből ugyan olyan formát lehetne kimagyarázni, mintha hatásköre a győri püspökség protestáns egyházaira, legalább egy részökre szintén kiterjedt volna, de hihetőleg inkább csak kivételes eset volt az egész, s valószinű, hogy a soproni lutheránus tanácstagok az újon kinálkozó alkalmat felhasználva kivánták, hogy Beythe a vidékökön hóditó kálvinista irányra[112] való tekintettel a közelben működő lutheránus elvű püspöktől[113] bizonyitványt hozzon.

A Bornemisza fáradozásainak kétségen kivül nagy része lehetett abban, hogy az esztergomi érseki megyében a katholikus plébániák száma annyira megapadt, hogy mig a XVI. század közepén még megközelitette a kilenczszázat, addig a XVII. század elején már csak száz körül volt.[114] Neki és az ő 1585-ben történt halála után helyébe lépett Sibolti Demeternek sok és nehéz küzdelmet kellett kiállaniok superintendensi teendőik végzése közben. A katholikus főpapság, melyet Rudolf király annyira pártfogásába vett, sehogy sem akarta engedni, hogy különösen papszentelési jogába más is beleavatkozzék, s mindent felhasznált arra, hogy a nem általok felszentelt, önként érthetőleg protestáns lelkészek ne folytathassák hivatalukat.[115] Ezek a zaklatások csakhamar általában a protestánsok üldözéseivé fajultak el. Elbeszélésök nem tartozik ide s csupán azt az egy eredményöket kell megemlitenünk, hogy a Sibolti halála (1589. február 17.) után a csallóköz-mátyusföldi kerület superintendens nélkül maradt, sőt előbbi szerkezetében végleg fel is oszlott, mert midőn a következő század elején a

bécsi béke folytán keletkezett vallásügyi törvények új életre ébresztették, különváltan alakították meg a reformátusok és a lutheránusok.

Minthogy pedig ez utóbbiak annak érdekében, hogy ne csupán a zsolnai zsinaton engedélyezett püspökhelyettesök, hanem rendes superintendensök legyen, arra hivatkoztak, hogy nekik már a bécsi békekötést megelőzőleg külön superintendenseik voltak, nem állhat meg Bornemisza egyik életírójának [116] az a nézete, hogy ő „superintendens vagy senior" lett volna, azaz superintendensi czime csak olyan hivatalt jelzett, mint Németországon. Hogy neki valóban az esperesi vagyis seniori állásnak fölébe helyezett hatásköre volt, bizonyítja az a körülmény is, hogy kerületéből nehány esperességről biztos tudomásunk van. [117] Sőt e kétségtelen bizonyítékok hiányában is volna püspökségére némi következtetés onnan vonható, hogy a Duna túlsó partján a Nádasdyak és Batthyányak pártfogása alatt s bizonyosan kezdeményezésére is a győri katholikus püspökség területén hasonlóképen esperesek felett álló protestáns superintendens választatott, nemsokára a Bornemisza hivatalba lépte után. Szegedi Máté, a Nádasdy-tulajdont képező Sárvár lelkésze volt az első protestáns püspök ezen a vidéken, a kinek megválasztatását mindenesetre abban az időtájban kell keresnünk, a mikor a Draskovich György 1578-ban való kineveztetése előtt a Liszti János 1577-ben történt halálától fogva üresedésben volt a győri püspöki szék. [118] E szerint tehát a már ekkor 22—23 éves Nádasdy Ferencz a legelső kinálkozó alkalmat felhasználta arra, hogy uradalma papjait felszabadítsa a katholikus püspök gyámkodása alól. Szegedi hatásköre általában a győri püspökségnek osztrák uralom alatti részében levő protestáns egyházakra terjedt ki, melyek főleg Vas- és Sopronmegyében voltak nagy számmal.

Az ő idejében még nem tört ki viszály a kerületben levő lutheránus és református lelkészek közt, a mennyiben ez utóbbiak „meg sem mertek moczczanni", [119] habár már

1567-ben meglehetős számmal voltak épen Vas- és Sopronmegyékben.[120] Az ennélfogva, legalább hivatalosan lutheránusnak mondható superintendentia nem sokáig maradt ebben a békeséges állapotban. Némelyeknek az a törekvése, hogy a „formula concordiae"-t mindenkire ráerőszakolják, visszahatást keltett egyfelől az ágostai hitvalláshoz szorosan ragaszkodó lelkészeknél, másfelől a helvét reformáczió tanait követőknél, és pedig mindjárt a Szegedi közvetlen utódja idejében. Szegedi ugyanis 1585. júliusában elhunyván, helyébe ugyanabban a hónapban Beythe István, ekkor németujvári (Batthyány-birtok) lelkész lépett. Ez maga is református elvű levén már ez időtájban, felette sok támadásnak volt kitéve az ellenkező véleményűek részéről, kik főleg a csepregi collegium (1891. jún. 2—3.) után mindent elkövettek ellene. Beythe aztán 1595-ben lemondott a püspökségről, de azért a reformátusoknak továbbra is feje maradt, míg a lutheránusokat végleg magokra hagyta, teljességgel nem kivánva őket, mint tőle elütő gondolkozásúakat hatalma alatt tartani. Amazok erre négy esperes[121] vezetése mellett önállóan szervezkedtek, a „formula concordiae" magyar forditásával,[122] agendájokkal[123] és törvénykönyvökkel[124] 1598-ra teljesen megalkotván a Sopron-, Vas- és hozzájok csatlakozott Zalamegye területén s szomszédságukban[125] összesen mintegy 60—80 egyházból álló[126] külön evangélikus egyházkerületet, mely azonban superintendenst mégis csak a Beythe halála (1612.) után választott magának,[127] épen úgy, mint a református egyházkerület.

Beszélnünk kell végül egy olyan egyházi testületről, melynek szervezete és hatásköre egészen sajátságos volt, a mennyiben a superintendentiákétól épenúgy elütött, mint az egyes superintendentiák alá rendelt esperességekétől. Ez az esztergomi érseklséghez tartozó Gömör- és Kishontmegyék területén az úgynevezett murányi czikkek[128] alapján szervezkedett s egymással szövetségbe lépett két egyházmegye volt, a mely szövetségnek azonban a maga külön-

leges szervezetében való élete adataink szerint mindössze tiz évig tartott. Az állitólag 1564-ben vagy 1565-ben [129] Nyderlaissi Masko Menyhért, murányi várparancsnok által a várba egybehivott lutheránus zsinat, melyen a murányi esperesség lelkészei vettek részt, a várban elhelyezett katonák papjának, Friedt Cypriánnak az elnöklete alatt egy egyházi rendszabályzatot készitett, melyet ettőlfogva ez egyházmegye évtizedekig érvényben tartott s Herberstein Gyula várparancsnok később [130] újra megerősitett. A murányi czikkeknek 1590-ben alávetette magát a csetneki egyházmegye is, a nélkül, hogy az ebben tekintélyes számmal levő református papok kifogást tettek volna ellene. [131] A két esperesség ezáltal olyanforma viszonyba lépett egymással, mint a tiszáninneni református egyházkerület esperességei, azonban míg ezeknek az esperesei a lelkészavatásnak legtöbbnyire püspöki jogát is gyakorolták, a murányi czikkek alapján álló két egyházmegye esperesét, bár szintén egyiránt használta úgy a superintendens, mint a senior czimet, ezzel a joggal a murányi czikkek nem ruházták fel. Ennek okát abban kereshetjük, hogy az osztrák uralom közvetlen hatósága, a várparancsnok védnöksége alatt állottak, ki a katholikus püspökök ebbeli jogát még lutheránus hite mellett is vagy nem akarta, vagy nem merte csorbitani. Ugyancsak a várparancsnok befolyásának lehet tulajdonitni, hogy úgy előbb a murányi egyházmegye esperese, mint később a szövetségre lépett két egyházmegyének superintendens-seniora rendesen a murányi vár papja volt. [132] A szövetséges egyházmegyék 1594-ben azt a tévesztett lépést tették, hogy a Murány várában tartott újabb szervezkedő zsinatukon kötelezőleg bevették a szigorú lutheránus pentapolitana confessiót, a mivel a reformátusok részéről természetesen fölkeltették az ellenhatást s megnyitották nekik a szakadásra vezető utat. A két egyházmegye 1596-ban háromra szaporodott oly módon, hogy a kishonti egyházak, melyek eddig a murányi tractusnak tették kiegészitő részét, attól elválva, külön esperességgé

alakultak. Ám ugyanekkor bizonyára ki is vonták magokat a murányi czikkek érvénye alól s így azután is csak két egyházmegye (a csetneki s a megkisebbedett murányi) volt tagja a szövetségnek. Talán a csetneki esperességet is odahagyták a reformátusok, mert a két egyházmegye a teljes egyesülésnek kezdte szükségét érezni. Ez be is következett 1600. április 26-án, a mikor Jolsván a kettőből a gömöri luth. esperesség alakult. Ennek folytán ismét egyetlen egyházmegye állott a murányi czikkek mellett s így a rövid ideig egyházkerületszerű testület újra szűkebb határok közé vonult vissza. Hogy nem volt valóságos superintendentia, csalhatatlanul bizonyítja Thurzó György nádornak 1610. július 10-én Kassán kelt diplomája, melylyel a gömöri esperesség kérésére megengedi, hogy a gömörmegyei lutheránusok superintendenst válaszszanak magoknak.[133] Mert teljességgel nincs benne semmi czélzás rá, hogy régi jogukat élesztené fel, sőt ellenkezőleg arra hivatkozik az engedély indokolásául, hogy „more *alias* in regno, hoc observari solito“ választhatnak.[134]

V.

A XVI. századbeli protestáns superintendentiák kormányzó és törvényhozó hatósága a közzsinat (synodus generalis) volt, melynek minden évben össze kellett legalább egyszer gyűlnie. Már Károlyi Boldi Sebestyén is azt írja 1555-ben, hogy azt a határozatot hozták, miszerint évenként meghatározott időben rendesen zsinatot tartsanak.[135] Az erdélyi szász lutheránus egyházkerület kezdettől fogva tartott évenként egy-két, sőt ha a körülmények úgy kívánták, több zsinatot is. A baranyai református egyházkerület herczegszőlősi kánonai 1576-ban határozottan kimondták, hogy „minden esztendőben kétszer ... tegyenek közönséges zsinatot“.[136] A sopron-vasvármegyei közös protestáns superintendentia által 1587-ben készitett csepregi czikkek szerint „évenként legalább kétszer zsinatot kell

tartani,“ [137] mig a különvált lutheránusoknak a herczegszőlősi kánonokból 1598-ban átalakitott törvénykönyve épenúgy, mint az alapul vett kánonoskönyv, megelégszik azzal, hogy évenként állandóan két zsinat legyen. [138] A tiszántúli református egyházkerületnek a század utolsó tizedeiből fenmaradt jegyzőkönyve azt mutatja, hogy itt évenként csak egyszer szoktak zsinatot tartani, csupán egy alkalommal gyültek össze a már megtartott zsinat után másodszor is, de ezt a megürült püspöki állás betöltése tette szükségessé. [139] Ez az „Articuli minores“ XI. czikkének rendelkezése szerint történt, mely azt mondja ki, hogy „közzsinat minden évben egyszer, vagy sürgős szükségben kétszer tartassék.“ [140] A felsőmagyarországi czikkek szintén nem követelnek ez irányban többet, mint hogy „a zsinatot minden évben össze kell hívni;“ [141] tehát a tiszáninneni egyházkerület is megelégedett általában egy gyüléssel évente.

A zsinatot Erdélyben kizárólag papok alkották, [142] sőt abból, hogy az 1572. évben megejtett szász lutheránus püspökválasztáskor mindössze ötvenegy szavazatot adtak be, [143] valami olyanfélét lehetne következtetni, hogy még a lelkészek se birtak mindnyájan szavazati joggal. Azt ugyanis nem lehet hinni, hogy csak ennyi vagy valamivel több anyaegyházok lett volna s az is alig hihető, hogy az ügy iránti érdeklődés csupán ennyi egyház papját vonzotta volna a zsinatra. Ámbár meglehet, hogy a többiek, ha jelen is voltak, visszatartották magokat a szavazástól. Már az Erdélyen kivüli protestánsoknál az összes lelkészek mellett a tanitók is jelen voltak a közzsinatokon, legalább így rendelték el a herczegszőlősi, csepregi és felsőmagyarországi czikkek. Tiszántúl hasonlóan ez volt szokásban, a mint igazolja például a beregi egyházmegyének az egyházkerülettel folytatott viszályából az az eset, mikor a püspök hivatalvesztés terhe mellett hivta zsinatra a papokat és tanitókat, s a beregi esperes ugyanazzal a büntetéssel fenyegette meg azokat, a kik a püspöknek engedelmeskednek, a mit aztán meg is kapott épen egy tanitó. A tanitók

azonban mindenütt a lelkészektől megkülönböztetve említtetnek a zsinat tagjaiul s minden valószinűség szerint nem is birtak azzal a hatáskörrel, mint főnökeik, püspökválasztáskor például épen nem lehetett szavazati joguk.[144] A zsinatokon mint hallgatók, világiak is lehettek jelen, de azoknak tárgyalásaiban tényleges részt bizonyára nem vehettek, szavazati joguk pedig épen nem volt,[145] s csakis közvetve gyakorolhattak befolyást a végzésekre. Hanem aztán ebbeli hatalmokat kétségenkivül teljes mértékben ki is aknázták azok a tekintélyes főurak, a kiknek a pártfogásuk mellett, vagy épen birtokukon tartatott egyik vagy másik zsinat.

A zsinatra való megjelenés általában véve kötelező volt a tagokra nézve. A herczegszőlősi kánonok ebben a tekintetben a legszigorúbb álláspontra helyezkednek, midőn kimondják, hogy „valaki penig az közönséges gyűlést elmulatnája és reá nem menne, ha magát tisztességes és elég okkal meg nem mentheti, azt közakaratból tisztétől megfosztjuk.“[146] Csaknem tökéletesen ugyanezekkel a szavakkal fejezi ki magát a dunántúli lutheránusok törvénykönyve,[147] mely eltávozott ezzel attól az enyhébb állásponttól, amelyet tizenegy évvel azelőtt a csepregi czikkek foglaltak el, midőn az első izben távollevőket három forintra büntetik s ismétlés esetére tartják fenn a hivatalvesztés büntetését.[148] Ez utóbbit egészen mellőzte a két tiszamelléki református egyházkerület, a tiszántúliban érvényes „kisebb czikkek“ ugyanis a tiszáninneniben alkotott „felsőmagyarországi czikkekkel“ összhangzólag a zsinatról ok nélkül elmaradó lelkészeket három-három forintnyi birsággal sujtják, minélfogva a beregieket hivatalvesztéssel fenyegető püspök a daczoskodó egyházmegyével szemben csak különleges eljárást gyakorolt, a mit bizonyosan nem a maga fejétől tett, hanem erre az alkalomra hozott előleges zsinati határozat alapján.

A zsinatot a püspök hivta össze, a mint azt általában mutatják az erre vonatkozólag fennmaradt adatok. Nem

---

változtat a kútfőkből elvonható ezen teljesen okszerű és természetes eredményen az sem, hogy az 1572. évi püspökválasztó szász zsinatot a generális dékán hívta egybe,[149] mert hiszen ekkor nem levén püspök, az összehivás joga a rangban következő papot illette. Ellenben mindenesetre megfejtést igényel az a körülmény, hogy még a Hebler életében, 1569. április 15-én János Zsigmond a generális dékánt hívta fel zsinat összehivására.[150] Valami különös ok nélkül bizonyosan nem történt.

Erdélyben tehát a fejedelemnek, s miként más adatok bizonyitják, az országgyűlésnek is hatalmában állott rendelkezni a felől, hogy szükség esetében zsinat tartassék. Az államhatalomnak az egyházzal való ezen szoros összeköttetése adja meg a kulcsát egyebek közt annak is, hogy úgy az 1564. évi református, mint az 1572. évi lutheránus püspökválasztás alkalmából egybegyült zsinat a fejedelemtől patronusi jogánál fogva kiküldött biztos jelenlétében folyt le, amazon Blandrata, az utóbbin Alesius szerepelvén ebben a minőségben. Ugyancsak ebből következett az is, hogy a trinitáriusok és dávidisták között rendezett hitviták legfontosabbjain a vezetés szerepét a fejedelem vagy megbizottja tartotta kezében, a mi sokkal czélszerűbb is lehetett, mint ha a vitatkozó felek egyike vagy másika elnököl vala. Máskülönben mindig a püspök elnöklete alatt folytak a zsinati tanácskozások.

A zsinat önként érthetőleg nagyobb- vagy kisebbszerű istentisztelettel kezdődött, néha prédikácziót is tartott valamelyik, a dolog természeténél fogva előre kiszemelt és megbizott lelkész,[151] míg máskor az „Articuli Dionysiani" első pontja[152] értelmében megelégedtek a „Veni sancte spiritus" eléneklésével.[153] A hitvitákat szintén istentisztelettel, de csak imádsággal kezdték, melyet mindkét fél részéről a legtekintélyesebb lelkész mondott.[154]

A zsinati tanácskozások szinhelye tekintetében kétféle szokás honosult meg. Erre nézve ugyan csak egyetlen superintendentiából maradt adat, de föltehető, hogy nem

épen mindenhol létezett teljesen egyöntetű s mindenkorra szóló megállapodás ez iránt s az a két különböző eljárás, mely az erdélyi szász lutheránusoknál előfordult, talán másutt is megvolt. Ezeknél ugyanis az „Articuli Dionysiani" első pontja úgy rendelkezett, hogy templomban gyűljön össze a zsinat s tényleg az 1572-iki medgyesi zsinat alkalmával Alesius, mint fejedelmi biztos addig meg nem jelent a tanácskozáson, míg a tagok a papilakról át nem mentek a templomba.[155] Mindamellett az 1590. évi nagyszebeni zsinatot mégis csak a papilakon tartották,[156] a mely eset bizonyára nem állott egyedül.

A zsinat munkásságának körébe mindaz oda tartozott, a mi akár egyetemes érdekű ügyét képezte az egész egyházkerületnek, akár olyan magánügy volt, melyet a köznek szempontjából kellett vagy lehetett elbirálni. Joga volt e szerint hitvallást alkotni s hitelvi kérdésekben dönteni, az egyházak külső kormányzására, valamint a szentségek kiszolgáltatására és a szertartások miként való végzésére szabályokat késziteni s azok megtartására felügyelni, egyházi tisztségeket szervezni s hatáskörüket, nemkülönben betöltésök módját és kellékeit meghatározni, ezzel kapcsolatban a lelkészavatás felől rendezkedni, az egyház hivatalnokainak és köztagjainak tanát, működését és magánéletét, nemkülönben a fizetések kiszolgáltatását az egyházlátogatás intézménye által közvetve ellenőrizni s az ez irányban felmerülhető panaszokat legfelsőbb fokon elintézni, közelebbről úgy a belhivatalnokok közti viszályokat, mint a viszálykodó házastársak ügyét elbirálni s ezzel kapcsolatban a házasságkötés módját és feltételeit szabályozni, úgyszintén fegyelmi ügyekben végérvényesen dönteni, végül az oktatásügyet teljes önállósággal intézni s püspököt választani.

Hogy milyen tárgyakkal foglalkoztak s miként folyhattak le a XVI. századbeli közzsinatok, annak egy érdekes példája maradt fenn az 1585-iki berethalmi zsinat tárgysorozatában, melyet valamelyik tag a történtek nyomán

utólag állitott volt össze.[157] A zsinat három és fél napig tartott, délelőtti és délutáni gyülésezéssel összesen hét ülést töltve be. Az első nap délelőttjén a templomi prédikáczió után Schesaeus Keresztély tartott előadást „a mennyei tudománynak Erdélyben való elterjedéséről", melyet azután a keresztyénszigeti lelkész (Miklós nevü) röviden összegezett. A délutáni ülésen először a nagyszebeni küldöttektől előterjesztett ötrendbeli ügyet hallgatta meg a zsinat, ezek végeztével Leo Lukács két vádat emelt Kinder János ellen, a melyek szerint egyfelől a káptalanbeli lelkészeket farkasoknak nevezte, másfelől pedig simoniát követett el. A második napon délelőtt a szebeniek ügyei közül kettőben határoztak, még pedig úgy, hogy dézmájok dolgában feltételesen támogatást igértek nekik, mig a házasulandókra vonatkozó egyházi eljárás szeliditését illetőleg megbizták a püspököt, hogy a szebeni seniorokkal[158] intézkedjék. Ugyancsak délelőtt még előadta a brassói első pap egyik odavaló prédikátor ellen engedetlenségét és az ubiquitas hamis tanának hirdetését illető vádjait. Az ügy tárgyalását másnapra halasztották. E nap délutánján a superintendens felhivta az egyes espereseket, hogy számoljanak be egyházaik kormányzásáról. Azután kimondták, hogy a tanulóknak kirekesztés terhe alatt nem szabad a haeretikusok iskoláiba járni, a mely lelkész pedig fiát vagy rokonát oda járatja, tiz forint birságot fizet. Ugyanekkor az emlitett Kinder János bocsánatot kért és nyert hibáiért; végül Luthernek, Melanchthonnak, Bugenhagennek és Brenznek egy-egy levelét olvasták fel. A harmadik nap délelőtti ülésén egy-egy dogmatikus érdekü tételt fejtegetett két tag, a délutánin pedig egy válópernek a házasságot érvényben tartó eredménynyel való letárgyalása után a brassói prédikátor terjesztette elő védelmét, de érveit a zsinat megczáfolván, kénytelen volt az elébe adott négy pontot aláirni. Majd a szebeni pap a megigazulás tanát fejtette ki, mig egy másik a praedestinatióról, végül meg egy harmadik az urvacsorájáról értekezett. A negyedik napi hetedik, azaz utolsó ülésen a plé-

bánosok és prédikátoraik közti viszony rendezését illetőleg hoztak nehány határozatot s egy pár lényegtelen ügyet intéztek el, utoljára pedig egy lelkésznek a lelkészi hivatal méltóságáról tartott oratiója után a superintendens bezárta a zsinatot.

A közzsinatnak végrehajtó közege és állandó képviselője, mintegy helyettese a superintendens volt, aki azonban a zsinatnak csak elnöki tisztét vitte, de felette nem állott, sőt ellenkezőleg a zsinat az ő időközben tett intézkedéseit nemcsak felülvizsgálhatta, hanem meg is változtathatta. [159] Zsinat együtt nem létekor sem volt egészen szabadjára hagyva, a mennyiben például a tiszántuli egyházkerület azt is megszabta, hogy „a superintendens mindent a seniorok beleegyezésével tegyen s magán tetszéséből ne próbáljon semmit". [160] Ugyanebben a szellemben mondták ki a herczegszőlősi kánonok, hogy „a fő püspök semmit az önön fejétől ne cselekedjék, hanem ha valamit akar kezdeni, a senioroknak és akik többen arravalók lesznek, hirré tegye, és azoknak egyenlő tanácsukból és akaratjokból legyen, ha mit akar cselekedni". [161] A dunántúli evangelikus kerület ezt a czikket némileg átdolgozott alakban fogadta el, mely elismeri, hogy „a superintendensnek tiszte legfőbb az eklézsiában," s csupán a seniorokat tartja általa megkérdezendőknek, nem pedig más „arravalókat" is. [162]

Az erdélyi unitáriusok épenúgy, mint a baranyai reformátusok nem elégedtek meg az esperesek tanácsával, sőt 1579-ben rendszeres consistoriumot szerveztek, [163] mely ugyanazt a hatáskört foglalta el a püspök mellett, mint máshol az esperesi kar, a mely különben bizonyára összes tagjaival benne volt. Ennek a consistoriumnak előbb huszonnégy tagja volt, de már 1580-ban tizenkettőre szállították számukat, [164] melybe azonban az esperesek valószinüleg nem voltak beleértve. Erdélyben egyébiránt a fejedelem patronusi jogánál fogva abban a tekintetben is különleges helyzetök volt a püspököknek, és pedig valláskülönbség nélkül, hogy megválasztatásuk után hivatalukban a feje-

delem megerősitette őket,[165] sőt Báthory István az 1572-iki szász püspökválasztás alkalmával arra a jogra próbált igényt formálni, hogy a zsinat által hozzá fölterjesztendő három jelölt közül ő nevezze ki a püspököt.[166]

A püspök felett a fegyelmi hatóságot is a fejedelem s illetőleg az országgyülés gyakorolta Erdélyben. Alesius Dénest 1564-ben János Zsigmond teszi le hivatalából.[167] Dávid Ferenczet 1579-ben az országgyülés által tartott vizsgálat alapján hasonlóképen a fejedelem mozditja el.[168] A többi superintendentiákban többé-kevésbbé másképen jártak el a püspökkel szemben. Tordai Demeter eljárásáról rosszaló véleményt a zsinat nyilvánít, habár a fejedelemre való hivatkozással,[169] — Sztárai Mihály helyébe az alsóbaranyaiak zsinata minden nagyobb teketória nélkül választja meg 1554-ben Szegedi Kis Istvánt. Egri Lukácsot, az ungvári egyházmegyének superintendensi hatalomtól független seniorát viszont a zsinatok a világi hatóság segélyével fékezik meg s teszik ártalmatlanná.

A püspökválasztást a közzsinatok gyakorolták,[170] melyek aztán a megválasztott püspököt ünnepélyesen be is iktatták. Hogy ez miképen ment végbe, arra csak egyetlen forrás mutat rá,[171] de lényegében nem sokban különbözhetett más superintendentiák eljárása sem. A szavazás eredményének kijelentése után valamely tekintélyes lelkész imájával kezdődhetett, majd közéneklés, utána az új püspök üdvözlése következett, a ki végül megköszönte a zsinat bizalmát. Ha a püspök az esperesek sorából választatott, esperesi hivatalát – úgy látszik — püspöki minőségében is megtartotta.

A püspök hatásköre általánosságban a következőkre terjedt ki: az alkalmasokat lelkészekül felavatni, az egyházak ügyeire felvigyázni, a tévelygéseket és botrányokat megitélni és megjavitni, a hibásakat méltóképen megbüntetni,[172] továbbá a zsinatot összehívni, rajta elnökölni, az anyaszentegyházat képviselni,[173] végül egyházközségeket látogatni és házassági ügyekben intézkedni, — mindez

azonban a közzsinatok és az esperesek jogainak épségben tartásával.

Az erdődi második zsinat, valamint a debreczeni hitvallás a felavatás jogát nem köti kizárólag a püspöki álláshoz, sőt még az esperesihez sem, hanem valamennyi lelkésznek jogot ad rá. Ellenben Sztárai [174] a Dunántul, a szászok pedig Erdélyben [175] már megelőzőleg a püspök hatáskörébe tartozónak tekintették a lelkészavatást. Ez a felfogás csakhamar utat tört a tiszántuli egyházkerületbe is, de akként mégis enyhitve, hogy a felavatás „az egyház tudós és gyakorlott főpapjai és superintendense“ által végzendő. [176] A tiszáninneni egyházkerületnek püspök alá nem rendelt négy egyházmegyéjében természetesen a seniorok voltak felruházva ezzel a joggal [177], viszont a Duna mellékén a püspököt illette az. [178] A dunántuli lutheránus egyházkerület törvénykönyve a püspöki teendők közé utalja az ordinálást, [179] de szabadságot ad a „fősenioroknak“, hogy ideiglenesen megengedjék némelyeknek az egyházi szolgálatot. [180] Az 1595-iki tasnádi zsinat a tiszántúli ref. egyházkerületben is megengedte, hogy az ordinandusok a következő zsinatig az urvacsorája kiosztásának kivételével minden lelkészi szolgálatra kibocsáttassanak. [181] A herczegszőlősi kánonok szintén felhatalmazzák az espereseket, hogy „a prédikálást egy ideig megengedhetik“. [182] A felavatásnak a közzsinaton kellett történnie, de sürgős esetekben kivételesen időközben is el lehetett végezni. Az erdélyi református egyházkerület még ilyenkorra is meghagyta 1599-ben, hogy a püspök legalább „az ő maga dioecesisét convocálja.“ [183]

A püspök fegyelmi hatósága nemcsak a lelkészi és tanitói karra terjedt ki, hanem általában minden egyháztagra. Az erdődi második zsinat még csak jóakaratú intésre és kemény dorgálásra [184] ad jogot a püspöknek, de később nagyban tágult hatásköre az alája rendeltekkel szemben. Lelkére van azonban kötve, hogy „emberségével és tisztességes magatartásával inkább azon legyen, hogy megnyerje az illetőnek lelkét“ s „atyafiui szeretettel és emberséggel“

járva el, [185] sem ő, sem az esperesek „ne uralkodjanak az egyházi rend felett drabantok és zsarnokok módjára. [186] Ezekkel a gyöngédségtől áthatott utasításokkal nem igen fér össze, hogy a dunántúli lutheránus kerület felhatalmazza a superintendenst a lelkészeknek „testökben való érdemlett büntetésére“ is. [187] Ezzel, valamint Meliusnak némelyektől annyira hiresztelt kegyetlen érzületeivel éles ellentétben áll az általa szerzett debreczeni hitvallás ama tilalma, mely szerint a püspökök „fegyverrel és testi büntetéssel ne büntessék a vétkezőket, hanem a hivatalból való letétellel és kiközösitéssel“. [188] Az erdélyi 1571. évi országgyülés még a lelkészek „criminalis excessusainak“ elbirálását is a superintendensekre bizta [189] s ugyancsak rájok volt általában bizva, hogy a papok egymásközti viszályos és peres ügyeit a zsinat együtt nem léte esetén elintézzék.

Az egyházközségek és belhivatalnokok ellenőrzésének legfőbb eszköze a rendszeres egyházlátogatás volt, mely nem tartozott a kizárólagos püspöki teendők közé, hanem vagy intézményesen, [190] vagy alkalmilag külön püspöki felhatalmazással [191] az espereseknek is jog adatott rá.

Kiterjedt jogkörük volt a superintendenseknek házassági ügyekben. Ismeretlen származású és illetőségű egyénnek valakivel való megesketését csupán az ő engedélyével hajthatta végre a lelkész. [192] Tilos fokon a rokonok közti házasságra fölmentést adhattak, [193] az esetleg ilyen fokon dispensatio nélkül megkötött házasságot belátásuk szerint akár megsemmisithették, akár érvényben tarthatták. [194] A létező házasságokat a felek kértére törvényes okból időközben felbonthatták, [195] de mindezekben felettök állott a zsinat s főleg a válóperek tekintetében voltaképen az volt az illetékes forum, [196] mely a püspök határozatát felülvizsgálva, akár meg is változtathatta.

Látható mindebből, hogy a XVI. századbeli magyar protestantismus egyházkormányzata teljesen a zsinati rendszer alapján állott. A zsinatok, vagyis a lelkészi testület gyülései voltak kerületenként az egyházat illető jogok

letéteményesei, mig az egyes egyházközségek hatásköre pusztán saját kebelökre szoritkozott s fölfelé és kifelé épen semmi sem volt. Ha sok munkát és felelősséget követeltek a szigorú fegyelem alatt álló lelkészektől, ugyanők voltak azok is, a kik a követelményeket önmagokkal szemben felállitották, midőn pedig az egyházi igazgatás hatálya és folytonossága s a testületi összetartozóság megpecsételése és biztositása végett a superintendensi hivatalt egymásután rendszeresitgették, úgy alkották meg azt, hogy betöltője és viselője ne legyen egyéb, mint „primus inter pares."

JEGYZETEK.

[1] „Megállapittatott, hogy az előbbi 1557. évi és más gyűlés törvényei szerint a főpap urak espereseiket vizsgálattételre kiküldjék, zsinatokat tartsanak, és más egyházi dolgokban hivatalukra tartozókat elvégezni el ne mulaszszák. És a zsinatnak, akár általánosnak, akár részlegesnek egybehivása idején tartozzanak minden plébánosok és tanitók, bárkik legyenek, mind az urak és nemesek, mind a szabad városok birtokaiból, főpapjaiknak egybehivására, kiknek kerületi felügyelete alatt vannak, minden ellenkezés nélkül, üdvös tanitás meghallgatása végett összejőni. Ha lennének olyanok, kik a főpap és püspök meghivására a plébánosokat nyilvános makacsságból visszatartanák, s azokat megkeresésre és megintésre a zsinatra elbocsátani nem akarnák, azokra nézve, akár urak és nemesek legyenek, akár pedig városok, a császári szent Felség keresztyén fejedelmi tisztének s hivatalánál fogva, mely ő Felségét mint magyar királyt illeti, ellenök az egyházi jogok és szabadságok pártfogását, megtartását s védelmezését eszközölni és végbevinni, miként kegyelmesen megajánlotta, méltóztassék.“ (Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformácziótól fogva. I. k. Budapest, 1881. 87.—88.

[2] A különféle versiók közül, melyek e zsinat helyének megállapitása körül fenforognak, feltétlenül ez a legelfogadhatóbb, a mit megerősit épen az a körülmény is, hogy a püspöki hivatalról intézkedtek az ott összegyűlt protestáns lelkészek, a mit az ezen tanulmányban előadottaknál fogva sem Toronyán, sem Tornán nem tehettek volna. Mezőtúrt és Temesvárt viszont csak üres combinatióknak lehet tekinteni, melyeknél még a név hasonlósága sem szolgál alapul.

[3] Praeconium evangelicum. Gyulafehérvár, 1638. Praefatio.

[4] Pósaházi János (1669.), Szathmárnémeti Mihály (1675.), Tolnai F. István (1679.) és Pápai Páriz Ferencz (1684.).

[5] Tóth Ferencz: Tul a tiszai ref. püspökök élete. Győr, 1812. 16. l.

[6] „Senki se tűrjön meg birtokain lutheránust, a kinek pedig a főtisztelendő kincstárnok ur vagy a főkapitány ur megengedi, szabad

ságában álljon az ország törvénye szerint mindenütt üldözni és elfogni az ilyen lutheránusokat." (Eredetiben közli Kovachich: Supplementum ad vestigia comitiorum. III. k. Buda, 1801., 191. l.)

[7] Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. I. k. Budapest, 1875., 217. l.

[8] Teutsch Gy. D.: Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. II. k. (Synodalverhandlungen im Reformationsjahrhundert.) Nagyszeben, 1883., 1. l.

[9] Haner György: Historia ecclesiarum Transsylvanicarum. Frankfurt és Lipcse, 1694., 206. l. Az ismert eredeti kutfők azonban nem erősitik meg ez állitást, noha egészen elvetni nem lehet.

[10] Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen. Brassó, 1547. — Agenda für die Seelsorger und Kirchendiener in Siebenbürgen. Brassó, 1547.

[11] A beszterczei káptalannak kétrendbeli fölterjesztése, melyeket 1554-ben Bornemisza Pál kath. püspökhöz intézett, tanuságot tesz az egész testületnek egyfelől lutheránus hitéről, másfelől a püspökök alá rendeltségéről. Egész terjedelmökben közölte őket az Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. N. F. I. k. 375.—383. l., kivonatosan Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke. Budapest, 1879. 11.—15. l. és Zsilinszky: i. m. I. k. 63.—65. l. A felterjesztések szerzőjéül Jakab Dávidot gyanitja, ki szerinte ekkor péterfalvi plébános volt. Ámde ez már ekkor kolozsvári tanárságot viselvén, teljességgel nem lehetett a különben tanult és bátor szerző.

[12] Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. k. Pest, 1866., 372. l szerint Wiener a „Brassó és Wagner boszuságára" választatott meg, a mit kétségen kivül nem ir kellő alap nélkül az ezen műve folyamán forrásokra ritkán hivatkozó kitünő szerző.

[13] Haner· i. m. 217. l. szerint már az 1552. évi nagyszebeni zsinat választott püspököt.

[14] A Pallas Lexikonának az „Erdélyi róm. kath. püspökség"-ről szóló czikke 1552-re teszi Bornemisza püspökségének kezdetét, de határozottan a másoktól emlitett 1553. évszám a helyes, már csak annálfogva is, mert amit Castaldo a maga korlátlan uralma érdekében Váradra nézve megakadályozott, hogy tudniillik a püspöki szék betöltessék, azt épen úgy érdekében állott Gyulafehérvárra nézve is megakadályozni. Ez utóbbi püspökének kinevezését tehát épen akkorra tehetjük, amikor a nagyváradi uj püspöké történt, azaz a Castaldo visszahivatása utáni időre, 1553.-nak tavaszára. (V. ö. Bunyitay Vincze: A nagyváradi püspökség története. I. kötet Nagyvárad, 1883., 412. l.)

[15] Két körlevelet bocsátott ki, melyek egyikében bűneik megbánására s tévelygéseikből való megtérésre, másikában pedig zsinat-

tartásra hívta fel a papokat. A zsinat czéljául a vallás egységének helyreállítását tűzte ki.

[16] A milkói püspökség alkatrészeit képezett vidékeken kívül épen a 16. századig Kalotaszeg sem tartozott hozzá; ezt Martinuzzi a váradi püspöknek, tehát magának a hatósága alól politikai okokból csatolta az erdélyi püspökséghez.

[17] A Schrauf-kiadta „Krakói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke" (Budapest, 1893.) hitelesen mutatja, hogy az egyes tanulók származási helye melyik dioecesisben volt és pedig épen a reformáczió korában. Ortvay Tivadar munkája (Magyarország egyházi földleirása a 14. század elején) a legnagyobb részben szintén ezzel egyező beosztást tüntet fel.

[18] Kiss Áron: A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1882. 13.–14. l. (A XI. czikkben.)

[19] Kiss Áron: i. m. 31. l. (A IX. pontban.)

[20] Tóth Ferencz (i. m. 15.–27. l.) hosszasan érvel a Hevesi Mihály, szatmári pap püspöksége mellett, ki állítólag 1551-ben választatott meg, de bizonyítékai oly gyengék, hogy míg egykorú adat nem fogja bizonyítni, történetirásunk mai szinvonalán ezt el nem ismerhetjük püspökül.

[21] Kiss Áron: i. m. 41. l. (A XVII. czikkben.)

[22] Közölte Kemény Lajos: A reformáczió Kassán. Kassa, 1891. 64.–65. l.

[23] Consensus doctrinae de sacramentis Christi . . . Kolozsvár, 1557. — Közölte Teutsch: Synodalverhandlungen. 7—20. l.

[24] 1559. tavaszán már Szászvároson működött lelkészi és esperesi minőségben.

[25] Az 1554-iki óvárii zsinaton nyolczvannyolcz lelkész volt jelen s ha felteszszük, hogy erre a fontos zsinatra lehetőleg valamennyien megjelentek, mégis úgy lehet számítni, hogy akadtak nehányan, a kik egy vagy más okból elmaradtak.

[26] Lampe-Ember: Historia ecclesiae reformatae in Hungaria. 605. l. — Tóth F.: i. m. 36. l.

[27] Schesaeus Keresztély (Teutsch: Synodalverhandlungen 240. l.)

[28] Báthory István fejedelem abban a felhivásában, melyet az 1572.-iki medgyesi zsinathoz püspökjelöltek fölterjesztése iránt intézett, szintén használja e kifejezést: nehogy nélkülözzék praesesöket az egyházak (Teutsch: Urkundenbuch. I. k. Nagyszeben, 1862., 205. l.). Schesaeus is ebben az értelemben élhetett vele.

[29] Dávid superintendenssé választásának határidejét nem tudjuk pontosan megállapitani. Az 1557. évi jun. 13-án tartott kolozsvári zsinaton már superintendensi minőségében vesz részt s ugyane zsinat

végzéseinek Hebler után ir alá, a miből az következtethető, hogy ez régebbi püspök volt nála.

[30] A kolozsvári zsinat hitvallását ezeknek az esperesei irták alá.

[31] Némelyek, mint például Jakab Elek (i m. 31. l.) és Zsilinszky Mihály (i. m. 110. l.) 1557. jan 13.-ára teszik e választás idejét, de a mindig megbizható Teutsch (Synodalverhandlungen 3. l.) ezt a dátumot fogadja el.

[32] Teutsch: Urkundenbuch I. k. 72 l.

[33] 1556. június 11-én indult ki Gyaluból, hogy elhagyja Erdélyt. (Történelmi Tár 1880., 640. l.)

[34] Sztárai levele Tuknai (?) Miklóshoz 1551-ből. (Miscellanea Tigurina. II. 200. l.)

[35] Régi Magyar Költők Tára, V. k., Budapest, 1886. 236. l.

[36] Az a körülmény, hogy a műnek 1559-ben Huszár Gál által közzétett első kiadása Sztárait a czimlapján tolnai papnak mondja, a mint azt nem bizonyithatja be határozottan, hogy ekkor még tolnai pap volt, úgy arra sem szolgáltat feltétlen bizonyitékot, hogy műve szerzésekor már az lett volna. Az volt igenis bizonyosan akkor, a mikor Huszár Gál a kezéhez kapta a kéziratot, vagy esetleg a nyomtatás megkezdésekor is. Egyébiránt tolnai papságának sem kezdő, sem befejező idejét nem tudjuk pontosan meghatározni s így viszont az sincs kizárva, hogy valósággal Tolnán irta művét, a mely esetben aztán kétségen kivüli volna, hogy 1553-ban bár, de mint már tolnai papot tették püspökké.

[37] Skaricza kifejezése: (Starinus) Episcopum suae Baroviae agebat.

[38] Ugyancsak Skaricza mondja: totius Baroviae.

[39] Somogyi Péternek 1557. vége felé kelt s Sztáraihoz irt levele tolnai püspöknek nevezi. (Stromp László: Somogyi Péter fogsága. Pozsony, 1891. 121—123. l.)

[40] Földváry László: Szegedi Kis István élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformácziója. Budapest, 1894., 158. l.

[41] Schrauf: i m. 96. l.

[42] Midőn Földváry: i. m. 159. l ezzel lényegileg megegyező véleményt nyilvánitott, mint kellőleg nem bizonyitottnak, ellene szóltam munkája ismertetésében. Ám részletesebben s behatóbban foglalkozván e kérdéssel, a magam következtetései alapján kénytelen vagyok elfogadni álláspontját, habár nem állitom, hogy valami később előkerülhető új adat semmi esetre sem döntheti meg. Hiszem azonban, hogy épen ellenkezőleg, meg fogja erősitni.

[43] Földváry: i. m. 212. l. leirja ennek történetét, a viszálykodás okának megnevezése nélkül, a mi azonban nehezen lehetett egyéb, mint határkérdés.

[4] Az ilyen eset nagyon gyakori volt. A tiszántúliak zsinatain tiszáninneniek vagy erdélyiek, nemkülönben viszont, sokszor vettek részt a XVI. és XVII. században.

[45] Kanyaró Ferencz: Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár, 1891., 109. s köv. l.

[46] Czegléden 1546—1548. együtt működtek az odavaló protestáns egyház és iskola szolgálatában s Bakonyi ezalatt sok ismeretet szerzett a Szegedivel való érintkezés folytán.

[47] Skaricza őt is megemliti azok között, a kik meg-meglátogatták Szegedit Ráczkevén. Nem áll tehát, a mit némelyek való tény gyanánt adnak elő, hogy tudniillik Bakonyi 1562-ben meghalt volna.

[48] Magyar Könyvszemle. 1887., 77. l. (Erdélyi Pál közleménye.)

[49] Szegedi Gergely Petrovicshoz 1557-ben irt levelében „Episcopus Magnificentiae vestrae“ (= Nagyságtok püspöke) czimen emliti, a minek szerintem aligha lehet valami fontosabb vagy különösebb értelme, mint a mit előadtam, hogy tudniillik a Petrovics befolyása teremtette meg ez új superintendentiát s Kálmáncsehit az ő pártfogása mellett választották annak fejévé. Legfeljebb arra lehet még gondolni, miután Szegedi hálát mond egyúttal Petrovicsnak ama beneficiumért is, melyet neki a Kálmáncsehi közbenjárására Beregszászban juttatott, hogy talán Petrovics az általa birt Beregmegyét szintén a Kálmáncsehi püspöksége alá rendelte s ezért püspökük Petrovicséknak amaz. Ebben sincs semmi lehetetlenség, sőt ellenkezőleg, nagyon valószinűnek tartom.

[50] Petrovics 1557. okt. 13-án vagy 15-én halt meg, Kálmáncsehit pedig 1557. decz. 21-én temették s igy pár nappal előbb halhatott meg.

[51] Az erdélyi országgyűlés, mely 1557-ben a Petrovicstól pártolt kalvinismusra is kiterjesztette a vallásszabadságot, már 1558-ban eltiltotta s eltörlendőnek nyilvánitotta azt.

[52] 1559. márcz. 16-án még püspök volt (Jakab Elek: Egyháztörténelmi emlékek Dávid Ferencz életrajzához. Budapest, 1879. 5. l.). Kevéssel ezután mondhatott le.

[53] A régebben közkeletű dátum aug. 18. volt, a mely azonban összeütközött azzal, hogy Dávid aug. 18-án, tehát ugyanazon a napon Váradon értekezzék Melius-szal, s igy vagy egyik, vagy másik ténykedésének el kellett volna esnie. Aug. 14-étől viszont Medgyestől Váradra bátran eljuthatott 18-áig. Ezt a valóságnak megfelelő dátumot Teutsch: Synodalverhandlungen, 20. l. közli.

[54] Tudniillik a János Zsigmond uralma alatti összes magyarországi megyékből.

[55] Az Úrnak vacsorájáról való közönséges keresztyéni vallás. Kolozsvár, 1559. — Közölte Kiss Áron: i. m. 48—53. l.

[56] Teutsch: Synodalverhandlungen, 74—75. l.

[57] A kosdi káptalannal.

[58] Teutsch: Synodalverhandlungen. 20—23. l.

[59] Haner: i. m. 269. l. — Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. N. F. II. k. 282. l.

[60] Kiss Áron (i. m. 286. l.) 1572-ben készített genfi vallástételnek mondja. Az elnevezést a zsinati végzések eredeti szövegének helytelen műszavából vette, a szereztetés ideje pedig bizonyosan sajtóhiba 1552 helyett, a mikor tényleg készíté Kálvin a „genfi consensust“. Ám a tarczali és tordai zsinat nem ezt, hanem a Beza confessióját fogadta el.

[61] Haner: i. m. 269 l.

[62] Az erdélyi református egyházi írók egészen a legújabb időkig vonakodtak Dávidot ilyenül elismerni, hanem mereven ragaszkodtak ahhoz, hogy Alesius volt az első református püspök. Csakhogy a közvetlen források egyebet beszélnek s velök szemben ez a némileg elfogultságból is eredő nézet nem állhat meg.

[63] Melius „Az egész szentirásból való igaz tudomány“ (Debreczen, 1570.) czímű munkája ajánlólevelében 1570. márczius 1-jén irja, hogy „Erdélyben Fehérvárott kétszer, Váradon háromszor, Debreczenben kétszer győztük meg a Blandrata Ferenczeket a szentirásból, mégis nem akarnak megtérni“. A gyulafehérvári hitviták elseje 1566. ápr. 24—27., másodika 1568. márcz. 8—18., a nagyváradiak közül a harmadik 1569. okt. 20 - 25., a debreczeniek közül pedig az első 1568. febr. 2-án tartatott. A másik két nagyváradi hitvitának egyikéről semmi egyéb tudomásunk nincs, de mindenesetre a második gyulafehérvári hitvita után s a harmadik nagyváradi hitvita előtt volt, míg másikát valószinűleg 1568. aug. 22-én s végül a második debreczeni hitvitát körülbelül a nagyváradi harmadik hitvitát megelőzőleg tarthatták. Ezt, sőt talán mindkét debreczeni hitvitát némely történészek (Keresztény Magvető. 1892. 17. l. és Protestáns Szemle. 1898. 243. l.) közös megegyezéssel „békekisérletnek“ tekintik, azonban ugyanannyi joggal akár mindegyik hitvitát bátran annak nevezhetnék. Volt még hitvita 1570-ben is Békésen és Simándon.

[64] 1567. szept. 1-jén így ír alá egy ajánlólevélnek: „Franciscus Davidis et seniores ecclesiarum Ungaricarum in Transsylvania“ — 1568. aug. 15-én így: „Superinten et ministri ecclesiarum consentientium in Transsylvania“, — s 1569-ben is superintendensnek mondja magát (Jakab: Egyháztörténelmi emlékek 48., 50., 68. l.).

[65] Teutsch: Synodalverhandlungen. 124 - 125. l.

[66] Teutsch: Urkundenbuch. I. k. 200. l.

[67] Teutsch: Synodalverhandlungen. 129—138. l. az egész gyűlésnek szemtanu tollából való érdekes és részletes leirását adja.

[68] Közölte Teutsch: Urkundenbuch. I. k. 201 - 203. l.

[69] Teutsch: Synodalverhandlungen 257. l.

[70] U. o. 109. 257. é s275. l.

[71] U. o. 256. és 275. l.

[72] U. o. 275. l.

[73] Zsilinszky: i. m. I. k. 172. l.

[74] Egy pár részletét közli Kanyaró: i. m. 103 - 104. l.

[75] U. o. 104-105. l.

[76] 1587-ben van róla utoljára emlékezés.

[77] Kanyaró: i. m. 105. l.

[78] Makó-(ma Hódmező-)Vásárhelyről felebbezett házassági ügyet 1620-ban a kolozsvári generalis consistorium tárgyal (Kanyaró: i. m. 108. l.).

[79] Az 1578-iki augusztus 3-án tartott tordai unitarius zsinaton 322 lelkész jelent meg, minélfogva a szakadáskor a legkedvezőtlenebb számítás szerint is legalább 260 maradt az erdélyi kerületben.

[80] Fenmaradt például a kraszna-középszolnok-kővári egyházkör emléke, melynek valamikor állítólag a szilágycsehi unitárius pap volt az esperese (Kanyaró: i. m. 50. 51. l.). Tudva van továbbá, hogy 1578-ban Szekeresi Balázs, huszti unitárius pap esperesi tisztet viselt (Jakab: Egyháztörténelmi emlékek. 17. l.).

[81] Enyedinek egy kéziratban fenmaradt prédikácziójából nyilván kitűnik, hogy az ő idejében már félannyi sem igen lehetett az unitárius egyházak száma, mint a Dávid püspöksége alatt volt (Keresztény Magvető. 1898., 27—28. l. Kanyaró közleménye). Aranyosrákosi Székely Sándor: Unitária vallás történetei Erdélyben. Kolozsvár, 1839. 69. l. azt állítja, hogy 1595-ben 425 unitárius egyház létezett, ez azonban szinte lehetetlen.

[82] 1576-ban: „A kik Dienes pappal egy valláson vannak, azokat ne cogálhassa"; — 1577-ben: „A más confessión való egyházi személyeken semmi jurisdictiója ne legyen, csak az övéin". (Zsilinszky: i. m. I. k. 172-173. l.)

[83] A nagysajóiban kilencz, a tekeiben öt, összesen tizennégy lutheránus egyház volt az újabb időkben, régen azonban több volt. Viszont a tordosi, kóbori, vizaknai és szászvárosi református egyházak a lutheránus püspök alatt állottak.

[84] Közölte Bod Péter: Historia Hungarorum ecclesiastica. I. k. Leiden, 1888. 288-291. l., de másutt is jelent meg.

[85] Ezek a fogarasi, sárkányi és betleni (Fogarasmegye) egyházak voltak.

[86] Zsilinszky: i. m. I. k. 172. l.

[87] Moldován Gergely: A reformáczió hatása a román népre Erdélyben (Budapesti Szemle, 1890 júl.—szept. kötet, 249-250. l.).

— Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, II. k. Budapest, 1885., 35. szám.

[88] Régi Magyar Könyvtár. II. k, 79. sz.

[89] U. o. 82 sz

[90] Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k Budapest, 1877.. 326—327. l.

[91] U. o. 341. l

[92] Zsilinszky: i. m I. k. 172. l.

[93] Zsilinszky: i m. I. k. 186. l. — Moldován: i. h. 19. l.

[94] Régi Magyar Könyvtár. II. k. 170 sz. — Moldován: i h. 251—252. l tévesen állítja, hogy „Szászsebesen 1581-ben adta ki a Mózes öt könyvét".

[95] Zsilinszky: i. m. I. k. 216 l. — Moldován: i. h. 19. l. helytelenül mondja ezt a végzést „a gyulafehérvári 1584-iki gyűlés 13. articulusában" foglaltnak.

[96] I. Rákóczy György alatt 1643-ban éledt fel újra az oláh reformátusok önálló superintendentiája. Ekkor egy Stefán nevű lett a püspök, a ki alá egyelőre csak három esperesség tartozott, mig Geleji Katona István püspöki hatalma tizenhétre terjedt ki. (Erdélyi Protestáns Közlöny. 1881. 6. l.) Minthogy pedig a magyar református egyházmegyék száma ekkor 10—14 volt, Geleji alatt 3—7 oláh esperesség állott, a mit irigyelt is tőle az oláh püspök.

[97] Szeremlei Sámuel: Vázlatok a papszentelés multjából, különös tekintettel a beregiekre (Magyar protestáns egyháztörténelmi monographiák. Budapest. 1881. 43—61. l.). 54—55. l. Gyarmati levelét a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (1877. 125. l.) is közölte. Ennek egyes kifejezései és vonatkozásai érthetően és világosan rámutatnak az általam előadott tényekre.

[98] Ezt a régebben ismeretlen évszámot Ráth György deritette ki (Századok. 1895. 124. l.).

[99] Kiss Áron: i. m. 699. l

[100] U. o. 707. l. — Az ungi egyházmegye, mely Zemplén északi részére is kiterjedt, később is mutatott fel némi independens törekvést, de másfelől 1617—1620 táján mintha a tiszántuli egyházkerület főhatósága alatt állott volna (Tóth Sámuel: Adalékok a tiszántúli ev. ref egyházkerület történetéhez. I. k. Debreczen, 1894 20—21. l.).

[101] Ha a „borsodgömörkishonti czikkek" már keletkezéskö alkalmával ezt a nevet kezdték viselni, akkor teljességgel nem a XVI. századból valók. Későbbi eredetre mutat az a körülmény is, miszerint a X pontban azt mondja ki, hogy „elsöben a Batizi, azután a Siderius kátéját kell tanitani". Az utóbbi ugyanis először 1597-ben jelenvén meg, három évnél bizonyára több időnek kellett eltelnie, mig oly általános népszerűséghez juthatott, hogy egy szerzőjével közvetlen

összeköttetésben nem álló papi testület még paedagogiai tekintetben is annyira kiismerje, hogy a népiskolai tanításban az őt megillető helyet ily határozottan megszabja. Nem a magok helyén vannak tehát e czikkek közölve Kiss Áron i. m. 722—733. lapjain.

[102] A tornai református egyházaknak az abaujiakhoz, a gömörieknek és kishontiaknak a borsodiakhoz való csatlakozása bizonyosan az 1608. évi koronázás előtti I. törvényczikk ama végzéséből következett, melynélfogva „minden vallásnak vagy hitfelekezetnek *saját* feljebbvalói, superintendensei legyenek".

[103] Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből. Bpest, 1893. VIII. l.

[104] 1635-ben váltak ismét külön.

[105] Tóth S.: i. m. I. k. 29. és 32. l.

[106] Szilády Áron (Régi Magyar Költők Tára. V. k. 321. l.) és utána dr. Kiss Áron (Protestáns Szemle. 1891. 8. l.) egész határozottan, de minden forrásra való hivatkozás nélkül állitja, hogy 1570-ben.

[107] Sárospataki Füzetek. 1860. 553. l., hol a közlő Fabó András szerint ez Bornemiszának Beythét „papnak ajánló" levele, holott több részletéből látszik, hogy ez utóbbi már ekkor meg volt választva Sopronban.

[108] Verancsics összes művei. X. k. 354 l.

[109] 1567-ben még Zólyomban volt Balassa Jánosnál, 1572-ben pedig már galgóczi pap volt (Protestáns Szemle. 1891. 8. l.). Hogy mikor lett azzá, nincs tudva.

[110] 1573. elején lett semptei és szeredi lelkészszé s egyszersmind a Salm udvari papjává.

[111] A zsolnai zsinat 1610-ben a nyitra-bars-pozsonyi, más néven bajmóczi ev. egyházkerület magyar egyházai fölé püspök-helyetteseket (inspector) rendelt. Minthogy pedig a magyar esperességek arra hivatkoztak, hogy nekik még a bécsi békekötés előtt külön superintendenseik voltak, Thurzó György nádor Bécsben 1613. évi január 6-án kelt diplomájával megengedte nekik, hogy újra önálló superintendentiává szervezkedjenek. Bornemisza kerülete tehát ugyanazon a területen feküdt.

[112] Miksa király már 1567-ben rendeletet ad ki a Sopron- és Vasmegyében mutatkozó kalvinismus elnyomására.

[113] Hogy Bornemisza lutheránus volt, bár tényleg reformátusok felett is püspököskődött, azt még 1887-ben „Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontja" czimű tanulmányommal kimutattam, de azt helytelenül tettem, midőn concedáltam, hogy „ő még az egységes protestáns vallás hive volt", holott „egységes protestáns vallás" nem is létezett, s „vallás" helyett „egyház"-at kellett volna irnom. Újabban talált bizonyiték Bornemisza lutheránussága mellett, hogy a Telegdi Miklós állitása szerint „Fejtegetés" czimű, ma már ismeretlen munká-

jában „nem egy helyen esküdözik arra, hogy ő az Augustana Confessiót tartja“ (Rupp Kornél: Telegdi és Bornemisza Budapest, 1898. 7. l.). Ezzel szemben ugyancsak Telegdinek amaz észrevétele, mely szerint Bornemisza „néhol a lutheránusokkal tart a kálvinisták ellen, néhol a kálvinistákkal a lutheránusok ellen“ (U. o. 40. l.), legfeljebb annyit bizonyít, hogy nem esküdött vakon minden szavára Luthernek, a mint ennek követői közül mások is sokan eltértek tőle egyben-másban a nélkül, hogy ez által megszüntek volna lutheránusok lenni. Téved tehát Rupp, midőn Bornemiszáról azt állítja, hogy „az új vallásnak heves védője ugyan, de még nincs megállapodva, melyik felekezethez csatlakozzék…; erősen protestáns, minden nyilvánvalóbb felekezeti charakter nélkül“ (U. o 1—2. l.).

[114] A Pallas Nagy Lexikona. VI. kötet, „Esztergomi érsekség“ czim alatt.

[115] Zsilinszky: i. m. I k. 161. l. közöl erre vonatkozó adatot a Miksa korából. És ha már ennek az életében ilyen merev álláspontot foglalt el, mennyivel követelőbbek és erőszakosabbak lehettek Rudolf alatt!

[116] Dr. Kiss Áron: i. m. (Protestáns Szemle. 1891. 8. l.)

[117] V. ö. erre nézve Fabó András: Monumenta evangelicorum aug conf. in Hungaria historica. III. k. 198. l.

[118] Ribini János: Memorabilia augustanae confessionis in regno Hungariae I. k. 1787. 282. l. 1576. körül kezdődőnek mondja püspökségét, a mi épen jól összevág ezzel a dátummal.

[119] Evangelikus Egyház és Iskola. 1895. 168. l. (Payr Sándor közleménye)

[120] Zsilinszky: i. m. I. k. 155. l

[121] Superintendens czimmel is jönek elő, de az nem jelent rájok nézve többet, mint hogy a magok egyházmegyéjében ideiglenesen püspöki teendőket is végeztek.

[122] „Summája azoknak az articulusoknak, kikről vetekedések támadtanak az Augustana Confessióban való tanitók között“ Németkeresztur, 1598. (Régi Magyar Könyvtár I. k 304. sz)

[123] „Agenda, azaz szentegyházi cselekedeteknek avagy szentségeknek és egyéb egyházi szolgálatok kiszolgáltatásának módja…“ Németkeresztur, 1598. (Régi Magyar Könyvtár. I. k. 303. sz.) — II. kiadása u. o. 1612. (R M. K I. k. 433. sz) — III. kiadása. Somorja, 1650. (R. M. K I. k. 837. sz.)

[124] Mokos Gyula: A dunántúli ág. hitv. ev. egyház 1598-iki törvénykönyve. Budapest. 1892.

[125] A „formula concordiae“ forditásának és az agendának az előszava szerint.

[126] Mokos: i. m. 20. l.

[127] Schmal (Fabó: Monumenta evangelicorum aug conf. I. k. 85. l.) és Ribini (Memorabilia. I. k. 282. l.) Muraközi Györgyöt mondja ez időbeli lutheránus superintendensnek, de állításuk nem egyez meg a valóval, a mint azt Mokos (i. m. 21. l) és Payr (Evang. Egyház és Iskola. 1895. 168. l.) kimutatja. Schmal különben abban is téved, hogy Réczés Jánost szintén püspökké teszi a csepregi colloquium elötti időről.

[128] Kivonatban közli Klanicza (Fabó: Monumenta. III. k. 4. s köv. l).

[129] Tóth Ferencz: A magyar- és erdélyországi protestáns eklézsiák históriája. Komárom, 1808. 330. l. egyenesen 1580-ra teszi, a mi talán leginkább megfelel az igazságnak.

[130] Klanicza i. h. 1585-re teszi ennek idejét, de Lampe-Ember: i. m. 311—312. l. közölvén a czikkek aláirói közül néhánynak a nevét, a jolsvai lelkészt is megemliti, ami, minthogy Jolsva a csetneki egyházmegyében volt, arra mutat, hogy 1590-nél előbb nem írhatták alá az illetők. E példány végén levén Herberstein megerősitő aláirása, ez se történhetett azelőtt

[131] Nincs is e czikkekben semmi dogmatikus rész, csupán kormányzati utasitásokat tartalmaznak a murányi esperes részére. Bátran elfogadhatták tehát a reformátusok is.

[132] Klein J. S.: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger. I. k. Lipcse és Buda, 1789 356. l. szerint Friedten kivül utána még ketten viselték ezt a kettős hivatalt: Rheinhardt Márton és Rimanoviani János.

[133] Teljesen közli Fabó: Monumenta. I. kötet, 7. lap és III. kötet, 5. lap.

[134] E jogot a gömöriek néhány szomszédos megye lutheránus egyházaival egyesülten csak 1704-ben vették igénybe, addig pedig minden püspöki hatalomtól független egyházi testületet képeztek.

[135] Kemény Lajos: i. m. 64. l.

[136] Kiss Áron: i. m. 679. l.

[137] U. o. 696. l.

[138] Mokos: i. m. 105. l.

[139] Tóth Sámuel: i. m. 8. l.

[140] Kiss Áron: i m. 692. l.

[141] U. o. 722. l.

[142] Teutsch: Urkundenbuch 194. l. szerint a zsinatra az „universitas plebanorum“ volt meghivandó s igy az első papok mellett sok egyházban működő prédikátorok nem lettek volna illetékesek rajta megjelenni. De hogy ilyenek is vettek részt a zsinaton, adatok bizonyitják. Az unitáriusok 1578. évi zsinatáról is az van följegyezve, hogy hány pap vett benne részt.

[143] Teutsch: Synodalverhandlungen. 136. l.

[144] Az „Articuli majores“ XX. czikke szerint a superintendensek és seniorok „elnökei legyenek a lelkipásztorok gyűlésének“ (Kiss Áron: i. m. 575. l.).

[145] Az óvárii zsinaton „kevés nemes“ is volt jelen, a mint a hozott határozatok aláírásából kitünik, de hogy abban tényleges szerepet aligha játszottak, onnan is következtethető, hogy a névszerint megnevezett tekintélyes papok után még előbb a többi papok számáról van említés, és csak utoljára, mintegy pótlólag, talán a történeti hűség kedvéért van az is odavetve, hogy nemesek is voltak ott.

[146] Kiss Áron: i. m. 679. l.

[147] Mokos: i. m. 105. l.

[148] Kiss Áron: i. m. 696. l.

[149] Teutsch: Synodalverhandlungen. 129. l.

[150] Teutsch: Urkundenbuch. 194. l.

[151] Teutsch: Synodalverhandlungen. 130. és 252. l.

[152] Teutsch: Urkundenbuch. 201. l.

[153] Teutsch: Synodalverhandlungen. 262. l.

[154] A gyulafehérvári második hitvita alkalmával Dávid és Hebler, a nagyváradi harmadik hitvita alkalmával Dávid és Melius.

[155] Teutsch: Synodalverhandlungen. 131—132. l.

[156] U. o. 262. l.

[157] U. o. 252—256. l.

[158] Tudniillik a város plébánosával és a káptalan dékánjával.

[159] Hebler véleménye ellenére például megengedett egy házasságot, de nem is volt helyes a Hebler álláspontja, bármennyire ragaszkodott is hozzá s iparkodott elfogadására rábirni a zsinatot (Teutsch: Synodalverhandlungen. 125—126. l.).

[160] Kiss Áron: i. m. 575. l. Ezt az „Articuli minores“ közé majdnem szószerint átvették (u. o. 692. l.). — Károlyi Boldi Sebestyén 1555-ben szintén nemcsak a maga, hanem egyszersmind többi esperestársai nevében ad ki egy ajánló levelet.

[161] Kiss Áron: i. m. 677. l.

[162] Mokos: i. m. 82. l

[163] Zsilinszky: i. m. 184. l.

[164] Aranyosrákosi Székely Sándor: Unitária vallás történetei. Kolozsvár, 1839., 69. l.

[165] Teutsch: Urkundenbuch. 167. és 205. l.

[166] U. o. 204. l.

[167] Teutsch: Synodalverhandlungen. 80. l.

[168] Zsilinszky: i. m. 182. l. — Jakab: Dávid Ferencz emléke. 234—238. l.

[169] Egy rejtélyes, anachronistikus czikkben (Kiss Áron: i. m. 41. l.), melyet tisztába hozni még a jövő feladata.

[170] Földváry: i. m. 130. l. tévesen állítja, hogy „a püspökök választásába a gyülekezetek is befolytak már kezdetben". Hivatkozik érvül Skariczának ama mondására, mely szerint Szegedi „communi omnium suffragio" választatott meg, melyben ugyan semmi sincs, a mi az ö véleményét támogatná, mert ez nem azt jelenti magyarul, a mire ö forditja, hogy t. i. „az összes gyülekezetek egyhangu szavazatával". Utal továbbá Sztárainak e kifejezésére: (püspök) „itt is lehet, hogy ha a keresztyének akarják és isten szerint választják," a mi azonban egyáltalában nem igazolja, hogy valósággal az összes egyháztagok választottak volna csak egy alkalommal is. Hiszen a debreczeni hitvallásnak az a pontja („Minden püspökök a néptöl és az egyház tanitóitól választassanak"), melyet szintén érvül használ, ugyancsak egy olyan elvi kijelentés volt, mely a gyakorlatban csupán módositott alakban lépett életbe, épen olyanformán, mint ugyanennek a hitvallásnak az az álláspontja, melylyel nem köti kizárólag a papokhoz a házasságkötést, vagy az a részlete, mely akármelyik papnak szabadságot ad az ordinatióra. Abból pedig, hogy a Beza hitvallása 35. (nem pedig 29.) pontjának általa idézett mondatát („Még a jól megalkotott egyházakban sem kell mindent a sokaság szavazata alá bocsátani") a tarczaltordai zsinat mellőzte, ha a pont többi részével összeveti, semmi következtetést nem erőszakolhat ki a püspökválasztás módjára, különösen a mikor a hány püspökválasztásról, specialiter a Szegediéről is adat maradt, mind a közzsinat által való választást bizonyítja.

[171] Teutsch: Synodalverhandlungen. 136—137. l.

[172] Teutsch: Urkundenbuch. 167. és 206. l.

[173] Kiss Áron: i. m. 394. l.

[174] Régi Magyar Költök Tára. V. k. 236. l.

[175] Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. III. k. 356. l.

[176] Kiss Áron: i. m. 575. l.

[177] U. o. 711. l.

[178] Élt is vele Sztárai is, Szegedi is (Földváry: i. m. 130. és 210. l.)

[179] Mokos: i. m. 83. l.

[180] U. o. 85-86. l.

[181] Tóth Sámuel: i. m. 8. l.

[182] Kiss Áron: i. m. 677. l.

[183] Bod Péter: Smyrnai szent Polykarpus. Nagyenyed, 1766, 49. l.

[184] Kiss Áron: i. m. 39. l.

[185] Mokos: i. m. 81—83. l.

[186] Kiss Áron: i m. 578. l.

187 Mokos: i. m. 81. l.

188 Kiss Áron: i. m. 184. l.

189 Teutsch: Urkundenbuch. 96. l.

190 Toronyi zsinat végzései, valamint Kiss Áron: i. m. 602. l.

191 Mokos: i. m. 22. l.

192 Teutsch: Synodalverhandlungen. 208 l.

193 Dávid F. 1578-ban másod-unokatestvérek köztire (Jakab: Egyháztört. emlékek. 17—18. l.).

194 Bánffyhunyadi M. Benedek 1595-ben itél egy ilyen házasság ügyében (Tóth S.: i. m. 8—9. l.).

195 Jakab: Egyháztört. emlékek. 5. l.

196 Kiss Áron: i. m. 39. l.

GYÖNGYÖSI PÁL

1668—1743.

IRTA

RÉVÉSZ KÁLMÁN,
KASSAI REF. LELKÉSZ.

E monográfia adatainak nagyobb részét Gyöngyösi perének Kassa sz. k. város levéltárában őrzött iratai szolgáltatták. A hol forrásra nem hivatkozom, ott mindig ez igen gazdag levéltár adatai szolgálnak alapul. E megjegyzésemmel kapcsolatban kedves kötelességemnek ismerem, hogy hálás köszönetemet nyilvánitsam Bakóczy János, Balogh Ferencz, Biró Antal, dr. Dézsi Lajos, Ferenczy Gyula, ifj. Kemény Lajos, Kropf Lajos (London) és Zsigmond Sándor uraknak, kik kérésemre a legszivesebb készséggel s több esetben nagy fáradsággal voltak segitségemre a Gyöngyösire vonatkozó adatok összegyűjtésében.

GYÖNGYÖSI PÁL.

1668—1743.

A magyar protestáns egyház történetének legszomorúbb korszakában folyt le Gyöngyösi Pálnak, e nagytudományú, törhetlen tevékenységü, de szenvedélyes jellemü református papnak meglepő viszontagságokkal teljes élete.

Árva Pál Gyöngyösön született 1668-ban. Az akkori idők szokása szerint az egyszerű családnevet[1] csakhamar kiszorította a szülővárosáról vett jóhangzású *Gyöngyösi* név s hősünket Gyöngyösi Pálnak ismeri a történelem. Fiai pedig már *pettyéni* Gyöngyösieknek irják magukat, azonban ez előnevet aligha tudták volna nemeslevéllel igazolni. A nógrádmegyei *Petény*-ről és a krasznamegyei *Petenyé*-ről csakugyan nyert egy-egy Gyöngyösi előnevet, de a szatmármegyei *Pettyen*-ről, tudtunkkal, soha. A három név nagy hasonlósága azonban igen könnyen lehetővé tette, hogy az öreg Árva uram magas állásra jutott unokái, *pettyéni Gyöngyösi* név alatt, a sokágazatú nemes Gyöngyösi-család tagjaiként tekintessenek.[2]

A mi Pálunk nem egyetlen gyermeke volt szüleinek, egy testvérbátyja, István, 1689. nagylétai, 1700. félegyházai, 1704—1709. köbölkúti pap és érmelléki esperes.[3] Minden valószinüség szerint az ő nyomdokain ment öcsese is a debreczeni főiskolába, hol 1690. január 15-én irta be nevét az anyakönyvbe; ugyanitt 1696. már mint széniorral

találkozunk vele.[4] E két adat összevetéséből nyilván van, hogy Gyöngyösi már mint öreg deák ment Debreczenbe, egy másik főiskolából, valószinüleg a sárospatakiból.

Széniorsága bevégeztével, több kegyes pártfogója anyagi támogatásával, külföldre indult s a német, holland és angol egyetemeket végig hospitálta, közel öt esztendőt töltvén távol hazájától. Sorba járta az odera-frankfurti, lipcsei, hallei, wittenbergi és jenai egyetemeket; volt Leydában, Utrechtben, Franequerában, Grōningában; lakott Oxfordban, Cambridgeben, Londonban.[5] Biztos időadataink franequerai és oxfordi tartózkodásáról vannak. A franequerai anyakönyvben már 1697. augusztusában találkozunk nevével, egy év mulva, 1698. augusztus 20-án (régi naptár szerint), már az oxfordi hatalmas Bodleian könyvtárban kutat.[6] Angliai tartózkodásának legalább is másfél évre kellett terjednie, mert itt, az angol püspöki egyházban szenteltetett pappá s nyerte a „presbyter Ecclesiae Anglicanae“ czímet, melyet mindig különös előszeretettel használt.[7]

Angliából visszatérve, ismét Franequerában állapodott meg s az itteni egyetemen nyerte el 1700. márczius 25-én a theologiai doktori rangot és fokozatot. Nem is egy, de három értekezést[8] irt és bocsátott közre ez alkalommal, melyekben széleskörü ismeretekkel, eredeti gondolkodásmóddal és megnyerő irálylyal találkozunk. Gyöngyösi nem közönséges tudományos képzettségéről tanuskodik azon tény is, hogy külföldről 6—700 kötet könyvet, magán embernél akkor valóságos nagy könyvtárt, hozott magával, midőn hosszas távollét után hazájába visszatérendő volt. A jezsuiták azonban a határon lefoglalták Gyöngyösi szép könyvtárát, mire ő Paget bécsi angol nagykövet közbenjárásához folyamodott. A nagykövet viszont egyenesen Kollonics bibornoknál tett ez ügyben erélyes lépéseket, kitől azt a feleletet nyerte, hogy Gyöngyösi visszakapta lefoglalt könyveinek öt-hatod részét; csakis egy hatodrészt, mintegy 130 könyvet égettetett el a bibornok, mivel ezek szerinte egytől-egyig „botrányos, a jó erkölcsök és a császári felség ellen

irott könyvek" valának.[9] Így fosztotta meg Gyöngyösit legbecsesebb könyveitől a jezsuita erőszakos önkény, mely életének későbbi folyamán is állhatatos üldözője maradt; viszont Gyöngyösinél is e tény ébresztette fel a jezsuiták ellen az erős harag, sőt izzó gyűlölet érzését, melynek nyomaival ezentúl gyakran fogunk találkozni.

Négy évi s néhány hónapi külföldi tanulmányozás után szép hírrel, névvel érkezett haza az 1700. év második felében az erődús férfikor kezdetén álló Gyöngyösi, hogy hazájának és egyházának szolgálatába lépjen. Valószinüleg rég nem látott rokonainál s debreczeni jóakaróinál tartózkodott azon néhány hónapon át, míg hivatal nélkül volt. Az 1701. évben a derecskei népes és tekintélyes egyház hívta meg jövedelmes papi állomására az ifjú tudóst. A tiszántúli egyházkerület 1700. június 27-én tartott közzsinatán Derecskére Turi János ordináltatott ugyan, de ő egy évet is alig tölthetett ott, mert már 1701 végén Gyöngyösi Pál a derecskei lelkész.[10] Az ő kibocsátásának vagy megerősitésének nincs nyoma az egyházkerület ezidőbeli jegyzőkönyvében, a minek magyarázata az, hogy az Angliában már pappá szentelt Gyöngyösi nem jelentkezett a tiszántúli közzsinat előtt felszentelésre s az ezzel kapcsolatos esküttételre és aláírásra, bárha mindezt határozottan követelte tőle egyházi felsősége. Itt kezdődik Gyöngyösi életének tragikuma. Nem alaptalan, de mégis túlhajtott önérzete, tagadhatatlan nyakassága, gúnyoros természete és különczségei mind nagyobb ellentétbe hozták őt az erősen konservativ s e mellett tekintélyökre a kevélységig féltékeny tiszántúli atyákkal. Nekik nem volt igazságuk, mikor az Angliában már pappá szentelt Gyöngyösit saját ordinátiójuk felvételére akarták kényszeríteni; viszont Gyöngyösi is nagyot hibázott akkor, midőn a tőle teljes joggal követelt esküt és aláírást megtagadta.[11] E kiegyenlithetetlen ellentét csakhamar megzavarta úgy a tiszántúli egyházkerület, mint a Gyöngyösi nyugalmát, bárha a derecskei egyház hívei nagy hűséggel és szeretettel ragaszkodtak hozzá.

Évekig tartott ez a szerencsétlen húzalkodás, melynek első jelét akkor találjuk a tiszántúli egyházkerület jegyzőkönyveiben, mikor az 1705. június 21.—22. napjain tartott tarpai közzsinat kimondotta, hogy „ezentúl parókát viselni senki ne merészeljen, hivatalvesztés terhe alatt". Gyöngyösi Angliából parókásan jött haza s a külföldön igen elterjedt, de a magyar református papságnál ekkor még igen szokatlan s ennélfogva feltünő viselethez makacsul ragaszkodott; parókáját a zsinati határozat ellenére sem tette le. Ez időtájban történhetett az is, hogy a sokfelől zaklatott és izgatott Gyöngyösi, első sorban saját püspöke, Kocsi Csergő János, de egyúttal több tiszántúli vezérférfiú ellen is egy metsző gúnynyal írt pasquillt bocsátott közre,[12] mely meggondolatlan tiszteletlenség kitörésre juttatta az ellene rég készülő katasztrófát. A gúnyvers szerzője és terjesztői ellen szigorú vizsgálatot rendelt el a mélyen sértett püspök: Gyöngyösi feje fölött mind jobban gyültek a fellegek. De ő nem esett kétségbe, noha leghivebb barátai is egymásután hagyogatták el, mint pl. Patai István debreczeni pap és Huszti Sámuel, kiknek a gúnyvers terjesztésében mindenesetre, sőt talán szerkesztésében is részök volt. Gyöngyösi a Piskoltra, 1706. június 20-ra összehivott „szent generális" elé idéztetett, hol Kocsi Csergő János püspök elnöklete alatt tíz esperes és számos lelkész itélt a vádlott felett. A pör kimeneteléről alig lehetett kétség, midőn a fő vádlók egyúttal birák is voltak. Gyöngyösi még itt is erősen harczolt; különösen kiemelvén a beregi egyházmegyének a tiszántúli kerület által elismert külön papszentelési jogát s bizonyára kérdésbe tette, hogy ha a beregiek ordinátióját elismeri a superintendentia, miért ne ismerhetné el az angol püspöki egyház által történt felszentelést? Hiábavaló volt azonban minden védekezés: a megsértett birák kimondták Gyöngyösire a lesujtó itéletet, mely a zsinat jegyzőkönyvében[13] következőleg örökittetett meg:

„Occasione inauditi et maledicti illius pasquilli, Paulus

Gyöngyösi SS. Theoli Doctor, ecclesiae Derecskeiensis Pastor, citatus et convictus.

„Mivel secundum allegata et probata, Gyöngyösi Pál derecskei predikátor comperiáltatott a pasquillusnak authorának lenni, melyben vallásunk, ministeriumunk, ordinatiónk, tisztességes personák éktelen mocskokkal és szitkokkal illettetnek; comperiáltatott item hamis hitűnek és újitónak; tetszett a törvénynek: méltó volna, hogy parocháját fejében vernék, ruháját leszakgatnák, magistratus kezében adnák; de ezt nem cselekeszik, hanem prédikátori tisztitűl in perpetuum megfosztassék, vigore Articulorum 5. et 27. in Minoribus, item 28. et 38. in Majoribus; item conclusionum 27. et 28. in actis Synodi Nationalis Szatmár-Némethini celebratae.

„Azért papi ruházatát mától fogva letegye, ne viselje; mert, ha rajta találják, szégyenére levonszák; ha peniglen valaha, titkon vagy nyilván, per se, vel per alios, vagy irkálna, vagy szólana, vagy a superintendentia, vagy tiszteletes superintendensünk, vagy valamely becsületes személyek ellen, tehát, comperta rei veritate, hiteles két, avagy három tanuk után, magistrátus kezébe adattatik.

„Mivel pedig, audita deliberatione, Gyöngyösi Pál a méltóságos fejedelem székére — quod inauditum — hire, pecséte nélkül citálja a szent generalis praeseseit, contra Articulum Art. 42. R. Dominorum Felföldiensium, quem nostra superattendentia acceptavit et confirmavit anno 1639. — a deliberatum annyival inkább megerősittetik; mely canon így vagyon: „Quicunque alicujus criminis convicti, et ab ecclesia poena commerita multati, ad potentiores, externumque praesidium confugiunt, sese ecclesiae et ejus judicio contumaciter opponentes; ii in perpetuum et sine ullo spe veniae, tamquam putida membra, abjiciantur et proscribantur".

Az itélet tehát a legszigorúbb büntetést, a papi hivatal és jelleg elvesztését mondotta ki Gyöngyösire, mely ellen ő — végső kétségbeesésében — az ekkor hatalma zenithjén

5

álló II. Rákóczi Ferencz fejedelem székéhez felebbezett. A zsinat atyái szemében ez még az eddigieknél is nagyobb bűn volt s — mint láttuk — rögtön fejére idézték Gyöngyösinek a felsőmagyarországi XLII. kánont. Mit csinált II. Rákóczi Ferencz Gyöngyösi felebbezésével, adatok hiányában nem tudom megmondani; a következmények azonban azt mutatják, hogy csakugyan közbelépett Gyöngyösi javára, mert az kétségtelen, hogy a piskolti ítélet nemcsak végre nem hajtatott, de, mint látni fogjuk, módosítva és szeliditve lett. Egy nem egészen megbizható forrásból[14] ugyan az tünik ki, hogy a piskolti zsinat nemcsak magát Gyöngyösit, de a hozzá állhatatosan ragaszkodó derecskei egyházat is „excommunicatio“ alá vetette; azonban ez alól mihamar feloldattak; Gyöngyösi tovább is Derecskén hivataloskodott s a Debreczenben, 1708. február 27-én tartott semigeneralis zsinat újabb tárgyalás alá vévén az ügyet, következőleg ítélt: „Megtekintvén a szent semigeneralis tiszt. Gyöngyösi Pál uram instantiáját, melyben megismeri magát reusnak lenni, lött a szent semigeneralis hozzá atyai reflexióval, hogy functióját szabadon gyakorolhassa ott, a hol ő kegyelmének vocatio adatik, a mi superintendentiánkon kivül, hoc addito: hogy jövendőben Isten generalis congregatiót adván érnünk: akkor ő kegyelme compareáljon, és ott lészen ő kegyelmének plenaria resolutiója“. Az ítélet[15] tehát a következő generalis zsinat által volt megerősitendő, a mi meg is történt az 1709. június 23-án Nagy-Kállóban tartott közsinaton, mely a debreczeni félközzsinat által Gyöngyösire kimondott szelidebb ítéletet megerősitette“.[16]

Gyöngyösi valószinüleg a debreczeni semigenerális ítélete után hagyta el a hozzá hűséges szeretettel ragaszkodó derecskei egyházat s egyelőre Szatmáron vagy annak közelében vonta meg magát, gyermekeivel együtt. Első felesége, kit mindjárt pappá választásakor vehetett el, Derecskén meghalt s az özvegy apa anyátlan árváival együtt indult bujdosásnak.[17] Mintegy három évet töltött így állás nélkül, míg végre az 1711. évben[18] Kassán álla-

podott meg s itt talált új otthonra; hol szép működési kör, de egyúttal temérdek küzdelem és sok szenvedés jutott osztályrészeül.

A kassai református egyház, a XVII. század végén szenvedett elnyomatás után, II. Rákóczi Ferencz győzelmeinek idejében, szép templomát és nagy iskoláját újra visszanyerte.[19] Ismét fellendült az egyházi s iskolai élet s Gyöngyösi egyelőre az iskolában nyerhetett alkalmazást, egyúttal segédkezvén szükség esetén a kassai papnak, Gyarmati Tamásnak. Azonban alig telepedett le itt Gyöngyösi, II. Rákóczi Ferencz zászlajának lehanyatlásával újra eljöttek a kassai egyházra a nemszeretem napok; a templom és iskola rövid öt évi birtoklás után, 1711. október 18-án katonai erővel ismét elvétetett s a református isteni tisztelet először a citadella egy kazamatájába, majd egy külvárosi csűrbe, végre az összelövöldözött hóstáti temetői imaházba szorult.[20] Majdnem azt mondhatnók, hogy Gyöngyösinek lába nyomában járt a szerencsétlenség; ő azonban legkevésbbé sem csüggedt s midőn Gyarmati Tamás 1712-ben elhunyt, készséggel vette át a szorongatott egyház papi hivatalát.[21]

Az abauji egyházmegyének ma meglevő legrégibb jegyzőkönyvébe 1692. február 27-től kezdve egész 1739-ig sajátkezűleg írták be nevöket a traktusban szolgált papok. Gyöngyösi nevét azonban nem találjuk köztük; mert ő, mint az anglikán egyház felszentelt papja, itt sem látta szükségesnek nevének aláírását. E miatt azonban legkisebb bántódása sem lett, sőt paptársai annyira elismerték nagy tekintélyét és tudományát, hogy már 1715-ben az egyházmegye assessorai között szerepel; Zemlényi Ferencz esperessel, Nádudvari Mihály szepsi-i pappal a legbizalmasabb baráti és komasági viszonyban áll; a nagytudományú ifjabb Csécsi János pataki professzorral állandóan levelezik; Pósaházi István zempléni esperes pedig oly czélzattal szeretné megnyerni egyházmegyéjének, hogy az esperességét is azonnal átadná neki; a zempléni papság azonban határozottan állást

foglal Gyöngyösi ellen, kit e miatt a sárospatakiak nem vihetnek el papjokul.[22]

Gyöngyösi Kassán, épen úgy, mint félszázaddal előbb a nagy Czeglédi István, valósággal „a törésen állott"; szóval, irásban egyaránt fáradhatatlanul küzdött a protestántizmust megsemmisíteni akaró jezsuitizmus ellen, melynek egyik fő vára épen Kassa volt. A két nagy papnak küzdelme, érdeme, sőt végsorsa is azonos; Czeglédié börtön és halál, Gyöngyösié börtön és számüzetés. De tartsunk rendet az események előadásában.

Kassa ezidőben az egri egyházmegyéhez tartozott, melynek püspöke, gróf Erdődy Gábor, valamennyi főpaptársát felülmulta tevékenységben és az „eretnekek" fanatikus gyülölésében. Méltó alattvalója volt a kassai plébános, Máriássy Sándor, kanonok és apát, később czimzetes püspök. Legfőbb czéljuk volt, hogy a protestántizmust lehetőleg az egész országból, de Kassáról mindenesetre kiirtsák. A nagyszámú jezsuita sereg szolgáltatta a legbuzgóbb munkatársakat; de gondjuk volt arra is, hogy az államhatalmat és közigazgatást szintén megnyerjék kitüzött czéljok támogatására. A protestánsok az élet-halálharczot vivták az egész országban, mely harcznak egyik főpontja épen Kassa volt, vezére pedig a protestánsok részéről a kassai református pap, Gyöngyösi Pál.

Kassa város elöljáróságából (tanács és választott község) mindjárt 1712. elején kitiltattak a protestánsok s bár a r. kath. lakosságából egyelőre épen nem találtak elegendő alkalmas egyént az igy megüresedett helyek betöltésére, a város elöljárósága ettőlfogva, közel egy századon át, tisztán r. katholikus: a klérusnak engedelmes, vak eszköze. Mindjárt a következő években (1713—1714.) úrnapi processióra és misékre kényszeritik, a czéhekből kitiltják, zálogolják és tömlöczözik a kassai protestánsokat; papjaikat eltiltják a kereszteléstől és esketéstől s a hiveket kényszeritik, hogy a stólát a plebánosnak fizessék. A kassai üldözött protestánsok jajkiáltása a trónig hatol s maga III. Károly király nem is egy, de több rendeletben parancsolja meg a

tanácsnak az üldözés abbanhagyását;[23] a klérus által sugalmazott tanács azonban ezer módot talál a királyi parancsolatok kijátszására. Ily rettenetes körülmények közt élt és működött Kassán Gyöngyösi, legelső czéltáblája ellenfelei gyűlöletének. Ő azonban nem félt, nem engedett semmit; azok közé a jellemek közé tartozván, kiknek jelszava: „Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae!".

Az 1717. év elején összeesketett egy ref. vőlegényt egy róm. kath. menyasszonynyal. Máriássy apát azonnal maga elé idézte, majd az egri szentszéknél jelentette fel Gyöngyösit, kit nemcsak súlyos pénzbüntetéssel, de hivatalvesztéssel is megfenyegetett a Máriássy által jezsuitákból összeállitott „parochialis szentszék"; a vádlottat már meg is idézte Kis János püspöki közhelyettes az egri szentszék, mint másodfokú biróság elé; a dolog azonban ennyiben maradt, bizonyára a kassai és abaujmegyei módosabb református urak közbenjárása és nagy pénzáldozata folytán.[24]

Ugyanez évben lépett az özvegy Gyöngyösi másodszor házasságra, feleségül vévén Szatmárról vagy közeli környékéről Losonczi Rebekát,[25] hogy a közélet folyton súlyosbodó harczai közben enyhülést találhasson a békés családi tűzhely melegénél. Mert a harcz izgalmai folyton növekedtek. A jezsuiták szóval és irásban egyaránt hirdették a protestánsok kiirtásának szükségességét; Gyöngyösi élénk figyelemmel kisérte úgy az idevonatkozó irodalmi termékeket,[26] mint a kassai jezsuiták templomi szónoklatait, melyekre ő is félelmet nem ismerő bátorsággal és élességgel adta meg prédikáczióiban a méltó visszhangot, úgy, hogy saját hivei is mérsékletre és vigyázatra intették.[27] De mikor azt kellett látnia, hogy a Komáromi Csipkés György által forditott Szent Biblia példányait lefoglalják, majd pedig százával égetik el a kassai jezsuiták;[28] mikor hallotta, hogy az egri püspök Csécsi János pataki tanár hires jubiláris beszédét a szerző fején akarja elégettetni;[29] mikor látta, hogy a jezsuiták erőszakos üldözései és apró-lékos bosszantásai napról-napra növekednek: ezekkel egy-

arányban növekedett az ő méltatlankodása, elkeseredése, harczkedve és tevékenysége is.

Az 1715: XXX. törvényczikkben igért vallásügyi bizottság, mely a vitás vallási, különösen pedig birtoklási kérdések megvizsgálására és elintézésére szerveztetett, csak 1721. márcziusában kezdte meg működését Pesten, miért is „pesti commissio" néven ismeretes. A kassai reformátusok nagy jó reménységgel voltak e bizottság felől, hogy tudniillik visszaitéli nekik az őseik által épitett s tőlök immár harmadizben elfoglalt szép templomot, a mellette levő iskolával, paplakkal és jövedelmekkel együtt.[30] Nagyon természetes, hogy jogos igényeik érvényesitésére mindent elkövettek s e nagy munkában ismét Gyöngyösié volt az oroszlánrész. A jó reménységet azonban csakhamar keserű kiábrándulás követte. A vallásügyi bizottságnak többségét alkotó r. kath. tagok, az egyháziak épen úgy, mint a világiak, a legmerevebb visszautasitás álláspontját foglalták el a protestánsok legjogosabb kivánságai ellen is; a klérus egész nyilt sisakkal követelte, hogy a vallás ügyében hozott minden eddigi törvény eltöröltessék, a protestáns vallás az országból kitiltassék, mert „a birodalom nyugalma és a lakosok egyetértése nem áll másban, mint a vallás egységében; semmi más nem köti annyira a fejedelemhez a népek lelkét, mintha egy szivvel lélekkel azt a vallást követik, melyet a fejedelem vall; — a vallás egysége az ország ereje, a vallás különbözősége az ország veszte".

A vakbuzgó egri püspök, gróf Erdődy Gábor, egy, Timon jezsuita által irott s a pesti bizottságnak ajánlott könyvben még bővebben kifejtette a klérus ezen rettenetes elveit és követeléseit. A munka szellemét már czime elárulja: „Opusculum theologicum, in quo quaeritur: An et qualiter possit princeps, magistratus, dominus catholicus in ditione sua retinere haereticos; vel contra poenis eos aut exilio ad fidem catholicam aplectendam cogere". (Nagyszombat, 1721.) A magyar protestánsokban méltán felforrott a vér e jezsuita munka olvasásakor, mely egyenesen azt hirdeti,

hogy *a r. kath. fejedelem, elöljáróság, vagy földesúr semmiképen nem tűrheti meg országában vagy birtokán a protestáns lakosokat, hanem az a kötelessége, hogy azokat akár büntetések, akár számüzetés által a r. kath. vallás felvételére kényszerítse*".[31]

A legiszonyubb türelmetlenség e bántó és dölyfös szózatára Gyöngyösi Pál adta meg csakhamar a méltó választ, „*Altare Pacis*" „*a béke oltára*" czím alatt 1722-ben megjelent, 48 lapra terjedő munkájával.[32] A békés és harczias szellem, a keresztyéni szeretet és a metsző gúny, az Írás mélységes ismerete és az ó-klasszikusok megszólaltatása, a régi egyházi atyák és a reformátorok jeles mondásai, az evangéliumi alázatosság és a kálvinista magyar nyakassága, valami csodálatos harmoniában olvadnak össze e rövid, de hatalmas munkában, mely a szerző rengeteg tudományos ismeretének, bámulatos sokoldalúságának, kiváló eredetiségének, éles logikájának és kitünő, erőteljes irályának a legnevezetesebb emlékjele és bizonyitéka. Ha eljő valamikor az a boldog idő, hogy a magyar protestántizmus, illetőleg a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság megkezdheti a XVI.—XVIII. század legjelesebb irodalmi emlékeinek újra nyomatását s jegyzetekkel felvilágositott kiadását, hogy így a könyvtárak polczain elrejtett kincsek napfényre hozatván, a legszélesebb körben tanitsanak és lelkesitsenek, akkor egyik legelső teendő lesz az „Altare Pacis" magyar forditásának kiadása.

Mily szellemes és találó mindjárt a jellemző czím után következő jelige, melyet Gyöngyösi Ezsdrás könyvének IV. és VI. fejezeteiből vett, hol a fogság utáni templomépitésének gonosz megakadályozásáról, majd pedig a pogány Dáriusnak szabadelvű épitési engedélyéről van szó. Gyöngyösi szerint a IV. részben az assyr biztosok (commissarii), a VI-ikban az Isten biztosainak leveléről van szó. Ki ne venné észre azonnal a pesti commissio r. kath. és protestáns tagjaira való mesteri czélzást?! A második jelszót vagy mottót Aventinusból vette Gyöngyösi: „Vera scribere

periculum, falsa crimen". Ő igazat irt s a nagy veszedelem el is következett reá.

A munka gróf Erdődy püspökhöz intézett nyilt levél alakjában van irva; a szegény református pap megrázó bátorsággal és sokszor metsző éles hangon veri vissza a dúsgazdag és hatalmas főpap neve alatt megjelent munka minden egyes támadását; Timon munkáját (kit Daemonnak nevez) valósággal darabokra szedi és összetöri. Bár igen sok pont méltó volna rá, csakis egy pár részletet idézek hatalmas munkájából.

A 44. lapon e szavakkal fordul a püspökhöz: „Ha lelkiismeretének és az igazságnak szavát, az esküvel megerősitett békekötetéseket és országos törvényeket nem tekinti is Méltóságos Püspök úr, már csak az egyházi és polgári eszélyesség (prudentia eccl. et pol.) is arra indithatná, hogy *az ország népének nagyobb részét* (t. i. a protestánsokat) vigyázatlanul ne zaklassák és ne ingereljék, hanem inkább szeretettel és új jótéteményekkel igyekezzenek a békés alattvalói helyzetben megtartani, mivel a mi nemzetünk jelleméről azt tartják, hogy az valamivel szilajabb és a jármot kevésbbé tűrő, mint a többi népeké". A nemrég lezajlott szabadságharcz még mindig élő, de mélyen elnyomott szelleme szólal meg Gyöngyösi e nevezetes soraiban. „A riadó vak mélységet felverte szavával!"

„Protestálok mindezen igazságtalanság ellen — mondja egy más helyen —, protestálok, mint a protestáns egyház szolgája és lelkipásztora!"

Végül a Zsidókhoz irott levél 13. részének 20.—21. verseit, továbbá Tertulliánnak örökszép szavait ajánlja gróf Erdődy püspök figyelmébe: „legyetek az igazság őrizői, a szerénység hirdetői, az erények cselekedői, senkinek ellenségei, a lelkiek követői, az ég tanitványai!"

Megható a záradék, illetőleg az aláirás is: „Dicsőségesen uralkodó legkegyelmesebb császár-királyunknak és főtisztelendő püspök Úrnak örök békességéért szüntelen könyörög a mennyei udvar előtt.

Kassán, Concordia napján, s ha Istennek úgy tetszik, a békesség kegyes zászlaja alatt, 1721. február,

Gyöngyösi Pál, theol. doktor, az apostoli angol egyház presbytere, jelenleg a kassai református egyház lelkipásztora".

A keltezésből az tünik ki, hogy Gyöngyösi az Erdődy-Timon-féle munka megjelenése után azonnal, egy pár hét alatt elkészitette válaszát, melyet azonban a hazában kinyomatni nem lehetett. Külföldi nyomdát kellett tehát felkeresni s ez sok időbe került. A munkán az áll, hogy Bázelben, Philadelphus Timotheusnál nyomatott, de első pillanatra látszik, hogy ez álczim, illetve álnév; a betük jellegéből s a nyomtatás jellemző sajátságaiból pedig kétségtelenül megállapithatjuk, hogy az „Altare Pacis" oderai Frankfurtban nyomatott, Schwarz Kristóf János műhelyében; ugyanott, hol nyolcz év mulva Gyöngyösi Pál hasonnevű fiának „Chorea castrorum" czimen ismert értekezése megjelent.[33] I. Frigyes Vilmos porosz király (1713—1740) mindig kiváló érdeklődést és jóakaratot tanusitott magyar protestáns elnyomott hitfelei iránt; Gyöngyösi, lehet, épen e munka kiadása alkalmával lépett először összeköttetésbe a királylyal, kinek jóakarata pár évvel később menedéket és tisztességes állást adott a hazájából számüzött tudós papnak és családjának.

Az „Altare Pacis" hazánkba jutott példányai a protestánsoknál rendkivüli örömet és elismerést keltettek; viszont a r. katholikusoknál, főkép a jezsuitáknál, különösen pedig a magát tekintélyében és személyében sértve érző gróf Erdődy püspöknél a legádázabb haragot és gyűlöletet idézték fel a szerző ellen. Bosszút lihegve keresték az alkalmat, hogy Gyöngyösit megtámadhassák és megsemmisithessék. A kassai jezsuita sereg, a tanárok épen úgy, mint a Mária-egyesületekben fanatizált tanitványok, lépésről-lépésre követték a református papot, hogy alacsony gúnyolódásukkal, kifogyhatatlan bosszantásaikkal valami meggondolatlan tettre ingereljék, a miért aztán nyakát szeg-

hessék, s egyúttal magát a kassai református egyházat is teljesen kiirthassák és megsemmisithessék. Gyöngyösi maga is tisztában volt helyzetével s ezért az a gondolat is megfordult agyában, hogy talán jó lenne a jezsuiták körme közül Kassáról biztosabb helyre elvonulni; ez időre esik Sárospatakra történt meghivatása, mely azonban részint a zempléni papság ellenállása, részint kassai híveinek s különösen Bárczay László főgondnoknak őt esengve marasztaló kérései[34] miatt teljesedésbe nem ment s így Gyöngyösi továbbra is a veszedelem torkában, Kassán maradt.

Az 1723. év október havának 3-án nagy ünnepet ült a kassai r. kath. lakosság. E napon szentelte fel egyháza káprázatos és tüntető pompájával Kozma Péter kanonok a főutczáján felállitott díszes szűz Mária szobrot, mely ma is áll; ugyanazon helyen, hol régebben a katonai pellengér állott s hol 1607. január 13-án összeaprították a bosszús hajduk Kátai Mihályt, kit Bocskay fejedelem megmérgezésének erős gyanuja terhelt. Ily szomorú emlékű helyen áll a Mária szobor, mely egyúttal Gyöngyösi Pál ártatlan szenvedésének is emlékoszlopa. A szobor felszentelésének napjaiban egy *Gyalai András* nevű erdélyi református deák fordult meg Kassán, ki külföldre, Amsterdámba készült, hogy ott nyomdásznak képezze ki magát. Az ifjú utas Gyöngyösinél is megfordult, kinek egy másik Gyalai András, talán épen a vándor-deák atyja, Hollandiában tanulótársa volt.[35] A beszéd tárgyát ekkor Kassán, még a református körökben is, az új Mária-szobor képezte s az ifjú Gyalai, mint hevesvérű református deák, Horatius egy szatirájának nyomán, gúnyverset költött az új szoborra.[36] A vers megnyerte a Gyöngyösi tetszését, leírta és eltette magának; bár Gyalai azt igérte, hogy ha Amsterdámba ér, rögtön ki is nyomatja a verset.

A következő 1724. év januárjában fokozódva újultak meg a kassai jezsuiták sértő gúnyolódásai a reformátusok is különösen Gyöngyösi ellen. Templomukra ilyen feliràst ragasztottak: *Braxatorium Calvini = Kálvin sörfőzőháza;*[37]

majd a jezsuita tanárok és növendékek a velök épen szembejövő Gyöngyösit e csufondáros kiabálással fogadták: *Unde nobis hic Judaeus? = honnan cseppent közénk ez a zsidó!?* Szóval, Gyöngyösi a végsőig fel volt ingerelve a jezsuiták által. Ilyen lelki állapotában kereste őt fel egy beteges, könyöradományokból élő peregrinus, *Turkevi* nevű, volt szalonnai ref. tanitó, kinek Gyöngyösi, beszélgetés közben, megmutatta a Gyalai gúnyversét. Turkevi engedelmet kért, hogy lemásolhassa azt; a különben is bosszús Gyöngyösi készséggel adott erre engedélyt, sőt a szükséges tiszta papirt is a magáéból adta. Ezt lett a veszte; a mennyiben a *Schirmer*-féle házban, hol előbb lakása volt, egy csomó olyan számlát talált a XVII. század második felében igen tekintélyes Schirmer kereskedőház nevével, mely számlák egyik oldala tisztán maradt. Gyöngyösi, mint takarékos ember, összeszedte a számlákat s jegyzetekre használta fel azok tisztán maradt hátlapjait. Két ilyen Schirmer-féle lapot adott Turkevinek is, ki ezekre lemásolta a Gyalai gúnyversét. Gyöngyösinek sejtelme sem volt arról, hogy mi fog mindebből következni. Az exaltált Turkevi, kit egyik adat holdkórosnak, a másik pedig nyavalyatörősnek, sőt eszelősnek mond; a ki tehát egyáltalában nem birt képességgel arra, hogy tettének következményeit belássa és mérlegelje, azt a meggondolatlan merénylet követte el a január 26-ra forduló éjszakán, hogy a Mária-szoborhoz lopózva, az általa két darab papirra lemásolt gúnyverset a szobor talapzatára csirizzel felragasztotta.[38]

Alighogy felvillant január 26-án a téli napnak fénye, csakhamar észrevették a jezsuita tanárok és tanulók a kollegiumukkal majdnem szemben álló szoborra felragasztott irást. Odarohantak, s olvasván a verset, mérhetetlen lett felháborodásuk e blasphemia, ez istenkáromlás miatt. Lefejtvén a két lapot, a hátsó részén meglátták a Schirmer-féle számlát. Mint kész prédára, úgy törtek a kegyes és buzgó Marianus-ifjak az istentelen kálvinista prédikátor, Gyöngyösi lakására. Összes iratait, ezek közt a vers Gyön-

gyösi által irott másolatát és a sok Schirmer-féle számlát mint fő bűnjeleket nagy diadallal lefoglalták;[39] magát Gyöngyösit pedig, mint istenkáromlót, a városi tanács által azonnal elfogatták és börtönbe hurczoltatták. Gyöngyösi ekkor beteges volt, neje pedig várandós állapotban;[40] képzelhetni a szegény család borzasztó lelkiállapotát!

A jezsuiták viszont diadalmámorban úsztak; íme eljött az alkalom, hogy kitölthessék Gyöngyösin régi bosszújokat s nemcsak őt magát, de a kassai református egyházat is megsemmisithessék; a városi tanács pedig, mint Máriássy plébános és a jezsuiták készséges eszköze, mindent elkövetett e czélok elérhetésére. Mindjárt február 4-én jelentést tesz a tanács a rettentő bűnről a kanczelláriához, egyúttal azonban a nádort, az országbirót, gróf Csáky bibornokot, gróf Erdődy egri püspököt és gróf Pálffy Jánost is felkeresték alázatos levelökkel, melyekben arra kérik e főméltóságokat, járjanak közbe a helytartótanácsnál és kanczelláriánál, sőt magánál király ő felségénél is a végre, hogy ne csak az istentelen Gyöngyösi nyerje el méltó büntetését, hanem, hogy ezentúl ily nagy bűn elő ne fordulhasson s hogy király ő felségének annál hivebben szolgálhassanak, rendelje el kegyelmesen ő felsége, *hogy ezentúl az eretnek papok és tanítók zárassanak ki hű Kassa városából!*

Annak bebizonyitására, hogy mindeme „kegyes“ intézkedéseknek ki volt a primus motora, lelke és legfőbb mozgatója, íme itt közlöm Máriássy plébánosnak a városi tanácshoz 1724. február 8-án intézett levelét.

„Tekintetes Nemes Magistratus!

Tegnapi napon némely méltóságokkal és más uri rendekkel együtt levén, fenforgott az calvinista prédikátor dolga, reprobáltatik az N. Magistratus csendessége, hogy az prédikátort Bárczárul az hustáton elszenvedi; Commendáns uramat is Ő Ngát még eddig az T. N. Magistratus nem requirálta, hogy ha valamely prédikátor bekivánna jőni, akar minemű praetextus alatt be ne bocsáttassék;

mind a kettőt könnyen véghez vihettjük, most lévén alkalmatosságunk, csak az N. Magistratus zélusa accedáljon. Az prédikátornak úgyis ben az városban exercitiumja nem volt, hanem az hustáton; ott is pedig csak toleraltatott, de az is per novum crimen tolláltatik, ha tovább nem is, csak az dolognak exitusáig; tartalékunk nem lehet. Ha pedig az volna az N. Magistratus consideratiója, mindenkit magamra vállalok s én okoztassam. Commendáns Úr ő Nga maga kért engemet, mivel már az hadi rendeknek megparancsolta, hogy semmi prédikátort be ne bocsássanak az városba; sürgessem az N. Magistratust, hogy az kapu deákoknak is keményen meg legyen parancsolva. Ezeknek véghezvitelére bizodalmasan kérem az T. N. Magistratust, s az Isten kedvéért is adhortálom, kövesse az........ több királyi várasokat s nékem assistáljon, praedikátor akár mely szin alatt be ne jüjjön egy is; valamely keresztelés, temetés, esküttetés történnék, hirem nélkül meg ne légyen az Calvinistáknál; az hustátra be ne jüjjön külső prédikátor, azért inhibeáltasson is. Mind ezek pedig usque ad exitum rei Gyöngyösianae legyenek eltilalmazva. Bizony az N. Magistratus mind az Istennek, mind az itt való főrendeknek kedvére; maga jó hire, zélusa előmenetelére fog cselekedni. Magam mentem volna a N. Magistratus szolgálatjára, de az lábamat nem merem megerőltetni; az tegnapi is valamennyire megsértett. Ezzel ajánlván magamat az T. N. Magistratus tapasztalt jóakaratjába, maradok az T. N. Magistratusnak köteles igaz szolgája Máriási Sándor."

A buzgó plébános elérte a kivánt eredményt; már a következő napon, február 9-én elhatározta a városi elöljáróság, hogy a város területére prédikátor vagy mester be nem bocsáttatik; a reformátusok vallásgyakorlata pedig Gyöngyösi pörének kimeneteléig felfüggesztetik. Csak ezt a határozatot várta a plébános; azonnal követelte a kassai reformátusoktól, mindenféle lelkészi teendő előfordulásakor a busás stóladijat.

A pásztor nélkül maradt s elnyomott reformátusok is minden lehetőt megtettek elfogott lelkészük kiszabadítása és vallásszabadságuk visszanyerése érdekében. Ügyök támogatására felkérték a nagytekintélyű Ráday Pált; a maguk részéről pedig külön ágensül Debreczeni Andrást küldték Pozsonyba és Bécsbe, kiknek közvetítésével több rendbeli folyamodással járultak a királyi felséghez, ki márczius 13-án kegyelmesen el is rendelte, hogy Gyöngyösi pere a törvényes formák szerint folytattassék, és hogy a kassai reformátusok vallásgyakorlatát megháboritani, őket a r. kath. plébános adófizetőivé tenni nem szabad. A városi tanács, ennek daczára, tovább is üldözte a reformátusokat, minek egy újabb folyamodvány s erre ismét egy május 9-én kelt királyi parancs lett az eredménye; melynek oltalma alatt május végén elhozhatták a kassai reformátusok külvárosi templomuk mellé Nánási András prédikátort.[41]

Ez idő alatt mind szorosabbra vonta a hálót Gyöngyösi körül a jezsuita ármány. Mindjárt elfogatása után vallatás alá fogták a Kassán székelő szepesi kamara egyik tisztje által; majd, vallomásai megerőtlenitésére, többrendbeli tanuhallgatások által igyekeztek ellenérveket, czáfoló bizonyitékokat szerezni. Kihallgatták a vámost, a kapudeákot, a városvégi korcsmárost Gyalai András kassai tartózkodásáról, s nagy örömmel vették, hogy ezek mind azt állitották, hogy Gyalaira nem emlékeznek. De hát hogy is emlékezhetnének 4—5 hónap mulva egyetelen utasra azok, kik előtt naponként százával fordulnak meg idegenek?! Ellenben a kihallgatott reformátusok vallomásaiból kétségtelenül kitünt Gyöngyösi állitásainak igaz volta; továbbá saját cselédjei is egytől-egyig azt vallották, hogy a január 25—26. közötti éjszakát Gyöngyösi a lakásán töltötte s onnan egy perczre is ki nem mozdult. Egyetlen terhelő tanut azonban szereztek. Egy Cecca Ferencz nevű, a nápolyi királyság Lezzi városából való, 20 éves r. kath. vallású olasz közkatona azt vallotta, hogy ő a kérdéses éjszakán a szobor körül őrséget teljesitvén, látta Gyöngyösit, a mint köpenyébe

burkolózva a szoborhoz lopózott, ott egy kevés ideig időzött, majd ismét lakásába visszatért. Ez egyetlen terhelő tanut nemcsak a mentő tanuk nagy számával szemben, de önmagában véve is egyenesen kitanitottnak, magyarán szólva hamis tanunak kell tartanunk. Egy Nápolyból nem régen idekerült, olasz ujoncz közkatona vajjon ismerhette-é a kassai református papot; sőt, feltéve, de meg nem engedve, hogy ismerte is, hogyan ismerhette öt fel az éjszaka setétségében? De, eltekintve mindezektől, egyetlen tanu vallomása a törvényszéki gyakorlatban teljes bizonyitékul soha el nem fogadható; a mint ezt az ismert jogelv is mondja: „unus testis nullus testis".

Ezek után hozzá fogtak Gyöngyösi rendszeres kihallgatásához, mely márczius hó 17-én történt meg. Terjedelmes, 43 kérdőpontot magában foglaló sorozatra kellett a fogoly Gyöngyösinek megfelelni. A vád képviselője, Sajgó János városi ügyész, a jezsuiták készséges segitségével, nagy szorgalommal már jó előre összegyűjtötte a Gyöngyösi ellen felhozható vádpontokat. Kikérdezte a tiszántúli pasquill felől; gyanusitotta azzal, hogy a városi elöljárók ellen 1714-ben forgalomba hozott gúnyversnek is ő a szerzője; végül vádolta őt a Lengyelországba menekült rebellisekkel, azaz II. Rákóczi Ferencz híveivel való összeköttetéssel, levelezéssel is. E két utóbbi vád egyenesen hangulatkeltés czéljából lett előhozva; az elsővel a városi tanácsnál, a másodikkal a helytartótanácsnál, kanczelláriánál, esetleg magánál a királynál akarták Gyöngyösit még jobban befeketiteni.

Ilyen előkészületek után, május 12-én megkezdődött s e hónap 16-án folytattatott és befejeztetett Gyöngyösi pörének tárgyalása. A városi ügyész szentségtöréssel és istenkáromlással vádolta Göngyösit; követelte azt is, hogy hogy kinvallatás (tortura) alá vegyék, s a következő rettenetes itéletet kérte fejére: „*jobb keze levágattassék, aztán feje vétessék, szentségtörő teste pedig megégettessék*". Gyöngyösi védője, Thuránszky László, minden valószinüség

szerint kálvinista nemes, ritka odaadással védte Gyöngyösi ügyét, melynek igazságáról teljesen meg volt győződve, s nagy bátorsággal és ügyességgel erőtlenitette meg a vádló érveit. Nagyon érdekes lenne az egymást sokszor felváltó perbeszédeket ismertetni, erre azonban nincs időnk; csakis annyit emlitünk fel a vádló érveléseinek jellemzésére, hogy ő a tiszántúli pasquill által egyenesen bebizonyitva látta azt, hogy Gyöngyösi irta a Mária-szobor elleni gúnyverset is, mert hiszen „semel deprehensus, centies reus esse perhibetur"; majd nem átallta az egyetlen terhelő tanunak, az olasz katonának vallomását is bizonyitó erejűnek venni, „ha *egy* is a tanu, de legalább *fél bizonyitékot* ád"; ennek a fél bizonyitéknak alapján kérte Gyöngyösire a legkinosabb halált![42]

Maga Gyöngyösi úgy a kihallgatáskor, mint a tárgyalás alatt, minden egyes kérdésre határozottan és bátran, minden mentegetőzés és homály nélkül nyilatkozott. Jól látta, hogy vesztére törnek s a gúnyvers miatt szentségtörőnek, istenkáromlónak bélyegezik s ő mégis egész határozottan és bátran, nem egyszer, de többször kimondja birái előtt: *„Igenis, a mi dogmánk szerint a Mária-szobor bálvány, annak tisztelete bálványozás; a minthogy ezt prédikácziómban is elmondottam; de hogy a verset nem én írtam s nem én ragasztottam fel, arra esküszöm"*. A ki így mer nyilatkozni, arról lélektani lehetetlenség feltételezni, hogy a gúnyvers szerzőségét vagy felragasztását el akarta volna tagadni; hiszen most idézett nyilatkozatának első részével — vádlói és birái szemében — ugyanazt a bűnt követte el, mintha a gúnyverset ő szerzette volna.

Ennek daczára mégis a gúnyvers miatt mondotta ki a városi tanács Gyöngyösire június 20-án ez itéletet: *„Ámbár az 1659: XLII. törvényczikkben megújított 1563: XLII. törvényczikk a káromlókra (blasphemantes) első ízben a megvesszőzést, másodízben a megbotozást, harmadízben pedig a fejvesztést mondja ki, — jelen esetben Gyöngyösi Pál vádlott, kire bebizonyult, hogy ő költötte és ő ragasztotta a*

szoborra amaz istentelen gúnyverset, a ki tehát ezek által a legnagyobb blasphemiát követte el, a két előző büntetés elhagyásával, fejvesztésre ítéltetik.[43]

Az ítéletet azonban, a márczius 3-án kelt királyi parancs meghagyása szerint, felülvizsgálat és megerősítés végett, a kanczellária útján egyenesen a király ő felségéhez kellett felterjeszteni; mit a városi tanács június 27-én kötelességszerűleg teljesített is, alázatosan kérvén az ítélet megerősítését. A deczember hó 1-én, Bécsben kelt királyi parancsban foglalt legfelsőbb ítélet, mint az a dolog természete szerint várható is volt, nem hagyta helyben a kassai tanács vérítéletét. „Tetszett a királyi felségnek kegyelmesen úgy határozni, hogy *Gyöngyösi Pál, a szóbanforgó vétség (delictum) miatt, másoknak is példájára, az eddig elszenvedett börtönbüntetésen kívül, Magyarországból, a hozzákapcsolt részekből és az összes örökös tartományokból is, mindörökre számüzessék.*“ [44]

A Gyöngyösi feje felett függő pallost tehát elháritotta a királyi kegyelem, illetőleg a kanczellária referensének jog- és igazságérzete, mely nem engedhette meg azt, hogy a kassai tanács által szándékolt valóságos „törvényszéki gyilkosság“ végrehajtassék. Ellenben a kanczellárián is erős befolyással biró r. katholikus főpapságra való tekintetből, mégis erősen, számüzéssel kellett büntetni Gyöngyösit; bárha e szintén nagy büntetést, úgy a „delictum“ minőségét, mint a bizonyitékok elégtelenségét tekintve, aránytalanul szigorúnak, sőt igazságtalannak kell tartanunk.[45]

Pár nappal a királyi itélet után megérkezett Kassára a helytartótanácsnak Pozsonyban, deczember 4-én kelt leirata is, mely a tanácsnak meghagyja, hogy az itéletnek megfelelőleg, Gyöngyösit az ország határáig, Lengyelország felé, alkalmas őrizet alatt, kikisértesse, s őt, mint örökös számüzöttet, határában többé meg ne türje. Majd ismét pár nap mulva a kancellária Bécsben, deczember 22-én kelt rendelete érkezett Kassára, mely Gyöngyösi személyleirásának megszerkesztését és felküldését parancsolja meg.

A városi tanács készséggel sietett mindkét rendeletnek eleget tenni. A helytartótanács rendelete deczember 20-án már felolvastatott ugyan a tanácsban, de a tizenegy hónap óta börtönben sinlett Gyöngyösi annyira gyönge volt, hogy csak tizenhét nap mulva, 1725 január hó 6-án, Vizkereszt ünnepén történhetett meg az itélet végrehajtása. Lehoczky városi igtató (registrator) többi városi hajdúval együtt közrefogván a börtönéből kibocsátott Gyöngyösit, megindult a szomorú menet, mely először a városháza, másodszor a Mária-szobor, harmadszor a város felső kapuja előtt megállapodván, az itélet négy (latin, magyar, német és tót) nyelven felolvastatott, a kedves papjokat sirató reformátusok nagy busúlása és a kárörvendő r. katholikusok, főkép a jezsuiták gúnyhahotája között. Majd a város falain túl mindinkább elmaradt a bucsúzó és gúnyolodó sokaság s Gyöngyösi Eperjesen és Bártfán keresztül háboritatlanul elért országunk határáig, honnan hivatalos kisérői Kassára visszatérvén, beszámoltak megbizatásuk elvégzéséről.

Kiváló érdekkel bír előttünk a tanács által Gyöngyösiről adott latinnyelvű személyleirás,[40] mely is hű forditásban következőleg szól:

„Középtermetű, sem kövér, sem sovány férfi, sárgás-fekete arczszinnel, kurta hajjal, rövid homlokkal, középnagyságú vékony orral; máskülönben teltarczú; bajusza és szemöldöke fekete; jobb arcza, szempillájával együtt rángatózik.“

„Eddig fekete posztó tógában és jó mentében járt, mely a helvét praedikánsok szokása szerint, rókatorokkal prémezett.“

„Lengyelország határán azonban, levetvén eddigi ruháját, zöld dolmányt öltött fel; mindig hordott parókáján pedig, papi sapkáján kivül, hamúszinű posztóból készült, alól háromszorosan vágott süveget viselt.“

E leirás sok tekintetben érdekes. Gyöngyösi jobb arczának rángatózását egyenesen a sok izgalom miatt bekövetkezett idegesség jelenségéül tekinthetjük, sárga-fekete

arczszinét a csaknem egy évi tömlöczözés magyarázza meg; ruházatának leírása pedig, míg egyfelől igen becses adat az akkori református papi, illetőleg magyar viselethez, másfelől arra enged következtetnünk, hogy hívei és pártfogói nem bocsátották a számüzetésbe pénz nélkül kedves papjukat.

Gyöngyösi felesége és gyermekei egyelőre Kassán maradtak. Az édes anya 5—6 hónapos kisdedével, tél közepén nem indulhatott ilyen nagy útra. De meg hol is adhatott volna szállást szeretteinek a számüzött férj és atya, ki maga is hajléktalanul bujdosott? Több mint egy évig[17] Kassán maradt az árva család, tisztességesen tápláltatva a református hivek által, kik ritka hűséggel és kegyelettel gondoskodtak számüzött kedves papjok családjáról.

A számüzött Gyöngyösi először a Lengyelországba menekült előkelő magyar bujdosóknál állapodhatott meg; később pedig I. Frigyes Vilmos porosz király oltalma alatt talált menedéket, ki a bécsi udvarnál több ízben közbenjárt Gyöngyösi érdekében, hogy a számüzetés alól feloldassék; midőn pedig e lépések sikertelenségét látta, megfelelő tisztességes állást és jövedelmet biztositott a számüzött Gyöngyösinek, ki épen két évvel számüzetése után, 1727. január hó 22-én, az odera-frankfurti egyetem theologiai tanári székét nyerte el a buzgó protestáns király kegyességéből.[48] Ez időtől zavartalan nyugalomban folyt le Gyöngyösi élete; a hatalmas porosz király oltalma alatt többé nem háborgathatták őt régi ellenei, a jezsuiták. Éltének viharos nappalára csöndes, derűs este következet, melyet a családi boldogság nyájas fénye sugározott körül. Családját kineveztetése után azonnal magához vette; gyermekeit egymásután látta felnőni, szárnyra kelni. Két idősebb fia, Pál és János, amaz 1727-ben, emez 1734-ben, atyai vezetése alatt, már a frankfurti egyetemen tanul; ugyanitt látjuk Kassán, 1722-ben született harmadik fiát Dánielt is, ki 1739-ben lesz egyetemi tanulóvá. Legidősebb fia, Pál, mint fentebb már említettem, a theologiai tanulmányok elvégzése

után az orvosi pályára lépett, s mint a maga szakjában kiváló tekintély, II. Katalin czárnő udvari orvosává, tehát nagy méltóságra emelkedett.[49] Másik két fiának további sorsát nem ismerem. Leányai közül az idősebbik, Abigail, ki valószinűleg még első feleségétől, Derecskén született, mint Kármán András losonczi tanár felesége visszakerült a hazába, s Kármán József dunántúli püspök édes anyja volt.[50] Gyöngyösinek Kassán, fogsága alatt született Mária nevű kisebb leányáról azonban nincsenek további adataink.

A számüzött magyar kálvinista pap, mint frankfurti egyetemi tanár, tizenhat éven át szolgálta a hittudomány szent ügyét. Életének ezen végső korszakáról nem volt már alkalmam, jobban mondva: időm, közelebbi adatokat szerezni. Meg kell tehát elégednem az irodalmunkban már ismert néhány adat rövid összefoglalásával. Gyöngyösi tanárkorában is irt egy pár munkát; a neve alatt felsoroltak nagyobb részét azonban tévesen tulajdonitják neki, mert ezek az ő elnöklete alatt mások által tartott dissertatiók.[51]

Királyi pártfogójának, I. Frigyes Vilmosnak 1740-ben bekövetkezett halála után fia, II. Frigyes lépett a porosz trónra, kinek kegyében szintén mindvégig megmaradt, a mit a maga részéről is igyekezett meghálálni. Bod Péter irja[52] Gyöngyösiről: „Még kassai pap korában Nagy Sándornak egy arany pénze akadott volt kezére, melyet egy cserép edényben hamuba téve bizonyos iskatulyácskában, a római temetkezés módjára a földben találván egy szegény ember, attól váltotta volt bé. Ezen pénzt mindaddig sok nyomorúságai között magánál megtartotta, akkor pedig 1742-ik esztendőben Friderіknek, a prussiai királynak, mint igen jeles szép ritkaságot ajánlott s annak alkalmatosságával irásában az ifjú királyt hasonlitotta Nagy Sándorhoz".

Az öreg Gyöngyösi e hasonlata nem az udvari embernek szokott hizelgése, de az éles pillantású, jövőbe látó bölcsnek itélete volt. Azt az „ifjú királyt" Nagy Frigyes néven ismeri a történelem![53]

Ez az utolsóelőtti ismert adatom Gyöngyösiről. Az utolsó pedig halála, mely 1743-ban, 75 éves korában szólította őt ki az élők sorából. Idegen föld hantja alatt pihen másfélszázad óta e nagy ember, ki külföldön is becsületére vált hazájának, honnan számüzetett. Sirját ma már aligha ismerik; tettdús életének, törhetlen jellemének, temérdek szenvedéseinek e kis munkában kivántam emléket emelni.

JEGYZETEK.

[1] A debreczeni főiskola anyakönyvében Gyöngyösi Árva Pál néven van beirva: az oxfordi Bodleian könyvtár külföldi olvasóinak jegyzékében is ott van a Gyöngyösi név mellett az *A.* Ettől kezdve azonban mindig a Gyöngyösi nevet használja.

[2] Maga Gyöngyösi a pettyéni nemesi előnevet sohasem használta; az a tény pedig, hogy pörében Kassa város tanácsa itélkezett, egyenesen azt bizonyítja, hogy nem volt nemes, vagy legalább nem tudta nemességét bebizonyitani: mert ha kétségtelen nemes lett volna, nem a város, de a vármegye járt volna el ügyében. Az odera-frankfurti egyetem anyakönyvében is (Protestáns Szemle, I. 194—196. l.) maga az idősb és ifjabb Gyöngyösi Pál, ámbár két *s*-sel, de előnév nélkül vannak beírva, János és Dániel fiai azonban már így: „Gyöngyösi a Pettyen". Ifjabb Gyöngyösi Pál, ki Oroszországba került s mint II. Katalin czárnő igen kedvelt udvari orvosa halt meg, utrechti tanuló korától fogva már következetesen használja a pettyéni előnevet. Megjegyzem, hogy ifjabb Gyöngyösi Pál születési helyének az eddigi összes források és munkák Kassát mondják, holott kétségtelen, hogy ő 1707 április 26-án Derecskén született, hol apja ekkor pap volt. A tévedés onnan származott, mert maga ifjabb Gyöngyösi Pál is „Cassoviensis"-nek mondta és irta magát a külföldön, mert már négyéves korában Kassára került édes atyjával együtt, s így kassainak mondta magát annyival is inkább, mert Kassa nevét a külföld is ismerte, ellenben Derecskét nem. A nemes Gyöngyösi családokra vonatkozólag lásd Nagy Iván értekezését (Irodalomtörténeti Közlemények, 1897. évf. 424. s köv. lapok), továbbá Gyöngyösy László közleményét. (Vasárnapi Ujság, 1898. évf. 9. szám.)

[3] Adalékok a tiszántúli ref. egyházkerület történetéhez. I. 67. lap. Gyöngyösi, Franequerában 1700. megjelent egyik dissertátióját, a többek közt István testvérének, (bihar) félegyházai papnak is ajánlja. Szinnyei. Magyar írók élete és munkái, IV. 58. l.

[4] A debreczeni főiskola régi anyakönyvében.

[5] Mindezen városokat, illetőleg egyetemeket maga Gyöngyösi sorolja fel Kassán, 1724 történt kihallgatásakor.

[6] „Paulus A. Gyöngyössi, Ungarus, Ao. Dni. 1698 feria 7-ma post Dom. 8. Trinitatis stylo veteri." Gyöngyösi sajátkezű bejegyzése az oxfordi Bodleian-könyvtárban. (Rd. D. Macray közlése Kropf Lajos úr szivessége útján.) Franequerára nézve: Történelmi Tár, 1886. évf. 800. l.

[7] Melyik anglikán püspöktől s mikor nyerte Gyöngyösi a felszentelést, erre nézve Kropf Lajos úr készséges segitsége mellett sem tudtunk adatot találni; mert ez időben alig vezettek rendes jegyzéket az ordináltakról.

[8] I. Dissertatio scripturaria inauguralis, de fatis sexta Novi Testamenti aetate militantis Dei ecclesiae. Ajánlva János Vilmos nassaui herczeg, kormányzónak, ki a franequerai egyetem alumnusa fautora volt. (Negyedrét, 1—16. lap, végül 12 szokás vitatétel, köztük a 7-ikben nyelvészkedik is Gyöngyösi, a *scytha* nevet a zsidó *szükkóth*-völgyével hozván egyenes összeköttetésbe. Zsolt 60: 8.)

II. Dissertatio scripturaria in mnemoneuticon amoris Christi et Christianorum juxta mandatum Domini, Joh 13: 34 Pars I-a. Ajánlva hat franequerai tanárának és öt magyarországi fautorának, köztük István testvérének. (Negyedrét, 1—58 lap, végül 25 vitatétel, köztük élettani és mértani is; továbbá Helmeczi István és Lucius Mátyás üdvözlő versei.)

III. Dissertatio scripturaria (mint a II alatt) Pars II-a. Ajánlva a debreczeni és gyöngyösi ref. egyházaknak s öt magyarországi volt tanárának és fautorának. (Negyedrét, 1—54. lap, végül 24 vitatétel; továbbá Van Bashuysen üdvözlő verse.)

Mindhárom értekezés a debreczeni ref. főiskolai könyvtár F. 314. jegyű colligátumában.

[9] Dr. Timonius Emmanuel levele Gyöngyösihez. Bécs, 1702. szeptember 4. A levéliró — úgy látszik — a bécsi angol nagykövetség hivatalnoka vagy orvosa volt.

[10] A dereeskei ref. egyház régi anyakönyvének egyik lapján e feljegyzés van: „Initio seculi hujus, anno 1702. Clarissimus Paulus Gyöngyösi, cujus nomen sedi pastoris in templo adscriptum est, servivit in hac ecclesia 8 annis in officio ministeriali; hinc abiit Cassoviam, inde exul factus, Francofurti ad Viadrum SS Theologiae professor factus est ad dies vitae usque" Bárha e feljegyzés 1702-re teszi is Gyöngyösi dereeskei papságának kezdetét, mindazáltal 1701-ben kellett annak kezdődni, mert az feltétlenül bizonyos, hogy 1709 közepén már nem volt Dereeskén, eddig pedig csak 1701-től kezdve van meg a nyolcz évi szolgálat. Az o.-frankfurti egyetem anyakönyvében

levő feljegyzés is azt mondja Gyöngyösiről, hogy 24 évig volt Magyarországon lelkész; ez adat is egyenesen 1701-re mutat.

[11] Pyber László esztergomi kanonoknak 1707-ben a r kath. papi vagyon védelmére kibocsátott emlékiratában olvassuk: „Hallaték ezen dolgot erősítő nem régi példa néminémű Gyöngyössy Pál felől, ki minekutánna Angliában felszenteltetett volna, és az ott való szokás szerint a hit dolgaira megesküdt volna, és azért Tiszántúl való magyaroknak egyházi törvényére és hit dolgaira nem akarván ujonnan megesküdni és magát subscribálni, letétetett az prédikátorságbul". (Zsilinszky M : A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. IV. kötet, 271. lap.)

[12] E gúnyvers tartalmáról némi fogalmat adhat Gyöngyösi azon vallomása, hogy neki azért volt baja Kocsi Csergő János tiszántúli püspökkel, mert ennek két felesége volt! Erős gyülölet lehetett köztük ha Gyöngyösi ilyen absurd állításra hagyta ragadtatni magát

[13] Balogh Ferencz szives közlése a tiszántúli kerület legrégibb jegyzőkönyvéből.

[14] A kassai periratok közt van egy, 1706 július 10-ről, Szatmárról keltezett, Diószegi Mihály debreczeni biróhoz és az ottani városi elöljárósághoz B. M. és A. S aláirással intézett levél, mely Gyöngyösi ártatlanságát bizonyitja s ez alapon ajánlja, hogy ő és a derecskei ref. egyház a szent zsinat által kimondott excommunicatio alól oldoztassék fel (Lásd Paikoss Endre: A kassai helv. hitv. egyház története, 103—104. l.) A levél azonban nem eredeti, Gyöngyösi másolta le, s mint különben is anonym, hitelességre nem tarthat igényt.

[15] A debreczeni semigenerális zsinat végzései a tiszántúli egyházkerület jegyzőkönyvében nem találhatók; az idézett itélet a kassai periratok közt van meg másolatban; innen közölte Paikoss, i. m. 104. lap.

[16] Gratia Cl. D. Paulo Gyöngyösi a semigenerali Debrecin, oblata, confirmata est in Sancto Generali Synodo. (Balogh Ferencz szives közlése a tiszántúli legrégibb jegyzőkönyv 216. lapjáról.)

[17] Gyöngyösi első felesége valószinűleg Abaujból való volt, mert Kassán 1724-ben egy Szabó Anna nevű kéri születésű leány tartózkodott a Gyöngyösi házában, ki első feleségének unokahuga volt. Az a körülmény pedig, hogy Gyöngyösi második felesége Szatmárról vagy közeli vidékéről való s hogy fiai a „pettyéni" előnevet vették fel, egyenesen arra mutat, hogy Gyöngyösi Derecskéről Szatmáron vagy vidékén vonta meg magát.

[18] A kassai ref. egyház papjainak mult századi névsora szerint Gyöngyösi papsága 1713-ban kezdődik ugyan s a meglevő második kötet anyakönyvet is 1713. márczius 27-én kezdi meg Gyöngyösi Pál azonban ugyanő Pósaházi István zempléni ref. esperesnek 1723. február

9-én azt írja, hogy már tizenkét év óta (per duodecennium) szolgál Kassán; ennélfogva 1711-re kell tennünk idejövetelét.

[19] A szécsényi országgyűlés vallásügyi biztosai 1706. január 6-án adták át a templomot a reformátusoknak.

[20] Lásd bővebben a Protestáns Szemle 1897. évf. VIII—X. füzeteiben megjelent monografiámban: A kassai első református templom története.

[21] Gyarmati Kassán temettetett el, a most már bezárt szepsi-úti régi temetőben, hol akkor a templom és iskola is állottak.

[22] Pósaházi levele Gyöngyösihez, Tolcsva, 1723. február 23-án. A zempléni papság Gyöngyösi Sárospatakra menetelét, e levél szerint, azért ellenezte és akadályozta meg, mert Gyöngyösi a tiszántúli kerületben nagy zavarokat okozott, a megboldogult püspököt igen megsértette; ennélfogva féltek tőle, hogy az ő kisebb társaságukban (a zempléni egyházmegyében) hasonló vagy még nagyobb zavarokat fog okozni.

[23] Királyi parancsok a kassai tanácshoz 1713. augusztus 14. és 1714. június 26

[24] Kassai v. levéltár 13,994 és 13,995 sz. a A r. kath. klérus, illetőleg az általa sugalmazott polgári hatóságok előszeretettel alkalmazták a szegény kassai református papok ellen a súlyos pénzbüntetéseket. Czeglédi Istvánon 200 magyar forintot vett a kassai generális 1670-ben, mert a zsebesi ref. pap, egy kassai vásár alkalmával, boros állapotban, hitvitába bocsátkozott egy jezsuitával s utoljára ökölre menvén, betörte az orrát! Gyöngyösit Máriássy parochialis szentszéke (ez a kánonjogi nonsens) 80 birodalmi tallérra itélte. Váczi Nagy Istvánnak pedig, mert egy ref. katona gyermekét 1742-ben megkeresztelte, 150 forint büntetéspénzt kellett fizetni a r. kath. tábori pap részére!

[25] A keresztelési anyakönyvben 1713-tól 1716-ig a keresztszülék közt Gyöngyösi Pál csak maga (felesége nélkül) fordul elő; 1717. május 6-án találjuk legelőször „Lossonczi Rebekát, Gyöngyösi Pál feleségét“. Helmeczi István szatmári papnak (Gyöngyösi egyetemi társa, jó barátja és komája) Gyöngyösihez 1720. július 25. és szeptember 15. irott leveleiből látjuk, hogy Lossonczi Rebeka Szatmárról vagy legközelebbi vidékéről való, mert H. azt írja, hogy Gyöngyösi egyik levelét, Kassáról Szatmárra visszatérő özvegy napától, a másikat pedig épen a Szatmárra ellátogató Gyöngyösinétől kapta. A Gyöngyösi fiai minden valószinűség szerint anyjok születési vagy lakóhelye révén vették fel a pettyeni előnevet.

[26] Gyöngyösinek a periratok közt fenmaradt egy töredékes jegyzete mutatja, mennyire ismerte ő a protestánsokat rágalmazó jezsuita irodalmat. Boka János (Comitia Regnorum Ungariae, 1717). Timon

Sámuel (Somnium catholicum. 1715.), Ruman Zsigmond (Imago Hungariae, 1720.) műveit jól ismeri és czáfolja. Felemliti azt is, hogy Bossányi Farkas kassai jezsuita nyilvános templomi szónoklatban, széltére törököknek, pártosoknak, rebelliseknek és lázadóknak nevezi a protestánsokat stb

[27] Szerémi Sámuel kurátor egy keletnélküli levelében kéri Gyöngyösit, „semmiben notabiliter ne ágáljon Kegyelmed: id est sem a tanitásban, sem a könyörgésben, félvén attul, hogy katholikus személy is ne legyen jelen"

[28] Prot Szemle, III évf. 520. lap.

[29] Nádudvari Mihály szepsii pap levele Gyöngyösihez, 1720. szeptember 28.

[30] Lásd: Protestáns Szemle, 1897. évf. VIII—X. füzet.

[31] A „compelle intrare" elvének ezen nyilt hirdetése nem volt új dolog. Több mint egy századdal azelőtt Veresmarti Mihály, a hires konvertita, szintén egész nyiltan hirdeti Megtérése históriájában: „Ezért a keresztyén hitnek igaz voltát, illendő s elegendőképen megbizonyitván és úgy elöjökbe adván elsöbe, hogy mely ellen semmit ne mondhassanak, szép intéssel kényszeritheti őket (a protestánsokat) a nyájra, a keresztyénség gyülekőzetibe, az anyaszentegyházba. Melylyel ha nem használhat, igazsága vagyon ahoz, erejében erre ha szinte megfogyatkozott volna is, hogy tűzzel vassal rajtok lehessen". (Ipolyi kiadása, 297. lap.)

[32] Használtam a budapesti m. k. egyetemi könyvtár LXV. e) jegyű kolligátumában levő példányt, melyhez a könyv egykori birtokosa, a tudós Nagy Gábor azt a megjegyzést csatolta, hogy a marosvásárhelyi Teleky-könyvtár katalogusában ez áll róla: „reimpressum 1729". Tehát hét év alatt második kiadásban is megjelent az Altare Pacis.

[33] A két munka betüinek jellegét, egyes sajátságait, különösen pedig a lapszámozási diszitményt (a zárjelbe tett lapszám mellett két oldalról egy-egy sugaras kettős kör) egybevetve, minden kétségen felül áll, hogy mindkettő egy nyomdában készült.

[34] A Bárczay-család a XVII. század végétől egész mostanig, mintegy örökletesen, nemzedékről-nemzedékre adott és ád főkurátorokat a kassai ref. egyháznak. Bárczay László is kassai főkurátor s egyúttal Gyöngyösinek „bizodalmas kedves komája" volt. Az a levél, melyet Gyöngyösihez 1722. január 22-én intézett, a leghitelesebb és legszebb bizonyitvány azon tiszteletről és kedvességről, melyben Gyöngyösi a Bárczay-családnál állott: egyúttal azon lelkes buzgóságról, melylyel Bárczay mindenáron igyekezett Gyöngyösit Kassán, a maga szomszédságában megtartani.

[35] Gyalai K. András 1698. Franequerában tanul. (Tört. Tár. 1886: 800.) Gyalai Sámuel a XVIII. század elején ricsei, csaholczi,

semlyéni lelkész Szatmármegyében. (H. Kiss Kálmán: A szatmári ref. egyházmegye története. 383. l.)

[36] A periratok közt található másolat szerint e gúnyvers következőleg hangzott:

*

Mausoleum Idoli Cassoviensis.

Régen nagy kő valék, kősziklás, semmirekellő,
Rám talála Tamás, nézi, volnék mi lejendő:
Kőszék-é, kit nyomnak s.. gek, vagy pedig olly kép,
Mely lészen Istenné, tiszteltetik imádásokkal.
(B.) Ragadá csákányát, kifaraga, képpé csinála;
Harmadik Octobrist ezerhétszázhuszonháromban
Mikoron irnának, megszentele Kozma pamacscsal;
Már Isten vagyok én, légyen nagy hála Tamásnak.

Ezen capitularis verseket a kassai Mária kőképnek tiszteletire irta Esaias próféta a harmadik égben. Cap. 44. 6—17. Jeremias, cap. 2. 27; 3. 9.

*

A versben előforduló Tamás a szobrász, Kozma pedig a felszentelést végző kanonok. A (B.) azt jelenti, mennyi volt a versből az első, és mennyi a második lapra irva, mert mint emlitém, két darab papirra irta le a verset Turkevi s így ragasztotta fel. Már Bod Péter észre vette (Athenás, 97. l.), hogy e vers Horatius egyik satyrájának (Liber I. Sat. VIII.) nyomán készült:

„Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum,
Cum faber incertus, scamnum faceret-ne Priapum,
Maluit esse Deum".

[37] A „serfőző prédikátorokat", úgy emlékszem, már Pázmány is emlegeti, sőt talán egyenesen ő hozta e gúnynevet forgalomba.

[38] Azon történeti művek, melyekben Gyöngyösi esete tárgyaltatik, nemcsak egyes részletekre, de a lényeges dolgokra nézve is telve vannak hibákkal és tévedésekkel. Így például Tutkó József szerint (Kassa városának történelmi évkönyve, 1861.) Gyöngyösi „egy tanuló" által ragasztatta fel a gúnyverset, mely így hangzott volna:

„A Jesu itis, si itis cum Jesuitis;
At cum Jesu itis, si itis a Jesuitis".

Az nem igaz, hogy Gyöngyösi bevallotta, hogy ő csinálta a verset Paikoss Endrének a 14. jegyzetben már idézett művében szinte igen sok tévedés van, melyeket Szinnyei József gyanutlanul átvett „Magyar irók élete és munkái" czimű nagy munkájába (IV. k. 65—71. l). Legközelebb pedig az Athenaeum által kiadott Magyar Nemzet Történetében (VIII. k. 147. l.) látom, hogy Marczali Henrik is, ki pedig nagyszámú kiadatlan okmányt használt e tárgynál, Gyalait és Turkevit

összetéveszti, a mennyiben „Gyulai András turkevii iskolamesterről“ beszél.

[39] Bod Péter és Paikoss azon állítása, hogy a jezsuiták lopták be (két példányban!) a vers másolatát Gyöngyösi ládájába, s hogy a ki oda lopta, halála előtt be is vallotta tettét, a periratok egyes kifejezésének félreértésén alapult egyszerű mese.

[40] A kassai ref. egyház keresztelési anyakönyvében: „1724., 22. október. Gyöngyösi Pál, akkori fogoly predikátor leánya: Mária (Keresztszülék) Szerémi Sámuel (gondnok) Tarócziné. N. B. Bihari István bárczai predikátor keresztelte.“ A kis leány mindenesetre augusztus vagy szeptember hónapban született; azonban a keresztelőt egy darabig halogatták, abban a reményben, hogy az apja kiszabadul.

[41] Nánási András legelső anyakönyvi bejegyzése 1724. junius 2-ról kelt. Előzőleg azonban 3 gyermeket (ápril 6. és május 11) a bárczai pap keresztelt meg, kiket szintén Nánási irt be a kassai anyakönyvbe. Az a körülmény pedig, hogy a szeptember 27. október 15. és 22. napjairól N. által bevezetett 3 gyermeket szintén a bárczai pap keresztelte meg, arra mutat, hogy szeptember végén és oktoberben kiszoritották Nánásit Kassáról s csak később térhetett ismét vissza, hivatalát folytatni. Paikoss azon állítása, (*i.* m. 111. l.) hogy a május 9-én kelt királyi parancs „Gyöngyösinek megengedi, hogy börtönéből szabad lábra helyezve, hívei közt lakjék, de végleg megfosztja hivatalától és vakmerő tettéért a lelkészi functió gyakorlásától eltiltja,“ a latin szöveg félreértésén alapuló nagy tévedés.

[42] A közvádló, Sajgó János, még a pör eldőlte előtt meg kapta buzgó fáradozásainak jutalmát – a város közvagyonából. Az ápr. 27-iki tanácsülés „a középső malom melletti kertet, melyet eddig a városi hóhér birt és használt, a szomszéd birtokos, Sajgó János urnak 36 magyar forintért örök áron eladja.“ Mily rettenetes guny és itélet van e jutalmazásban — szándékosság nélkül!

[43] Paikoss (113. l.) egészen hibásan közli az itéletet.

[44] Paikoss (113–114. l.) félreérti a király itéletét is, midőn azt írja, hogy „Gyöngyösi Pál a birodalom és tartományban levő minden örököseivel együtt számüzetett.“ Egyedül Gyöngyösi Pál személyére mondatott ki a számüzetés, de nemcsak Magyarországból és társországaiból, hanem az összes örökös tartományokból is.

[45] Ha tekintetbe veszszük különösen azt, hogy a jezsuiták ez időben mily rettenetesen rágalmazták és gyalázták a magyar protestánsokat, szóban és irásban, a nélkül, hogy ezért legkisebb büntetést vagy csak rendreutasitást is kaptak volna, sokszorosan szigorunak és igazságtalannak kell tartanunk a Gyöngyösire kimért büntetést.

[46] A városi jegyzőkönyvben nyoma van, hogy Gyöngyösi arczképének felküldését is megigérte a tanács; de hogy csakugyan

lefesttette és felküldötte volna a kanczelláriához, arról semmi emlékezés nincs.

[47] Gyöngyösiné, mint keresztanya, 1726. január 27-én fordul elő utoljára a kassai ref. anyakönyvben. Az egyházi levéltárban (135. sz.) van egy Gyöngyösiékre vonatkozó bolti számla, melyet sok oknál fogva érdemesnek látok itt közölni:

*

Anno 1723. die 7 julii. Kassán. Tiszteletes Gyöngyösi Pál uram ő kigyelme vásárolván, következendö jószágért tartozik:

5 1/2 sing zöld közlandist	f.	6.	d.	27.
4 sing fekete páduai posztót	„	8.	„	16.
8 sing zöld hernáczot	„	2.	„	4.
4 lath selymet	„	—.	„	21.
14. X. bris. 4 sing zöld pajja posztót .	„	3.	„	60.
1 1/4 sing veres hernáczot	„	—.	„	84.
1/4 sing kisniczért, 4 sing galandot . .	„	—.	„	24.
Summa	f.	21.	d.	36.

Anno 1725. die 2 január Tekintetes Szerémy Sámuel uram ő kigyelme ezt az Auszugot egészen megfizette.

Hyeronimus Romayroni.

*

Szerémy Sámuel, a kassai egyház gondnoka, az egyház pénzéből fizette ki az örmény kereskedő Gyöngyösi elleni követelését; igy maradt meg a számla az egyház levéltárában.

[48] 1727. jan. 22. Paulus Gyöngyössy, Cassoviensis Ungarus, sanctissimae theologiae doctor, ecclesiae Anglicanae presbyter, ecclesiae reformatae in Hungaria per 24. annos pastor, pro tempore propter testimonium aeterni evangelii patriae exul, vocatus theologiae professor. (Az oderafrankfurti egyetem anyakönyve. Prot. Szemle I. 194. l.) Székfoglaló értekezésének czíme: „Sanctissimi Dei contra theologos zeli theatrum“. (Od. Frankfurt, 1724. Negyedrét, 4 levél és 40 lap.)

[49] Veszprémi Biographia Medicorum I. (Lipcse, 1774.) 60 – 63. lapok.

[50] Tóth Ferencz: Tul a dunai helv. hitv. püspökök élete, 196. lap.

[51] Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712 1860. cz. mű II. kötete 10 - 12. lapjain s ez alapon Szinnyei József: Magyar irók élete és munkái IV. kötet 67—70. lapjain a Gyöngyösi Pál neve alatt felsorolt dissertatiok (egyetemi vagy tudori értekezések, vitatkozások) legnagyobb része, amint az ott adott czimekből azonnal kitűnik, nem a Gyöngyösi Pál munkája. De mivel mindezen munkák czimlapjain az ő neve is, mint a kinek elnöklete alatt tartattak ez értekezések, szembeötlő nagy betűkkel szintén ki van nyomatva, az idézett kézikönyvek őt tekintették szerzőnek.

[52] Magyar Athenas, 99. lap. Emlékszem, hogy gyermek korombun olvastam egy kedves történetet. a mely szerint Nagy Frigyes egyszer legkedveltebb tisztjeinek egy ritka aranypénzt mutogatott, a mely egyszer csak megfoghatatlan módon eltünt. Minden tiszt kiforgatta zsebeit, csak egy fiatal hadnagy vonakodott ezt megtenni. A király külön hívta s ekkor a hadnagy megvallotta, hogy csak azért nem fordította ki zsebeit, mert szegényes vacsorája volt benne, mivel ő özvegy édes anyját és nővérét is tartja csekély fizetéséből s ezért neki csak hideg vacsorára telik. Az aranypénz — az asztal hasadékából — csakhamar megkerült, a hadnagy soronkívül főhadnagygyá, később pedig híres hadvezérré lett. Vajjon nem a Gyöngyösi által ajándékozott Nagy Sándor-arany volt-e a történetben forgó ritka pénz?

[53] Nem állhatom meg, hogy Gyöngyösi éles ítéletének bizonyságául e helyen még egy másik jellemző példát is fel ne említsek. Lefoglalt iratai közt találtam egy sajátkezű jegyzetét, a következő czímmel: Nomina officialium generalium exercitus Hungarici, Anno 1707. Tizennyolcz generálist és 11 brigadérost sorol fel névszerint, végül pedig ezt írja oda: *„Multitudo imperatorum Cariam perdidit. Magyarul: A sok bába között a gyermek is el vész."*

MAGYAR PIETISTÁK
A XVIII. SZÁZADBAN.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

IRTA

PAYR SÁNDOR.

MAGYAR PIETISTÁK A XVIII. SZÁZADBAN.

Azon szellemi irány a theologiában, melyet Némethonban gúnyosan pietismusnak neveztek, eredetileg igen egészséges és szépen gyümölcsöző hajtás volt az evangéliumi hit életfáján.

Spenernek kegyes óhajtásait akár ma is programmul tüzhetnők ki és Franckenak alkotásai előtt ma is elismeréssel, bámulattal kell meghajolnunk.

A merev, élettelen orthodoxiával és dogmatismussal szemben a keresztyén hitigazságoknak a szivben és a gyakorlati életben való gyümölcsöztetése, a gyermekek vallásos nevelése szorgalmas katekizálás és alapos konfirmácziói oktatás által, a bibliának mélyebbre ható tanulmányozása, az igének népies nyelven való hirdetése és az életre való alkalmazása, a templomok látogatása mellett a házi áhitatosság, a népnek hű és lelkiismeretes gondozása, a lelkészek tudományos és erkölcsi szinvonalának emelése, miket a pietisták sürgettek, mind olyan dolgok, hogy ezekért keresztyén ember józan észszel senkit el nem itélhet. Vagy ha igen, akkor dobjunk követ Wimmer Ágostonra, Szabó Aladárra és a többire.

A pietistákat nemcsak mai nap gyanusitják, hanem két századdal ezelőtt gyülölték, üldözték is. Sok gúny, rágalom, átok és szidalom érte őket lépten-nyomon.

És e mostoha bánásmódra némiképen magok a pietisták is reá szolgáltak. A kezdetben oly józan vallásos

irány később többféle túlzás, félszegség és szertelenség által ártott magának. Erről az alapitók nem tehettek, mégis őket tették érte felelősekké. Ilyen hibákul róttták fel a pietistáknak, hogy a templomot és gyülekezetet elhanyagolják, a testvéri közösség helyett másoknál jobbaknak látszani akaró separatismus, valódi kegyesség helyett magát mutogató, tettetett kegyeskedés, képmutató szenteskedés, a világi örömöktől való oktalan, kevély elzárkózás, az egyházi hitvallások iránt való indifferentismus stb. jelentkeznek nálok.

Ilyen és ezekhez hasonló dolgok keverték a pietistákat rossz hirbe.

I. A pietismus a felvidéken.

Ily rossz hirük kelt a pietistáknak Magyarhon felső részeiben is a német és tót ajkú egyházakban, a hol Halleban tanult theologusok által mindjárt az első években tudomást vettek az ujitókról. Az orthodoxia nem is sokat vizsgálva a mozgalom mivoltát, újabb szektától és haeresistől való féltében előre is átkot mondott reá.

Krman Dániel püspök volt itt a pietisták legnagyobb ellensége. Az ő műve volt főként, hogy a rózsahegyi zsinat 1707. kárhoztató ítéletet hozott ellenök. Már zsinati meghivó levelében is előre „az Úr szőlejét pusztító rókáknak és rókafiaknak“ mondja a pietistákat. A zsinaton is ő teszi azon inditványt, hogy minden szakadást és eretnekséget „in specie pedig a pietismust“ átokkal sujtsák. Ugyanitt *Simonides* Jánosnak Spener után irott és Beszterczebányán használt kátéját elvetették.[1]

Burius János beszterczebányai és *Mittuch* Ádám bazini lelkészek hiában óvják a zsinati követeket, Spenert ne kárhoztassák és ne bántsák meg a porosz királyt, a ki barátja a pietistáknak. *Szirmay* Miklós ezzel szemben a XII. Károly svéd királylyal fentartandó barátságra hivat-

kozott. Mert Szirmay svédországi útja alatt személyesen tapasztalta, hogy a svéd király, ki a greifswaldi egyetemen négy magyar theologus részére stipendiumot alapitott, nem szereti a pietistákat.[2]

Szirmay ezzel Krman malmára hajtotta a vizet s már-már elfogatással, elitéléssel, számkivetéssel, sőt halállal is fenyegették a szerencsétlen pietistákat. Szirmay inditványozta azt is, hogy a hallei egyetemen tanult ifjak eleve eltiltassanak a lelkészi hivataltól. Csupán *Jánoky* Zsigmond, II. Rákóczy Ferencz kormánytanácsosa bölcs mérsékletének lehet tulajdonitani, hogy a pietismus és igazhitűség megitélése a püspökökre bizatott s a pietismust kárhoztató czikkelyt a rózsahegyi kánonoknak csak a végére, a hivatalos aláirások után lehetett becsúsztatni.

A zsinat után is tehát az egyes felsővidéki superintendensektől és világi vezetőktől függött, hogy üldözendőknek tartották-e a Halleban tanult ú. n. pietista papokat, vagy sem. Jánoky továbbra is szeliden itélt ez ügyről, azt tartván, hogy csak „privata opinio, non doctrina és nem oly bő, titkos is az olyan pietismus és nem áradott el papjaink között“.

De Krman és Szirmay továbbra is ellenségei maradtak. Krman például *Brtos* nevű papjelöltet, ki Halleban tanult, felszentelt ugyan, de újabb vizsgálat alá vette, egy egész álló napig faggatta kérdésekkel a consistorium előtt és csak miután esküt tett, hogy nem pietista és nem is lesz azzá, azután helyezte be hivatalába.[3] Szirmay pedig *Radvánszky* Jánoshoz írt levelében erősen rosszalja, hogy a fentebbi Burius *Bél* Mátyás nevű ocsovai fiút commendálta conrectornak „kit be is vettek és mely által egy fészke leszen Beszterczebánya a pietismusnak“. Náluk is kezdett terjedni, de ők consistorialiter proscribálták a gölniczi predicatort, *Cephalides* Sámuelt „az ki is azon hálai akadémiában tanulván acerrimus defensora volt azon impii pietismi.“[1] Csodálkozik azon, hogy *Pilárik* superintendens uram (a selmeczi) ezekre nem vigyáz keményebben.

Varju István papjelölt Halleból hazatérvén, mivel a pietismus gyanúja miatt helyet nem kapott, áttért a r. kath. egyházba s Iglón lett vikárius.[5]

II. A pietismus a dunántúli részen.

Míg hazánk felső vidékein a pietismus ily nagy viharokat támasztott, addig itt lenn a dunántúli részeken Halleban tanult fiatal papok munkálkodtak azon, hogy az elárvult egyházakat a rossz hirű pietismustól eltanult lelkesedéssel és kitartó munkával új életre támaszszák. Nem is háborgatta itt őket hitfeleink közül senki. Ha szenvedtek, csakis külső ellenségtől. Sőt Franckenak itteni tanítványait, kiket a felvidékiek mint pietistákat bizonyosan kiátkoztak volna, világi uraink is melegen pártolták és támogatták.

Zsilinszky mondja a rózsahegyi forradalmi zsinat történetében, hogy a zsinat után a magyarországi tanulók nem mertek egyhamarjában ismét Halleba menni. Lehet, hogy a felvidékiek nem, de a dunántúliak ezután is kijártak és éveket töltöttek Halleban. Igaz, hogy a rózsahegyi zsinaton a dunántúliak politikai okok miatt nem vehettek részt s így az ott elhangzott heves kifakadásoknak és kárhoztató ítéleteknek a dunántúliak nem voltak fültanui. A nehéz közlekedés és a politikai helyzet a kurucz háborúk alatt Dunántúlt a Felvidéktől felettébb elszigetelte. A dunántúliak eltérő felfogása már e körülményben is magyarázatot talál.

A pietista név — egyes jelenségek arra mutatnak — itt sem volt jó hangzású. De itt, ha valaki Halleben megfordult, azért még nem lett kikiáltott pietista. Az is jellemezte a dunántúli theologusokat, hogy ők Halle mellett az ellentétes irányú Wittenberget és egyéb külföldi iskolákat is meglátogatták. Mindeneket megpróbáltak és megtarták, a mit jónak láttak.

Dunántúli papjainkat józan magyar érzékük nem

engedte a némethoni pietismus szélsőségeibe tévedni. Egyháziak és világiak egyiránt helyeselték itt azt a szellemi irányt, melyet a Halleből hazatért ifjú papok képviseltek s igy zavartalanul működhettek. Itt ezt nem tartották gúnyolásra méltó pietismusnak, hanem az igaz vallásosság életerejének és szükségképeni nyilvánulásának. És e korban csakis az erős hit párosulva gyakorlati életrevalósággal állithatta talpra annyi szenvedés között is a mármár elenyészett egyházakat.

Kimondhatjuk, hogy itt a dunántúli részeken a XVIII. század elején a némethoni pietismusból új erőt meritett evangéliumi vallásbuzgóság lett az egyházkerületnek halottaiból való feltámasztója.

Püspök nem levén, nem volt vezető pásztora a nyájnak. Hivatalosan elismert világi vezető nélkül is szűkölködtek. Telekesi *Török* István és utána *Ostffy* Mihály inkább pátronusok, egyházvédők voltak és az egyház szellemi irányának alakulására nem folytak be. A püspök helyett kormányzó esperesek pedig már mind ennek a józan magyar pietismusnak voltak a hivei.

III. A pietismus kiválóbb képviselői.

A fentebbiek előrebocsátása után méltán kérdhetjük már: kik voltak tehát ezek a magyar pietisták? Nem-e csak légből kapottak állitásaink? Halljunk neveket! Hisz oly édes kevéssé méltányolta eddig e jó magyarokat, úgy az egyház, mint az irodalom története. Pedig valóban elvitázhatlan érdemeik vannak mindkét téren.

Bemutatjuk őket tehát egyenként. Az ismerős nevek mellett lesznek köztük bizonyára ismeretlenek is.

1. *Károlyi István.*

Szergényben Vasmegyében született. Tanult Pápán a reformátusok kollegiumában, Győrött, majd öt évig Sop-

ronban és két évig Selmeczen, mely utóbbi helyen a báró Hellenbach úrfiak mellett volt nevelő.[6] Halleban 1701. ápr. 21-én iratkozott be az egyetemre tanítványa Hellenbach Gottfried János orvosnövendékkel együtt. 1702-ben Wittenbergben volt s tudjuk, hogy Lipcsében is megfordult. Haza térve Pilárik István sup. Selmeczen 1706. máj 3. ordinálta Győrbe, hol előbb az itteni iskolában conrector volt, ifj. Ács Mihály mellett, később pedig a rectori tisztet viselte. s egyszersmind mint diakonus a papi teendőkben is segédkezett Lővey Balázs s ennek halála után Torkos András mellett. Győrből a komárommegyei Szákra vitték lelkésznek. Itt azonban kevés ideig volt, mert 1711-ben már Kispéczen találjuk, hol őt ez évi márcz. 24-én a győri egyházmegye „ex communi consensu status ecclesiastici et politici“ főseniorrá választotta. Esküjében a Formula Concordiae tanainak és az alma fraternitas kánonainak megtartására is kötelezi magát. Egyházlátogatási körútját még 1711. nov. 23. megkezdte.[7]

Gyülekezete az ő idejében szép békességnek örvendett, mert Károlyi „bölcs és nyájas beszéde s magaviselete által minden rendbéli embernek tudott felelni és haragos szándékát megengesztelni“. 1727-ben leégett templomuk helyére újat építhettek, de csak fából, melyet 1730. ápr. 25-én nagy ünnepélyességgel avattak fel.

Mint esperes főként Torkos András győri lelkész tanácsával élt. Sok ügyes-bajos dolga volt némely engedetlen és erkölcstelen papokkal és tanítókkal, kik felett az ő elnöklete alatt törvénykeztek. Károlyi idejében 1728-ban intézte a vármegye királyi meghagyásból az esperességhez azt a kérdést, honnan vettek hatalmat az ágostai hitvallásúak arra, hogy prédikálhassanak, keresztelhessenek, superintendenseket, seniorokat és prédikátorokat választhassanak és szentelhessenek fel? E kérdésre igen szépen feleltek meg az 1608. évi országos törvényre, a szentirás helyeire (Csel. 1, 24 s követk. Csel. 6, 3 s köv.) és a gyülekezettől nyert vocatiójokra hivatkozva. Ugyancsak

Károlyi esperessége alatt 1732. jún. 29-én Kispéczen esperességi segélyző pénztárt is alapitottak külön kidolgozott, 15 pontból álló alapszabályokkal, melybe a lelkészek 50 és a tanitók évenként 25 denárt fizettek oly czélból, hogy az elaggott vagy számüzött és fogságba hurczolt egyházi szolgák, vagy ezek maradékai valami kis gyámolitásra számithassanak. (Lásd Poszvék S. A dunántúli ker. gyámolda tört. 4. l.).

Károlyi 1737. jan. 20-án fejezte be munkás életét.

2. Torkos András.

Győrött született s igy alsóbb iskoláit is valószinüleg itt végezte. A wittenbergi egyetemen 1692-ben volt künn. Hazatérve szülővárosában nyert tanitói hivatalt Petróczi Ádám után s ugyanitt lett ő Löveynek is utóda a papi hivatalban 1707-ben. Határozott adatunk arra, hogy tanult-e ő is Halleban, nincsen. De kétségtelen, hogy hive volt a pietismusnak. Csakis mint ilyennek ajánlhatta Bél Mátyás Freylinghausennek, Francke vejének magyarra forditott munkáját Torkosnak. Torkos saját müveinek első kiadásai is Halleban jelentek meg s egyik fiát Halleban taníttatta.[8] Sőt többet mondhatunk, Torkos mint győri pap volt mestere és lelki vezetője azon ifjabb papi nemzedéknek, mely mint tanár és diakonus a győri iskolában kezdte pályáját s künn az életben a pietismus szellemében folytatott áldásos hasznos munkát. Egy egykorú latin satira[9] Torkos Andrást, Bél Mátyást és Bárány Györgyöt mondja a pietisták fejeinek.

Nagy tekintélyü férfiú, kitünő szónok, jeles és termékeny iró volt. 1736-ban püspöknek kandidálták, de ő Sartorius Szabó János nemes-csoói papot ajánlá maga helyett.

Első neje Petz Zsófia Katalin volt, egy halberstadti gyöngykereskedőnek a leánya.[10] Ettől született fiai: Justus

János, később Komárom és Esztergom vármegyék orvosa és József, a későbbi nagy tudományú lelkész. Második neje Burkstaller Rozina, a kitől Mihály nevű fia született, a későbbi dunáninneni superintendens. Munkás, áldásos életét 1737-ben fejezé be.

3. Kis Péter.

Nemes Kis János fia. Vasmegyéből Körmendről származott. 1701-ben a wittenbergi s 1702-ben a hallei egyetemet látogatta. Wittenbergben latin értekezést adott ki. melyet Serpilius György regensburgi lelkésznek és a soproni konventnek ajánlott. Még 1702-ben Nádasdra hivatott lelkésznek, de nem foglalhatta el állását, mert az eklézsia a hatalmasok által elfoglaltatott. A porosz királytól szabad asztalt nyerve Berlinben és Königsbergben töltött 6 évet. 1708-ban a pozsonymegyei Szt-Györgyön volt rector. 1710-ben Győrött Torkos mellett szolgál mint rector és diaconus. 1712-ben Beledbe viszik lelkésznek, 1714-ben pedig Nemes-Csoóra. Itt is halt meg 1732-ben. de hivataláról már korábban lemondott. Az ő fia volt Kis Zsigmond, a jeles téthi pap.

4. Hegyfalusi György.

Hegyfalun Vasmegyében született. Sopronban, Tübingában és 1692-ben Wittenbergben tanult. Hazajövetele után ő is győri rector lett Szántó András után. 1696-ban Nagy-Vázsonyba vitték lelkésznek, hol az volt a panasz ellene. hogy nagy- és kisasszony napjait nem ünnepli meg és más textusokat választ a rendes perikopák helyett. 1706-ban Rozsnyóra vitték magyar papnak, hol két évig maradt. Ezután ismét a dunántúli kerületbe került vissza, valószinűleg Nagy-Vázsonyba. 1713-ban febr. 14. a mihályfai gyűlésen, mint devecseri papot választották meg főesperessé

a kemenesalji egyházmegyében. Ekkor tett esküjében az Aug. Conf. és a Form Conc. hű megtartására kötelezte magát. Devecserben ő volt az utolsó evang. pap, utána plébános következett. 1714-ben Szergényben viselt papi hivatalt. Ez évi márcz. 27-én Koltára Vidos Jánoshoz irt leveléből tudjuk meg, hogy ekkor, a kemenesalji esperességet 115 anya- és leányegyház alkotta.[11] Ő közölte még ez évi ápr. 17-én a gyülekezetekkel a vármegyének azon végzését, hogy a hová a kuruczok hoztak prédikátorokat, azok onnan el fognak űzetni. Igy űzetett el ő maga is és esperesi hivatalát is 1716. le kellett tennie. 1716-ban Dörgicsén, 1718-ban Mencshelyen, 1718—1721-ig Nagy-Vázsonyban, 1722-ben Kapolcson lelkészkedett. Utolsó állomása ismét Nagy-Vázsony lett 1726—1730-ig, mely évben jan. 5. befejezte hányatott, viszontagságteljes életét.[12] A magyar pietismus irodalmát egy szép imakönyvvel gyarapitotta.

5. *Bél Mátyás.*

Hazánknak ezen nagy nevű tudósa is a magyar pietista papok között foglal helyet. És a pietismusnak nagy érdeme, hogy egy Bél Mátyást is nevelt a hazának és egyháznak.

Ocsován Zólyommegyében született 1684. márcz. 24. Losonczon, Kálnón, Alsó-Sztregován, Beszterczebányán, Pozsonyban, Veszprémben, Pápán és ismét Beszterczebányán tanult 1693—1704. Külföldön a hallei egyetemet látogatta, melyre 1704. okt. 18. iratkozott be. Breithaupt, Thomasius, Anton, Michaelis Cellarius és Francke voltak itt tanárai. Különösen kedvelt embere lett Franckenak, ki az általa alapitott intézetben tanárul alkalmazta, sőt saját fiának neveltetését is reá bizta. Befolyása Bélre, kivel egész haláláig levelezésben állott, igen nagy volt. Francke intézetében lett Bél geografussá is, s itt tanulta azon módszert, melyet később műveiben ő is alkalmazott, hogy t. i,

a földrajzot a történelemmel kötötte össze. Bél három évet töltött Halleban. Innen Magdeburg melletti Bergenbe hívták iskolai igazgatónak. Hazaérkezése után 1708-ban Beszterczebányán conrector, 1714 elején pedig Pozsonyban lett igazgató. Pozsonyban 1719-ben lelkésznek választatott s itt fejtette ki a hazai nyelvészet, földleirás és történelem terén azon páratlan munkásságot, mely őt hazánk első rangú tudósai közé emelte. Meghalt 1749. decz. 31-én. Neje Herman Zsuzsanna, a beszterczebányai gyógyszerész leánya volt, kitől 8 gyermeke született. (Életrajzát részletesen megirta Haan Lajos, Akad. Ért. Bpest, 1879.)

6. *Simonides János.*

Olasziban, Szepesmegyében született. Iskoláit Eperjesen végezte. 1668-ban már Breznóbányára hivatott iskolaigazgatóul. A pozsonyi törvényszék által elitélve 9 hónapot töltött fogságban Lipótvárott, innen pedig a nápolyi gályákra hurczoltatott. Hű társával, Masnitius Tóbiással sikerült neki útközben megszöknie, de Capracottában újra elfogatván börtönbe vettetett. Szabadságát visszanyerve Masnitius kiséretében majd egész Európát bejárta. 1676-ban Wittenbergben találjuk. Itt adta ki Kellio Miklós jezsuita, a lipótvári foglyok kinzója és rágalmazója ellen irt munkáját. 1680-ban Jenában is megfordult. Hazájába visszatérve Beszterczebányán lelkészkedett. 1704-ben Cseriben Pilarik István püspökké avatásakor ő mondotta az ünnepi beszédet. 1708-ban halt meg. 1704-ben tót nyelven irt és kiadott kátéjában legnagyobb részben Spener kátéját követi, tőle vevén át a kérdések legnagyobb részét és a tárgyalás menetét. Egyéb forrásai mellett Spener nevét nem meri emliteni, hogy mint pietistát el ne itéljék. A rózsahegyi zsinaton kárhoztató itéletet mondottak e kátéra is, jóllehet a wittenbergi theol. facultas bizonyítványt adott Simonides müvének igazhitüségéről. Úgy látszik, nem vették

észre benne Spener nyomdokait. (Lásd: Haan, Jena Hung. 29. l. Uj Nagyar Athenas 593. l. és Krupecz I. Adalékok a Luther káté magy. irod. történetéhez Prot. Szemle 1895. évf. 352. l.)

7. *Mittuch Ádám.*

1671-ben aug. 6-án született s a lelkészi hivatalra Pilarik István által Selmeczbányán 1704. évi november 7. szenteltetett fel. Midőn Nagy-Szombatban a Rákóczy-féle mozgalmak idején az evang. isteni tisztelet 1705. decz. 12-én ismét helyreállittatott, Mittuch volt itt a német-tót lelkész. De hamar elüzetett innen, mihelyt a város ismét a császáriak kezébe került. Ezután Bazinban talált menedékhelyet. Itt elsőben gyermektanitással foglalkozott. Mint nevelő nem volt ment bizonyos modoros különczködésektől. Így pl. a fecsegők szájára mesterséges lakatféle szerkezetet alkalmazott. És volt egy betanitott macskája, mely neki — a mi szinte hihetetlen — a mészárszékből a húst is kosárban haza hordta. Ez a macska az arczképét ábrázoló fametszeten is szerepel. Bazinban később lelkészszé is megválasztották. Mint ilyen volt jelen a rózsahegyi zsinaton, hol a jelenvoltakat arra inté, hogy a pietisták kárhoztatásában ne járjanak el oly könnyelmüen, különben a porosz királylyal gyülik meg a bajok. Krman ez ellen protestálván Mittuch könyekre fakadt s azt mondá: az ő könnyei valakinek még súlyosan fogják a lelkét terhelni. A zsinaton oly nagy volt az elkeseredés a pietismust védő Burius és Mittuch ellen, hogy a kedélyek lecsillapitása végett kénytelenek voltak két ujjokat a concordia könyvre téve megesküdni arra, hogy a pietistákkal nincsen semmi közösségük. (Lásd Klein S. Nachrichten I. 227. Schmal, Adversaria 120. l.).

8. *Burius János.*

A hasonnevű apának és Rotarides Juliannának fia. Korponán született, a honnan őt atyja mint kis gyermeket vitte magával 1674-ben a száműzetésbe. Később ismét visszatérhetett szüleivel Korponára. Atyja halála után Boroszlóba ment ki tanulni. Innen a városi tanács őt Lipcsébe küldte, hol hat éven át tanult a boroszlóiak költségén. Akadémiai tanulmányainak befejezése után ismét Boroszlóba tért vissza. Itt vette 1697-ben a beszterczebányaiak hivását az iskolaigazgatói állomásra. Öt évi tanárkodás után a beszterczebányaiak lelkészükké is megválasztották. Bod Péter igen megrója őt azért, hogy atyjának kéziratban maradt munkáit ki nem adta. Burius is jelen volt a rózsahegyi zsinaton s itt őt is pietismussal gyanúsitották. Krmannak a pietistákat kárhoztató törvény diktálásával szemben óvatosságra inté a zsinatot, hogy a pietismus kárhoztatásával egyszermind Arnd és Spener tanitását is el ne itéljék. Neki is esküvel kellett a pietistákkal való minden közösséget megtagadnia. Szirmay igen rossz néven vette tőle, hogy Bél Mátyást befogadta Beszterczebányára. Attól félt, hogy ő és Bél e várost a pietismus fészkévé teszik. (Lásd: Klein S. Nachrichten I. 25. l. Bód P. Athenás 52. l. Zsilinszky M. i. m. 8. l.)

9. *Szeniczei Bárány György.*

Bél mellett a magyarhoni pietismusnak legkiválóbb képviselője, Francke tanainak leghivatottabb terjesztője.

Született Beledben, Sopronmegyében 1682. Tanult Győrött 1705-ig, Pozsonyban 1706-ban és Eperjesen 1707-ben. Innen a Roth és Zimmermann fiúkkal 1708-ban Jénába ment ki, de Franckenak hire Halleba vonzotta, hol két éven át hallgatta a mestert s mellette Breithaupt, Anton és Michaelis tanárokat. Breithaupt mint superintendens avatta

fel Bárányt pappá is. 1711-ben jött haza s a győri iskolában mint conrector előbb Kis Péternek, majd Vázsonyinak volt a tiszttársa. 1713-ban Nagy-Vázsonyba hívták lelkésznek. Már itt is kiváló gondja volt az iskolára s hogy ezt a Balatonmellékiek érdekében jó lábra állíthassa, kérőlevelet bocsátott ki a hívekhez. 1718-ban Gyönkön, 1719-ben Györkönyben, 1722-ben Sár-Szent-Lőrinczen, 1726-ban Dörgicsén és 1729-ben ismét Szent-Lőrinczen lelkészkedett.[13]

A XVIII. század elején jobbára német településekből alakult tolna-baranyamegyei egyházakat Bárány szezvezte esperességé. Ő volt hű pásztoruk és tanácsadójuk. Mintegy utazó missiói papot mindig ott találjuk, hol az ő pásztori gondozására legnagyobb volt a szükség. Róm. kath. főurak is annyira becsülték, hogy gyermekeik neveltetését reá bízták. Feljegyzéseiben megható részletességgel beszéli el, miként jutott ő Nagy-Vázsonyból Tolnába és a gondviselés munkájára ismer emez útjában.[14]

Csodálni való, hogy Báránynak fáradalmas, nyugtalan életviszonyai között miként juthatott ideje oly sokoldalú és igazán számottevő irodalmi munkásságra. Írói munkatársai voltak Vásonyi Márton, Sartorius Szabó János és saját fia Bárány János. Munkáiról részletesebben alább fogunk megemlékezni.

Úgy ezen irodalmi munkásság, mint az egyházak alapítása és szervezésében tanusított buzgalma és bölcsesége nagy tekintélyt szerzett Báránynak az egész kerületben. Már korábban is esperesnek tekintették. Krman Dániel püspök 1720. jan. 27-én kelt levelében nevezte ki őt esperessé. Tóth Jánosnak püspökké választása után pedig, mely hivatalra őt már csak lakhelyének távolsága miatt sem hívhatták el, 1742. febr. 8-án mint a Tolna, Baranya, Somogymegyében levő egyházak esperesét hivatalosan is megerősitették a vadosfai gyűlésen.

Érdekes, mint tekintélyes pietista papnak és esperesnek a papszentelésről való véleménye. Midőn Fábri Ger-

gely püspök fogságban ült és a papjelölteknek nagy költségébe került, hogy felavatásért más kerületbeli püspökhöz folyamodjanak, Bárány az egyházi atyák és orthodox theologusok irataiból vett sok bizonysággal erősitette, sőt sürgette, hogy szükség esetén az esperes, vagy akár a presbyterium is ordinálhasson papot. Erről akkor ugyan nem győzte meg kerületét, de mind korábbi, mind későbbi esetek mégis Báránynak adtak igazat. Mert tudjuk, hogy úgy a XVII. század elején, mint a jelen században is voltak példák arra, hogy püspök nem létében esperes ordinálta a papot.[15]

Megérte még azt az örömöt, hogy hozzá mindenben méltó fiát Bárány Jánost 1756-ban püspökké választották. A 74 éves öreg feljött Tolnából püspök fiát meglátogatni s részt vett a kerületi gyűlésen. Itt még Wittnyédy János kerületi felügyelővel, a kivel valami régebbi viszálya volt, kibékült s könyek között bucsúzott el fiától és paptársaitól. Eme győrmegyei látogatáshoz egy évre 1757. jún. 26-án meg is halt Szent-Lőrinczen. Jánoson kivül Bárány István tolnai főesperes is az ő fia volt. Nejével, Vargha Annával, még nagyvázsonyi lelkész korában kelt egybe.

10. Vásonyi Márton.

Nagy-Vázsonyban született 1688-ban. Tanult Győrött és Pozsonyban. 1708. szept. 15-én ment ki Jenába, honnan 1709. jan. 11. Halleba jött át tanulmányait folytatni s itt maradt 1711-ig. Már itt Halleban adott ki Francke után irott munkákat, s e mellett mások műveinek kiadásánál is segédkezett. 1712-ben telekesi Török István hivta magához udvari papnak Egyedre. De itt csak kevés időt töltött, mert még ez évben a győri iskolánál nyert alkalmazást mint rector és diákonus. Még Győrött vette nőül Dobner Borbálát, kitől Sámuel nevű (később szinte pap) fia született.

1724. márcz. 25-én foglalta el a lelkészi állást Vadosfán Büki Ferencz után. Vásonyi idejében épitettek paplakot. és új tágasabb templomot, melynél ő is hiven segédkezett, mint bucsúztatójában halljuk:

Dolgozott maga is serény tselédivel,
Hozzáfogott hiven, gyakran kezeivel;
Szolgái, marhái együtt erejekkel
Segitték e munkát minden tehetséggel. [16]

Élete vége felé sokszor betegeskedett. Meghalt 1737. ápr. 20-án.

Levelezésben állott Szeli József brassói magyar lelkészszel s ez által a dunántúli magyar lelkészek által irott könyveknek az erdélyi magyar evangélikusok között is kelendőséget szerzett.

11. Sartorius Szabó János.

Rozsnyón született 1695-ben. Belföldi iskoláink közül a beszterczebányait és rozsnyóit látogatta. Külföldön a jenai egyetem hallgatói közé 1719. iratkozott be, de még ez évben átment Wittenbergbe és itt maradt 1722-ig. 1723. szept. 10-én Győrbe hivatott conrectornak és diakonusnak. 1724. jún. 24-én Krman Dániel superintendens által pappá szenteltetvén, Nemes-Csoóra ment Kis Péter helyébe. 1729. ápr. 20-án valószinűleg többféle irodalmi vállalata érdekében újra kiment Wittenbergbe s mint az itteni akadémiában tanuló magyarok hites, esküdt ephorusa 1731-ig maradt künn. Hazatérte után újra elfoglalta n.-csoói lelkészi állását. 1736-ban superintendensnek kandidáltatott. Torkos András egy 1739-ben hozzá irt levelében „suffragiis bonorum denominatus superintendens“ megtisztelő czimet ad neki. 1748-ban valamely N.-Csoóban temetett kisded miatt törvény elé idézték. Késő vénségében is újra püspöknek kandidáltatván, 1756-ban a szavazatok többsége reá esett, de Wittnyédy a fiatalabb Bárány János megválasztatását erő-

szakolta keresztül.[17] Még ezen. 1756. évi nov. 26-án meg is halt. Bárány János superintendens, mint volt tanitóját és jó barátját („fidelissimum suum Achatem“) épen akkor jött látogatni, mikor már halva feküdt s ő mondott felette halotti beszédet.

12. Miletz Illés.

Turócz-Szent-Mártonban született 1693. jún. 29-én, nemes, de szegény sorsú szülőktől. Szülőföldjén, Draskóczon, Lőcsén és Eperjesen tanult. Az eperjesi iskola bezáratása után Erdélyben, Nagy-Enyeden folytatta tanulmányait, hol a jeles Páriz-Pápait is hallgatta. A jenai egyetemre 1723. febr. 6-án iratkozott be. Hazatérve Eperjesen foglalt el tanári állást. Innen pedig 1727-ben özv. báró Calisiusné Révay Erzsébet hivta meg Bitsére udvari lelkészül. Ezen állását 1730-ban cserélte fel a pozsonyi magyar-tót lelkészséggel. Pozsonyban mint szigorú erkölcsű és magas műveltségű férfiú nagy tiszteletben részesült. Tevékeny, munkás pap volt és Spenernek lelkes hive. Tiszttársaitól ezen utóbbi buzgalma miatt sokat is szenvedett. Spener és Rambach munkáiból többet forditott tót nyelvre. Ezeket alább fogjuk felsorolni. Irodalmi munkássága főként arról nevezetes, hogy ő már 1736-ban adott ki egy németből forditott konfirmácziói kézikönyvet magyar nyelven. (Lásd: Haan, Jena Hung. 45. l. Zoványi I. Theol. Ismeretek tára II. k. 388. l.)

13. Szeli József.

Erdélyi származású. Előbb Székely-Udvarhelyen, később pedig Pozsonyban tanult. Brassóban az ág. hitv. evang. magyar gyülekezetnek volt lelkésze. Mint ilyen levelezett Vásonyi Márton vadosfai lelkészszel s a dunántúli magyar pietisták munkáit Erdélyben is terjesztette. Ő maga is irt Luther kiskátéjához német szerzők után magyarázatot s Brassóban kiadta. (Lásd: Bod P. Magyar Athenás 259. l.)

14. Schmeitzel Márton.

A magyar pietisták között csak annyiban emlithető, a mennyiben magyar földön, Erdélyben született, Halleban volt tanár, Magyarhon történetére vonatkozó munkákat irt és adott ki s a Halleban tanuló magyar ifjaknak jó barátja volt. Bod Péter is azt mondja róla: „Nem lehet ettől a nagy tudományú jó embertől sajnállani a magyar nevet, a ki a magyar históriát irásával sokképen ékesitette. Sokat is tett hazájának dicsőségére“. Halleban Magyarország és Erdély történetét a magyar ifjúság számára külön is előadta, a mi által sok téves nézetet eloszlatott és másokat is a további tanulmányozásra serkentett. — Nemzetiségére nézve Schmeitzel szász volt. Már 1699-ben elhagyta Erdélyt, 48 évet töltött külföldön, 1747-ben mint hallei tanár halt meg. Különféle latin nyelven irt, de magyar tárgyú történeti munkáin kivül, neveléstani munkákat is adott ki német nyelven. Az irodalmi rész alább fog következni. (Lásd: Bod P. Magy. Athenás 247. l. és dr. Kiss Áron, A magy. népisk. története. Bpest, 1881. 102. l.)

15. Tóth Sipkovits János.

Szakonyban született 1673-ban. Sopronban és Beszterczebányán tanult. A hazai iskolák elvégezése után Halleban járt 1702-ben, majd pedig Lipcsében, hol Carpzov Ágoston Benedek 1707. évi aug 5-én ordinálta. Halleban két évet töltött s Breithaupt tanárnál volt szálláson. Hazajövetele után öt éven át nevelősködött, majd két évig Győrött Torkos András mellett volt rector és diakonus. Innen 1709. ápr 19-én Pápára megy lelkésznek Kövesdi János helyébe, hol I. Kor. XV. 1—4. felett mondott beköszöntő beszédet. 1710. márcz. 7-én győrvidéki viceseniorrá tették a kispéczi gyülésen. 1712. jún. 8-án vette nőül Győrött Weisbeck Máriát az egykori pozsonyi pap

leányát. Pápáról úgy üzetett el a földesúr által 1714. a mikor könyvei és ingóságai is áldozatul estek. Pápáról Téthre került. Itteni lelkészkedése alatt Bunz István nevű antagonistája az 1724. kispéczi gyűlésen bevádolja, azt mondván: nem ismeri el viceseniornak, mert oeconomiája kiterjesztésén sokan megütköznek, sokszor jár Pápára s fáráját még sátoros ünnepen is magára hagyja s hogy jobb volna, inkább tanulna, minthogy a faragást exerceálja. A vádak félreértésen alapulhattak, mert az ügy még ott amicabiliter complanáltatott.[18]

1736. szept. 12. a felpéczi gyűlésen püspöknek kandidálták. De a választás húzódván még előbb 1737. febr. 12-én a győri egyházmegye főseniorává tétetett. Mint ilyen meglátogatta az egyházakat s a lelkészváltozásokról írott szabályrendeletét kötelezőnek fogadta el az esperesség. Az 1742. febr. 7-én a téthi gyűlésből vette a püspökségre hívó határozatot. Beiktatása Vadosfára febr. 27-re volt kitűzve. Egyesek azonban kifogást tettek püspökké avatása ellen. Perlaky József nemeskéri lelkész a syncretismuson kívül azzal is vádolta, hogy pietista, mert egy lőcsei diák emlékkönyvébe ezt írta: „Eruditio sine pietate nulla est" és hogy „cum Calvinianis edit et bibit". De e kisszerű akadékoskodások semmibe sem vétetvén, a beiktatás nagy ünnepélyességgel megtörtént. Az avató beszédet Oertel János soproni lelkész mondta. Miskey Ádám dömölki pap több mint száz versszakból álló üdvözlő költeményt olvasott. Az új püspököt ebben így jellemzi:

Tudománya igaz s tiszta tévelygéstűl,
Élete is jámbor, üres nagy vétkektűl.
Nem hirtelenkedő, de fontolt elmétűl
Foly tselekedete s tanátsa is ebbűl.
Meg is áldá Isten e világi jókkal,
Nem szorult keresni hizelkedő szókkal
Avagy gazdagodni az ajándékokkal,
Mint a szegény fösvény kéntelen azokkal.

Úgy látszik nagyon körültekintők voltak őseink, midőn

70 év után ismét püspököt választhattak, még a külső dolgokban is. Nemes embert kerestek, kit a szolgabiró el ne csukathasson egykönnyen és vagyonosat, ki anyagiakban független legyen. De még a feleségére is néztek. S ezt is feldicséri Miskey:

Tisztesség, jámborság társán is tündöklik,
Asszonyi rend előtt jó erköltse fénylik,
Józanság, betsület, a mint hozzá illik
Szorgalmatosság is ő rajta megtettzik.[19]

Hajnóczy Dániel soproni igazgató történeti becsű Epistola Gratulatoria cz. költeményében többek közt ezt mondja az új püspökről:

Hoc docta virtus, hoc probitas tua,
Morum venustas, gratia oris,
Hoc meruit decus.

Beiktatása előtt utasitást adott a kerület a 70 évi fejetlenség után választott első püspökének s ez viszont reversalist irt alá. Esküjében a szentirás és a „meg nem másult Aug. Conf. szerint való symbolikus könyveknél állhatatos megmaradást" igér. 1743-ban indul egyházlátogató nagy körútjára. Kortársai mind dicsérettel emlitik a régi fegyelmezetlen állapotok között tanusitott erélyes és tapintatos szervező tehetségét.

Az 1745. évet már súlyos betegségben élte túl. Végrendeletében a kerületnek 50 frtot hagyott. Meghalt 1746. jan. 22. Kedvezőbb vagyoni helyzete adhatott okot arra a balga hirre, mely az ország felső részében volt elterjedve, hogy Tóth Jánost a zsidók ölték meg, kik vagyona után leskelődtek. A falu közepén állott templom sirboltjában helyeztetett nyugalomra, mely sirboltot később a régi templom helyére épült paplakban pinczehelyiségül alakitották át.[20]

Összesen csak négy papjelöltet ordinált.

16. Szeniczei Bárány János.

Nagy-Vázsonyban született 1716. febr. 27-én a fentebbi Bárány György főesperes és Varga Anna szülőktől. Tanult Modorban, Pozsonyban, Győrött, Sopronban, ismét Pozsonyban s a külföldön Jenában, hova 1737-ben a téli félévre ment ki. 1739-ig volt itt, a mikor hazatérvén, Mohl Illés superintendens 1740. jún. 17-én szentelte fel rendes lelkészül Felpéczre Sárosi János helyébe.

1754-ben a győri egyházmegye esperesévé választják. 1756-ban ápr. 7. pedig Nemes-Dömölkön püspöknek kandidálták és választották egy és ugyanazon kerületi gyűlésen. Miként atyja, úgy ő is bizalmas jó barátságban él Sartorius Szabó Jánossal, a ki felett János ev. V. 35. verse alapján mondott nyomtatásban is megjelent jeles halotti beszédet.

Bárány János a hallei iskolának hallgatója nem volt, de igen jó mestert talált saját édes atyjában. 1756-ban mint püspök igen jeles és részletes utasítást adott a lelkészeknek, tanítóknak és hallgatóknak.

Őt is korán ágyba döntötte a betegség, úgy hogy a kandidátusokat szobájában ágyban ülve kellett pappá avatnia. Meghalt 1758. jan. 15-én. Fényes temetése volt. Koporsója mellett hat nemes lépdelt égő fáklyákkal.

17. Miskey Ádám.

1695-ben Gergelyiben született, hol atyja Miskey Sándor tanító volt. A dunántúli iskolákon kívül Eperjesen is tanult. 1717—1729-ig sághi tanító volt, már ekkor is jó verselő. 1729-ben Kemenes-Szent-Mártonba hivatván lelkésznek, máj. 18-án Miaván Krman Dániel „excellentissimus superintendens“ avatta fel. Beköszöntőjét jún. 1-én Csel. 13, 2—3. v. alapján mondá. Itt 1732. aug. 6-án prédikált utoljára, mert a többi vasmegyei papokkal együtt elűzetett és feleségének, Smidelius Erzsébetnek birtokára Magasiba vonult. 1733-ban N.-Dömölkre hívták Tóth István

mellé második papnak. Vásonyi Mártonnal levelezésben állott. Ennek irta, hogy 1736-ban némely hitbeli dolgokban vádolták, de igaznak találtatott. 1737-ben Tóth István távoztával első pap lett Dömölkön. 1743. máj. 4. kemenesalji esperessé választatott. 1744. decz. 6. szentelik fel a dömölki templomot, a mikor Ézs. 56, 4—8. v. felett prédikál. 1745-ben Tóth Jánossal látogatta a kemenesalji egyházakat. Utóbb már terhesnek találván Dömölkön a szolgálatot, 1765. máj. 8. Gergelyibe ment át. 1771-ben még verseket mondott a püspökválasztó gyűlésen Dömölkön. Meghalt Gergelyiben 1774. nov. 10. életének 80-ik és egyházi hivataloskodásának 59. évében.[31]

Kiváló szónok volt. Hét püspökavatáson szerepelt, hol vagy maga volt az avató lelkész, vagy pedig üdvözlő verseket mondott. 1750-ben, 1754. és 1756-ban őt magát is kandidálták a püspökségre s talán csak azért nem választották meg, mert a külföldi akadémiákon nem volt künn. Hrabovszky Kemenesalja hű Gamalieljének nevezi.

18. Fábri Gergely.

Osgyánban Gömörmegyében született s ugyanitt, továbbá Győrött, Késmárkon, Sopronban s végül Wittenbergben tanult. 1731—1737-ig Győrött viselte a conrectori, majd a rectori és diakonusi hivatalt Torkos András mellett. 1737. máj. 23-án Vadosfára hivatott lelkésznek Vásonyi Márton utódául. Itt a gyülekezet ügyeiben jó rendet tartott. 1750-ben ápr. 21. püspökké választatott. Mint ilyen szigorú fegyelmet gyakorolt és nagy gondja volt a lelkészek tudományos kiképeztetésére. Az 1751. évi ismeretes vadosfai vallási zavargás miatt 1752 okt. 10-től 1753 ápr. 13-ig Fábri Gergelyt is vizsgálati fogságban tartották s úgy püspöki, mint vadosfai lelkészi állásától megfosztatott. Fogságát nemes önmegadással türte, kegyes elmélkedésekkel, imádsággal és a szentirás olvasásával töltötte napjait s hetenként két

napon böjtölt, Még 1753. aug. havában Kertára hivatott lelkészül, 1759-ben pedig Nemes-Csoóra távozott. Itt is halt meg 1766. jan. 1-én.[33]

*

Ezek voltak íme a kiválóbbak azon magyar lelkészek között, a kiknek működésében a pietismus jellemző sajátságaira ismerünk. Azok is közülök, a kik magok nem fordultak meg Halleban, itthon örökölték mestereiktől azt a szellemet, mely őket a pietismus barátaivá avatta. A felsorolt 12 lelkésznek majdnem mindegyike a győri iskolában kezdte nyilvános pályáját mint rector és conrector Lővey Balázs s utána Torkos András mellett. Itt volt mintegy előkészitő iskolájok a később egy irányban, a hallei józanabb pietismus szellemében működő lelkipásztoroknak. Ez a közös iskola segitette elő azt is, hogy későbbi nagyobb irodalmi vállalataikat egy szellemben és közös erővel valósithatták meg.

A felsoroltakon kivül több magyar névvel is találkozunk a hallei egyetem hallgatói között, mint: Viczay Péter (dunántúli 1711.), Lendvay György (lendvai fi 1713.), Tatay István (sopronmegyei 1714.), Kövesdi János (1715.), Németh György (lőcsei fi 1715.), Domokos Márton (1719.), Bozzay István (koltai fi 1719.), Szepesi Mihály (1720.), Király György (erdélyi 1725.), Gábory József (1728.), Tonsor Pál (1728.) stb. És e theologusokon kivül az orvosi és jogi szakra is iratkoztak be magyar ifjak.

IV. A pietisták pártfogói.

Hogy a pietismus hatása alatt a magyar evang. lelkészek oly áldott munkásságot fejthettek ki, ebben nagy érdemük van egyes világiaknak is, kik mint védurak, pártfogók és jóltevők amazokat már tanuló korukban segélyezték és papi hivataloskodásuk alatt is munkájokat a mostoha viszonyok között megkönnyitették, irodalmi mű-

veik kiadásánál a költségeket viselték. Az által, hogy ezen lelkészeket támogatták akár tudatosan, akár pedig tudtokon kívül is a pietismusnak tettek szolgálatot. Voltak köztük továbbá olyanok is, kik mint jogászok vagy orvosnövendékek magok is megfordultak a hallei egyetemen s helyeselték azt a theologiai irányt, melyet ott tanultak megismerni.

1. A pietismus barátai közé kell sorolnunk mindjárt az elsők között *Jánoky Zsigmondot,* Hont vármegye alispánját s előbb Thököly Imre egyik vezérét, később II. Rákóczy Ferencz tanácsosát és kanczellárját, a ki a rózsahegyi zsinaton és azután is szelidebb véleményre igyekezett hangolni a pietismus ellenségeit s védelmébe fogadta az ennek hirében álló papokat.

2. Ugyancsak a felvidékiek közül barátjok volt a pietistáknak báró *Hellenbach János Gottfried,* előbb hírneves orvos, ki I. Lipóttól kapta a báróságot s később mint a bánya jövödelmek kezelője II. Rákóczy Ferencznek szintén meghitt, bizalmas embere volt. Részt vett a rózsahegyi zsinaton és itt a dunáninneni consistorium elnökéül választatott. Ennek fiai mellett volt nevelő Selmeczen két éven át Károlyi István s egyik fia Károlyival 1700-ban a hallei egyetemre is kiment. Báró Hellenbach III. Károly uralkodása alatt is egyik legtekintélyesebb követük volt az evangélikusoknak az országgyűlésen s tagja volt a pesti vallásügyi bizottmánynak. † 1728.

3. *Dobner Nándor* negyven éven át 1689—1737. a soproni tanács tagja, mely idő alatt a városbirói és polgármesteri hivatalt is többször viselte s mint ilyen evang. egyházának kiváló szolgálatokat tett, kiváló gondja levén különösen a soproni iskolára.[33] Ez a derék férfiú is fiát Dobner Sebestyén Nándort a hallei egyetemre küldötte ki 1705-ben, ki itt Bél Mátyással egy időben a jogi szakra volt beiratkozva. Az öreg Dobner az 1709. és 1715. évi országgyűléseken kiváló szószólójuk volt az evangélikusoknak. Különösen védte őket azon vád ellen, mint ha az

evangélikusok a miatt, hogy a rózsahegyi zsinat határozata értelmében a temetési menetek élén hordozott fakeresztnek használatától a szokásokban való egyöntetűség kedvéért elállottak, már egyáltalán ellenségei volnának Krisztus keresztjének. Ezzel szemben erősen vitatta, hogy a lutheránusok kedvelői és nem gyülölői a keresztnek. Míg a vita folyt, Dobner ugyanekkor egy czédulára írta és körözte Christophorus eme szavait: „A legfőbb bölcseség pedig abban áll, ismerni Jézust a keresztre feszítettet". Dobner ezen kor vallási vitáira vonatkozó fontos és becses naplót is hagyott hátra, mely jelenleg a nemzeti múzeumban őriztetik. Dobner írta azon német egyházi éneket is, melyet 1717-ben a reformáczió két százados évfordulója alkalmából Sopronban énekeltek. Méltatlan fia Dobner Ábrahám Egyed sok keserűséget okozott a vallását forrón szerető apának az által, hogy a pápistákhoz térvén át, előbbi vallását gyalázó iratot adott ki 1718-ban, mely „Soproni Piros Ttyukmony" czíme alatt, 1719-ben magyar nyelven is megjelent Kassán.

4. *Telekesi Török István* II. Rákóczy Ferencz huszárezredese és kormánytanácsosa, később az 1721. évi pesti vallásügyi bizottmány tagja, a dunántúli papoknak s ezek mindennemű irodalmi vállalatainak bőkezű, áldozatkész maecenása. Vásonyi Márton a magyarhoni pietismus egyik legkiválóbb képviselője, Töröknek udvari papja volt Egyeden. Torkos Andrásnak, Tóth Sipkovits Jánosnak, Miskey Ádámnak, Telekesi Török nem csak pártfogója, de egyszersmind személyes jó barátja is volt.

5. Bárány Györgynek, a piestisták fejének és a kiváló paedagogusnak a róm. katholikusok közt is akadtak pártfogói. Ezek egyike volt, *gróf Zichy Imre*, a kinek hajadon leányait, Bárány nagyvázsonyi lelkészkedése alatt tanította. Maga Bárány beszéli el, hogy midőn eljöttek érte a tolnamegyeiek, maga a gróf sem akarta, hogy elmenjen és éjjel úgy kellett, mintegy elszöknie Nagy-Vázsonyból. [1]

6. A másik tekintélyes és nagy befolyású r. kath.

pátronusa *gróf Mercy Ferencz* tábornok és kormányzó volt, az idegen, különösen német települők földesura a Bánságban, Tolna és Baranya megyében. Gróf Mercy az evangélikusokat nem üldözte, sőt szivesebben látta őket birtokain a r. katholikusoknál, mert ezekben nem szerette azt, hogy a sok ünnepen az esztendőnek jó részét úgy henyélik el. Bárány György tolnai főesperes bizalmas, kedvelt embere volt a grófnak. Midőn a vármegye Bárányt papi buzgalma miatt 1726-ban Mercy távollétében Szent-Lőrinczről számüzte, a három évvel később ezen tájra ismét visszatért gróf nagy haraggal hallotta a kedves emberén esett méltatlanságot s azonnal visszahelyezte Bárányt előbbi székhelyére, Szent-Lőrinczre. Mercy többször élt Bárány tanácsával a települők dolgának elintézésében és saját unokaöcscsét, ki később párisi követ lett, eme jeles evang. paedagogushoz adta nevelésre.[25]

7. *Róth Mihály*, a rózsahegyi zsinat tagja, előbb eperjesi városbiró, később sárosi alispán, a vértanuságot szenvedett ősök méltó sarja, fiait szintén Bárány Györgyre, az ekkor még eperjesi nevelőre bizta, ki velök ment ki külföldre. A Róth-család segélyezte Bárányt az akadémiákon is, Bárány pedig kiadott műveit ajánlotta nekik hálából. Róth Mihály jótéteményeiről a rozsnyói születésű Sartorius Szabó János is hálásan emlékezik.

8. A *Zimmermann*-család Eperjesen szintén Bárány Györgyöt támogatta tanulói pályáján.

9. *Szirmay Tamás*, az evangélikus rendek követe és

10. *Dezsőfy Tamás* Sartorius Szabó Jánosnak voltak pártfogói, kik ennek műveiben a hálás érzelem elismerő hangján emlittetnek.

11. *Segner József* pozsonyi polgármester Vásonyi Mártont pártfogolta, ki egyik munkáját az ő fiainak ajánlotta.

12. *Ostffy Mihály* Asszonyfán, a dunántúli evang. egyházkerület első világi felügyelője, vallását igazán szerető, áldozatkész és nagyérdemű patronus Fábri Gergelynek és Miskey Ádámnak pártfogója.

13. A vagyonosabb polgári családokból is akadtak egyesek, kik ama kegyes életű papokat áldott munkáikban segélyezték. Ilyen volt *Schwáidli Mihály* „Győr megye juratus assessora és Győrött a belvárosban nevezetes kereskedő, az ekklézsiának régi és érdemes főpátronusa“, ki Torkos Andrásnak sógora levén ennek több munkáját saját költségén adta sajtó alá.

14. Ilyen volt *Eisenreich Rudolf* bécsi nagykereskedő is, Vásonyi Mártonnak fautora, ki ezzel élénk levelezést folytatott. Vásonyi szerint ezen Eisenreich nemzetünkhöz kegyes indulattal viseltetett s az akadémián levő ifjainkat naponként szolgálta. Rokona, talán épen fivére lehetett a soproni származású *Eisenreich Györgynek*, ki Halleban az új városban papi hivatalt viselt s az itteni magyar tanulóknak szintén jó barátjok volt. 1717-ben történt halálakor Francke mondott felette gyászbeszédet, Tatay István és Torkos János Justus magyar ifjak pedig szintén gyászversekben siratták.

15. Még egy külföldi ember *Möllenhoff Keresztély* is ide sorozható, a ki már nem is világi, hanem papi ember volt, t. i. Bécsben Dánia követségének udvari papja. Ez meg Bárány Györgygyel volt összeköttetésben és ez által átdolgozott, a pietismus szellemében irott papi pastoralis munka magyar kiadásának költségeit viselte.

16. A hallei tanárok közül *Francke* Bél Mátyást pártfogolta kiválóképen, *Breithaupt* házában pedig Tóth János volt szálláson.

Ezeken kivül a jogi és orvosi szakon Halleban tanult magyar ifjak közül is kerülhetett ki a pietistáknak több barátja és jóakarója.

V. A magyar pietisták theologiai álláspontja. Viszonyuk a mystikusokhoz és a hitvallási iratokhoz. Ethikájok és jelentőségük a gyakorlati theologiában.

A magyar pietisták mestere és példányképe Francke volt. Csak mig ő élt, 1727-ig vonzotta a hallei iskola a magyarokat. Az epigónok már nem voltak méltók az alapitókhoz. Azért Francke halála után Halle is elvesztette vonzerejét. Francketól legtöbb munkát ültettek át nyelvünkre a magyar forditók. De e mellett a többi német pietista közül Spener, Rambach és Freylinghausen is népszerüek voltak a magyarok előtt s ezek munkáinak is akadtak forditói és átdolgozói.

A pietisták által mindenkor nagyrabecsült mystikusokat a mi papjaink is kedvelték. A legtöbb pietista magyar pap irataiban lehetetlen félre ismernünk a mystikus jellemvonást. Akár Báránynak a lelkésztársakhoz intézett meleg hangú beszédeit, akár Torkosnak, Tóth Sipkovitsnak és Miskeynek prédikácziót, akár Sartorius Szabónak énekeskönyvét, különösen pedig ha Hegyfalusinak imakönyvét olvassuk, mindegyikből kiérezzük az Istenhez való viszonynak ama, benső, titokzatos közvetlenségét, mely a mysticismust jellemzi. Szeretik pietistáink az Énekek Énekének és János jelenéseinek mystikus képeit, melyek alatt a mennyei boldogságot festik s annak örömeit már itt a földön is előre átérezik. Ezért szerették öreg Ács Mihály munkáit az Arany Lánczot és a Boldog Halál Szekerét, valamint az ifjabb Ács Mihály által kiadott Gerhard-féle elmélkedéseket. Scrivert ismerik, többször idézik, Arndt műveit, az Igaz Keresztyénségről és a Paradicsom Kertecskét pedig leforditják és kiadják.

Volt azután a dunántúliaknak még egy mystikus irótól, Müller Henriktől eredt és a szenczi Fekete István superintendens által kitünő magyarsággal átültetett, a bibliát az életre igazán tömören és szellemesen alkalmazó, becses és épületes olvasmányuk: a Lelki Nyugasztaló Órák, de ez a munka Feketének árulása miatt rossz hirbe keveredett.

Ezen mystikus árnyalat mellett azonban a mi pietistáink sohasem estek bele a mysticismus veszedelmébe, a quietismusba. Ők sürgették a kegyes elmélkedéseket, Bárány György a hosszú imádkozást is ajánlja a mi sokféle szükségeink miatt. de mindig azzal az intéssel: Eredj el és azonképen *cselekedjél!* A meditatio őket nem kárhoztatta tétlenségre, sőt mint látni fogjuk, a magyar pietismusnak is a gyakorlati keresztyénség terén lesz legnagyobb jelentősége.

A dogmatikában a pietismus nem jelentett forradalmat. Nálunk az egész pietista mozgalom — eltekintve a felső-magyarországi hevesebb jelenetektől — általában szelidebb és simább lefolyású volt, mint Némethonban. Dogmatikai szőrszálhasogatásokra a magyar természet különben sem hajlandó. S a XVIII. század elején az idők is gonoszabbak voltak, a theologiai tudományosság sem állott általánosan oly magas fokon, hogy itt a dogmatikai viták napirendre kerülhettek volna. Jó Bárány Györgyünk úgy vélte, hogy Francke után irott s theol. alapon álló neveléstani munkája elé a legjobb czégért tűzte ki, midőn már a könyv czímlapjára is ezt nyomatta: „Itt a hit dolgáról nem disputáltatik".

A magyar evang. egyház a némethoni pietismus hatásából itt csak azt a nyereséget meritette, hogy megértette, miszerint a puszta szájhit nem üdvözít, hanem a vallásos érzelem kell, hogy mélyen a szivben lakozzék, az egész embert áthassa, újjászülje és a megtéréshez illő gyümölcsöket teremjen. Mert a hit cselekedetek nélkül holt állat. E mellett azonban a pietismus korában is távol voltak theologusaink a r. kath. felfogástól, mely a jó cselekedeteknek üdvözitő erőt tulajdonít s abba a hibába sem estek, melylyel a német pietistákat vádoltak, hogy t. i. a megigazulást a megszenteltetéssel összezavarván, amazt ez utóbbi mögött nagyon is háttérbe helyezték volna. Balog Ádám püspök egyházlátogatásai alkalmával még azt is megkérdi a gyülekezetektől: vajjon papjaik „különösen az megigazulásrol szorgalmassan predikállanak-é?"[26]

Magyar evang. egyházunk e korban is hű maradt

symbolikus könyveihez. Károlyi István főesperes hivatalos esküjében a Formula Concordiae megtartására is kötelezi magát. Tóth Sipkovits János püspöktől a meg nem másult (invariata) Aug. Confessióra kivánják az esküt. Azt a közönyösséget a hitvallási iratok iránt, melylyel a némethoni pietistákat vádolták, a magyaroknak nem lehet a szemökre vetni. Itt épen a pietisták feje, Bárány György tartotta igen szükségesnek az Augustana Confessio ismeretét és követését s ő maga adta ezt ki 1740-ben, mert úgy tapasztalta, hogy a félszázaddal azelőtt megjelent Lővey Balázs-féle forditás példányai már igen elfogytak. Teszi pedig ezt a következő megokolással: „Régenten Rómában szégyennek tartatott, ha valaki római polgár levén a római törvényt nem tudta; nemkülönben szégyen és igen nagy kár volna, ha az Augustana Confessión levő keresztyének az Aug. Confessiót nem értenék". Szükségesnek mondja e hitvallást, mint olyant is, „mely megmutatja, miként kelljen az megigazító és üdvözitő hitet egész életednek, szivednek és tselekedetednek megváltozásával vagy az igaz keresztyéni élettel megmutatnod".[27] És 1735-ben irt kátéjában is hangsulyozza Bárány, hogy ő ezt a symbolikus könyvekhez szabni igyekezett.[28]

Nem hallgathatok el itt egy olyan jelenséget, mely arra mutat, hogy a XVIII. század elején hazánkban is voltak olyan elmék, kik a vallásfelekezeti váltanokat és hitvallási iratokat megvetették, de e mellett az Istenben, és az ő fiában, a Krisztusban való hitet megtartották. Torkos András 1709-ben Halleban megjelent „Engesztelő Áldozat" czimü imakönyvének azon példányában, mely a nemzeti múzeum könyvtárában őriztetik, a könyvtábla belső lapjára régi, bizonyára egykorú írással a következő verset találtam feljegyezve:

„Keresztény szüléktől Ember születtettem
S a kereszténységhre megh kereszteltettem.
Chrisztusnak szent Annyát mindenkor tiszteltem,
De Luther Mártonyban én soha nem hittem.

Mind az által hidgyed, butsut én nem járok.
Sem indulgentiát bizony nem vásárlok:
Idvözült szenteknek Tisztességet adok,
De én eő közülök edgyet sem imádok.
Mert soha nem voltam s nem leszek pápista.
Igy hasonlóképen nem is Calvinista:
Hanem csak egyedül hiszek Christusomban.
Ki érettem megh holt, üdvözülök abban."

Ezt a hittani álláspontot, mely gondolkodó főre vall. nem a pietismus hatásából eredőnek, hanem inkább a régi merev orthodoxia és a felekezeti harczok által felidézett ellenhatás visszhangjának, vagy — ha lehetne nálunk ilyesmiről szólani — a syncretismus bizonyos nemének tartom. Perlaky József Tóth Jánost syncretismussal is vádolta. Az idézett versből nem is tudnám megmondani, hogy szerzője melyik egyházfelekezetben született s melyik iránt érzett mégis több rokonszenvet.

Annyi bizonyos mégis, hogy a pietisták a gyakorlati keresztyénségre helyezvén fősúlyt, a felekezeti ellentéteket nem törekedtek még jobban kiélesiteni. Ez a türelmesség a felekezeti indifferentismus gyanújába keverte őket egyes túlbuzgók előtt és más félreértésekre is szolgáltatott alkalmat. Bél Mátyásról például, a ki, hogy költséges irodalmi vállalatait megvalósithassa, r. kath. pártfogókhoz is folyamodott, söt művének egy kötetét XI. Kelemen pápának is, mint a tudományok és könyvek nagy kedvelőjének felajánlotta, Passionei, a bécsi nuncius ezt a jelentést küldötte Rómába: „A szerző, sajnos, lutheránus: de a jellem és modor rendkívüli szelidsége által tünik ki. Egyúttal remélleni lehet áttérését is."[29]

A pietismus nálunk nem a dogmatikában, hanem ethikai téren és a gyakorlati theologiában jelez korszakot. Nem folytak itt, mint a németeknél, viták a felett, hogy az újjászületés a szent keresztségben történik-e meg, vagy pedig csak később, a bün ellen vivott harcz és győzelem után lesz-e arról bizonyos a hivő: de igenis követelték, hogy a

keresztyén bizonyságot tegyen ezen újjászületésről; sürgették a bűnbánatot, megtérést és kegyelmi eszközök szorgalmas és hitteljes használatát. Mindenekfelett pedig követelték a tiszta erkölcsiséget, mely a hitből meriti életerejét.

És a szatmári békével befejeződött kurucz háborúk után, mikor a háborús világban lábrakapott fegyelmezetlenség, szilajság és laza erkölcsiség, az ifjúságnak elhanyagolt, elvadult állapota még mind megannyi nyitott sebek voltak az ország testén, nagy és nehéz munkamező tárult a pietista papok lelkes, bátor csapatja elé. És ők felveszik a harczot még akkor is, ha jutalom, elismerés helyett nyomor, üldöztetés vár reájok. Igazi névtelen hősök hazánk közművelődési történetében.

Népünk elhanyagolt műveltségi állapota, melynek épen ők igazán szomorú, siralmas képét festik és panaszolják, tehát az erkölcsi téren szólította őket reformálásra. Nagy volt a seb, mély vágást kellett tenni. Szigorúak voltak követeléseikben. És itt nem maradhattak mentek a pietistákat jellemző bizonyos túlzásoktól sem.

Tudjuk, hogy a német pietisták hadat izentek a kártyajátékosoknak, szinházlátogatóknak, dohányzóknak stb. Így Bárány is kátéjában a 3-ik parancsolat tárgyalásánál tiltja a játékot és sétálást. A 7-ik parancsolatnál pedig a szemfényvesztők, komédiások és koczkajátékosok ellen kel ki. A 6-ik parancsolatnál is igen belemegy a részletekbe, midőn a „néma bűnöket (Róm. 1. 24.), házasságban elkövetett buja indulatokat k . . vás szerelem énekeket és fertelmes szemtelen k . . va öltözetet“ is felsorolja. A paráznáról pedig bölcs Sirákkal azt mondja: „az moly és a férgek (franczia és tetvek) örökségül birják azt“.

Még fiának, Bárány János püspöknek is több megrögzött magyar szokás ellen kell küzdenie. Az általa szerkesztett Egyházi Rendelések szerint: „Tiltjuk a más és harmadnapi lakodalmazást, úgynevezett Tyúkverőbe való járást, házról házra való farsángolást. Tiltunk a lakodalom felett minden otsmány trágyár beszédeket, otsmány versmondá-

sokat, úgy a sok hiába való beszéddel és abból folyó bűnnel járó nász előjárást". Tiltják még ugyanezen Rendelések, hogy az iskolás gyermekek Balázs- és Gergely-napján a szokott ocsmány énekkel és bohóczos ugrándozással járják be a községet. E helyett egyházi énekeket énekeljenek inkább.[30]

A pietisták erkölcstanában hibáztatni lehet azt, hogy a jutalmat és büntetést, mint a jóra serkentő és a gonosztól visszatartó nevelési eszközöket felettébb előtérbe helyezik, a mi már egyéb erkölcsi inditó oknak, pl. az Isten iránt való szeretetnek rovására történik.

De ezen kisebb fogyatkozások mellett a gyakorlati keresztyén élet terén, a mélyebb, igazi vallásosság föllelevenitése és az erkölcsi viszonyok javitása által igen nagy érdemeket szereztek a XVIII. század első felében élt eme magyar pietista papok. Egyes kiválóbb érdemeik: a gyermeknevelés felkarolása, a nép és gyülekezetek hű gondozása, a papi hivatás betöltésében tanusitott komolyság és lelkiismeretesség, a tudományok művelése termékeny irodalmi munkássággal, s végül a nemzeti szellem ápolása oly korban, melyet általában nemzetietlennek szoktunk nevezni. Ezen érdemeiknél fogva méltán megilletné ezen férfiakat, hogy a magyar irodalomtörténet is több figyelemmel és elismeréssel legyen irántuk s Torkos András és Bél Mátyás mellett a többiekről is legalább tudomást vegyen.[31]

VI. A pietismus érdemei a gyermekek vallásos nevelése körül. A pietisták mint a konfirmácziói oktatás kezdeményezői.

A pietisták megértették Krisztus Urunk ama mondását: „Valaki egy ilyen gyermeknek gondját felveszi az én nevemben, nékem veszi fel gondomat" (Máté 18, 5.). Megértették, hogy az emberiségnek erkölcsi javitása főként a gyermeknevelés által eszközölhető. És őket eme magasztos, de nehéz munkára a Krisztus iránt való szeretet, a hit ereje inditotta.

Megesett szivök azon az elhanyagolt, elszilajodott magyar gyermekvilágon. Bárány keserűen panaszolja fel, hogy a gyermeknevelésnek mily nagymérvű „elmulatását“ találta. Látta, hogy „nála tehetségesebbek a nyavalyát nem érzik és pennájokat nem mozditják“.[32] Azért ő fog tollat, hogy e fontos ügyben irjon.

A nevelés központjául a pietisták a vallást teszik. Szomorú tapasztalataik voltak e téren is, midőn látniok kellett, hogy a kevés haszonnal járó latin nyelv erőltetése miatt a vallásoktatást hanyagolják el. Vásonyi Márton kikel a gyermekek barbariese ellen, kiket Donatussal, Vestibulummal kinoznak, a vallásra pedig nem tanitanak.[33] Torkos András is a győri káté előszavában felpanaszolja, hogy az oskolamesterek nem ültetik tanitványaikat Jézus lábaihoz. „Sok kisdedek szépen syllabikálnak, deák igéket megtanultanak, de nem tudják a Miatyánkot, Tizparancsolatot, Hiszekegyistent és egyéb szükséges imádságokat“. Bárány is a hit dolgaiban való járatlanság okaiul a „baromi nevelést és a gondatlan praeceptorokat emliti fel, kik a szegény gyermeket jobbára a deák nyelv tanulásával gyötrik, „melynek sok gyermek az ő világi életében úgyis semmi hasznát nem látja“.[34] Az olyan népiskolák ellen szólanak ezek, a melyekben egyes rektorok és praeceptorok a latin nyelvet is erőszakolták.

Mimódon kell tehát mindeme bajokon segiteni? Szorgalmas *katekizálás* által. A kátéra a pietisták igen nagy súlyt fektettek. Közülök Torkos, a két Bárány, Sartorius Szabó, Simonides, Miletz, Szeli és Fábri külön-külön kátékat irtak. Némelyik többet is. Bárány egy hosszú, Rambach Jakab „Der wohl unterrichtete Katechet“ czimű munkája után irt értekezésben a katechesis fontosságát fejtegeti és részletes katechetikai szabályokat közöl.[35] Szerinte a kérdezgetés a tanitásnak legkönnyebb neme. Az első keresztyéneknél, kiknek katechetáik voltak, ez gyakorlatban volt, de később elhanyagoltatott, mignem Luther ismét fölelevenitette. Luther kis kátéját a pietista magyar paedagogus is igen nagy dicséretekkel halmozza el.

Hogy a templomi prédikáczióknak nincs meg a kivánt hasznuk, ennek okát is abban látja Bárány, hogy a katekizálásra nem fordittatik kellő gond. Nem elégséges a kátét csak bemagolni, hanem meg kell érteni, át kell érezni és az életbe átültetni. Azért ne terheljük a gyermeket a sok könyv nélkül való tanulással. Elég, ha Luther kis kátéjának szövegét tudja és a bizonyitó szentirásbeli helyeket. A káté tanitását buzgó könyörgésekkel kell összekötni, csak úgy lesz foganatos. Sartorius Szabó a gyermekek számára külön imádságokat és énekeket válogatott össze.[36]

Különösen sürgetik pedig a pietisták a szorgalmas katekizálást, mint az úrvacsorájához való alkalmas és szükséges előkészitést. Erre nézve mondja Bárány: „Legkiváltképen pedig a jó lelkű és az ő hallgatóinak drága üdvösségeket szerető prédikátor és mester az gyermekeket az Úr vatsorájához illendő hű tanétással fogja készéteni". És itt hivatkozik a maga gyakorlatára. „Igen hasznos dolognak tapasztaltam lenni — úgymond — hogy ha az ember minden esztendőben legalább kétszer, p. o. Husvét és szent Mihálynap tájban vagy máskor öt vagy hat hétig mind az helységben, mind a szomszéd falukon levő gyermekeket összeszolétván, azokat mindennap kétszer katekezálja és igy az Úr vatsorájához való méltó járuláshoz késziti és ahoz készen ereszti".[37]

Báranynak eme szavaiból a rendszeres *konfirmácziói oktatasra* következtethetünk. Annyival inkább, mert ismeretes dolog, hogy Nemethonban is a pietisták elevenitették fel ismet a mar jo idon át feledésbe ment konfirmácziói oktatást es konfirmacziói szertartást.

De több bizonysagunk is van. Ugyanis 1736-ban jelent meg (allitolag Lipcseben) egy ilyen czimű könyvecske: A' Baranyoknak az o Jo Pasztoroknak karjaira való Egybengyüjtetesek. A' vagy batorsagos es egyenes Vezérlés, mikepen kellessek a [illegible] Keresztyen embereknek *az Úr Vatsorá-* [illegible] magokat a Jézus Krisztusnak — [illegible] sziveknek igaz megtére-

sében bémutatni — és ő néki ajánlani és szentelni. Mely is — tsak nem régen Német nyelven ki botsáttatott, mostan pedig a Magyar Ekklésiákban való Ifjuságnak és más együgyüeknek hasznokra Magyar nyelvre fordittatott". Szerzője — Bod Péter és Haán Lajos szerint — Miletz Illés, pozsonyi magyartót pap. Nem tudom, ha Bárány Györgynek is nincs-e része benne?

E könyvecske a 7-ik kérdésre („Szükséges-e, hogy az Istennel való szövetség is megújíttassék?) a konfirmándusokra vonatkozólag azt válaszolja: „Kiváltképen pedig szükséges, hogy azok, a kik ezen Sz. Sakramentommal (az úrvacsorával) először élni akarnak, az ő Keresztségeknek szövetségét immár magokra fel-vállalják; mindeneket valamellyeket az ő Kereszt Attyáik és Annyáik a Sz. Keresztségben helyettek fogadtanak, jóvá hadjanak, és azoknak minden részeiben megállani szorgalmatosan igyekezzenek stb." Ezen szövetségnek megújítása a 52. k. szerint pedig abban áll, hogy az ember 1. az ördögnek, a világnak és a bűnnek ellene mondjon és így 2. a Sz. Háromság egy Istennek önnön magát egészen és tellyességgel adja és kötelezze". Egymásután következnek azután a keresztségben tett fogadásokra vonatkozó kérdések: „Melyik a Keresztségnek első fogadása, mellyben mi ellene mondunk az ördögnek? Melyik a második?" stb. És e könyvecske végén „Az Úrnak szent Vatsorájához először járulandóknak állapotjokhoz alkalmasztatott könyörgés" szerint így imádkozik a megokosodott és megvilágosult gyermek: „Dicsőséget tulajdonítok te néked, hogy engemet most az én Keresztségem szövetségének megújítására viszesz ... Most csak azon kérlek, hogy a meg-állapodott és meg ért Keresztyéneknek számok közé bé-vétettessem ... Ímé most *újonnan* ellene mondok az ördögnek ... Tiéd lészek, óh Sz. Háromság! egy Isten! és e végre *újonnan* hozzád való hűségemet fogadom".

Bárány János pedig alighogy püspökké lesz, az egyházlátogató espereseknek ezt az Instructiót adja: „Introducenda per Ecclesias praeparatio primum accedentium ad Sacram

Coenam per R. D. Fratres, sedulo et sufficienti tempore instituenda, *cum reiteratione foederis baptismatis cum Deo*. Accommodum foret, huic operi dies destinare quadragesimales".[38]

Ezen idézetek, azt hiszem, elégségesek annak bebizonyítására, hogy pietista papjaink már a XVIII. század első felében szokásba vették a konfirmácziói oktatást, sőt magát a konfirmácziói szertartást is. Mitrovics Gyula a konfirmáczióról irott jeles tanulmányában[39] erről nem emlékezik meg és a magyar konfirmácziói kátének fentebb emlitett, talán első termékét nem ismeri. Ő e szertartást a ref. egyházban egészen újabb keletűnek mondja és csak 1788-ban a Kis Gergely-Nagy István-féle agendás könyvben akad annak első nyomára. Mi, ág. hitv. evangélikusok, ezzel szemben kimutathatjuk, hogy pietista papjaink már legalább egy félszázaddal korábban meghonositották. Sőt Bárány 1735-ben már mint korábbi szokásáról és gyakorlatáról szól arról.

Hogy tehát a konfirmácziói oktatás, melynek czélja a hitben való megerősités és az úrvacsorához előkészités, gyakorlatban volt, az kétségtelen. De volt-e konfirmácziói szertartás és milyen? Ennek is kellett lenni. Midőn a lelkészek a rendes katekizácziókat is a templomban tartották, bizonyos, hogy a konfirmácziói kátéból való kikérdezés, mintegy nyilvános vizsgálattétel, csak a templomban történhetett meg. E kátéban a megújitott keresztségi fogadalmak is fel vannak véve a feleletek közé. Ez a nyilvános vallástétel is a templomban történt szükségképen. És azt az ünnepélyes nyilatkozatot, hogy a megvizsgált, megokosodott és megpróbált ifjúság az érettkorú egyháztagok közé felvétetik és mint ilyen, az úrvacsorával élhet, lehetett-e másutt, mint buzdító beszéd kiséretében a templomban tenni? Ezen elemekből pedig lényegében kiderül a konfirmácziói szertartás.

Agendánk e korból nincsen. Egy ilyennek készitése már Tóth János püspöksége alatt szóba került, de még a század végén is csak irott agendát használtak. És igy a pietista papok konfirmácziói szertartását részletesen le nem irhatjuk. Valószinüleg e részben is Spenert[40] és a hallei szo-

kásokat követték. Igen jó konfirmácziói kátét irt nálunk a század végén amaz első kisérlet után Nagy István sárszentlőrinczi lelkész és szuperintendens, melyet még ma is sok helyen használnak.

A kátó mellett tanitották azután a *bibliai történeteket* is. Bárány János fentebbi Instructiója a katechismus mellett a „dicta sacra sacrasque historias" az elsőrendü tantárgyak közé sorozza. Volt egy kis kézikönyvük, mely a bizonyitó szentirásbeli helyeket egész rendszeres gyüjteményben közli. Ez volt a „Panoplia Catholica, azaz Lelki fegyverház az oskolába járó gyermekeknek felfegyverkeztetésekre". Használták a régóta szokásos Evangéliumi Könyvecskéket, melyekből a perikopákat tanulták meg az iskolás gyermekek. És haladás volt végül, hogy Sartorius Szabó 1747-ben megjelent kátéjába egy ilyen czimü részt is felvett: „A szent Irásbeli Historiáknak rövid leábrázoltatások" az 50–72. lapokon. Ebben némi bibliaismertetés és az ó- és új-szövetségi könyvek tartalma foglaltatik röviden. A bibliai történeteket magában foglaló kézikönyvük alig volt. Ezeket jóformán a a tanitó előmondása után tanulták a gyermekek. Hübner J. frankfurti tanár „Kétszer ötvenkét válogatott bibliai historiái" már 1714-ben megjelentek ugyan, de ezeket csak később forditották le magyarra.

Nagy gondot forditottak azután még a pietisták az *egyházi ének* tanitására is. Ők maguk is szorgalmas énekirók és énekgyüjtők voltak. Az Új Zengedező Mennyei Kar vagy a nép nyelvén később közönségesen úgynevezett ó-graduál ezen pietista papok buzgólkodása által gyarapodott oly vaskos kötetté. A gyermekeket nemcsak a melódiákra tanitották, hanem az énekszöveg beemlékelését is megkövetelték. „Pueri porro ad Melodias Contextumque ipsum potiorum Cautionum memoriae mandandum fideliter ducantur" — mondja ide vonatkozólag Bárány János Instructiója.

Így tehát a pietista papoknak a gyermekek vallásos nevelése körül három nagy érdemük hazánkban is megvolt, ú. m. az ős-egyház katekizácziójának fölelevenitése, a bibliai

történetek tanítása és a konfirmáczió oktatás A vallástanítás óráit pedig gyermekimák és közbeszőtt egyházi énekek által igyekeztek melegebbekké, épületesebbekké tenni.

VII. A pietisták mint a felnőttek, a nép és gyülekezet gondozói.

A pietistáknak' erős meggyőződése volt, hogy a puszta igehirdetés a templomban nem elégséges. Ezért szükségesnek mondják és melegen ajánlják a házi magános intéseket és beszélgetéseket, a hivekkel való minél közvetlenebb érintkezést s azoknak minél hivebb testi és lelki gondozását.

Bárány különösen inti szolgatársait, hogy az „ordinatióban reájok bizott curam individualem, mely a ministeriumnak lelke volna, félre ne tegyék". Kikel az olyan pásztorok ellen, a kik nyájok lelki állapotát nem ismerik, a tudatlanokat nem tanítják, az erőtleneket nem gyámolítják, a betegeket nem gyógyítják stb., hanem csak Úrnapján mutatnak egy legelő mezőt, melylyel még élni sem tudnak és a többit abbahagyják.

„Megelégednétek-e ti véle — kérdi Bárány — ha a ti pásztoraitok a ti szegény juhaitokat csak kivernék a mezőre és osztán alunnának és a juhokkal nem gondolnának?"[41]

A nagy diasporával biró anyaegyházak lelkészeinek azt is figyelmébe ajánlja, hogy ha mikor egészséges vagy beteges embereket látnak vidékről jönni, azoknak lelkekre annál szivesebben szóljanak és tanítással őket oktassák, serkentsék és vigasztalják.

Kiterjed a pietista papok gondja a hivek anyagi állapotára is. Különösen ama rossz magyar szokás, a keresztelők, lakodalmak és temetések alkalmával tartott költséges vendégeskedések ellen emelték fel óvó szavukat. Ezeket egyházi törvényeikben is kárhoztatják. Az „Egyházi Rendelések" XI. szakasza azt mondja: „A lakodalmak nappal és csak egy leüléssel tartassanak. Tiltjuk azonkivül a más- és harmad-

napi lakodalmazást, mely az úgyis nagyon terheltetett népnek szegényitésére és az Isten ajándékinak és a drága időnek haszontalan elvesztegetésére szolgál". A XV. szakasz pedig a halotti tórok ellen van intézve, oly megokolással, „mivel azok a szomorú, néha özvegységben és árvaságban hagyott félnek nagy terhekre szolgálnak, kiket inkább vigasztalni és segélni kellene, mintsem szegényiteni és búsitani. Ha ki ételt, italt készit olyankor, méltóbb volna ezzel a szegényeket enyhiteni, mintsem maga biró embereket vendégelni".[42]

A templomi isteni tiszteleteken kivül a házi áhitatosságot is elvárják hiveiktől. A VII. pont szerint: „Minden házi gazda igyekezzék az ő házát Istennek templomul szentelni. Nemcsak a vasár- és ünnepnapokat az emlitett módon házi isteni tisztelettel töltvén, hanem a köznapokat is, kivált a téli estvéli és hajnali órákat ily szent dolgokkal kell röviditeni és épületessé tenni. Nem lehet annál a háznál áldás és üdvösség, a mely Istennek nem szenteltetik". Ezenkivül pedig a napi munkának templombajárással való megszentelését is megkivánták s e czélból elrendelték, hogy a könyörgések és biblia-magyarázatok télen kilencz óra tájban tartassanak, mikor a gazda és cseléd ürül a barom körül való fáradságtól, nyáron pedig négy órakor, hogy a munkára a templomból lehessen menni. (VIII. p.)

Gondosan őrködtek a felett, hogy a vasárnapot, mint az Úr napját, semmiféle illetlen dolog által meg ne szentségtelenitsék. Még a vasárnapi esküdtetéseket és lakodalmazásokat sem engedték meg. (III., IX. és X. p.)

Hogy a házi isteni tiszteletek tartására kellőleg fölszerelve legyen a ház, sürgeti Bárány püspök, hogy minden házban legyen biblia, vagy legalább új-szövetség. S ezenkivül imádságos- és énekes-könyvnek, valamely öreg katékizmusnak, postillának s Arnd „az igaz keresztyénségről"irott könyvének beszerzését és szorgalmas olvasását ajánlja. (I..I V.p.)

Az akkori nevelésügyi viszonyok között az olvasni nem tudók száma egyházunkban is nagyobb lévén, Bárány ser-

kenti a szülőket: „ne szégyeneljék azt tanulni koros emberek is, ha oly szerencsétlen nevelések esett, hogy ifjúságukban nem tanultak. Szülék gyermekeiket olvasás nélkül fel ne neveljék. Ne legyünk ebben restebbek a zsidóknál — mondatik az V. pontban — kiknél, a hol oskoláik nincsenek, a szülék magok tanitják gyermekeiket, hogy olvasás nélkül egy sem nevelkedik fel.

Nagy volt a szükség a XVIII. elején magyar áhitatossági könyvekben. Ezt az ügyet is a pietista papok karolják fel és nagy buzgalommal gondoskodnak a hivek lelki táplálékáról. Az új-szövetségnek három magyar forditása: Bél Mátyásé, Torkos Andrásé és a két Bárányé jelent meg nem egészen négy évtized alatt, s ezek közül az utóbbi magyarázatokkal van kisérve. Káték, imakönyvek, énekes- és egyéb áhitatossági könyvek ezen mostoha időkben oly szép számmal jelentek meg, hogy ezen irodalmi munkássággal a XIX. század első fele sem állhatja meg a versenyt.

Torkos András 1709. évi imakönyvét (Engesztelő Áldozat) az előszó szerint azért irta, hogy az imádságos könyvekben való nagy és rettenetes fogyatkozás supleáltassék. Oly nagy a szükség — úgymond — hogy igen sokan még az úrvacsorához is puszta kézzel, imádságos könyv nélkül járulnak, mert ilyent nagy áron sem kapnak.

Hegyfalusi György pedig 1729-ben kiadott „Centifolia. Százlevelű Rózsa" czimű, jórészben verses imakönyvében az akkor gyászban ülő Sion leányát, Sáron rózsáját vigasztalni akarja. Ajánló szavai szerint:

Mostani gyászodban tartsd nyereségednek,
Illattyát nyujtsd kérlek a te Istenednek.
Ennek erejével elméd bátorithad,
Vasár-mivelő nap illattyát szagolhad,
Ünnepnap pediglen bokrétádat nyujthad
Mennyei mátkádnak hiteddel ajánlhad
Ha pedig valami nyavalya téged ér,
Vagy hozzád akármi szomorú eset fér:
(Eme) Rózsa szálat vedd elől, félre tér
Minden keserűség, ostromlani nem mér.

A hivek lelki tápláléka mellett azután a gyülekezetek anyagi dolgairól sem feledkeztek meg. Bárány püspök Instructiójában külön utasitást ád az espereseknek arra nézve, hogy egyházlátogatások alkalmával a gyülekezetek háztartását is felülvizsgálják. Követeli, hogy legyenek minden egyházközségben számadó könyvek, melyekbe a bevételek és kiadások pontosan beirassanak; a gyülekezet gondoskodjék arról, hogy minden szükségletére legyen fedezet, a pénztár ki ne ürüljön s lelkész és tanitó idején megkapják illetményeiket; hogy az egyháznak semmi vagyona el ne idegenittessék, azok jegyzőkönyvileg leltároztassanak.

Az egyház czéljaira való önkénytes adakozást, mint tartozó kötelességet elvárják a hivektől. Erre nézve azt mondja az Egyházi Rendelések XIV. pontja: „Mind a kezünkhöz ragadható hamis Mammonnak kitisztitásáért, mind pedig igaz megjobbulásunknak és Istenhez való hálaadásnak megmutatásáért minden keresztény köteleztetik minden esztendőn Istentől vett testi áldásokból valamit Isten dicsőségére és az anyaszentegyháznak közönséges és magános ügyének előmozditására, mely sok és nagy költség nélkül nem lehet, forditani. Ki-ki pedig azon legyen, hogy ily adakozás ne fösvénység, hanem áldás legyen. Nem méltó az a keresztény gyülekezetbe, a ki annak szükségét és terhét tehetsége szerint együtt nem viseli".

Bátran appellálhattak pedig a pietisták hiveiknek emez áldozatkészségére, mert ők magok is egyházakat alapitó, szervező és dajkáló munkájokban az önfeláldozásnak legszebb példáit mutatták.

Bárány főesperes nyugodt, biztos állomásáról, Nagy-Vázsonyból — Ábrahám hitével szivében, isteni küldetést látva útjában — kimegy idegen földre, rendezetlen viszonyok közé Tolnába, hogy szét ne oszoljék a nyáj, melynek nincs pásztora.[43] Mintegy missiói pap utazik faluról-falura, mindig oda, hol legtöbb a baj, legnagyobb a munka.

Az esperesek és utóbb a püspökök egyházlátogatási munkájokat a kiadott szigorú rendeletek ellenére, sokszor

titokban, a legnagyobb veszélyek között, de mégis a legnagyobb gonddal és lelkiismeretességgel elvégezik. Anyagi kárt, börtönt is szenvednek a miatt, hogy egyházaikat hűtlenül cserbe hagyni nem akarják. Hányan nem lakoltak keserűen csak a miatt is, hogy a filiákba lelkészi szolgálatot végezni kimentek. Tóth Sipkovits János könyveit, ingóságait elveszíti, mikor Pápáról elűzik. Miskey Ádámot Kemenes-Szent-Mártonból vetik ki, Fábri Gergely börtönt szenved s kettős hivatalát veszti azon verekedés miatt, melyre a r. kath. plébános és nép kényszerítette híveit.

Ők valóban semmivel nem gondoltak, az ő életök is nékik nem volt drága, csak elvégezhessék örömmel az ő futásukat és a szolgálatot, melyet vettek az Úr Jézustól, hogy bizonyságot tegyenek az Isten kegyelmének evangéliumáról. (Csel. 20. 24.)

VIII. A pietisták erkölcsi szigorúsága önmagok iránt papi hivatás és papi jellem dolgában.

A lelkészek dolgaival Vásonyi Márton „Súlyos Papi Teher“ és Bárány György „Atyafiságos Serkentések“ czimű németből átdolgozott munkáikban foglalkoznak.

Vásonyi kikel azon téves felfogás ellen, mintha a lelkészi hivatal oly könnyű volna, mint sokan vélik s bebizonyítja, hogy ellenkezőleg igen nehéz és terhes. Hivatkozik a prófétákra és több egyházi atyára, kik a lelkipásztorkodást igen nehéznek tartották s épen azért azt elvállalni is alig merték. Elítéli tehát és meg nem engedhetőnek mondja, „hogy olyan ifjakat, kiknek nincs papi indulatjok, vagy néha épen a legalább való, ostoba elméjű, félénk, együgyű ifjakat, kiket természetük qualitási csaknem mindenre alkalmatlanokká tesznek, a theologiára fogják. Mert olyan vélekedésben vannak, hogy a szegény goromba parasztoknak nincsen valami nagy elméjű tanító doctorra szükségük, hanem jó nékiek egy emberséges legény is. Holott sokkal

bölcsebbnek kell lenni annak, a ki értetlen, gyermekségök óta elvadult embereket vezérel istenfélelemre, hogy sem annak, a ki értelmes és csendes emberekkel bánik". [44]

Bárány szerint is megneheziti a papi állást a világnak az egyháziakkal szemben való kémkedő figyelme és ellenséges magatartása. És itt Scriver szavait idézi: „Mint az angyalok örülnek mennyben egy bűnös ember megtérésén, úgy örül a világ is valamely egyházi ember megbotlásán".

Utal továbbá Bárány azon nehéz belső harczra, melyet a papnak a sátánnal is vívnia kell. Felsorolja azon kisértéseket, melyek sok papot megejtenek. Ilyenek: 1. a nikolaitismus, a szabadság szine alatt való bujálkodás, feslettség, mely méreg az indifferentismus neve alatt most is sokaknak szivét bántja, 2. az első szeretet meghülése, 3. a szegénységtől való félelem, 4. a hitben és hűségben való megtántorodás, 5. az üldöztetések közt a tűrhetetlenség, 6. a kényesség és testi kedveskedés, 7. a lelki paráznaság, a setétségnek a világossággal, Istennek a világgal való összeszerkesztetése, 8. a tanítóknak az ő tisztekben való lágyságok, és 9. a magyar papoknak még egy specialis betegségét is ide sorolja s ezt így írja körül: „Ezen országban való sok szép gyönyörűségekben, melyeket a földnek jósága nyujt és főképen a borban megfojtották sokan a buzgóságot". [45]

Ezen ellenségek ellen ajánlja a harczot. Érdemes, méltó lesz küzdeni, mert a győzödelmeset Isten nem is földi, hanem mennyei örök jutalommal fogja megkoronázni.

Ezért követelik a pietisták, hogy a pap az újjászületés munkáját mindenekelőtt magán kezdje és pedig már csak azért is, minthogy ez által legtöbbet épithet. „A ti elváltozástoknak példája — mondja Bárány — mivelhogy azonnal szemekbe tünik a hallgatóknak, többet fog használni, hogy nem mint füleikbe mondott száz penitentiai predikatio". És itt a következő komoly kérdéseket intézi szolgatársaihoz: „Másoknak predikáltok, de az igaz megtérést tulajdon lelketekben tapasztaltátok-e? Bűnbocsánatot

hirdettek: de bizonyosak vagytok-e abban, hogy Isten a ti bűneiteket megbocsátotta? Az evangélium kincseit másoknak kináljátok: de magatok azokból mennyit birtok?"[46]

Legyen a pap égő és világositó világosság, miként Keresztelő János volt, a kinek világosságánál örvendezhet a gyülekezet. (Ján 5, 35.) *Égő* világosság, a kiben az Úrnak háza és a nyáj iránt való szeretetnek szent tüze ég; és *világositó* világosság, a ki hitével, tudományával, munkájával és jó példájával világol a gyülekezet előtt.[47]

Hogy ehhez a pap erőt gyűjthessen, ajánlja Bárány György a buzgó imádkozást, sőt a hosszas imádkozást is, „mert ezt kivánja néha a mi nagy és sok szükségünk"; továbbá a csendes elmélkedést, főképen pedig azt, hogy az ige legyen lelkeinknek mindennapi eledele. Keményen elitéli az olyan papokat, kik a prédikácziókat régen irt és más gyülekezetekre alkalmaztatott rapsodiákból memoriter tanulják.

A tudományt, művelődést mint első rendű követelményt állitja a papok elé. De mégis azt mondja a magyar pietisták eme papi fejedelme: „Nem a mélységes tudomány, nem a főiskolák és akadémiák teszik a papot, hanem természet szerint való ajándékok, igaz megtérés, Jézus juhaihoz való szeretet".

Óvja lelkésztársait, hogy még fizetéseik csekély volta mellett se merüljenek el a földi gondokba és gazdálkodásba, hanem őrizzék meg magasabb, fenkölt gondolkozásukat, az egyházias szellemet. „Ha az egyháziak — mondja ismét — vagy történetből vagy kész akartva öszve akadtanak és gyültenek, illik hogy egymással serkentésre és épületre való dolgokról beszéljenek: nem a lisztről, de a tisztről; nem a telkekről, de a lelkekről, nem a gyapjúról, de a mennyei szoros kapuról. Melynek mondhatatlan haszna vagyon mind a magok lelkekben, mind a gyülekezetben".[48] Íme a lelkészi értekezletek gondolata már Bárány lelkében megfogamzott.

Lemondást, önmegtagadást vár lelkésztársaitól. „Az

accidentiákért ne vörsöngjetek, a kevés jövödelem felett ne sopánkodjatok!" Másfelől elvárja, hogy az emberek tetszését ne keressék lágysággal, ajándékok reményében. Sőt a halottakat se dicsérjék fel. A gonoszokat haláluk után se mondják boldogoknak. A bucsúztatók megszüntetése végett az ifjabb Bárány egyházi rendeléseiben a hallgatókhoz is fordul, arra kérvén őket: ne terheljék ezekkel a tanitókat. „Mert ezekben sok hijában valóság és illetlen ditséretek szoktak előfordulni, a melyek félő, hogy a ditséretnek, melyet az ítélet napján a Krisztustól várhatnánk, nagy meghomályositására fognak szolgálni."[49]

A tanitáson, igehirdetésen kivül a leghivebb lelkipásztorkodással keressék a reájok bizott nyáj javát. S kötelességeik alól azon ürügygyel se bújjanak ki, hogy „a magistratus nem akar a ministeriumnak szükséges adsistentiával lenni".

Szól azután még a pietista magyar pap a lelkészeknek az iskolán és templomon kivül a hivek társaságában való megjelenéséről és fellépéséről. Itt is csak a komoly és épületes társalgást tartja a lelkészhez méltónak. Ha társaságban a kalmár az ő kereskedéséről beszél, miért ne beszélne a pap is a maga dolgairól, egyházi szent dolgokról? „Szives felserkentés nélkül el ne menjetek a ti juhaitoktól — mondja Bárány — az ily magános beszélgetés jobban megnyitja szemeiket a hallgatóknak."

Pipázás, mulatozás között ne töltsön a pap órákat hallgatóival. Vendégséggel ne pazarolja az időt, mert a tanitók ideje drága. Óva inti őket olyan összeelegyedéstől, a melyben erőtlenségeiket gondatlanul elárulják.

A lakodalmakban, torokban, keresztelőkben való részvételt nem tartja épen a magyar papra nézve éktelen dolognak — talán mivel a magyar nép ezt felettébb szereti és megvárja — de mégis jobb volna, úgymond, visszavonulni afféle alkalmatosságoktól, mint későn Senecával azt a siralmas panaszt tenni: „Quoties inter homines fui, minor homo redii". (Ep. 7.) És idézi Kempis Tamást is: „Facilius est

domi latere, quam foris se posse sufficienter custodire. Qui igitur intendit ad interiora et spiritualia pervenire, oportet eum cum Jesu a turba declinare." (De Imit. Chr. L. I. c. 10. n. 2.)

A lelkipásztorok a családi és magán életben is példányképül szolgáljanak. A pap gyermekeivel és cselédjeivel szorgalmasan és buzgón tartson házi isteni tiszteleteket. A játékot, tánczot, vendégséget, pompát ne türje meg házában stb.

És a pietista papok mindezt nemcsak hirdették, hanem életükkel is bizonyították. A pietismus híveiként felsorolt magyar papok mind birták kortársaik becsülését s mint esperesek, püspökök előkelő állást foglaltak el az egyházban. Családjaik is megfelelő tiszteletben részesültek s az apák magokhoz méltó fiakat neveltek. Torkos András, Bél Mátyás, Bárány György, Kis Péter fiai utolérték, részben felül is multák apjokat.

IX. A pietisták szélesebb körű munkássága a hazai tudományosság terén. Bél Mátyás Halleban lesz geografussá. Bárány György Francke után irja az első magyar nyelvű neveléstant.

A pietista papok tudományos munkássága nem szoritkozott pusztán a gyakorlati theologia terére. A káték, hitvallási iratok, imakönyvek, énekes könyvek, újszövetségi forditások, bibliamagyarázatok és egyházi beszédek megirásával mint lelkészek első sorban saját egyházfelekezetöknek tettek nagy szolgálatot. De az egyház körén túl a hazai tudományosság tágasabb mezején is elévülhetlen érdemeket szereztek.

A pietisták az őket jellemző gyakorlati érzékkel a realekra is nagy súlyt fektettek oktatási rendszerükben. Halleban, Francke hires intézetében a „Geographisches Institut" méltó dísze és büszkesége volt a mesternek. Ebben

a tanulók diszes földabroszokat készitettek és a földrajzot a történelemmel egybekötve tanulták.

Bél Mátyás azon szoros viszonynál fogva, melyben Franckéhoz, mint fiának nevelője és intézetének tanára állott, a legnagyobb valószinűséggel itt Halleban képezte ki magát geografussá s innen hozta magával haza a földrajzi és történeti tudományok iránt a nagy szeretetet és lelkesedést. Itthon mint pozsonyi tanár tanitotta 1710-ben a földrajzot. Ekkor érlelődött meg lelkében azon régi vágya, hogy hazájának, Magyarországnak földrajzát megirja és pedig a Francke intézetében tanult módszer szerint: a földrajzot a történelemmel egybekötve. És így születik meg „Notitia Hungariae Novae“ czimű hires munkája. A földrajzon és történetiráson kivül nyelvészeti és irodalomtörténeti dolgozatai is maradtak fenn.[50]

Bél valóban páratlan buzgalommal és nagy áldozatkészséggel szolgálta a tudományt. Erős lélekkel, szivós akarattal küzdötte le az útjában álló sokféle akadályt és előitéletet, melylyel ő a XVIII. században mint „akatholikus, eretnek“ pap találkozott. Mikor földleirása megjelent, akadtak, kik elismerés helyett azzal kárhoztatták, hogy felfödi az ország titkait a külföldiek előtt, tehát hazaárulást, kémkedést követ el. S hogy ennyi félreismertetés, hálátlanság és egyéb akadályok ellenére a pozsonyi egyszerű evang. pap a magyar tudományosság büszkeségévé küzdötte fel magát, ehhez az erélyt, kitartást, a tudomány szeretetét, a fáradhatlan buzgalmat és Istenbe vetett hitet a pietismus nagy mestereinek példájából meritette.

Bél Mátyás, történeti munkáiban az egyház multjára is kiváló gondot fordit. S egyháztörténeti részletiratokat Bárány György és Miskey Ádám is hagyott reánk. Amaz a tolna—baranya—somogyi, ez pedig a kemenesalji egyházmegyének történetét irta meg. Fábri Gergely a vadosfai vallási zavargásokról irt történeti feljegyzéseket. De munkáik kéziratban maradtak. Schmeitzel Márton az erdélyi á. h. ev. egyház állapotáról irt egy munkát s Jenában ki is adta.

A neveléstudomány terén is magyar nyelven az első kézikönyvet pietista pap, Bárány György írta Francke után. Erről mondja dr. Kiss Áron Nevelés- és Oktatástörténetében: „1711-ben megjelent végre az első magyar paed. mü: Francke Oktatása a gyermeknevelésről (Halle, forditotta egy névtelen prot. tudós: B. G.).“ [51] Jellemző dolog, hogy Bárányunkat ilyen szaktudós 1875-ben is még névtelen protestáns tudósnak mondja. De ugyanő volt az, ki Bárány nevét kikutatta s 1880-ban már e szavakkal adózik a pietista pap érdemeinek: „Ő különösen arról nevezetes, hogy Francke „Oktatás a gyermeknevelésről“ czimű munkájának kiadása által ő lett nálunk nemcsak a vallásos, de általában az újabb nevelési irodalom kezdője.“ [52]

Bárány Francke után eme, ma már igen ritka, 12-edrétű 120 lapra terjedő kis munkában a gyermeknevelésről szóló oktatását a következő fejezetekben tárgyalja: I. A gyermeknevelés méltóságáról. II. Az elmére való gondviselésről. III. A kegyességre vezető eszközökről. IV. A három virtusokról (igazságszeretet, engedelmesség, szorgalmatosság). V. Az evangéliumi módról, mely szerint a gyermekek a Krisztusban való igazságra vezettesenek.

Már ezen fejezetek czimeiből is látnivaló, hogy miként a pietisták általában, Bárány is Franckeval a vallást teszi a nevelés központjává. Ebben látja azt a leghathatósabb eszközt, mely a nevelés czélját biztositja. Istenfélelmet, igazi vallásosságot kiván a nevelőtől is. Ha ez nincs meg szivében, nem is vár sikert munkájától.

Már a bevezetésben felhivja a szülőket, hogy mielőtt praeceptort fogadnak a házhoz, vigyázzanak reá: Krisztus lakozik-e benne, vagyon-e jó vége (czélja) és miért adta magát e functióra? Szemökre veti a szülőknek: „Holott Pharaó az ő barmait sem akarta egyebekre bizni (I. Móz. 47, 6.), hanem a kiket arra alkalmasaknak talált: mi nálunk olyanokat vesznek néha oskola mestereknek, a kik semmire sem alkalmasak s erre a szent munkára elegeknek kell lenni nékiek“. A praeceptor mikor a nevelésre vállalkozik.

necsak világi hasznot: ruházatot, táplálékot akarjon szerezni, hanem Isten dicsőségét keresse és az Isten iránti szeretet legyen munkájának fundamentoma.

Nagyobb részletességgel tárgyalja „A kegyességre vezető eszközökről“ szóló III. fejezetet. Ilyen eszközökül veszi fel itt: 1. a példaadást, 2. a katechismusbeli oktatást, 3. a bibliaolvasást és bibliai mondások tanulását, 4. a keresztyéni intéseket, 5. a vétkek és virtusok példáinak előmutatását, 6. az igéreteket és fenyegetéseket, 7. a könyörgést, 8. a gonosz társaság távoztatását.

Az „igéretek és fenyegetések“ szakaszában megjegyzi Bárány: „A christkindllel sem kell a gyermekeket bolondítani. Melynél még bolondabb a mi magyaraink közt a tót mester uraimék által behozatott Balázs napi ugrálás a a szalonnás nyárs körül, a melyet ki nem nevetne és improbálna az igaz keresztyének közt. De vagynak közöttünk több efféle gonosz szokások“. [53]

A gonosz társaság távoztatásáról szólván arra int, hogy 13, 14 éves korukban kell a gyermekekre leginkább vigyázni, mert a természet e korban különféle vétkekre szokott kiütni. Ekkor el kell azért őket venni gyermek társaiktól és istenfélő felnőttek között tartani.

A IV. fejezetben tárgyalt „három virtus“ közül az igazságszeretet azt sem tűri meg, hogy a gyermekek a cselédektől vagy akárkitől meséket és más vén bábáktól költött dolgokat hallgassanak, melyek által hazudozásra szoktattatnak. Adandó alkalmakkor azt se kelljen mondania a gyermeknek: nincs itthon atyám; holott a gyermek azt másként tudja. Az is igen ártalmas — még mindig az igazságszeretet szempontjából — ha a gyermekeket comoediának, bolond játékoknak, szerelmes énekeknek szeretetire szoktatod.

Az engedelmesség virtusának tárgyalásánál a XVIII. század szegény paedagogusának a felől is meg kell a nemesi rendet nyugtatnia, hogy a nemes ifjacskák, ha a másokhoz (nevelőkhöz, öregekhez) való engedelmességre hajtatnak is, az által alább valók nem lesznek. És Bárány Francke-

val egész komolyan veti fel és oldja meg e kérdést: „Nem féltő-e, hogy ilyen formán a külső statusokat (állapotokat) hijába valókká teszszük?“

Hogy a szorgalmatosság virtusával a növendék felettébb meg ne terheltessék, a praeceptor ne tanítson napjában 6—8 óráig, hanem csak rövidebb ideig. Mit kell tehát cselekedni, hogy az elme egy kevéssé megnyugodjék, de el ne széledjen? Azt mondja erre Francke—Bárány: e végre a pogányok az ő fiaikat mathesisre vezették. felsördült korukban pedig astronomiára. Geographiai mappákat avagy ország tábláit a keresztyén praeceptor is nyugovó óráikban nagy gyönyörűségekre adhat elő növendékeinek.

Reáliskoláink nem fogják megköszönni a pietistáknak, hogy a számtant, földrajzot csak a pihenő órákra szánták.

Nyugvásul ajánlja továbbá Francke—Bárány, hogy jó volna a gyermekeket sétáltatni is kertben, mezőn, ha a praeceptor azt úgy tudná igazgatni, hogy a kegyesség az által meg ne akadályoztassék, hanem inkább előmozdittassék;[54] ekkor lehetne őket a füvek, fák, virágok nevére és erejére tanitani.

A kicsinyeknek szórakozásul papirt, tintát kell adni, hogy arra irogassanak és valamit formálni tanuljanak. Példánk vagyon — mondják a szerzők — hogy ilyformán igen kicsi gyermekek nyolcz nap alatt megtanulták az ábéczét.

Mit kell pedig a muzsikáról tartani, már t. i. mint a szorgalmi időn kivül eső szórakoztató eszközről? A pietisták intik a szülőket itt is: jól vigyázzanak a szülők, mi végre és mi módon tanulják ezt gyermekeik, mivel ez által sokféle alkalom adatik nekik az oskolákban és akadémiákon minden feslettségre.

Nem engedhető meg szórakozásul a gyermekeknek a comoediák és egyéb játékok nézése sem. Mert ez által haszontalan képeket és phantasiákat vernek fejökbe, melyeket inkább ki kellene onnét verni. Eme szinjátékokról és egyéb hasonló előadásokról szólva jegyzi meg Bárány:

„Nálunk ugyan, Istennek hála, ezek szűkebbek!“ Csak nem tagadhatja meg magát benne a pietista. A magyar nyelvnek lelkes hive ugyan, mint alább látni fogjuk, de mint ennek művelőjét sem tudja a drámai költészetet méltányolni.

Egyes ártatlan játékokat azért megenged. Például a kis gyermekek játszhatnak kövecskékkel mint juhokkal stb.

Az V. fejezetben a vallásoktatás tárgyalásánál nagyon is gyakorlati, aprólékos utasitást adnak szerzők a tanitónak, ú. m. „Hosszú könyvet ne adj eleikbe a gyermekeknek, hanem mennél rövidebb lehet, mert nem oly könnyen esik el kedvek, ha majd elvégezik és újat nyernek“. De igen fontos azután a másik: „A keresztyén tudományt magyar nyelven adjad eleikbe és magyar könyvből olvastass velek, úgy nem kapnak oly hamar csömört a keresztyénségből“. S itt igazán szép, abban a korban nagyon is helyén való intést ad a tanitóknak a magyar nyelv művelésére vonatkozólag. De erről alább szólunk.

A fegyelemről azt tartják, hogy a vesszőt nem lehet egészen megvonni a gyermektől. Jobb, ha a szülők magok fenyítik meg ezzel a gyermeket, és nem a tanitó. De itt is gradusokat kell tartani.

A művecske végén gazdag idézetek állanak más neveléstani munkákból. És a 109. lapon „A testre való gondról“ is megemlékeznek.

Hogy a piestistáknak nevelési rendszere a vallásoktatásnak előtérbe helyezése mellett sem lehetett egyoldalú, hanem az ismeretek egyéb szükséges ágait is felölelte, ezt már abból is következtethetjük, hogy káplani éveikben majd mindannyian gymnasiumi tanárok is voltak s hogy más vallásfelekezetbeliek elismerését és tiszteletét is kivivták. A pietista Bárány György nevelési rendszerét illetőleg pl. nagy elismerés volt az, hogy a r. kath. főúr, gróf Zichy Imre Nagy-Vázsonyban hajadon leányainak, gróf Mercy pedig Sár-Szent-Lőrinczen unokaöcscsének nevelését reá, az evang. predikátorra bizta.

Az ifjúságnál általánosan tapasztalt és felpanaszolt barbaries ellen küzdve az által is törekedtek a pietisták az erkölcsöket szeliditeni, finomitani, hogy növendékeik számára a társas érintkezésben szem előtt tartandó erkölcsi és illemszabályokat irtak. Így Sartorius Szabó János Rambach után irott „Gyermekeknek Kézi Könyvecskéjek“ czimü munkájában „A gyermeki diszes külső erkölcsöknek száz regulái“ is foglaltatnak. Ebből azután a gyermek részletes utasitást nyer, mint viselje magát otthon és más házában, az utczán, iskolában, templomban stb.

A mások asztalánál való viselkedésre nézve például ilyen reguláк vannak: 20. regula. Midőn olykor édes fiam, idegen embereknél asztalhoz mégy, tehát előbb szépen fisöld meg hajadat és mosdj meg. 24. r. Az asztal felett ülj egyenesen és csendesen, a széket ne tántorgasd és az asztalra ne könyökölj. 28. r. Ne egyél több hust, mint kenyeret, a kenyeret pedig ne harapd fogaiddal. 31. r. A tányért ne nyalogasd nyelveddel, se ne törülgesd ujjaddal. 34. r. A csontokat az asztal alá ne hányjad, hanem a tányér szélén hagyjad. 35. r. A mennyiben lehet ójjad magadat, hogy az asztal felett orrodat ki ne fújd. 38. r. Ha az ételben szőrt vagy más valamit találsz azt, ne mutogasd.

Az általános viselkedésről szóló regulák között pedig a 88-ik már azután ismét a pietistákra vall: Ójjad pedig magadat az ocsmány és héjába való könyveknek úgymint tragediáknak, fajtalan énekeknek és a mint szokták nevezni, káncziós könyveknek olvasásától, mesézésektől, pajkos és nyalka beszédektől és a drága időnek, melyről az Istennek számot kell valaha adnod, az átkozott kártyázással s koczkázással, csörgő pálczázással való vesztegetésétől.

De ha bár így a szinjátékoknak, szerelmi daloknak nem voltak is barátai a pietisták, a magyar nyelvnek más téren való müvelését és használatát annál hathatósabban ajánlották s buzgó apostolai voltak a magyarságnak.

X. A pietisták érdemei a magyar nyelv és a nemzeti szellem ápolása körül.

A német irodalomtörténet nagy érdemül tudja be a pietistáknak, hogy egyetemi előadásaikat német, tehát anyanyelvükön tartották, eltérőleg az akkori idők szokásától, a mikor tudományos nyelvül csak a latin ismertetett el.[55] A Spener lelkétől megihletett három ifjú: Francke, Anton és Schade már Lipcsében 1686 óta előbb magánkörben gyakorlati bibliamagyarázataikat (collegia philobiblica) utóbb pedig nyilvános exegetikai felolvasásaikat német anya-nyelvükön tartották, a mi eddig az egyetemeken hallatlan dolog volt.[56] A hires Thomasius Keresztély, pietista jogtudós, a kinek Lipcséből az orthodoxia hivei által való elűzetése szolgáltatott épen alkalmat a hallei egyetem alapitására, szintén német nyelven tartotta előadásait.

A nemzeti nyelvnek ezen felkarolását a német pietista tanárok magyar tanitványai is helyeselték s hazajövén ők is erélyesen sürgették itt, hogy a nemzeti nyelv, a magyar, használtassék előadási nyelvül.

Bárány György fentebbi neveléstani művecskéjében igazán lelkesen, a meggyőződés teljes erejével száll sikra a magyar nyelv mellett. Már a vallástanitás tárgyalásánál kimondván azt, hogy „a keresztyénségtől sem kapnak oly hamar csömört a gyermekek, ha magyar könyvből tanulnak", csillag alatt jegyzetképen azután ezen, igazán szép, megszívlelni való és XVIII. században vajmi ritka nyilatkozatot halljuk tőle:

„Nem nagy szivfájdalom nélkül irom ezeket emlékezvén a mi magyar iskoláinkban levő praxisról, a holott minden csak deák nyelven fordul elő. Innét a nyavalyás gyermekek mennyi nyakcsapásokat és vesszőzéseket szenvednek. Minek okáért sokan elvadulnak s elhagyják az oskolát. Javallom azért minden tudós és szemes tanitóknak tanácsokból, sőt egész nemzeteknek példájokból, hogy se oly korán ne fogják a gyermekeket deák nyelvre, minek előtte t. i. a kereszt-

tyén vallás fundamentumában és az anyai nyelvben is alkalmatosan nem proficiáltak, de nem csak a katechismus vagy más compendium, hanem még a grammatika, syntaxis, historia, geographia etc. magyar nyelven magyaráztassanak nekik, epistolákat és más magyar elaboratiókat csináljanak, hogy mindenek felett a magyar nyelvet tanulják meg tisztán. Ennek elmulasztása volt ez ideig oka, hogy alig találtatott, a ki közülünk szép tisztán és fundamentumosan tudott volna szólni és írni, még valami tekintetes személyek között és jó magyar könyveknek figyelmetes olvasása által azt valamennyire helyesebben nem excolálta."

Ime, hol találunk más tanügyi írót a XVIII. században, a ki a magyar nyelv alapos tanításának és művelésének fontossága által ily mélyen át lett volna hatva, mint a pietista Bárány. S midőn egész nemzetek példájára hivatkozik, kétségtelen, hogy itt a német pietisták lebegnek szemei előtt.

De szint így lelkesednek a magyar nyelvért a többi pietista papjaink is. Még a zólyommegyei születésű Bél Mátyás is a magyart vallja anyanyelvének. S nemcsak a magyar földet, hanem a magyar nyelvet is forró lelkesedéssel ismerteti a művelt világ előtt. Pozsonyban 1729-ben megjelent „Der ungarische Sprachmeister" czimű művében német nyelven tárgyalja a magyar nyelvtant, hogy ebből a hazai és a szomszédos németek tanulhassák meg azt a magyar nyelvet, melyet sok jeles tulajdonságánál fogva érdemes megismernie még az idegennek is. Ide vonatkozólag mondja Bél, hogy míg egyik nyelvben az erőt és méltóságteljes kifejezést, másikban a kellemet s a harmadikban ismét más szép tulajdonságot dicsérnek: addig a magyar nyelv mindeme jeles tulajdonokat egymaga egyesíti magában.[57]

S miként a magyar nyelvet, úgy ápolták pietistáink a magyar nemzeti hazafias szellemet is. Nevelési rendszerükben a hazaszeretet mindig mint a munkásságra serkentő egyik leghatalmasabb nevelőeszköz szerepel. A pietismus

német eredetű s a magyar pietisták is műveik nagyobb részét németből fordították és dolgozták át, de az idegen termékből csak annyit vettek át, a mennyit a magyar természet megbırt, s a mennyit a magyar nemzeti sajátságainak feláldozása nélkül felvehetett. A hazai viszonyokat soha sem tévesztik szem elől. Mindig a magyar nép, magyar ifjúság és magyar papok azok, a kikhez ők serkentő, buzdító beszédeiket intézik.

A XVIII. századot általában nemzetietlen kornak nevezi nálunk az irodalomtörténet. De ezek a pietista papok a mostoha viszonyok között is híven ápolták a hazafiság oltárán a szent tüzet. A buzgó vallásosság mellett ők élesztették a népben és ifjúságban a hazaszeretet szent érzelmeit is.

Bárány György és Sartorius Szabó kátéik elején hazafias lelkesitő versekben szólanak „a drága magyar ifjúsághoz“ s arra serkentik őket, hogy tanulásuk, jó magaviseletük által hű és hasznos fiai legyenek a hazának. Vallástani kézikönyveik végén rendesen ott találjuk e kis befejező verset:

Már ki-ki leczkéjét ne csak megtanulja,
De magát abban híven is gyakorolja.
Igy javát házának s *hazájának* látja,
Lelke boldogságát itt s ott megtalálja.

Mikor eme kegyes pásztorok az egyházakat pusztulni látják, nemcsak a hitfelekezet bajai felett hullatnak könyeket, hanem fájlalják annak a magyar hazának sorsát is, melynek fiai egymás ellen támadnak. Miskey Ádámot, a jó verselőt a haza története ép úgy lelkesiti, mint az egyházé s a magvaszakadt kurucz ezredesnek, Telekesi Töröknek halálakor kitör lelkéből a hazafias fájdalom:

Sopánkodva Te is busully Magyar Haza,
Mert leomlott egyik Úri rended háza,
Ki gyakran testébül érетted Vért ráza,
Annyival kevesb már Fiaidnak száma . . .
Isten hozzád Hazám, határod terjedgyen,
Régi állapotra szabadságod térjen,
Békesség, egyesség, bövség benned légyen.

Hegyfalusy György ebben a nemzetietlen korban, mikor a költők némaságra vannak kárhoztatva, Százlevelű Rózsájában versben ir népének imádságokat s a protestáns hazafira nézve oly szomorú 1709. 1715. és 1722. évi országgyűlések alatt a „Diétakor mondandó imádságban“ igy könyörög Istenéhez:

Adgy szegény hazánkban kivánt csöndességet,
A Sionnak lelki s testi békességet . . . .
Méltóztassál a mi kegyes királyunknak
És az ő Fölsége jó tanácsosinak
Szivek igazgatni a potentátoknak,
A magasabb széket ülő több uraknak,
Hogy tanácsok neved szent dicséretire,
Elpusztult Hazánknak fölépülésére,
Anyaszentegyháznak nevelkedésére,
Légyen özvegy s árva előmentségére.

Az egyházi énekirás terén is igen nagy volt a termékenység e korban. A Zengedező Mennyei Kar 1696. évi vékony kis füzete a század derekáig vaskos kötetté növi ki magát a pietisták, mint énekszerzők és énekgyüjtők munkássága által. Vásonyitól való énekeink: „Magasságban szemeimet“ és valószinüleg: „Te világ, szép ékességed“.[58] Torkos András énekei: „Kegyes Jézus, halld meg“ és „Teljes minden éltemben.“ Miskeytől valók: „Áldott szent Lélek Úr Isten. Óh fő teljes sebekkel és Mulandó világnak muló dicsősége. Sartorius Szabó pedig 1730-ban, egy egész külön terjedelmes magyar énekes könyvvel, a Lelki Órával lepi meg egyházát, mely Wittenbergben készült.

Valóban nem tudjuk, ezen kegyes férfiaknak munkakedvét és erejét bámuljuk-e inkább, vagy azt a kitartást és áldozatkészséget, melylyel ezen terjedelmes magyar munkák kiadási költségeit oly mostoha viszonyok között előteremtették. Az egyházi buzgóság mellett mindenesetre megvolt szivökben ama másik hatalmas mozgató erő: a hazaszeretet is. Ők a Magyar Sionnak voltak épitői, hű munkások, éber őrállók oly helyen, a hol belső ellenség is szorongatta őket.

XI. A magyar pietista irodalom gazdagsága. A pietista irók munkáinak bibliografiája.

A XVIII. század elején nemcsak Torkos András kesereg az evang. egyházi irodalom szegénysége felett, mely oly nagy, hogy a népnek imádságos könyve sincsen; hanem későbbi irók is kedvezőbb irodalmi viszonyok között, mint a lelki eledelnek hét szűk esztendejéről emlékeznek az előző századnak utolsó, e századnak pedig első évtizedéről. Bárány János püspök a Sartorius Szabó irodalmi működését megelőző időkről azt mondja: „Nem oly régi dolog, hogy nem volnának, a kik jól emlékezhetnek róla, hogy még csak énekes, sőt ábécés kenyveket is az idegenektől kellett kölcsön vennünk. Hasonlók voltunk Izraelhez, melyben Saul király idejében a harcznak napján sem kovács, sem fegyver, sem dárda nem volt" (I. Sám. 13., 19., 22.).[59]

A harcznak eme nehéz idejében szellemi fegyverekkel a pietisták szerelték fel Sion lakóit. És a század derekán, már a magyar evangélikus egyházi irodalmat az akkori viszonyokhoz képest elég gazdagnak mondhatjuk.

A XVIII. századnak emez évtizedei magyarhoni evang. egyházunk történetében talán a legszomorúabbak. A klérus szolgálatában álló világi hatalom mindent felhasznált arra, hogy a protestáns egyházak szellemi fejlődésének útját állja s életerejét elfojtsa. Vallási iratokat sem itthon nyomatni, sem a külföldről behozatni nem volt szabad. Innen van, hogy a pietisták műveinek túlnyomó része is a szerző neve nélkül jelent meg s csak mások feljegyzéseiből, az előszavakban rajzolt viszonyokból, egyes jegyzetekből vagy a könyveknek egymásra való utalásából következtethetünk a szerzőre, a kinek ez úton való kifürkészése, nem csekély nehézségekbe ütközik. Szabó Károlynak különben oly jeles Régi Magyar Könyvtára és Petrik Gézának Bibliografiája sem adnak e téren kellő tájékoztatást.

De nemcsak a szerzők titkolták neveiket, hanem a

belföldi nyomdászok is a tilalom ellenére csak félve mertek protestáns irótól munkát vállalni. Ezek azután úgy segitettek magukon, hogy a könyvet titokban Sopronban vagy Györött nyomták, de a czimlapra Jenát, Norinbergát vagy Wittenberget tették a megjelenés helyéül.

És e korszak egyházi irodalma annyival is gazdagabb, minthogy a pietisták nemcsak saját eredeti vagy forditott müveiket adták ki, hanem jó gazdaként régit is hoztak elő az ő éléstárukból, régi jó nevü szerzők munkáiból is rendeztek sajtó alá újabb kiadásokat. Néhányat pedig, mint Lővey Balázs és a két Ács Mihály munkáit készletben találván, a magok és hiveik épülésére szintén felhasználhatták. A következő csoportos kimutatásba, hogy a jegyzék teljes legyen, ezeket is felveszem.

A) *Káték.*

1. *Győri Katechismus*, az az D. Luther M. kis katechismusa más szép kegyes kérdésekkel most újonnan magyarra forditatott a Győri Luth. Oskolában tanuló ifjúságnak kedvééért. Schwaidli Mihály nemzetes uram költségével. Nyomatott Saxoniai Halla városában Orbán István által 1709. 12-r. 72. lap. Újabb kiadásai vannak 1729-ből, melyet a győri konvent adott ki, 1750 és 1770-ből. Kétségtelen, hogy *Torkos András* munkája.[69]

2. *Bárány György* kátéja: Katekismus a gyermeki tanitásnak Gerengel S. által feltétetett summájával. Norinberga 1735. 12-r. 372 lap. Ez a nép nyelvén akkor úgynevezett „öreg katekismus". A bibliografusok nem emlitik. Kétségtelen, hogy Bárányé, mert az Atyafiságos Serkentésekben hivatkozik reá, mint saját művére. E káté első részét attól vette át, ki „tanulásának hüséges előmozditója és kedves praeceptora volt." valószinüleg Torkos Andrástól. Az elöljáró beszéd egész kis katechetika.

3. *Sartorius Szabó János* kátéja: „D. Luther M. kis

katekismussa, melly a Szent Irásnak jelesebb mondásival megmagyaráztatván: az Ur Vatsorájához járulóknak számokra feltétetett. A kis gyermekeknek és egyéb együgyüeknek kedvekért kibotsáttatott Norinbergában 1747. 12-r. 312 l. Ebben foglaltatik az 50—72. lapokon: „A szentirásbeli Históriáknak rövid leábrázoltatások". Egyébként a káté egészen Bárány nyomán halad.

4. *Simonides János:* Wyswetleni krestanskeho uceni stb. (Dietericus Sinapius és Spener után) Zittau, 1704.

5. *Luther Márton* kis katechismusa és annak oskolai, templombéli és házi tanitáshoz alkalmaztatott s megkönnyebbittetett magyarázatja, mely az 1735-ben Norinbergába nyomtatott katechismusból jobb rendbe vétellel, sok igazitással és feles, szükséges új kérdésekkel megbővittetett az alföldi evangyelika ekklesiákban munkálkodó némely lelki pásztorok által. Nyomatott Laubánban, 1750. Schill Miklós által. 12-r. 496 lap. Az átdolgozók közt vannak Bárány György és ennek fia János, a püspök.

6. *Fábry Gergely* püspök kátéja: „Sz. irásbeli igékkel s Példákkal megbővittetett Győri Kis Katechismus, a mint azt B. E. Luther M. rendbe vette, a szerint egy némely legszükségesebb kérdésekkel, Hitünk Ágozatinak, keresztyéni Virtusokból álló Életünk kegyességének feljegyzésével stb. Jenában 1751. 12-r. 11 iv. Még győri rector volt, mikor ezt irta. Sopronban nyomatott. Nyelvezetét kifogásolták.

7. *Gerengel Simon* XVI. századbeli soproni lelkész művét: „Gerengel summáját" is újra többször kinyomatták a pietisták és hasznáták. Egy kiadása Halleban 1715-ben jelent meg.

8. *Szeli József* brassói lelkész, ki a pietistákkal levelezett, szintén irt kátét: „B. E. D. Luther M. kis katekismusa és ennek rövid és fontos magyarázatja stb. Brassó, 1718. 12-r. az erdélyi Aug. Confessión levő magyarok kedvekért."

B) *A gyermekek számára írt egyéb vallástani kézikönyvek.*

1. *Bárány Györgytől: Panoplia Katholica,* az az Lelki Fegyverház az oskolában járó gyermekeknek felfegyverkeztetésekre 1733. Elkészittetett B. G. által. Csupa szentirásbeli idézetek a káté és hittan egyes tételeinek bizonyitására.

2. *Sartorius Szabó Jánostól:* A Lelki Óra negyedik része vagy a szent bibliából kiszedett igazán idvezitő ker. hitnek fundamentoma kérdések és feleletekben, imádságokkal és énekekkel együtt. 1733.

3. *Miletz Illéstől:* „Bárányoknak az ő főpásztoruk karjaira való egybegyűjtésök stb.“ mint fentebb. Lipcse, 1736. 12-r. 104 lap.

Sartorius Szabó János Rambach Jakab után: Gyermekeknek kézi könyvetskéjek. Mely németből magyarrá fordittatott és magában foglalja: 1. Az Idvességnek rendit. 2. Az Idvességnek kintseit. 3. Keresztyéni életnek 100 reguláit. 4. Külső erköltsöknek 100 reguláit. 5. Imádságos könyvetskét. Jena, 1740. 12-r. 192 l. Újabb kiadása jelent meg 1760-ban.

C) *Neveléstani és theologiai szakmunkák.*

1. *Simonides Jánostól:* Studium catecheticum, biblicum et logicum. Lőcse, 1669.

2. *Miletz Illéstől:* Gruntownj ucenj o clancjch stb. (Alapos tanitás a ker. vallás czikkelyeiről. Spener postillái tótra forditva.) 1729.

3. *Schmeitzel Márton:* Anweisung für einen Lehrer und Hofmeister. 1721. 8-r.

4. *Schmeitzel Márton:* Klugheit in Leben und in Conversiren zu Hause, auf Universitäten und auf Reisen. Halle, 1737. 8-r.

5. *Schmeitzel Márton:* Rechtschaffener Academicus, oder gründliche Anleitung, wie ein Student seine Studien und Leben gehörig einzurichten habe. Halle, 1738.

6. *Bárány Györgytől:* Oktatás a gyermeknevelésről. Aug. Herm. Francke után fordította B. G. Ajánlva Roth Mihály sárosi alispánnak és családjának. Hala, 1711. 12-r. 120 l.

7. Compendium avagy rövid summája az egész keresztény tudománynak XXXIV. articulusaiban... Freylinghausen Anastasius után *Bél Mátyás.* Hala, 1713. Torkos Andrásnak ajánlva.

8. Kortholt Christian Súlyos Papi Terhe. Magyar nyelvre fordittatott a Magyar Országi Evang. Prédikátorok kedvekért. Kibotsáttatott *Wásonyi Mártony* által. Nyom. Jenában 1726. Az előszóban e munkát Torkos András, Csereti Mihály, Károlyi István, Toót János és Bárány György ajánlják. 16-r. 84. l.

9. Rambach Jakab „Der wohl unterrichtete Katechet" cz. munkája után irott katechetika *Bárány Györgytől* 1735. évi kátéja előtt.

10. Wolf Ábrahám és Rogallen Fridriknek Atyafiságos Serkentések, mely ... mostan penig a Magyar Sionnak őrállóinak ébresztésekre két az Isten országának elől mozditásában vékon tehetségek szerént fáradozó Atyafiaktól magyar nyelvre fordittatott. Jenában, 1736. 12-r. 168 l. A két atyafi: Bárány György és Sartorius Szabó.

11. A mysticus irókat kedvelő ifjabb *Aáchs Mihály*, bártfai gymn. rectortól jelent meg 1709-ben és a pietisták által használtatott: Magyar Theologia, König Fridrik János positiva theologiája szerint.[61]

D) *Hitvallási iratok.*

1. Augustana Confessio, az az a Hitnek azon Vallása, mely a győzhetetlen Római Tsászárnak stb. — és most egynéhány jegyzésekkel kibotsáttatott Jenában, 1740.Forditója *Bárány György*, de többek szerint: Sartoris Szabó János.

2. *Lövei Balázsnak* 1692-ben Ratisbonában megjelent magyar Augustana Confessiója a század elején még szintén használatban volt, de példányai mindinkább ritkultak.

E) *Bibliafordítások.*

1. *Bél Mátyás* 1717-ben Lipcsében adta ki Károli Gáspár Új-Szövetség forditását a görög szöveg alapján tett javitásokkal. Serpilius pozsonyi pap szerint a calvinismusoktól tisztitotta meg.

2. *Torkos András* Új-Szövetség forditása, mely Wittenbergben 1736. jelent meg a forditó fiának, Torkos Józsefnek előszavával. E szerint atyja Bél Mátyás nyomdokait követte s szinte a görög textus kútfejéből forditott. Hátul az ószövetségi perikopákat s rövid imákat is közöl, hogy a lelkészek a templomi használatnál más könyvre ne szoruljanak.

3. A mi Urunk J. Krisztus Új Testamentuma most görög nyelvből újonnan magyarrá fordittatott és némely világosabb értelemre s lelki épületre szolgáló magyarázatokkal és jegyzésekkel: azonkivül minden könyv és levél eleibe tétetett hasznos útmutatással és közönséges előljáró beszéddel kibotsáttatott. Laubánban, 1754. *Bárány György*, *Bárány János* és *Sartorius Szabó János* munkája, kik a magyarázatoknál Feltner, Langius, Heidinger és Starkius műveit használták fel.[1]

F) *Imakönyvek.*

1. *Torkos András* imakönyve: Engesztelő Áldozat. Halle, 1709. Schwáidli Mihály költségével. Wásonyi Márton előszavával. 12-r. 620 lap. Újabb kiadásai jelentek meg Lipcsében, 1736. és 1764-ben. Pozsonyban 1786. és 1787-ben.

2. *Hegyfalusy György* imakönyve: Centifolia, az az Százlevelű rósa, a melly két ágbúl avagy részbűl álló ... egeket hathatós képpen illatú könyörgésekkel és hálaadásokkal kinyilt néhai M. H. Gy. uram alatt. 12-r. 560 l. 1729. A végén: Toldalék, a mely az időnek mostohasága miatt kihagyattatott Úr végvatsorájára rendeltetett imádságokat, énekeket magába foglal. 1730. 56. l.

3. *Sartorius János* műve: Szent penitentiára serkentgető Magyar Lelki Órának Harmadik fertálya és része, avagy oly drágalátos imádságos könyvetske, melyben az Arany lántz egészben benn van, az Engesztelő Áldozatból pedig sátoros és egyéb ünnepekre való könyörgések . . . németből magyarra fordított imádságok és három deák ékes énekkel együtt. 8-r. 205 l. Wittenberga, 1732.

4. *Arany lántz,* avagy oly buzgó fohászkodások és rövid alázatos imádkozások: kikkel a győzhetetlen Istent meggyőző igaz hit Ő felségét magához kaptsolhattya és az ő elmenetelét jelentő szándékjában maga szive házában a keresztyén ember e nagy Urat megmaraszthatja. Melyeket az imádkozó lelkek könnyebbségekért a hivek eleibe botsátott *Ács Mihály* Aug. Conf. levő lelki tanitó. Lőcse, 1696. Ennek újabb kiadásai jelentek meg 1701., 1706. és 1726. Lőcsén, — 1734-ben Jenában, mely kiadáshoz *Bárány György* irt „hasznos elöljáró beszédet".— 1747. Jenában és 1748. ismét Lőcsén. — *Arany Lántz Veleje* „az oskolákba olvasni s imádkozni tanuló magyar ifjúság s egyéb hivataljához látó keresztyén ember kedvéért, egynéhány imádságból álló drága függővel megbővítve. 1752. Fábri Gergely vagy Sartorius Szabó kiadása. — Újabb kiadás 1760. Augustában és 1781. Pozsonyban. — Lelki Arany Láncz, Pest. 1858. — Tehát összesen 11 kiadás s ebből 10 kiadás 90 évi időközben jelent meg.

5. *Bél Mátyástól:* Preces christianae. Lipcse, 1728. Latin imakönyv, és szinte

6. *Bél Mátyástól:* „Die Gott suchende Seele". Lipcse, 1729. Német imakönyv.

G) *Énekes könyvek.*

1. *Lelki Óra,* avagy énekes könyv, a melyben nem csak a Gradualisból, Arany lántzbúl, halotti könyvetskébül és Psalmusokból sok fogyatkozásoktól megtisztitott s jó rendbe szedett énekek, de sok német, cseh és deák nyelvekből is,

ennek előtte nyomtatásban nem láttatott isteni ditséretek feltaláltatnak. Kibotsátotta Magyar hazájának lelki épülésére *M. Sartorius János.* Wittenberg. 1730. Munkájában hiven fáradtak vele: Fábri Gergely és Lutherits Péter orvosnövendék.

2. *Zengedező Mennyei Kar.* Lőcse, 1696. 264 l. — Újabb kiadások: Lőcse, 1703., 206. l. Lőcse, 1726., 262. l. — E kiadást Bárány György és Vásonyi Márton rendezték sajtó alá, mint levelezésükből kitünik. — Augusta, 1735, „mely most több mint 100 énekekkel megbővittetvén". 16-r. 432 l. — Augusta 1747. — Lőcse, 1748., 240 l. Ezt Sartorius adta ki. — Új zengedező M. K. 1743. A későbbi előszó emliti e kiadást. — Frankofurtumban 1750., 1014 l. — Frankofurtum. 1760., 1014 l. — Pozsony, 1778., 1014 l. — Pozsony, 1781., ismét a régi kisebb lőcsei alak 261 l. — Sopron, 1784. Sziess József 1014 l. — Külön kiadása: Régi és Új Z. M. K. Veleje. Kibocsáttatott a megbővittetett Győri L. M. kis katechismusa mellé a templomban kiáltozó gyermekek kedvekért. Jena. 1751. Valószinüleg Fábri Gergely kiadása. — Összesen 12 kiadás 88 évi időközben.

H) *Egyéb áhítatossági könyvek.*

1. *Vásonyi Márton* Francke után: Rövid és együgyü, de fundamentomos útmutatás 1. az igaz keresztyénségre: 2. az igaz, élő hitnek megpróbálására; 3. az igaz és Isten előtt kedves imádkozásra. Halle. 1711. 12-r. 72 l.

2. *Vásonyi Márton* Francke után: A szentirás szerint való életnek regulái. Halle, 1711. 12-r. 120 l.

3. Arnd János Paraditsom kerteeskéje. Huszti István 1698. forditása után kibotsátotta *Bél M.* Norinberga. 1724.

4. Thomae a Kempis de imitando Christo libri tres. Edidit *M. Bélius.* Lipcse 1725.

5. Arnd Jánosnak az igaz keresztyénségről irott négy könyvei . . . és mostan némely a Krisztusban egyetértő atyafiaknak forgolódások által a magyar Sionnak épületire köz-

világosságra botsáttatott. Jena, 1741. 8-r. 928 lap. *Vásonyi Márton, Bárány György* és *Sartorius János* közös munkája. Ez utóbbi az első 20 fejezetet és az előljáró beszédet irta.

6. *Miskey Ádám* Gerhard János után: Ama gonosznak minden tüzes nyilait megoltható hitnek Paisa. Lipcse, 1742.

7. *Szenczi Fekete István:* Lelki Nyugasztaló Órák, Müller Frigyes mysticus iró után. Lőcse, 1673—1682. évek között.

8. *Ács Mihály:* Boldog Halál Szekere. Strassburg, 1702, Lőcse, 1708. Jena, 1751. Ez utóbbi kiadást Sartorius Szabó János rendezte sajtó alá.

9. Gerhard János elmélkedései. *Ifj. Ács Mihálytól,* Bártfa, 1710.

10. Szent Bernhard Atyának szép áhitatos Elmélkedési. Madarász Márton után *ifj. Ács Mihály.* Kassa, 1710.

11. Gerhard után *ifj. Ács Mihály:* A kegyesség mindennapi gyakorlása. Bártfa, 1710.

12. *Miletz Illés:* Elmélkedések a boldogság feltételeiről, melyekkel Jézus hegyi beszédét megkezdte. (Tót nyelven írt munka.) 1738.

13. *Miletz Illés:* Premislovanj o sedmj poslednj stb. (Elmélkedések a keresztre feszitett Jézus utolsó hét szaváról, Rambach után.) 1738.

14. *Miletz Illés:* Evangeliomi ébresztője a sziveknek. (Tót nyelven.) 1744.

15. *Miletz Illés:* Duchownj pokogjk. (Lelki béke, Eichhorn után.) Halle, 1744.

16. *Miletz Illés:* Premislovanj o utrpenj Gezjse Krysta. (Elmélkedések Jézus Krisztus kinszenvedéséről.) Zittau. 1744.

17. *Miletz Illés:* Evangelium Izaiase stb. (Ézsaiás evangéliuma a Krisztus születéséről). Rambach után. 1744.

18. *Miletz Illés:* Spasitedlné reci pana Gezjse. (Jézus üdvözitő szavai.) Rambach után. 1745.

l) *Földrajz és történelem.*

1. *Simonides János:* A maga és számüzött társainak sorsa Pozsonyban, Lipótvárott és Olaszhonban. (Latin kézirat.)

2. *Schmeitzel Márton:* Commentatio Historica de Coronis, speciatim de Origine et Fatis Sacrae Angel. et Apostol. Regni Hungariae Coronae cum Figuris aeneis. Jenae, 1712. 4-r.

3. *Schmeitzel Márton:* De Insignibus vulgo Clenodiis Regni Hung. ut et Ritu inaugurandi Regem Hungar. Schediasma. Jenae, 1713. 4-r.

4. *Schmeitzel Márton:* Antiquitates Transilvaniae, ex Lapidibus, Inscriptionibus, Numismatibusque antiquis erutae variisque Notis explanatae.

5. *Schmeitzel Márton:* Dissertatio Epistolica de statu Ecclesiae Lutheranae in Transilvania. Jenae, 1722. 4-r.

6. *Bél Mátyás:* Prodromus. Nürnberg, 1723., melyben nagyobb földrajzi művének tervét közli.

7. *Bél Mátyás:* Notitia Hungariae Novae 1735—1742. 4 kötet. Amsterdam.

8. *Bél Mátyás:* Adparatus ad historiam Hungaricam. Pozsony, 173—51740.

9. *Bárány György:* Örök emlékezetre méltó reformatiónak historiája. Németből, Nagy-Vázsony, 1715. kézirat.

10. *Bárány György:* De ortu, propagatione, fatisque ecclesiarum in Tolnensi et Sümeg. comitatibus Relatio. Kézirat. Nemz. Múz.

11. *Miskey Ádám:* Synopsis historica, continens fata secunda vel adversa Ecclarum ad senioratum Kemenesalja pertinentium. 1745. A kemenesalji ehm. jkvbe iktatva, pag. 349—392.

K) *Nyelvészet.*

1. *Matthiae Belii* invitatio ad symbola conferenda, dum historiae lingvae hungaricae libros duos, Genesim et Exodum edere parat. Berolini, 1713.

2. *Matthiae Belii* de vetere litteratura hunno-scythica exercitatio. Lipcse, 1718.

3. *Bél M.:* Der ungarische Sprachmeister, oder kurze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache. Pozsony, 1729.

4. *Bél M.:* De peregrinitate lingvae hungaricae in Europa. Berlin, 1734.

L) *Egyházi beszédek.*

1. *Torkos Andrástól:* A czédrusfának siralmas esete. Halotti beszéd T. Török István felett. Lipcse, 1723.

2. *Tóth Sipkovits Jánostól:* Az Isten népének lakása stb. T. Török István felett. Lipcse, 1723.

3. *Vásonyi Mártontól:* A siralomnak theátruma, melyet prédikált Zsankó Boldizsárné felett Vadosfán, 1734.

4. *Bárány Jánostól:* Az Isten házában égő és világositó világosság. Sartorius János felett 1756.

5. *Miskey Ádámtól:* Halotti beszéd Ostffy Mihály felett 1753. Kézirat a dunántúli á. h. ev. ehkerület levéltárában.

6. *Burius János:* Concio inauguralis templi arcensis minoris *Neosoliensis* habita an. 1705. cum nobis evang. die 14. Nov. per commissarios Rakoczianos illud templum cum aliis resignaretur. Deutsch gehalten von J. B. Prediger daselbst in. 4. Kézirat.

M) *Üdvözlő és bucsúztató versek.*

1. *Hegyfalusy Györgytől:* Supremus honor Andreae Bodó past. Csetnek. et superint. Carmen elegiac. 1708.

2. *Bárány Jánostól:* Versek, midőn nemz. Nagy György a jenai orvosrendtől a nemes doctor nevet érdemesen elnyerte volna. Jena. 1740.

3. *Bárány Jánostól:* Carmen funebre valedictorium néhai főtiszteletű nemes és nemz. Sipkovits Tóth János felett. 1746. Kézirat. Nemz. Múz.

4. *Bárány Jánostól:* Nemzetes tiszteletes Bárány Györgynek boldog halála után fiúi oktatása. 1757. Kézirat. Nemz. Múz.

5. *Miskey Ádámtól:* Virtus koronája T. Török felett. Lipcse, 1723.

6. *Miskey Ádámtól:* Világtalan Világi Vigság Hivság. Zsankóné Kisfaludy Anna felett. 1734.

7. *Miskey Ádámtól:* Magyar versek cum interpretatione latina p. I. in libro Musae Franc. M. Theresiae Augustis congratulantur ob scientias bonasque artes horum jussu et munificentia Vindobonae restitutas. 1756.

8. *Miskey Ádámtól:* Tóth Sipkovits püspökké avatásakor mondott versek. 1742. Kézirat Hrabovszky gyüjteményében.

9. *Miskey Ádámtól:* Vanitas Vanitatum. Perlaky József püspök felett mondott versek. 1749. Hrabovszky gyüjteményében.

10. *Miskey Ádámtól:* E világtalan világi öröm üröm. Takácsné Zábrák Éva felett. 1760. Ugyanott.

11. *Miskey Ádámtól:* Perlaky Gábor püspökké avatásakor mondott versek. 1771. Ugyanott.

N) *Föiskolai értekezések.*

1. *Hegyfalusy Györgytől:* Dissertatio moralis de conscientia. Wittenberg. 1692.

2. *Hegyfalusy Györgytől:* Positiones in theologia nostrate illustriores. Wittenberg. 1692.

3. *Torkos Andrástól:* Dissertatio theol. de meditationibus passionalibus paradisianis. Wittenberg. 1693.

4. *Torkos Andrástól:* De obligatione legis civilis in conscientia. Wittenberg. 1693.

5. *Kis Pétertől:* Disputatio de nobilissimis Dei creaturis angelis sc. et homine ex Genes. I. Wittenberg. 1702.

6. *Bél Mátyástól:* Disputatio de forma sacrorum verborum. Hala. 1707.

7. *Sartorius Jánostól:* Dissertatio philol. de tiaris sacerdotum ex lege Exod. 28. 40. et 29. 9. Wittenberg. 1722.

8. *Sartorius Jánostól:* De enthusiasta prae atheo incurabili. Wittenberg. 1722.

9. *Simonides János:* Collegium apostolico-lutheranum. Wittenberg. 1676. (Kellio Miklós jezsuita ellen irva.)

10. *Simonides János:* Exul Praedicamentalis. Wittenberg, 1679.

XII. A magyar pietisták megillető helye hazai egyháztörténetünkben. Visszatekintés. A pietismus további sorsa a magyarok között.

A nagyvázsonyi anyakönyvben Hegyfalusyról, a Százlevelü Rózsa irójáról eme jellemző sorok vannak bejegyezve: „1730. jan. 5. Kettős tiszteletü M. Hegyfalusy György e világból boldogúl kimult és eltemettetett. A többiről nem emlékezünk".

Így mentek feledésbe Hegyfalusyval együtt a többi magyar pietisták is. Hazai egyháztörténetiróink a pietismust csak a rózsahegyi zsinat kapcsán veszik tudomásul. Itt is megelégesznek azzal, hogy Krman heves kifakadásait és az ellene felszólalni merészelt tót papok nevét megemlitik. Zsilinszkynek azon megjegyzése is, hogy e zsinat után nem mertek többé a magyar ifjak Halleba kijárni, a mennyire téves, annyira alkalmas arra, hogy szemfedőt takarjon a magyar pietistákra.

Holott tárgyalásom folyamán, azt hiszem, sikerült bebizonyitanom azt, hogy a pietismus szellemi irányának különösen a dunántúli magyar evang. egyházak legjobb lelkipásztoraira határozottan nagy és üdvös befolyása volt. Sőt többet mondhatunk: nemcsak a magyar theologia, hanem a hazai tudományosság egyéb ágai is hálára vannak lekötelezve a pietismus iránt.

Csak röviden összefoglalva is, mit köszönhet a magyar evang. egyház a pietismusnak? A XVII. század végén a prot. lelkészek pozsonyi elitéltetésével beállott gyászos decennium után új életre ébredező magyar egyházakba ezek a pietisták öntöttek erőt és lelket. A legnagyobb önfeláldo-

zással fáradoznak a gyülekezetek alapítása és fentartása érdekében. A szellemi éhinség idején, egy fél század alatt oly gazdag egyházi irodalmat teremtenek, a milyennel a magyar evang. egyház szerencsésebb külső viszonyok között a XIX. század elején sem dicsekedhetik. A pietisták figyelme, nevelő és ápoló gondja kiterjed pásztorra és nyájra, ifjúságra és felnőttekre egyiránt. A konfirmácziói oktatás gyakorlatba vétele és az első magyar evang. konfirmácziói kézikönyv az ő érdemük. Magyar nyelven az első neveléstani kézikönyvet Bárány írja. A papi hivatást tárgyaló műveket a pietisták adják ki. Bél Mátyás Halleban Francke intézetében nyeri kiképeztetését és indittatását ahhoz, hogy itthon a magyar föld és történelem búvára legyen. A magyar nyelv és nemzeti szellem ápolása érdekében, amaz általában nemzetietlennek bélyegzett korban, senki lelkesebben nem szólott és — a mi több — nem munkálkodott, mint a pietisták.

Ők a pietismust mint idegen palántát hozzák át Némethonból magyar földre, de a hogy ők ültetik, öntözik, nyesegetik és ápolják, annyira akklimatizálódik, hogy a legegészségesebb magyar gyomor is beveszi gyümölcsét, megemészti és javára, egészségére válik a nemzet testének. A pietismus semmi szokatlan idegenszerűséget nem tesz itt honossá. Ez ellen a józan magyar természet eleve is tiltakozott volna s hosszú életre az itteni légkörben nem számithatott volna. De jobban kifejlesztette az egyház hiveiben a belső, őszinte, igaz hitbuzgalmat s a lelkészekben a gyakorlati érzéket, s az önfeláldozó pásztori hivatásérzetet. Csakis ezen erőkkel tudta a minden oldalról tépett és vert maroknyi magyar evang. egyház eme dunántúli részen III. Károly és Mária Terézia sorvasztó, lélekölő uralkodási idejét átvirrasztani.

Hogy a pietisták működése világi uraink s az egyháziak nagyobb részének rokonszenvét birta, elég bizonysága ennek már az, hogy pietista papjaink majd mindannyian mint esperesek és püspökök a többség bizalmát

és tiszteletét birták. Tizennégy évi időközben (1742—1756) négy pietistát választottak püspökké: Tóth Jánost, Fábrit, Sartoriust (ki öregsége és betegsége miatt hivatalát el nem foglalhatta) és Bárányt. Károlyi István, Torkos, Bárány György és Miskey mint esperesek, érdemekben gazdag működésükkel erkölcsi sikert, elismerést is arattak. Vásonyi Márton mint Telekesi Török István udvari papja, eme jeles egyházvédőnk bizalmát birta. Miskey Kemenesalján Ostffy Mihálynak volt kedves embere. Bárány János püspökké választását pedig egyenesen az erélyes Wittnyédy János kerületi felügyelőnek lehet tulajdonitani.

Csupán a lelkészek köréből emelkedtek itt, túl a Dunán egyes hangok és rosszaló itéletek a pietisták ellen. Perlaky József nemeskéri lelkész például Tóth Jánosnak püspökké avatását épen azon okból ellenezte, mert pietista. De mit sem ért el vele. Másfelől azután Perlakynak, már mint püspöknek is kemény vádakat kellett hallania épen kötelességmulasztás miatt a pietistákkal rokonszenvező Balogh Ádám várpalotai paptól. Szint igy járt Kiss Zsigmond téthi lelkész is, ki Bárány püspöknek kátéját és egyéb könyveit tűzre valóknak mondta („Vulcano dignos judicaverit"). De épen ezen bűne miatt tiltakoztak a tolnaiak 1758. az ellen, hogy Kiss püspöknek kandidáltassék. És más kerületbeliek sem hagytak békét az itteni magyar pietistáknak. Valami Polcz Mihály satirát irt a pietisták, névszerint ezek kiválóbbjai, Torkos, Bél és Bárány ellen.[63]

De ezen apróbb áskálódások nem ártottak a pietisták jó hirének, nevének. Ők magok is tiltakoztak a pietista jelző ellen, különösen midőn Francke halála után a némethoni pietismusnak szélsőségei is jelentkezni kezdettek. Voltak ifjabb papjelöltek, kik e miatt nem is Halleban, hanem Wittenbergben töltötték külföldi tanuló éveiket s itthon mégis Bárány Györgynek, Torkos Andrásnak lettek leghivebb tanitványai. Az úgy nevezett magyar pietisták magok egész szellemi irányukat és munkájokat élő hitnek, igaz keresztyénségnek tartották.

A pietismus üdvös hatásáról az egyházban egyes nyomok a XVIII. század derekán túl is tanuskodnak. Püspökeink közül *Balogh Ádám, Perlaky Gábor,* ki a pietisták énekes könyvének a nép nyelvén úgy nevezett ó graduálnak utolsó hivatalos kiadását sajtó alá rendezte, és *Hrabovszky Sámuel* ennek a munkás, gyakorlati keresztyén iránynak voltak hivei. *Nagy István* püspökünk Sár-Szent-Lőrinczen, Bárány György működésének egykori szinhelyén határozottabban is kimutatta a pietisták iránt érzett rokonszenvét. Bárány után ő irta ág. h. evang. konfirmándusok számára az első ujabb konfirmácziói tankönyvet.[64] Ugyancsak ő forditotta le és adta ki a pietista Rambach János Jakabnak az Úr Jézus Krisztus kinszenvedéséről való elmélkedéseit (Pozsony, 1790. Két diszes vaskos kötet 8-r. 1472. l.) *Mossótzy Institoris Mihály* pozsonyi lelkész előszavával.

Hrabovszky György, a püspök fia kiváló egyháztörténetiró, várpalotai, kissomlói, utóbb lajoskomáromi lelkész és esperes, tanuló korában Halleban is megfordulván. Franckenak nagyszerü alkotása itt annyira megragadta lelkét, hogy haza jövén Várpalotán is alumneumot és árvaházat alapitott a gyülekezet által elfogadott szervezeti szabályok szerint.[65] Mikor 1795-ben Hegyes-Kis-Somlóra hivják innen lelkészül, feltételül köti ki, hogy itt is, eme kis faluban a várpalotai mintára alumneumot és árvaházat fognak felállitani. Várpalotára pedig ottani alkotásainak megtekintése végett évenként vizsga idején a magok költségén elvitetik. S oda menve meg is valósitotta terveit. Mig ő Kis-Somlón volt, az árvaház virágzott, de távozása után — jellemzi a magyar szalmatüzet — átalakitották az árvaházat istállónak.[66] A jótékony czélu intézetek felállitásának ügyével sokat foglalkozott. Erre vallanak: „A siketek és némák iránt való tisztünkről való praedikatio“ nyomtatásban megjelent és „Jóltevő intézetek, árvaházak, ispiták, tudós társaságok“ czimü kéziratban maradt munkája.

A XIX. század első felében élt ág. h. evang. lelkészek között még egy kimagasló alakot találunk, a ki a

pietisták jellemző jó tulajdonságait magában egyesitette és ez: *Wimmer Ágoston,* a volt felsőlövői pap. Kiváló irodalmi munkásságot fejtett ki, a bibliaterjesztő társulatnak Magyarhonban első lelkes és tevékeny ügynöke. A cura pastoralis terén „egy második Oberlin, lelkész, atya, iskolamester, kertész, auctor, orvos, ügyvéd, kalmár (a bibliákban) és biró" egy személyben.[67] A felsőlövői tanintézeteket csekély erővel, Franckera emlékeztető hiterővel ő alapítja meg. Egyik egyházkerületi gyülésen megkérdeztetvén: de hát honnan fogja tervbe vett tanintézeteihez a szükséges anyagi eszközöket előteremteni? Azt válaszolta erre: „Remélem, az Úr Jézus Krisztus még nem mondott csődöt!"

A pietisták áhitatossági irodalmában nyilatkozó igazi mély és benső vallásosságnak volt hive és terjesztője Wimmer is. Semmiképen sem helyeselte, midőn a fentebb már említett ó-graduált (Új Zengedező Mennyei Kar), melyet még jó pietista atyáink írtak és szerkesztettek, a kerület egy újabb, de sokkal gyengébb és szárazabb tartalmú új énekes könyvvel (a mostani dunántúli) cserélte fel s ennek mielőbbi használatba vételét elrendelte. Wimmer valósággal izgatott e rendelet ellen. Meglátogatta a gyülekezeteket személyesen (így pl. Bakony-Szombathelyen is járt) s buzdította őket, hogy ne tágitsanak a jó graduáltól, ő gondoskodni fog annak újabb kinyomatásáról. S valósággal a helytartótanácstól eszközölt ki az egyházkerület külön rendeletet az ó-graduál újabb kinyomatása ellen.[68]

Hogy gyülekezeteink mennyire szerették a pietisták énekes könyvét és Wimmer szavát mennyire szivökbe vésték, arra jellemzőpéldánk van. 1847-ben a püspök egyházlátogatáson volt L. P.-án és a hivek még mindig a vastag graduálból énekeltek a templomban. A püspök az egyházlátogatási közgyülésen, hogy bebizonyítsa a hivek előtt, mennyire idejét mult, elavult már az a graduál, példaképen idézte előttök a 315. ének 12. versét:

— Már hogyan is énekelhettek, édes hiveim, ma ilyeneket:

„Itt vágj, itt égess. — Itt üss, itt mess,
Itt ösztönözz, — Itt fujts, öklözz,
Itt köppölözz!“

— Jól van édes főtisztelendő uram, szól közbe a kórusról egy szűrös atyánkfia, de utána következik ám az, hogy:

„Bátor kemény irral kötözz,
Csak örök életet szörözz!“

E meg osztég rá viszi ám![69]

*

A magyar pietistákról szóló eme dolgozatomat kettős tanulsággal zárom.

Az őszinte szivből fakadó, a bibliával összenőtt, benső, hitteljes s e mellett a gyakorlati életben gyümölcsöző józan vallásosság volt mindig a mi magyar népünknek legkedvesebb és legegészségesebb szellemi tápláléka. Túlzó szertelenségektől, félszegségektől itt a magyarnak józan természete a pietismus későbbi tévedéseivel szemben is mind a lelkészeket, mind a népet megóvta. Szemforgató álszenteskedésnek nálunk nincs kelete, nincs hitele.

A pietista papok nagy hitereje és önfeláldozó, széles körű gyakorlati munkássága pedig arra int, hogy a templomi szószékről elhangzó még oly szép szónoki beszédek távolról sem elégségesek egyházunkban a hitéletnek fentartására és ápolására. A leghivebben gyakorolt cura pastoralis és belmissió azok az égi jelek — napjainkban még inkább, mint az előtt — melyek Sionnak győzelmet és szebb jövőt igérnek.

Payr Sándor.

JEGYZETEK.

[1] Linberger I. Häresien und Secten in der. ev. Kirche Ungarns. Der Pietismus. Prot. Jahrbücher. 1858. és Ribini, Memorabilia, II. k. 338. l.

[2] Zsilinszky M. Egy forradalmi zsinat története 6. és köv. l.

[3] Haan Lajos, Bél Mátyás. Akad. ért. Budapest, 1879. 17. l.

[4] Zsilinszky i. m. 8. l.

[5] Bartholomaeides, Memoriae Ungarorum 227. l.

[6] Hrabovszky Gy. Presbyterologia. Kézirat I. k. 281. l.

[7] A győri esperesség jegyzőkönyve. 1711.

[8] A Halleban tanult magyar ifjak jegyzékét Kovács János papjelölt úr közölte velem Halleból.

[9] Polcz Mihálytól. Kézirat a Nemz. Múz levéltárában.

[10] Hrabovszky i. m. II. k. 310. l.

[11] Hrabovszky. Scrinium Antiqu. Tomus XIII. N. 49.

[12] A nagyvázsonyi anyakönyv feljegyzése Tóth Gyula esperes közlése szerint, Lásd még: Szinnyei J. Magyar írók élete és munkái.

[13] Dr. Kiss Áron. A prot. népisk. vallástanitás módszertana. Bpest, 1880. 14. l. A pietismus nyomai Magyarországon.

[14] Lásd az életrajz kiegészítéséül Evang. Családi Lap 1896. évf. 6. és 7. sz.

[15] Győri esp jegyzőkönyvek az 1753. és 1756. évekről.

[16] Hrabovszky, Presbyterologia, II. k. 356. l.

[17] Mint egyházi szónokot gyenge hangja miatt a nép kevésbbé kedvelte. Bárány püspök a legnagyobb szeretet és elragadtatás hangján szól róla.

[18] Győri esp. jkönyv 1724. és Hrabovszky Presbyterologiája II k.

[19] Relatio super Investitura Joh. Tóth Sipkovits Sup. Hrabovszky Scrin. Ant. cz. gyűjteményében.

[20] Schmal, De vita Superintendentum 186. l. és S. Klein Nachrichten. II. k. 502. l.

[21] Hrabovszky, Presbyterologia II. k. 15. l.

[22] Monográfiámban bővebben szóltam róla.

[23] Mülner M. A soproni ev. főtanoda tört 62. l. és Zsilinszky i. m. 101. és köv. l. Tudománykedvelő férfiú, ki 1677. tanult Jenában. Sopronban hires könyvnyomdát is alapitott. † 1730. (Haan, Jena Hung. 26. l.)

[24] A tolna-bar. som. esperesség jkve I. k. 262. l.

[25] Sántha Károly közli a s.-szt.-lőrinczi egyh. jegyzőkönyveiből.

[26] A tolna - bar. som. esperesség jkönyve I. k. 675. l.

[27] Augustana Confessio, Elöljáró beszédetske.

[28] Elöljáró beszéd 46. §.

[29] Fraknói V. közli a Századok 1891. évfolyamában a 851. lapon. — Ilyen félreértéssel panaszolja fel Perlaky Tóth János püspöknek azt is, hogy „cum Calvinianis edit et bibit".

[30] Instructio és Egyházi Rendelések. A győri esperesség jegyzőkönyvében 1756.

[31] Jellemző, hogy az oly tekintélyes bibliografus, mint Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár czimű művében a magyar nyelven irott első neveléstani munkát, melynek szerzője csak B. Gy. betűkkel van jelezve, Babay Györgynek tulajdonitja; a nemzeti múzeum példányában pedig Borgátay Györgyre van a két betű kiigazitva, holott kétségtelen, hogy Bárány György munkája. Ily kevéssé ismeri a magyar irodalom Bárány Györgyöt. Ezt a tévedését Szabó K. később Kiss Áron felszólalására beismerte. Dr. Kiss Ároné az érdem, hogy „A prot. népisk. vallástanitás módszertana" művének „A pietismus nyomai Magyarországon" fejezetében legalább néhány szóval megemlékezett Bárányról, Vásonyi Mártonról és Sartorius Szabó Jánosról. Linberger István „Häresien und Sekten in der evang. Kirche Ungarns" czimű értekezésének „Der Pietismus" szakaszában (Prot. Jahrbücher 1858.) Bárányról és társairól nem vesz tudomást. Dr. Kiss Áron „A magy. népisk. tanitás története" czimű művében (Budapest, 1881.) a 94 - 103. lapon, mint erről utólag értesülök, bővebben szól a pietistákról s különösen Bárányról.

[32] Oktatás a gyermek neveléséről, Hala 1711. az előszóban.

[33] A szentirás szerint való életnek regulái, Hala 1711. az előszóban.

[34] Luther M. Kis katechismusa, Hala 1709. az előszóban

[35] Katekismus a gyermeki tanitásnak Gerengel S. által feltétetett summájával. Norimberga 1735. az előszóban.

[36] Gyermekeknek kézi könyvetskéjek. Jena 1740. 161 - 192. l.

[37] Az 1735. évi katekismus előszavában a 22. és 42 §.

[38] A győri és tolnai egyházmegyék jegyzőkönyveiben: Instructio pro R. D. Senioribus in Inspectione et Visitatione Ecclar. observanda.

[39] Protestáns Szemle 1890 III. füz. 404 - 427. lap.

[40] Spener formuláját a konfirm. szertartásról Mitrovics a 414. lapon közli.

[41] Atyafiságos Serkentések, 117. és 119. lap.

[42] Egyházi Rendelések Bárány János püspöksége idejéből.

[43] Erről bővebben szólok „Bárány György útja Tolnába" czimű egyháztörténeti rajzomban. Evangel. Családi Lap 1896. 6. és 7. sz.

[44] Kortholt—Vásonyi, Súlyos Papi Teher, 58—61. l.

[45] Wolf—Rogallen—Bárány, Atyafiságos Serkentések 29. l.

[46] Ugyanott 54., 55. és 64. l.

[47] Bárány János halotti beszéde Sartorius Szabó János felett 8. l.

[48] Wolf—Rogallen - Bárány, i. m. 52. l.

[49] Bárány J. Egyházi Rendelései XV. pont.

[50] Haan Lajos, Bél Mátyás 18. és 19. l.

[51] Második, javitott kiadás. Budapest, 1875. 81. lap.

[52] A protest. népiskolai vallástanitás módszertana. 14. l.

[53] Mint pietista, a gyermek-játékoknak nem nagy barátja Bárány sem.

[54] Bárány kátéjában, mint fentebb láttuk, a sétálás is a tiltott, ártalmas dolgok közé van sorolva.

[55] Heinrich Gusztáv. A német irodalom története. Bpest, 1889. II. köt. 372. l.

[56] Kurz H. Kirchengeschichte 1885. II. köt. 228 l.

[57] Haan L. Bél M. 67. l. II. József alatt az említett munkából iskolai kézikönyvet készitettek.

[58] Vásonyinak Francke után irott „A szentirás szerint való életnek regulái" cz. 1711-ben megjelent munkája végén fordul elő először, ezen jelzéssel: „Az ő tulajdon nótájában magyarul."

[59] Sartorius felett mondott halotti beszéd 1756. 21 lap.

[60] Krupecz I. Adalékok a Luther-káté történetéhez. Protestáns Szemle 1895.

[61] Meg kell még itt emlékeznünk azon irodalmi vállalkozásról, melyet Fábri Gergely inditott meg 1750-ben a Felpéczen június 18-án tartott összejövetel alkalmával, a midőn a catechetica positiva és moralis theologiának magyar nyelven való kidolgozására Fábri Gergely, s a polemikára a róm. katholikusok ellen Miskey Ádám s ugyanarra a reformátusok ellen Perlaky János gergelyi, és Szakonyi Ferencz dabronyi lelkészek vállalkoztak

[62] Fábri Gergely az ószövetség leforditását is tervbe vette. A fentebbi összejövetelen Jób és a Zsoltárok Bárány Jánosnak, Esdrás, Nehemiás és Eszter könyve Németh Sámuelnek, a Példabeszédek, Prédikátor könyve és Énekek Éneke Sartorius Szabónak, a Birák könyve Kis Zsigmondnak, Sámuel és a Királyok könyvei Balogh Ádámnak adattak ki leforditás végett.

[63] Poëmata manuscripta. Pag. 316. 2. szám alatt: Polcz Mich. Satyra in Pietistas Hung. Nemz. Múz. könyvtára.

[64] Czime: Az Úrvacsorájához először készülőknek való tanítás, mely rész szerint némely régiekből szedegettetett és változtatva kiadattatott Nagy István a sz.-lőrinczi ev. gyül lelkipásztora és superint. által. Veszprém, 1800.

[65] A szegényekkel való jótételre serkentő praedikatio. A palotai alumneum felállításakor. Veszprém 1791. — A palotai evang. árvaház felszenteltetésekor tartott isteni tisztelet rende. Veszprém 1793.

[66] A szegényekhez való irgalmasság stb. A kissomlói alumneum felállítása alkalmával. Veszprém 1795. — A somlai árvaház eredete, nevelkedése és pusztulása. Kézirat, 20 ív.

[67] Lásd Wimmer bővebb jellemzését: Balogh Ferencz, A magyar prot. egyháztörténelem részletei. Debreczen, 1872. 173. és 174. l.

[68] Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1846. évf. 586. l.

[69] Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1862. évf. 859. l.

IDŐSB
HADADI WESSELÉNYI MIKLÓS BÁRÓ
ÉS
CSEREY ILONA
ELŐÉLETE S KÜZDELME ÉS SZENVEDÉSE VALLÁSÁÉRT.

EREDETI OKMÁNYOK ALAPJÁN FELMUTATJA
FÖLDVÁRY LÁSZLÓ,
EV. REF. LELKÉSZ, VÁCZ-HARTYÁN, PESTMEGYE.

ELŐSZÓ.

A vallási szabadság és béke klasszikus hazája volt egykoron Erdély. Mikor a vallási türelmetlenség vérrel árasztotta egész Európát: ez a kis ország volt az egyetlen hely, a hol termékeny talajra talált s békés fejlődésnek indult a hitszabadság nagy eszméje, és a lelkiismereti kényszert államelvvé tenni egy kormányhatalomnak sem sikerült volna.

Már az 1554-dik évi *medgyesi* országgyűlés beigtatta a törvénykönyvbe, s az 1557-diki *tordai*, 1564-diki *segesvári*, 1566-diki *szebeni*, 1571-diki *vásárhelyi* és 1595-diki *gyulafehérvári* határozatok és ártikulusok ismételve és ünnepélyesen proklamálták, hogy *„kiki azon hitet vallja, a melyet akar, s ha akarja Religióját változtatni, szabadságában lészen“*.

A következő század során is minden kinálkozó alkalommal megerősitette a törvényhozás a prot. egyházaknak jogegyenlőségét, s fenyegetve hangoztatta, hogy *„senki semminemű Rendeket erőszak vagy akárminemű büntetéseknek is fenyítéke alatt maga Religiójára ne kényszerítse“*. S innét volt az, hogy Erdélyben, hol a felekezetek békés összeférése sokáig útját állta a r. katholicismus exclusiv törekvéseinek, egyik felekezetből a másikba áttérések legkisebb akadály nélkül történtek, vegyes házasságok a prot. fél lelkésze előtt is egyre köttettek s a szokás általában az ily házasságból eredő mindkét nemű gyermekeknek az apa vallásában való neveltetésének kedvezett.

A XVII-dik század vége táján azonban, midőn Erdély az ausztriai ház uralma alá adta magát, itt is éreztetni kezdé hatását az Ausztriában diadalmaskodott vallási reakczió. I. Leopold császár és király 1691 deczember 4-én kiadta ugyan diplomáját, melyben Erdély politikai szabadsága mellett a vallási is ünnepélyes megerősitést nyert, világosan kimondatván annak 1-ső pontjában, hogy *„az országban bevett vallások ügyében semmi változás nem fog történni“*: azonban a leopoldi diploma csak papiroson maradt, azt már maga az adományozó monarcha sem tartotta meg. A foglaló hadak kiséretében megjelent Erdély bérczei közt a róm. kath. propaganda is, mely elsőben csak a felekezeti egyenjogúságnak a katholikusokra is kiterjesztését kivánta, majd pedig, midőn az 1699-diki resolutióval kivánsága teljesült: a róm. kath. hitfelekezetnek a többiek fölé emelését vette munkába. A mint a jezsuiták, kik az Approbata szerint, mivel „fejedelmek ellen való practikálásokba s a haza békességének felháborítására és veszedelmére nézendő dolgokba elegyitették magukat, az országból számüzettek s a szerzet annak minden részeiből kirekesztetett“ —, 1700-ban újra bebocsáttattak Erdélybe s *az úr szőlőjében* — mint azt a szerzet egyik tagja irta — *gazdag aratást remélve*, kolozsvári iskolájuk alapkövét letették: azonnal nagyban és minden irányban megindult a téritési és hóditási hadjárat, melyet maga az államhatalom is segitett és egész apparátusát felhasználta, hogy a róm. kath. egyháznak tért, hiveket és elsőséget szerezzen.

A kolozsvári reformátusok templomukat valának kénytelenek átengedni, s a róm. kath. papság minden követ megmozditott, hogy a reformáczió folytán elvesztett javakat újra magához ragadja s a protestánsokat a hivatalokból kiszoritsa.

Az 1716-dik esztendőben az erdélyi róm. kath. püspökség is helyreállittatott s az első püspök b. Mártonffy György, „a kir. fölség kegyelméből“ a Gubernium első tanácsosává neveztetett, bár a haza törvényei, valamint a leopoldi hit-

levél is a kormánytanácsosoknak az ország által választását rendelték, — székhelyéül pedig kijelölték Gyula-Fejérvárat, melynek főtemploma csaknem másfél századon át a reformátusok birtokában volt. Másutt is rendre szedettek el a protestánsoktól a templomok, iskolák és egyéb egyházi javak, s adattak át a katholikusok használatába.

A nyilt és durva erőszak azonban, melynél tábornokok és a katonai helyőrségek parancsnokai voltak az első szereplők, korántsem eredményezte azt, a mit elérni óhajtottak és törekedtek: a protestantismus kiölését; mert ha anyagilag szegényítette is, de erkölcsileg nemcsak nem gyengíté, hanem még inkább erősitette a megtámadott felekezetet, buzgalmat, lelkesedést és összetartást ébresztvén annak kebelében.

A térítésnek más módjait és eszközeit vették annálfogva elő, melyeknek föltalálásában és alkalmazásában a legnagyobb leleményességet és ügyességet tanusitott maga Mária Terézia királyné, ki a r. katholicismust — elődjeinek hagyományai szerint — a fejedelmi kényuralom faltörője gyanánt tekintve, nemcsak ápolta azt minden hatalmában álló módok és eszközök által, hanem a hol és a mint lehetett, a többi hitfelekezeteket is igyekezett gyengiteni. Az 1742. deczember 24-én kelt rendelete által megerősitvén az 1731. ápril 6-diki rendeletet, mely többé árnyékát sem hagyta meg az evangéliumi vallás szabadságának: ezen időtől fogva rohanó sebességgel következtek a rendeletek és helytartótanácsi intézmények, melyek Erdélyt is, miként Magyarországot mindenképen „*Mária országává*“ valának teendők.

E czélra vezető s a kort, valamint az államhatalmi törekvéseket kiválólag jellemző intézmények közé tartozott első sorban a róm. kath. egyházból kilépést lehetőleg gátló *apostasia rendszabály*. Míg az apostásiára mindenképen kecsegtetett protestánsoknál a hitcserélés mint érdemszerzés a legkülönbözőbb módon, kegyelmek, czímek, jövedelmes hivatal, évdij vagy gazdag házassággal jutalmaztatott; sőt

a térités nemeihez tartozott ezen időszakban az is, hogy ha valaki felségsértés vagy valamely más közönséges bűnügyi vád alá esett, ajánlatot kapott, magát evangéliumi vallásának elhagyásával megváltani: addig a róm. katholikusok az apostasiáert, tehát ugyanazért, a mire amazok csábittattak és a miért királyi kegyben részesültek, hitük megtagadásáért újra és újra a legszigorúbb büntetéssel, börtönnel vagy számüzetéssel fenyegettettek és sujtattak. Így p. o. az 1749. jan. 17-én kelt s több izben fölfrissitett és kibővitett rendelet 1774-ben újra elővétetvén, július 26-án azon szigorú utasitással küldetett le a Guberniumhoz, hogy 1. A teljeskorúak, kik a róm. kath. vallást elhagyják, előbb 4 vagy 6 hétig tartó fogságot szenvedjenek s az alatt őket szorgalmasan oktassák arra, hogy csak a róm. kath. hit igaz; a kik meg nem térnének, közülök a polgári rendből valók a piaczon, vagy a templom, vagy a megyeház ajtaja előtt 25 botütést kapjanak. 2. A még kiskorúak bizonyos ideig tartó fogsággal lakoljanak. 3. Az apostásiára csábitók pajtásaikkal együtt előbb Erdélyen kivül levő valamely várban 2—3 évig tartó fogságba tétessenek, bűnükhöz képest közmunkára is szorittassanak s aztán a birodalomból örökre számüzettessenek. Ha pedig másodizben is ugyanazon bűnt követnék el, vagy tán az első alkalommal is egész községeket és számos embereket csábitottak volna: mások elrettentésére *halállal* is büntettessenek.

Másik széles utat nyitott az igazságtalan és lelketlen visszaélések előtt a királynénak 1751. augusztus 15-én kelt leirata, mely a régibb intézményeket megújitva elrendeli, hogy jövőre a különböző vallásfelekezetű személyek közt, ha azok egyike róm. katholikus, a *házasság csak püspöki engedélylyel és róm. kath. pap előtt köthető meg*. Természetes, hogy a püspökök csak oly feltétellel adták engedélyüket, ha a házasságból eredő gyermekek részére nemkülönbség nélkül biztosittatik az egyedül üdvözitő egyház tanaiban való neveltetés. A püspököket ily eljárásra egyenesen felhivta és bátoritotta magának a házasságok szerzését egész

szenvedélylyel űző királynénak példaadása, kinek a míg főgondja volt arra, hogy gazdag prot. hölgyek katholikus férjeket kapjanak: addig másfelől prot. férfinak kath. hölgygyel való házasságába csak azon feltétel alatt egyezett, ha mindkét nembeli gyermekeit a pápista vallásban nevelteti; sőt nem egyszer történt, hogy a királyné e proselitismusa a családi jogokba is behatolt, a mennyiben egyenes akaratára gazdag leányörökösök, kivált árvák, hol jó móddal, hol erőszakkal ragadtattak ki a család köréből, hogy aztán klastromban pápistává neveltetvén, pápista férfihoz adassanak. Nem csodálhatjuk ennélfogva, ha a jelzett leirat után a *reversálisok* szomorú harcza nagyban megkezdette dúlásait a családok körében s a sérelmek folyton-folyva szaporodtak az uralkodó saját cselekményei, a magas klerus és a jezsuiták fondorlatai s a kormányzati organumok erőszakoskodásai folytán. Az a tudósitás, melyet báró Bajthai Antal püspök Alvinczról 1768. május 18-án a téritési ügyben küldött Mária Teréziához, s a melyben dicsekedve mondja, hogy *„a magyarok közt majd minden családnak van már egy róm. kath. ága:* egy hóditónak diadalittas jelentése a megtéritett vagy bekeritett tévelygő lelkekről, kik a reversálisoknak voltak foglyai.

Nem sikerült azonban foglyul ejteni mindeneket. Nagy elszántság kellett hozzá, de mégis akadtak, a kik egész erejük megfeszitésével igyekeztek széttépni a hálót, melyet a reversális révén megfogásukra kivetettek.

S ezek egyike volt *id. Wesselényi Miklós báró.*

Kemény Zsigmond báró „A két Wesselényi“-ről irt remek essaye-ben bámulatos egyénitéssel eleveniti meg a két nagy férfiú alakját s mélyreható fejtegetéssel tárja elénkbe a kort mozgató eszmék történetét. De midőn tanulmányát irta, némely akadályok miatt nem állhatott rendelkezésére annyi adat, a mennyit óhajtott; minélfogva különösen az idősb Wesselényi előéletét és jellemét csak emlékéből s a mindent nagyitó, sokszor el is ferditő szájhagyomány után rajzolta és domboritotta ki. Nem csoda,

ha az életrajz nagyon hézagos, a jellemfestés elhibázott, sőt részben torz.

Jelen munkácskának czélja a nemes báró hitéért, vallásáért való hosszas és kitartó küzdelmének feltüntetése mellett az életrajzában tátongó hézagokat kitölteni s a jellemét torzító vonásokat törölgetni. Korának ama tagadhatlanul nagy és sokak fölött messze kimagasló alakja már csak azért is, hogy a közélet terén szereplését minél helyesebben ítélhessük meg, megérdemli, hogy őt igaz valójában és hozzá méltólag ismerni iparkodjunk.

I.

ID. WESSELÉNYI MIKLÓS SZÁRMAZÁSA, GYERMEK- ÉS IFJÚKORA.

Az oroszlánok gyéren szaporodnak; a Ferencz nádortól leszármazott hadadi Wesselényiek is csak egy-két férfi ivadékban tarták fenn a családot.

Így az országos elnök és jeles naplóiró Istvánnak csak két fia volt: Ferencz és István; ezek pedig már csak egy-egy fiút hagytak maguk után, amaz Farkast, ez pedig Miklóst, a „rettenetes és imádott nevű“ nagy Wesselényit.

Id. Wesselényi Miklós báró 1750. deczember 11-én született Zsibón, a Wesselényiek ősi fészkében.

Apja István maga is katonaviselt ember lévén, fiát a kor előkelőinek szokása szerint s mert az akkori viszonyok az aristokracziának legfényesebb jövőt a katonai pályán igértek, szintén katonának szánta s már kora gyermekségétől jövő pályájának megfelelőleg kezdte nevelni, de eleve gondoskodott számára alkalmas tanitóról is. Választása a pozsonyi ev. iskola jeles növendékére, a későbbi historikus és egyetemi tanára, Cornides Dánielre esett, kit saját költségén küldött ki az erlangeni egyetemre, hogy ott magát fiának további nevelésére előkészitse. S ki tudja, ha az eléggé képzett tanitó mellett a derék apa, az *igaz és valóságos inculpatus politikus* lehetett volna Wesselényi serdülő korának is őre és fegyelmezője s majd ifjúságának vezére,

nem más lesz-e sorsa és nem még dicsőbb-e pályája a tagadhatlanul kiváló egyénnek, kire a természet nemcsak testileg pazarolta kedvező adományait, gyönyörű ép-erős alkattal ajándékozván meg: hanem szellemi tekintetben is bőven ellátta mindazon előnyökkel, melyek később korának méltán tisztelt és bámult férfiává emelték. Szerencsétlenségére azonban még alig volt nyolczéves, midőn atyját 1758. ápril 29-én elvesztette.[1]

Anyja Vargyasi Dániel Polyxena (a tudós Dániel István leánya s a szintén iró Petrőczi Kata Szidónia[2] és Pekri Lőrincz gróf unokája) kora legműveltebb asszonyainak egyike volt, ki tudományos képzettségével és szigorúan kálvinista vallásos buzgóságával tünt ki. Ismerte nemcsak az újabb művelt népek irodalmát, hanem jártas volt a latin-görög nyelvben s poetákban is. Tudományos képzettségének és vallásos buzgóságának irodalmi téren számos jelét adta[3], s azokat gyermekeire is nagy gonddal igyekezett átszármaztatni. „*Olyan volt* — mondja az egykorú iró — *ezen választott bölcs úri-asszonynak úri háza, mint egy tudományoknak műhelye, melyben nemcsak, a mint közönségesen szokott lenni a férfiú, hanem az asszonyi nemből valók is gyakoroltatnak vala*".[4]

Ebben a műhelyben nyerte első szellemi képeztetését a gyermek Wesselényi unokaöcscsével, a nálánál csak félévvel fiatalabb Dániel Istvánnal, kit — anyjának losonczi Bánffy Ágnesnek kora halála után — apja ifjabb vargyasi Dániel István hét éves korában különösb gondviselés és neveltetés végett kedves testvérnénjének tiszta atyafiságot viselő szivére bizott, s a kiben a gyermek édes anyja helyett való anyát talált.[5] A két gyermek együtt kezdé meg a *tanulásnak első részeit* a tudós bárónő felügyelete s a külföldről hazaérkezett Cornides vezetése mellett. A gondos tanitással azonban nem tartott lépést az eleven és szellemes fiúk természetének megfelelő és jellemképző nevelés, sem az anya, sem a tanitó részéről; a minek káros hatása aztán egész életén át mutatkozott Wesselényinél, a ki

fényes elmetehetsége mellett az indulatosságot is, a Dániel család e jellemző tulajdonságát, nagy mértékben örökölte anyjától. A heves parancsoló természetű nő, a ki — mint Kazinczy mondja — minden tiszteletes, sőt csodálatraméltó tulajdonai mellett a szenvedhetlenségig éles volt, erős kezekkel vezette a ház kormányát: de fiával szemben gyenge anyának mutatta magát, ki a ház kedvenczének előbb önként engedett sokat s később mindent engedni volt kénytelen.[6] S éppen ily gyenge nevelőnek bizonyult Cornides is, kiben a jeles képzettség mellett teljesen hiányzott a tapintatosság és imponáló lelkierő a gyermek hevességének mérséklésére, szilajságának szelidítésére. A nagyhírű és gazdag családnak egyetlen fiúsarjadéka kényekedve szerint tette, a mit akart; engedelmeskedni nem tanult, hanem annál inkább parancsolgata s lelke azok körül, kik kéjeit nem teljesíték, elmérgesedett.[7]

Serdülvén a gyermekek, Kolozsvárra vitte őket Dániel Polyxena, hol a ref. nemes kollégium épületében egy külön szobát kapott számukra, melyet csinosan rendbehozatott és berendezett, s a mely később a nemes úrfiak aspirácziójának volt tárgya. A rájuk való gondottartással pedig Cornides mellett, ki szintén velük ment s később a kollégiumban a német nyelv tanítójává lőn, Deáki Pál prédikátort bízta meg.

Így töltöttek együtt egynéhány esztendőt, mely idő alatt — mint Kovács József beszéli — „a deák, német és franczia nyelvek tanulásán kívül, melyek nemcsak a mi hazánkban, hanem más országokban is mind a tudományokra, mind a másokkal és kivált idegen nemzetekkel való társalkodásra, mind pedig sok dolgoknak folytatására nézve csaknem legszükségesebbek — a virtusra, isteni félelemre, kegyességre és azon dolgokra, melyek a gyermeki időben az elmét készítik és lassan-lassan esmérettel betöltik s pallérozzák, szorgalmasan taníttattak".[8] S hihetjük, hogy nem is eredmény nélkül.

Életírói azt beszélik ugyan Wesselényiről, hogy „*kereset*

vagy éppen semmit tanult", de ez állítás nem állhat meg egész merevségében. Az őt személyesen ismert Kazinczy Ferencz írja róla, hogy „a deák, német és franczia nyelveket jól értette, a magyaron csinosan beszélt és kellemmel írt. Könyv nélkül tudta Horáczot és olvasta Voltaire műveit", az ó-kor irodalma és történetében való jártasságának pedig tanui országgyűlési beszédei, melyekben a görög és római nagy írók, a klasszikus kor hőseinek és országlárainak tettei gyakran valának most kiindulási pontok, majd lelkesitő s a képzelődést tüzelő szerek. — „Ifjabb korában ügyesen játszott a fuvolán s kezelte a violint, később pedig házi életének a tudományos dolgozatok is adának örömet, a minők voltak: *Attila, Hippias és Hiparchus* Fessler után, *Regulus* Collinból fordítva, s eredeti tragédiája: „*Wesselényi nádor*".[9]

A felhozott adatok megdöntik a *semmit-tanulásáról* való állítást. Könnyen el lehet azonban hinni, hogy hanyag volt a tanulásban; az erre való hajlamot már hazulról magával hozta a kollégiumba, itt pedig a gondtartással megbizott Deáki Pál prédikátor mellett éppen az a szerencsétlenség érte, mely Cornides kezei alatt: az is csak a maga dolgaihoz látott, s nem gondolt vele, akármit csinálnak a gyermek-emberek.[10] Pedig azok, ha nem gondolnak velük, könnyen feledkeznek magukról és igen sokat csinálnak olyat, a mit nem kellene s talán nem is volna szabad cselekedni: mert hát — mint a Dániel István halotti szónoka mintegy mentegetve mondja — „tengert mozgás nélkül, ifjú természetet indulatok nélkül lehet-e avvagy csak gondolni is?" Az indulatok, a mi már fölserdült ifjainkban is megvoltak, sőt erősen mozgók és a szülőket végre aggasztó kitörésben nyilatkozók is lehettek, mert az apa, Dániel István, „hogy fiában a rossz hajlandóságok és indulatok a kegyelemnek ereje, az együtt munkálkodó kezeknek szorgalmatossága és az időnek is segedelme által lassan-lassan lecsendesittessenek vagy megjobbittassanak: jónak látta, hogy azt magához közelebb vegye; s ezért 1768 elején elvitte

Kolozsvárról és a nagy-enyedi kollégiumba szállította, hol a jeles Kovács József professor mellett volt lakása, tanulása és társalkodása.“ [11] Ugyanekkor Wesselényi is odahagyta a kollégiumot, s az egész évet otthon Zsibón töltvén: mintegy előkészületül jövő pályájához Grundel lovászmesterük vezetése mellett azzá a kitünő lovaglóvá képezte magát, a ki még utolsó esztendeiben is hősi kellemmel ülte paripáját a legteljesebb nyugalomban, mig a ló alatta tüzet, lángokat lihege.

II.

Katonai pályája.

Az 1769-dik évben az enyedi quartélyban levő báró Barkó generális gondviselő vigyázása és igazgatása alá adta anyja Wesselényit, hol elsőben mint kadét tett szolgálatot, majd a következő évben a császári és királyi fölség kegyelmességéből a Bethlen Ádám nevét viselő huszárregimentben vitézkedő hadnagyok rendébe írattatott be.[12] Ugyanekkor unokatestvére Dániel István szintén a vitézek rendébe álla s b. Barkó generális mellett ő is elsőben úgy volt mint kadét, de adjutanti szolgálatot is tett; majd az 1771-dik év november havában hasonlóképen hadnagyságra emeltetvén: a rokon és gazdag ifjak, kik között az életnek és születésnek csaknem azon egy ideje, azon egy vér, az együtt való neveltetés, lakás, társalkodás és tanulás az atyafiságos szeretetet a legszorosabbá és állandóbbá tette, együtt csörtették a kardot, hódíták a leányi sziveket és üritgeték a gyönyör kelyhét.

Csak rövid ideig tartott azonban a nagy-enyedi könnyű és vidám élet, mert az 1772-dik év pünkösd havában a nemes Bethlen-regiment Erdélyből Lengyelországba vezéreltetvén: annak vitéz alezredese Wrancsics Pállal a mi ifjaink is oda menének. Az indulás gyorsan történt s még csak annyi késedelmezésre való idejük sem volt, hogy szülőiktől bucsút vehettek volna; de a mit a fiúi kötelesség nem tehetett, megcselekedte azt a szülői indulat. Wesselényiné

és öcscse Dániel István kedves fiaik után Szigetre kimenének s ott áldásuknak szivből származott buzgó kivánási után bucsút vőnek egymástól.[13]

A Lengyelországba beérkezés után csakhamar a fővezér Hadik András udvarlására és tiszteletére ment ezredesének engedelmével a két ifjú, a mikor is előbb Wesselényi lépett alkalomba egy vitéz öreg kapitánynyal skvadronja iránt, majd a főhadi vezér közbenvetésére és parancsolatjára Dániel Istvánnak is megindult egy öreg kapitánynyal való vására.[14]

Az ekképen nagy hamarsággal kapitányi rangra emelkedett ifjú Wesselényi nemcsak mint merész lovas, hanem mint lovassági tanitó is ritkitotta párját. Századát a legfárasztóbb és nyaktörőbb gyakorlatokban zaklatva iparkodott oda képezni, hogy az képes legyen véghezvinni a lehetetlennek látszót is, bravourral, csodálkozást keltő módon. Olykor még holdvilágnál is megfúvatá a trombitát és gyakorlatokat tétete huszárjaival, a mit azok kész engedelmességgel s zúgolódás nélkül végeztek, mert ifjú kapitányuk nemcsak a szolgálati fegyelmet gyakorolta szigorúan, hanem szive jóságának és lelke nemességének is számos jelét láttatá velük. Hópénzüket pótolá, a zsibói fabrikából évenkint új öltözeteket varrata nekik s maga tanitgatá legszilajabb lovaikat. Egy gyermekekkel megterhelt tiszttársának oda ajándékozá az egész havipénzét s strázsamesterének holtiglani élelmet ada: átalában pedig a kinek szüksége volt segélyre, azon nagylelküleg segitett.[15]

II. József császár ismerte Wesselényi katonai érdemeit s tudományos kimüveltetéséről elhiresedett anyját. Erdélyben jártakor meg is látogatta ezt Zsibón s tőle Galicziában szolgáló fia számára levelet kivánt, melyet aztán anyja köszöntése mellett maga adott át neki. A hadi gyakorlat alkalmával Wesselényi csapata úgy viselte magát, hogy az nagy mérvben megnyerte a császár tetszését s bizonyossá tette őt, hogy magas kegyeire számot tarthat.[16]

Nem sokkal ezután a császári királyi és apostoli sz.

égek udvari aranykulcsos komornyikává — kamarássá —, majd lovassági osztályparancsnokká — Escadrons-Commandant — neveztetett ki, s miként már előbb, úgy ezen állásában is feljebbvalóinak, gr. Hadik Andrásnak és az ennek helyébe lépett gr. Vécsey Ágost altábornagynak nem kevésbbé, mint az ezrednek teljes méltánylását és megelégedését kiérdemelte; s midőn 9 évi szolgálat után kedve ellenére, de önként megvált a katonaságtól: magaviseletét dicsérő oklevelet nyert.

Kemény Zsigmond báró ugyan a szájhagyomány után s emlékéből úgy adja elő a dolgot, hogy „Wesselényi több *csodálatos szeszélyek* után fejébe vette, hogy a kerületi főispán által, ki gyermekkorában fodrászinas volt, göndöríttesse fürtökbe és rizsporoztassa meg haját. Ily vállalat szelid úton nem sikerülhetvén, kedvetlen következéseket idézett elő és Wesselényi a katonai szolgálattól *bucsút volt kénytelen* venni".[17]

Ezen adat mindenesetre igen jellemző s nagyban kiegészitő vonását képezi ama bámulatos egyénitésnek, melylyel Kemény Zsigmond a kiváló férfiú alakját megeleveníti: ámde a katonaságtól nyert elismerő okiratával meg van czáfolva.[18]

S miként a katonai szolgálatból kilépése valódi okát egészen más körülményben találjuk fel: éppen úgy, sőt még kevésbbé felel meg a valóságnak ama másik kalandos tény, melyet életirói a katonaságtól való megváltával Zsibóra hazatérte után nyomban történtnek mondanak; jelesen: „hogy a közeleső Krasznán lakott őrnagy barátjának, Cserey Farkasnak huga, Cserey Ilona iránt *szenvedélyes szerelemre* gyuladván, miután azt bátyja óvatosságból a szebeni apáczazárdába szállitá: a gátakat nem ismerő szenvedélyes ifjú szerelme tárgyát onnét *elrabolta* és a művelt lelkű ifjú hölgygyel azonnal megesküdvén, mint nejét szállitá Zsibóra.[19]

Mindkét adatnak van — mint az éj tüneményes vándorának, az üstökösnek — valami magva; a melyet azonban a hagyomány kibővitett, a lovagkorba illő jelenetté szinezett

[illegible] ernait [illegible]
[illegible] iasi
[illegible] ongsaga
[illegible]

[illegible] m.
[illegible]

„(1770) attól a veszett szokásától, melyben az Istennek „buzgó tisztelete és a szent dolgokról való elmélkedés „csak az aláváló henye emberekre, vagy pedig csak ama „gyengébb szivű és érzékenyebb nemre, az asszonyi seregre „bizatik: nem tartotta a világi fényes méltósággal ellen-„kezőnek lenni az ő Istenét nemcsak ez vagy amaz *formu-„lához* köttetett, hanem az ő szivének belső rejtekéből az „Egekre felbocsátott buzgóságos esedezésekkel mindennap „tisztelni, nem tartotta fényes rangjával ellenkezőnek az ő „Istenének beszédét — a melyhez képpest e világnak minden „könyve semmi és hiábavalóság — ottan-ottan olvasni."

Az apa és anya által egyaránt melegen ápolt és buzgón gyakorolt evangéliumi vallás scholájában nevekedett az ő rengő bölcsőjétől fogva a mi Wesselényink is, azt oltogatták nagy gonddal szivébe-lelkébe a szülők; s mint maga mondja: azt ismerte igaznak, arra esküdött meg gyakorta mind Istenének, mind szülőinek és esküjéhez híven ahhoz — a szó teljes értelmében — vagyont, életet és mindent feláldozni kész buzgósággal ragaszkodott.

E ragaszkodás a lehető legerősebb próbán ment keresztül, de fényesen kiállotta azt az uralkodó vallás érdekében álnok ravaszsággal támasztott és az államhatalom minden eszközeivel támogatott ama kínos bonyodalmak s évekig szakadatlanul tartó lelketlen üldöztetések alkalmával, melyek közt Wesselényi a hasonlíthatlanul erősebb ellenféllel szemben bámulatos türelemmel, férfias kitartással s mártyrságra is kész elszántsággal védte hitét, vallását; s a melyek bár elleneinek győzelmével végződtek, de a nyert győzelem örök szégyenfolt marad a győzőkön.

Az érintett s Wesselényinek annyi lelki gyötrelmet okozott bonyodalmak házasságával vették kezdetüket, sőt egyenesen abból származtak. Anyja Dániel Polyxena az 1775-dik év szeptember 24-én meghalván, midőn a nővérei: *Zsusánna* b. Bánffy Györgyné, *Mária* gr. Teleki Ádámné és *Anna* [29] gr. Bethlen Lajosnéval való osztozkodás végett Galicziából haza jött s e közben Kolozsvárott hosszasabban

időzne: ugyanakkor a Mária Terézia kegyében magasan álló s élete nagy részét Bécsben töltött udvari referendarius és tanácsos, nagyajtai *Cserey Farkas* felesége *Boros Klára* is ott tartózkodott *Ilona* leányával, a mint széltiben beszélték: *jó szerencsére várakozva* s ennek éppen fejlődésben levő ragyogó szépségét a rokoni összeköttetések útján felmutatni és érvényesiteni iparkodva.[21]

Czéljára nézve ki lett volna alkalmasabb, mint a deli huszár-főtiszt, a gazdag és fényes család sarjadéka, s az ifjúságánál fogva könnyen meg is ejthető Wesselényi Miklós. A szemes nagyvárosi nő azonnal észre is vette az aranyos madarat s gondolkodott megfogásáról. Sebtiben irt Bécsben maradt férjének, mindenről bőven informálva azt. A tanácsos úr nemcsak helyeselte társának választását, hanem a kiszemeltnek mindenképen és áron hálóba terelését eszközlendőnek is határozta: s e végre mig feleségének lépésről-lépésre utasitásokat adott a teendőket illetőleg: másfelől otthon levő összeköttetései, főként pedig jó barátja, az egykori ref. egyházkerületi gondnok s majd apostata, a jellemtelen b. Bánffy Dénes és társai segélyével mindent elkövetett, hogy az ifjú Wesselényit leányának megkeritse.

Így aztán az általa nagyon jól kitanitott és minden irányban utasitásokkal ellátott Csereyné első sorban mindenféle csábitásokkal házának látogatására édesgeté Wesselényit: s midőn ez sikerült, rokonaitól és a hozzá közelállóktól kezdé elidegeniteni: aztán meghittjei által leányát ajánlgatta neki, s végre mindenféle mesterfogásokkal a katonaságról lemondásra birni iparkodott.

Wesselényi tüzes szerelemre gyuladt a szép és szellemes leány iránt: ámde azért a házasság még sem ment könnyen. Sok akadály állta annak útját. Rangon alóli származás, vagyontalanság, az apának a gyülölt kormány körében élése, mindenekfölött pedig a vallási különbség oly tényezők voltak, melyek miatt erősen protestáns és hazafias szellemű nőverei és rokonai mindent elkövettek a pápista és német [22] leánynyal való házasság megakadályozására. Wesselényi

mint maga is erős kálvinista, a köztük való vallási különbséget szintén házasságuk legyőzhetlen — insuperabilis — akadályának nézte.

Ámde Csereyné nem azért kerítette őt meg annyi munkával, hogy kezeiből könnyen kibocsássa, s ugyanazért míg egyfelől iparkodott a vallást illetőleg megnyugtatni és leányának is megparancsolta, hogy hitesse el Wesselényivel, hogy ő és szülői sohasem veszik tekintetbe prostestáns voltát, és e tekintetben minden nehézség, mely habozóvá teszi, atyjának ő Fölsége a királynénál való közbenjárására könnyen elhárítható lesz: addig másfelől nemcsak szemet hunyt a szerelmes ifjak túlközeledése előtt, hanem még ő maga tanácslá leányának, hogy a czél eléréseért leányi ékességét kedvese ifjúi hevének még tilos módon is kitenni ne tartózkodjék.[33]

Wesselényi belement a ravaszul s még a gyalázattól sem irtozó álnoksággal kivetett hálóba és Csereyék örömmel látták aláválo mesterkedéseiknek a sikerhez közeledését. Nem érték azonban be azzal, hogy sikerült őt a furfang minden kigondolható eszközeivel erősen leányukhoz kötni, hanem a midőn látták, hogy becsületének sérelme nélkül többé már alig léphet vissza a házasságtól: közelebbről is megragadni határozták el. Ekkor ugyanis Csereyné egy — a férje által szerkesztett és Bécsből leküldött *szerződést* terjesztett a báró elé, melyben a többek közt kikötve volt az is, hogy a születendő gyermekek közül a fiúk az apa, a leányok az anya vallásában fognak neveltetni.

E föltételre Wesselényi egyáltalában nem akart ráállani, s nemcsak a tanácsosnénak adta tudtára, hanem férjének is határozottan és világosan megírta Bécsbe, hogy leendő gyermekei átengedésének föltétele alatt sohase fogja leányukat nőül venni. Az eszes és ravasz Cserey nem felelt a levélre egyenesen Wesselényinek, hanem a feleségéhez írottakban adta nagy sopánkodások közt értésére neki hogy politikai okok miatt kénytelen hallgatni a vele közlött dologról.

Wesselényi a tanácsosnak ovatos és ravaszul kiszámitott hallgatását hajlandó volt jóra magyarázni: mindazáltal csak akkor egyezett a dologba, midőn Csereyné ismételve esküdözött előtte, hogy a szerződés csakis férjének állására való tekintetből és politikai okokból kivántatik; Ilona pedig formális *ellenkötvényt* adott magáról, hogy a születendő leányoknak éppen úgy mint a fiúknak ref. vallásban nevelését sohasem fogja ellenezni, s annálfogva a báró által aláirt szerződés mint színleges — sohasem lesz kötelező erejű és nem vétetik tekintetbe.

Így aztán mindeneket kedve szerint elintézettnek s magát mindenképen fedezettnek vélvén, nyugodtan visszament ezredéhez Galicziába; Csereyné pedig mesterkedései sikerén örülve, s mint a ki jól végezte dolgát, Bécsbe utazott leányával. Ide várták vissza a bárót, itt kellett a házasságnak megkötteni, mert itt volt a biztos kelepcze, melyben őt kedvükre megfoghatják és lekötözhetik.

Wesselényi, az élénk, élvezni tudó és szerető huszártiszt, ha hosszasabban maradhat távol a katonaságnál, talán feledte volna a már kezdetben oly rosszul indult házasságot: annyival inkább, mert nővérei és sógorai mindenképen rajta voltak, hogy őt a bécsi leánytól elválaszszák. S ha sikerül az elválasztás, ha Wesselényi kedvvel választott, s jellemének, hajlamainak és képességeinek megfelelő pályáján maradva lelkének roppant erejét magasabb feladatok megfejtésére használhatja: kétségkivül másként és fokozottabb mértékben teszi magát érdemessé a késő idők hálás megemlékezésére; mindenesetre pedig kikerüli ama méltatlan üldözéseket és szenvedéseket, melyek nemes lelkét elkeseriték, megmérgezék.

Azonban Csereyék is résen állottak. Az apa tanácsaival jól kitanitott leány egyvátalában nem hagyta őt róla elfelejtkezni, s nem is nyugodott, mig minden kigondolható rábeszélésekkel magához nem édesgeté.

A báro 1777 májusában érkezett Bécsbe s ott az egész család által mentő-angyalként fogadtatván, a házasság

megkötéséhez a mindenféle előkészületek sebtiben megtétettek; a vallási kérdés, gyermekek átengedése, vagy bármely más akadály azonban szóba sem jött egészen addig, míg az illető hatóságtól kinyerendő házassági engedélyre nem került a sor. Ekkor az egész család, mintha a dolog váratlan voltán elrémülve volna, ijedten adá tudtára a bárónak, hogy a tisztelendő Pater az engedélyt teljességgel megtagadta és nem is akarja megadni másképen, hanem csak ha Wesselényitől az *összes* fiú- és leánygyermekeinek pápista vallásban neveltetéséről való *formalis cessionalist* előmutatják neki.

Wesselényi a nem várt nehézség ujdonsága által meglepetve, de föl is bosszantva, érthető és határozott szavakkal nyilatkoztatá ki, hogy még becsülete sérelmével is készebb végkép szakitani és mindent abbahagyni, hogysem gyermekeiről lemondjon. Nem volt azonban már menekülés. A család jelenvolt tagjai mindnyáján rajta estek, esküdözve állitván, hogy a gyermekekről való lemondást minden további veszedelmes következmény nélkül meg teheti, a Pater capellanus lecsendesitése végett pedig mindenesetre meg kell tennie. Ezekhez járultak jegyesének könyei és szintén esküdözései, hogy ő adott szavát és a fentebb emlitett ellenkötelezvényben tett igéretét szentül meg fogja tartani; sőt a midőn s hol kivántatik, még a császári trón előtt is kész lesz kinyilatkoztatni, hogy a báró csakis a kényszerűségnek engedve adta ki a cessionalist, s esdekelve könyörgött, hogy őt, mint szülői gonosz tanácsainak nyilvános áldozatát el ne hagyja.

A jogban járatlan, rokonitól elszakitott, tanácsban szükölködő, semmiféle alacsonyságot nem ismerő s arra nem is képes Wesselényi ekként elámitva és megszéditve 1777. május 19-én aláirta az *ál-reversálist*,[24] melyben „*nemesi becsületére igérte, hogy születendő mindkét nemű gyermekeit a róm. kath. vallásban nevelteti, nejét pedig a pápista egyház isteni tiszteleteinek látogatásában legkevésbbé sem fogja gátolni*“.[25] Ezután a házasság rögtön megköttetett.

IV.

Az ál-reversalis hatályba állítása s következményei.

A menyegzői ünnepélyességek végződésével Wesselényi Erdélybe vitte ifjú nejét s az ősi fészekben, Zsibón, töltötte a mézes heteket. A nyár végén pedig visszatért ezredéhez Galicziába, forró szerelme mámorával s a kéjes boldogság örökkévalóságot igérő érzetével.

Álmok nem tartanak soká s főképen az nem, a melynek elűzésére nem kell erősebb érintés egy hűs szellő suhanásánál. Wesselényi is csakhamar rideg valóra ébredett. A szerelem ritkán tud hallgatni s Ilona szerelmet lihegő ajkai gyermekies naivsággal csevegtek össze-vissza mindenről s oly dolgokról is, melyekről jobb lett volna mélyen hallgatnia. Így lett aztán, hogy férje egész körülményességgel megtudta tőle, hogy Csereyék minő ravaszul kigondolt s még aljas utak-módoktól sem idegenkedő fondorkodással kerítették meg leányuknak, hogy a házassági engedély megtagadása és a reversalis követelése szülőinek előleges tudtával, sőt egyenes kivánságára is történt, s a csalárdul aláiratott szerződéssel és feleségének ellenkötelezvényével éppen úgy mint esküdözéseivel és erős állításaival rútul becsapatott.

Az önérzetes és büszke lelkületű férfiú keblébe fulánk gyanánt fúródtak a hallott dolgok, melyek mérge abba melyen beszívódva ott állandóan megmaradt s okozója lőn nemcsak amaz idegenkedésnek, sőt a gyűlöletig menő ellenszenvnek, melylyel ipa és napa iránt állandóan viseltetett, hanem annak is, hogy bár feleségét — mint azt maga többször mondja — felette igen, még magánál is jobban szerette, iránta mégis sokszor kiméletlen, sőt durva is tudott lenni.

Még világosabbá lett megcsalattatása, midőn Ilona a Galicziában elhelyezkedés után anyának érezvén magát s

az örömet szülőivel tudatván: apja egész nyiltan és határozottan írta neki leveleiben, s adta általa értésére vejének, hogy az *adott reversalist teljes érvényében kívánja tartani s ellenkezés esetére kész erőhatalommal is elvétetni születendő gyermekét.*

E szándéknak már puszta emlegetése is elegendő volt az ifjú pár nyugalmának és békéjének megzavarására, keresztülvitele pedig végkép feldúlta volna azt; s ugyanazért lehetetlen nem bámulnunk Cserey Farkasnak fenyegető magatartását. Igaz, hogy az 1731. ápril 6-diki intézmény a róm. kath. lelkészeknek adván a vegyesházasságokat megkötő jogot, ettől fogva egymást érte a sok rendelet, mely szerint az evangélikus fél megigérni tartozott, hogy vagy maga is a róm. kath. vallásra fog áttérni, vagy pedig legalább minden gyermekének azon vallásban leendő neveltetésében megegyezik; s ily igéret nélkül kivált Bécsben aligha történhetett volna meg Wesselényinek Cserey Ilonával való házassága is. Azonban miután megtörtént, de csakis színleges igéret mellett történhetett meg: józanon és emberileg gondolkozva alig elképzelhető, mi ösztönözte Cserey Farkast arra, hogy Wesselényinek jóhiszeműségével galádul visszaélve, annak az igazságtalan és jogtipró rendeletnek megmérgezett élét ő az apa irányozza gyermekei szivének és lerombolja azt, a mit nagy fáradsággal szépen fölépitett. Hiszen ő a házasság létrehozásával oly sokat ért el, hogy munkája eredményén csakis örülnie lehetett. Leánya egy, rangján sokkal felül álló, ősi fényes család kebelébe lépett; az ifjú pár szerette egymást, boldog volt egymással s boldogságuk állandó voltára nem kivántatott más, csak a külső-belső béke és egyesség. E békét és egyességet ápolni, sőt ha úgy jő, védelmezni is, kinek volt szentebb kötelessége mint neki az apának? És íme Cserey Farkas gyermeke szerencséjét semmibe veszi, boldogságával nem törődik, sőt kész és elhatározott azt semmivé tenni, ezt feldúlni, hogy az uralkodó egyház oltárára kedves, de áldatlan áldozatot vigyen.

Mi ez? Szent örjöngés-e, mely a vallási téves fogalmak által megzavart léleknek deliriumában, mint egykor Ábrahám, máglyát rak, megkötözi saját gyermekét és tüzet vesz kezébe, hogy azt ez alatt fölgyújtsa? Vagy az önkény szolgálatában elfásult, kegydijakhoz, jutalomhoz szokott léleknek rideg, és az elért eredményen messze-túl néző önző számítása, mely gyermekének már megalapitott szerencséjét csak mellékes dolognak tekinti és lépcsőül használja, hogy annak segélyével saját önző vágyait is elérhesse?

Talán mind a kettő.

Nagyajtai Cserey Farkas apostata sarjadék volt. Apja János Leopold császár hűségére esküdvén, general Chusáni mellett szolgált, mi közben — a mint testvérbátyja, a jeles emlékirat-szerző s mind halálig erősen buzgó kálvinista Cserey Mihály keserű ironiával mondja — „valami világi hivság kedveért megbolondula és pápistává lőn". Gyermekei már a róm. kath. vallásban születtek és neveltettek. 1719-ben született jeles tehetségű fiát Farkast a jezsuiták kolozsvári főiskolájába adta, hol a nemesek Convictusában Kaprinay által neveltetett, mig 1742-ben bölcsészet-tudorrá avattatott. A jezsuita-növendék későbbi korában is a jezsuita paterek: Hell, Pray, Pálma, Katona s volt nevelője Kaprinay társaságában találta legnagyobb örömét, a mi aztán nagyon is meglátszott rajta; mert bár egyike volt a legműveltebb embereknek, de vallási meggyőződésében nem birt korának és körének fogalmain túl emelkedni. Már mint gyermek erősen beszivta s aztán a családi és vallási kitéphetlen tradiczióin élősködő osztrák ház közelében élve, hűségesen ápolta magában nemcsak a római egyház egyedül idvezitő voltában való vakhitet, hanem az azzal együtt járó elfogultságot is a máshitűek iránt, kiket, ha szép móddal nem lehet, erőszakkal is kell az igaz hitre téríteni s így az örök kárhozattól lelküket megmenteni. De egyébként is valódi pápista volt, ki magas állásának bokros elfoglaltatásai mellett sem mulaszthatá el, hogy a *lorettói szüz* tiszteletére versben és prózában dicshymnusokat zengedezzen.[25]

Ily középkori lelkület és vallásos kedély mellett, ha leányának gyermekét erőnek-erejével pápistává tenni kivánta és törekedett, lehet-e csudálni? Egyátalában nem s annyival inkább nem, mert minden ilyen törekvés nemcsak nagyon kedves vala ott, a hol élt, hanem gazdag jutalommal járó is.

Köztudomású dolog, hogy a ki Mária Terézia előtt, kivált ennek végső éveiben, vallásos alakban mutatkozott, bizonyos lehetett kegyelmeiről; valamint az is, hogy egész kormányzása alatt a térítés minden kigondolható módjait és eszközeit használatba véve, igyekezett a protest. hitfelekezetek gyengitésével a róm. kath. egyházat erősiteni. Az áttértekről a helytartótanács által évenkint pontos jegyzéket küldetett fel magának. A kegyelmek, czimek, hivatalok, adományok osztogatásánál a más vallásból áttértek mindig elsőséget nyertek. A ki a róm. kath. egyházba tért, azzal együtt, a ki az áttérést eszközölte, bizonyos lehetett, hogy vagy jövedelmes hivatallal vagy évdijjal, vagy gazdag házassággal fog elláttatni.

Cserey Farkas, mint az udvari kanczellária főhivatalnoka s Mária Teréziának bizalmas embere, a legapróbb részletekig ismerte a mindenkor vallásos kedélyű, élte vége felé pedig már valódi bigottá vált királyné intentióit éppen úgy, mint az azoknak szolgálás hasznos voltát, s kész szolgájává lőn amaz intentióknak vallási fanatismusból és a remélhető haszonért. Egy még egészen protestáns ősi és fényes család fejének a vegyesházasság kötelével a római egyház közelébe vonszolása, jövő sarjadékainak pedig a reversalis által részére előjegyeztetése nagy nyeremény és jutalmat érdemlő munka volt. Ő e jutalomért egész odaadással pályázott s meg is nyerte azt, mert a mint megköttetett a reversalisos házasság, nyomban azután a Zsibóhoz közel eső Krasznát és Tasnádot a szokolyi részjószággal örökösen, Zilah város dézmáját pedig ideiglenes adomány czime alatt kapta ajándékul, s ezeken kivül még elegyes adományokkal is ajándékozta a királyné.

Ezen tekintélyes és saját családját is magasra emelő

jutalom elnyerése után már csakugyan megnyugodhatott volna. Leánya szerencsés, ő maga gazdag, mi sem hiányzott, hogy boldog megelégedésben éljék tovább az életet. Ámde ő nem tudott megelégedni azzal a sokkal, a mit már elért, még annál is többet akart. Úgy látszik, hogy a királynénak kitünő kegyelmi ténye csak a vallási fanatismust hizlalta nála, mely mint rossz szellem nem hagyott neki nyugtot, hanem folyton sarkalta, hogy unokáinak a földi mulandó boldogság mellé az egyedül idvezítő anyaszentegyház kiváltságos tulajdonát képező mennyei örök boldogságot is minden áron megszerezni iparkodjék. Mintha csak a gazdagságának dicsőségével és a király által felmagasztaltatásával dicsekvő Hámánt látnánk újabb kiadásban magunk előtt, a mint mondja: „mindezek kicsinynek láttatnak nekem, mig unokáimat a római egyház kapujában ülni nem látom". S hogy oda ültesse, egész a szivtelenséggel, sőt mondhatni őrültséggel határos makacs kitartással dolgozott azon.

Midőn leánya közeledett az anyasághoz, nemcsak a becsületkérdésben annyira kényes katonai szellemet hívta összeköttetései útján segítőül, hogy Wesselényit nemesi szavára tett igéretének beváltására szoritsa: hanem a helytartótanács által a galicziai polgári hatóságot is utasittatta ügyelettel lenni arra, hogy a születendő gyermek róm. kath. pap által kereszteltessék meg.

Az ellene ekként két oldalról is intézett támadás nem kevés kellemetlenséget okozott Wesselényinek. A becsületszónak hangoztatása erősen feszélyezte mint katonát, s még inkább bántá az arisztokrata gőgtől nem mentes főurat a kerületi főnöknek a nyert utasitás értelmében való föllépése s vele szemben tanusitott eljárása. A főnök hivatalbeli túlbuzgalma a kitörésre könnyen hajlandó Wesselényit is túlságba ragadta s megtörtént nem ugyan — mint Kemény Zs. beszéli — a hajnak erőszakos módon fürtökbe göndörittetése és rizsporoztatása, hanem éles nyilatkozatok közben az egykori *fodrászinasságra* való czélzás.[27]

A hivatalos tekintélyében s egyéni hiúságában erősen

sértett főhivatalnok nem rakta szó nélkül zsebre a megbántást; a kölcsönös bosszantások egymást érték s Wesselényi megunva a torzsalkodást, de azért is, hogy születendő gyermekének vallására nézve annál szabadabban rendelkezhessék: lebetegedéshez közelgő feleségével az 1778-dik év elején hazament Zsibóra. Ott született első fia *István* márczius 19-én, a kit aztán a helybeni prédikátor *Rétyi József*fel kereszteltetett meg.

Csak rövid ideig maradhatott a családi édes öröm asylumául szolgált otthonban. A bajor örökösödési háború kitörőfélben levén, vissza kellett térnie Galicziába, honnét — midőn Frigyes porosz király a nyár közepén Csehországba nyomult — ezredével ő is Sziléziába ment. Nem mervén feleségét és gyenge gyermekét magától elhagyni, azokat is elvitte a táborba, a miből újabb bonyodalom támadt. A sereg obestere Vrancsics Pál ugyanis parancsot adott ki, hogy a tisztek küldjék vissza feleségeiket. Wesselényi késett teljesiteni a parancsot s az ezredes, kivel különben sem volt jó viszonyban, külön is figyelmezteté az engedelmességre. Wesselényi viszont az ezredest figyelmezteté, hogy katonai parancsok nem ágyban fekve szoktak kiadatni. Erre mindketten tűzbe jövének, és ha mások közbe nem lépnek, meg lett volna téve, a minek megtéve lenni nem kellett. Wesselényi kerülni akarva az ezredesével való újabb összeütközést, s mert imádott hitvesétől semmi tekintetek miatt nem akart külön lenni, egyedül obestere által nem sajnálva, elhagyá szolgálatát és végkép haza költözött Zsibóra; [28] a mit hogy éppen háború küszöbén kellett tennie, nemcsak nagyon sajnált hanem átallott is.[29]

V.

A zsibói élet kedvtelései és gondjai.

A fejedelmi Zsibón csakhamar feledve lőnek az átélt kellemetlenségek. A reversalis, mintha elfeledve és hatályon kivül helyeztetve lett volna, Wesselényit nemesi szavára tett igéretének meg nem tartása s fiának kálvinista pap

által megkereszteltetése miatt egyátalában nem bántották s minden külháborgatás nélkül élhetett szenvedélyeinek.

„Alig hogy megtelepedett Zsibón, a csendes vidéknek minden nyugalma megszünt. Szilaj lovak patkói verték föl a csendet — irja Kemény Zsigmond. Vadászkürt harsogott az erdőben. Fegyverzett cselédek jártak az udvaron fel és le. A rozsdás családi ágyúk előhozattak. Katonai lábra tételék az egész környezet. És a középkor aristokratikus s durva erkölcsei Voltaire munkáival együtt — melyet a férj, és a bibliával — melyet a nő szeretett — bevitettek a zsibói őslakba. Vendégek tolultak Zsibóra barátkozni a házi úrral, kinek szeszélyei, bőkezűsége, vadászebei s főként lovai naponkint ismertebb lőnek. Zajos és zord volt a zsibói élet. Wesselényi ménesének hire csakhamar túlterjedt a birodalom határain is, s minden lord, marquis és tourista, ha a Lajtán átjött, Erdélybe is elment, hogy a különcz magyar mágnással találkozhassék, bámulatos lóidomitási ügyességeiről mesét és valót hallhasson, vagy ha kalandori viszketeg bántotta, vele versenyezzen s nagy összeget koczkáztasson oly fogadásokra, melyek regényességük vagy jelentékenységüknél fogva a magas körök és lóismerő világ figyelmét nagy mértékben fogják mozgásba hozni.

„A túl-erőltetett vadászatok — melyeknél igen kevés tekintettel voltak a gyomorra és kifáradásra — bár rendesen beteggé tették a gyengébbeket: de annál több gyönyört szereztek az erősebbeknek, kik a meggyújtott farakások előtt, vagy egy lucullusi ebéd élvei között pihenték ki a nap fáradalmait. Maga a házi úr — ismerve heves természetét — nem ivott kitünő boraiból, de annál élénkebben vitatkozott vendégeivel még a legcsekélyebb tárgyak fölött is úgy, hogy a vita — ha csak szelid neje egy ügyes lendülettel más irányt nem adott a beszélgetésnek — oly jelenetekre adott alkalmat, melyek elintézése a becsületi kérdések terére tartozott stb."

Mennyiben tükrözi vissza a művészi kézre valló rajz a valót? Biztos adatok, vagy csak a mindent nagyitó hagyo-

mány és az azt körül rajongó képzelet szolgáltatták-e a mesterileg alkotott alaprajzhoz a megfelelő szineket? nem tudom. Ismerve azonban Wesselényinek későbbi dicső szereplését, tiszta jellemét, nemes szivét, fenkölt lelkületét s hajthatlan, de férfias szilárdságát: hajlandó vagyok hinni, hogy a szinezés itten is, mint egyéb jellemző vonásainál, túlzott, s az a zsibói élet, ha élénken zajos vala is, de nem sokban ütött el másokétól és aligha is volt annyira szilaj és vad, hogy annálfogva Wesselényit korából kiszakítva a középkor durva erkölcsű lovagjai közé kellene állítanunk. Hires ménese — melyet bámultak és dicsértek — nemcsak ő neki, hanem másoknak is volt, és voltak, kik hősi délczegséggel ülték a szilaj paripát s bámulatos biztossággal kezelték a gyeplőt. A férfiúi erőt és bátorságot erős próbára tevő fárasztó és életveszélyes vadászatok ősidőktől űzettek Erdélyben s rendesen nagy áldomással végződtek; és voltak ügyes lövők, kik fegyverüket nem csupán a vadakon próbálgatták. S átalában nem egyet említhetnénk Erdély hirneves főurai közül Wesselényi korából és azutánról is, ki a férfias sport különféle nemeit az övéhez hasonló szenvedélylyel, bravourral, bámulatot s olykor botránkozást is keltve, űzte a nélkül,[30] hogy újkori Götz v. Berlichingen hirét költötték volna. Hogy pedig a zsibói udvaron fegyverzett cselédek jártak föl és alá, s talán a rozsdás családi ágyúk is előhozattak: ez ha megtörtént, egyátalában nem a középkori oligarchának dölyfös kedvteléséből, hanem inkább szomorú kényszerűségből történt. Voltak Wesselényinek féltett kincsei, kiket őriznie kellett, és voltak ellenségei, kiktől azokat féltenie lehetett; és féltenie különösen azon időtől fogva, mikor azok legveszélyesebbike egészen közelibe húzódott, még pedig nagy hamarosan.

Cserey Farkast ugyanis, hogy magát kipihenhesse, egész fizetéssel nyugalomba bocsátá a királyné; minélfogva Bécset odahagyva, csak imént nyert birtokára, a Zsibóhoz mintegy 3 órányira eső Krasznára költözött. A közellakás azonban mitsem változtatott az ip és vő, sőt nem a szülők és leányuk közti feszült viszonyon. Az idegenkedés tovább

tartott, még pedig folyton fokozódó mértékben. Cserey Ilona nemcsak személye szerint, hanem még levelecskéivel sem látogatta közelében lakó apját-anyját;[3] de ezek sem igyekeztek kitölteni a köztük támadt űrt, hanem még inkább nagyobbiták azt, nem mulasztva el egyetlen alkalmat is, hogy a zsibói kastélyba sürü időközökben beköszöntő szülői édes örömet meg ne keseritsék.

Cserey Ilona az 1779-dik év elején újabb anyai örömnek nézett elébe, a minek hire, midőn Krasznára is eljutott: Cserey Farkas menten sietett a nagyváradi püspököt, kinek Zsibó — mint partiumi helység — megyéjéhez tartozott, figyelmeztetni kedvencz művére, s annak az uralkodó egyház és egyedül üdvözitő hit érdekében és javára elkövetett mesterkedései gyümölcsére, a reservalisra. A püspök, mint azt könnyen gondolhatni, kapott az alkalmon s nyomban utasitá a zilahi plebánost, kinek Zsibó leányegyháza volt, hogy ügyelettel legyen a szaporodás beálltára s tegye kötelességét. Nem rajta mult, hogy nem tehette.

Wesselényi második fia *Ferencz* 1779. ápril 26-án született. A zilahi akkori plebános Szolga Lőrincz, a zsibói róm. kath. harminczados Ratényi István útján értesülvén a gyermek születéséről és arról, hogy az még nem kereszteltetett meg: egész papi ornátusban megjelent Zsibón; nem bátorkodott azonban egyenesen az udvarba menni, hanem az utczán fel s alá járkált, hogy ottlétét s a keresztelésre készenállását észrevegyék. Észre is vették, de azért a báró mégsem őt, hanem Rétyi József prédikátort hivatá s fiát vele kereszelteté meg, a mi a zilahi plebánosnak még azon este tudomására jutott; s igy czélt nem érve hagyta oda in partibus infidelium eső filiáját.

Egyelőre úgy látszott, hogy a plebános felsülésének nem lesz semmi következménye; Patachich Ádám báró Kalocsára távozása folytán a püspöki szék üresedésbe jövén, egész éven át szemet hunytak a „bevégzett" tényre. Azonban a mi késett, nem maradt el; mert midőn a következő 1780-dik év tavaszán a gólya újra kelepelni kezdett

a zsibói kastély fölött,[32] a Cserey Farkas által erről értesitett káptalani vikárius Fay Ferencz márcz. 13-án panaszt emelt az előzőleg végbement keresztelési eset miatt az udvari kanczelláriánál s kérte úgy a helv. hitv. prédikátornak *vakmerő merényletéért* való példás megbüntetését, mint magának a bárónak törvénytelen és a különös királyi rendeletekkel ellenkező tettéért szigorú kérdőre vonását, hogy így *további hasonló kihágásainak gát vettessék.*[33]

A kérelem nyilt fülekre talált. Mert bár az előadottak folyamából elég világosan kitünő csalás folytán, valamint a vallás szabadságát biztositó erdélyi törvényekből s főként a bevett négy, ú. m. róm. katholika, reformáta, lutherana és unitária vallások teljes s a leopoldi hitlevélben megerősitett jogegyenlőségének elvéből a mondott, és a hazai törvények nagy sérelmével készült és kicsikart reversalis érvénytelensége világos: az erdélyi udvari kanczellária máskép fogta fel a dolgot. Fájdalom, ekkor úgy Magyarországon, mint Erdélyben is, a politikai s egyházi reactio karöltve jártak; s különösen Erdélyt illetőleg annak Bécsben székelő és a magyarországi mellett külön működő udvari kanczelláriája,[34] mely tele volt apostatákkal, a haza jogait s törvényeit tiszteletben nem tartó kormányrendszer és klérus főeszköze s czéljainak készséges előmozditója volt. A jelen esetben is tehát sietett eleget tenni a nagyváradi Vikárius kivánságának, mert már márczius 29-én leirt az erdélyi Guberniumhoz, hogy a bepanaszolt bárót és prédikátort, valamint a panaszos zilahi plebánost és minden más, a dologról tudomással birókat kihallgattatván, a panaszolt ügyben szoros vizsgálatot tartson.[35]

A Gubernium ápril 18-án kelt rendeletében a dolog kinyomozását *Kethely László* dobokamegyei alispánra és *Kabos Farkas* táblabiróra bizta, meghagyván nekik, hogy minden egyéb dolgukat félre tévén, a helyszinére minden késedelem nélkül kiszálljanak s a vizsgálatról jegyzőkönyvet vevén föl, azt a Guberniumhoz azonnal beküldjék.[36]

A vizsgálat május végén történt meg, a mikor a báró

egy magyar nyelven szerkesztett nyilatkozatot adott át a kiküldötteknek, melyben alattvalói hódolattal, de egyszersmind férfias nyiltsággal és határozottsággal jelenti ki, hogy gyermekeit a maga vallásában kereszteltetvén meg, abban is fogja őket fölnevelni. Az érdekes, s úgy a báró lelkületére, mint házassági bonyolult ügyére világot vető nyilatkozat egészében a következő:

Declaratio.

„Én királyom parancsolatjára szivem állását eltitkolni nem akarom, tudván azt, hogy ő Felsége mind kegyelmes s mind az egyenességet szerető biró.

Én gyermekségemtől fogva a reformáta vallásban neveltettem, azt igaznak ismertem, mind Istenemnek, mind szülőimnek erre gyakran megesküdtem, ebben is tartom minden vigasztalásomat, és ettől engem sem élet, sem halál el nem szakaszthat.

Mikor a feleségemet elvettem, bátor felette igen szerettem, de soha semmi hunyoritást sem tettem a magam vallása változtatásáról, sem a gyermekeim kath. vallásban neveltetéséről; sőt arra kötelezte magát feleségem, hogy soha gyermekeinket a maga vallásában nevelni nem kivánja, hanem hogy az apja és anyja házasságunkban gátat ne csináljanak, az előmbe adott irást — melyre is oly praetextus alatt vettenek a szülői reá, hogy csak arra való, hogy a nélkül a főkapellánustól szabadságot nem nyerhetek — nem jószántomból, hanem feleségem könyves kéréseitől és igéreteitől erőltetve, akkori gondolatom szerint kisebbé caractereimet és lelkemesméretit megsértetett láttatván lenni egy oly irásnak adása által, melyet teljesiteni sohasem akartam, mintsem azt, a kit magamnál inkább szerettem, s sokszor neki tett esküvésem ellen gyalázattal elhagyván és szerencsétlenné tevén örökösen elveszteni — subscribáltam.

Le is borulok az ő Felsége kegyelmes lábaihoz; esedezem s bízom is, hogy ő Felsége nem fogja kivánni, pokoli gyötrelmeimet, mintha én a szerelemnek vallásomat feláldoztam volna. Szabad ő Felsége jószágommal, életemmel, s mindazok nélkül örömestebb elleszek, de biztat ezen kérésemre az ő Felsége kegyelmessége, biztat törvényünk, biztat a régi szokás, mely szerint a gyermekek az apáké szoktak lenni és apjuk vallásában neveltetni; és e szerint magam vallásom szerint való pappal vitetvén véghez a szent keresztséget, gyermekeimet abban is kivánom ő Felsége kegyelmességéből fölnevelni. Signat. Sibó 30 maji 1780 (L. S.). Hadadi l. b. Wesselényi Miklós m. pr.

Ugyanezen napon kelt a ref. prédikátor Rétyi József nyilatkozata is, melyben elmondja, hogy ő a Mgs l. báró hadadi Wesselényi Miklós ő nagysága s a helység papja levén, s úgy értvén ő Nagyságától, hogy az együttvaló egyezés szerint a maga vallásában akarja fölnevelni gyermekeit: a sz. keresztséget véghezvitte. Ő ebben a dologban senkitől meg nem intetett, sem parancsolatot nem tudott, hogy ily szinű dologban teljességgel nem keresztelhet. Miképen volt pedig a nevezett reversalisban tett compositio, maig sem tudja.[37]

A Gubernium e nyilatkozatokat és a kihallgatási jegyzőkönyvet 1780. szeptember 20-án kelt jelentése mellett terjesztette föl az udvari kanczelláriához.

Wesselényi eleinte azt hitte, hogy részére jó opinióval történt a fölterjesztés. Így adták elő neki a dolgot. Azonban később nyugtalankodni kezdett s volt is oka rá. Az erdélyi Gubernium intéző férfiai egyáltalában nem olyanok voltak, kikben föltétlenül megbizhatott volna. A lutheránus vallású, de erősen kormánypárti Bruckenthal báró kormányzó, továbbá a guberniumban első székkel és szavazattal biró erdélyi püspök[38] Kollonics László gróf s a jezsuitának készült Józsika Antal[39] secretarius mellett Bethlen Gábor, Bethlen Miklós, Bánffy György, Teleki Károly, Bánffy Dénes állottak,

kik apostata voltukhoz méltólag világért el nem szalasztták az alkalmat, hogy érdemet ne kerestek volna elhagyott református egyházuk pusztitásában s volt hitfeleik keseritésében. Bő tudomása volt erről Wesselényinek; hiszen éppen szemei előtt vették el unokanővérének gyermekeit s adták át apjuknak Gyulai József grófnak; tanuja volt. miként zaklatták és sarczolták nagybátyját Dániel István bárót a gr. Mikes Annával összekelésekor adott reversalis meg nem tartásáért;[40] s széltében beszélték még, hogy a Mária Terézia által megerősitett szerződések ellenére minő példátlan durva erőszakkal rabolták el Barcsai Ágnes grófné egyetlen leányát, Teleki Sámuel gróf menyasszonyát, hurczolták Bécsbe, zárták klastromba, tették pápistává s adták végül feleségül Eszterházi János grófnak.

Az itt fölemlitett s még számos más hasonló esetek ismerése, s még inkább pedig tudomására jutása annak, hogy a Gubernium iménti jelentésében az általa elkövetett hibát megtorló szigorú rendszabályoknak alkalmazását ajánlá, aggódóvá tette Wesselényit ügyének kedvező kimenetelére nézve; s ugyanazért nem is várta összetett kézzel annak eldöntését. Még idejében megbizta az udvarnál való védelmezésével a ref. egyházkerületek bécsi ügyvivőjét Nagy Sámuelt; s a mellett, hogy jó emberei jártak-keltek érdekében, ő maga is megkereste levelei által az udvari kanczelláriánál levő Teleki Imre grófot, majd Székely Dávid consiliariust, kérvén őket, hogy igaz ügyében segítséggel lennének. S mint a vizbefuló még a szalmaszálhoz is kapkod: ő is annak bizonyságára, hogy a gyermekek az atyáké legyenek inkább mint az anyáké, és vallásban való fölnevelésük őket illesse, appellált a gr. Gyulai József és különösen a gr. Bánffy Dienes példájára, kinek instantiájára Mandato Regio a reformata anyától a leány elvétetett s a kath. apa vallásában neveltetett fel Bécsben.[41]

Még inkább nyugtalankodni kezdett, midőn hónapok multak el a nélkül, hogy ügyének miben állására nézve tudomást szerezhetett volna; minélfogva még deczember

14-én kelt levelében is sürgetve kéré Nagy Sámuelt, hogy az erdélyi udvari kanczellárián tudakozza meg, miben legyen dolga? referáltatott-e vagy nem? Ha igen: mi ordináltatott? s ha nem: akkor ne sajnáljon a referens Székely Dávid úrnál jelentést tenni az ő szavaival, hogy igaz ügyében szolgálván, különös háladatossággal lenni el nem mulasztja. Átalában mindeneket informálni, s ha szükségesnek látja, nevében instantiát beadni el ne mulaszsza; igérvén, hogy ebbeli fáradságát bizonyosan megjutalmaztatja, melyet vagy vekszel czédulában, vagy ha a posta beveszi, pénzben fel is küld.[4]

Hasztalan volt azonban minden forgolódás. Mikorra utóbbi levele Bécsbe eljutott, már akkor rég eltörték feje fölött a pálczát, melyet maga Cserey Farkas adott a királyné kezébe, és pedig oly figyelemre méltó módon, mely híven tanuskodik rideg elfogultsága és nagy befolyása mellett.

Ajándék, összeköttetés és utánjárás ugyanis már-már kivitte, hogy Wesselényi fölmentessék, s Mária Terézia alá is irta a kegyelmi itéletet. Megtudván ezt az éppen Bécsben tartózkodó Cserey Farkas, sebtiben fölkereste a királyné gyontató atyját s erősen lelkére köté, adná tudtára ő Felségének, hogy oly itélet alá irván nevét, melyben az igaz vallás és szent igazság homályosittatott meg: lelkiismeretet érdeklő dolog abban fejedelmi hatalmával igazitást tenni. A gyóntató atya előterjesztése meghatá szivét a királynénak; tüstént parancsolá Cserey megjelenését, megvilágosittatá magát a dologban s meghallgatása után azonnal utasitá az udvari kanczelláriát, hogy Wesselényi dolgában jelentést terjeszszen föl.

Az udvari kanczellária 1780. okt. 26-án terjesztette föl körülményes és indokolt jelentését a királynéhoz, s a maga votumában a következő javaslatokat tette:

„1°. Wesselényi Miklós báró azon cselekedetéért, hogy pápista vallású feleségétől született gyermekeit az általa adott reserválís daczára saját vallású miniszterrel kereszteltette meg, s ezáltal mágnáshoz és nemeshez egyátalán

nem illő módon nemcsak megszegte becsületszavát, hanem a kegyelmes királyi rendeletek semmibevételével közbotrányt is okozott; s ennekfelette vakmerőségében annyira ment, hogy kijelenté azt is, hogy feleségétől ezután születendő gyermekeit is a maga hitire kereszteltetí és abban fogja nevelni — a királyné nevében komolyan megpirongattassék s mint kevéssel ezelőtt b. Dániel Istvánnal hasonló esetben és merényletért történt, fizessen 300 aranyat; azonkivül köteles legyen Zsibón a maga költségén egy kath. kápolnát épittetni, azt minden szükségesekkel fölszerelni s az oda rendelendő kath. káplán fizetéséről gondoskodni.

2do. Ha Wesselényi reversálisának ellenére gyermekeit a pápista hitben neveltetni nem akarná: azok tőle elvétetvén, nagyatyjuk Cserey Farkasnak adassanak át s a rájuk felügyelés az erdélyi róm. kath. püspökre bizattassék.

3^{tio}. Országszerte újra hirdettessék ki, hogy kath. szülők gyermekeit — ha csak egyik fél követné is a róm. kath. hitet — csakis róm. kath. papnak szabad megkeresztelni, s ő Felsége ezen parancsának megtartására az akatholikusok superintendensei utasittassanak".[43]

Ő Felsége az eleibe terjesztett javaslatokat — a 300 darab arany fizetésének kitörlésével — egészen és minden pontjaikra nézve jóváhagyva, a Wesselényit sujtó itéletet 1780. november 16-án aláirta.[44]

VI.

A türelmi korszak türelmetlensége.

Mária Terézia az itélet aláirása után 13 nap mulva, nov. 29-én meghalt. Wesselényi előbb értesült a királyné haláláról, mint az őt sujtó itéletről, melyet a Gubernium deczember 7-én kelt levele kiséretében csak 20-dika táján közölt vele.[45] II. Józsefnek azonnali trónralépte, melyhez átalában nagy remények csatlakoztak Magyarországban, bizalmat öntött Wesselényibe is arra nézve, hogy a szabad-

elvünek ismert monarcha alatt az ő házassági ügye is új és kedvező fordulatot fog venni. Úgy érezte, mintha a gondviselés nemtője csillogtatná meg szárnyait benne, hogy új remények felé vezesse az üldözöttet.

E bizalom azonban — mint a tiszavirág élete — nagyon rövid tartamú volt, s helyébe mély elkeseredettség és gyötrő aggodalom lépett. Már maga az itélet, mely nemesi becsülete, vallási érzülete és apai jogai ellen intézett támadást, erősen sérté a büszke, vallásos és jogaihoz ragaszkodó férfiú szivét; s még inkább bántá vérszemet kapott s közelebb a Kollonics László püspök helyébe lépett túlbuzgó és szigorúan asketa lelkületű Batthyány Ignácz gróffal nagyban megerősödött ellenfeleinek fondorkodása, mely ellen védekeznie kellett a nélkül, hogy tudta volna, vajjon győzedelmesen kerül-e ki a küzdelemből, melynél nemtelen fegyvereket sem átallottak használni ellenében.

Kémekkel vették ugyanis körül, melyeknek keresésében és találásában a zilahi új pap Zolnay Antal esperes-plébános volt a főmester, a ki az udvarbirót s ezáltal a cselédség egyeseit bizalmasaivá tevén, titkon és alattomban — mert így többre lehet menni, mintha mindent kitálalunk — tudósittatá magát, ha valami rendetlenségek akár a báró körül, akár másutt volnának, ha gyakran megjelenik-e a báróné Udvarhelyre a miséken, ha a báró gondolkodik-e már a zsibói kápolnának csinálásáról s több ezekhez hasonlóról.[46] Leveleit elfogdosták, úgy hogy kénytelen volt a hozzá küldötteket nénjéhez, Wesselényi Susánnához Válaszútra dirigáltatni, a magáéit pedig s az ügyében Bécsben fáradozóknak szánt ajándékokat, sürün osztogatott aranyakat a kolozsvári patikárius közvetitésével ennek bécsi correspondense útján juttatni el az illetők kezébe.[47] Majd vádakat emeltek ellene, melyek később vagy egészen hamisaknak bizonyultak, vagy pedig csak a látszat szólt Wesselényi ellen, de azért alkalmas eszközül és ürügyül szolgáltak bosszantására és zaklatására.

Az erős ellenféllel szemben nem hiányzottak ugyan

a jóakaró barátok sem: úgy látszik azonban, hogy ezek a biztatás és tanácsadásnál tovább nem tudtak és akartak menni. Az egyetlen, a ki érdekében különösb tevékenységet fejtett ki, s összeköttetései és ismeretsége útján iparkodott védeni és megmenteni, az őt különösen szerető nővér b. Bánffy Györgyné, Wesselényi Susánna volt, a ki bécsi ismerőit gr. Wartenslebent, b. Calisiust, Hadik secretariust, b. Rudnyánszkynét, a nagy magyar gr. Koháry leány Mitrovszki generálnét, Karamelli grófnét, gr. Sztáraynét, gr. Keglevichet, Luzsinszkynét stb. sorba látogatta leveleivel; s átalában ő a megbizott és titoknok, ki magához várja az öcscsének szóló leveleket, és a kinek bátran megírhatnak mindent. Így tudják meg, hogy az *adversa pars* nemcsak otthon, hanem odafenn is erősen munkálkodik ottani eszközeivel s nem nyugszik, hogy ő Felségét Wesselényi ellen informálják. E hirre, s még inkább pedig, midőn itthon hire terjedt, hogy Batthyány Ignácz püspök és Cserey Farkas Bécsbe szándékoznak és ott szállás iránt szorgalmatoskodnak: Wesselényi is oda akar menni, hogy ő Felsége kegyelmességét személyesen nyerje meg, ha lehetne.[48] Nem mer azonban csak úgy vaktában neki indulni; többféle aggodalmai vannak, melyek habozóvá teszik, hétről-hétre halogatja az útrakelést s majd el is halasztja és Nagy Sámuel ágenst bizza meg,[49] „hogy viszont munkálkodjék és szerezzen akár fizetés, akár más érdemes ajándékoknak igérete mellett oly hathatós eszközöket, kiknek patrociniumok és segedelmek által neki út nyittassék a felséges császár elébe való menetelre: mivel *pedig feleségét és gyermekeit,* kik még igen kisdedek és a nagyobbik is csak harmadik esztendőben jár, *saját circumstantiaira nézve magától el nem hagyhatja,* hanem szükségképen magával kelletik vinnie: járjon végire, vajjon 1°. tanácsos és bátorságos-e ilyenképen Bécsbe mennie? s ha igen: 2°. siessen-e a fölindulással, hogy itt a késedelem veszedelmet ne szüljön, vagy tavaszig várakozhatik?" Hogy mennyire érezte helyzetének nehéz voltát s aggasztá annak kimenetele, mutatja,

hogy megbizásának jónak látja utána vetni: „Újra viszontagolom azt, a mit feljebb is írtam, hogy a jó eszközlő patronusok szerzésében az ajándék igéretekkel bizvást előállhat az úr akárhol is a szükséges helyeken — kivált paripákkal, minthogy Isten kegyelmességéből szép istállóm s ménesem van — örömest complaceálok. Azért szükséges olyanoknál kereskedni, a kik ő Felsége előtt nagyobb kedvességben vagynak. De ezt bizom az úr dexteritásába".

A Bécsbe való személyes fölmenetelt sem az ágens sem jóakarói nem látták tanácsosnak, hanem a helyett egy, a saját és felesége nevében szerkesztendő folyamodvány beadását javasolták. Wesselényi elfogadta a javaslatot s az itthon fogalmazott folyamodvány, melyben Wesselényi a tőle ravasz módon kicsikart s általa ifjúi gondatlansággal kiadott reversalis alóli feloldatását, s ipa Cserey Farkas csalárd szándéka és fondorkodásai ellen megvédelmeztetését kéri; Cserey Ilona pedig férje állításainak igaz voltát s a reversalisnak tőle álnokul kierőszakolását bizonyítván, elmondja, hogy a báró csakis az ő iránta való szeretetből igérte gyermekeinek a kath. vallásban neveltetését, mely reversalis, mivel szülői fondorlatainak s őt gonoszul rászedő buzgalmának következtében adatott, valódi és szószerinti kötelezettséget nem foglalt magában — márczius utolján lett felküldve Bécsbe Nagy Sámuelhez átolvasás és megfontolás végett; mely azonban — bár Cserey Ilona mennél hamarább lebetegülőfélben volt s kivánatos lett volna, ha addig kérésüket megnyerhetik — csak május 21-dikén nyujtatott be ő Felségének, mivel Wesselényi tudósíttatni kivánta magát mindarról, hogy lesznek-e Nagy Sámuelnek és a többi megbizottaknak valami fontosabb reflexiói, mind pedig arról, hogy ha már az instantia beadására a kanálisokat kicsinálhatták és megszerezhették, kik által és mi formán akarják azt ő Felségének beadni, hogy hadd communikálhassa itten is szükséges embereivel.[50]

Azalatt, míg Wesselényi és felesége kétség és bizonytalanság közt hányatva fáradoztak azon, hogy a reversalis által

fejükre zúdított kemény itélet és sok baj alól fölszabadul-janak: tekintélyes és befolyásos ellenfeleik már eredményt is vívtak ki, mert az erdélyi udvari kanczelláriának 1781. márczius 21-én tartott ülésében Székely Dávid consiliárus, tehát egyike azoknak, kikre Wesselényi támaszkodhatni vélt, a reversalisnak ügyét újra szóba hozta; kinek elő-terjesztésére az erdélyi Guberniumnak meghagyatott, hogy az 1780. nov. 16-án kelt itéletnek miként lett végrehaj-tásáról körülményes és gyors jelentést tegyen. Ugyanakkor hasonlóra lett felhiva a nagyváradi püspökiszék is.

A hivatkozott itéletnek végsoraiban a királyné évenkint egyszeri informatio beadását rendelvén el s ennek telje-sitését mint főgyámnak az erdélyi püspöknek tevén köte-lességévé: az udvari kanczelláriának majdnem időelőtti és egyenesen hozzájuk intézett sürgető kivánata nemcsak meglepte, hanem készületlenül is találta mind a nagyváradi püspökség helynökét, mind a Guberniumot, s mindegyik másként igyekezett annak eleget tenni.

Fáy Ferencz vikárius ápril 2-án kelt illedelmes és hivatalos tisztével mentegetődző levelében egyenesen Wes-selényihez fordult, kérvén, hogy tudassa vele, hogy a királyi itéletben elrendelt, lakóhelyén épitendő és kellőleg föl-szerelendő kápolnát, s úgyszinte az udvari káplán tar-tását illetőleg mit tett már vagy mit szándékozik tenni? S fölhívta egyszersmind, hogy e dologban Zolnay Antal zilahi esperessel — mint e végre megbizottjával — tegye magát érintkezésbe, hogy ennek közvetitésével az infor-matiót mentől előbb megkaphassa és azt a királyi akaratnak megfelelőleg gyorsan fel is küldhesse.[51]

A Gubernium ellenben bölcs körültekintéssel kerülő utat választott magának, oda törekedvén, hogy ha Wesse-lényit gyors engedelmességre nem birhatja, a mulasztásban bünösnek egyedül őt valló okmányok álljanak rendelkezé-sére. Jól tudta ugyan, hogy a báró idáig mit sem tett s a téli zord idő miatt részben nem is tehetett: de azért Donáth Lajos külső Szolnok vármegye alispánját mégis kiküldte

Zsibóra, hogy a helyszinén szemmel-látója legyen a tett intézkedéseknek. S ezenkivül másoknak is alkalmat szolgáltatott, hogy nyilatkozzanak az ügy állására nézve: mire aztán a jelentések egymást érték, melyekből a tényállás rideg feltüntetése és a való eltagadása mellett a vádaskodások sem hiányzottak.

Batthyány Ignácz püspök 1781. ápril 8-án kelt jelentésében Wesselényi Miklós házának lelki javát szivén hordozó főpásztori buzgóságánál fogva a nevezett bárót „*rászoríttatni*" kéri, hogy a zsibói kápolnát fölépitvén, azt minden szükségesekkel fölszerelje; s mivel gyermekeinek a kath. hitben neveltetését annyira ellenzi, hogy pápista nőcselédet sem akar felesége mellett tűrni: egy ilyen szobaleányt tartson. Végül pedig, mivel a bárónénak újra lebetegedését várják: a születendő gyermeket mással, mint róm. kath. pappal kereszteltetni ne merészelje.

Zolnay Antal esperes azt panaszolta, hogy Wesselényi nemcsak pápista udvari káplánt nem tart, hanem hallomás szerint Zsibón valami bábaasszonyt az odavaló prédikátornak tanácsából és sugallásából nagyon megveretett volna azért, hogy valami gyermeket szükségből megkeresztelt.

Cserey Farkas ápril 16-án azt jelenté, hogy a veje hallomás szerint többek előtt nyilvánitotta ugyan a királyi rendelet teljesitésében való kész engedelmességét, de a dolog ennél többre nem ment.

Végül Donáth Lajos alispán ápril 25-én Czigányiban irt jelentésében tudatá, hogy kétszer is járt Zsibón, de a kápolna épitésének semmi nyomát nem látta. Minthogy pedig megbizva nem volt, annálfogva a báróнál nem sürgette a dolgot, de azt tenni nem is vélte tanácsosnak.

A Gubernium az utóbbi jelentését be nem várva, ápril 19-én rendeletet bocsátott Wesselényihez, melyben tudtára adja, hogy ellene följelentés történt, hogy az istenben boldogult királyné november 16-án kelt rendeletét nem respectálva, annak nemcsak eleget nem tett, kápolnát nem emeltetett, hanem felesége oldalánál még pápista nő-

cselédet sem szenved meg. Miután pedig az emlitett rendeletnek betöltését a jelenleg uralkodó Imperátor is sürgeti: annálfogva a Gubernium atyailag és serio inti, hogy alattvalói kötelességére és adott reversalisára emlékezve a czitált kegyelmes rendeletnek eleget tenni és az erdélyi püspök által hozzá küldendő házikáplán lakásáról s illendő ellátásáról gondoskodni kötelességének ismerje; s egyszersmind óvakodjék ezután születendő gyermekeit más, mint pápista pap által kereszteltetni meg.[52]

E rendeletre Wesselényi és felesége május 15-én külön-külön levélben küldték meg válaszukat. Cserey Ilona az ő terjedelmes és sok őszinteséggel teljes német nyelvű levelében visszautasitva a vádat, mintha a férje az ő szolgálatában semmiféle róm. kath. nőcselédet nem akarna megtürni, kijelenti, hogy egyátalában nem érti, honnét ered e vád és panasz; mert a hol panasz van, ott panaszosnak is kell lenni. De neki férje ellen semmi panasza nem volt soha és nincs ma sem, mert a rövid négy év óta teljes megelégedésben él azzal és csak egynémely rosszindulatú emberek zavarják hasonló hallatlan vádakkal nyugalmukat. Igaz, hogy külföldi komornája nincs, de annak sem férje, sem senki más nem, hanem csak ő maga az oka, a mennyiben legtöbb idejét hazájában töltvén, az olyasfélékre annyival feleslegesebbnek tartja sokat költeni, mivel szülőitől egyátalában semmi kapitálist nem tud felmutatni s azt nem is remél; minélfogva kötelességének ismeri, hogy férjének haszontalan költségeket ne okozzon. Ő saját szolgálatára jobbágyaik leányait alkalmazza négy év óta, mert ebben az országban nem lehet sokat válogatni. Egész tisztelettel kéri annálfogva a Guberniumot, hogy ezentúl ne adjon hitelt — bárki mondja is — annak, mintha hasonló panaszok tőle erednének, hanem inkább utasitson vissza minden afféléт, hogy a közte és férje közti béke megzavartatva ne legyen. És ha netán gyanú támadna arra nézve, hogy ezeket kényszeritésből irja: kész a Gubernium előtt élőszóval is nyilatkozni.[53]

Wesselényi hasonlóan ellenségei vastag hazugságának nevezi az ellene emelt vádakat, s alázatos és fiúi tisztelettel jelenti ki, hogy ő a kegyelmes dekrétumok ellen egyátalában nem akar semmit is vakmerően cselekedni; sőt inkább, mint bármely igaz alattvaló, kötelességét teljesiteni igyekezik, s ha a kápolnát még idáig sem épittette meg, oka egyedül a téli zordon idő, mely gátolta az épitkezést, melyhez immár minden szükségeseket beszerzett. Csak azt kéri tehát úgy ő Felségétől, mint a Guberniumtól, hogy hamis vádolói fondorkodásai ellenében nyujtsanak neki védelmet, hogy a többi alattvalókkal együtt ő is örömmel bebizonyíthassa minden alkalommal úgy ő Felsége iránt való hűségét mint a Gubernium iránti alázatos fiúi tiszteletét.[54]

A higgadt, de férfiasan határozott hangon írt levél arra vall, hogy Wesselényi nem akart egészen kitérni az itéletnek őt kötelező rendelkezései elől; s hihetjük is, hogy ha mentségeinek elmondása és az alattvalói kötelesség teljesitésének megigérése után békén hagyják s időt engednek neki a nyugodt megfontolásra és cselekvésre: bizonyára meghajlik s legyőzve vallási aggályait, békéjeért és nyugalmáért meghozza lassankint a nehéz áldozatot. Hiszen a kápolna épitéséhez minden szükséges anyagot beszerzett már, a mint azt a nála járt Donáth Lajos alispánnak is eléggé értésére adta, de a mit az jelentésében jónak látott elhallgatni; a Guberniumhoz küldött s imént kivonatban közlött levelében pedig világosan mondja, hogy annak épitését munkába venni tovább már nem halasztja. Gyermekeinek róm. kath. pap által való megkereszteltetését illetőleg szintén oly kedvezőnek mondható körülmény adta elő magát, melynél már könnyebben engedhetett volna. Május 20-án ugyanis újabb szülői öröm tanyája lett a zsibói várkastély; a báróné a három fiú után egy leánygyermekkel ajándékozta meg férjét. Tapintatos bánásmóddal mily könnyű lett volna rábirni, hogy a leányt visszaajándékozza anyjának.

De nem engedték, hogy saját szántából engedelmes-

kedjék az ítélet törvénytelen rendelkezéseinek, hanem erőnek erejével akarták arra kényszeríteni. Midőn ő és felesége megírták mentegetődző leveleiket, már akkor a Gubernium rég felküldte a királyi rendeleteknek általuk *megfontolatlanul és átalkodottan semmibe veréséről* a maga jelentését a fentnevezetteknek nyilatkozataival együtt az udvari kanczelláriához. Ugyanazon napon pedig, melyen levelük kelt, újabb rendeletet bocsátott a báróhoz, melyben neheztelését fejezvén ki a kápolnaépítés s káplántartás folytonos halogatása miatt: ismételve inti ő Felsége nevében, hogy *különben súlyos büntetés terhe alatt* a rendelet teljesítéséről azonnal gondoskodni el ne mulaszsza.[55] Majd néhány nap mulva — a mentségekre válaszolólag — egy kihegyezett tollal írt sértő hangú levélben adja tudtára a bárónak és feleségének, hogy mivel mentségeik, melyeket a mások, állítólag hamis vádaskodása ellenében felhoztak, a királyi kegyelmes rendeletek pontos és tökéletes teljesítése által még mindig nincsenek hitelesítve és igazolva: annálfogva szigorúan és ismételve megintetnek, hogy a magas parancsolatnak úgy a kápolna építését és fölszerelését, mint az abban előírt egyebeket illetőleg kötelességüknek tartsák annál pontosabban és gyorsabban eleget tenni, mivel a Gubernium, a mint maga a legszorosabban tartja magát a királyi rendeletekhez, éppen oly pontos ügyelettel van arra, hogy azok mindenki s különösen pedig a magasabb rangban levők és annálfogva közbecsültetésre számot tartók által pontosan teljesíttessenek.[56]

A folytonos zaklatás s a közben az önérzetét és büszkeségét sértő meghazudtolás s fenyegetés makacscsá tette a különben is nagyon ingerlékeny férfiút. A kápolna építése húzódott tovább, a káplántartás maradt és maradt, s nemcsak újszülött leányát nem volt hajlandó pápista pappal kereszteltetni meg, hanem szó volt arról is, hogy a báróné elhagyja hitét és a református vallásra tér.

Az áttérést a fennálló apostata törvény miatt ekkor még nem lett volna tanácsos végrehajtani, s ugyanazért

el is halasztották boldogabb időkre; de Nagy Sámuel ágens tanácsára éppen úgy húzták-halasztották a csecsemő-leányka megkereszteltetését is, várván a királyi választ május 21-dikén beadott folyamodványukra. Az pedig késett folyvást. Elmult május s majd június hó is a nélkül, hogy vége szakadt volna a bizonytalanságnak, mely annyival kinzóbb volt rájuk nézve, mert az ellenkező párt erősen ostromolta őket az újszülött gyermek miatt, s a keresztelés halogatásából sejtve a báró czélzatát, igyekezett azt meghiúsitani. Batthyány püspök a csecsemő lelkeüdvössége felől aggódva atyailag inté, majd fenyegetve sürgette a bárót és bárónét engedelmeskedésre, a mi újabb levelezésre adott alkalmat. Az új nagyváradi püspök Kollonics László gróf pedig egyenesen Zsibóra küldte a zilahi plébánost, hogy a gyermeket keresztelje meg, de a mit Wesselényi nem engedett meg, azt izenvén a magát bejelentő Zolnay Antalnak, hogy be ne merje tenni lábát az udvarba; minek folytán aztán ez a királyi táblához fordult, elpanaszolva, hogy Wesselényi leánykája mindeddig nincs megkeresztelve, s hivatkozva a Guberniumnak márczius 30. és aprilis 19-én kiadott rendeleteire, kérte, hogy a bárónénál — ki még mindig a róm. kath hiten van — közbenjárjon, hogy gyermekének megkereszteltetését ne halogassa tovább, hanem azt a kir. rendelet értelmében róm. kath. pappal kereszteltesse meg.[57]

A kir. tábla júl. 5-én tartott üléséből Szabadszállásy György elnök és Hatfaludy Ferencz notárius által tudatta Wesselényivel, hogy Zolnay Antal megkeresésének — melyet másolatban küld — helyt adván, egyátalában nem kételkedik, hogy alattvalói hüséggel fogja a felsőbb rendeletekhez tartani magát.[58]

A kir. tábla levelével majdnem egy időben érkezett meg folyamodványukra is a várva-várt válasz, de távolról sem olyan alakban, mint azt óhajtották, remélték és várták. Ellenségeiknek a trón zsámolyáig érő keze mérget csepegtetett a toll hegyére, melylyel a császári legfensőbb határozat aláiratott.

Az udvari kanczellária ugyanis a Guberniumnak kedvezőtlen informatiója s az ehhez mellékelt terhelő nyilatkozatok alapján, de saját prot. ellenes érzülete és hajlamaitól is hajtatva, a császárhoz 1781. május 31-én beterjesztett véleményes jelentésében azon javaslatot tette, hogy 1°. Wesselényi Miklós báró ama vakmerően sértő és becsmérlő állításaiért, melyekkel ipát Cserey Farkast — kit mindig becsületes embernek ismertek — illette, szigorúan megrovassék. 2°. Nagy Sámuel udvari ágens, mint a folyamodvány beadója, az agentiától leendő elmozdittatás terhe alatt megintessék, hogy többé olyas irományt az udvarhoz beadni ne merészeljen. 3°. Mária Terézia intézménye minden pontjaira nézve fentartassék s Wesselényi azoknak utolsó betűig teljesitésére szorittassék.

Mint nagyon jellemző s szomorúan érdekes dolgot említem, hogy a kanczellária a maga javaslatában nem habozott és átallotta az 1780. nov. 16-án kelt kir. leiratban foglalt rendszabályok *szükséges voltát a történelem meghamisításával,* a *róm. kath. egyháznak a nemzeti prot. fejedelmek alatti állítólagos elnyomásával indokolni s támogatni.* Dicső egyedül idvezitő egyház, melyet csakis ilyen eszközökkel lehetett újra fölemelni! S egyszersmind — hogy a maga érveinek nagyobb súlyt adjon — azon nevezetes vallomást is tette, hogy „az utóbbi 40 év alatt oly tömegesen fogadták el a pápista hitet, hogy *az egészen kálvinista Wesselényi-családon kívül* alig lehetne találni Erdélyországban más családot, melynek pápista vallású tagjai ne volnának“.[59] Súlyos vád akart ez lenni, de örök dicséretére szolgál a Wesselényi-családnak, hogy — mint Verestói György mondja — „a Jóbbal együtt *minden világi Privatumánál vallását s az Istene dicsőségét feljebb becsüllötte.* Ezért szerette Istenét s vallását oly állhatatos szeretettel, hogy hijába vitte volna fel ama szemtelen kisértő, az ördög, e világ szerelmének magas hegyére: hijába igyekezte volna minden fenyegetéseivel is Istenének, Jesusának szeretetétől elszakasztani“.[60]

Az udvari kanczellária által a maga módja szerint

alaposan informált II. József elfogadta az eleibe terjesztett javaslatot s legfensőbb határozatát e szavakkal írta alá: *„In uno, alteroque Cancellariae opinionem approbo.“* Ennek következtében aztán Wesselényiék folyamodványa 1781. júl. 4-én kelt következő hátirattal küldetett vissza: *„A báró sértő és méltatlan előadásának hely nem adatik; s mivel ő Felsége a kiadott királyi resolutiókhoz szilárdan és kegyelmesen ragaszkodik: annálfogva a kérelmezőnek meghagyatik, hogy minden további ellenszegülés nélkül tartozó engedelmességgel szótfogadjon azoknak“*.[91]

A reményében keserűen csalódott Wesselényi nem fogadott szót, hanem nyomban ezután saját prédikátorával megkereszteltette leánykáját, ki a keresztségben nagyanyja után *Polyxena* nevet nyert. Ámde e tettével csak olajat öntött az úgy is lobogó tűzre, melynek csapkodó lángja végre is engedni kényszeríté a kemény lelkű embert. Batthyány Ignácz püspök addig járt-kelt itthon és Bécsben, míg végre is kivitte, hogy Wesselényi kénytelen volt megengedni az 1781-diki nagyszebeni országgyűlés alatt, hogy *leánya utólagosan pápista pap által is megkereszteltessék*;[92] majd szeptember hó végén Cserey Ilona udvari káplánja Komáromi Dávid minorita is bevonult Zsibóra, kinek a báró rendelt ugyan szállást, de nem az udvarban, hanem a helységben, s élelmét is pénzben adatta ki.

VII.

Cserey Ilonának az evang. ref. vallásra térése s következményei.

A kényszerült meghódolás után egy időre lecsendesült a vihar. Wesselényiékre nyugodtabb napok virradtak, sőt úgy látszott, hogy egészen kiderül családi életük ege, a midőn II. József császár november 8-án Erdélyre nézve is közzététette október 21-én kiadott türelmi rendeletét, a melyben előrebocsátván, hogy a lelkiismereteket kénysze-

ríteni a legigazságtalanabb s ártalmasabb dolog, a keresztyéni szeretet szülte kölcsönös türelemből ellenben mind az egyházra, mind magára a vallásra nézve is csak haszon áradhat: megengedé a róm. kath. vallásról az evangéliumira való áttérést, a térítvényeket — reversales — pedig a vegyesházasságoknál megszünteté, szabatosan kimondván, hogy ha az apa akatholikus, csak a fiúgyermek kövesse az apa vallását. Ezen engedmények folytán nagy számmal történtek a prot. egyházba áttérések, s még számosabban a visszatérések azok részéről, kiket erőszak terelt a róm. kath. egyházba.

A türelmi rendelet kiadása után Cserey Ilona is, ki a fentebbiekben rajzolt s irányukban szertelenül gyakorolt sujtó rendszabályok miatt teljesen elidegenedett attól az egyháztól, mely a maga emelése okáért oly méltatlan és erőszakosan kényszerítő eszközökhöz nyulni nem átallott, elhatározta, hogy átlép a reform. egyházba, a mit már előbb is rég óhajtott volna tenni, de az azt tiltó fensőbb rendeletek miatt tenni nem merészelt.

Szándékát az 1782-dik év ápril 11-én hajtotta végre. Ekkor magához hivatván *Rétyi József* prédikátort s eddigi udvari káplánját *Komáromi Dávid*ot, valamint két más világi tanut, ú. m. *Viski Pál* és *Gergely László* megyei táblabirákat: ezeknek és udvarnépének jelenlétében nyilvánította, hogy „senkinek sem kényszerítéséből vagy javaslatából, hanem tulajdon lelkiismeretének sugallásából, meggyőzettetvén a reform. vallásnak szent, igaz és a szentiráson fundált mivoltáról, úgy arról is, hogy abban az hitnek minden ágazati, a Krisztustól fundált apostoli vallással megegyeznének: jövendőben a helv. Confessión levő ref. vallás követője, megtartója kiván lenni". Mely ünnepélyes és sajátkezüleg irt hitvallását a tanúk kezébe adván, az úri szent vacsorát a szokásos szertartással fölvette, magát a zsibói ref. prédikátornak ajánlotta, hogy „annakutánna nem mást, mint az helv. confessión levő vallást választja maga hitének s vallásának fundamentomául, és annak papjait maga papjainak és tanítóinak ismeri".[63]

Cserey Ilona még ugyanazon napon értesíté édesatyjaurát rég föltett szándéka végrehajtásáról, elmondva levelében, hogy útat nyitván a tolerantiáról való királyi rendeletek, az általa Isten beszédével megegyezőnek talált reformált vallást választotta, melyben élni s halni kiván;[64] s meggondolván, hogy ebben a részben az ember szülőinek is nem kedvezhet: alázatosan instál, hogy atyai és anyai sziveket el ne vonják tőle.[65]

Mint gondolni is lehet, leányuk lépése egészen fölháborítá Csereyéket. A tanácsos úr már a következő napon Krasznáról küldött levelében elkeseredve hányja szemére igen vétkes és példátlanul botránkoztató hálátlanságát; s végül fenyegeti: „A tolerantia nem reád szól s úgy cselekedjél, hogyha ehhez való biztodban atyai áldásomnak gyümölcse nélkül maradsz, és egyéb kedvetlenségek is mind a mi akaratunkkal, mind magad kötelességeddel ellenkező tettedet követni fogják: magadnak és tanácslóidnak tulajdonitsd".[66] Nem érte azonban be a leánya fülébe zúgott fenyegetéssel, hanem sietett elpanaszolni a dolgot Batthyány Ignácz erdélyi s Kollonics László nagyváradi püspököknek, s *leányának a róm. kath. egyháztól elszakadását oly fájdalommal nyilvánítván, mintha annak csak halálát sirathatná:* kérte őket, hogyha még lehet, mentsék meg annak lelkét az örök kárhozattól; gyermekeit pedig, a kik most már kétszeres veszedelemben forognak, tőle elvétetvén, az ő gyámsága alá adni el ne mulaszszák.

Nem kellett őket nagyon kérni. Wesselényinének reform. vallásra térése az egész országban, jelesen a kormánykörökben is nagy figyelmet gerjesztett, s úgy a két püspöknek, mint az államhatalomnak rosszalását vonva maga után, míg amazoknak hitbuzgó tevékenységük gyakorlására új tért nyitott, emezt az üldözésnek fokozott mértékben folytatására tüzelte.

Batthyány Ignácz püspök april 19-dikén Nagyszebenből külön-külön levelet intézett Wesselényi Miklóshoz és feleségéhez, melyekben részint fenyegető, részint elég sértő,

söt goromba szavakban fejezte ki főpásztori aggodalmait. A bárónétól kérdi: „Miben volt a róm. kath. hit a Méltóságos asszonyhoz mint leányához oly mostoha, hogy azt ily *szemtelenül* elhagyni nem sajnálja s ily *gyalázatosan* megtagadni nem átallja? Ha lelkét örökkévaló veszedelemnek koczkájára kitenni nem irtózik s ezen szándékában megmaradni kiván: én a Méltóságos asszony, mint édesanyja ellen rúgódozó gyermeket minden illendő módokkal engedelmességre hajtani kénytelenittetem stb." A Wesselényinek szóló levélben hasonló hangon és fenyegetések közt irja, hogy „miután bárónéjának lelkét nagy veszélyben látja lenni, azért semmit el nem mulat, annak szándékát — ha véghez vitte volna is — megforditani, mely *dolognak a báró a császár előtt kárát és gyalázatát fogja tapasztalni*" stb.

Kollonics László püspök pedig, mihelyt értesült, hogy Cserey Ilona most már Kálvin tévtanait vallja, e felette rossz példából eredhető nagy kár meggátlásáért Zolnay Antal esperes-plébánust és a szilágy-somlyói minoriták pater-praesidensét azon megbizással küldötte Zsibóra, hogy a bárónét előbbi hitére visszatériteni kisértsék meg. A nevezettek el is mentek a „zsibói expeditióra": Wesselényi szivesen látta őket, *jól ettek és ittak*, majd nejéhez is bebocsátotta, ki azonban nem sokat vitatkozott velük, s a maga vallása igazságáról való meggyőződésének kijelentése után elbocsátotta őket.

Batthyány püspök fenyegető levelei s a lelkiatyák Zsibora kiszállása mitsem eredményezvén, a két püspök az udvari kanczelláriánál emelt panaszt, melyben Cserey Ilonának a róm. kath. egyháztol nyilván eltérését s általa Kálvin tanainak elfogadását mint felette gyászos esetet siratván: kérik, hogy egyfelől Wesselényinek, ki neje szivéből az igaz vallást gyökerestől kitépni igyekezett, szigoru elbanás ala fogását: másfelől Cserey Ilonának hat heti oktatás végett a nagyszebeni apácza-zárdába küldetését, végül pedig gyermekeiknek tőlök elvétetését és a róm. kath. hitben való neveltetésük végett nagyatyjuk gyámsága alá adatasát elrendelni kegyeskedjék.

A püspökök panasza a legkedvezőbb időpontban jutott a trón zsámolyához, s maga a báró egyengette meg az utat kérelmük gyors teljesüléséhez. Épen ezen időtájban történt ugyanis, hogy túlságokban csapongó természete oly műveletre ragadá, mely egészen felzúdította a bécsi udvart, s a mely később igen alkalmas ürügyül és eszközül szolgált arra nézve, hogy a lovagias modora, rendületlen személyes bátorsága és II. József önkényes intézkedései ellenében sűrűn történő lelkes felszólalásai által a tétlenség és elpuhultság ama szomorú korszakában nemzetére ébresztőleg ható Wesselényit megalázzák s — ha lehetséges — megtörjék.

Az érintett művelet a *gorbói* hadjárat volt, egy csekély okokból származó, de nagyon szomorú következményű esemény.

Wesselényi ugyanis a közel Gorbón lakó szomszédbarátjától, Haller János gróftól drága pénzen megvett egy elhíresült mén-lovat; alig nyolcz napra azonban betegség ütött ki rajta, s tudomásra jutott az is, hogy a lovat már Gorbón is hibásnak tudták. A ménesének tisztaságára és hírnevére felette féltékeny, s minden alacsony tettől irtózó Wesselényit erősen bántá barátjának piszkos cselekedete, de kitörésre mindég hajlandó indulatán uralkodva, ezúttal még megelégedett a baj átizenésével. Történt azonban kevés idő mulva, hogy Haller szolgálatába vette a helyét hír nélkül elhagyó zsibói lovászmestert, majd ismét egy onnan megszökött lovászt fogadott fel. Wesselényi értesülvén a dologról, Gorbóra küldött íródeákja által visszakövetelte lovászát és a külföldről költségesen szerzett lovászmestert. Haller a lovászt — ki a báró jobbágya volt — kézbe is adta, de a lovászmestert csak az ügyében tartandó úriszék után akarta visszaküldeni. A következő éjjelen a lovászmester megszökött s midőn reggel Wesselényi íródeákja újra megjelent, Haller azzal fogadta, hogy kivánságát nincs hatalmában teljesíteni.

Wesselényi nem adott hitelt az izenetnek s bosszúságában rögtön beparancsolván zsibói uradalma falvaiból

a jobbágyokat, másnap 1781. okt. 16-án Gorbóra indult, hogy a lovászmestert kézrekerítse, lovagiatlan barátját pedig a vezetéken vitt beteg ménre ültetve Zsibóra lovagoltassa és ott megvendégelvén, barátságosan haza ereszsze.[67]

Az egész tény tehát ártani nem akaró bosszúállás, csak nagyúri tréfa akart lenni. Így fogta fel kezdetben a dolgot maga a kormányszék is, mert az elrendelt perbefogást mellőzve, gróf Kemény Farkast küldte ki, hogy az összekoczódott szomszédokat békéltesse ki;[68] s ugyanazt következtethetni abból is, hogy Wesselényi és Haller a hadjáratot megelőzőleg a legjobb barátságban éltek s a kufsteini szenvedés után szintén tovább folyt köztük a jó barátság egészen Haller haláláig.

De Wesselényi tette nem is volt épen példátlan eset. Nem egy, de száz példát tudnék felsorolni Mária Terézia uralkodásának még későbbi éveiből is arra nézve, hogy egy neki vadult megyei alispán, fanatikus főúr vagy püspöki vikárius az általa fanatizált és felhajtott falvak népével miként rohant az ártatlan prot. községre, hogy elűzze prédikátorát s tanítóját, elvegye vagy lerombolja templomát. Sőt még József császár alatt is elégszer megtörtént, hogy az apostatákra s apostata szülőknek prot. vallásban maradt gyermekeire vadászó pápista esperesek, papok és barátok a legádázabb dühvel ostromolták meg a prot. falut. Nem egyszer vér is folyt, s az ezek miatti sok keserű panasz egymást érte a megyéknél, a császárnál, de minden vigasztalás nélkül. Az erőszaktevőkön nem állt bosszút senki, soha!

Wesselényinek azonban, bár „Isten úgy segéljen" esküvéssel fogadta, hogy a támadással nincs czélja Hallernak ártani, hanem csak a lovászt hazavinni, keservesen lakolnia kellett azért, a mit nem gonosz szándékból, hanem csakis oktalanul cselekedett, és már mindjárt kezdetben tapasztalnia, hogy a Bécsben személye iránt táplált ellenszenv valóságos haraggá változott.

II. József a Bécsbe illant Haller szép neje által, kinek az udvarnál nagy tekintélye volt, értesült a dologról. A női

ajkakról hangzó panasz megtette a maga hatását; mert midőn nyomban ezután — május 8-dikán — az udvari kanczellária a püspökök panaszos ügyében beterjesztette a maga — Wesselényiékre nézve épen nem kedvező — véleményes jelentését: a császár rögtön és minden pontjaiban jóváhagyta azt, s május 15-dikén, majd 22-dikén kelt leirataiban ismételve a legszigorúbban parancsolta a Guberniumnak, hogy a rakonczátlan Wesselényit pörbe fogja, vele mint engedetlennel bánjon el s általa az 1780. november 16-diki itélet minden pontjait végrehajtassa; Cserey Ilonát a hat heti oktatás kiállása végett a nagyszebeni zárdába utasítsa, és ha önként menni nem akarna, a közép-szolnokmegyei folytonos tábla által arra törvényesen is rászoríttassék; s végre a Wesselényi gyermekek szülőiktől elvétetvén, Cserey Farkas kezébe adassanak.

Mielőtt azonban ezen emberietlen s a legszentebb érzelmeken keresztül-kasul gázoló rendelet végrehajtására került volna a sor, egy még fensőbb s a császári magas akaratot egyetlen tollvonással keresztülhúzó hatalom lépett közbe s intézkedett gyorsan és ellenállhatlanul; talán intésül a gyarló földi embereknek, hogy önző czélokért s kétséges értékű érdekekért rajongva ne akarjanak uralkodni ott, hol a lelkek ura magának tartotta fenn az uralkodást — a lelkek világában. A zsibói várkastélyba ismételve kopogtatott a halál angyala, hogy ne legyen meg az emberek akarata. Előbb — május 7-én — a legkisebb fiút *Ádámot*, majd néhány nap múlva — május 24-én — az elsőszülöttet *Istvánt* vette magához, s a középsőt is fojtogatni kezdé, hogy keserves jajjaival felköltse az emberek lelkiismeretét, s itt könyörületet, amott kegyelmet eszközöljön.

De még a halál sem volt képes a maga megrázó hatalmával jótékonyan hatni az elvadult szivekre, elvakult lelkekre, mert a szegény szülőknek a minden áron üdvözíteni akaró egyház nevében és nagyobb dicsőségére még csak azt sem engedték meg, hogy csendesen kisírhassák magukat gyermekeik sírja fölött.

Wesselényi ugyanis a maga prédikátorával temettetvén el kicsiny halottjait Batthyány püspök a bárónak a felsőbb rendeletek kijátszásában tanusitott ezen vakmerőségét június 13-án följelenté az udvarnál, s azért őt magát megfenyíttetni, az ő Felsége legszentebb törvényét vakmerően megszegő zsibói prédikátornak pedig hivatala továbbfolytatásától eltiltását kéré. Az udvartól július 3-dikán ezen ügyben leküldött dekretum ő Felsége nevében mind a bárónak, mind a prédikátornak komolyan való megpirongattatását rendelte el; de egyszersmind szigorú felelősség terhe alatt meghagyá azt is, hogy Wesselényitől még életben levő gyermekei *haladéktalanul* elvétetvén, azok Cserey Farkasnak adassanak át, a báróné pedig mint *apostata* a hat heti oktatás végett *azonnal* klastromba zárassék.

Képzelhetni, hogy a szigorúan hangzó rendelet minő mély levertséget támasztott a zsibói kastélynak a nélkül is keserűséggel telt lakóiban; de nem kis gondot okozott az magában a Guberniumban is, melynek hivatalnokai jobbára még ugyanazok valának, kik Mária Terézia alatt minden kegyelmi és pótdijak daczára is megszokták a hanyag, legalább kényelmes eljárást. Érezték, hogy ezúttal már nem búvhatnak ki a rendelet végrehajtása alól: de egyszersmind nagyon megfontolandónak találták, hogy miként oldják meg a több tekintetben kényes természetű feladatot.

Míg a Gubernium e fölött tépelődött: Wesselényiék időt nem veszitve, siettek elforditani magukról a keserű sorsot. Július 9-én már a császár kezében volt a folyamodvány, melyben a türelmi rendelet nekik kedvező pontjaira hivatkozva kérik az álnokul kicsikart reversálisnak érvényen kivül helyezését s a hat heti oktatás alól *kegyelemből* fölmentetést.

Kínos nyugtalanság közt várta az eredményt nemcsak a családi boldogságában erősen fenyegetett Wesselényi-pár, hanem a folyamodvány benyujtásáról tudomással biró Gubernium is, mely a törvénytelen rendeletek végrehajtásában

tanusitott nagy szolgai készsége mellett is tartózkodott ezúttal elkövetni az erőszakot, mely a változott viszonyok közt úgy is erősen hullámzó kedélyeket még inkább fölrázta volna. A királyi válasz azonban hétről-hétre késett, s végre is a Gubernium a rendelet végrehajtását tovább halaszthatónak nem tartván, augusztus hó közepén Baló Antal és Túry Sámuel kir. táblai ülnököket küldte ki, hogy hacsak lehet szép szerével, de mindenesetre hajtsák végre a felsőbb rendeletet. A kir. biztosok augusztus 19-dikén jelentek meg Zsibón. Ámde kemény dió volt az, melynek feltörésével megbízattak. Elvenni Wesselényitől a halál által megkimélt, de beteges gyermekeit, hogy azok pápistákká tétessenek, elszakitani tőle szintén betegeskedő s áldott állapotban levő feleségét és azt zárdába hurczolni: oly feladat volt, melyet könnyebb volt elrendelni, mint végrehajtani. Donáth Lajos dobokamegyei alispán, midőn a Gubernium megbizásából Zsibón járt, még azt sem vélte tanácsosnak, hogy a kápolna épitését megsürgesse.

Wesselényi Miklós 1780. május 30-dikán kelt s a királynéhoz fölterjesztett nyilatkozatában határozottan kijelenté, hogy készebb megválni vagyonától, életétől, hogysem gyermekeit pápistákká tétetni engedje. S valóban, hat éven át ma is bámulatot érdemlő türelemmel, erélylyel és kitartással folytatott ellentállása után alig lehetett mást várni, mint hogy bezárja kapuit a biztosok előtt s minden módjában levő eszközökkel igyekezik meggátolni nejének és gyermekeinek a zsibói kastélyból elhurczolását.

Nemis lett volna példátlan eset. El is mondok a sok közül egy épen idevágót, a mely egyúttal egész irtozatosságában feltünteti, hogy az udvari kanczelláriának nemzeti prot. fejedelmei által alányomott egyedül üdvözitő egyházat minő lelketlenséggel, aljas eszközökkel és módon lehetett csak és akarták újra fölemelni.

1768. június 17-dikén rendelet ment a királyi kabinetből Bécsből Bajtay Antal báró erdélyi püspökhöz, hogy gróf Bánffy Ágnest, az apostata Bánffy Dénes leányát kérje

el ref. vallású anyjától s vitesse egy pozsonyi róm. kath. nevelőintézetbe; arra az esetre pedig, ha önként nem adná oda: gr. Hadik András erdélyi katonai főparancsnok adjon katonákat. A püspök Bethlen Miklós grófot és feleségét egy kormányszéki hivatalnok és 175 huszár kiséretében küldte Mező-Örményesre, hol a grófné Barcsay Ágnes orvosi rendeletből tartózkodott leányával. Értesülvén ez a közelgő támadásról, menekülni próbált, de erőszakkal visszahurczolták kastélyába s ott átnyujtották neki b. Bajtay Antal püspök levelét, melyben az értesité, hogy leányát a királyné parancsára át kell adnia, hogy illő neveltetéséről gondoskodva legyen. A grófné a királyi parancs felmutatását kivánta, kijelentvén, hogy a püspök levelére leányát ki nem adja, inkább ezer darabra konczolják. De Bethlen Miklós nem mutatta elő a királyi parancsot, hanem a helyett egy iratot tett a grófné elé, mely szerint kötelezi magát, leányát Bécsbe szállitani s az ő Felségéhez való minden további folyamodásról letenni. Bánffyné ez iratot elvetette. Ekkor gr. Bethlen Miklós dühösen felugrott székéről, mondván: „más parancsot fogok tüstént felmutatni", és a katonatisztekkel elhagyta a szobát. Bánffyné használni akarva az alkalmat, leányával és nőcselédeivel elrejtőzött. De alig történt ez meg, a huszárok a kastélyba rohantak, s szobáról-szobára rontva a kárpitokat letépték, a bútorokat felforgatták, az ágyakat összeszurkálták. Végre rátaláltak a rejtekhelyre, fegyverrel vagdalták szét annak ajtaját, s midőn betörtek: egyik katonatiszt karddal támadta meg a vele szembeszálló szegény grófnét s durván tépte ki a félelmében reszkető leányt kétségbeesetten védő anyja karjai közül. Barcsay Ágnes egy tollkéssel vette üzőbe a leányát rabló tisztet s azt erősen meg is sebesitette. De hasztalan volt a gyenge nő ellentállása és küzdelme. Bethlen Miklósék kocsija készen állott a kastély előtt: a tiszt beadta az elalélt leányt, a dicső tettet végrehajtó hősök lóra kaptak s a püspöki poroszló kocsija után elvágtattak."[1]

A mikor egy beteges és púpos hátú nyomorék anya

ekként szállott szembe a gyermekét elrabolni akarókkal s azt csak a legdurvább erőszak ragadhatta ki karjai közül: egyátalában nem lett volna csodálandó, ha az erős férfi a barlangjában fölzavart oroszlánként riad föl és éles karmokkal veri vissza támadóit.

Azonban mindez nem történt. Az a Wesselényi Miklós, *kiben* — Kőváry László szerint — *az óriási testi erő végtelen lelki erővel, a polgári erény zabolázhatlan indulatoskodással párosulva, a nyers lovagkor jellemeként állott korában:* békén beereszti udvarába a biztosokat, kik legdrágább kincseitől akarják megfosztani; s az *az ellentmondást nem tűrő, vad, bosszúálló természet, melynek szelidíthetlen vadsága* — mint Kemény Zsigmond beszéli — *egész környezetét, még nejét is sujtá, s kinek udvarán felfegyverzett cselédek jártak föl s alá:* kitörő erőszak helyett a hazai törvények és természeti jogok alapjára állva védelmezi nejét és gyermekeit a kir. biztosok kiküldetése ellen, s a családi rozsdás ágyúk dörögve megszólaltatása helyett egy alázatosan könyörgő folyamodványt szerkesztett, melyben Cserey Ilona az édesanyai elkeseredett szív hangján esedezik, hogy a koronás emberbarát legyen *kegyelmes* s egy álnokul kicsikart és jóhiszemüleg adott okmány alapján ne vétesse el tőle kicsiny nyavalyás gyermekeit s ne foszsza meg azokat az anyai hű gondviseléstől, mely nélkül a fészekből idő előtt kivett madárfiakként pusztulhatnak el; de legyen *igazságos* is s egy reá nem alkalmazható kir. intézmény erejével ne szakítsa el őt családjától és ne vettesse alá a lelki torturának, mely a test halálát is okozhatja.[70]

A kormányszéki biztosok a báró és felesége újabb érvei, indokai és kéréseire elálltak az executiótól s egyszersmind átvették a jelenlétükben szerkesztett folyamodványt, melyet aztán a Gubernium ő Felségéhez szeptember 10-dikén föl is terjesztett. De bár a Gubernium a maga fölterjesztésében hangoztatta is, hogy a május 22-diki rendeletben a róm. kath. hittől azt megelőzőleg elszakadtakra nézve semmi rendelkezés nem foglaltatik, s ekként legalább indi-

recte elismerte Cserey Ilona azon állitásának igaz voltát, hogy áttérése 1782. ápril 11-én, tehát a májusi leiratot több hetekkel megelőzőleg történvén, a hat heti oktatást az után elrendelő kir. intézmény reá nem alkalmazható: az udvari kanczellária mégis október 2-dikán ezen ügyben a kormányszékhez intézett rendeletben a császár nevében parancsolta, hogy „*mindazokra nézve, a kik a május 22-diki királyi leirat előtt a róm. kath. hittől elszakadtak, azon kir. rendelet pontosan megtartassék, Cserey Ilonára nézve pedig haladék nélkül végrehajtassék.*[71]

Cserey Ilona annálfogva október 15-dikén még harmadik folyamodványt is menesztett *egyenesen* a császárhoz, melyben előrebocsátván, hogy nem kétli, miszerint a június 9-dikén és legközelebb beterjesztett folyamodványában előadott érvek és indokok, melyek a kormányszéki biztosokat is az executió abbahagyására birták, már magukban is elégségesek volnának egy Souverain előtt, ki atyja alattvalóinak, s a türelem s engedékenység lelkével akar uralkodni, kéréseinek kegyelemből megadására; mivel azonban az ő körülményei egészen különszerűek, ellenségei pedig nem kimélnek semmi fáradságot, hogy őt és ártatlan gyermekeit örökre szerencsétlenekké tegyék: annálfogva most már a négy bevett vallás szabadságát és egyenlőségét biztositó hazai törvényekre támaszkodva és hivatkozva esedezik a Monarcha előtt a további zaklatások és igazságtalan üldözések beszüntetéseért.[72]

Hasztalan volt ez utolsó kisérlet is. A folyamodvány már 8 nap múlva — október 23-án — ezen ridegen és véglegesen visszautasitó hátirattal küldetett vissza az udvari kanczelláriától: „Úgy a gubernium útján, mint a kibocsátott resolutiok által már több izben tudtára adatott a kérvényezőnek, hogy kérésének a királyi szabályrendeletek ellenére eleget tenni nem lehet. Annálfogva a folyó évi május hó 22. és október hó 2-ikán a királyi guberniumhoz leküldött rendeleteknek teljesitése azon komoly intéssel hagyatik meg, hogy azoknak *minden további halogatás és vonogatás nélkül*

elég tétessék s *e tárgyban többé semmiféle instantia el nem fogadtatik*".

Tehát a türelem és engedékenység lelkével uralkodni akaró császár Cserey Ilonára nézve — midőn őt sujtó rendeletének *visszaható* erejét is kimondotta — sem a jogot nem akarta elismerni, sem könyörületességet s még királyi kegyelmet sem gyakorolt.

Ne csudálkozzunk rajta. II. Józsefet, ki oly sokat tartott hirnevére a nagy világban, s egy felvilágosodott, szabadelvű, igazságos fejedelem czimét különösen igényelte, a vallás dolgában épen nem mondhatni igazán szabadelvűnek. Igaz, hogy ellensége volt a vakhitnek, a középkor sötétségeiből leszármazott balfogalmaknak; mindazáltal vakbuzgó családja vallási traditiónak nyügeiből nem tudott egészen kibontakozni és annyira emelkedni, hogy a különböző vallásfelekezetek egymás iránti viszonyait a teljes egyenlőség alapjára fektette volna. Ő nem egyedül a polgárt, hanem az egyik vagy másik hitfelekezetnek tagjait is tekinté alattvalóiban s a vallás különfélesége szerint a jogot és igazságot is külön mértékkel osztogatá nekik. Bár némi előitéleteket, babonás szokásokat eltiltott s Róma befolyását politikai czélokból korlátozta: de a róm. kath. vallást ő is még egyedül idvezitőnek hitte s uralkodó statusvallásnak nevezte; míg a protestánsoknak a törvényben biztositott szabadság és jogegyenlőség helyett csak némi hiányos s a hatalmasok szeszélyétől függő türelmet engedélyezett. Előszeretetéről a róm. kath. vallás iránt elég tanuságot tesznek ama rendeletei is, melyeket a hitváltoztatás tárgyában kibocsátott, s melyek egyszersmind azt is világosságba helyezik, mennyire különböző mértékkel élt a különböző vallásuakkal szemben. A róm. kath. egyházba térést némi formaságok mellett még a kiskoruaknak is megengedte; ellenben az e vallásból kitérők gyermekeit nagykoruságukig a róm. kath. vallásban neveltetni, magukat az áttérőket pedig az áttérés megnehezitése végett valamely kolostorban vagy más alkalmas helyen, a róm. kath. vallás-

ban való hat heti oktatás alá vettetni parancsolá.[73] (Horváth Mihály: Magyarország tört. VII., 496. l.)

S ezekben találhatjuk fel magyarázatát ama rideg, s a jog és igazság, sőt még a szigorúság határain is túllépő keménységnek, melyet II. József Cserey Ilona iránt is a kérlelhetlenségig mutatott, s mely alatt annak végre is meg kellett hajolni.

VIII.

Cserey Ilona, mint a türelmi korszak vértanuja.

A maga is beteges szegény anya apró gyermekeit betegen hagyva, deczember elején, téli zordon időben tette meg a hosszú és nehéz utat Zsibótól Nagyszebenig, s előrehaladt terhes állapotára való tekintetből kint a városban magánháznál szállott meg és ott is akart maradni. Hogy kivánságát elérhesse, erre nézve mindent megtett, a mit tehetett. De bár a „*Krisztus kínszenvedésére*“ kérte a Guberniumot, hogy tekintettel terhes és igen nyavalyás állapotára, némi könnyebbségeket engedélyezzen számára, jelesen pedig a klastromban lakástól — a melytől való irtózását határozottan kijelentette — mentessék föl s így az oktatás saját szállásán egy pápista és kálvinista kormányszéki biztos előtt történjék: ebben mégis czélját el nem érte, s még csak azt sem nyerhette meg, hogy kedves sógornéja Wesselényi Susánna hozzá bocsáttassék. Éppen ily eredménytelen volt Batthyány püspökhöz intézett kérése is. A helv. hitvallásra térése miatt a legfőbb fokig dühös egyházfő nemcsak nem engedélyezte kivánságát, hanem még acsarkodva fenyegette, hogy ellene mint apostata ellen kemény eszközöket fog használni, s ha önként nem megy, erőszakkal hurczoltatja a klastromba.

A fenyegetésen megrémült s gyermekei betegsége miatt halálos aggodalmak közt levő szegény nő deczember 21-én magához a császárhoz fordult s elpanaszolván a Guberniumnál hasztalan fáradozását és a püspök által rettegte-

tését: esedezett, hogy könyörüljön rajta s engedje meg a saját lakásán való tanulást.[74]

Közel egy hónapig kinoztatott már ekképen, míg végre megérkezett Bécsből a válasz. Főkivánsága nem adatott ugyan meg, de a püspök utasittatott, hogy a klastromban tartózkodás fogság szinét legkevésbbé se viselje; neki pedig megengedtetett, hogy saját férfi és nőcselédjei legyenek körülötte; férje néha meglátogathassa s terhes voltára való tekintetből olykor-olykor a klastromból kimehessen.

Így aztán az 1783-dik év január első hetében beköltözött az Orsolya-szüzek nagyszebeni zárdájába. Irtózattal lépett a komor-magány hajlékába, s hogy ottani tartózkodása annál gyötrelmesebb legyen, gondoskodott róla sötét végzete. Itt értesült apjának Cserey Farkasnak deczember 9-én, s betegen otthon hagyott egyetlen fiának, *Ferencz*nek decz. 21-én történt haláláról.

Képzelhetni iszonyú kedélyállapotát a lelkileg már eddig is agyongyötrött szegény nőnek, ki családjától elszakitva, idegen helyen, iránta a legnagyobb mértékben elfogult s részben gyűlölet és ellenséges indulattal viseltető emberek közt volt kénytelen tölteni a keserves napokat. Apja elköltözött, mielőtt a kölcsönös engesztelődés fátyolát boritották volna a fájó sebeket osztó multra; gyermekét sirba tették, a nélkül, hogy koporsójára borulhatott volna. Levelei, melyeket méltán fogságnak nevezhető helyzetében ismételve küldött a császárhoz, tanui martyr-keresztre feszitett lelke gyötrelmeinek, melyek közt a köveket is megindító hangon könyörög irgalomért, kegyelemért. „Könyörüljön Felséged — irja január 7-én — az én már kimutatott engedelmességemre és előhaladt terhességemre való tekintetből s engedje, hogy a klastromon kivül magánházban lakhassam. Elvesztettem egyetlen fiamat, ki távollétem alatt halt meg s mélyen szomorodott szivvel egy klastromban árestomba téve kell élnem, hol engem a püspök tudta nélkül senki se látogathat meg. Gondolja meg Fölséged, hogy én hat hónapi terhes vagyok és ezen aggasztó állapotomban miképen él-

hetek egy bezárt helyen és hatalma alatt annak a püspöknek, a ki helv. hitvallásra térésem miatt kemény eszközök használásával fenyegetett meg stb.".[75]

Lelkének kínos gyötrelmeit nevelte a szívtelen bánásmód, s az elkárhozással való folytonos rettegtetés, melylyel az oktatásával megbízott barát reá hatni és a róm. kath. egyházba visszatéríteni iparkodott. Batthyány Ignácz püspök 1782. deczember 14-én írt levelében biztosítá ugyan gróf Esterházy Ferencz udvari kanczellárt, hogy a báróné oktatását *„a maga felügyelete alatt egy mérsékelt és érett ítéletű emberre bízta"* ; de hogy mennyiben volt ezen ember — bizonyos Vízi nevű páter — érdemes a dicséretre, ezt Cserey Ilonának az oktatás alatt férjéhez *németül* írt leveléből lehet látni.

„Vízi — mondja ebben a báróné — nála volt s midőn ő Rózsival és Keresztesinével a beszélő terembe ment, onnat a két nőt kiküldte, mert neki valamit akar mondani. A két nő kimenvén, igen éles kifejezésekkel szólítá fel a megtérésre s egyszersmind figyelmeztette a bárónét: gondolná meg jól maga dolgát, *mivel ha megtalálna halni, akkor nem idvezülhet, de elkárhozik.* A báróné hijába kérte, hogy ne gyötörje őtet, s mivel a fennemlített szolgálónők megint hozzá jöttek, ezeket a pap újra ki akarta küldeni, mit azonban a báróné meg nem engedett; s a pap akkor a székről fölpattanván, durván és haragosan elment. *Nem tudom már tovább* — igy végzi a báróné — *ez erőszakot és gorombaságot tűrni.*" [76]

Cserey Ilona — mint azt többször írja — igaz meggyőződésből fogadta el és vallotta az evang. ref. vallást. Új vallása azonban — mint az könnyen érthető — nem törölhette ki lelkéből vallási neveltetésének és előbbi hitének minden árnyalatát. Ugyanazért, ha a barát pokollal való fenyegetései nem bírták is megtántorítani, de alkalmasak voltak felkölteni lelkében a legkínosabb aggodalmakat, a minek a kolostorból küldött minden leveleiben erős nyomait láthatjuk. Így írja január 13-án a császárhoz

küldött levelében: „Reszketve nézek a halál elé és remegve gondolok arra, hogy az ott ér utol, hol nincs saját elfogadott vallásomon való lelkész, a kit hozzám bocsátanának, és annak vagyok kitéve, hogy kétségbeesve kell kimulnom az életből, mert szinte minden vallásom szerinti vigasztalás nélkül vagyok, ámbár teljes meggyőződésből fogadtam el a reform. vallást, abban confirmáltattam, a Jesus parancsa szerint éltem az úrvacsorával, s ebben kivánok élni-halni“.[77]

De ha Cserey Ilona mint a türelmi korszak vértanuja gyötrődött a nagyszebeni zárda falai közt: maga Wesselényi is a feldúlt barlangja körül búslakodó oroszlánként tölté napjait a zsibói gyászudvarban. Fiait egytől-egyig eltemette, magánál is jobban szeretett feleségét zsarnoki önkény és mérget okádó fanatismus fogságban tartá. Szive bánattal, lelke keserűséggel volt telve a nagy embernek. Híven tükrözi vissza lelki állapotát azon rövidke levél, melyet felesége panaszos levelének vétele után Nagy Sámuel ágensnek írt Bécsbe:

„Könyörgéseink idáig haszontalanok valának. Nyavalyás s már február végén lebetegedő feleségemet rabságából és a püspök irgalmatlan kezei közül sem a gubernium, sem ő Felsége magas kegyelme nem akarja kiszabaditani. Én magam is szintén desperatus vagyok. Dolgomat az úrnak már többszörösen megtapasztalt dexteritásába recommendálván, kérem comparáljon énnékem még drága ajándékígéretekkel is alkalmas eszközöket, kiknek patrociniumok által az idezárt levelecske a Felséges császár saját kezébe elérkezhessen, hogy kegyelmét mentől hamarább kinyerhetnénk. Periculum est in mora.[78]

Az utóbbi levelek már nem jutottak el a császár kezéhez, a kegyelem elmaradt s az utolsó cseppig ki kellett üriteni a keserű poharat. Ki is üritették.

Letelvén a pontosan kitöltött hat hét. Wesselényi perczet sem késve, ott termett feleségénél s minden czeremónia nélkül röpitette magával.

Ámde a lelketlenek, a kik puha fészkét feldúlták, éppen

nem így akarták kezeik közül kiereszteni a fogoly madarat. Még egyszer s utoljára szerették volna megtépni hitének újonnan nőtt aranyos tollait s gyönyörködni meggyötört lelkének vergődésében. S mert nem tehették: újabb boszszúra gondoltak. A selyp beszédű s vallási rajongásában egész a testsanyargásáig menő Batthyány Ignácz püspök följelentéssel fenyegette Wesselényit, a miért az ő engedélye nélkül ragadta ki feleségét a kolostorból, mielőtt az a hat heti oktatásból az exament letette volna.

A följelentés elmaradt.

Cserey Ilona a gubernium előtt adott számot Vízi pater lelki gondozásának eredményéről. Benyujtott végnyilatkozatában kijelentvén, hogy lelke nyugalmát egyedül a helv. hitvallásban találja, annak igazságáról teljesen meg van győződve s azért eltökéllett szándéka mindhalálig ezen idvezitő hitben megmaradni: kérésére a gubernium a püspökkel kiadatta a hat heti oktatás kiállásáról a kivánt és szükséges bizonyitványt; s az egész ügynek ily módon a legfensőbb rendelet értelmében történt befejeztetését február 20-án a császárhoz tett zártudósitásában följelentette.

ZÁRSZÓ.

Hat évig tartott a nehéz tusa, melyet id. Wesselényi Miklós — családjának az evangéliomi vallásban megtartásáért — ma is bámulatot érdemlő szilárd elszántsággal, férfias kitartással küzdött, s a mely a nélkül ért véget, hogy győzött vagy legyőzetett volna. A fegyvernek, melyet ő maga adott elleneinek kezébe s később hasztalan erőlködött abból kicsavarni, önkény és fanatismus által két oldalról újra és újra köszörült élét eltompitotta a halál és tompitgatta mindaddig, míg egy felvilágosultabb kor szabad szelleme félre nem dobta azt.

De sebekkel, soha be nem gyógyuló sebekkel hagyta oda a küzdtért, melyeknek minden kis érintésre megújuló

fájó sajgása nyomon kisérte minden tetteinél a lánglelkű „pátriotát" s ott borongott a hatalmas beszédekben, melyek menydörögve hangzottak le ajkairól s egy Berzsenyit lelkesitettek arra, hogy megzenditse lantját a nagy hazafi hamvainál.

Az örökké sajgó sebeket ismerte s fájó sajgásukat egész mértékben átérezte a nagynak hasonlóan nagy fia, az ifjabb Wesselényi. Ennek az átöröklött fájdalomnak hangja rezeg ama szomorúan szép sorokban, melyekkel imádásig tisztelt és szeretett anyjának, a türelmi korszak vértanujának, Cserey Ilonának halálát jelenté. „Vidám ártatlanság s viritó szépség lebegtek körülte, midőn az első ifjúság öröméveiben házassági frigyre lépett tisztelt emlékű édesatyámmal. Belső meggyőződésből tett egy fontos lépést s türelmetlenség nehezitette azt: a forrón szerető édesanyánál gyermekeit akarták elrabolni; csak rendithetlen állhatatossága vivhatta ki hitbeli lelki nyugalmát s házi köre csendességét. Hív s munkás társa volt férjének; mint békeangyala szeretet, szelídség hűs alkonyába csillapította a lánglelkű férfi hevét, magas érzését rokonsággal táplálta s kölcsönös szeretet, bizalom, becsülés szerencséssé tették életöket. Viritó és reményt mosolygó gyermekek enyelegtek a boldog anya körül, midőn a kedvező körülményt az önkény egyszerre balsorssá varázsolván át, szenvedés s gyász lepte be borult léteket stb. (Wesselényi Miklós gyászjelentése anyja, Cserey Ilona haláláról. K. Papp Miklós: Történeti Lapok. II. kötet. 937—8. lap).

Ne csudáljuk, hogy a két Wesselényi, apa és fiú, egyaránt oly engesztelhetlen ostromlója volt az önkényuralomnak és elkeseredett ellensége a róm. kath. klerusnak.

JEGYZETEK.

[1] Deáki F. Pál halotti beszéde Wesselényi Ferencz báró fölött a drági ref. templomban. 1770. ápr. 29.

[2] Művei: 1. „*A pápista vallásra hajlott Lutheránusok lelkekesméretének kínja*". Hamburg, 1690. Ezt Mayer János után németből akkor forditotta, mikor férje Pekri Lőrincz a hatalmas Teleki Mihály által minden javaitól megfosztatva s az őt magát is tőrbe ejteni akarónak fondorkodásit megúnva, kibujdosék Erdélyből, s mivel különben Magyarországon elő nem mehete: kénytelenség alatt pápistává lőn, a miért grófi titulust adának neki. De mély vallásos érzületű nejét, ki gyermekeit továbbra is szigorúan a ref. vallásban nevelé, bántá a fényes méltóságok ára. Határozottan kárhoztatá férjének vallásváltoztatását, melyről tudta jól, hogy azt csak világi előnyökért tette. Annyira ment e miatti keserűségében, hogy az emlitett művet irta és nyomatta férjének convertitasága ellen. Nem is eredmény nélkül, mert midőn II. Rákóczi Ferencz diadalmas zászlóit a haza és vallásos szabadságért fölemelte: Pekri Lőrincz is e zászlók alá esküdött és a német uralom alatt „kénytelenségből" fölvett pápista vallást odahagyva, eredeti hitére visszatért. Ekkor Katalin ismét irótollat vőn kezébe s örömtől reszkető szivvel irta: 2. „*A kereszt nehéz terhe alatt elbágyadt szivekét élesztő jó illatú XII. Liliom*" cz. a. megjelent művét, melyet az Arndt János irásából szedett és férjeért való szebeni fogságában annak emlékezetére s a keseredettek vigasztalására kiadott Kolozsvártt, 1705." Ezt követte 3. „*Jó illatú füstölgő igaz szív*", szinte Arndt után. Löcse, 1708.

[3] Nyomtatásban megjelentek: 1. „*A ker. ethikának sommás veleje*". Piktét Benedek után. Kolozsvár, 1752." — 2. „*Az ezüst rostélyban fénylő arany alma*". Kolozsvár, 1776. 3. 1764-ben újra kinyomatta nagyanyjának „*Jó illatú XII. Liliom*"-át. — 4. Leforditotta édes atyjának 1750-ben Szebenben latin nyelven megjelent „*Monita Paterna*" cz. művét; s úgyszinte 5. Sherlok Vilmosnak „*Védőeszköz a pápaság ellen*" cz. munkáját. 6. Saurinnak egy prédikáczióját.

[4] Kovács József halotti beszéde Dániel István úrfi fölött. 1773.

[5] U. az.

[6] Wesselényi Susánna naplója.

[7] Kazinczy F. Erdélyi levelek. 309. l.

[8] Kovács J. id. h. b.

[9] Kazinczy F.: Erdélyi levelek.

[10] U. az.

[11] Kovács J. hal. b.

[12] Szathmáry Pap Mihály halotti beszéde Wesselényi Ferencz fölött a hadadi templomban 1770-ben.

[13] Kovács J. hal. b.

[14] U. az. Dániel István csak rövid ideig kapitánykodhatott, mert Lembergből regimentjével mozgósíttatván, útközben hólyagos himlőbe esett, kilencz napi szenvedés után 1772. nov. 2-án meghalt és Tizmenitz mezőváros mellett nagy tisztességgel eltemettetett. A következő évben emlékoszlopot állíttata sírja fölé a kesergő apa.

[15] Kazinczy F. id. m.

[16] Wesselényi Susánna naplója s Kazinczy F. id m.

[17] Kemény Zs. „Tanulmányok" I. k. „Statusférfiak és Szónokok".

[18] A Reichenauban — Csehországban — 1779. jan. 18-án kelt bizonyítvány, melyet Filó József ezredes írt alá, világosan mondja, hogy kilencz évi szolgálata alatt *dicséretesen viselte magát.*

[19] Kemény Zs. id. m. Kőváry László még több tévedéssel írja: „id. Wesselényi Miklós ifjú korában dragonyos-százados hazajő és barátjának, Tasnádon lakó Cserey Mihálynak testvérét, Ilonát, a zárdából kilopva nőül veszi". (Erdély főúri családai). Nagy Iván: „Cserey Farkas leánya Ilona, kit W. M. a zárdából vett el". (Magyarország családai.)

[20] Wesselényi Anna szintén írónő volt: az 1786-ban meghalt Wà Mária halálára pedig férje Teleki Ádám írt gyászverseket.

[21] Maga Wesselényi írja 1780-ban: „Bonam — ut ajunt — fortunam expectante et generis sui emergere incipientis splendorem cum nexu prosapiali relevare satagante".

[22] Cserey Ilona Bécsben született, s neveltetése — bár apja a magyar nemzeti öltözethez annyira ragaszkodott, hogy testén soha más nem volt és azt még az udvari ünnepélyek alkalmával sem lehetett vele letétetni — egészen német volt. Ha értett is valamit magyarul, az csak nagyon fogyatékos lehetett. Ezt következtethetni abból, hogy több évi Erdélyben tartózkodása után is nemcsak a Guberniumhoz, hanem még férjéhez intézett leveleit is német nyelven írta. Nem lehet azonban ezt különösen fölróni neki, mert a német nyelv a tájban már Erdély főúri családaiban is annyira befészkelte magát, hogy azt a nemzeti megújhodás hatalmas szellője évtizedeken át sem volt képes

kiküszöbölni. Gyulay Lajos gr. irja naplójában, hogy „Erdélyben még 1807-ben is *német világ* volt: a legtöbb főúri háznál a német nyelvnek nagy szerep jutott a társalgásban. Rossz példával járt elől gubernátor Bánffy György gróf, a kinek házánál magyar szót alig lehetett hallani: fiai-leányai *kocsintva* beszélték anyanyelvüket."

[23] Wesselényi maga irja 1780-ban: „Venustatem quoque suam — proh nefas! — illicito et Juvenali meo ardori exponere ne dubitaret. Quis enim talibus resistere insidiis potuisset".

[24] Téves, a mit Szilágyi Ferencz mond, hogy „*mátkájának tudvalevő állapota* s abból eredő *gyalázata* rá e lépésében — a reversális aláirásában — nagy befolyást gyakoroltak. (Akad. Ért. 1876. V. köt. 70. l.). Cserey Ilona ekkor még nem volt *semmiféle állapotban.*

[25] A németül fogalmazott reversálist közli Szilágyi F. id. h.

[26] „Isten anyjának, a boldogságos szeplötlen szép szűz Máriának Loretomi Litániában levő nevezetek rendin folyó dicsérete". Bécs 1772. 59 aczélmetszettel.

[27] Id. Wesselényi Miklós – mint huszárkorabeli szép arczképe mutatja – rövidre nyirt hajat viselt, s annálfogva nem is volt mit fürtökbe göndöríttetni és rizsporoztatni.

[28] Kazinczy F. Erdélyi levelek. 311. l. K. Papp Miklós: Történeti lapok. I. köt. 22. l.

[29] Az eddigiek — a jelzetteken kivül – azon terjedelmes „Species facti"-ból vannak meritve, melyet 1781-ben maga Wesselényi irt latin nyelven, s a melyben foglaltaknak valódiságát Cserey Ilona sajátkezűleg bizonyitja. (Dunamelléki egyházkerület levéltára. V. köteg.

[30] Így p. o. Kendeffy Ádám, a kitünő hazafi, a sans peur et reproche férfiú ifjabb korában több botrányos tettet követett el: lovaglás, kocsizás közben a félre nem állókat megkorbácsolta, természetes szilajságát nem tudta fékezni. Jobb lövő és vivó nálánál nem igen volt, a minek gyakori példáit adta mulatságból és komolyan: s mintha kereste volna a koczódásokat, hogy bajvivási vágyának eleget tegyen, a mi miatt egy időre Kolozsvár területéről hatóságilag ki is volt tiltva. És ma csak tisztelettel emlitik mindenek a nevét.

[31] Cserey Farkas 1781-ben kelt panaszló levelét közli Szilágyi Ferencz az id. h.

[32] Wesselényi harmadik fia Ádám 1780. ápril 8 án született és szintén Rétyi József keresztelte meg.

[33] Fáy F. levele a dunam. egyházkerület levéltárában. V. köteg.

[34] Az erdélyi udvari kanczelláriát már I. Leopold szándékozott volt egyesiteni s utóbb Magyarország rendei sürgetésére Mária Terézia az 1741: XVIII. t.-cz.-ben meg is igérte: de mivel Erdély rendei azt hevesen ellenzék, az egyesités abbamaradt. II. József azonban mitsem gondolva az erdélyiek részéről támadható panaszokkal, a két kanczel-

láriát 1782. augusztus 14-én kelt rendelete által egyesitette, úgy intézkedvén, hogy az egyesitett kormányszék, midőn magyarországi ügyekben rendelkezik magyar, midőn pedig Erdély ügyeit intézi, erdélyi kanczellária czimét viselje.

[35] Dunamelléki Egyházk. levéltára. V. köteg.

[36] Dunamelléki Egyházk. levéltára. V. köteg.

[37] Mindkét nyilatkozat a dunam. ref. egyházk. levéltáráb. V. köteg.

[38] VI. Károly 1721. márcz. 23-án kelt intézményében rendelte: „Episcopus post Gubernatorem nostrum Regium primam sessionem cum omni congrua praerogativa capiat". Mária Terézia 1748. decz. 27-én megerősitette apja rendeletét.

[39] Józsika Antal ifjabb éveiben jezsuita volt s arra volt kiszemelve, hogy Martonffy József társával — ki később erdélyi püspök lett — missionariusul küldessék Chinába, de eltöröltetvén a szerzet, visszatért a világba s elvette Teleki Ferencz gróf testvérét Józsefát.

[40] Gr. Mikes Anna, előbb b. Bornemisza Pálné, a férjén, Dániel Istvánon elkövetett méltatlanságokon felindulva, elhagyta vallását s ref. hitre tért, melynek a legbuzgóbb követője lett. Kazinczy irja róla: „Mikes Anna most 80 éves s tiz év óta szemei egészen el vannak sötétülve; nagy lélekkel tűri a csapást, s vigasztalást a vallás tanitásaiból veszi, melyhez annál erősebben ragaszkodik, mivel az, a melynek most tagja, más, mint a melyben neveltetett s előbb özvegységeig élt. Templomba nem járhatván, házánál tart prédikátort." Erdélyi lev. 81. l.

[41] Bánffy Dénes és felesége Barcsay Ágnesnek minden jobb érzést fellázitó ügyét böven közli Szilágyi Ferencz az Akad. értek. a tört. tudományok köréből. 1876. V. k.

[42] Wesselényi M. levele a dunamell. egyházk. levéltáráb. V. köteg.

[43] Szilágyi Ferencz: Akadémiai értekezések. 1875.

[44] Az itélet másolata a dunam egyházk. levéltárában.

[45] A gubernium levele ugyanott.

[46] Zolnay Antal levele dunam. egyházk. levéltára. V. köteg.

[47] Wesselényi M. levele ugyanott

[48] W. M. levele 1781. január 14. Dunam. egyházk. levéltára.

[49] U az 1781. febr. 3. — Nemes lelkületének és erősen buzgó református voltának tanubizonysága, hogy saját nagy bajai mellett nem mulasztja el vele együtt vallásukért üldözött és szenvedő hitfeleinek is pártjára kelni. Így irja ugyanezen levelének utóiratában: „Nem hallgathatom el mind ex Christiano zelo, mind a magam circumstantiáira nézve, hogy ne említsem a szegény *Szathmár* városbeli részünkön való czéhbeli mesteremberereknek most a közelebb múlt karácsony innepe előtt való poenitentiális héten történt fátumokat. Az eleit nem repetálom, mert azt az úr régen tudja, kezén forogván a dolog, hogy még 1777-ben minémű Rescriptum ment vala reájuk a misék gyakorlásáért,

és hogy ob renitentiam commissio delegáltatott a vármegyéről ellenük, hogy inquiráljanak in renitentes és poenázza őket. Quiquid idest, az eddig a fennirt időig mind munkában volt és most ütötte ki magát. Többet 200 gazdaembereknél a kemény télnek idején egy nagy boronás magazinba berekesztvén ott hállatták; másnap inquiráltak várm. captionibus et artibus, régi Privilegiumokat mesterségesen kezekből kicsalták, eltartották és kényszerítették új privilegium szerzésére, mely sine praejudicio Religionis meg nem eshetnék; a kik nem frequentáltak misét, 20—20 Rhftokat rántottak rajta; már 4000 Rhftokat gyűjtöttek azon mulctából. Némelyeket pedig vasra vertek, kötözve a károlyi tömlöczbe küldettek, s ma is raboskodtatják némely részit. Az instantia praecludáltatott tőlök, se írásaik, se követjeik által nem penetrálhatnak Bécsbe. Azért mint bizonyost írom. (A mit a szathmári ref. vallású *mesteremberéknek* a misékre és processiókra nem járás miatt szenvedett üldöztetésekről mond a nemes báró, az csak parányi részlete annak a százszoros maczeráltatásnak, a mit 1777 - 1781-ig kiállottak. A kit az egész ügy érdekel, 2 - 80. szám alatt 79 okmányt s köztük számos kihallgatási jegyzőkönyvet találhat a dunam. egyházk. levéltárában az Sz. jegyű kötegben).

[50] Wesselényi levele 1781. márczius 30-án a dunam. egyházk. levéltárában.

[51] Fay F. levele Wesselényihez a dunam. egyházk. levéltárában. V. köteg.

[52] A Gubernium levele ugyanott.

[53] Cserey Ilona német nyelvű levele ugyanott.

[54] Wesselényi M. latin levele ugyanott.

[55] Gubernium rendelete 1781. ápr. 19 Dunam. egyházk. ltár.

[56] U. az 1781. máj 15. Ugyanott.

[57] Zolnay Antal levele ugyanott.

[58] A kir. tábla levele ugyanott.

[59] Maxime spatio circiter 40 annorum catholicam fidem amplexi sunt, tanta quidem frequentia, ut *praeter familiam baronum Wesselényi integram Calvinianam*, vix alia in Transylvania reperiatur, ex qua Catholicae religioni addicti non essent.

[60] Verestói György halotti beszéde Wesselényi Ferencz báró fölött, melyet kibeszéllett a drági ref. templomban 1771. ápr. 29.

[61] Ezt a fontos államügyet a Gubernium 1782. jan. 3-án fel is jelentette a felséges udvarnak.

[62] A nevezett táblabiráknak hivatalos bizonyítványából.

[63] Cserey Ilona valóban mind halálig buzgó hive maradt az ev. ref. vallásnak, s egyetlen fiát is erős kálvinistának nevelte. Kazinczy beszéli erdélyi leveleiben a következő érdekes esetet: „Képzeld, az ifjú Wesselényi Miklós báró 14 esztendős korában egy-maga által

készitett prédikácziót elmonda a zsibói templomban. Anyja jelen volt s úgy sirt: de az öreg pap is sirt megszünés nélkül; emberei pedig a templom előtt össze meg összecsókolák ő nagyságát, a méltóságos tiszteleudő úrfit". K. Papp Miklós: Történeti lapok. I., 36.

[64] Szilágyi Fer. ért. id. h. közli Cserey Ilona levelét.

[65] Ugyanaz ugyanott Cserey Farkasét.

[66] Kazinczy F. id. m.

[67] Wesselényi perbefogása csak 1784-ben történt meg.

[68] Lásd egész körülményességgel Akad. értekezések. 1876. V. k.

[69] Dunamell. egyházk. levéltára.

[70] Dunam. egyházk. levéltára.

[71] Ugyanott.

[72] A dunamelléki ref. egyházk. levéltárában számtalan okmány van, melyben a hat heti oktatás alá kényszeríttettek, kivált nők keservesen panaszolják, hogy az üdvözitő egyház tanainak elkésett beléjük oltása helyett minő erőszakkal, kikeresett kinzásokkal iparkodtak megtörni akaratukat, és a róm. kath. egyházban megmaradásra kényszeriteni.

[73] Cs. l. német levele a dunam. egyházk. levéltárában.

[74] Cs. l német levele ugyanott.

[75] Akad. ért. 1856. VII. k.

[76] Dunam. egyházk. levéltára.

[77] A klastromból kiszabadulás után pár hétre 1783. márcz. 2-án született *Susánna* lányuk.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG kiadásában megjelentek s HORNYÁNSZKY V. könyvkereskedésében Budapesten, (Akadémia bérháza) kaphatók:

1. **Zsilinszky** Mihály: A linczi békekötés. Ára 3 frt 20 kr.

2. **Szeremley** Sámuel: Szönyi Benjámin és a hódmezővásárhelyiek. Ára 1 frt 80 kr.

3. **Károli-Emlékkönyv**, szerk. **Kenessey** B. Ára 1 frt 20 kr

4. **Zsilinszky** Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai II., III. és IV. kötet. A II. és III. kötet ára 4 frt, a IV.-iké 3 frt.

5. **Révész** Kálmán: Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért. Ára 80 kr.

6. **Drummond** H. Természeti törvény a szellemi világban. Forditotta *Csizmadia* Lajos. Ára 1 frt 50 kr.

7. **Luthardt**: Előadások a keresztyénség erkölcstanáról. Forditotta *Csiky* Lajos. Bolti ára 1 frt 50 kr., tagoknak 1 frt.

8. **Zoványi** Jenő stb: M. Prot. Egyháztörténeti Monografiák, I. köt. Ára 1 frt 60 kr.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai:

Ócska biblia	4 kr.	A vadosfalvi pap	4 kr.
A gályarabok története	4 »	Nádasdy Tamás grófék háztája	4 »
A Barkóék árvája	4 »	A vasárnap megünnepléséről	8 »
A vizözön. Légy hív mind halálig	4 »	Két püspök anyja / Névtelen hősök	4 »
Bethlen Gábor fejedelem	4 »	Ilonka	4 »
A talált gyermek	4 »	Egy öngyilkosjelölt	4 »
Huszár Gál	4 »	Egy eltépett biblialevél / Földi mennyország	4 »
A vége jó, minden jó / Az igaz és hamis gyöngy	6 »	Livingstone Dávid utazásai és felfedezései	4 »
Dévai Biró Mátyás	4 »		
Testamentom	4 »		
A bibliás asszony	4 »		

1896-ban kiadott füzetek:

Nővérek	4 kr.	A falu árvája	4 kr.
Aranka története	4 »	Jó az Isten	4 »
Gusztáv Adolf és a »Gusztáv Adolf-egylet« – Bálint Mihály	4 »	A képviselő úr beszámolója	4 »
A Lórántffyak	4 »	A »kék golyó« családja	4 »
Az új biró. Ötödik parancsolat	4 »	A mi hitünk	4 »

1897-ben kiadott füzetek:

Hitért és hazáért	8 kr.	Dezső pap látomása	4 kr.
Döre Márton felekezetnélküli akar lenni	4 »	Rajzok egyházunk multjából	12 »
		Biblia Kalauz	12 »

1898-ban kiadott füzetek:

Az öreg pap hagyatéka	4 kr.	Bálint úr. A tékozló fiú	4 kr.
Hágár, biblia kép	4 »	A jezsuitarend feloszlatása	4 »
Angyal és ördög	4 »	A nagyasszony	4 »
Tóth Pál János csutorája	4 »	A szocziálista	4 »
Barcsay Ágnes	4 »	Az igaz hit	4 »

E füzetek kivánatra utólagos elszámolás mellett a Társaság főbizományosa: Hornyánszky Viktor cs. és kir. könyvnyomda-tulajdonos és könyvkereskedő által (Budapest, Akadémia-u.) bizományba is küldetnek a lelkész és tanitó uraknak. 10 füzetnél kisebb megrendelés azonban nem bérmentesíttethetik.

